SVENSKA KRIGARBRAGDER

Med hälsning från
gamla Sverige.

Einar & Karin.

4

SVENSKA KRIGARBRAGDER

LÄSEBOK
FÖR ARMÉN OCH MARINEN

AV

CARL GRIMBERG OCH HUGO UDDGREN
FIL. DOKTOR
LÖJTNANT VID
KUNGL. BOHUSLÄNS REGEMENTE

STOCKHOLM
P. A. NORSTEDT & SÖNERS FÖRLAG

PAPPER FRÅN LESSEBO

STOCKHOLM
KUNGL. HOFBOKTR. IDUNS TRYCKERI-A.-B.
1914
[143755]

HANS KUNGLIG HÖGHET

KRONPRINSEN

DEN MILITÄRA IDROTTENS HÖGE FRÄMJARE

TILLÄGNAS DENNA BOK

UNDERDÅNIGT

AV

UTGIVARNE

Svenska flottans första storhetstid

infaller under det nordiska sjuårskriget, som utbröt år 1563. Danskarne, understödda av lybeckarne, vilka på den tiden ansågos som Östersjöns yppersta sjömän, utkämpade då med vårt folk en betydelsefull kamp. Den striden gällde ingenting mindre än huruvida Gustav Vasas stora livsgärning, svenska folkets befrielse från danskt förtryck, skulle äga bestånd eller icke. Danmarks unge, ärelystne konung, Fredrik II, och dess stolta adelsmän, »de spotska hägrarne», som Gustav Vasa kallade dem, hade aldrig kunnat smälta, att deras land ej längre skulle få ensamt bestämma över allt i Norden. Sveriges styvnackade folk måste bringas till underdånighet igen. Åtminstone borde man flytta gränsen mellan de bägge rikena upp till Holaveden, något som Fredrik redan som hertig behagat tillkännagiva att han i sinom tid skulle ställa om.

När gamle kung Gösta lagt sitt huvud till ro och även Sverige fått en ung och hetlevrad konung, var kriget oundvikligt.

Den som nu inleder de svenska sjöbragdernas långa rad är

Jakob Bagge.

Han hade prövats redan under Gustav Vasas krig med lybeckarne på 1530-talet och därvid utmärkt sig vid Halmstads försvar. Medan han stod uppe på fästningsmuren och ledde försvaret, träffades han av en kula, som gick in i veka livet och stannade i höften. Men Jakob Bagge var karl att strunta i en sådan småsak. Han stod kvar på sin post och

höll folket vid gott mod, till dess stormningen blivit avslagen. Först då lät han taga ut kulan. Men när det var gjort, lät han bära sig omkring på en bår, ty försvaret måste ordnas för den händelse fienden skulle komma igen.

Efter dessa bedrifter blev Jakob Bagge använd även till sjöss och vart snart, såsom en äldre historieskrivare säger, »en man, den både vän och fiende noga lärde känna». Hans djärva mod, hans outtröttliga vaksamhet kom till nytta i det krig, som Gustav Vasa mot slutet av sin levnad förde med Ryssland. Bagge satte skräck i ryssarne och bidrog sålunda till freden.

Men år 1563, efter fyllda 60 år, börjar hans ärofullaste tid. Den 24 maj gick han ut från Stockholm med en flotta, bestående av 12 skepp, för att, såsom hans hemliga order lydde, »försöka vad de danskes skeppsflotta ärnade företaga, när de i sjön möttes åt».

Den 30 maj, pingstdagen, träffar han på danska flottan utanför Bornholm. Den danske amiralen väntar, att svensken skall stryka toppsegel, »herren av Östersjön till ära». Men han får vänta förgäves. Då skjuter han dansk lösen med tre skott, av vilka ett är skarpt, ty det gör hål i märsseglet på det svenska amiralsskeppet, Elefanten. Bagge ger genast svar på tal med svensk lösen, och verkan därav blir, att på danska amiralsskeppet stormasten går över bord. Snart drabba alla fartygen ihop. Änterhakar falla över relingarna, yxor svängas, och spetsar riktas av fiende mot fiende. Man slåss av hjärtans lust i fyra timmar, till dess den danske amiralen stryker flagg. Svenskarne taga hans amiralsskepp jämte två andra fartyg. Två skepp ha de skjutit nästan redlösa. Amiralen och 600 man äro deras fångar.

Med en så väldig seger för svenskarne över Östersjöns forna herrar hade det nordiska sjuårskriget börjat.

På våren 1564 gick Jakob Bagge ombord på det största fartyg, som dittills plöjt Östersjön. Det var hans nybyggda amiralsskepp Mars, som man beundrande kallade »Makalös». 50 meter långt var det och hade 800 mans besättning. Bland dess kanoner funnos de, som vägde 5—600 kg. och avsköto kulor om mer än tjugu kgs vikt.

Slaget vid Bornholm den 30 maj 1563
Etsning av J. Hägg.

Den 30 maj påträffade Bagge vid Ölands norra udde en överlägsen dansk-lybsk flotta. Olyckligtvis hade de svenska fartygen dagen förut blivit skingrade av en storm, så att endast två skepp, Elefanten och Finska Svan, voro i amiralens närhet. Men Bagge försvarade sig ändå med framgång mot fiendens hela flotta, till dess nattens mörker avbröt striden. Då hade ett stort lybskt skepp skjutits i sank, och upprepade försök att äntra Mars hade tillbakaslagits.

Följande morgon började striden igen, och ej heller nu såg det hopplöst ut för svenskarne. Men plötsligt sprang vinden om, så att den förenade flottan kom i lovart om de svenska skeppen. Nu höllo alla de fientliga fartygen med fulla segel ned på Mars och överöste det med kulor. Det stolta skeppet fick sitt roder sönderskjutet och kunde ej längre manövreras. Ännu en stund höll dock Bagge de närgångna på avstånd. Men hans öde var beseglat. Från alla håll trängde danska och lybska fartyg på. Elefanten och Finska Svan hade hittills tappert understött sin amiral, men nu funno de rådligast att rädda sig själva ur striden. Tätt som en mur lade sig fiendens fartyg kring det svenska amiralsskeppet. Från de närmast liggande skeppen äntrade folket upp i tacklingen på Mars och slungade därifrån lansar ned på fartygets besättning. »Men — berättar en äldre historieskrivare —, »herr Jakob tog sin bössa och sköt ned den ene efter den andre, så att de föllo ned som vingskjutna kråkor.» Då kastades från ett av de lybska skeppen en fyrboll, som antände Mars. Det visade sig omöjligt att släcka elden, varför Bagge jämte en del av hans män räddade sig ombord på det lybska amiralsskeppet.

Om en stund nådde elden på Mars krutkammaren: en väldig skräll — fockmasten flög rätt upp i luften som en avskjuten pil, och det ståtliga fartyget sprang i spillror med tusen man, både vänner och fiender.

Jakob Bagge fick tillbringa hela den återstående tid kriget varade i en fångenskap, som nedbröt hans starka kraft. Men annorlunda hade det kunnat gå, om den gamle amiralens närmaste män visat samma sega mod som han själv.

Sveriges störste sjöhjälte.

Klas Horn, som efter Jakob Bagge övertog högsta befälet till sjöss, hade i ryska kriget stått vid sin företrädares sida. Några år därefter hade han gjort sig ett ärofullt namn såsom grundläggare av Sveriges östersjövälde. När ryska härskaror vid mitten av 1500-talet inföllo i Estland, Livland och andra länder, som tillhörde riddarsamfundet Tyska orden, lyckades Klas Horn förmå Estlands befolkning att giva sig under Sverige för att få beskydd. Han stannade sedan kvar en tid i Estland för att införa ordning och rättvisa. Särskilt verkade han gott för de stackars bönderna, som voro livegna. Deras herrar hade makt att sälja dem som boskap, ja att taga deras liv. Här var Klas Horn ej sen att gripa in. Genom honom trängde de arma böndernas klagan fram till konungen.

Klas Kristersson Horn.

Horn skrev nämligen till Erik XIV: »Adeln och frälset här i landet hava här till dags fast otillbörligen och rätt okristligen handlat emot sina bönder, så att ingen dag går förbi, med mindre än att man måste höra de stackars böndernas rop och klagomål över huru de av sina herrar bliva skinnade, så länge de hava en beta bröd eller annat till att taga. Huru gamla och ålderstigna de än äro, varda de ock plågade och hudflängda, när de icke alla dagar kunna

gå ifrån sin egen åker och äng till arbetet på herrarnes gårdar.»

Tack vare Horns varmhjärtade framställningar inför Erik XIV blev också den estländska allmogens lott förbättrad. Så förbjöds adeln att »kvasta och stupa» bönderna, d. v. s. att straffa dem med spöslitning eller halshuggning. I stället utsågos oväldiga domare att skipa rättvisa.

Från Estland kallades Horn av sin konung över till Sverige för att tjänstgöra först som befälhavare vid lanthären och sedan som »överste amiral» över svenska flottan. Denna låg nu, ett par månader efter Jakob Bagges sista strid, åter vid Öland, 28 skepp stark. Knappt hade Klas Horn kommit ombord på sitt amiralsskepp, förr än han med friskt mod angrep den förenade dansk-lybska flottan, ehuru den bestod av ej mindre än 39 fartyg. När natten föll på, hade svenska flottan vunnit en fullständig seger och tagit tre fientliga skepp med 600 fångar.

Det följande året skulle emellertid bli det ärofullaste i vår sjökrigshistoria. Svenska flottan var då till den grad fruktad, att vid ryktet om dess utlöpande alla andra krigsflottor rymde sjön ända tills in i juli, då den dansk-lybska flottan äntligen vågade göra Horn motstånd vid Bornholm. Här började ett sjöslag, som blev ett av de blodigaste i vår sjökrigshistoria. Den danske amiralen hade färre skepp, men dessa voro starkare bemannade än Horns, och han var därför angelägen att snarast möjligt komma till äntring. Han lade genast sitt amiralsskepp, Jägmästaren, ombord med det svenska amiralsskeppet, S:t Erik. Till dess hjälp kom Finska Svan. Då lade sig danska underamiralsskeppet Kristofer och ett annat danskt fartyg ombord med Finska Svan. Detta fick i sin tur hjälp av andra svenska fartyg, och så lågo snart de båda fientliga eskadrarna bordade i en lång rad, under det att besättningarna tumlade om i vilt handgemäng.

Det svenska fartyget Gamle Gripen blev genast i stridens början påseglat av ett lybskt skepp, så att det formligen bröts itu och sjönk med man och allt. Men de förbundna förlorade å sin sida det danska underamiralsskeppet, som i stridens hetta och krutrökens dunkel råkade bli beskjutet av

sitt eget amiralsskepp, så att det sjönk. En del av manskapet räddade sig emellertid ombord på ett mindre, svenskt fartyg, vars besättning de slogo ihjäl, och lyckades under svensk flagg segla igenom sina fienders linje.

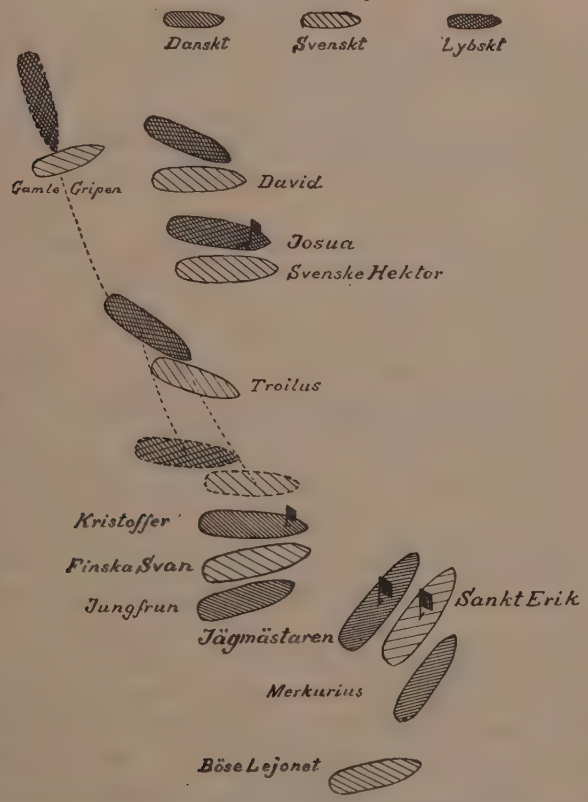

De förnämsta skeppens sannolika läge i slaget vid Bornholm d. 7 juli 1565.

I fyra timmar hade striden rasat med yttersta förbittring, utan att den danske amiralen lyckats komma till äntring. Då råkade ett av de svenska fartygen i brand och drev in bland de fientliga skeppen, så att dessa måste skingra sig. Därigenom blev det danska amiralsskeppets belägenhet farlig. Dess befälhavare var sårad men försvarade sig med stor tapperhet. Först när skeppet var nära att sjunka och pumparna voro sönderskjutna, strök han flagg. Samtidigt gåvo

sig även två andra av de danska fartygen. Därmed var striden slutad. Den svenska flottan var herre i Östersjön.

*

1566 års krigshändelser till sjöss började med att Horn efter tre veckors segling i Östersjön utan att möta någon fiende gick till Öresund, lade sig där och liksom året förut tog upp tull av handelsfartygen, en avgift som förut alltid gått till Danmark och tillfört det rika inkomster. Den 26 juli fick han äntligen fiendens flotta i sikte vid Ölands norra udde.

Till en början seglade båda eskadrarna i flera timmar fram och åter och försökte var och en att komma i lovart om sin fiende. Till sist lyckades Horns manöver, och nu öppnade svenska flottan en häftig eld mot de förbundna. Först nedmejades nästan hela besättningen på ett av de största danska skeppen, sedan sköt Horn av stormasten på det lybska amiralsskeppet. När dessa två stora fartyg blivit oskadliggjorda, riktade Horn en så våldsam kanonad mot det danska amiralsskeppet, att detta vände och tog till flykten åt Gottland, följt av hela den förenade flottan. Horn förföljde fienden, tills mörkret föll på och vinden började öka till storm. Då ansåg han ej rådligt längre att närma sig kusten utan höll ut till sjöss.

Den dansk-lybska flottan ankrade slutligen utanför Visby. Medan den låg där, blev det en stormnatt, vars like man ej hört omtalas på flere hundra år. Man varnade överbefälhavaren för att ligga så nära stranden med dess farliga grund. Men han envisades att ligga kvar, tills det blev för sent. »Varken ankare, tåg eller någon mänsklig hjälp kunde rädda vare sig skepp eller folk. Många fartyg drevo på varandra och största delen in på land, där de slogos i stycken. Och i staden och på slottet hördes en sådan jämmer, skrik och ropande av folket, att hjärtat måste gråta däröver» säger en äldre historieskrivare. Inalles förliste minst femton fartyg, och över sex tusen man omkommo den natten.

Överbefälhavaren slapp att ställas under rannsakning och dom. Hans skepp var ett av de första, som slogs i stycken.

*

En månad därefter ändades Klas Horns hjältebana, då pesten, allhärjaren, ryckte bort den hjälte, som så ofta trotsat fiendens vapen. Därmed förlorade Sveriges krigsmakt sin bästa kraft.

Utan sin segerrika flotta skulle svenska folket ha måst bevittna, att dess handel blivit omintetgjord, dess kuster härjade av fienden och dess motståndskraft sålunda bruten. Att vårt land i den slutliga freden fick behålla sitt område oförminskat, därför har det i främsta rummet att tacka svenska flottans segrar under hjältarne Jakob Bagge och Klas Horn.

Källa: Arnold Munthe, Svenska sjöhjältar, del. II och IV.

Från Kalmarkrigets dagar.

Ett duktigt fästningsförsvar.

En vinternatt 1612 försökte danske konungen Kristian IV en stormning av Gullbergs fäste, beläget vid Göta älvs nedre lopp. Men dess befälhavare, Mårten Krakow, lät ej överraska sig. Fem gånger stormade danskarne, men svenskarne »försvarade murarna med män, icke männen med murar», såsom en samtida fransk historieskrivare säger att deras plägsed var. Besättningen krossade de stormstegar, som restes mot vallarna, och höll fienderna varma med att både skjuta och kasta stenar.

Det berättas, att när Mårten Krakow genom ett svårt sår urståndsatts att föra befälet, så var det hans manhaftiga hustru, Emerentia, som övertog det. Danskarne lyckades emellertid slutligen spränga en av de tunga portarna. Segervissa rusade de in — men då hällde soldathustrurna över dem strömmar av skållhet lut. Medan försvaret nu leddes av en kvinna, hade hövitsmannen för knektarne blivit så förskräckt över att se danskarne bryta in, att han krupit undan och gömt sig. Det värsta var, att han hade nyckeln till krutkammaren med sig. Men fru Emerentia lät bryta

upp dörren dit, ladda kanonerna igen och med dem rensa portvalvet från fiender. När hon till slut fick reda på hövitsmannens gömställe, lät den myndiga kvinnan honom i mustiga ordalag veta, vilken ynkrygg han var.

Kristian hade nu fått nog för denna gång och drog bort från Gullberg, ty han hade ej artilleri med sig för en belägring.

En episod från det s. k. lilla kriget.

Sveriges bästa hjälp i detta krig var dess egen natur, dess väldiga, glest befolkade skogsmarker, där det var mödosamt att tränga fram och nästan omöjligt att underhålla en fientlig här. Där kunde de svenska bönderna göra fienden mycket avbräck genom att spärra vägarna med väldiga bråtar, bakom vilka de försvarade sig, genom att riva upp broarna samt falla fienden i ryggen och oroa honom i flankerna.

Sedan danskarne intagit Kalmar fästning, en av »rikets nycklar», hemsökte de den kringliggande trakten med strövkårer, vilka brukade komma tillbaka från sina expeditioner med rikt byte. Men allmogen i Madesjö socken beslöt att taga hämnd. Härom förtäljer sägnen följande.

En dansk strövkår hade plundrat Madesjö kyrka och prästgård och ämnade nu hemsöka den rike Sven Håkansson, en bondson som tjänat i ryska kriget och sedan av konungen utnämnts till befälhavare över södra Möres allmoge. Han säges ha varit en väldig krigare, som vid försvaret av Kalmar slott ensam en lång stund uppehållit den stormande fienden med sitt svärd.

När han nu fick veta, vad för besök han hade att vänta, samlade han sina socknemän, försåg dem med vapen och ställde dem i bakhåll, där vägen till hans gård gick fram genom en skog.

Nu kommer den fientliga truppen. För övrigt syns icke en människa till — blott en tiggare, klädd i trasor, sitter vid vägkanten. Till honom vänder sig truppens befälhavare: »Hör du trashank, känner du vägen till rike Sven Håkanssons gård?» — »Ja, nådig herre, där har jag varit mycket», svarar den trasige tiggaren. Då befaller dansken honom

att sitta upp framför honom på hästen, för att det skall gå fortare undan.

Danskarne ha nu hunnit in i tätaste skogen, då plötsligt tiggaren kastar sig av hästen, drar fram en pistol och skjuter ned den danske anföraren. Tiggaren var ingen annan än rike Sven Håkansson själv, och skottet var ett överenskommet tecken till hans socknemän att rusa fram ur sitt bakhåll. I ett nu myllrar skogen av svenskar, som omringa fienderna och nedhugga de flesta av dem. Stället där plundrarne föllo för en förbittrad allmoge kallas än i dag »jutebackarne». Några danskar, som lyckats undkomma blodbadet i skogen, blevo sedan nedgjorda vid ett kärr i närheten.

I Madesjö kyrka vittna två värjor, som tillhört Sven Håkansson, alltjämt om dennes bragder.

Svenska kavalleriets första seger.

Först i raden bland de ärofulla krigsminnen, som finnas bevarade på de svenska kavalleriregementenas fanor, lyser namnet Wallhof den 7 januari 1626. Med detta namn är ock förbundet minnet av det första fältslag vår störste konung ledde, av det första tillfälle han fick att lägga i dagen sin fältherrebegåvning och pröva den nya krigskonst, som sedan på större krigsskådeplatser skulle slå världen med häpnad.

Anledningen till striden var följande. På sommaren 1625 hade Gustav Adolf från Kurland trängt in i Lithauen för att sätta ytterligare skräck i polackerna och äntligen, efter ett fyraårigt framgångsrikt krig i deras biländer Livland och Kurland, söka tvinga dem till fred. Efter fem dagars belägring hade svenskarne intagit den starka lithauiska fästningen Birsen »utan något skott av stycken, allenast med skyfflar och spadar» — så beskrives det framgångsrika belägringsarbetet i löpgravarna i en samtida berättelse.

Värdet av denna erövring var dubbel. Dels var Birsen en utfallsport till Lithauen. Nu låg alltså detta land öppet för vidare framträngande ända till huvudstaden, så att Gustav Adolf hade möjlighet att när helst så behövdes utöva ökat tryck på

sin fiende. Dels var fästningen också en skyddsborg för Kurland och Livland. För denna gång nöjde sig Gustav Adolf med att inlägga en svensk besättning i Birsen och drog sig därefter tillbaka till Kurland och Livland, där han ännu hade en del ouppgjort med polackerna. Efter flere nya framgångar, som ytterligare befäste svenska väldet i Livland, gick han i vinterkvarter i trakten kring slottet Berson i södra Livland.

Fortfarande gällde det dock att hålla ögonen på fienden, ty två polska arméer slogo läger i oroväckande närhet av Birsen, den ena vid byn Wallhof och den andra vid slottet Bauske. Vid nyårstiden 1626 får Gustav Adolf bud, att den svenska besättningen i Birsen är i fara. Genast gör sig konungen redo att tåga söderut för att »göra fötter under fienden» och undsätta Birsen. Den 5 januari bryter han upp i spetsen för en styrka, som till sist uppgår till 2,000 ryttare och 1,000 musketerare. För att få fart på det hela sätter han fotfolket på slädar, 3—4 man på var, och så bär det av i trav över Dünas is och sedan vidare mot Wallhof, dit man kommer fram i daggryningen den 7 januari. Det svenska avantgardet kastar sig genast mot den polska förvakten, hugger ned en del och jagar återstoden huvudstupa in i byn bakom de polska förskansningarna.

Vid denna skärmytsling vaknar den polske överbefälhavaren och låter hela sin armé — enligt en låg beräkning 4,000 man, enligt andra uppgifter 7,000 — rycka ut framför förskansningarna samt intaga slagordning på en kulle. I denna fördelaktiga ställning anser Gustav Adolf med sin underlägsna styrka det ej rådligt att anfalla fienden utan låter huvudstyrkan göra halt och sänder två avdelningar musketerare att genom framför liggande skogsmarker anfalla fienden i flanken. Vid åsynen av denna manöver bli polackerna rädda att överflyglas och lämna därför sin fördelaktiga ställning för att draga sig närmare byn. Genast begagnar sig Gustav Adolf av fiendens misstag och intager dennes fördelaktiga position. Och då han märker, att den polska slagordningen på sina ställen råkat i oordning, befaller han sitt rytteri att genast hugga in på fiendens sperryttare[1].

[1] Husarer.

Nu gäller det för Upplands, Östgöta, Smålands och Västgöta ryttare att visa, vad de duga till. Polackerna »ställde sig i förstone vackert till värns», såsom konungen skriver i sin berättelse till svenska riksrådet. Men till sist »gav Gud lyckan, att de blevo drevne på flykten och bräckte uti vändningen själve deras ordning och vi sedan behöllo stället. Våre finske ryttare följde dem i hamn och häl och höggo neder alle dem som där nås kunde.» 150 fångar togos. Slagfältet var betäckt med 600 fallna fiender. Men ett ännu större antal polacker omkom under flykten. Inalles beräknades fiendens förlust till 1,500 à 2,000 man. Svenskarne bemäktigade sig fiendens läger med kanoner och en mängd ammunition samt stora förråd av livsmedel.

Under tiden störtade polackerna fram i vild flykt åt alla håll, fastän ingen längre förföljde dem, och utbredde över hela landet ryktet om svenskarnes tapperhet. »Det är omöjligt att beskriva den skräck, som Gud låtit komma över hela folket», yttrar en av deras egna landsmän.

Den polska här, som stått vid Bauske, och redan skickat fram en avdelning att belägra Birsen, fann rådligt att rädda sig inåt Lithauen med sådan fart, »att en part av husarerna lansarne hava låtit i sticket».

Så blev Gustav Adolfs första ordnade fältslag en fullständig seger, vunnen, enligt konungens egen uppgift, utan förlust av en enda svensk man, något som skulle låtit otroligt, om man icke hade en så vederhäftig sagesman. För första gången hade svenska rytteriet slagit det polska, som ända dittills alltid varit sina motståndare överlägset. Med denna seger fullbordades också Östersjöprovinsernas erövring.

Källor: Gustav II Adolfs skrivelse till rådet d. 15 jan. 1626 (Riksregistraturet. R. A.). — Adler Salvius' berättelse (i Rådsprot. 1622—27. R. A.). — Abraham Cronholm, Sveriges historia under Gustaf II Adolphs regering; del I.

Svenska arméns stoltaste bragd.

Tilly, den gamle beprövade fältherren, som gått obesegrad ur varje fältslag, hade med hela sin här, 33,000 man stark,

ryckt fram till byn Breitenfeld, ej långt från Leipzig. Där intog han tidigt på morgonen den 7 september 1631 en fördelaktig ställning på en låg ås, som sakta sluttade åt norr mot den lilla träskiga Loberbäcken. I enlighet med den spanska krigskonstens regler var hans här indelad i stora fyrkanter med ända till 50 led — tunga massor, vilkas anfall dittills alltid hade krossat motståndarne. De flesta soldaterna

Slaget vid Breitenfeld.

voro beväpnade med långa pikar. Musketerarne, som stodo ytterst i fyrkanterna, hade så tunga musköter, att dessa vid skjutningen måste stödjas på gafflar. De avfyrades med brinnande luntor och fordrade för varje laddning och avskjutning ej mindre än 99 handgrepp. Kanonerna voro så väldiga, att de måste framsläpas av ända till 28 hästar.

Det tungt rustade fotfolket ställdes i mitten och anfördes av Tilly själv. Flyglarna bildades, som vanligt i den tidens uppställning, av rytteri. Pappenheim hade ställt sig på

vänstra flygeln i förhoppning att därigenom komma i handgemäng med Gustav Adolf, vilken vanligtvis anförde sin högra flygel. Artilleriet ordnade Tilly uppe på höjden bakom den övriga hären så, att kanonkulorna skulle komma att gå i bågar över österrikarnes huvud och träffa de antågande svenskarne. Ställningen var så vald, att österrikarne hade både solen och den starkt blåsande sydvästvinden på ryggen, svenskarne däremot fingo sol och blåst mitt i ansiktet.

Hären bestod till största delen av prövade, genom långvariga fälttåg härdade kämpar. I deras uppsyn läste man icke blott mod utan ock det övermod, som följer med en ständig framgång. Trotsiga intogo de sina bestämda platser och kastade stolta blickar utåt fälten, där de svenska och sachsiska fanorna och standaren började framskymta.

*

Svenskarne räknade 22,000 man och sachsarne 11,000. De hade redan på långt håll sett fienden uppställd på höjderna vid Breitenfeld. För att komma honom in på livet måste de gå över Loberbäcken, vilken visserligen var liten men besvärlig att komma över, emedan stränderna voro mycket sumpiga. Man måste därför begagna sig av tvenne små broar, som ledde över bäcken. Sachsarne tågade mot den ena och svenskarne mot den andra bron. De kejserliga fältherrarne sågo dessa rörelser, men de kunde icke hindra dem, emedan bäcken låg utom skotthåll för kanonerna, som voro uppställda på höjden. Därför ville några, att man skulle angripa fienderna, innan de hunnit gå över bäcken och ordna sig till batalj. Men Tilly ville icke lämna sin fördelaktiga ställning.

De svenska regementena gingo fram i en beundransvärd ordning och intogo vart och ett sin bestämda plats, ehuru utrymmet var trångt mellan bäcken och området för de österrikiska kanonernas eld. Omgiven av sina generaler, betraktade Tilly från höjden denna svenskarnes rörelse. Det säges, att han vid åsynen av deras förträffliga ordning bleknade och glömde svara på de kringstående generalernas frågor.

Så snart härarna hunnit över bäcken, uppställdes de av Gustav Adolf själv, sachsarne mot österrikarnes högra flygel, svenskarne mot Tilly och Pappenheim. De ordnades efter Gustav Adolfs nya krigskonst. Fotfolket uppställdes i små avdelningar. Så väl härigenom som genom sin lättare beväpning blevo de rörligare och kunde snabbare ändra sina ställningar. Musketerarne utgjorde här fotfolkets flertal. Deras musköter voro lätta, behövde därför ingen gaffel och voro försedda med flintlås, allt med den verkan, att här kunde tre skott lossas lika hastigt som ett på fiendens sida. Lika mycket snabbare i sitt slag var elden från de svenska kanonerna, vilka voro så lätta, att de kunde dragas av en eller två hästar. Det var början till verkligt fältartilleri. Detta artilleri var icke, som det kejserliga, samlat på en plats utan fördelades på flera ställen. Rytteriet var liksom fotfolket ordnat i små avdelningar, men mellan dessa ställdes musketerare. Alltsammans ordnades på två linjer.

Konungen red längs leden, ordnade allt med fältherreblick och talade uppmuntrande ord. »Skjuten icke, gossar», sade han åt soldaterna, »förrän I sen vitögat på fienden!» Ryttarne rådde han att icke hamra svärden slöa på de stålklädda österrikarne utan stöta ned hästen, så bleve den ovige ryttaren sedan lätt besegrad.

Gustav Adolfs öga vilade med välbehag på dessa tappre: där stod Gustav Horn med sina ryttarskaror på vänstra flygeln med några avdelningar musketerare instuckna mellan skvadronerna, i centern stod den tappre Teufel och framför honom Torstensson med sina lätta läderkanoner. Banér med sina livlänningar och Hepburn med sina skottar stodo på andra linjen.

Sist nalkades konungen högra flygeln, vilken han själv anförde. Här stodo fem regementen rytteri: Östgötarne, Åke Totts regemente, Stenbock med sina smålänningar, Soop med sina västgötar och ytterst av alla Stålhandske med finnarne. Konungens blick klarnade alltmera, under det att han långsamt passerade de skyldrande leden.

När man först såg dessa i allmänhet kortvuxna och undersätsiga gestalter på deras små oansenliga hästar, skulle man

Gustav II Adolfs staty i Bremen.
En likadan staty i Göteborg.

ej tro dem duga att stå emot ett anfall av de resliga vallonerna på deras eldiga, starkt byggda springare. Ett samtida svenskt ögonvittne skriver: »Rivet, slitet, smutsigt såg vårt folk ut mot de försilvrade, förgyllda, fjäderbuskade kejserska;

små voro våra svenska och finska hästar emot de stora tyska hästarna; intet stort utvärtes anseende bragte våra svenska bonddrängar på platsen emot de romarnäsiga och snorrhättiska[1] tillyaner.» Tilly talade själv med förakt om sina uthungrade fiender och deras hästar, sämre än de kejserligas sämsta trosshästar. »Riden rakt på dem!» lär han ha yttrat i ett tal till sina krigare strax före slaget, »och ryttare och häst skola vanmäktiga störta ned under hovarna av edra frustande springare.»

Men Tilly kände ej sin fiende rätt eller låtsade ej känna honom. Vad som brast det svenska och finska rytteriet i paradmässighet ersattes mer än tillräckligt av ryttarens järnfasta muskler samt lugna, in i döden okuvliga mod; och hans småvuxna häst hade en ihärdighet, som under flera timmars tröttande fäktning kom till sin rätt.

Gustav Adolf, som kände sina gossar, hade vid ett tillfälle ej långt förut yttrat om dem: »Desse, som jag nu hos mig har, äro väl arme svenske bonddrängar, dålige till utseendet och illa klädde; men de slåss bra och hoppas inom kort bliva bättre klädde.» Vid ett annat tillfälle gav han dem följande vackra vitsord: »Dessa soldater äro icke lejda för sold eller samlade av okunnighet om faran på å krogarna given försäkran utan utskrivna efter visst omdöme och urval bland bondfolket, i sin bästa ålder, vana vid arbete och vid att bära mödor, tåla köld, hetta, hunger, vakor, icke vanda vid njutningar, nöjda att leva av litet, snara till lydnad mot förmän, på det noggrannaste iakttagande krigstukt, med lätthet att lära krigiska övningar, starka till kroppen och, om så fogar sig och de rätt bliva ledda, ringaktande döden och vedervärdigheter.»

Det var kärnan av Sveriges folk, som trätt i vapen. Högre än skatter sade sig dess konung räkna sin här, »fienden till skada, vännen till hjälp». De hade, dessa krigare från yttersta Norden, redan förvånat både vän och fiende med sin stränga manstukt. I dag var deras stora dag kommen.

Så snart svenska och sachsiska härarna voro ordnade, uppstod en betydelsefull tystnad. Konungen red till mitten av

[1] Med knävelborrar.

slagordningen, stannade där, avtog sin hatt och sänkte värjan mot jorden. Han höjde sin starka stämma, så att den hördes nästan över hela hären, och bad sålunda: »Allgode Gud, som bär seger och nederlag i din hand, vänd ditt huldrika ansikte till oss, dina tjänare! Från fjärran land och lugna boningar hava vi kommit hit för att strida för frihet, för sanning, för ditt evangelium. Giv oss seger för ditt heliga namns skull! Amen.» En djup känsla av mod och förtröstan spridde sig vid dessa ord genom varje bröst. Varje man var redo att för den stora saken segra eller dö.

*

Klockan tolv på middagen kom den anfallande svenska hären inom skotthåll för de kejserligas artilleri, vilket, som nämnt, var uppställt på höjden bakom deras slagordning. Svenska artilleriet besvarade dess eld, och striden begynte. Solen sken de anfallande rakt i ögonen, sydvästvinden drev över dem moln av damm och virvlar av tjock krutrök. Konungen lät då hären svänga åt höger för att få vind och sol på sidan, men Pappenheim begärde och fick order att förekomma det. Med ljungeldens hastighet ilade han fram och kastade sig emot svenskarnes högra flygel.

Men de kejserliga ryttarne hinna ej ens avlossa sin första salva, innan de mottagas med en så mördande eld, att hästarna skygga och kasta om. Då göra de en kringgående rörelse för att falla svenskarne i flanken och ryggen. Men Gustav Adolf märker avsikten och ger en order åt Johan Banér, sin närmaste man på högra flygeln. På dennes kommando gör hans flygels andra linje en snabb förflyttning — och en ny slaglinje är bildad vinkelrätt mot första linjen, innan fienden hunnit anfalla igen. Här blir en strid på liv och död. Konungen och Banér rida ordnande och uppmuntrande omkring och sända dessutom till de angripnas hjälp flere hopar östgötaknektar, vilkas musköter anställa stor förödelse bland fienden. Pappenheim uppmuntrar de sina på allt sätt, störtar sig själv, som så ofta förut, mitt i hetaste striden och får flera sår. Sju gånger för han sin flygel mot svenskarne. Men fastän mer än dubbelt så manstark som dessa, blir den sju

gånger tillbakaslagen. Och för var gång råkar den i allt värre oreda. Till sist begagna sig svenskarne av den fullkomliga förvirringen för att övergå till anfall. Då upplöser sig det stolta kejserliga rytteriet i vild flykt och störtar med hängande tyglar bort från slagfältet. Svenskarne hade givit ett lysande bevis på tapperhet och elddisciplin.

När Pappenheim gjorde sitt anfall, hade de kejserligas högra flygel på samma gång börjat skärmytsla med sachsarne. Då fann Tilly, att den avgörande striden ej längre kunde undvikas. Han ville därför ej lämna flyglarna ensamma i elden utan tågade fram med sina stora infanterifyrkanter. Men ju mera dessa nalkades svenska härens mitt, dess mera förhärjande blev också den eld, varmed de mottogos. Torstensson hade allt i förträfflig ordning. Läderkanonerna sköto skott på skott med en förvånande hastighet, och bakom dessa hotande eldgap väntade de välkända blå och gula brigaderna. Tilly vågade då icke gå fram längre i denna riktning utan drog sig åt höger mot Horn och sachsarne, vilka senare han hoppades kunna snart förjaga. Därefter trodde han sig kunna lättare överväldiga de ensamma svenskarne.

Med väldiga massor ryckte nu Tilly mot sachsarne, vilka icke kunde hålla stånd mot det övermäktiga anfallet utan »togo kompanivis till fötters», som Gustav Adolf skriver, och utspridde, att svenskarne voro slagna och allt förlorat. På flykten plundrade de både sitt eget och bundsförvanternas bagage. »De flögo undan som agnar över fältet», sade Tilly. Bland de främsta i den flyende skaran var kurfursten själv, som ansåg slaget ohjälpligt förlorat. Först två mil därifrån vågade han stanna för att uppfriska sig med en mugg öl, under väntan på att få höra talas om svenskarnes nederlag.

Med häftighet förde emellertid Tilly sina förföljande skaror tillbaka i elden. »Låtom sachsarne löpa», ropade han, »och vändom oss mot svenskarne! Eljest hava vi ingenting vunnit.» Och nu kastade sig hela den hotande massan mot Horn och svenskarnes vänstra flygel. Här uppstod då en rasande kamp. Horn var nära att duka under för övermakten. Han ordnade båda linjerna till en enda slaglinje, och blott med yttersta

Samtida bild av slaget vid Breitenfeld 1631.

Gustav Horn.

klokhet och ihärdighet kunde han med sina fåtaliga trupper hålla stånd mot det övermäktiga anfallet. Möjligt blir det endast genom de hjältemodigaste anfall tätt på varandra, brytande sig mot en skog av pikar. Till slut sviktar dock den lilla skaran. Överste Hall ligger skjuten och med honom nästan hela hans regemente.

Men då kommer konungen i fyrsprång ilande från högra flygeln, där han redan förvissat sig om segern. Han ser en stor lucka i Horns led och kommenderar fram Callenbachs rytteriavdelning, som står bakom. »Hugg in, Callenbach, hugg in!» ropar konungen och pekar på luckan, där fienden håller på att tränga igenom. Callenbach faller i början av framryckningen, men ryttarne fortsätta dock anfallet med obruten ordning och obrutet mod. »Försvaren er, gossar!» ropar konungen, i det han kastar om sin häst. »Jag skall strax sända er hjälp.» Han befaller Teufel rida efter några

regementen ur andra linjen. I samma ögonblick kommer en kula och krossar Teufel.

Då skyndar konungen själv över till andra linjen samt sänder därifrån Hepburn med skottarne och sedan från högra flygeln Soop med västgötarne till Horns undsättning. Hjälpen kom ock, tack vare de svenska avdelningarnas lättrörlighet, i rätt tid för att möta den kringrännande fienden. Hepburn medförde flera läderkanoner, dolda inuti avdelningen. På hans kommando öppnades leden, och ett mördande kulregn mötte de angripande med den förskräckliga verkan, att hela rader av dem föllo till marken som gräs för lien. Men Tillys krigare veko icke så lätt tillbaka. »De stodo som ett berg», och det blev en kamp på liv och död, man mot man, med svärd och pik, med musköt och pistol, med kolv och kula. Regementena blandades i en fruktansvärd förvirring. Röken och dammet från den övriga krigshären drevs av vinden nedåt vänstra flygeln och insvepte slutligen alltsamman i så tjocka moln, att vän knappt kunde skiljas från fiende.

Gustav Adolf hade emellertid återvänt till sin segrande högra flygel och i spetsen för smålänningar, östgötar och andra här stående regementen stormat höjden, där Tilly kvarlämnat sitt artilleri under otillräcklig betäckning. Efter en kort strid erövrades detta, och nu vändes kanonerna mot Tillys skaror, som stodo nedanför på slätten, där kulorna spridde fruktan och förstöring i de täta leden.

Hittills hade österrikarne hållit stånd med orubblig tapperhet. Men nu, då Tillys egna kanoner började spela ibland dem och konungen med högra flygeln dessutom föll dem i sidan, förlorade de modet och upplöste sig i vild flykt. Förgäves sökte anförarne hejda dem. Pappenheim, som med spridda lämningar av sin slagna flygel åter kastat sig in i stridsvimlet, rasade. Tilly var utom sig av harm, av förtvivlan, då han såg segern ryckas sig ur händerna. Hans gamla grå skymmel blev skjuten. Han sprang upp på en ny häst och ville åter föra sina trupper i elden, men de lydde honom icke mer. Han bad, han bönföll, han hotade, han grät av harm men förgäves. Upplöst var all

ordning, borta all lydnad. Den kejserliga hären flydde bort över fältet.

Dock ännu återstod ett blodigt efterspel. Fyra fotregementen av Tillys äldsta kärntrupper hade i god ordning dragit sig ur striden och ställde sig bröstgänges till motvärn mot de förföljande svenskarne. Konungen angrep dem med högra flygeln, Totts ryttare, småländingarne och finnarne. Det blev en het dust. Tillys veteraner slogos som förtvivlade. Ännu döende sökte de att med svärden genomborra sina överridande fienders hästar. Ingen pardon begärdes, och ingen gavs. Äntligen räddade det inbrytande mörkret återstoden av denna tappra trupp, som drog sig till Leipzig. Slaget var slut, och katolikernas övermakt äntligen bruten. Efter tolv år av bittra prövningar hade befriarne kommit för de förföljda protestanterna.

Det var det svenska rytteriet, som med artilleriets hjälp och under konungens och hans närmaste mäns överlägsna ledning i främsta rummet avgjorde segern.

Källor: Brev från Gustav Adolf till hans svåger pfalzgreven Johan Kasimir d. 10 sept. 1631. — Gustav Horns relation över slaget d. 13 sept. 1631. — Brev från Adler Salvius d. 24 okt. 1631. — Extract Schreibens aus dem könig'. Lager unter Leipzig d. 8 sept. 1631. Samtliga tr. i Arkiv till upplysning om svenska krigens och krigsinrättningarnas historia.

En del samtida tryck i K. B. — Underdånigt betänkande av kommitterade för granskning av inskriptionerna å armens fanor och standar 1892 (citeras i det följande: Fankommitténs betänkande). — Julius Mankell, Svenska krigshistoriens märkvärdigaste fältslag. — Cronholm, Sveriges historia under Gustaf II Adolphs regering: del VI.

En mästerligt utförd flodövergång.

Från Breitenfeld hade Gustav Adolfs befrielsetåg gått till trosförvanterna i Sydtyskland. Han hade övergått Donau och stod nu, i början av april 1632, i vinkeln mellan denna flod och dess söderifrån kommande biflöd Lech, över vilken vägen gick till själva hjärtat av det ärkekatolska Bajern. Det var att vänta, att Tilly och Bajerns kurfurste icke skulle godvilligt släppa svenskarne över floden. Också hade »den gamle korpralen» rivit alla bryggor och besatt alla fasta

Monument rest vid Breitenfeld 1631 till minne av svenskarnes seger den 7 september 1631.

punkter på högra stranden samt späckat den med en rad fästningsverk, av vilka det starkaste inneslöt den bajerska arméns huvudstyrka, 25,000 man. Man kände på sig i svenska lägret, att här förestod ett blodigt arbete, som måste kräva många liv.

Den försiktige Gustav Horn avrådde bestämt från det farliga försöket att komma över floden. Men konungen själv, som ej ville ge fienden tid att ytterligare förstärka sig, såg här ingen annan utväg äń att i Guds namn gå på. »Skulle vi, som hava gått över Östersjön och Tysklands största floder, låta skrämma oss av en sådan bäck, som Lech är?» utbrast han.

Redan dåna kanonerna från båda stränderna och insvepa floden i en tjock rök. Den täta skogen på högra stranden förmår icke skydda bajrarne mot svenskarnes kanonkulor, som slå i trädstammarna med sådant dån, som om en mängd timmerhuggare arbetade där. Trädsplint ryker omkring och gör betydande skada, ja hela trädstammar fällas till marken och krossa mången i sitt fall.

Under tiden arbetade svenskarne på en bro, som skulle läggas ut längre söderut, på en punkt där man kunde ha nytta av en holme i floden.

Nu är bron färdig. Då gäller det först att få holmen skyddad med befästningar, så att första hälften av bron kan föras över dit. Uppdraget att på holmen uppföra ett förskansat brohuvud anförtros åt 300 finnar, som på båtar föras över till holmen med löfte av konungen om en belöning av 10 riksdaler var för deras farliga äventyr. Befälet över våghalsarne föres av Karl Gustav Wrangel, som här utför den första av sina många bragder.

De få det hett där ute på holmen. Men de ta faran lugnt och arbetet raskt, och under skydd av röken från fuktig halm, som svenskarne antänt, är bron snart utlagd till holmen. Nu sätter sig Gustav Adolf själv i spetsen för två infanteribrigader, som på bron skynda över till holmen. Från motsatta stranden ilar Tilly till med två tertier fotfolk, vilka föra med sig fyra kanoner. Trupperna råka i handgemäng ute i vattnet mellan holmen och högra flodstranden. Men tack vare ej minst de svenska artilleristernas väl riktade och underhållna eld från en höjd på vänstra flodstranden, lyckas deras landsmän arbeta sig över till högra stranden, hålla sig kvar där och fullborda bron dit.

Samtidigt uppsökte hertig Vilhelm av Weimar ett vadställe några tusen meter söder om bryggan, kom över med en del av rytteriet och deltog med utmärkelse i striden mot bajrarne. För att elda de sinas mod grep Tilly en fana och störtade sig emot svenskarne, ropande åt soldaterna att följa. Men blott några steg — och den gamle krigaren föll, dödligt sårad av en kula. Då befallde kurfursten återtåg, utrymde de starka fältbefästningar, vilkas erövring skulle

Gustav Adolf sätter sig i spetsen för de brigader, som först gå över bron till holmen.
Penntecknıng av Carl Hellström.

ha kostat svenskarne mycket blod, och prisgav därmed sitt land åt fienden.

Övergången av Lech den 6 april 1632 har betecknats såsom »en av Gustav Adolfs mest lysande krigshandlingar och såsom ett mönster för flodövergångar». Lika stor försiktighet som han visade under förberedelserna, lika dödsföraktande mod ådagalade han i spetsen för en ringa styrka, när tiden för avgörandet var inne.

Källor: En relation från svenska lägret mellan Donau och Lech den 4 april 1632. — Ett tyskt ögonvittnes brev d. 9 april. — En relation ur lägret vid Nürnberg d. 30 juni. — Ett brev från riksrådet Johan Sparre till pfalzgreven Johan Kasimir d. 18 april. Samtliga tryckta i Arkiv till upplysning om svenska krigens och krigsinrättningarnes historia.

Samtida brev i K. B. — Fankommitténs betänkande. — Julius Mankell, svenska krigshistoriens märkvärdigaste fältslag. — Abraham Cronholm, Sveriges historia under Gustaf II Adolphs regering; del VI.

Slaget vid Lützen.

Wallenstein, den fruktansvärde, hade på hösten 1632 brutit in i Sachsen, som han lät sina vilda skaror förhärja för att därigenom tvinga dess kurfurste att avstå från förbundet med Gustav Adolf. Konungen skyndade då det betryckta landet till hjälp. Han skriver på marschen dit till en av sina förtrogna: »Ehuru fienden ansenligt griper omkring sig och giver oss ej litet att skaffa, hoppas vi dock näst Guds hjälp och bistånd att hjälpa sakerna och hava det fasta förtroende till Gud, vars nåd och bistånd vi hittills på flere vägar spårat, att hans gudomliga allmakt skall nu liksom hittills välsigna våra vapen.»

När den svenske konungen kom fram till Sachsen, hälsade honom det jublande folket som sin räddare. Men genom hans själ flög en aning, att hans tid snart var ute, och han sade ödmjukt: »Man sätter för mycken lit till min person; jag är intet annat än en svag och dödlig människa.»

Wallenstein trodde emellertid, att Gustav Adolf ännu var kvar i Sydtyskland. Han hade därför sänt bort sin förnämste general, den djärve Pappenheim, med en del av hären. Hans övriga trupper lågo förlagda i byarna kring Lützen, där han

tänkte slå ett fast vinterläger. När Gustav Adolf fick veta detta, utropade han: »Nu tror jag sannerligen, att Gud givit fienden i min hand», och han beslöt att genast angripa de kejserliga.

En av Wallensteins förposter märkte emellertid den 5 november mot aftonen, att en större fientlig styrka var i antågande söderifrån. En ryttare sprängde genast åstad för att anmäla detta för fältherren. Denne ville till en början ej tro det, men snart blev han övertygad därom, då han fick höra dånet från de svenska kanonerna och se några av sina regementen komma flyende. Nu slogs allarm, signalskott dånade, och bud sändes åt alla håll, med befallning att trupperna skulle ila till huvudlägret. Även Pappenheim fick order att infinna sig det fortaste han kunde.

Emellertid hade det inbrytande mörkret hejdat svenskarne. Wallenstein fick tillfälle att under natten samla och ordna sin här, som han uppställde norr om vägen till Leipzig med front åt sydost och högra flygeln på det s. k. Galgenberg invid Lützen. På ömse sidor om vägen löpte djupa diken. Under hela natten arbetade man på att göra dessa djupare och bredare. Av den uppkastade jorden bildades bröstvärn, och nere i dikena ställdes de säkraste musketerarne. Strax bakom dikena fick artilleriet sin plats. Bakom artilleriet ordnades fotfolket och rytteriet i stora fyrkanter. Wallenstein hade själv lett härens uppställning vid skenet av bloss och vakteldar. Då dagsljuset började skönjas genom dimman, lät han fältpräs-

terna läsa mässan. Därefter tog han sin plats i mitten av slagordningen. Så väntade han svenskarnes anfall.

Även den svenska hären tillbringade natten på öppna fältet mellan de leriga åkerfårorna. Den var uppställd på två linjer, som voro ungefär jämnstarka och ordnade på samma sätt. I mitten, som anfördes av Nils Brahe, stod huvudsakligen fotfolk. Den högra flygeln utgjordes till största delen av rytteri under konungens befäl. Den vänstra, vars befälhavare var hertig Bernhard av Weimar, bestod likaledes till största delen av rytteri. Så väl center som flyglar voro indelade i små, lättrörliga avdelningar. Framför första linjen stod artilleriet. Andra linjen anfördes av Knyphausen.

I daggryningen höll svenska hären morgonbön och uppstämde Luthers psalm »Vår Gud är oss en väldig borg». En av konungens följeslagare bad honom, att han skulle taga på sig ett harnesk, men han vägrade. En kula, som satt kvar i axeln sedan striderna i Preussen, hindrade honom nämligen att fritt röra sig, när han var klädd i den tunga järnrustningen. »Gud är mitt harnesk», sade han. Han klädde sig i älghudskyller och grå rock. Så fick armén marschera fram mot Lützen och ställa upp sig mitt emot den fientliga, 1,000 steg sydost om denna.

När allt var i ordning, besteg Gustav Adolf en vit springare, mönstrade hären och höll därvid ett kort uppmuntringstal till trupperna. Överallt mottogs han med jubel. Då han vände åter till den högra flygeln och red förbi det blå regementet, ropade han: »I dag, gossar, skola vi segra och göra slut på alla våra besvär.» Soldaterna svarade med dånande bifall: »Ja, ja!» Men plötsligt tystnade jublet, och ett utrop av oro flög över deras läppar. Konungens häst hade snavat, vilket i deras ögon förebådade olycka. Men Gustav Adolf ryckte upp hästen med tyglarna och fortsatte sin väg, vänligt hälsande åt alla håll. Sedan han kommit tillbaka till högra flygeln, besteg han samma bruna springare, som han ridit i slaget vid Breitenfeld.

*

Gustav Adolf ville börja striden så snart som möjligt, för att Pappenheim ej skulle hinna tillbaka, innan den var avgjord. Men han måste vänta, ty dimman, som låg över fältet, blev allt tätare, så att soldaterna knappt kunde se sina närmaste grannar. Då tog konungen upp psalmen »Förfäras ej, du lilla hop!» De soldater, som stodo närmast, stämde in i sången. Flera och flera deltogo däri, allt eftersom de ur töcknet fingo höra sina kamraters röst, och slutligen instämde hela hären i konungens sång.

Den grå dimman började färgas röd, dock icke av den efterlängtade solen utan av fem eldpelare, vilka stego upp i luften från staden Lützen, som Wallenstein stuckit i brand. Men ännu var det för dunkelt för att kunna börja striden. Härarna stodo stilla under tystnad. Blott kanonernas dån hördes. Omkring klockan tio kändes ett lätt vinddrag. Dimman började skingra sig, och äntligen kunde motståndarne se varandra. Då drog konungen sitt svärd, knäppte händerna om fästet och bad: »Jesus, Jesus, hjälp mig i dag att strida till ditt heliga namns ära!» Därefter svängde han svärdet över huvudet och kommenderade: »Framåt!»

Artilleriet mångdubblade sina skott, och svenska härens första linje ryckte fram. En mördande eld från artilleriet och musketerarne i landsvägsdikena mottog den.

»De drabbat samman med dunder och knall
i höstdagens ljusningstimma.
Det smattrar från gravar och dikesvall;
det blixtrar i gulgrå dimma.

— — — — — — — — —

Att segra, segra i dagens kamp
är ringaste ryttares tanke
ännu, då han fallande griper i kramp
sitt tag om springarens manke.»

Fotfolket hejdades ett ögonblick. Då hoppade Gustav Adolf av hästen, tog själv en pik och gjorde sig färdig att gå främst i stormen mot gravarna, men han förmåddes av soldaternas rop och böner att avstå därifrån. Han steg åter till häst och red till högra flygeln för att taga befälet över den.

Nu ryckte svenska centern fram med sådan häftighet, att flera regementen trängde över vägen, erövrade ett av de fient-

liga batterierna, kastade tillbaka två av fiendens stora fyrkanter och höll på att överväldiga den tredje, då den angreps i flanken av fientliga ryttare. De våra måste vika, förlorade det tagna batteriet och drevos tillbaka över landsvägen.

Även svenskarnes högra flygel hade lyckats komma över de djupa dikena, ehuru med svårighet, ty hästarne ryggade tillbaka för gevärselden. Gustav Adolf var en av de främsta.

»Där är han, där syns han i sträckt galopp,
se, plymen på hatten nickar!
I kyller hans jättegestalt söks opp
av vänners och fienders blickar.

Sin sviktande flygel han själv för an
och leder i handgemänget.
Han vågar sitt liv som en simpel man,
och skidan är tom i gehänget.»

— — — — — — — — —

'Framåt över graven i segerfärd!
För oss filisteerna flykte!
Framåt med Herrans och Gideons svärd!
I dag våra mödor vi lykte!'

Han bärs som på stormens vingar framåt
i dimman, där salvorna braka.
Likt hagel det smattrar mot harneskplåt,
och hästarna stryka tillbaka.»

Han hade just kört undan de fientliga musketerarne ur dikena, då underrättelse nådde honom, att det fientliga batteriet var erövrat av fotfolket. Vid detta glädjebud blottade han sitt huvud och tackade Gud. Mitt emot honom stodo kejserliga ryttare, som från topp till tå voro klädda i mörka harnesk. Gustav Adolf pekade på dem och sade till den finske översten Stålhandske: »Grip an de där svarta bussarne! De komma att göra oss ont.» Stålhandske ilade åstad. Konungen åter skyndade till sina övriga rytteriregementen och uppmanade dem till nytt anfall. Då fick han det nedslående budskapet, att fotfolket i centern vek tillbaka över landsvägen. Han satte sig i spetsen för smålänningarne, vilkas överste sårad fallit till marken och måst bäras bort från slagfältet, för att med dem skynda till centerns hjälp.

Men Gustav Adolf red så snabbt, att hans ryttare ej kunde följa honom. Nu kom dimman och bredde sig åter över nejden. Än glesnade den, än blev den så tät, att man knappt kunde se några steg framför sig. Konungen råkade in bland de fientliga ryttarne. Flere män i hans omgivning föllo, men de andra slöto sig närmare omkring honom. Då fick hans häst ett pistolskott genom halsen, och han själv träffades av ett annat i armen. »Konungen blöder!» ropade svenskarne i hans följe. »Det är ingenting, mina barn. Raskt framåt!» sade han. Men då smärtan blev häftigare, bad han hertigen av Lauenburg, som red vid hans sida, att oförmärkt föra honom ur striden.

Kort därpå träffade honom ett nytt skott mellan axlarna. Han föll av hästen och släpade ett stycke i stigbyglarna. Då flydde hertigen, och av konungens följeslagare var en tysk hovsven den ende, som fanns kvar. Han sökte förgäves lyfta konungen upp på sin egen häst. Därunder rusade ett par kejserliga ryttare fram och frågade, vem den sårade var. Svennen vägrade att yppa det, men Gustav Adolf svarade själv: »Jag är konungen av Sverige.» Ryttarne skola då ha försökt släpa den dyrbare fången med sig. I detsamma kommo emellertid nya hopar av smålänningarne och skrämde de fientliga ryttarne på flykten. Men då hade en av dem redan givit konungen ett dödande skott genom huvudet.

* * *

Gustav Adolfs blodiga häst, som med tom sadel sprang framför leden, var det första sorgebudet. Stålhandske sände ilbud, som underrättade hertig Bernhard om olyckan. Han meddelade den till Knyphausen. Denne svarade, att hans trupper voro i god ordning, och att man kunde göra ett vackert återtåg. Då utbrast hertigen: »Här är icke fråga om återtåg utan om hämnd, om seger eller död.» Därpå tog han överbefälet och kommenderade: »Framåt!»

Den svenska slaglinjen bröt åter fram med fördubblad kraft. Högra flygeln stormade med vilt raseri mot de fientliga skaror, för vilka konungen fallit, och kastade dem i tredje anloppet över ända. Centern trängde åter över landsvägen och

erövrade för andra gången fiendens kanoner. Vänstra flygeln hade hittills endast med svårighet hållit stånd mot det talrika fientliga artilleriet. Nu gick även den segerrikt fram, erövrade ett batteri och vände dess kanoner mot fienden. Bland de kejserliga uppstod en väldig förvirring. Den ökades ännu mer därav, att i trossen några krutvagnar sprungo i luften med ett ljudligt brak. Detta kom nämligen österrikarne att tro, att svenskarne anföllo dem även i ryggen. Hela ryttariskvadroner togo i förskräckelsen till flykten, och man hörde ryttarne ropa: »Vi känna konungen av Sverige; han är värst mot slutet av dagen.»

Men oförmodat få de kejserliga en större förstärkning. Det är Pappenheim, som nu kommit och vill uppsöka sin konungslige motståndare för att med honom kämpa på liv och död. Med fyra kavalleriregementen stormar han fram mot svenskarnes högra flygel, som är utmattad av striden, och tvingar den att vika tillbaka över graven. Därigenom råkar Nils Brahe med fotfolket i den största fara. Han själv blir dödligt sårad, och hans regementen lida fruktansvärd manspillan. Gula brigaden försvarar in i döden den plats, som dess krigare intagit; och av sex man voro till slut fem döda eller sårade. Även på motsidan är manfallet väldigt. Piccolomini träffas av sex muskötskott och får fem hästar skjutna under sig. Pappenheim blir dödligt sårad, som det säges, av Stålhandskes pistol. Vid budskapet därom fly hans ryttare. I panisk förskräckelse kasta de ifrån sig sina vapen under ropet: »Pappenheim är död; allt är förlorat!» Ingen av de andra officerarne förmår hejda dem.

Emellertid inträdde i detsamma ett uppehåll i striden, enär täta dimmor ånyo lägrade sig över fältet och skymde bort de båda arméerna för varandra.

Kort därpå bröt emellertid solen åter fram genom dimman. Till sin häpnad fick Wallenstein se svenska hären ännu en gång rycka an i slutna led liksom vid slagets början. Den andra linjen under Knyphausen hade nu ryckt upp och fyllt de luckor, som under den heta kampen uppstått i första linjen. Man hörde trötta soldater ropa till varandra: »Kamrat, skola vi ännu en gång däran?» Man lovade varandra att

Gustav II Adolfs död i slaget vid Lützen.

Svenska kapellet och »Schwedenstein» å Lützens slagfält.

segra eller dö. Vid nattens inbrott bröto svenskarne ännu en gång över landsvägen, togo åter de fientliga kanonerna och trängde oemotståndligt fram. »Nu hörde man ingenting annat än kanonernas åska och smattrandet av muskötskotten», säger en deltagare. Wallensteins soldater veko undan, och för första gången måste denne fältherre giva tecken till återtåg; men

svenskarne, som voro för trötta att förfölja, stannade kvar på slagfältet såsom segrare. Mer än en tredjedel av de stridande låg fallen på valplatsen.

En frukt av svenskarnes seger var att Wallenstein tvangs att utrymma Sachsen och draga sig till Böhmen. Den stolte krigarfursten, som fordom kunnat stampa fram arméer ur jorden, kände sig nu för svag för att fortsätta fälttåget. »Hade det behagat Gud att låta vår konung, den ypperste fältherre i världen, överleva denna dag, så är jag övertygad att han skulle ha gjort slut på alla strider i Tyskland», skriver engelsmannen överste Georg Fleetwood, som gått i svensk tjänst. »Men nu vet Gud, hur det skall gå», säger han till sist.

Det berättas, att en livknekt, som blivit sårad vid konungens sida, försökt att med tillhjälp av tretton bönder från nejden vältra en stor sten till det ställe, där konungen fallit. Under suckar och tårar ha de »endast förmått föra den till det ställe, där den nu ligger. Men rätta platsen, där konungen dött, skall vara fyrtio steg därifrån på en åkerren, där fordom en robinia stått.» Denna sten, som bär inskriften »G. A. 1632», kallas än i dag »Schwedenstein» (Svenskstenen). Över den är uppfört ett minnesmärke av järn och därinvid ett svenskt minneskapell.

Årligen den 6 november vandra den lilla staden Lützens invånare i högtidligt tåg hit ut för att med tal och sång fira minnet av »guldkonungen från Norden», som offrade sitt liv för att rädda de förtryckta.

Litteratur: Två samtida relationer om slaget vid Lützen (av vilka den ena synes ha åtföljt fältmarskalken Herman Wrangels brev till Johan Kasimir d. 3 dec. 1632) i R. A.

Gustav Adolfs brev till krigsrådet Steinberg d. 30 okt. — Brev, sannolikt från konungens överhovmästare; odaterat. — Bil. till kurfurstens av Brandenburg skrivelse till Herman Wrangel d. 14 nov. — Residenten Johan Hallmans skrivelse till svenska riksrådet d. 20 nov. Samtliga tr. i »Arkiv till upplysning etc.»

Samtida tryck Däribl. ett brev från överste Georg Fleetwood till hans fader d. 22 nov. 1632. — J. Mankell, Berättelser om svenska krigshistoriens märkvärdigaste fältslag. — A. Cronholm, Sveriges historia under Gustaf II Adolphs regering; del VI.

Den störste av Gustav Adolfs lärjungar.

Johan Banérs barndom och ungdom.

Bland de rådsherrar, som skärtorsdagen år 1600 fingo låta sitt liv på Linköpings torg till straff för att de stått på konung Sigismunds sida i dennes kamp mot hertig Karl, voro bröderna Gustav och Sten Banér. Då upplöstes ock ett äktenskap, som varat i aderton lyckliga år, och ensam och övergiven stod Gustav Banérs maka, »den älskliga fru Kerstin Sture», med tio faderlösa omkring sig.

Gustav Banér hade dömts förlustig liv, ära och gods. På nådebröd skulle hans änka få framleva sina återstående dagar. Hon måste lämna sitt kära, fagra Djursholm, där barnen växt upp under lyckliga dagar. Det yngsta av dem var den lille knappt fyraårige Johan. Tidtals hade hon en fristad hos sin broders änka på Hörningsholms slott inne i Mörköfjärden.

Här var hon en dag nära att få en ny sorg. Den lille Johan, som nu var sju år, hade krupit upp i ett öppet fönster i tredje våningen av slottet. Framför honom utbredde sig Östersjövikarna, över vilka det ena fartyget efter det andra ilade fram och försvann. Till Tyskland sade man att dessa segel skyndade. Den lille gossen hade spänt sin näsduk mellan fönsterbågarna och lekte, att han också skulle segla ut till Tyskland. Men mitt under ivern med sin glada lek föll han ut genom fönstret. Det var över tolv meter till marken.

Systern och mostern ilade ned och funno lille Jan liggande orörlig på rygg med det långa ljusa håret utslaget. De buro upp honom och lade honom till sängs men kunde icke upptäcka den minsta blånad, och icke en blodsdroppe syntes. Om en stund föll den lille i gråt och somnade.

När han vaknade, var han kry och berättade, hur allt gått till. »Nu vet jag, var jag föll!» utbrast han och pekade åt fönstret. »Där föll jag! — Då jag kom till trumman,[1] tänkte jag: 'Nu dör du!' Men då jag kom ner, stod mosters örta-

[1] En trätrumma ledde från borggården ut genom muren.

gårdsmästare där. Jag bad honom så vackert, att han skulle bära upp mig, men det ville han inte.» I stället hade Jan sett örtagårdsmästaren, som hade ljust hår och var klädd i vita kläder, flyga upp och sätta sig på torklaven.[1]

Följande morgon stod den lille upp frisk och sund, som om han aldrig gjort ett så farligt språng.

Händelsen väckte mycket uppseende och ansågs allmänt som ett underverk. Man trodde, att den vitklädde, ljushårige örtagårdsmästaren med vingarna varit en ängel, som burit gossen i sina händer och sakta och varligt lagt ned honom på marken. När Gustav Adolf sedermera fick höra händelsen omtalas, sade han till Johan Banér: »Det syns, att du är bevarad till något stort.»

*

Från barndomen stod Johan Banérs håg till krig och äventyr, och som tjuguåring gick han i likhet med flere andra unga svenskar att med glatt mod tjäna sonen till den konung, som tagit hans faders liv.

Det berättas, att den bistre hertig Karl själv tilltalats så av den ljuslockige gossen med de klara, blå ögonen, att han frågat denne, om han icke ville gå i hans tjänst. Men då skall den lille helt frankt ha svarat: »Fanen tjäne Er, som slagit huvu't av farkär!»

Det var under Gustav Adolfs ryska krig, som Johan Banér fick sitt elddop. Med käckt mod gick han överallt faran till mötes som en gammal knekt. Särskilt utmärkte han sig under polska kriget vid belägringen av Riga år 1621. Det var en stolt syn, när han i spetsen för en dödsföraktande skara stormade uppför vallsluttningen upp på bröstvärnet och med värjan i hand drev undan besättningen och dess befälhavare.

Rent av underbar var hans förmåga att hastigt sätta sig in i allt, som rörde krigstjänsten. Det var, som om han redan länge varit med om allting. Genom sin ungdomsfriska hurtighet och sitt »ljusa banérska lynne» vann han allas hjärtan. Gustav Adolf lade snart märke till honom och satte mycket värde på honom »såsom en efter dygd och ära strävande yng-

[1] Laven, där spannmål torkades, var uppförd ett stycke nedanför slottet.

ling». Konungen fick god hjälp av honom i arbetet på »den nya krigskonsten», som svenskarne fingo att tacka för sina mest lysande segrar. Johan Banér dugde till allt. Gällde det någon riktigt vågsam bragd, genast var han redo. Var det fråga om att lura fienden, att ge honom »betalt för gammal ost», alltid var det herr Johan, som kungen helst tog till råds. »Alltid redo!» var Banérs lösen. Nog var den samvetsgranne, präktige Gustav Horn också en ovanligt duktig karl, som heller aldrig tröttnade på att tjäna sitt fosterland. Han var värdefull, ja omistlig, då det var fråga om att överväga en krigsplan. Men när det gällde att utföra planen i dristig handling, då var Banér, »våghalsen», ändå framför andra rätte mannen.

Förtvivlade år.

Efter olycksslaget vid Nördlingen år 1634 vilade ansvaret för Gustav Adolfs verk på Johan Banér och Axel Oxenstierna. Det behövdes dessa båda mäns överlägsna snille och deras nästan övermänskligt sega, uthållande kraft för att ersätta, vad som brast i medel. Från hemlandet var intet understöd att vänta. »Medlen här äro mäkta knappa», skriver riksdrotsen på våren 1635 till sin broder rikskanslern, »ty fattigdomen är mäktig stor över hela landet efter de dyra åren här varit hava.» Han har att berätta, att skörden slagit fel föregående år, och att Gud nu på våren plågat landet med en oerhörd mängd mask, som ätit upp både gräset på ängarna och säden på åkern. Vintersäden var slut, och i Norrland, Dalarne och Finland hade folket måst »taga till barken». Föga bättre stod det till i Östergötland och Småland. Till följd härav blev det bedrövligt ställt med de svenska soldaterna i Tyskland. De fingo både frysa och svälta. »Vij hafua inga kläder på vår lif. Vij gå som refna hundar iblan gott folk», skrevo de en gång till Banér, klagande sin nöd inför den som alltid visat sig såsom deras faderlige vän.

Det kunde i sådana tider icke vara någon lockande uppgift att taga på sig ansvaret för en svensk armé. Banér kunde också ha starka personliga skäl att göra sig fri från en så tung börda. Han plågades nämligen mycket av en elakartad

blessyr, som aldrig ville riktigt läka sig. Vid en rekognoscering av Wallensteins läger vid Nürnberg år 1632 hade han träffats av en gevärskula, som skadat bägge benpiporna i högra underarmen och blivit sittande kvar mellan dem. Tillståndet var en tid mycket betänkligt, och länge låg han fjättrad av svåra plågor. På den skadade lemmen öppnade sig nya hål, ur vilka det tid efter annan värkte ut benflisor. Ännu åratal efteråt värkte det i armen, så att han hade svårt att föra pennan. Det tunga harnesket måste han liksom sin store konung för alltid utbyta mot en kyllerrock. Hans vedermödor ökades av en envis astmaartad katarr, vilken fältlivets strapatser hade givit honom som minne. Det fordrades under sådana förhållanden mer än vanlig viljekraft för att hålla sig kvar på hans ansträngande post.

Trots allt, som kunde komma Banér att önska sig bort från de mångfaldiga bekymren, kände han dock ansvaret för Gustav Adolfs verk vila allt för tungt på sig, för att han skulle överge sin post i de allvarstunga tider, som stundade. Att med politisk konst återuppbygga Gustav Adolfs och Axel Oxenstiernas verk låg utom möjlighetens gränser. »Endast vapenlyckan kunde utföra, vad vapenlyckan begynt», säger vår störste historieskrivare. Och Sveriges lycka var, att nu fanns rätte mannen för vapenbragder, han, som icke förtröttades i att med sitt fältherresnille tjäna fosterlandet, han, som aldrig gav sin sak förlorad, Johan Banér. Tack vare sin underbara makt över soldaterna förmådde han med en armé, som svältfötts veckor igenom, och med hästar, som voro så utmärglade, att de icke orkade framsläpa sina lass utan människohjälp, utföra marscher så snabba och överraskande, att man aldrig förr sett något dylikt. Hur ansträngande det än var för både människor och djur, så var det enda räddningen, ty därur kom gryningen till bättre tider. Fienderna hade i förlitande på sitt överlägsna antal beräknat fälla honom till marken med ett par kraftiga anfallsstötar. I stället fingo de själva vara på sin vakt och tacka lyckan, om de kommo något så när helskinnade undan den allestädes närvarande svensken.

Det var Banér, som genom några få men kraftiga rörelser tagit ledningen av kriget från sin överlägsne motståndare, och

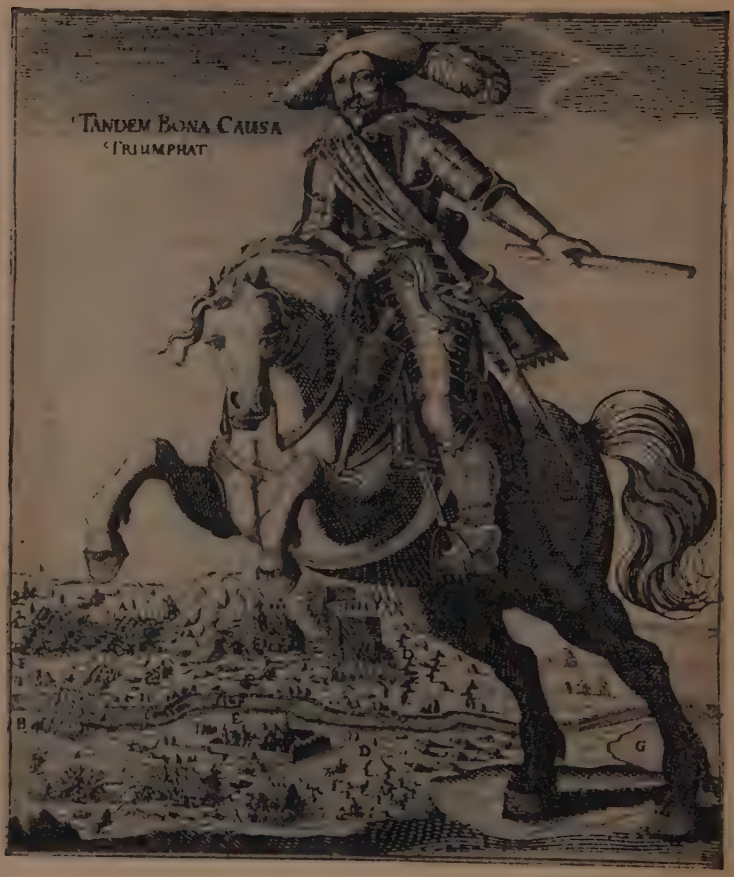

Johan Banér.
Samtida kopparstick.

denne fick i stället rätta sig efter svenska arméns krigsrörelser. Genom denna påpasslighet, kraft och beräkning framstod Johan Banér med ett slag som den störe, sina samtida överlägsne fältherren.

Slaget vid Wittstock 1636.

Den avgörande striden mellan Banér och hans fiender, den kejserliga och den sachsiska armén under Hatzfelds befäl, stod nära den brandenburgska staden Wittstock. Fien-

derna hade intagit sin ställning bakom en mycket svårtillgänglig terräng. Sachsarne, som bildade vänstra flygeln, hade sin front skyddad av Scharfenbergs branta och skogklädda sluttningar. Centern och högra flygeln, som utgjordes av kejserliga trupper, hade fronten delvis täckt av vidsträckta sumpmarker. Passet mellan sumpmarkerna och Scharfenberg hade de förbundna förstärkt genom att uppkasta små skansar, mellan vilka de hoplänkat sina tross-

vagnar till en sammanhängande vagnborg med öppning för artilleriet.

Banér fann genast, att det skulle vara ett oförsvarligt lättsinne att anfalla en så stark ställning i fronten, i synnerhet som fienden tydligtvis var även till antalet överlägsen. Men hans skarpa blick hade utspejat en annan möjlighet. En kilometer öster om Scharfenberg låg en annan höjd, »Vingårdsberget», som det syntes vara lätt att komma upp på. Där beslöt Banér att sätta sig fast för att sedan från höjden falla fienderna i flanken. Lyckades detta, kunde han hoppas, att Hatzfeld skulle nödgas lämna sin starka ställning och möta honom på öppna fältet. Men för att nå detta mål måste han över-

raska fienden genom en lång kringgående rörelse med sin högra flygel. För att förbrylla Hatzfeld beslöt emellertid Banér att samtidigt låta sin vänstra flygel göra en kringgående rörelse västerut. Han vågade alltså risken att dela sin armé i två delar, av vilka den ena i väntan på den andras ingripande i striden lätt kunde bli anfallen av fiendens hela styrka och slagen. Planen var lockande djärv men farlig. Den *kunde* leda till fiendens grundliga nederlag, men den *kunde* också medföra svenska härens undergång. Banér tog själv det ansvarsfulla befälet över högra flygeln.

Vid tvåtiden på eftermiddagen satte sig de båda flyglarna i marsch från slätten söder om Goldbeck, där centern av den svenska slagordningen tills vidare fick dröja kvar. I spetsen för den högra red Lennart Torstensson. Just då hans främsta skvadroner travade uppför Vingårdsbergets östra sluttning, möttes de av sachsiskt kavalleri. Hatzfeld, som väntat sig, att svenskarnes anfall skulle komma söderifrån, hade blivit ytterligt häpen, då han fick veta, att Banér smugit genom skogen öster om hans ställning. Han insåg genast, att det ej var någon tid att förlora, om han skulle lyckas hindra svenskarne från att krossa hans vänstra flygel. Hatzfelds högra flygel, som bestod av de kejserligas bästa kavalleri, fick därför order att ila till sachsarnes bistånd. Innan dessa kejserliga skvadroner hunnit fram, hade emellertid Hatzfeld satt sig i spetsen för några sachsiska skvadroner, som nu mötte svenskarne på halva vägen upp till Vingårdsbergets krön. Men dessa anföllo med sådan häftighet, att Hatzfelds motanfall bröts och han själv med sina skvadroner blev avskuren från den övriga delen av sin vänstra flygel.

Men nu störta kejserliga kavallerimassor fram. De hejda Banérs ryttare och driva dem tillbaka uppför Vingårdsbergets västra sluttning. Här blir en så blodig kamp, att Banér i hela sitt liv aldrig varit med om något liknande.

Gång på gång söker fienden driva honom tillbaka, men med Torstenssons hjälp lyckas han kasta fram sina skvadroner till motanfall med sådan kraft, att striden hålles stående. Aldrig ha soldaterna, tycker han, visat större villighet att slåss.

Men i längden var det omöjligt för svenskarnes högra flygel att hålla stånd mot en så våldsam påtryckning som

av fiendens tredubbla övermakt, i synnerhet som denne även anföll söderifrån. Banér hade emellertid sänt bud icke blott efter centern, som nu stod ett par kilometer söderut under anförande av den gamle mångbeprövade skotten Leslie, utan även efter den längre söderut stående reserven. Efter en lång väntan kommer centern framryckande. Understödda av regementskanonerna kasta sig de friska trupperna mot det fientliga fotfolket, som tagit ställning vid Scharfenbergs östra sluttning, med sådan kraft, att fiendens rytteri måste skynda dit till hjälp. Med oerhört raseri störta de kejserliga kyrassiererna mot Leslies tvenne främsta brigader, den svenska och den skotska, vilka bägge bli nästan krossade. Av de 892 kronobergare, jönköpingare och finnar, varmed högra flygelbrigaden gick i elden, återstodo efter stridens slut endast 308 man. Skottarne hade av 800 man ej mer än 454 kvar. Blott få bataljer i världshistorien ha att uppvisa liknande siffror.

»Det rysliga skjutandet», skriver ett ögonvittne, »harneskens klapprande, braket av pikarna, när de brötos mot varandra, de sårades skrik och angriparnes stridsrop utgjorde i förening med ljudet av trummorna och reveljpiporna en fasansfull musik. Man kunde icke se för den tjocka röken och dammolnen.»

På fiendens vänstra flygel strömma emellertid alltjämt förstärkningstrupper till. Stridens utgång kan under sådana förhållanden ej bli tvivelaktig. I bästa fall kan Banér nu hoppas att undvika ett avgörande nederlag — om han nämligen skall förmå hålla ut så länge, att han i skydd av nattens mörker kan draga sig ur striden.

Men från man till man går en ångestfull tyst fråga: »Var håller vänstra flygeln till? Och varför kommer icke reserven till hjälp?»

Redan står solen nedom skogstopparna i väster. Men även tapperheten har sin gräns. Leslies brigader trängas i oordning ut ur skogen, där de så hjältemodigt kämpat i flere timmar. Då börja även högra flygelns skvadroner att vackla. Flere av dem ha redan åtta, ja tio gånger gått fram till attack, och ryttarne kunna av trötthet knappt hålla sig kvar i sadeln.

Än en gång söka emellertid Banér och Torstensson liva sina uttröttade skvadroner att hålla stånd — endast en kort stund, och den mörka septembernatten skall vara där. Det

börjar redan skymma på mellan träden. Men folkets krafter äro uttömda. I oordnade massor vika svenskarne, modfällda och uppgivna av trötthet, tillbaka nedför Vingårdsbergets östra sluttning. Hoppet att kunna undgå nederlagets nesa försvinner mer och mer. På fiendernas sida tyckes man vara viss om segern. Lyckligtvis äro dock även deras krafter efter den långvariga striden så uttömda, att de icke komma sig för att förfölja.

Då höres svensk lösen skjutas i fjärran. De tvenne välkända kanonskotten äro det överenskomna tecknet till att svenskarnes vänstra flygel är färdig att anfalla fienden. Strax därefter komma reservens skvadroner fram ur skogen och sätta sig i trav mot Vingårdsbergets östra sluttning, som högra flygelns skvadroner just äro i färd med att lämna. Reservens befälhavare, som var en trög och betänksam man, hade redan fått för sig, att Wittstock skulle bli ett nytt Nördlingen, och hade därför ansett det lönlöst att sätta sig i marsch. Nu kommer han i elfte timmen. Främst synes den gamle överste von Berghoffer med sin skvadron, som genast kastar sig mot det fientliga rytteriet. Berghoffer stupar, men hans folk driver fienden tillbaka.

Vid åsynen av Banérs friska trupper bröts fiendernas mod, och de drogo sig i skydd av nattens mörker tillbaka på alla punkter. Stridens larm förstummades. »Genom Guds nådiga godhet och hjälprika skickelse», skrev Banér, »var fienden alldeles slagen ur fältet.»

Tidigt nästa morgon började svenska rytteriet med kraft förföljandet, och oerhört var det byte, som då vanns. Den ärofulla segern vid Wittstock hade en avgörande politisk betydelse. Den återupprättade svenskarnes anseende som krigare och räddade därigenom Sverige från förlust av tveksamma vänner och från anfall av hemliga fiender. Sachsarne råkade överallt inom den evangeliska världen i vanrykte. Det var himlens straff, sades det, som drabbat dem, därför att de ingått förbund med jesuiterna — en varning för andra evangeliska furstar att icke svika sin tro.

Hade striden vid Wittstock slutat med nederlag för svenskarne, så skulle säkert deras dagar i Tyskland snart ha varit räknade. En sådan utgång hade varit en seger även för

danske konungen Kristian IV:s hemliga politik, som gick ut på att driva svenskarne ur Tyskland. För honom kom underrättelsen om Banérs seger som en blixt från klar himmel, just när han förberedde sig att falla svenskarne i ryggen. Vid budskapet därom sade han ingenting på en lång stund. Så for han plötsligt upp, tog hatten av sig och slängde den i bordet, utropande: »Saa for tusen devle.»

Återtåget från Torgau till Pommern.

Genom segern vid Wittstock fick Banér en tids andrum. Men följande år trängde fienderna på från alla håll. Han förlade därför sina trupper i ett fast läger vid den sachsiska staden Torgau, på Elbes vänstra strand. Mästerligt begagnade han sig av floden som skydd mot den överlägsne fiendens försök att kringränna honom. Mellan Torgau och Dresden, en sträcka av 70 km., fanns ingen bro över floden. Nu lät Banér en stark kavalleristyrka, försedd med nödigt artilleri, bevaka högra stranden söderut ända till Dresden. Det var en ansträngande vaktgöring, men den lönade sig, ty till följd därav kunde fienden icke tänka på någon broslagning i syfte att gå över floden mellan Torgau och Dresden, innan den drivit undan det svenska rytteriet på högra flodstranden. Och för att kunna göra detta måste den kejserliga hären utbreda sig åt söder ända ned till bron vid Dresden. Men att tänja ut sina stridskrafter över en så väldig sträcka, som nu behövdes för att kringränna svenskarne, det vågade icke Hatzfeld, förrän han hunnit draga till sig mycket betydande förstärkningar. Så måste de kejserliga och sachsarne ansträngа sina yttersta krafter för att få bukt med denna lilla styrka av endast 14,000 man, som så envist höll sig kvar i hjärtat av kurfurstens land.

Det visade sig också sedan, att Banérs motståndare genom dessa ansträngningar uttömde sina krafter. Så blev deras makt bruten för långa tider genom Banérs seger vid Wittstock 1636 och hans sega försvar av Torgau 1637.

För tillfället måste emellertid Banér tänka på andra åtgärder. Från Syd-Tyskland ingingo underrättelser om väldiga truppsammandragningar på fiendens sida. Då inga hjälp-

sändningar på länge kunde väntas från Sverige, måste han till sist besluta sig för att draga sig uppåt Pommern och förena sig med Karl Gustaf Wrangel, som stod här med en svensk armé, innan Hatzfeld hunne avskära honom därifrån.

Men det var just vad denne beräknade göra. När Banér kommer upp till Oders biflod Warthe och skall till att gå över floden, finner han »hela svärmen» av de fientliga arméerna före sig på norra stranden. Han låter sig dock ej förbluffa. Genast är han på det klara med, vad han nu skall göra. Men ingen i armén får veta det, ingen utom möjligen Torstensson. Banér var alltid en mästare i att hålla tyst med sina planer. Och till god del grundade sig kanhända hans anseende hos det högre befälet just på denna förtegenhet och självbehärskning, som kom officerarne att tro, att fienden ej kunde företaga sig något, som icke Banér genomskådat och var beredd på.

Hans beslut gick nu ut på att föra armén tillbaka västerut till Oder i ilmarscher, så att fiendens huvudstyrka ej skulle hinna dit, innan han redan kommit över. I fortsatta ilmarscher skall sedan tåget gå utmed västra Oderstranden upp till Pommern. Men minst tre dagar behöver han ha ostörda för att kunna lyckas. Hur få dem?

Det gäller att förmå de kejserliga att draga sig åt öster. Varje timmes marsch av fienden i östlig riktning betyder ju två timmars tidsvinst för svenskarne. Det är nu, som Banér, för att begagna en fransk levnadstecknares ord, »skarvar lejonhuden med rävskinn».

Han förklarar öppet för vem som vill höra på, att han bestämt sig för att marschera österut genom Polen till Pommern. Han sänder sin gemål och de övriga officersfruarna samt den dyrbaraste delen av trossen till Polen. Han utfärdar order till officerarne att under marschen strängeligen övervaka, att soldaterna ej utövade några våldsamheter mot polackerna, eftersom Sverige levde i fred med detta folk! Allt, som behövdes för härens underhåll, skulle de köpa kontant. Slutligen kallade han till sig en ung officer, en infödd brandenburgare, en av dem, som han ansåg *minst* pålitliga, och förklarade för honom, att han nu behövde en mycket pålitlig officer, som väl kände till trakten österut och i en hast kunde

anskaffa säkra vägvisare, vilka kunde ge upplysning om alla vägar och stigar på andra sidan polska gränsen. Kunde brandenburgaren på ett klokt och försiktigt sätt skaffa honom sådana vägvisare, så skulle han bli rikligt belönad, förklarade Banér för honom. — Banérs beräkning slog in. Det dröjde icke länge, innan fienden var invigd i hemligheten. Snart inkommo rapporter, att kejserliga trupper befunno sig på marsch österut. Fienden var i fullt arbete med att genskjuta svenskarne borta i öster.

Nu är rätta ögonblicket inne. Banér ställer upp sin här i slagordning och kommenderar marsch — *västerut*. Det går i en rykande fart. Vid framkomsten till Oder visar det sig, hur grundligt Banér lyckats lura fienden. Denne hade till och med dragit bort de avdelningar, som utsatts där till bevakning av vadställena, så att svenska hären i lugn och ro kunde gå över floden. Sedan bar det i väg åt norr utmed Oder, tills Banér uppnått Wrangels trupper. Nu var den värsta faran överstånden.

De nidvisor över Banérs snöpliga återtåg, som fienden hade färdigdiktade, blevo aldrig avsjungna. I stället skämtades blodigt över de kejserliga generalerna. Det berättas, att dessa skulle ha skrivit till Wien, att nu hade de »fått Banér i säcken». När Banér fått höra detta, skulle han ha svarat: »De hade mig i säcken, men de glömde att knyta till den.»

En avgörande vändpunkt i kriget.

Det gällde sedan för svenskarne att hålla sig kvar i Pommern. Men det var ingen lätt sak, sådant som tillståndet där var. När Banér kom dit, fann han soldaterna uthungrade och eländiga, härjade av sjukdomar. Aldrig i sitt liv hade han sett sådant folk i en garnison. Fästningarna voro förfallna. Inga förråd funnos, varken av proviant eller av ammunition.

Med sin vanliga energi tog Banér emellertid genast itu med att, så långt det var möjligt, reparera, vad andra vanskött. Visserligen kunde han ej hindra de kejserliga att göra sig till herrar över stora delar av Pommern. Men tack vare sin utomordentliga seghet kunde Banér med sin uthungrade armé dock hålla sig kvar i själva kustremsan. Därigenom fick han så småningom nytt övertag över sin

fiende, som icke förmådde att lika länge stanna i det uthungrade landet utan vid årsskiftet 1637—38 måste draga sig tillbaka söderut, där det ännu fanns *något* att underhålla hären med. I själva verket var den kejserliga härens återtåg för svenskarne värt lika mycket som en stor seger. Ty efter detta återvunno fienderna aldrig mer så mycken styrka, att de kunde kasta svenskarne tillbaka till kustlandet. Långsamt men säkert började svenska armén åter växa sig stark igen under Banérs energiska nydaningsarbete. De kejserliga däremot, som överansträngt sig genom de två föregående årens strider mot Banér, förmådde icke längre hålla tillbaka de norrifrån påträngande svenskarne, vilka västerifrån understöddes av fransmännen. Så blev årsskiftet 1637—38 en avgörande vändpunkt i det långvariga, blodiga och utpinande kriget. Men icke såg det så ut för dem, som *då* voro med.

Efter hand trängde svenska armén söderut genom trakter, som blivit fruktansvärt förödda av de kejserliga. Där Gallas dragit fram, kunde ingen levande varelse upptäckas — överallt blott obegravda lik. Svenskarne fingo därför lida värre umbäranden än någonsin. Man såg soldaterna ströva omkring på fälten för att med vilda örter lindra hungerns kval. Köttet av döda hästar och hundar ansågs som en läckerhet. Men trots allt lyckades Banér upprätthålla disciplinen. Alla kände, att deras enda räddning var att blint lita till den fältherre, som alltid så beundransvärt lett dem till räddning och seger. Slutligen kommo också bättre tider, då svenskarne fingo taga kvarter i norra Böhmen.

Banérs avsikt var nu att understödd av fransmännen vid Rhen tränga in i kejsarens arvländer ända till Wien, vilket varit målet redan för Gustav Adolfs krigsplaner. Men då stödet från fransmännen svek, måste han avstå från den planen. I stället tågade han västerut för att i Thüringen förena sig med de franska hjälphärarna.

Ett överrumplingsförsök och ett nytt farligt återtåg.

Sedan Banér förenat sig med fransmännen, beslöt han att under vintern, när fienden gått till ro i kvarteren, våga en

kupp. Han hade fått veta, att kejsaren och ett stort antal andra tyska furstar voro samlade på riksdagen i Regensburg 1641. Tänk om den starka kölden hölle i sig, så att Donau fröse till! Då skulle han kunna genom en överrumpling göra slut på hela kriget! Regensburgs fästningsverk voro nämligen ganska förfallna, och någon större krigsstyrka fanns icke i närheten.

Men denna gång var lyckan icke Banér bevågen. Väderleken slog plötsligt om till tö, och Donau bröt upp. Då måste han uppgiva företaget. Men nu hade fienden vaknat ur sin vintersömn och börjat röra på sig i akt och mening att ännu en gång försöka avskära återvägen för svenskarne. Vid mer än *ett* tillfälle hängde det också på ett hår, att de lyckats. En oersättlig hjälp hade emellertid Banér av den tappre, alltid påpasslige våghalsen överste Erik Slang. Instängd med endast ett par tusen man i den lilla staden Neunburg, väster om Böhmerwald, höll han sig i tre dygn bakom gamla, förfallna befästningar, fastän han till slut hade mot sig hela den kejserliga hären med dess artilleri. När kanonerna skjutit en stor bresch i stadsmuren, sände den kejserlige överbefälhavaren honom en uppmaning att ge sig. Men Slang lyckades tillstoppa breschen med stockar och plankor och gav det stolta svaret: »Så länge jag har denna min enda arm kvar, skall jag försvara mig» — den andra hade året förut blivit bortskjuten. Om en ny underhandlare komme med ett så skymfligt förslag, skulle han bli mottagen med en kula.

När fiendens massor gingo till stormning, mottogo svenskarne dem bakom de sönderskjutna förskansningarna med dödsföraktande tapperhet. Sammanstötningen blev så mördande, att de stormande funno rådligast att draga sig tillbaka.

Den kejserlige öfverbefälhavaren skummade av raseri. Skulle en grushög, försvarad av denna lilla hop, dag efter dag kunna hejda hela hans här? Han befallde sitt artilleri att rycka närmare fästningen. Den skulle jämnas med jorden och de hårdnackade försvararne begravas under ruinerna.

Till och med de tappraste ansågo nu, att man icke kunde hålla stånd längre. Slangs underbefälhavare gjorde honom

föreställningar härom, men själv var översten orubblig. »När Banér är i säkerhet, då giva vi oss», förklarade han. »Men till dess hålla vi ut, till dess stå vi kvar intill sista man. I stället för kulor kunna vi använda stenar. Det finns gott om dem. Låt folket plocka och samla!»

Först när en så stor del av stadsmuren blivit nedskjuten, att man kunde se ända in till torget, gav sig Erik Slang. Men då hade han också fyllt sitt ärofulla värv. Banér hade vunnit den ovärderliga förmånen av några dagars försprång över Böhmerwald och genom Böhmen.

Genom sitt tappra försvar av »den lilla staden framför skogen» förvärvade sig Slang det ärofulla namnet »den svenske Leonidas».

Än en gång hade Banér och hans män slagit världen med häpnad. Men ansträngningarna och den onaturliga själsspänning, vari han ständigt måste leva vid tanken på att kanske nödgas utsätta sina hårt medtagna soldater för strid med en dubbelt så stark motståndare — allt detta hade brutit ned den starkes krafter. Han ansattes av en svår, mattande feber. Så länge faran från de kejserligas sida ännu icke var övervunnen, kunde han dock icke förmås att spara sig. Några skickliga läkare funnos ej vid armén, varför det högre befälet vid allvarliga sjukdomsfall brukade få resa till någon större stad. Men Banér ville icke höra talas om att en enda dag släppa ifrån sig befälet av sådan orsak. Under tiden kunde ju något allvarligt inträffa och armén gå under.

Men vistelsen ute i den skarpa vårluften förvärrade hans tillstånd. Till slut blev mattigheten så stor, att han måste stanna i ett slott på vägen och låta armén marschera före. En morgon lät han tillkalla sin hovpredikant för att anställa skriftermål och giva honom nattvarden. I så rörande och hjärtegripande ordalag bekände han sina synder, att predikanten fick tårar i ögonen och sedermera förklarade, att han icke kunde glömma det, så länge han levde. Efter syndabekännelsen avlade Banér sin trosbekännelse. Aldrig förr hade hans själasörjare hört något så vackert. Därefter tackade han med uppräckta händer den allgode Gud, för det han icke plötsligt överraskat honom med den sista dödsminuten

Erik Slang försvarar Neunburg,
Pennteckning av Carl Hellström.

utan dessförinnan nedlagt honom på sjukbädden och genom de plågor han hemsökt honom med låtit honom komma till en rätt insikt av sina synder. »Ack, min Gud och fader!» slutade han — citerande ur gamla testamentet — »hur skall jag kunna återgälda dig allt gott, som du gjort mig under mitt långa liv? Jag är icke värd all den godhet och trohet, som du visat mig.»

Slutet var nära. Men ännu en gång skulle Johan Banérs starka natur för några dagar gäcka även den starkaste av fiender. Helt oväntat började krafterna återkomma. Då beslöt han genast, trots läkarnes varningar, att bege sig till krigshären. Eftersom han varken kunde gå, rida eller åka, lät man förfärdiga åt honom en bår, som bars mellan två efter varandra gående mulåsnor. Men den kalla och fuktiga luften retade upp hostan igen, och efter ett häftigt anfall måste man föra honom tillbaka till slottet mera död än levande. Knappt hade han dock återfått sansen, förrän han ville till sina soldater igen. Fienderna hade nämligen fått kännedom om den svenske överbefälhavarens farliga sjukdom och ämnade begagna sig därav. Varje ögonblick kunde man vänta ett anfall, och Banérs pliktkänsla mot fäderneslandet förbjöd honom »att taga sin hand ifrån verket under den farliga tid, som stundade» — det är hans egna ord i ett brev till Oxenstierna fyra dagar efter det svåra anfallet. Visserligen kände han ju, att han icke kunde leda härens rörelser. Men han skulle dock kunna åse striden från sin hängbår, och fastän han numera hade svårt att uttrycka sina tankar, borde han kunna vara till någon nytta genom sina råd. Att han genom sådana ansträngningar skulle påskynda slutet, visste han alltför väl. Men de få timmar han kunde ha kvar ville han använda till sitt fäderneslands tjänst.

*

När det väntade anfallet från de kejserliga kom — vid Wolfenbüttel i Braunschweig —, fanns ej Johan Banér. Soldaterna voro ostyriga och ville ej fäkta mer.

»Flydd är nu det namns förtrollning,
som gav kraft och sammanhållning
åt en brokigt blandad här.

Brusten är den blick, som tämde,
mer än rättarsvärdet skrämde,
spänd inunder fjäderhatten
i en trotsig soldenär.

Ren kring högkvarteret skocka
fräcka hopar sig och pocka:
'Promt vår sold vi vilja ha.
Annars gå vi till Oranien
eller sälja oss åt Spanien,
Turken, Påven eller Satan,
bara han betalar bra.'

Mitt i själva upprorsflamman
bergfast sluter sig tillsamman
svenskars, finnars ringa flock.
Deras trogna tårar falla
ned på fältherrns hand den kalla,
på den vissna lagerkransen,
virad om den dödes lock.

Att det kära stoftet värna
håller härens bästa kärna
vapenvakt kring hjältens lik
i en halvbränd by, vars kyrka
gömmer Sveriges sista styrka,
medan ute myteriet
fyller allt med vilda skrik.»

Då höll den franske överbefälhavaren ett manande tal till legoknektarne och bad dem betänka, att de ännu hade mellan sina led fältmarskalkens döda lekamen, som de måste försvara. Och vid nämnandet av den oförgätlige, vördade hjältens namn följde de utan tvekan sina anförare mot fienden.

»Ingen gärd hans stoft skall sakna:
alla Wittstocks genljud vakna,
Wolfenbüttels segeråskor
rulla stolt omkring hans bår.»

* * *

I sex års tid hade Johan Banér genom sitt snille så gott som ensam upprätthållit den svenska vapenmakten i Tyskland. Lika försiktig i återtåget som eldig i framryckandet, hade han gång efter annan omintetgjort fiendens förhoppningar. De djärva angreppen vid Wittstock och annorstädes å ena sidan, återtågen från Torgau och Bajern liksom den tålamodsprövande men framgångsrika krigföringen i Pommern vintern 1637—38 å den andra hade i lika hög grad röjt den överlägsne härföraren, som ingen lyckades besegra, säger en framstående historieskrivare. Av alla sakkunniga på det militära området har Banér obestridligen ansetts som »den störste av våra okrönta hjältar». Hans store samtida, den franske statsmannen Richelieu, kallade hans återtåg från Torgau för en av världshistoriens underbaraste tilldragelser. En sådan förening av fintlighet och seg uthållighet vid genomförandet av krigsplaner har kanske aldrig funnits hos någon fältherre. Hans storslagna pliktuppfyllelse in i det sista bjuder också till senaste eftervärld aktning och vördnad för hans minne. Den ger oss liksom nyckeln till förståendet av vårt lands stormaktssaga. Sådana män, sådana egenskaper är det, som kunna skapa ett litet folks storhet.

Obestridligt är, att Gustav Adolfs seger vid Breitenfeld bröt katolikernas övermakt och räddade den protestantiska tron. Men mänskligt att döma skulle denna seger ej ha blivit beståndande, om icke Johan Banér upprätthållit verket, säger hans levnadstecknare.

Källa: Gustaf Björlin, Johan Baner.

Lennart Torstenssons största segrar.

Efter Banérs död övertogs högsta befälet över svenska hären av Lennart Torstensson. Även han var son till en av Karl IX:s motståndare. Hans fader måste gå i landsflykt men fick av Gustav Adolf tillåtelse att återvända till Sverige.

Den unge Lennart hade börjat sin krigarbana som page hos Gustav Adolf i polska kriget. En gång skickade konungen

honom under en drabbning med order till en truppavdelning. På vägen märkte Torstensson, att fienden ändrade ställning, varför konungens befallning skulle bli till skada för svenskarne. Då företog han sig att på eget bevåg ändra ordern och befallde i konungens namn en motsatt rörelse. När han kom tillbaka till Gustav Adolf, hade denne också märkt fiendens förändrade ställning och var nu förargad och färdig att ge en annan order. Då berättade pagen sin djärva handling. Konungen häpnade en stund, höjde strängt hotande handen och sade: »Lennart, detta hade kunnat kosta ditt liv, men — du passar bättre till fältherre än till hovsven.» — Några år därefter varTorstensson högste befälhavare för artilleriet, vid ej fyllda trettio år.

Lennart Torstensson.

Torstenssons bana hade för en tid avbrutits, då han blev tillfångatagen under striderna vid Nürnberg. I ett kallt och fuktigt fängelse blev han så förstörd av reumatism och gikt, att han tidtals måste bäras på bår. Som överbefälhavare för svenska armén återupptog han Gustav Adolfs tanke att framtvinga fred genom att förlägga kriget till kejsarens arvländer: Böhmen, Mähren, Schlesien och Österrike.

Breitenfeld 1642.

Sitt första krigståg till kejsarens arvländer avbryter Torstensson helt plötsligt och drager sig tillbaka till Sachsen.

Den kejserliga hären, anförd av den försiktige Piccolomini, följer efter. Svenskarnes marscher bli alltmera brådstörtade, avdelningarna upplösas och komma i oordning, och i samma mån ökas förföljarnes iver. Hunnen upp till Leipzig börjar Torstensson belägra staden. Men när fienden närmar sig, upphör han plötsligt med belägringsarbetet och fortsätter den brådstörtade marschen norrut. Intet tvivel mer: svens-

karne äro rädda och fly! När den förföljande hären en oktobermorgon 1642 uppnår Breitenfelds slätter, finner den framför sig svenska hären — uppställd till strid. Torstensson hade hittat på ett knep för att locka sin försiktige motståndare till ett avgörande fältslag. Vid byarna Breitenfeld och Lindenthal hade han oförmodat avbrutit sin marsch. Soldaterna hade under natten bivackerat under djupaste tystnad och med tillsägelse att ej göra upp några eldar, för att fienden icke skulle kunna veta, att de voro så nära.

Vad skulle väl österrikarne tro, när de på morgonen den 23 oktober tåga fram norr om byn Wideritsch och få se samma armé, som kvällen förut i största förvirring vikit tillbaka, nu i bästa ordning göra sig redo till anfall? Piccolomini har nu ingenting annat att göra än att genast låta sina avdelningar upprycka från marschordning till slagordning. Ärkehertig Leopold, som jämte honom för överbefälet, synes galoppera mellan lederna och uppmana envar att göra sin plikt till det yttersta.

Den svenska armén, som utgjordes av 9,000 ryttare och 6,000 man till fots, hade mot sig en fiende, som räknade 18—19,000 man, därav 12—13,000 ryttare. Båda arméerna voro uppställda med infanteriet och artilleriet i mitten och rytteriet på flyglarna. Torstenssons underbefälhavare voro på högra flygeln Arvid Wittenberg och Stålhandske. På den vänstra flygeln finna vi Hans Kristofer von Königsmarck och hjälten från Neunburg Erik Slang, som blivit utväxlad ur fångenskapen och avancerat till generalmajor. Centern anfördes av generalfälttygmästaren Johan Lilliehöök, som regeringen för hans »skicklighet, flit och trohet» givit uppdraget att vara Torstenssons närmaste man, i förvissning om att han skulle »bliva hos denne vad Torstensson varit hos Banér». Vid Torstenssons sida befann sig den tjuguårige pfalzgreven Karl Gustav, Gustav Adolfs systerson, som en gång skulle bli Sveriges konung. Han bevistade här sin första batalj.

När österrikarne intagit stridsställning med byn Widderitsch strax framför och utanför vänstra flygeln och en skog, kallad Linkenwald, i slagordningens rygg, ryckte svenskarne an mot dem. Så snart de våra kommit inom skotthåll, öppnade de med sitt artilleri en eld, som med kraft besvarades av fiendens kanoner. Eftersom dessa stodo stilla, kunde de skjuta med större säkerhet än de svenska, vilka ideligen måste avbryta sin eld och uppbrösta för att följa med vid den allmänna framryckningen. Av denna orsak ledo svenskarne därunder vida större förluster än fienden. Ett skott träffade Torstenssons häst i ryggen strax bakom sadeln, slet med sig ett stycke av hans livpäls och dödade två personer i hans närhet.

Först på 100 stegs avstånd från fienden stannade svenska fotfolket och upptog en stående eldstrid med fiendens center,

medan det svenska rytteriet på bägge flyglarne red till anfall. För högra flygeln gick det raskt undan. Den störtade sig emot fiendens vänstra flygel, innan denna hunnit riktigt ordna sig, varför flera kejserliga regementen icke vågade invänta anfallet utan redan före sammanstötningen vände ryggen till och under flykten förstörde ordningen för en del andra avdelningar. De regementen, som försökte göra motstånd, kastades efter ett kort handgemäng överända av svenskarne. Ärkehertigen och Piccolomini lyckades emellertid ordna dem igen och få dem att hålla stånd mot svenskarnes andra attack, men vid den tredje, som följde tätt efter, skingrades hela flygeln. Förgäves manade och bad ärkehertigen sina män att hålla stånd. Det hjälpte lika litet som att han brukade hotelser, ja slag mot så väl officerare som manskap. Svenskarne jagade dem i fullständig villervalla från slagfältet, till dess förföljarne på Torstenssons order måste vända om. Orsaken var, att svenskarnes vänstra flygel behövde hjälp.

Redan i slagets början hade den ene av anförarne där stupat. Erik Slang, våghalsen, som dittills kommit med livet ur alla farliga äventyr, ehuru han fått fem kulor genom kroppen som minnesbetor vid olika tillfällen, han nåddes nu av den dödande kulan. Då sviktade hans folk och blev drivet tillbaka efter ett kort handgemäng. Men Königsmarck samlar de vikande skvadronerna igen, och till all lycka gör sig den fientlige anföraren skyldig till den försumligheten att ej genast begagna sig av sitt övertag utan använder en god stund på att återställa ordningen bland sina soldater. Därigenom får Königsmarck också tid att ordna sina skvadroner till nytt angrepp. Ärkehertigen och Piccolomini, som måst ge sin vänstra flygel förlorad, skynda nu hit till den högra för att leda dess strid mot Königsmarcks trupper. Ett långvarigt handgemäng uppstår, och ovisst är hur det skall komma att sluta. Då kommer den svenska högra flygeln i galopp tillbaka från förföljandet och faller med samlad kraft fiendens högra flygel i ryggen. Vid denna påtryckning från tvenne håll sprängas de österrikiska skvadronerna sönder och jagas av svenskarne åt alla håll.

Under tiden har den stående eldstriden mellan de bägge arméernas center övergått till ett allt vildare handgemäng

med pik och värja och muskötkolvar. Ett ögonvittne liknade de bägge fientliga linjerna vid »två ilskna hästar, som tilltygade varandra så, att de till slut bägge av utmattning ingenting förmådde». När emellertid den kejserliga centern blivit blottad genom rytteriets flykt på vänstra flygeln, begagnade sig Lilliehöök därav och föll fienden i flanken men träffades av samma olycksöde som Erik Slang och sjönk dödligt sårad till marken. »Barn», yttrade han till sina gossar, »jag dör nöjd, ty nu har jag visat er vägen.»

Österrikarnes center blev nu med kraft anfallen från flera håll. Framifrån och i flanken angrep det svenska fotfolket, som med hjälp av sitt eget artilleri bemäktigat sig fiendens och riktade mot honom hans egna kanoner. Steg för steg drevos österrikarne tillbaka genom Linkenwald. Och när de slutligen trängts tvärs igenom skogen, få de i bakre skogsbrynet se Torstensson med några skvadroner, som han samlat, färdig att falla dem i ryggen. Omringade på alla sidor, måste fienderna efter ett kortvarigt försök till motstånd nedlägga vapen och i samlad trupp giva sig fångna.

Segern var lika lysande som fullständig och kunde i det hänseendet mäta sig med den seger Gustav Adolf vann på samma valplats elva år förut. Hela fiendens infanteri och artilleri hade råkat i segrarens händer, och kavalleriet var fullkomligt skingrat. Det var de svenska krigarnes tapperhet och mönstergilla sammanhållning, som till sist avgjort stridens utgång. Men från början hade de fått ett moraliskt övertag över fienden, vilket mer än väl uppvägde dennes överlägsenhet i antal, och det övertaget hade Lennart Torstenssons strategiska snille givit dem. Han visste sig vara för underlägsen i antal för att våga sig på att angripa fienden, om denne innehade en stark ställning. Därför hade alla hans bemödanden gått ut på att förmå Piccolomini till en strid *på öppna fältet*, där båda parterna skulle vara jämnspelta. Genom en mästerligt utförd krigslist lyckade han också till sist få det som han själv ville, när han tvingade fienden i ett obevakat ögonblick att leverera fältslag. Österrikarnes bestörtning över att se de förskrämda flyktingar, som de trott sig förfölja, plötsligt rycka fram i slagordning för att möta dem öga mot öga var för svenskarne värd lika mycket som en

halv seger. Blott den kan förklara, att en del regementen på österrikarnes vänstra flygel redan i stridens början besinningslöst kastade sig på flykten och därigenom avgjorde vänstra flygelns öde.

Österrikarne förlorade i slaget 4—5,000 man i döda och sårade, och ungefär lika många blevo fångna. Svenskarne erövrade 69 standar och 121 fanor, 46 kanoner samt hela trossen och krigskassan. Förlusten på deras egen sida i döda och sårade utgjorde omkring 4,000 man och bland dem sådana män som Lilliehöök och Slang, bägge oersättliga.

Källor: Torstenssons och Königsmarcks relationer. — Lillies brev till Johan Oxenstierna. Samtliga i R. A.
Samtida tryck. — Bogislav Philipp von Chemnitz, Geschichte des schwedischen in Teutschland geführten Kriegs. — J. Mankell, Berättelser om svenska krigshistoriens märkvärdigaste fältslag. — Fankommitténs betänkande.

Jankowitz 1645.

På sitt tredje tåg mot kejsarens arvländer finner Torstensson i februari 1645 en kejserlig här under Hatzfeld i sin väg vid den lilla böhmiska staden Jankowitz. Den ämnade stänga tillträdet för honom till Mähren och sålunda utan fältslag förstöra hans här genom att tvinga den till ansträngande marscher med bivacker på öppna fältet i smällkalla vinternätter. Men därhän ämnade Torstensson ej låta det gå. Han beslöt att våga ett fältslag, fastän den oländiga terrängen med sina skogar, berg och trånga pass omöjliggjorde en uppställning i verklig slagordning.

Den 24 februari lyste solen strålande klar över det vackra vinterlandskapet med dess snötäckta kullar, som skulle färgas röda av fienders blod. Striden började mellan svenskarnes högra och österrikarnes vänstra flygel, vilka tävlade om att hinna först upp på en närbelägen höjd, som erbjöd en fördelaktig ställning. När de kejserliga trupperna hunnit fram genom skogen, finna de emellertid svenskarne redan uppställda i god ordning uppe på höjden, och Torstenssons kanoner plöja djupa fåror i deras tätt packade massor. Med bibehållen ordning bryta svenskarne därpå ned mot de kejserliga skvadronerna, som kastas över ända och fly eller bli nedhuggna.

Då skyndar Hatzfeld med den övriga armén till vänstra flygelns hjälp. Men det är redan för sent. De framryckande mötas av sina kamrater, som i oordnade hopar störta mot dem i vild flykt. Var det i den täta skogen svårt att komma fram redan med fotfolk och rytteri, så visade det sig nästan omöjligt att där föra fram och avbrösta artilleriet. Flere kanoner och ammunitionsvagnar måste lämnas i sticket, varför de kejserliga i stridens fortsättning ej fingo mycken nytta av sitt artilleri. Däremot förstod Torstensson att på ett mästerligt sätt använda det svenska artilleriet, för vilket slaget vid Jankowitz blev den ärofullaste striden under hela trettioåriga kriget. De svenska regementskanonerna kunde, tack vare sin lättrörlighet, tilldelas även kavalleriet, en dittills okänd anordning. Därigenom kom artilleriet alltid i främsta stridslinjen och kunde med sin karteschеld högst väsentligt främja de andra vapnens strid. Ett allmänt återtåg för österrikarne blev följden av svenskarnes överlägsna sätt att sköta sig i striden.

Slutligen lyckades dock Hatzfeld få sitt folk ordnat igen, och nu gick detta med raseri mot svenskarne. Men dessa mottogo stöten med oförminskad tapperhet. Striden blev mäkta hård, och länge syntes utgången oviss. Slutligen blev dock det kejserliga rytteriet på bägge flyglarne för andra gången slaget, varefter svenskarnes skvadroner slöto en ring om fiendens fotfolk, som antingen nedhöggs eller måste ge sig fånget.

Under denna andra drabbning hände det, att några skvadroner av fiendens rytteri plötsligt uppenbarade sig i svenskarnes rygg. Dessa vänta sig nu att bli nedsablade från denna sida. Men så få fienderna syn på den svenska trossen, som just håller på att långsamt kräla sig fram på en väg bakom svenskarnes högra flygel. Den frestelsen blir dem för stark. De kasta sig över bagaget och plundra av hjärtans lust. Kort blir dock fröjden, ty de råka med sitt byte rakt i famnen på en avdelning av dess rätte ägare, »som ge dem sådana dricksрengar», säger en samtida historieskrivare, »att de flesta måste betala med sitt blod och liv».

Till svenskarnes vackra seger hade bidragit, att vädret hela dagen varit klart och torrt. Till följd därav hade fältmar-

skalken känt sig så pass frisk, att han kunnat sitta till häst och sålunda utveckla hela sin överlägsna härförarbegåvning, som sattes på särskilt svåra prov vid ledningen av striderna i denna oländiga terräng. Strax efter slaget inträdde, egendomligt nog, ett omslag i väderleken, och då måste Torstensson intaga sitt vanliga plågoläger.

Den lysande segern öppnade för svenskarne vägen till hjärtat av de österrikiska arvländerna. De intogo den ena fasta platsen efter den andra på vägen till Wien, där man levde i stor ängslan för dem. Men den österrikiska huvudstadens räddning låg i svårigheten att komma över Donau. Det hindret lyckades Torstensson icke övervinna.

Segern vid Jankowitz satte emellertid också nytt liv i fredsunderhandlingarna, som dittills ej velat komma sig riktigt för. Nu begynte fienden med ens »bliva artig och tala humanare», såsom Axel Oxenstierna säger. Ej att undra på, ty det blev i längden allt svårare för kejsaren att, för var gång svenskarne förstört den krigsmakt han lyckats sätta upp, få ihop en ny armé, som skulle kunna mäta sig med denne fruktansvärde fiende.

Litteratur: Lennart Torstenssons relation till K. M:t d. 27 febr., tr. i Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brefväxling. — Samtida tryck. — Chemnitz' och Mankells förut anf. arb. — Fankommitténs betänkande.

Kriget med Danmark 1643—45.

Varför det måste bli krig.

Genom Gustav Adolfs segertåg i Tyskland hade Sverige blivit huvudmakten i Norden. Lätt är det att tänka sig, med vilka känslor Danmarks konung och folk skulle se svenskarne skära lagrar på den mark, där deras eget uppträdande tagit en ända med förskräckelse. Här gällde det ännu en gång ledarskapet i Norden, ja mer än så. Kristian IV gjorde krampaktiga försök att rädda några spillror av sitt anseende genom att söka skaffa sig en ställning som fredsmedlare i Tyskland. Med denna befogenhet i sin hand skulle han kunna

manövrera så, att Sverige åtminstone icke vunne något tyskt landområde som lön för sina mödor. Det var ett danskt livsintresse att förhindra detta, ty finge svenskarne fast fot i Tyskland, så hade de sedan en utgångspunkt för anfall i Danmarks rygg. I sin ängslan för grannen i norr gick Kristian så långt, att han erbjöd kejsaren, ja till och med Ryssland och Polen sitt förbund mot Sverige, dock utan resultat.

De svenska statsmännen visste mycket väl om de danska intrigerna, och hade de också svävat i okunnighet om dem, så fingo de andra mycket påtagliga bevis på sin grannes sinnesstämning. Enligt överenskommelse mellan de båda staterna voro svenskarne befriade från Öresundstullen. Men icke förty började danska tulltjänstemän anställa närgångna undersökningar ombord på svenska fartyg och på flere sätt behandla dem småkitsligt. Obehagen nådde sin höjdpunkt år 1643, när Kristian IV till »generalvisitör» utnämnde en f. d. svensk tullman, som rymt till Danmark på grund av förskingring. Under hans ledning gick kitsligheten mot svenska fartyg över alla gränser.

Men orsakerna till misshälligheterna lågo djupare än så. Om någonsin ett krig har varit oundvikligt, så *måste* det nu komma till en avgörande kraftmätning mellan de båda folk, som strävade efter herraväldet i Norden. För Sverige var det ett livsvillkor att få sina gränser i sydväst flyttade ut till havet. Ju mer dess handel och sjöfart växte, dess starkare kändes olägenheterna av att ha blott en enda utskeppningsort vid Västerhavet, nämligen Göteborg, och dess svårare blev det för Sveriges folk att finna sig i tvånget att hela den övriga västkusten av halvön liksom sydkusten i dess helhet behärskades av Danmark-Norge.

Ingen såg krigets oundviklighet tydligare för sig än just de båda män, som nu ledde de nordiska ländernas öden, Kristian IV och Axel Oxenstierna. »Det haver nu i många år således putlat i grytan och i det förledna sjudit över», skriver rikskanslern år 1644 till sin son. Hellre öppen strid än detta »hemligt frätande krig utan all Danmarks fara, ja till hans växande kraft och fördel!» för att begagna Axel Oxenstiernas ord. Hos både honom och Danmarks konung hade nationalhatet riktigt bitit sig in. »Ve dig, oxepanna», skrev

Kristian, »du som genom djävulska anslag söker vinna dig ett evigt namn, i det du i Tyskland giver dig sken av att kämpa för religionen men i Danmark handlar med trolöshet! Turkarne och ungrarne har du hetsat på kejsaren, skottarne på deras konung, tatarerna på polacken. För denna fromma iver skall du få din belöning i helvetet; tillsammans med alla trolösa skall du där i all evighet lida de förfärligaste plågor.»

Det var den 12 december 1643, som kung Kristian nedskrev dessa välönskningar. Samma dag gick en svensk armé under Torstenssons befäl över Holsteins gräns.

För svenska regeringen hade krigsutbrottet länge varit blott en tidsfråga. Det gällde om man skulle kunna taga på sig ansvaret därför i en tid, då riket var invecklat i ett annat betungande krig. Man stod i valet mellan två onda ting. Men folkstämningen uttalades nog av den gamle riksamiralen Karl Karlsson Gyllenhielm, då han i ordalag, som påminde om hans faders, Karl IX:s, kraftspråk, röstade för att slå till, »eftersom juten så småningom söker tappa blodet av oss, [så] att vi sedan inte kunna stå honom emot». Också åtogo sig ständerna villigt de bördor, som det nya kriget krävde. Ännu sved minnet av Kalmarkrigets förödelse och Älvsborgs lösen! Svenska folket stod enigt kring sina ledande män. Det var ett sådant förbund mellan regering och folk, som Axel Oxenstierna en gång betecknade såsom det för våra fiender farligaste av alla Sveriges förbund. Det var en samlad, enhällig nationalkänsla, som gjorde det möjligt för vårt lilla folk att föra ett krig, vilket skulle utbreda sig från Österrike ända upp till Lapplands gräns.

Torstenssons krig i Jylland.

När Torstensson i Österrike mottog svenska regeringens befallning att gå mot Danmark, gällde det att hålla det nya kriget hemligt och överraska fienden. Han förklarade därför sin avsikt vara att tåga upp till Pommern och driva ut fienden därifrån. Emellertid kom underrättelse på vägen, att fienden redan tvingats lämna detta land. Då änd-

rade Torstensson marschriktning och tog vägen västerut, till Elbe. För att ytterligare insöva fienden i säkerhet låter han slå en skeppsbrygga över floden och sprider ut, att han nu ämnar sig åt sydvästra Tyskland för att där intaga vinterkvarter. Men till allas förvåning bryr han sig aldrig om att använda skeppsbryggan utan återtager den nordliga marschriktningen. Då tröttnar den kejserlige överbefälhavaren, Gallas, som följt efter honom ända från Österrike, vid det hela och drager sig tillbaka söderut samt förlägger sina utmattade trupper i vinterläger.

Torstensson hade emellertid till sist sammankallat sina högre officerare och meddelat dem sin avsikt att taga vinterkvarter inom danska rikets gränser, i det bördiga, av kriget länge oberörda Holstein. Men för att komma dit behövde han dragare till artilleriet, vars hästar till största delen störtat eller blivit utsläpade. Han vädjade därför till officerarne att uppoffra det krigsbyte de medförde i trossen och avstå draghästarne till artilleriet. De svarade med att lämna över 500 hästar och bränna upp största delen av sitt byte. Sådan var andan inom den svenska hären.

»Haven I då örnevingar?» var det häpna utrop, som undslapp hertigen av Holstein, när en svensk officer trädde fram och meddelade honom, att nu stodo Torstenssons trupper i landet. Det låter otroligt men försäkras av danska historieskrivare, att det fanns militära myndigheter i Holstein, vilka dagen efter Torstenssons inbrott över gränsen erhöllo underrättelse — att nu hade svenskarne hunnit upp till nordvästra Tyskland!

Från Holstein trängde Torstensson utan att någonstädes möta kraftigare motstånd upp genom Jylland och var snart herre över hela halvön. Överallt grepos danskarne av panisk skräck. Alla, som kunde, flydde över till öarna. Ja en del förmögna borgare togo med äkta affärsmässig omtänksamhet familj och egendom ombord på fartyg för att rädda dem över till Tyskland. För övrigt använde folket sin mesta kraft på att utösa beskyllningar för vad som inträffat på andra samhällsklasser än dem var och en själv tillhörde.

Den ende, som ej tappade mod och besinning, var Danmarks gamle konung. Nu börjar hans stora tid.

Han vidtog energiska åtgärder för att få trupper samlade till de mest hotade punkterna, få fästningarna bemannade och flottan utrustad. Han föregick själv sitt folk med ett vackert exempel, då han lät smälta ned en del av sina dyrbarheter för att få medel till kriget.

Hur hade ej rollerna ombytts sedan den tid, då Sverige och Danmark senast lågo i fejd med varandra! Då var det Sveriges unge konung, som stod nästan ensam mot tre mäktiga fiender. Nu var det Danmarks konung, som i sin ålders höst sveks av sitt folk i kampen mot samma Sverige, vars segervana härar nu fördes av tidens störste fältherre.

En hjälp hade dock gamle kung Kristian att lita till. Det var Danmarks flotta. Tack vare den, lyckades han rädda sitt rike från undergång.

Den svenska krigsplanen gick ut på att svenska flottan skulle sysselsätta den danska, så att Torstenssons trupper kunde ostört överföras först till Fyen samt därifrån till Själland. Dit skulle sedan även de trupper övergå, vilka ryckt in i Skåne och erövrat nästan hela detta landskap. Till sist skulle dessa bägge härar i förening gå mot Köpenhamn. Utgången berodde nu väsentligen på vem som blev herre till sjöss.

Svenska flottan.

Gustav Adolf hade under Kalmarkriget fått en sorglig erfarenhet av hur hjälplöst Sverige var utan en stark flotta. Den stolta eskader, som under Jakob Bagges och Klas Horns dagar höljt det svenska namnet med ära och skyddat sitt lands kuster, hade fått förfalla under Johan III:s regering. Däremot hade Kristian IV givit Danmark en kraftig sjömakt, med vars hjälp han under Kalmarkriget kunde göra sig till herre över svenska rikets båda »nycklar», Kalmar och Älvsborg. Utan att kunna hindra det hade Gustav Adolf också måst bevittna, hur de danska krigsfartygen nästan tillintetgjorde Sveriges handel, så att befolkningen i saknad av tillförsel fick svälta och lida brist på nödvändighetsvaror. I

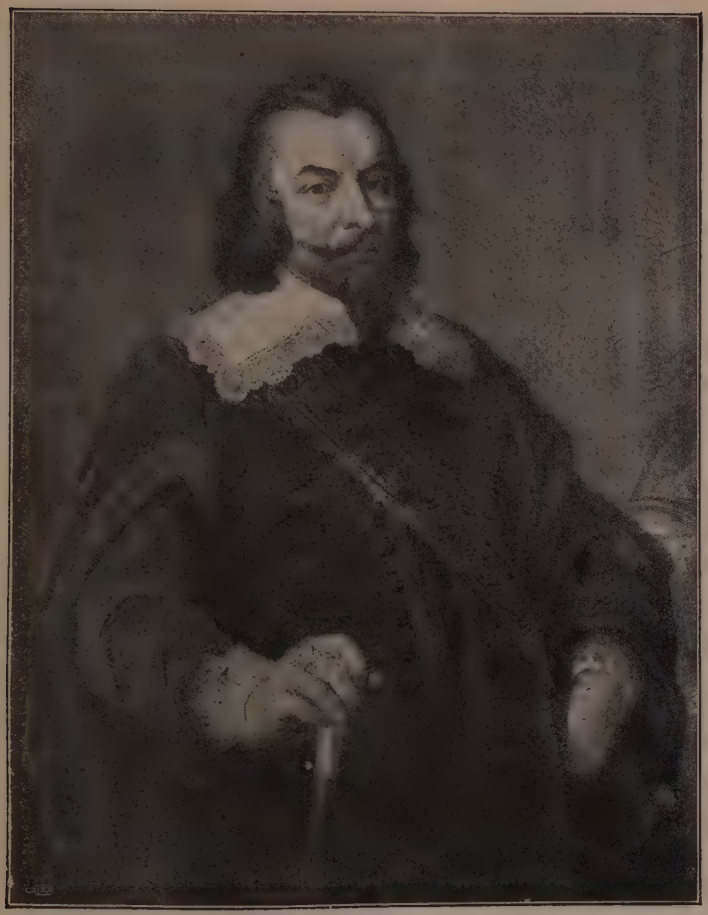

Klas Fleming.

saknad av en sjömakt, som kunde ställas mot den danska, fick Sverige slutligen finna sig i de hårda fredsvillkoren i Knäred.

När landet börjat hämta krafter igen, blev det därför en av Gustav Adolfs första åtgärder att skapa en duglig flotta. Det värvet lade han i händerna på den unge Klas Fleming, och bättre val kunde han ej ha gjort. Under hans energiska ledning sträcktes kölarna till de krigsfartyg, utan vilka Gustav Adolfs och hans efterföljares segerrika krig i Tysk-

land skulle varit en omöjlighet. Ty utan en stark flotta i Östersjön hade svenskarne icke kunnat underhålla förbindelserna med hemlandet, icke erhålla nytt manskap och krigsförnödenheter därifrån. Vid tyska Östersjökusten, där svenska arméns förbindelser längs flodlinjerna upphörde, där vidtog svenska flottan med sitt mindre lysande men därför icke mindre betydelsefulla arbete med att hålla Östersjön ren från kapare, ombesörja transporterna till och från armén samt skydda hemlandets kuster och handelsfartyg. Det var på dessa och andra viktiga uppgifter, som Axel Oxenstierna syftade med de bekanta orden »Flottan är Sveriges styrka». När eftervärlden dröjer vid minnet av stolta sjösegrar, må den icke glömma, att en stor del av svenska flottans historia består i det välsignelsebringande värv den utfört i det tysta genom sin andel som tjänande broder i de svenska arméernas bragder på andra sidan Östersjön och genom det skydd den givit Sveriges kuster. Så bör minnet av svenska flottans bragder vara förknippat med ett tack för god vakt.

Klas Flemings storartade flottbyggnader kostade emellertid mycket pengar, och ofta saknade regeringen medel att betala dem. Men då hände det flera gånger, att Fleming själv trädde emellan och med egna pengar räddade situationen. Vid sin död hade han sålunda uppbringat svenska flottans styrka till inalles 59 örlogsfartyg.

Den första stora kraftmätningen till sjöss.

Både i Sverige och Danmark avvaktade man nu med spänning den stora kraftmätning mellan flottorna, som kunde bli avgörande för Nordens öde. Själv ville kung Kristian vara med ombord på den flotta, som till stor del var hans eget verk, och genom sitt föredöme elda folket till modig kamp för hem och härd. »Frisk och vid gott mod» gick sextiosjuåringen ombord.

Mellan Femern och Kielerbukten, på det farvatten, som kallas Kolberger Heide, möttes de bägge motståndarne. De voro ungefär jämnstarka. Visserligen hade den danska flottan något fler fartyg än den svenska, men i stället förde svenska

flottan de flesta kanonerna. Allt sedan Klas Horns dagar var detta första gången, som de nordiska folkens stridskrafter till sjöss voro samlade till en större kraftmätning. Sedan dess hade nära åttio år förflutit. Ej underligt då, att hela Nordens befolkning med undran och ängslan väntade på utgången.

Klas Fleming, som förde högsta befälet över den svenska flottan, lyckades från början navigera så skickligt, att han kom i lovart om fienden, och denna fördel behöll han sedan under hela slaget. Efter en stunds kanonad beslöt han söka äntra det danska amiralsskeppet. Han ökade segel för att hinna upp det, men fienden gjorde detsamma. Under denna kappsegling besköto de bägge fartygen varandra långsides, och det svenska amiralsskeppet träffades av ett par skott i vattengången, så att det måste lägga bi och reparera.

Nu blev det danska amiralsskeppet i stället anfallet av flere svenska fartyg, men snart kom kung Kristian med sin eskader till hjälp och »skärmytslade mäktigt på svenskarne», vilka enligt danska uppgifter »höllo sig väl och i god ordning». »Kong Kristian stod ved høien Mast i Røg og Damp», som det heter i den danska folksången. Då kommer en fientlig kula och träffar en kanon på konungens skepp, så att järn- och träspillror yra omkring och såra eller döda några män i konungens närhet. Även kung Kristian blir sårad, så att han tumlar omkull. Ropet »Konungen har stupat!» ljuder över hela skeppet. Men den kraftige åldringen reser sig snart igen. Högra ögat är dock förstört och ena örat sönderslitet, men den gamle håller sig ståndaktigt kvar på däck.

Under tiden har Fleming fått sitt skepp reparerat och ger nu order åt sina fartygschefer att följa honom, när han sätter kurs på danska flottan för att bryta igenom den. Men han får ej med sig mer än några få skepp. De flesta nöja sig med en beskjutning på avstånd, vilken dock ingen vidare skada åstadkommer. Därför misslyckas också Flemings försök till genombrytning. I stället får han återigen några skott i vattenlinjen, så att han måste lägga bi och reparera.

När hans skepp var stridsdugligt igen, gjorde han ännu en gång ett anfall. Men mörkret föll på, och striden måste upphöra. Följande dag kryssade Fleming av och an på val-

platsen i avsikt att åter erbjuda strid. Men fienden var försvunnen. Han hade nämligen gått till ankars öster om Femern.

Striden hade alltså slutat utan avgörande. Men ledningen av flottan hade på svenska sidan varit överlägsen den danska. Fleming hade hela tiden bestämt slagets gång. Han hade vid alla tillfällen varit den anfallande. Men hans skeppschefer hade ej förstått att med tillbörlig kraft understödja sin amiral. Här brast det i samövning. »Om de gjort sin skyldighet», skriver Fleming till Axel Oxenstierna, »hade, näst Guds bistånd, den dagen kunnat ske Kungl. Maj:t och fäderneslandet en märklig tjänst och det svåraste till sjöss detta året varit förrättat.» Amiralen tog också kraftigt itu med de försumliga och lovade att om något sådant upprepades utan nåder hänga den felande. Kristian IV å sin sida hotade sina skeppschefer med stegel och hjul, om de ej fäktade bättre i nästa strid.

Slaget på Kolberger Heide hade emellertid visat, att svenska flottan ej var stark nog för att den tillämnade svenska landstigningen på de danska öarna skulle kunna sättas i verket. Danmark var räddat — tack vare sin flotta och sin konung.

Svenska flottan blockeras i Kielfjorden.

För att reparera de skador, som de svenska fartygen lidit, löpte Fleming med sin flotta in i Kielfjorden. Efter en tid kom emellertid den danska och lade sig utanför. När Fleming var färdig med reparationsarbetet, ville han gå mot fienden. Men utseglingen hindrades dag efter dag, vecka efter vecka av en ihållande motvind.

Kung Kristian var idel belåtenhet över att så »ha fått de skälmarne i ett hål», där de till sist måste duka under av brist på proviant och friskt vatten. För var dag som gick, blev han allt säkrare på sin sak och började tala om att efter svenska flottans tillintetgörande »gå med några tusen man rakt på de svenska skären» och hota Sveriges huvudstad.

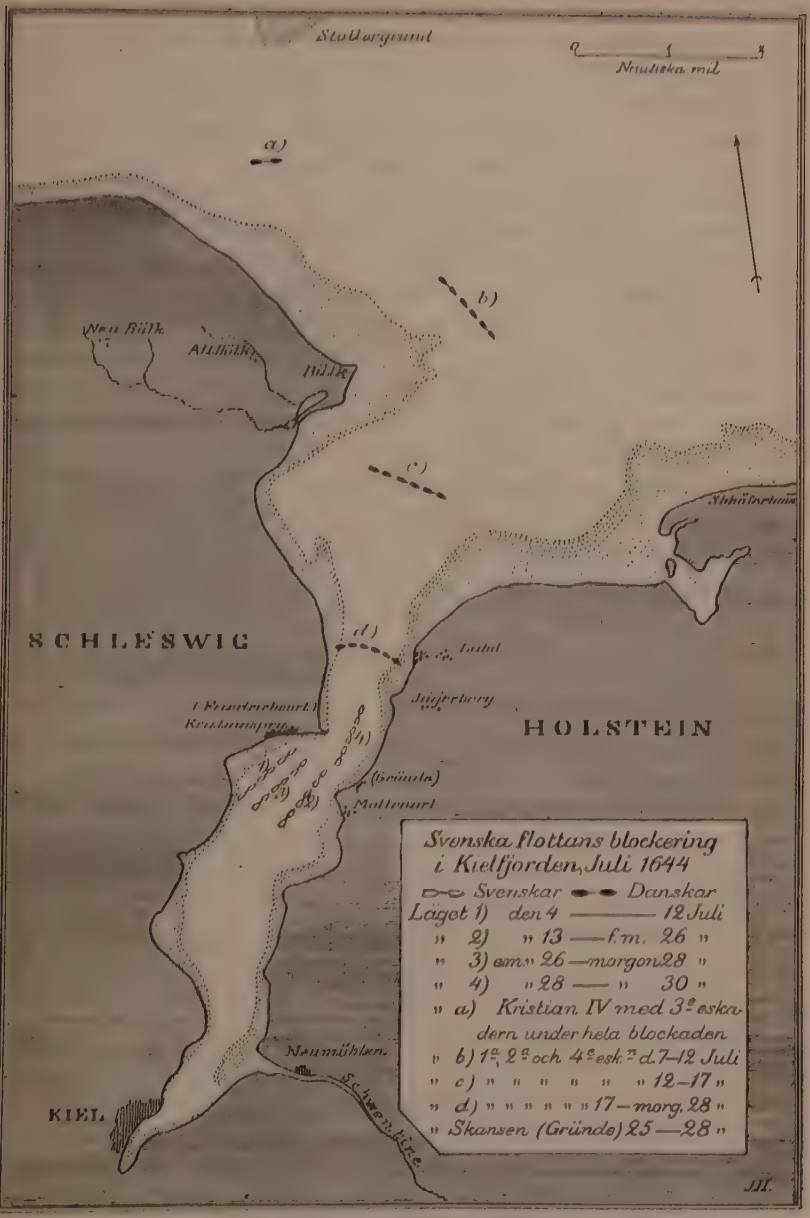
Stollergrund
Nautiska mil
a)
b)
c)
d)
Neu Bülk
Altbülk
Bülk
SCHLESWIG
HOLSTEIN
Jägerberg
(Gründe)
Mottenort
Neumühlen
Schwentine
KIEL
Svenska flottans blockering
i Kielfjorden, Juli 1644
Svenskar Danskar
Läget 1) den 4 12 Juli
" 2) " 13 f.m. 26 "
" 3) em. " 26 morgon 28 "
" 4) " 28 " 30 "
" a) Kristian IV med 3e eskadern under hela blockaden
" b) 1a, 2a och 4e esk.n d. 7–12 Juli
" c) " " " " " " 12–17 "
" d) " " " " " " 17 – morg. 28 "
" Skansen (Gründe) 25 — 28 "
J.H.

Danskarne uppkastade nu en skans vid Gründe, mitt för svenska flottan, förde dit några skeppskanoner och började beskjuta det svenska amiralsskeppet. En kula slog in i Klas Flemings kajuta, träffade amiralen just när han stod och »tvättade sina händer och sitt ansikte» och avslet högra låret på honom. Fleming kände, att hans stunder voro räknade. Han kallade då de ombordvarande officerarne till sig, tog avsked av sina vapenbröder och manade dem att strida manligen, så att flottan kunde återkomma till svenska skären. Till sist anmodade han Karl Gustav Wrangel att övertaga befälet på amiralsskeppet. Kort därefter förlorade Fleming medvetandet och utandades sin sista suck. Lennart Torstensson hämnades hans död genom att låta pfalzgreven Karl Gustav angripa danskarnes batterier och nedhugga folket.

Knappt hade Flemings stoft hunnit kallna, förrän vinden började bli gynnsam för utbrytning. Sedan skeppscheferna tagit ett sista farväl av sin tappre amiral, beslöt man våga det avgörande försöket. Det gjordes den 30 juli, men vinden mojnade ut, innan man hunnit tillräckligt långt; och då den sedan gick över till ostlig igen, fann man rådligast att återvända. Men på kvällen den 1 augusti blåste det upp en frisk sydvästlig kuling, och av den begagnade sig Wrangel. Med släckta lanternor gåvo sig fartygen av, och tack vare nattmörkret lyckades de komma förbi fienden, utan att denne märkte ett dugg.

Det var en bitter missräkning för Kristian, som lät straffet gå ut över sin närmaste man och halshugga honom. Men i själva verket vilar ansvaret tyngre på Kristian själv, som icke förut begagnat den för honom gynnsamma vinden för att angripa svenskarne inne i Kielfjorden, ja ej ens sänt ut brännare mot dem utan blott legat på vakt utanför fjorden. Det var en försummelse, som väl knappast har sin like i krigshistorien.

Torstenssons återtåg.

Vid samma tid som svenska flottan låg instängd i Kielfjorden blev armén utsatt för ett liknande öde. Gallas kom nämligen till danskarnes hjälp anryckande söderifrån upp

genom Holstein, och när man i Danmark erhöll den nedslående underrättelsen, att svenska flottan oskadd kommit ut ur Kielfjorden, hade man ännu det glädjeämnet, att man med österrikarnes hjälp hade svenska armén »i säcken», avskuren från återtåget till Tyskland.

Men skådespelet här utvecklade sig på ett sätt, liknande det vid Kielfjorden. Torstensson erbjöd upprepade gånger batalj, men Gallas mottog ej utmaningarna utan lät svenskarne nästan ostörda lämna Holstein och draga sig söderut. Så slutade den instängningen. Danskarne läto i Hamburg slå en skådepenning till åminnelse av den hjälp Gallas givit dem. På ena sidan stod att läsa: »Hvad Gallas har udrettet i Holstein, det finder man paa den anden Side.» Där fann man — ingenting alls.

Efter detta var det Torstensson, som i mellersta Tyskland fortsatte skådespelet efter sitt huvud: han bevakade Gallas, stängde vägen för honom och avskar tillförseln till hans här, så att folk och hästar svälte ihjäl i massor. Slutligen krossade han genom överfallet vid Jüterbogk i södra Brandenburg resterna av Gallas' kavalleri. Blott några spillror därav lyckades rädda sig in i Böhmen.

Slaget vid Femern.

Efter Klas Fleming blev Karl Gustav Wrangel överbefälhavare för svenska flottan. Denna i förening med en holländsk eskader, som Louis De Geer värvat, påträffade den 13 oktober 1544 vid Femern en till antalet underlägsen dansk flotta, vilken dock hade några fartyg, som voro större och starkare bestyckade än Wrangels.

Genast i stridens början blev det danska amiralsskeppet äntrat av besättningarna på tvenne mindre svenska fartyg, varvid amiralen själv stupade. Då dennes närmaste man skulle komma till hjälp, träffades hans fartyg av en svensk brännare och stod snart i ljusan låga. Som ett flytande jättebål drev det stora skeppet ned i lä. En del av besättningen kastade sig i sjön, föredragande döden i vågorna framför att brännas upp, andra, som klängde sig fast ytterst på bogsprötet,

Karl Gustav Wrangel.

blevo bärgade av ett svenskt fartyg. Ett annat stort danskt fartyg, som också följt det danska amiralsskeppet, blev äntrat av svenskarne.

Nu flydde de övriga danska skeppen allt vad tygen höllo, förföljda av svenskar och holländare. Flera av dem blevo tagna, och andra sattes på land på Låland. Deras befälhavare tycktes ha alldeles förlorat besinningen. Besättningarna på de strandade fartygen lyckades rädda sig i land i sina båtar, men de flesta fartygen blevo antingen tagna av svenskar och holländare, som varpade dem av grunden, eller brändes eller blevo vrak. Av hela flottan undkommo endast tre fartyg till Köpenhamn för att meddela den förfärliga olyckan. Minst 1,000 danskar hade stupat, och ungefär lika många hade blivit tillfångatagna.

Svensk-holländska flottan hade däremot förlorat blott ett enda skepp och 60 man, som dödats eller blivit sårade. Segerns frukt blev, att herraväldet till sjöss återigen, såsom i Klas Horns dagar, övergick till svenskarne. Äran därför tillkommer denna gång främst den blott trettioårige Karl Gustav Wrangel, som hade satt sig i sinnet att uppsöka och slå fienden, var helst han kunde finna honom.

Sjösegern inverkade i sin tur på landkriget. När kung Kristian mottog underrättelsen om att en så stor del av hans kära flotta, hans eget och rikets hopp, var förstörd, fick han annat att tänka på än att flytta kriget över till Sverige. Han måste nu samla alla sina krafter till försvar av de danska öarna. Så fick den svenska armén i Skåne luft. Det var närmaste följden av flottans seger vid Femern. Men därav följde också, att en del av de svenska stridskrafterna kunde sändas från Skåne till norska gränsen, som dittills varit alltför svagt skyddad. Så inverkade sjöhändelserna även på försvaret av rikets västgräns ända upp till Norrland.

En fredlig erövring.

En egendomlig episod i landkriget mot Norge är införlivandet av de två nordligaste dalsocknarna, Särna och Idre, med Sverige. Fastän de lågo öster om fjället, tillhörde de

Norge. Men svenska regeringen tyckte nu, att man borde passa på och göra en ändring. Det voro Morakarlarna med om, och ett par hundra man samlade sig, beväpnade med spjut, bågar och jaktbössor, en marsdag år 1644, och tågade i väg upp genom Älvdalen. Som anförare hade de den allmänt avhållne kaplanen i Älvdalen, vällärde herr Daniel Buscovius, känd »som den där ej skydde ett nappatag, om också det vore med självaste fanen». Som adjutanter hade mäster Daniel på ena sidan en gammal soldat med musköt, på den andra klockaren med bönboken. Därmed ville han visa, att man erbjöd Särna- och Idreborna »svensk gudstjänst, lag och rätt», men att om de ej ville mottaga detta, skulle han »hemsöka dem med eld och svärd».

Efter fyra dagars färd på skidor kom skaran tidigt en morgon fram till Särna kyrkoby och kringrände de oförberedda inbyggarne. Hit kallades nu även folket från Idre för att få höra Morakarlarnes anbud. Men det fick också höra en präst förkunna Guds ord, och det var en i dessa nejder alldeles för ovanlig tilldragelse, för att den ej skulle ha åsyftad verkan. Härom sjunger skalden Edvard Fredin i diktcykeln »Vår Daniel»:

»Och gamle Bröms Mikels till orda tog,
den äldste i byalaget:
'Vi leva i armod i villande skog;
vad frosten icke om hösten slog,
oss varder av fogden taget.
Av brunaste barken vi baka vårt bröd,
men ingen har till oss sett i vår nöd.
Och kungen? Han leva lärer
långt, långt härifrån, jag vet icke var,
och föga för oss är han landsens far,
men skatten han dock begärer.
För fyra år sen, som sällspord gäst,
kom senast hit till vår bygd en präst
att döpa, viga och jorda.
Men nu så lovas oss lag och rätt
och gudstjänst och annat på bästa sätt,
som här vi hörde Daniel orda . . .
Ja, honom känna vi nog igen
och veta, han är de fattiges vän,
en slik en som aldrig ljuger.

I Älvdaln förårs midsommarsdag
jag hörde'n jag,
och präst han är så det duger!
Och vill han ärligt i borgen gå,
att vi skola få
så gott, som han nyss det sade,
mig synes det bästa för litet var
att giva ock ärligt ett ja till svar
på vad han oss förelade.'

Det vart tyst för en stund;
men snart där hördes från mund till mund:
'Bröms Mikels han vet att tala!
Han utlagt oss saken med sans och vett
och därföre vilja vi varda till ett
med de gode männer från Dala.'»

När hövdingen i prästkappan återvände med sina Morakarlar, åtföljdes han från ombud för varje bygdelag i de bägge socknarna, vilka å sina socknemäns vägnar inför landshövdingen svuro Sveriges krona trohetsed. På detta oblodiga sätt erövrades tvenne stora kyrksocknar för alltid åt vårt land.

»Utan svärdsslag och brand
vann åt riket han land.»

Hans Strijks modiga försvar av Jämtland 1644.

I början av år 1644 ryckte en svensk här in i Jämtland, och vid samma tid som Särna och Idre lades under Sverige, kunde även Jämtland räknas som svensk besittning. Den svenske överbefälhavaren lät efter väl förrättat värv anlägga skansar vid Mörsil i landskapets östra del och på Frösön i Storsjön vid Östersund.

Men på sommaren kom ett bakslag, som svenska regeringen aldrig väntat sig. En norsk här på 1,200 man ryckte in i landskapet. Hela den reguljära styrka, som den svenske befälhavaren härstädes, överste Hans Strijk, nu hade till sitt förfogande, utgjordes av två kompanier av Västerbottens knektar. Norrmännen blevo därför lätt herrar över skansen vid Mörsil. Förstärkta med ett par tusen jämtlandsbönder, vände sig fienderna därpå mot Frösö skans, som de avskuro från förbindelserna med fastlandet.

Hans Strijk var emellertid en man, som inte tappade modet utan förberedde sig på bästa sätt till den dust som förestod vid Frösö skans. Först och främst befäste han med de ringa medel, som stodo honom till buds, färjstället vid Frösön, och så lät han skaffa undan allt vad båtar hette på Storsjön. I början av maj fick han se fienderna på andra stranden. Men det dröjde, innan de kunde få ihop någonting att taga sig över vattnet med. Och för varje försök de gjorde att fatta fast fot på ön, fingo de ett så kraftigt mottagande, att de voro glada att komma undan. Först den 20 juni lyckades äntligen en norsk avdelning komma över till Frösön. Men därför gav Strijk ingalunda sin sak förlorad utan lyckades att i ännu sju veckor genom ett segt motstånd hålla skansen. Men därefter var det slut på förråden, och försvararnes tappra skara hade smält ihop till 40 stridbara män. Då gav sig Hans Strijk, men på hederliga villkor: fritt avtåg till Borgsjö skans i Medelpad. Av ej mindre än 8 norska kompanier eskorterades hjältarne från Frösön dit.

Hade Strijk icke hållit ut så länge, så skulle norrmännen ha kunnat från Jämtland infalla i Medelpad och förstöra några av de norrländska hamnstäderna. Men efter Frösöns intagande vågade de sig icke på att fortsätta mot öster. Ty nu hade svenskarne fått tid att vidtaga försvarsåtgärder i angränsande landskap och skicka förstärkningar till Jämtland. Visserligen inskränktes de svenska soldaternas uppgift till vakthållning vid gränsen, och några krigshändelser av vikt föreföllo ej vidare här uppe, men i freden blev Jämtland dock för alltid svenskt igen. Detta värdefulla landförvärv var emellertid en följd av svenskarnes framgångar på andra krigsskådeplatser, nämligen söderut och på havet.

Danmark tvingas till fred.

1644 hade blivit ett olycksår för Danmarks rike. Nu var skattkammaren också uttömd, och penningnöden i landet blev allt värre. Och därtill kom det värsta av allt: oenighet mellan Danmarks styrande män, oenighet mellan samhällsklasserna. Adeln, vars plikt det borde varit att föregå de andra samhällsklasserna med goda exempel, fruktade visserligen, att

svenskarne skulle erövra landet, men den fruktade nästan lika mycket, att konungen skulle få för stor makt — och ville därför icke understödja honom. När man ser en sådan ynkedom, ser denna brist på ansvarskänsla, detta småsinta åsidosättande av rikets bästa för enskilda fördelar, förstår man, att det *måste* sluta olyckligt för Danmarks folk. Straffet för dess synder uteblev ej.

Hur upplyftande verkar det ej att härifrån flytta blicken till vad som samtidigt försiggick i vårt eget land! Då regeringen begärde, att riksdagen skulle med yttersta förmåga komma Hennes Majestät och fäderneslandet till undsättning, åtogo sig ständerna en ansenlig förhöjning i de redan förut stora skatterna samt en ökad utskrivning. »Vi finna, Gud vare lov, villighet och enighet allestäds», skriver Axel Oxenstierna. En sådan anda är det, som bringar seger.

Innan det inträffat, som man i Danmark fruktade mest, nämligen en svensk landstigning på Själland, hade Kristian givit efter vid fredsunderhandlingarna och avstått stora, värdefulla områden av bägge sina riken till den fiende, som han i sin ungdom hoppats slå till marken. Men den som nu föreskrev fredsvillkoren, det var den man, som vid freden i Knäred för 32 år sedan med förödmjukelse bevittnat, hur »moder Svea låg på knä och var röd i synen som en kräfta». Den mannen var Axel Oxenstierna.

Polska fälttågen 1655 och 1656.

Polens herre.

Bistra tider var det, då Karl X Gustav ledde Sveriges öden, riktiga vargatider, i vilka endast den starke och beslutsamme hade utsikt att få behålla livet. Karl Gustav var just rätte mannen att lotsa den unga svenska stormakten genom faror och äventyr. »Den djärve och storvulne», borde hans tillnamn ha blivit i historien, ty det fanns ej fara så stor, att den kunde komma honom att väja, ej mål så avlägset,

att han fann det ouppnåeligt. Och med sig hade han ett folk av samma kynne, storvulet och bragdlystet.

En dag kom man i Sverige underfund med, att dess många hemliga fiender och avundsmän lågo på lur efter tillfälle att förgöra den hatade och fruktade uppkomlingen bland stormakterna.

Vad mera: svenskarne övervägde med kallt blod, vad som var att göra, och fattade beslutet att förekomma fienderna och själva börja det nya krig, som de insågo måste bryta löst förr eller senare.

Det gällde närmast att förekomma ryssarne, som hotade att utvidga sitt område genom erövringar i Polen. Det måste förekommas — genom att svenskarne själva lade sig till med välbelägna delar av detta land.

I mitten av juli 1655 tågade den första svenska armén över Polens gräns. I spetsen red dess befälhavare, fältmarskalken Arvid Wittenberg. Pukslag och trumpetstötar förkunnade för polackerna, att deras blivande besegrare höllo sitt intåg.

Men Wittenberg, som var en krigserfaren man, hade, innan han gick över gränsen, förberett sina soldater på att polacken ej alltid var att leka med. Han hade beskrivit för dem, hurusom de polska härskarorna plägade utföra sina attacker under vilda skrän, genom vilka de ofta injagat skräck och fasa hos sina motståndare. Farligast vore de dock för dem som flydde, ty deras hästar tävlade med vinden i snabbhet och upphunne vem det vara månde. »Hållen eder ståndaktigt tillsamman», var därför fältmarskalkens råd till de sina.

Nå, till en början visade sig polackerna, minst sagt, medgörliga. Den ena efter den andra av deras arméer gick helt enkelt över till svenskarne och svor Karl Gustav tro och lydnad. Sedan denne med en talrik från Sverige medförd här förenat sig med Wittenberg, intogo svenskarne redan den 30 augusti Polens huvudstad Warschau.

Vid Czarnowa, en liten stad flera mil söder om Warschau, artade det sig för första gången till strid. Kanonerna hade redan börjat dundra. Polackerna upphävde, alldeles som Wittenberg sagt, väldiga härskrin, men den svenska armén tågade »med klingande spel och stor fröjd» dem till mötes. Upplands och Smålands ryttare voro med om denna lek, lika-

En rekrytmönstring på Karl X Gustavs tid.
Oljemålning.

så fotknektar från sistnämnda landskap och från Västmanland, Hälsingland, Ångermanland samt Norr- och Västerbotten. Man drev fienden framför sig och kom honom samtidigt allt närmare.

Bäst det var, kom det dock ett störtregn och tvang svenskarne att göra halt, ty det hotade att släcka de brinnande luntor, som medfördes för att antända krutet i muskötens fänghål samt komma skottet att gå. Det lyckades emellertid soldaterna att med kappornas hjälp skydda både luntor och krut för väta, varför polackerna, som hade stor respekt för svenskarnes välriktade salvor, funno för gott att rymma fältet.

De mest fruktade av Polens krigare, husarerna, hade man dock ej mött ännu. De utgjordes av landets mäktigaste adelsmän. I krigen med ryssar och turkar hade de gjort under av tapperhet och sades se mycket skräckinjagande ut. Från deras skuldror fladdrade lejon-, tiger-, panter och loskinn. Örn- och hägerfjädrar vajade på de blänkande stålhjälmarna, vilka jämte de dyrbara rustningarna gjorde sina bärare svåra att hugga ned. I striden sprängde husarerna vanligen emot sina motståndare med de långa, flaggprydda lansarna sträckta framför sig, och för det egentliga handgemänget hade de både kroksabel och en lång värja.

Karl Gustav tyckes i sitt stilla sinne ha undrat, hurudant mötet egentligen skulle arta sig mellan dessa stolta krigare och de oansenliga bondpojkar, som utgjorde hans svenska rytteri. En dag i slutet av september ägde detta möte rum.

Konungen tågade med en del av sitt rytteri fram genom en djup och trång dalgång, då han i trakten av byn Woynicz i södra Polen upptäckte en avdelning polacker, som ordnat sig till strid. Bland dem befann sig också en trupp husarer. Han skyndade då, följd av Smålands ryttare samt Wittenbergs regemente, i spetsen för de övriga fram genom den hålväg, som ännu skilde honom från fienden, och vände sig med dessa regementen mot husarerna.

Konungen lär efteråt ha glatt sig mycket åt det käcka sätt, på vilket hans bondpojkar klarade det svåra provet. Länge dröjde det ej, innan fienden var driven på flykten.

* * *

Framgångarna följde alltjämt Karl X Gustav, och innan man ens visste ordet av, var han så gott som obestridd herre över Polen. Det var väldiga områden han lagt under sig. Från Östersjöns kuster i norr sträckte de sig till Karpaternas bergskedjor i söder, från Schlesiens och Brandenburgs gränser i väster till Dynas och Dnjepers stränder i öster.

Men länge fortgick det ej på detta sätt. Polens fördrivne konung, Johan Kasimir, hade lyckats sluta förbund med tatarernas kan (furste) på Krim. Underrättelsen härom tände upprorslågan bland de underkuvade polackerna, och redan vid årsskiftet 1656 var resningen mot inkräktarne i full gång.

Rutger von Aschebergs bragd vid Zakrow.

Då upproret mot Karl Gustav bröt ut, stod denne med huvudstyrkan av sin segrande här i Preussen och beslöt att utan dröjsmål rycka in i Polen. Han sände en avdelning om 240 man i förväg för att upprätta magasiner och kunskapa om fiendens rörelser. Befälet över den lilla skaran uppdrogs åt överstelöjtnanten Rutger von Ascheberg, som förut i Lennart Torstenssons och Karl Gustav Wrangels tjänst gjort sig känd för sina djärva bragder och sin outtröttliga påpasslighet såsom befälhavare för mindre strövkårer. Dessa hans egenskaper behövdes nu mer än någonsin, ty var stund löpte han fara att bli omringad av kringsvärmande polska strövpartier. Allt gick emellertid lyckligt — ända till dess man kom på $^3/_4$ mils avstånd från staden Radom, som var slutmålet.

»Natten och blå mörkret var för handen», så att Ascheberg blev tvungen att taga nattkvarter på herrgården Zakrow, men här blev han påföljande morgon, den 2 februari 1656, häftigt angripen av 2,000 man av den polska armén, med vilka förenat sig 300 bönder, »som med lior och andra sådana bondgevär voro försedde», såsom Aschebergs levnadstecknare uttrycker sig. Till råga på olyckan tände fienden eld på gården, som brann ned så när som på ett vagnslider och ett annat litet hus av sten, varför svenskarne stodo utan annan betäckning, än den de kunde ha av en risgärdesgård. Fien-

Striden vid Zakrow.
Penntecknıng av Carl Hellström.

derna voro säkra på att icke en enda svensk skulle undkomma.

Men svenskarne hade en annan mening om den saken. Ascheberg fördelar sitt folk i sex små hopar och uppställer dessa så, att han kan bjuda fienden spetsen, på vilken sida denne än angriper. Polackernas anfall låter ej länge vänta på sig. Från kl. 7 på morgonen till kl. 4 på eftermiddagen löpa de elva gånger till storms »med ogemen häftighet», men för var gång bli de med stor manspillan tillbakaslagna. Till slut märks det dock på den lilla tappra svenska skaran, att krafterna mattas. Ammunitionen är också förbrukad, och soldaterna måste gripa till de liar och morgonstjärnor, som de stupade fienderna lämnat kvar. Det tappra försvaret har emellertid gjort polackernas befälhavare till den grad betänksam, att han finner lämpligt erbjuda Ascheberg en hederlig kapitulation. Men han får ett svar i äkta svenskmannaton: »Jag är icke sinnad att inlåta mig i någon underhandling med upprorsmakare. Gör I edert bästa, så vill jag göra mitt!» Ascheberg begagnar sig nu av den omständigheten, att fienden skingrat sig i smärre flockar, och störtar med värjan i handen mot den närmast stående skocken. I ett huj kastas den över ända. Men i detsamma äro andra fiendehopar i ryggen på svenskarne. Genast ha emellertid en del av de våra vänt sig mot de nya angriparne, som få ett så varmt mottagande, att de finna rådligt att taga till fötters. Svenskarne spränga efter och förfölja polackerna fram emot Radom.

I den striden förlorade polackerna över 560 man, som dels stupade, dels tillfångatogos. Därjämte togo svenskarne mer än 400 hästar. Själva förlorade de endast 14 man. Ascheberg hade själv fått två hästar skjutna under sig.

I motgången.

Sedan Ascheberg förberett den svenska huvudarméns in marsch, ryckte denna på nyåret 1656 in i hjärtat av Polen. Många polacker, som alltjämt voro Karl Gustav trogna, följde armén. Av sina egna hade han blott en ringa styrka med

sig. Kriget bestod i att man jagade efter de polska rebellerna, var helst de visade sig.

En dag i början av februari hade kavalleriet gjort en ansträngande ritt. Det hade passerat Weichsel 12 till 13 mil sydost om Warschau och dessutom tillryggalagt över 5 mil, innan man fick gå i bivack. Men hästarna hade knappt hunnit avsadlas, innan man åter måste rycka ut. Rapporter hade inkommit, som omtalade, att Czarnecki, svenskarnes ivrigaste motståndare, låg endast halvannan mil längre bort med 10,000 man. Karl Gustav tog med sig 5,000 man och skyndade emot honom över de frusna morasen. Och mycket riktigt: på fälten öster om byn Golombo inväntade Czarnecki anfallet. Han gav emellertid de nykomna tid att någorlunda ordna sig. Knappt var detta gjort, så blåste man på svensk sida till attack, och samtidigt stormade även Czarneckis skaror till anfall. Vänstra flygeln, där Karl Gustav själv befann sig, kom först i elden. Den kunde ej hindra polackerna att bryta sig igenom dess led, men när de kastade om sina hästar och ville rida samma väg tillbaka, sade svenskarne stopp och slogo dem i stället på flykten. Därmed var hela slaget avgjort. Segrarne, som redan tillryggalagt nära 7 mil, jagade dock samma afton ytterligare 2 mil efter de flyende.

»Jag måste bekänna», skrev Karl Gustav några dagar senare, »att den drabbning, som jag haver haft med Czarnecki den 8 februari, var tämligen skarp; och var det min största lycka, att jag hade just hos mig uti första drabbandet mina fyra bästa regementen.» Dessa voro: Smålands, Östgöta och Västgöta ryttare samt Kurcks finnar.

Efter detta undvek Czarnecki strid och drog sig tillbaka, troget följd i hälarna av svenskarne. Innan dessa visste ordet av, voro de inne i »Röda Ryssland», som området kring Lemberg kallades. I Jaroslaw, en stad belägen vid floden San, avbröts dock marschen. Händelser, som bådade ont för framtiden, hade inträffat och tvungo till försiktighet.

Av de polacker, som på svenskarnes sida deltagit i tåget, avveko nu avdelning efter avdelning och gingo över till fienden. Snart hade konungen knappast några andra trupper kvar än de fåtaliga svenskar, som han tagit med sig; och

till råga på olyckan angrepos dessa av sjukdomar och smälte hastigt samman. Han dröjde i Jaroslaw till i mitten av mars, då återtåget anträddes. Det blev det äventyrligaste i hela svenska arméns historia. Vägarna voro av vårregnet bottenlösa. Hästarna trampade igenom i smutsen ända till knäna, och fordonen sjönko ner över hjulaxlarna. Och detta i fiendeland, där man var omsvärmad av överlägsna polska trupper, och bland en befolkning, som gjorde all den skada den kunde. Avdelningar, som sändes ut att skaffa proviant och furage, blevo ofta spårlöst borta. Överallt i Europa talades det om, att nu var Sveriges djärve konung äntligen fast. Man gladdes åt hans olycka, och våra många fiender redde sig att taga hand om arvet.

Men man hade gjort upp räkningen utan värden. Karl X Gustav var en sådan natur, vars djärvhet och handlingskraft växer, ju svårare och hopplösare allting blir. Avgörandet stod i slutet av mars, då svenska armén kommit in i vinkeln mellan Weichsel och dess biflod San. Dess motståndare hade samlat alla sina krafter för att här avskära återtåget. På tre sidor voro Karl Gustav och hans krigskamrater omgivna av de breda flodfårorna, vilkas motsatta stränder höllos besatta av talrika fientliga härar. Åt den fjärde lågo de trakter, som man äntligen med möda passerat.

Först försökte konungen att gå över Weichsel, på vars vänstra strand det visserligen stod omkring 15,000 polacker, men där slottet Sandomir, som hade svensk garnison, var beläget. Detta visade sig emellertid outförbart. Även om bryggan bleve utlagd — vilket för övrigt var svårt nog mitt för näsan på en mycket överlägsen fiende — så återstod det sedan att klättra upp för en hög och brant stupande strand, på vars krön denne tagit ställning. Nej, den vägen skulle ej många komma fram med livet — över San måste man, om räddning alls skulle bli möjlig. Här voro åtminstone stränderna flacka, och lithauiska armén, som sökte hindra övergången, var bara hälften så stark som den polska.

I San, just där den förenar sig med Weichsel, låg en holme, som det gick något så när lätt för sig att medels en bro förena med den strand svenskarne innehade. Men att i fiendens åsyn broa över flodarmen på andra sidan holmen visade sig

däremot omöjligt. Så gott som alla de timmermän, som försökte sig på det, blevo nedskjutna.

Men över måste man, och det snart, ty annars kunde lithauerna få hjälp och även denna sista utväg, bli stängd. Nu ger Karl X Gustav ett märkligt prov på förslagenhet och förmåga att reda sig i det svåraste läge. Den 25 mars blev man i de båda fiendelägren vittne till ett egendomligt skådespel, som slog alla med undran. På stranden av San lät svenske kungen uppställa hela sitt artilleri, kanon vid kanon i en lång rad. Man räknade inalles bortåt 60 pjäser. Bakom ordnade sig hans infanteri i bataljordning, och bakom detta kom kavalleriet, även det i stridsformering. Intet tvivel: svenskarne ville med vapen i hand tvinga sig till övergång av floden. Men det fanns ju ingen bro. Skulle ett under ske och de svenske torrskodda passera Sanflodens dyiga botten, på samma sätt som Israels barn en gång i världen gått fram genom Röda havet?

Spänningen ökades, när mörkret föll på och det svenska artilleriet öppnade en rasande eld tvärs över San, samtidigt med att dess infanteri under trumslag och trumpetsmatter började gå över till holmen i floden. Och vad händer! Innan ännu lithauerna veta ordet av, sticka svenska musketerare upp huvudena invid deras egna fästningsverk. Det otroliga har skett. Svenskarne ha utan bro passerat San. Lithauerna skjuta först en stund, som om det gällt livet, men sedan fly de från läger och tross, lämnande allt i motståndarnes händer, och, vad ännu bättre var: de lämnade dessa fri passage över floden.

Karl Gustavs plan var mycket enkel. Han ville låtsas, som om han verkligen ämnade utan bro tränga över till fiendestranden, och sände därför i skydd av mörkret tre Weichselbåtar, lastade med 300 av hans bästa musketerare, över till lithauernas sida. Kanondundret och krigsmusiken överröstade ljudet av årtagen. Villervallan i fiendens läger gjorde resten. Musketerarne höllo sig som hjältar mot de anstormande fienderna. Dessa kunde för övrigt ej gärna tänka sig, att någon kunde vara så våghalsig, att han sände en handfull folk mitt in i en motståndares läger, och de överskattade därför vida den svenska styrkan. Samtidigt arbetades det emel-

lertid flitigt på att få bron utlagd, och när nästa dag kom och fienden märkte sitt misstag, var svenska armén redan räddad.

Efter detta uppgåvo även polackerna alla vidare försök att avskära återtåget. Det svenska artilleriet lastades på båtar och fick sig en lustig färd utför den breda Weichsel, under det de beridna trupperna och infanteriet skyndade fram utmed flodstranden mot en säker återförening med den armé, som kvarlämnats i nordliga Polen.

Karl X Gustav i slaget vid Warschau.

Första bataljdagen.

Fredagen den 18 juli 1656 närmade sig en svensk-brandenburgisk armé norrifrån Warschau. Karl X Gustav och kurfurst Fredrik Vilhelm, hvilka slutit förbund med varandra, hade förenat sina trupper vid Novo Dvor vid Bug och framryckte nu öster om Weichsel mot Johan Kasimirs huvudstad, där denne samlat ofantliga truppmassor. En lithauisk armé låg nämligen lägrad på östra stranden, vid förstaden Praga, och en polsk på den västra, vid själva Warschau. Dit hade också anlänt stora skaror tatarer, halvvilda krigare från Svarta havets stränder, som redo otroligt snabba och uthålliga stäpphästar och hade namn om sig att vara grymma och farliga motståndare.

När de förbundnas trupper hade tillryggalagt ungefär hälften av den 4 mil långa vägen mellan Novo Dvor och Warschau, mötte dem viktiga underrättelser. Johan Kasimir sades vara i färd med att på östra stranden samla alla sina trupper, som beräknades till 200,000 man. Han ville tydligen våga en avgörande strid. Man började bli tveksam i Karl Gustavs omgivning. Hur skulle väl de 18,000 svenskarne och brandenburgarne kunna reda sig mot en så talrik motståndare? Men den som ej tvekade var kungen själv. »Om de än vore en gång till så starka», sade han, »så är Gud i himmelen dock mäktigare, och med hans hjälp och nåde hoppas jag att erhålla victorien.» Sen gick han, som man berättar,

åstad »med sådan beslutsamhet, förgätande allt obetydligt, att man skulle trott honom snarare komma som segerherre åter från striden, än att han marscherade för att begynna ett stort fältslag».

Förtrupperna, bestående av svenskt och brandenburgiskt rytteri, ilade under Klas Tott i förväg mot Praga. En halv mil från lithauernas läger mötte de fiendens förtrupper och drevo dem undan. Sista stycket av vägen gick ritten på Weichsels sandiga strand, där väldiga dammoln rördes upp av hästhovarna, så att ryttarne icke kunde se mer än ett kort stycke framför sig. Detta gjorde, att innan Tott visste ordet av, befann han sig alldeles under lägrets kanoner. Vända om ville han ej, ty det kunde fattas som ett utslag av feghet. Nej, han red i stället ännu närmare, ja höll t. o. m. en lång stund under själva vallen, utsatt för de handgranater, som fienden kastade på honom och hans folk. Dessutom fick han tas med en del polacker, som redo ut ur lägret och gåvo sig i strid med nykomlingarne. De olika avdelningarna tumlade om med varandra i sirliga svängningar och snabba, beslutsamma attacker. Det hela liknade en medeltida riddartornering.

Men under tiden började de förbundnes huvudkrafter infinna sig. De hade måst arbeta sig igenom den snåriga och sumpiga Bialolenka-skogen och packade nu, allt under det mörkret föll på, ihop sig på den smala strandremsan mellan skogen och Weichsel. Nu kunde förtrupperna med bibehållen heder draga sig tillbaka. Kanoner körde i stället fram och

besvarade elden från fiendens skansar, vilka här på lägrets norra front fullkomligt avspärrade området mellan floden och Bialolenka-skogens sydspets.

Men hade det efter svenskarnes och brandenburgarnes ankomst blivit livligt utanför fiendens läger, så var det samtidigt ännu mera folk i rörelse inom detta. — Här stodo redan polske konungens härskaror, linje bakom linje i nästan oöverskådlig följd. Och ytterligare förstärktes dessa massor under den följande natten, då en aldrig sinande ström av nya trupper på Weichselbron fördes över till Praga-sidan.

Andra och tredje bataljdagarna.

Karl X Gustav, som förde högsta befälet över både svenskar och brandenburgare, hade emellertid råkat i en svår situation framför det fientliga lägret. Området mellan Bialolenka-skogen och Weichsel var för trångt för att tillåta honom att utveckla ens hälften av sina trupper, och Johan Kasimir hade tidigare, än man trott, lyckats samla sina härskaror på östra stranden. Skanslinjen såg stark och hotande ut. Åter höjdes röster för återtåg, men för andra gången under dessa dagar framlyste svenske konungens okuvliga mod och beslutsamhet. »Emedan det förefaller eder omöjligt», sade han till dem som tvivlade på en lycklig utgång, »att något av våra ben skall komma från denna batalj med denne starke och övermäktige fiende, så vill jag näst Gud lära eder taga fältet och segern ur fiendens hand.»

Vid midnatt hade skottväxlingen upphört, men vid 3-tiden på lördagsmorgonen vidtog den åter. Strax därpå började Karl X genomföra en djärv plan, som mognat i hans sinne. Trupperna skulle dragas tillbaka genom Bialolenka-skogen och ut på fälten öster om lägret. Från denna sida skulle man sedan föra fram det avgörande anfallet.

Vänstra flygeln, som huvudsakligen bestod av brandenburgare och anfördes av kurfursten, fick inleda denna rörelse. I dagningen började den marschera genom skogen och lyckades efter en besvärlig framryckning besätta dess södra och

östra bryn.[1] Men det gällde att snart komma efter med återstoden av armén, ty annars kunde fienden få tillfälle att vräka sin övermakt än mot den ena och än mot den andra flygeln, utan att dessa kunde hinna understödja varandra.

Just som kurfurstens flygel försvunnit inne bland träden, kom det första anfallet från fienden. Några tusen tatarer hade smugit sig in i Bialolenka-skogen och stormade därifrån fram mot de på Weichselstranden kvarstående truppernas rygg, men Karl Gustav förde några avdelningar emot dem och drev dem tillbaka in bland snåren. I stället störtade då tatarerna mot kurfurstens flygel men rönte här samma kraftiga motstånd. Även i polska lägret kom man snart i farten och riktade därifrån anfall på anfall än mot den ena än mot den andra av de förbundnas flyglar.

Äntligen kom frampå förmiddagen ett gynnsamt tillfälle för Karl Gustav att föra även den högra flygeln genom Bialolenka-skogen. Fienden hade ögonblicket förut blivit med kraft kastad undan och var därför ej beredd på att förnya sitt angrepp. Karl Gustav begagnade sig ögonblickligen av situationen och lyckades utan missöden passera skogen samt besätta dess östra bryn norr om kurfurstens trupper. Dessa kommo härigenom att under slagets fortsättning bilda högra flygeln, svenskarne den vänstra.

Karl Gustavs raska manöver skedde i sista stunden. Johan Kasimir hade redan låtit en stor del av sin armé rycka ut på slätten öster om lägret och skulle ha fullkomligt krossat kurfurstens flygel, om ej den svenska nu kommit till understöd. Fienden stod, när Karl Gustav fullbordat sin skogsmarsch, i form av en väldig månskära med ena spetsen vid byn Bialolenka och den andra åt Praga till.

Men nu börja de båda motståndarne röra på sig, d. v. s. de trupper, som befinna sig närmast lägret, förflytta sig endast obetydligt, medan de yttre flyglarna från var sitt håll tränga fram på slätten väster om byn Bialolenka. Det hela ter sig som en väldig klo, som håller på att sluta sig.

[1] I slaget deltagande svenska regementen, från vilka något av de nuvarande härstammar, voro: Upplands, Smålands, Östgöta- och Västgöta ryttare, samt Upplands, Södermanlands, Skaraborgs och Hälsinge infanteri. Möjligen var ock Livgardet till fot med. Västgöta ryttare stodo bland brandenburgarne.

Polackerna förmå emellertid ej att fortsätta denna rörelse framåt utan avbryta den och börja vika tillbaka samma väg de kommit. Elden från de svenska kanonerna är nämligen för besvärande. Karl X följer efter dem. Inom kort är hans flygel i höjd med byn Bialolenka, som fienden satt i brand, och framåt bär det alltjämt. Snart är det svenskars och brandenburgares tur att sträcka sin slaglinje över fälten öster om lägret i form av en månskära med främsta spetsen vid Brudno by och den andra kvar vid Bialolenka-skogens södra hörn.

Härmed hade man nått utgångsläget för det egentliga anfallet, vilket skulle utföras emot lägrets östfront. Även här funnos befästa sanddyner, men utrymmet var tillräckligt för att de förbundna skulle kunna med samfälld kraft gå till anfall. Detta skedde också efter ett kort uppehåll, ehuru tiden redan skridit ett gott stycke in på eftermiddagen. Men innan svenskar och brandenburgare nått sanddynerna, mötas de av ett motanfall. Främst komma 5,000 polska husarer. Det är en ståtlig syn. Hästarna löpa för lösa tyglar. Rustningarna blänka, de brokiga djurskinnen fladdra av farten ut från ryttarnes axlar. Husarerna äro i dag — det märks tydligt — i äkta stridshumör. En del av dem, som råkar på infanteriet i slagordningens mitt, viker dock åt sidan för att fortsätta sitt anfall på annan punkt. Men flertalet drabbar ihop med den svenska flygeln, vilken, som sagt, nu bildar slaglinjens vänstra del. Upplands och Smålands ryttare, som först utsättas för deras anfall, avskjuta sina pistoler för tidigt och äro för en stund ur leken. Husarerna tränga igenom främre linjen men hejdas av bakre linjen, råka mellan tvenne eldar och lida stora förluster. Omedelbart efter dem ha emellertid kvartianer och annat polskt rytteri följt husarernas exempel. Striden kommer i full gång utmed hela fronten.

Men samtidigt börjar det också gå hett till i den förbundna arméns rygg, särskilt på svenska flygeln. Det var förstås tatarerna, som legat och lurat i morasen sydöst om Brudno på lämpligt tillfälle att göra ett av sina vanliga överraskande anfall.

Karl Gustav var hela tiden i full verksamhet. Först ledde han sin flygels kamp mot husarerna. Men när fara hotade

från Brudnohållet, skyndade han dit och förde några truppavdelningar mot tatarerna. I det handgemäng, som härvid uppstod, råkade kungen i stor fara. Han hade blivit skild från de sina och åtföljdes endast av sin forne livknekt Bengt Travare, numera välbeställd ryttmästare med det klingande namnet Trafvenfelt, då han anfalles av sju stycken tatarer. Två falla för skott ur hans pistoler. Den tredje, som redan stött sin lans i konungens häst, avfärdar han med sin värja. Under tiden har Trafvenfelt tagit hand om de övriga. Två har han skjutit ned och jagat de båda återstående på flykten.

Tatarerna drevos emellertid tillbaka till sina moras, och konungen återvände till kampen i fronten. Här råkade han ånyo i stor fara. En del samtida källor berätta, hurusom en djärv polsk husar hade igenkänt honom och beslutat göra sitt bästa för att bringa honom om livet. Han får ett lämpligt tillfälle och riktar en lansstöt, som träffar konungens brösthärnesk helt nära halsen. Men mera hann ej polacken, innan Trafvenfelt störtar fram, sätter pistolen i hans sida och skjuter ned honom. Den forne livknekten fick för denna bragd fyra präktiga gårdar i hemlandet.

I mörkningen upphörde striden. Fienden hade, trots stor tapperhet, ej lyckats bringa de svenska och brandenburgska leden att vackla. Men härmed var ej slaget avgjort. De förbundnas arméer tillbringade natten på slagfältet, alltjämt beredda till kamp.

* * *

I själva dagningen söndagen den 20 juli började slagets slutakt. En del av trupperna — mest infanteri — sändes under befäl av den brandenburgske generalfälttygmästaren Sparr för att taga Prager-skogen, och de övriga skulle skydda dess flank och rygg för anfall. Sedan fiendens förskansade ställning en timma beskjutits med kanoner, stormades den av Sparr och togs. Detta avgjorde slaget. Polackerna trängdes mot Weichsel, råkade i oordning och flydde.

Karl X Gustav i slaget vid Warschau.
Oljemålning.

Ett lyckat överfall på polackernas vinterkvarter år 1656.

Vid jultiden 1656 sändes Ascheberg, som sedan vår senaste bekantskap med honom blivit överste och regementschef, med 950 ryttare till västra Preussen för att tillfoga den polska armén, som låg där i vinterkvarter, största möjliga avbräck. Dagen före julaftonen fick han genom en utsänd rekognosceringstrupp underrättelse, att fiendens rytteri, 10,000 man starkt, inkvarterat sig i byarna kring städerna Konitz och Schlochau, och att den polske fältherren Czarnecki tagit sitt huvudkvarter i Konitz. Överallt rådde stilla lugn.

Aschebergs officerare voro ense med sin överbefälhavare om att man genast borde begagna sig av ett så gynnsamt tillfälle. På julaftonen vid middagstiden gav den lilla käcka truppen sig av, och vid midnattstid var den efter nära åtta mils ritt på 1/4 mils avstånd från Konitz vid en bro, som gick över strömmen Brom. Där fick man veta, att ett polskt regemente låg inkvarterat en kvarts mil ifrån bron utan att ha brytt sig om att utsätta poster eller förvakter. Fienden tycktes »sova på bägge öronen».

Som svenskarne icke hade hjärta att i förtid oroa polackerna i deras ljuva vintersömn, belade de bron med halm, för att bullret av hästarne icke skulle höras, och tågade så i stillhet över den. Ascheberg kunde till och med i egen person avlägga ett besök i byn, utan att en enda polack rörde sig.

Men länge ha svenskarne ej tid att vänta. De väcka sina fiender genom att sätta eld på husen, och när de förra yrvakna rusa upp och med vapen i hand störta emot orostiftarne, bli de antingen nedhuggna eller tillfångatagna av Aschebergs folk, som besatt gator och gränder. Av hela det polska regementet, som bestod av 1,600 man, undkommo icke ens 150.

Efter detta fick Ascheberg veta, att två närbelägna byar likaledes voro »fullproppade med polacker». Han delade då sitt folk i två avdelningar, som togo en by var på sin lott. Här hade dock polackerna redan hunnit göra sig färdiga att sitta upp, varför denna gång ett större antal lyckades undkomma.

Ännu en tredje by hunno svenskarne expediera på samma sätt ett par timmar före dagningen. De polacker, som ej »befordrades till en långvarigare vila», lärde sig till en annan gång den enkla krigarplikten att vara på sin vakt.

Efter detta fann Ascheberg det emellertid rådligast att sätta sig i säkerhet i den närbelägna fästningen Schlochau, som hade en svensk besättning. Eldarna från de brinnande byarna och den livliga skottväxlingen så nära inpå polska arméns huvudkvarter hade nämligen gjort alarm där. Czarnecki skickade genast 500 man mot den svenska strövkåren och följde själv efter med 3,000, så snart dessa hunno bli färdiga. Svenskarne höllo emellertid stånd mot den polska förtruppen, medan fångarne och bytet sattes i säkerhet inom Schlochaus murar. Och så slutade detta äventyr med att den polske fältherren, när han kom fram med huvudstyrkan, fick se sin förtrupp illa tilltygad fly åt alla håll, medan svenskarne satte sig i säkerhet med sitt byte.

Genom Aschebergs raska uppträdande hade polackernas armé, efter vad de själva uppgiva, minskats med mer än 3,000 man i döda och sårade. Dessutom hade 31 fanor, 2,500 hästar och ganska mycken tross förlorats. En mängd fångar voro tagna, och 1,200 hästar kommo nu den svenska hären till godo. Med en så illa tilltygad armé vågade Czarnecki icke stanna kvar på denna farliga plats utan bröt huvudstupa upp från Konitz och drog sig längre inåt landet.

Källor: C. Sparres diarium. — E. Dahlbergs relation angående slaget vid Warschau. R. A.
S. von Pufendorf, Kon. Karl X Gustavs bragder. — Fankommitténs betänkande. — J. Levin Carlbom, Tredagars-slaget vid Warschau. — Sven Lager Bring, Rutger von Aschebergs lefverne.

Erik Dahlberg.

»Anno 1625 den 10 oktober är jag, Erik Jönsson Dahlberg, födder till denne usle och eländige världen uti Stockholms stad och Gråmunke gränd av ärlige och kristelige föräldrar.» — Så börjar Erik Dahlbergs dagbok.

Erik Dahlberg var en man av folket. Men genom begåvning och arbetsamhet skulle han komma upp till en hög och ansedd ställning i samhället. Redan i skolan gjorde han sig bemärkt genom vackra framsteg och blev avhållen av både lärare och kamrater. Särskilt tyckte man om att höra hans vackra sångröst. »Som Gud och naturen hade begåvat mig med en ljuvlig röst, alltså blev jag ock hållen för den bäste sjungare i hela skolan och därföre av var man mycket älskad och avhållen», skriver han i dagboken.

Vid tio års ålder var Erik både fader- och moderlös. Han fick då sin farbror till förmyndare. Denne sörjde för att Erik fick en god utbildning, och när gossen blev sexton år, skaffade han honom anställning i Pommern hos den ämbetsman, som hade att sörja för underhållet av de svenska trupperna i norra Tyskland.

Dahlbergs nye husbonde var en sträng herre, som allt emellanåt lät ynglingen »för ungdomsbrotts och förseelsers skull» smaka, vad denne kallar »obränd aska». Det sved, men det sved gott. Ynglingen kände, att han dock hade fått »en god herre», som ville hans bästa. Husbonden lade märke till sin unge tjänares ovanliga lust och fallenhet för ritning. Därför, menade han, borde Dahlberg lära sig ingenjörskonsten och sedan övergå till krigsväsendet, där han skulle kunna göra sitt fädernesland stor nytta.

Dahlberg följde sin husbondes råd och trädde i tjänst hos den överste, som hade högsta uppsikten över det svenska befästningsväsendet i norra Tyskland. Tack vare sin ovanliga skicklighet i att rita och beräkna blev han redan efter ett par månader utnämnd till officer. Dagboken vittnar om att han nu kände sig stå vid en vändpunkt i sitt liv. Han skriver: »Trädde alltså första gången i Kongl. Majestäts krigstjänst och blev av en skrivare en soldat, vartill den allerhögste Gud give lycka och välsignelse!»

* * *

Karl X tyckte bra om den hurtige unge ingenjören och befordrade honom. Dahlberg fick i uppdrag att leda befästningsarbeten av olika slag, undersöka de trakter, där armén

skulle tåga fram, och dylikt. Men en dag i mitten av oktober 1656 var Erik Dahlberg plötsligt försvunnen — ingen visste vart. Konungen lät sända ut truppavdelningar för att leta efter honom, men den unge officeren var och förblev borta. Vad hade hänt honom? Därom förtäljer hans dagbok följande.

Han hade blivit smittad av den härjande pesten, och vid en by i närheten av den preussiska staden Elbing vid floden Weichsel tog sjukdomen överhand, så att han förlorade medvetandet och började »tala i huvudyrslen». En hel dag och två nätter red han »vilse i villande skog, där varken människa eller väg var att finna. Och», fortsätter han, »som fast[1] allt mitt förstånd och minne mig var berövat, så kan jag mig icke allt påminna utan det allena, att jag mina ögon icke kunde opphalla av sömn, gjorde ej heller annat än sov på hästen, så att jag både med huvudet och kroppen fastnade i grenar och buskar. Ofta var jag på väg att falla av hästen, efter jag hade släppt tygeln och hästen gick fort.[2] Så steg jag ock otaligt många gånger av hästen och lade mig på bara marken att sova. Men som sömnen icke var naturlig, vaknade jag mycket ofta som förskräckt opp, och då var hästen ofta ett långt stycke ifrån mig. Jag förmådde icke att gå så langt att fånga honom — så matt var kroppen. Och så yrt och tungt var huvudet, att jag icke kunde stå på föttren utan måste krypa på alla fyra, till dess att jag kom till min häst. Och största lyckan var, att det stackars kreaturet alltid stod stilla och lät sig av mig godvilligt fånga, utan tvivel därför att det märkte mitt ynkeliga tillstånd, eller snarare efter Guds vilja. Eljest hade jag i villande skogen tvivelsutan blivit fördärvad eller ock mördad, emedan skogarna voro fulla av flyktige polske bönder, som jämmerligen nederslogo de svenske, var de dem kunde övermäktige bliva. Men Guds hand bevarade mig synbarligen.»

Slutligen kom han till ett värdshus. Där stapplade han utmattad in, kastade sig ned på en bänk och somnade genast.

»Men ungefär efter en timmes förlopp kom en person in, som satte sig neder vid bordet och begärde av värden ett stop

[1] Nästan. — [2] Fortsatte.

öl för penningar. Och som jag honom frågade, vadan han kom, och varest han var hemma, svarade han mig, att han bodde uti Elbing och var fiskare och kom nu ifrån havet och ärnade sig i denna natt hem. Han ville allenast dricka ett stop öl att vederkvicka sig. Och eftersom han mig mycket beskedelig förekom och jag av en skräckelig törst var överfallen, lät jag ock giva mig dricka och drack honom till.»

Erik Dahlberg.

Erik Dahlberg bjöd nu fiskaren på både mat och dryck. Denne berättade då om sina små barn och om hur fattigt han hade det. Dahlberg blev rörd och skänkte honom vid avskedet en riksdaler, »den han med många tusende välsignelser mottog och for sin väg i den mening, att vi aldrig mer skulle råkas».

Följande morgon var febern så häftig, att Dahlberg av mattighet icke förmådde tala. Då började krögaren förstå, att hans gäst var pestsjuk, och vågade för smittans skull icke ha honom i huset. Han tog därför en halmkärve, lade den under några pilar i närheten och lät bära Dahlberg dit. Där lät han honom ligga mitt i kalla hösten med blott krigarkappan över sig. Troligtvis skulle den sjuke ha blivit dödad av vargar eller av kringstrykande polska bönder, om icke hans vän fiskaren hade funnit honom och förbarmat sig över honom.

Till sitt hem i Elbing kunde denne icke föra Dahlberg, ty ingen pestsmittad fick komma in i staden. Därför gick han

till väga på följande sätt, varom dagboken berättar: »Han lade halm i sin båt och övertäckte den med sitt segel, bar mig dit in och förde mig ett långt stycke ut i sjön, in uti tjocka vassen, varest mig ingen finna kunde. Där stötte han båtshaken neder i grunden och band båten därvid fast, rodde med en liten ökstock till land och gick till fots till Elbing igen att hämta mig mat och dricka.

Uti samma båt låg jag uti en och tjugu dagar, ynkelig och eländigt sjuker, uti mina kläder, stövlar och sporrar. Uti denna tid bragte fiskaren mig mest varannan dag mat och dricka, ehuruväl han sedan med ed bekräftade, att jag uti ellova dagars tid icke hade njutit så stort bröd som en valt nöt stor, men 10 inemot 11 stop öl hade jag druckit vardygn.

Stor lycka var det, att jag uti denna stora svagheten och starka huvudyrslen och mol allena, som jag var, icke haver sprungit i sjön och dränkt mig eller eljest av svaghet oförmodeligen fallit i sjön. Men Guds godhet haver uppehållit mig, och Guds heliga änglar hava visst lägrat sig omkring mig.»

Så småningom gav sig febern, sansen började återvända »lika som droppevis», och Dahlberg kunde erinra sig, vem han var. Då förde honom fiskaren en mörk natt till sin lilla stuga, som låg i utkanten av staden.

Efter några veckor var Dahlberg så pass återställd, att han kunde gå uppe, och i december uppenbarade sig den försvunne åter i svenska lägret, frisk och färdig.

Konungen lärde sig nu sätta allt mer värde på den unge officerens duglighet och käcka mod. Det avgörande provet skulle han stå under Karl X:s krigståg mot Danmark.

Källa: Erik Dahlbergs dagbok.

Fredriksoddes stormning år 1657.

Sedan Torstenssons infall i Jylland hade fjorton år gått, när svenska trupper återigen helt oväntat stodo på halvön. Svenskarnes plan var även denna gång att övergå till öarna,

men liksom i förra kriget omintetgjordes den därigenom att svenska flottan icke lyckades slå den danska. Karl Gustav Wrangel, som under konungens frånvaro förde högsta befälet i Jylland, fick då dennes uppdrag att intaga den starka fästningen Fredriksodde, belägen på en liten halvö vid Lilla Bält, för att betaga fienden denna stödjepunkt och i stället själv draga fördel av densamma.

Innan svenskarne gingo till anfall, gällde det emellertid att undersöka fästningsverken, bl. a. mäta gravarnas djup och bredd samt vallarnas höjd. Denna farliga uppgift löstes på ett förträffligt sätt av några svenska officerare, som under de mörka höstnätterna lyckades, krypande på händer och fötter, komma fram till fästningen, ned i gravarna och upp för vallarna utan att bli observerade. En av de djärvaste och skickligaste bland dessa spanare var Erik Dahlberg. Det berättas bland annat om honom, att han vid en av sina utflykter till fästningen utan att bliva upptäckt smög sig så nära en fientlig post, att han kunde taga den brödportion denne lagt vid sina fötter. Genom dessa iakttagelser på ort och ställe fick Wrangel veta vad han behövde. Under natten till den 24 oktober 1657 uppställdes svenska armén till stormning. Klockan 2 på morgonen var allt ordnat, och strax därefter infann sig Wrangel vid samlingsplatsen. Omedelbart efter dennes ankomst hölls gudstjänst. Mäktigt gripande ljöd ut i den mörka natten fältprostens starka stämma, då han inför andäktigt lyssnande skaror anropade den Högste om seger och anbefallde krigarnes själar i hans hand.

När bönen var slut, sade även överbefälhavaren några maningsord. Han påminde om hur svensken alltid tillförene vetat tappert kämpa för konung och fosterland och väckte därmed hos mången av de veteraner från trettioåriga krigets dagar, som alltjämt funnos i arméns led, hågkomster från längesedan utkämpade strider. Till fältrop gavs: »Hjälp, Jesus», det vanliga i Karl Gustavs arméer. Som fälttecken hade man fäst en halmviska i hatten eller bundit en halmkrans om vänstra armen.

Stormningen var bestämd att äga rum strax innan det började dagas, men dessförinnan intogo trupperna dolda ställ-

ningar i fästningens omedelbara närhet, färdiga att på givet tecken gå till anfall.

Just då man lämnade den gemensamma samlingsplatsen — så berättar oss en av deltagarne i denna natts händelser — steg morgonstjärnan blodröd upp vid horisonten. I stundens stämning togs detta av mången som ett varsel om att den väntade striden skulle bliva blodigare än vanligt, men vana att se döden i ansiktet mistade svenskarne ej humöret för det. »Säkert är», intygar samme sagesman, »att det bland armén rådde en glädje och munterhet, som om man hade gått till dans».

I tre kolonner gingo svenskarne fram mot de tre portar, genom vilka man kunde, fortsättande på vindbryggor, som ledde över gravarna, komma in i fästningen. Den *sydligaste* kolonnen, som leddes av Wrangel själv, utgjordes av fyra bataljoner infanteri — däribland Upplands och Hälsinge regementen till fots — samt Upplands och Västgöta ryttare. Medan fotfolket gick till anfall mot de bastioner, vilka här skyddade fästningsporten, begagnade sig rytteriet av en upptäckt, som Erik Dahlberg skall ha gjort, nämligen att fästningsvallen i söder ej gick ända ut till djupvattnet. Visserligen hade danskarne sökt avhjälpa denna brist genom att slå ned tre rader

palissader bakom varandra, men de två första pålraderna sträckte sig ej längre ut i vattnet, än att Dahlberg kunde föra ryttarne förbi dem. Utanför det tredje pålverket däremot var vattnet så djupt, att hästarne icke kunde vada fram. Men med tanke härpå hade några av ryttarne utrustats med yxor. De få sitta av, och snart ha de huggit en lucka, genom vilken de bägge regementena bana sig väg och störta in i fästningen. Understödda av några artillerister, som slunga handgranater, kasta de snart överända den fientliga bataljon, som försöker hejda dem, och falla bastionens försvarare i ryggen. Därigenom underlättas det svenska fotfolkets stormning av bastionerna, och snart ser man soldaterna uppe på vallen, i färd med att driva undan fienden från bålverk till bålverk.

Något hårdare blev striden för den *mellersta* kolonnen, som bestod uteslutande av fotfolk, fyra bataljoner, däribland Södermanlands och Närke-Värmlands. Efter en kort men het kamp voro även dessa herrar över fiendens bastioner, gingo ned i fästningsgraven, trängde uppför vallen och drevo tillbaka de fiender, som ej stupade eller togos till fånga.

Hetast blev kampen om den *nordligaste* fästningsporten. Här kämpade på svenska sidan nästan uteslutande avsuttet rytteri, däribland Smålands och Östgöta ryttare. De stormande drabbades av den olyckan, att petardören, som skulle spränga porten, blev sårad, varför det dröjde, innan denna väg öppnades för de våra. Så snart emellertid detta skett, störtade de in men möttes av ett kraftigt motstånd i den trånga passagen. Här kämpades en god stund på liv och död, tills försvararne fingo se svenskarne från de båda andra kolonnerna komma anryckande från vallen för att falla dem i sidan. Då retirerade de ända ned till stranden, men eftersom de ej kunde undkomma sjöledes, måste de ge sig fångna.

När dagen grydde, voro de våra efter blott halvannan timmes strid herrar över den starka fästningen, en bragd som bland samtiden väckte stort uppseende. 1,500 man av försvararne sägas ha legat döda på vallarna, och fångarnes antal räknades till ett par tusen. Tack vare den beslutsamhet och raskhet, varmed svenskarne anfallit, voro deras förluster ringa. De uppges till endast ett par hundra man. Wrangel

skriver om sina gossar i ett brev till riksdrotsen Per Brahe: »Var och en av H. K. Maj:ts officerare och soldater haver vid detta tillfälle förhållit sig så tappert, att de, från den störste till den minste av dem, gjort sig förtjänta av stort beröm för sitt redliga välförhållande.»

Källor: Karl Gustaf Wrangel till Kungl. Maj:t den 24 och 27 oktober 1657 och till Per Brahe den 30 i samma månad samt Erik Dahlbergs egenhändiga relation av stormningen, samtliga R. A.
S. von Pufendorf, Konung Karl X Gustavs bragder. — F. F. Carlson, Sveriges historia under kungarne af pfalziska huset. I. — J. Levin Carlbom, Karl X Gustav, Bält och Roskilde. — Fankommitténs betänkande. — Utkast till en historia om Kongl. Södermanlands regemente, III. — Samtida relation i K. B.

En bragd utan like i världshistorien.

I mitten av januari 1658, när kölden började bli skarp och danskarne på Fyen fingo se sina fiender i färd med att undersöka isen på olika punkter av Lilla Bält, förstodo de, att nu måste de bereda sig på ett fientligt besök på en väg, som man aldrig förr hade behövt räkna med: på bryggan över havet. Den danska huvudstyrkan på ön låg förlagd på Iversnäs' udde, mitt för den lilla ön Brandsö, som delar Lilla Bält ungefär mitt itu. Vid Iversnäs' udde väntade man sig att svenskarne skulle försöka landstiga, och man hade för den skull kastat upp redutter med kanoner samt isat upp stranden. En fördel för danskarne var, att isen här var helt tunn till följd av den starka strömmens brytning mot udden.

När solen rann upp den 30 januari, stod svenska hären i slagordning på Brandsö. Därifrån gick det egendomliga tåget på den buktande isen mot Iversnäs. Men här beredde Karl Gustav fienderna den överraskningen att icke gå rakt på deras ställning utan i stället fortsätta in i viken norr om udden. Då drog sig större delen av danska hären ävenledes ditåt. Vid anblicken därav delar konungen sina trupper i

två avdelningar. Själv sätter han sig i spetsen för den ena och drager sig med den ännu längre mot norr för att sålunda kringränna fienden och anfalla honom från land, medan återstoden av armén tills vidare får stanna kvar på isen under Wrangels befäl med order att från den sidan anfalla samtidigt med konungen. På det viset skulle fienden bli liksom klämd mellan två sköldar och utestängas från möjligheten att över isen undkomma till Fredriksodde, där blott en svag besättning kvarlämnats.

Just som konungen gått ur den släde, vari han åkt, för att stiga till häst och sätta sig i spetsen för sin avdelning, brister isen under draghästarna, och så väl de som släden försvinna i djupet. Soldaterna gripas av ett ögonblicks ängslan, men kungen låtsar, som om ingenting hänt, står en stund stilla tätt invid vaken och lugnar genom sin kallblodighet de andra.

En ny livsfara hotade sedan Karl Gustav, när han i spetsen för de sina närmade sig danskarnes front. Det berättas, att då på en gång sju kanonmynningar riktades mot honom, och att kulorna slogo ned så tätt framför konungen, att snön yrde upp i ögonen på honom.

Själva striden började med att svenskarnes vänstra flygel, bestående av tyska regementen, störtade mot danskarnes högra flygel med sådan kraft, att dess skvadroner genast kastades överända och flydde inåt land med fienderna tätt efter. Kort därpå gick konungen själv med den övriga armén, bestående av bl. a. väst- och östgötar, smålänningar och upplänningar, till anfall med samma resultat, och samtidigt redde sig Wran-

gel att angripa. Men i detsamma hans trupper börja röra på sig, hörs ett väldigt brak, isen brister, och två skvadroner gå till botten. Några fasansfyllda ögonblick av spänning följa därpå. Skall samma öde drabba de andra också? Då synes Karl Gustav, som under förföljandet ävenledes kommit ut på isen, i galopp sätta i väg rakt fram till olycksplatsen och stannar där för att visa de sina, hur litet han aktar den faran. Återigen verkar konungens föredöme lugnande. Wrangels folk ordnar sig åter, och med förenade krafter går svenska armén till ett nytt anfall mot fienden, som samlat sig. Utgången blev en fullständig seger. Blott några hundra man av danska armén lyckades rädda sig över till småöarna och Själland.

Under själva slaget var Karl Gustav återigen flere gånger i livsfara, då han kastade sig in bland fienderna i häftigaste handgemänget.

Strax efter stridens avslutning bröt kvällen in. Det var ett gott dagsverke, som de våra hade bakom sig.

*

Med segern vid Iversnäs voro svenskarne herrar över Fyen. Det var ett hårt olycksslag för danskarne, mycket hårdare än Fredriksoddes förlust. Nu kunde man frukta vad som helst av den djärve svenske krigarkungen. Nu kände man sig ej längre trygg på Själland, fast det breda Stora Bält låg emellan detta och Fyen. Men värre än ängslan var den söndringens och egoismens anda, vilken nu liksom i förra kriget skulle bringa ofärd över Danmarks folk. Alltjämt tänkte dess adelsmän mera på sina egna fördelar än på fosterlandets bästa, borgerskapet var genströvigt, ja på sina ställen upproriskt, och från de stackars livegna, av fattigdom och trälgöra förslöade bönderna var ingen räddning att vänta.

Så hade Karl Gustav knappast något annat allvarligt hinder att befara än från naturens makter. Därpå berodde, om han skulle våga sig på det *stora* äventyret: att med en hel krigshär tåga över till Själland för att göra sig till herre över Köpenhamn. Genast efter sin ankomst till Fyen hade konungen sänt Erik Dahlberg att undersöka isen mellan Fyen, Langeland och Låland. Den fjärde februari 1658 på aftonen

återkom denne och kunde meddela sin konung, att han ridit över med 40 ryttare i fullt trav ända till Låland och på flerfaldiga ställen, där strömmen var starkast, mätt isens tjocklek. Låt oss höra Dahlbergs egen berättelse:

»Hans majestät satt över aftonmåltiden, och som jag över mitt förrättande gjorde en fullkomlig berättelse och visade Hans Majestät isens tjocklek uppå åtskilliga ställen och därhos försäkrade, det jag Hans Majestät igenom Guds hjälp med arméen utan skada ville överbringa på Låland, blev Hans Majestät så över måttan glad, så Hans Majestät slog bägge händren ihop och sade: 'Nu, bror Fredrik, skola vi talas vid på god svenska!' Lät alltså genast spänna för sin vagn och befallte mig äta av sitt bord och följa Hans Majestät sedan att överlägga detta viktiga ärende med K. G. Wrangel.»

Nu fick Erik Dahlberg »en svår och mycket farlig natt». Ty Wrangel avrådde bestämt från övergång, »förebärande så många otaliga farligheter, som Bälten med sig förde». Detsamma gjorde den danske stormannen Ulfeld, som för en tid sedan gått i svensk tjänst. Det blåste upp till full storm, och luften kändes mild och regndiger. Tänk om stormen skulle bryta upp isen, då armén vore långt ute på Stora Bält! Det hade sett betänkligt nog ut att komma över det smala Lilla Bält. Wrangel framhöll, hur mycket tryggare det vore att invänta öppet vatten och övergå med flottans hjälp. — Erik Dahlbergs dagbok fortsätter:

»Hans Majestät hade så när låtit sig av dem övertala och gick därmed till sängs uti sin kammare. Men jag var hos dem i en farlig skola, såsom den som styrkte igenom mina berättelser Hans Majestät att fatta sådana sällsamma och, såsom de sade, skadeliga och farliga beslut. Varefter jag mig till mitt kvarter förfogade men var icke väl inkommen i stugan, förrän konungens bud kom efter mig, och fann jag Hans Majestät vid min återkomst allaredan vara till sängs gången.

Då frågade Hans Majestät mig ännu en gång rätt allvarligen och uppå mitt samvete, om jag trodde, att Hans Majestät skulle kunna komma över, och om jag Hans Majestät därtill råda ville. Jag skulle intet akta, vad Wrangel och Ulfeld hade att invända. Hans Majestät visste utan dem väl,

Tåget över Stora Bält.
Efter Erik Dahlberg.

vad han ärnade göra, allenast han vore försäkrad, att isen kunde bära. Jag svarade, att så framt frosten fortsatte, ville jag genom den Allsvåldiges hjälp utan någon skada överföra Hans Majestät, hade han ock tre gånger hundrade tusen man med sig.» Dahlberg satte sitt liv i pant för att det skulle lyckas.

»Då svarade konungen: 'Nu, det är gott! I skolen ock så göra, och jag vill i Herrans namn gå på, Wrangel och Ulfeld må säga, vad de vilja. Deras mening kan vara god, men detta tillfälle är alltför kosteligt att låta så gå förbi.'»

På aftonen den 5 februari började den äventyrliga färden. Det dödsföraktande mod och den disciplin, som trupperna visade under denna mörka februarinatt, då isskorpan av trampet upplöstes, så att hästarna sjönko ned över hasleden, och minnet av de skvadroner, som vid Ivarsnäs plötsligt försvunnit genom isen, stod levande för envar — denna deras hållning är höjd över allt beröm.

När dagen rann upp den 6 februari, stodo de svenska trupperna på Langeland. Vid middagstiden hade de marscherat över ön. Framför sig sågo de blott ett öde istäcke. Ty sundet mellan Langeland och Låland är två mil brett. Men ingen rast! Som en mörk slingrande linje avtecknade sig den framtågande hären mot snön. I spetsen red Dahlberg och visade vägen. Snart syntes en blånande strimma i öster. Det var Låland. Innan skymningen föll på, stod hären åter på fast mark. Sedan gick det i rask fart över Låland och Falster till Själlands sydspets. Nu lovade danska sändebud, att fred skulle vara sluten inom 24 timmar, blott svenskarne ville hejda sitt framryckande. Men Karl Gustav var obeveklig. Icke en timme ville han förlora.

Köpenhamns befästningar voro förfallna, besättningen otillräcklig; hela folket var slaget med skräck. Så var Danmarks öde beseglat, och det tvangs att ingå på freden i Roskilde, vilken jämte freden i Brömsebro var den värdefullaste fred vårt land någonsin tillkämpat sig, ty bägge i förening gåvo Sverige dess än i dag bevarade naturliga gränser.

Källor: Erik Dahlbergs dagbok. — F. F. Carlson, Sveriges historia under kungarne af pfalziska huset, I. — J. Levin Carlbom, Karl X Gustav, Bält och Roskilde. — Fankommitténs betänkande.

Svenska flottan mäter sina krafter med världens förnämsta sjömakt.

Karl Gustav hade beslutat sig för att genom ett kraftigt slag, riktat mot Köpenhamn, Danmarks hjärta, för alltid göra slut på danskarnes slingrande försök att komma ifrån uppfyllandet av Roskildefredens bestämmelser samt förekomma ett anfall i svenska härens rygg, när han vore upptagen i Tyskland. Men därigenom fick Sverige emot sig även Holland, den tidens förnämsta sjömakt, som för sin inkomstbringande Östersjöhandels skull omöjligen kunde tillåta, att en makt ensam behärskade inloppen till Östersjön. Medan en svensk belägringshär slöt ett allt trängre nät av löpgravar kring den danska huvudstaden, beredde man sig i Holland att komma de belägrade till hjälp. I början av oktober 1658 avgick en holländsk flotta om 35 skepp under befäl av den gamle beprövade Opdam till Öresund för att undsätta Köpenhamn med trupper och livsförnödenheter, och den 24 oktober ankrade den strax norr om Kronborgs fäste, som blivit intaget av svenskarne. Svenska flottan låg strax söder därom och spärrade Sundet.

Den 27 oktober blåste vinden sydlig, och Karl Gustav Wrangel tillrådde sin konung att begagna tillfället och angripa holländarne. Med då rådande vindförhållanden borde utsikterna till seger vara goda, enär svenska flottan var ej obetydligt överlägsen sin motståndare. Men som något krig med Holland ej var förklarat, ville konungen ej framstå som den anfallande parten och lät alltså av politiska skäl ett gynnsamt tillfälle gå förbi, som aldrig skulle återkomma.

Två dagar därefter blev vinden i stället fördelaktig för holländarne, ty då blåste en frisk nordost upp. Nu var Opdam ej sen att sätta segel. Karl Gustav själv befann sig på Kronborgs fäste. Då holländarne underläto att salutera det,

lät konungen därifrån skjuta svensk lösen, och när svar uteblev, skall han själv ha avfyrat det första skarpa skottet. Sjöslaget i Öresund hade börjat.

Både från Kronborg och från Hälsingborg dånade de svenska kanonerna, dock utan att åstadkomma någon nämnvärd skada på den snabbt framseglande flottan. Hetare blev det mottagande, som denna rönte av Wrangels eskader, vilken låg på kryssning vid Sundets smalaste del. Det svenska amiralsskeppet, Viktoria, inlät sig genast i en häftig tvekamp med det holländska, från vars däck Opdam, svårt ansatt av giktplågor, ledde striden, sittande i en stol. Men som de andra svenska fartygen blivit efter, fick Viktoria under en halv timme ensam kämpa mot övermakten. Efter den striden var fartyget därför så illa tilltygat, att det icke kunde manövreras utan måste draga sig ur striden, och varken Wrangel eller Viktoria kommo vidare med i elden.

Allt vildare blev emellertid kampen å ömse sidor. Opdam skildrar tillståndet på sitt amiralsskepp sålunda: »Hälften av vårt folk voro döda eller sårade, backen stod i brand, vant, halsar, brassar och boliner voro sönderskjutna, våra segel voro i trasor, och i rummet stod vattnet 5 à 6 fot högt. De undre styckeportarna lågo endast tre fingerbredder över vattnet, och därtill började slagsida uppstå.»

Särskilt utmärkte sig det svenska fartyget »Morgonstjärnan», vars folk anställde stor skada genom att kasta handgranater. Men till sist var fartygets skrov till den grad genomskjutet av fiendens kulor, att det gick till botten med en del av besättningen. Det ena av de båda holländska underamiralsskeppen blev äntrat av svenskarne, som nedhöggo eller tillfångatogo hela besättningen. Även chefen blev dödad i det förbittrade handgemänget. Den andre av Opdams underamiraler stupade likaledes jämte en fjärdedel av sin besättning.

Efter fem timmars strid, som krävt omkring 500 liv på vardera sidan, var vägen till Köpenhamn öppen för holländarne. Att hejda den för frisk förlig vind framseglande flottan i ett trångt farvatten, där den svenska flottans överlägsenhet ej kunde komma till sin rätt, därtill voro svenskarnes stridskrafter ej nog starka. Det var vackert så, vad de uträttat. Holländarne förklarade själva, att de aldrig haft det så hett

om öronen, fast de slagits med både turkar, saracener, portugiser, spanjorer och fransmän. Svenskarne slogos icke som vanligt folk, förklarade de, utan i strid med dem gällde det livet i vart ögonblick.

Källor: Två relationer i samlingen »Sjöexpeditioner» i R. A. — Gunnar Unger, Illustrerad svensk sjökrigshistoria, I. — C. A. Gyllengranat, Sveriges sjökrigshistoria, I.

Aschebergs tappra försvar av Als hösten 1658.

Sällan har vårt land varit så omvärvt av fiender som vid den tid, då Karl Gustav redde sig till den kraftåtgärd, vilken skulle avgöra över Danmarks vara eller icke vara som självständig stat. Danskar och norrmän, holländare, österrikare, brandenburgare och polacker — alla trängde de på. Men lika närgångna som fienderna voro, lika sega voro svenskarne i sitt försvar, och i mer än en hård dust gjorde Karl X:s gossar det svenska namnet ytterligare respekterat. Särskilt utvecklade flottans män nu en påpasslighet och en förmåga av allestädesnärvaro, som vållade fienden mycken svårighet och förtret. En av de vackraste bragderna från denna tid är svenskarnes modiga försvar av ön Als utanför Slesvigs ostkust.

Kurfursten av Brandenburg hade alltsedan fredsunderhandlingarna i Roskilde levat i fruktan för ett svenskt angrepp på hans eget land och därför samlat en här av icke mindre än 30,000 man, brandenburgare, österrikare och polacker. Vid underrättelsen om Karl Gustavs andra landstigning på Själland fann han genast annan användning för dessa stridskrafter: han förde dem upp genom Jylland, där blott en mindre svensk truppstyrka nu fanns samlad, och gjorde sig snart till herre över hela halvön, så när som på Fredriksodde, inom vars murar svenskarne inneslutit sig.

På ön Als låg emellertid också en liten svensk styrka under befäl av Rutger von Ascheberg. För att denna icke

skulle störa kurfurstens trupper vid belägringen av Fredriksodde, beslöt han att först rensa ön från svenskar. Således skulle Aschebergs lilla styrka få äran mottaga första stöten av fienden. Som Als blott genom ett smalt sund är skild från fastlandet, kunde fienden därifrån beskjuta så väl slottet Sönderborg, vilket låg på öns västra strand, som en stor del av öppna landet.

Den 19 november lät kurfursten uppkasta sex batterier på stranden av fastlandet, och nu började en oavbruten beskjutning med grova kanoner, vilken pågick i två veckors tid. Men då man därmed icke uträttade något, som tycktes imponera på svenskarne, beslöt sig fienden för att övergå till ön. Ascheberg, som blott hade sex kompanier ryttare och 4 kompanier dragoner hos sig, förmådde ej hindra företaget utan måste efter tre sammandrabbningar draga sig tillbaka till slottet. Fienden vidtog nu anstalter för en formlig belägring men erbjöd först Ascheberg ackord. Då anbudet stolt avvisades, började ett häftigt bombardemang. Men befästningarna voro gammalmodiga, och man såg snart, hur det skulle gå. Stora stycken av murarna rasade ned, den ene efter den andre av försvararne stupade på sin post, och bristen på mat och ammunition tog till sist överhand. Att hålla sig kvar var omöjligt för de våra.

Då anländer till all lycka den 6 december Klas Uggla med en svensk eskader. Karl Gustav hade efter erhållna underrättelser från Ascheberg givit honom order att skynda till dennes hjälp. När nattmörkret fallit på, låter Uggla ro sig i sin slup in till slottsmuren och överenskommer med Ascheberg att nästkommande natt skicka alla sina roddbåtar till samma ställe. Nu började svenskarne genast bryta hål i muren, som här var nära två meter tjock. Följande eftermiddag hade de på tre ställen hunnit göra så stora öppningar, att tre man i bredd kunde gå därigenom. Under tiden oroade emellertid Ascheberg fienden så mycket han förmådde och gjorde icke mindre än tre utfall.

Svenskarnes oväntade motståndskraft imponerade emellertid till den grad på kurfursten, att han sände en överste jämte en annan officer och en trumpetare med anbud till Ascheberg om fritt avtåg för alla officerarne med allt vad de ägde; manskapet

ville kurfursten däremot behålla. Men därest Ascheberg vägrade mottaga detta anbud, så vore kurfursten sinnad att överlämna honom och hans officerare i polackernas händer, som hade all anledning att vara förbittrade på honom för all den skada han vållat dem i polska kriget. Ascheberg, som aldrig visat sig ängslig, blev det lika litet nu. Han svarade: »Jag tackar för kurfurstens nåd men är förvissad, att Hans Durchleuchtigkeit såsom en hurtig och brav herre intet kan annat än hava nåd för en brav karl och hysa onåd för en stackare. Och som jag genom ed förpliktat mig att tjäna min konung med all trohet, så länge jag lever, gör jag mig ock det hopp, att Hans Durchleuchtigkeit behagar hysa bättre tankar om mig än att begära det som jag intet kan ingå på. Vad polackerna beträffar, har jag den äran att känna dem förut; och är alltså min räddhåga för dem mycket drägelig. Emellertid skall jag hava den äran att vidare giva svar i morgon eller övermorgon.» Till sist bad han kurfursten och hans generaler att icke ligga allt för säkra i staden. Det skulle vara honom okärt, om de någon gång bleve oförhappandes väckta ur sömnen.

Svaret var just icke ägnat att tysta fiendens belägringsartilleri. Det märktes också på den ökade kraft, varmed beskjutningen nu bedrevs ända till långt in på natten, att man ilsknat till på andra stranden. Under tiden gjorde sig emellertid svenskarne redo till uppbrott. Klockan 7 lade roddbåtarna från Ugglas eskader i all tysthet till vid slottet, den ena efter den andra. Först togos kvinnor och barn samt trossen ombord, därpå ryttare och dragoner med sadlar, gevär och annan mundering. Ascheberg själv med de bästa officerarne och trettio av de hurtigaste dragonerna voro de sista, som lämnade fästningen.

Men för att fienden icke skulle ana argan list, underhölls hela natten från slottet en nästan oavbruten kanon- och gevärseld. Till undvikande av enformighet växlade dock svenskarne emellanåt om med trumvirvlar och trumpetstötar. Dagen hade emellertid börjat gry, innan de sista båtarna hunno lämna slottet, varför fienderna också observerade dem, när de hunnit några bösshåll därifrån. De började då genast beskjuta dem med både kanoner och musköter men utan annan verkan,

än att två man blevo sårade. På detta sätt blevo tio kompanier kavalleri räddade, men 1,300 hästar och rustvagnarna måste man lämna i sticket.

Källa: Sven Lager Bring, Rutger von Aschebergs lefverne.

En ryttarebragd vid försvaret av hertigdömena Bremen och Verden 1675.

Ut genom den s. k. »Höga porten» i fästningen Stade red tidigt en septembermorgon 1675 en avdelning ryttare och dragoner. Man hade brått, det syntes tydligt. Redan innan fästningsporten slagits igen efter de sista i kolonnen, ökades takten, och många minuter dröjde det ej, innan truppen hade försvunnit bakom kullarna i sydväst.

Det var vid denna tid mycket att göra för de fåtaliga trupper, som skulle mot brandenburgare och danskar försvara de svenska hertigdömena Bremen och Verden, vilkas starkaste värn Stade var. Denna dag gällde det att bringa undsättning åt en annan svensk fästning inom samma hertigdömen, nämligen Burg. Den låg tio mil från Stade, helt nära floden Weser, och var sedan någon tid tillbaka belägrad av fienden. Det viktiga och svåra uppdraget att undsätta försvararne hade givits åt

överstelöjtnanterna Axel Wachtmeister och Jochim von Sidow, vilka nu i den vackra höstmorgonen med 1,000 man voro på väg mot Burg.

Ritten gick länge utan avbrott alltjämt mot sydväst, men så gjordes oförmodat en längre halt, och framme i täten samlades officerarne kring en skara fientliga överlöpare, vilka infångats och nu skulle förhöras.

Det var märkliga nyheter, som dessa samstämmigt hade att berätta. Burg med dess rika förråd hade redan för två dagar sedan fallit i danskarnes och brandenburgarnes händer, så att där hade undsättningskåren ingenting vidare att göra. Men andra uppgifter funnos nog att utföra, om man så ville. Längre norrut, nära Wesers mynning, låg en annan svensk fästning, efter Karl X Gustav kallad Karlsburg, vilken var av mycket större värde än den, som nyss förlorats. Här samlades just nu som bäst fiendens stridskrafter. Sju krigsskepp, som seglat uppför floden, bombarderade redan fästningen från sjösidan, och från de medföljande transportfartygen hade landsatts omkring 800 man infanteri, som angrepo den från landsidan. I den danska provinsen Oldenburg, som låg på andra sidan av Weser, stodo dessutom andra trupper beredda att sändas över floden, till hjälp åt de först ankomna.

Det fanns ju efter dessa underrättelser ej någon tvekan om vad som borde göras. Karlsburg måste undsättas, kosta vad det ville. Efter en kort överläggning mellan Wachtmeister och von Sidow fortsattes marschen, men i nordvästlig riktning med denna fästning som mål, och efter 4—5 mils ritt nådde man äntligen i skymningen byn Debstedt, en knapp mil från Karlsburg.

Vid Karlsburg var denna afton läget oförändrat. De fientliga krigsskeppen lågo kvar, och fiendens landsatta styrka hade efter en mindre strid samma dags morgon tagit ställning vid ett gods strax norr om fästningen samt där förstärkt sig. Wachtmeister och von Sidow beslöto därför att stanna över natten där de nu voro och tidigt följande morgon söka överraska fienden i denna hans ställning.

Men det gick ej efter beräkning. Oaktat alla försiktighetsmått vidtagits för att dölja svenskarnes ankomst till

Debstedt, blev fienden varnad. En del av hans styrka lyckades redan under natten återvända till skeppen, och återstoden skyndade norrut för att där finna en tryggare ilastningsort. När därför den svenska avdelningen följande morgon — det var den 21 september — närmade sig Karlsburg, var fågeln redan bortflugen. Då hade man ej annat att göra än att allt vad häst och karl förmådde sätta efter den del av fienden, som marscherat norrut, för att åtminstone genom att infånga denna ha uträttat något.

Och detta försök lyckades över förväntan. Vid framkomsten till en liten by, kallad Weddewarden, påträffades fienden, som här just lyckats komma i sina båtar men ej hunnit lägga ut från land. Wachtmeister och von Sidow ilade ned till stranden och gingo ögonblickligen till anfall. En kort strid utspann sig, i vilken över 400 fångar togos och motståndarne tillfogades svåra förluster.

Nöjda med resultatet av morgonens ansträngningar återvände de båda svenska överstelöjtnanterna och deras folk omedelbart därefter till Karlsburg. Men här väntade dem nya, viktiga underrättelser. Fientliga trupper hade också anlänt till trakten söder om fästningen och kunde måhända där anfallas och skingras, innan de hunnit samla sig. Efter en kort rast lämnade man därför ånyo Karlsburg, och redan vid 12-tiden på middagen var man för andra gången under denna dag i het kamp. I byn Landtverden påträffades 500 fientliga dragoner, som svenskarne genast höggo in på. De försvarade sig tappert men blevo slutligen i grund slagna och skingrade åt alla väderstreck.

Under det ivriga förföljande av de flyende fienderna, som vidtog efter denna strid, utspelades en spännande episod, väl värd att räddas undan glömskan. I spetsen för en avdelning av sina ryttare jagade Wachtmeister efter en hop fiender, som flytt ut i marskländerna. Utsikten för flyktingarne att komma undan i den sumpiga terrängen var ringa. Inseende detta, stannar därför den siste av dem, en kapten, och bereder sig att ensam möta förföljarne samt så dyrt som möjligt sälja sitt liv. Med ett välriktat skott ur en musköt, som han ryckt till sig från en stupad soldat, fäller han Wacht-

meisters häst till marken. Därpå drager han värjan och utmanar sin motståndare till envig.

Ingenting tvingade Axel Wachtmeister att mottaga utmaningen, ty kaptenen var redan så gott som hans fånge, men ridderlig som den svenske överstelöjtnanten var, ville han ej neka sin tappre fiende denna chance. Uppe på en hög jordvall, där de kämpande voro synliga vida omkring, korsades inom kort deras klingor. Wachtmeister stred iklädd tunga ryttarestövlar och beväpnad med en tung huggsabel. Den var nog så bra vid strid från hästryggen men svårhanterlig, då man kämpade till fots. Han fick därför ett styvt arbete mot sin motståndare, som icke var så tungt klädd och visade sig kunna mästerligt sköta sin lätta stickvärja. Både flykt och förföljande upphörde, så länge enviget varade — så helt tog detta såväl väns som fiendes uppmärksamhet i anspråk. Segern lutade än åt den ene än åt den andre, men till slut segrade dock svensken tack vare sina väldiga kroppskrafter.

Striderna denna dag i trakten av Karlsburg voro emellertid ej slut med segern över de fientliga dragonerna. Knappt var denna vunnen, förr än nya rapporter ingingo, som meddelade, att även sju kompanier fientligt infanteri stodo i närheten. Wachtmeister och von Sidow beslöto då att anfalla även denna styrka. Ehuru folk och hästar dröpo av svett efter de redan utståndna ansträngningarna, ordnade de det bäst beridna av sitt manskap till det nya företaget. Som dagen var ovanligt varm, kastade man av sig rockarna och stred sedan i skjortärmarna.

Uppmuntrade av befälhavarnes goda exempel, utförde svenskarne detta anfall med om möjligt större kraft än de föregående. Det danska infanteriet, som hade fattat posto på en svårtillgänglig plats ute i marskländerna, angreps här med värjan i hand och blev fullkomligt upprivet. Som vanligt främst i attacken, råkade Wachtmeister i handgemänget bli omringad och skulle säkert ha blivit dödad, om ej en ung officer vid namn Gustav Lillie kommit honom till hjälp och, ehuru han själv därvid blev svårt sårad, lyckats rädda sin befälhavare.

Så slutade denna händelserika dag i alla avseenden ärofullt och lyckligt för svenskarne. Genom att raskt skynda

Karlsburg till undsättning och med sådan kraft anfalla fienden, innan han hunnit samla sig, lyckades sålunda en jämförelsevis ringa kavalleristyrka att för denna gång bespara fästningen en belägring. Men till Stade återkommo efter endast några dagars bortovaro Wachtmeister och von Sidow i spetsen för sin trupp, medförande mer än 500 fångar och många från fienden tagna fanor och standar.

Källor: Bremisk-Verdiska regeringen till Kungl. Maj:t den 24 september 1675 samt H. Horn till densamma den 7 s. å. R. A. — »Några relationer hwad i Belägringen för Carlsburg passerat och förelupit» i samtida berättelse. — Axel Wachtmeisters grevebrev av den 7 juni 1693 i avskrift i Riddarhusarkivet.

Klas Ugglas sista bragd.

Krigsåren under Karl XI:s regering voro en prövningens och motgångens tid för svenska flottan. Den hade då liksom vid alla andra tillfällen, när landet varit i krig, stora och krävande uppgifter sig förelagda men ägde nu ej krafter att lösa dem. De som lett Sveriges öden under fredsåren före kriget hade ej fyllt sina plikter mot landets sjöförsvar, och detta hämnade sig, då ofreden kom. Det går ej lätt att föra en flotta till seger, då många av skeppen måste gå till sjöss med ruttet tågvirke samt maskätna skrov och master. Det värsta var dock, att en stor del av besättningen saknade övning till sjöss. Amiraler, som hunnit gråna, innan de första gången trampa ett örlogsdäck, och matroser, som föras mot fienden, innan de hunnit lära sig sköta ett segel eller avfyra en kanon, äro slaktoffer, ej krigare.

Så mycket farligare blev förfallet för vår flotta, som den hade duktiga, väl rustade motståndare att mäta sig med. Danska örlogsflottan stod vid denna tid mycket högt i stridsvärde, och den holländska, som kom Danmark till hjälp, var samtidens mest fruktade sjökrigsmakt. Man kan därför ej undra på att utgången blev olycklig. Men fastän denna tid gömmer mest dystra minnen om nederlag och grusade förhoppningar, har den dock även att förtälja om mandom och plikttrohet in i det sista. Ett sådant vackert minne är berättelsen om amiral Klas Ugglas sista strid.

Det var en väldig mängd seglare, som den 1 juni 1676 för hård västsydvästlig kultje stävade norrut utmed Ölands ostkust. Främst kommo alla de svenska örlogsfartygen under amiral Creutz, och i deras kölvatten följde en överlägsen dansk-holländsk flotta, förd av den holländske sjöhjälten amiral Tromp. Å svensk sida hade man för avsikt att leverera batalj men ville först passera Ölands norra udde. I händelse av en olycklig utgång vore det nämligen bra att ha en skärgård i närheten, dit skadskjutna skepp kunde taga sin tillflykt.

Den man, som nu beklätts med högsta ansvaret för vår flottas ledning, hade aldrig förr prövat vare sig kulor eller krut. Lorens Creutz hade tjänstgjort som landshövding och riksråd, och hans duglighet på civila poster gjorde, att regeringen ansåg honom duga till allt. Till Sveriges olycka skulle det dock nu allt för uppenbart visa sig, att det var första gången han gjorde bekantskap med sjömanslivet. Först och främst höll han för långt ut från öländska kusten. Härav begagnade sig några snabbseglande fientliga skepp och stucko upp i lovart i tydlig avsikt att avskära svenskarne från deras egen kust. Då ljöd ett skott från skeppet Svärdet, på vilket amiral Klas Ugglas befälstecken svajade. Denne, som var en präktig sjöman och krigare, hade insett, att fiendens avsikter i tid måste förhindras, och gav nu på överenskommet sätt tecken till att han ville börja striden. Creutz hörsammade denna uppmaning, och från hans amiralsskepp Stora Kronan gavs signal till allmänt anfall.

Fartyg efter fartyg vänder och styr ner mot de närmaste fientliga skeppen. Stora Kronan, som med sina 126 kanoner uppställda i 4 lag är det ståtligaste och kraftigaste skeppet i Norden, pressas hårt upp i vinden för att komma i lovart om danska amiralsskeppet, med vilket det tydligen gärna vill taga ett nappatag. Men Creutz har glömt, att han före vändningen gått med lovarts styckeportar i nedersta laget öppna. Genom vändningen komma de i lä, och som skutan kränger hårt för kastbyarna, forsar vattnet in genom dem. Förgäves ansträngер sig servismanskapet till det yttersta för att få kanonerna indragna och portarna stängda. Stora Kronan får slagsida och sjunker med babords reling djupare och djupare

ner i det upprörda havet. Då hörs en väldig knall. Det har kommit eld i krutdurken, som stått i storluckan, och styrbords skeppsida spränges i luften. Det stolta skeppet går till botten med man och allt.

Stora Kronans olycka kom icke ensam. Uggla hade med Svärdet legat helt nära i vändningen och måste, då Stora Kronan kantrade, vända undan vind för att undvika ombordläggning. Följden av denna farliga manöver blev, att Svärdets stormast gick över bord, och att skeppet började driva nästan redlöst omkring.

Dessa och andra motgångar spredo förvirring inom svenska flottan. En del skepp missuppfattade en signal och gingo ånyo över stag, fortsättande kursen mot norr; andra, som redan lidit mer eller mindre svåra haverier, sökte uppnå kusten. Endast några få stannade kvar för att om möjligt bringa Svärdet hjälp i dess farliga läge.

Men fiendens skepp flockas allt tätare kring Ugglas fartyg, vars bräckta stormast besättningen dock hunnit kapa. Man tyckes tro, att Svärdet skall kunna tagas för gott pris, men får snart annat besked. Ehuru så gott som redlöst, upptager detta skepp ensamt striden med, som det säges, femton av fiendens fartyg. Uggla uppmanas att stryka flagg. Han svarar, att han »vill fäkta som en ärlig man, tills han måste salvera sig i sjön».

I en timma pågår den ojämna striden. Till sist gör sig fienden färdig till äntring. I detsamma kommer emellertid en av deras brännare och hakar sig fast i Svärdets bakstam. Vinden för lågorna med sig, och inom kort står skeppet i brand. Vän och fiende uppmana amiralen att rädda sig över till motståndaren, men han vägrar, fast i beslutet att vara den siste, som trampar sitt fartygs däck. Nu når elden fram till krutdurkarna. En stark knall — och Svärdet springer i tusen spillror. Klas Uggla blev vid explosionen slungad ut i sjön. Ett par båtsmän sökte rädda honom, men han hade troligen erhållit svåra skador, då fartyget sprängdes sönder, och sjönk i djupet.

Källor: A. Gyllenspaak till amiralitetkollegium den 3 juni 1676. H. Wachtmeister m. fl. amiraler till d:o den 2 juni s. å. R. A. — G. Björlin, Kriget mot Danmark 1675—1679.

Slaget vid Halmstad 1676.

I motgångens dagar.

Det var i början av augusti 1676. Kriget, som redan halvtannat år pågått i Sveriges provinser i norra Tyskland, hade nu utbrett sig även till moderlandet. Sedan slutet av juni huserade en stark dansk armé i Skåne, och en norsk hade redan någon vecka tidigare inträngt i Bohuslän, varifrån den som bäst utsträckte sina härjningståg ända in i Dalsland och Västergötland. På båda hållen hade svenskarne varit för svaga att göra verksamt motstånd, och konungen själv, den unge Karl XI, stod nu i trakten av Växjö med en liten armé om 5,000 man, desamma som tidigare försökt men ej mäktat försvara Skåne.

Olycksbuden hade kommit tätt den sista tiden. Den 1 juni hade den svenska flottan utanför Ölands kust lidit ett förkrossande nederlag mot en dansk-holländsk. Hälsingborgs slott hade efter en kort tids belägring fallit i fiendens händer, Landskrona, Skånes starkaste fästning vid denna tid, likaså.

Hade Sveriges armé och flotta ej fått förfalla under fredens år, skulle Sveriges folk ha besparats dessa olyckor. Nu hade det gått så långt, att de flesta redan misströstade om en lycklig utgång av kriget; alla insågo att fosterlandet var i största fara. Men då kom som en ljusstrimma genom mörka moln underrättelsen, att fienden sänt en styrka om bortåt 4,000 man från Skåne till Halland för att till att börja med belägra Halmstad. Med denna kunde man åtminstone mäta sig. Tänk om den kunde avskäras från fiendens huvudkrafter, tvingas till strid och rivas upp! Den unge kungen, som nästan börjat förtvivla, hakade sig fast vid denna tanke, så som en drunknande griper efter ett vasstrå.

En ansträngande marsch.

Så kom det till, att de svenska trupper, som stodo vid Växjö, den 11 augusti började sätta sig i marsch mot väster. Det blev ett kraftprov för folk och hästar. Ett ihållande

regn hade gjort vägarna genom de småländska skogarna nästan bottenlösa. Men ju närmare man kom halländska gränsen, desto ivrigare påskyndades det oaktat marschen, ja till sist unnade man sig ej ens nattro utan marscherade dygnet om. Äntligen på morgonen den 16 augusti hade man, efter att ha marscherat hela natten, passerat Hallandsgränsen och nått Knäred. Karl XI stod nu nära fiendens återtågsväg från Halmstad till Skåne och lät för säkerhets skull genom en liten avdelning av Riksänkedrottningens livregemente till häst antända en sydligare befintlig bro på denna väg.

Men ännu var målet ej vunnet. General Duncam, som förde befälet över danska hären vid Halmstad, kunde rycka in i Småland och på omvägar leta sig tillbaka till de sina i Skåne. Det blev därför ej heller denna dag någon nattro för de uttröttade trupperna. Marschen fortsattes samma kväll, och följande morgon i dagningen nåddes efter 2 1/2 mils marsch Eldsberga kyrka. Ännu var det dock omkring halvannan mil kvar till Halmstad, där fienden av allt att döma fortfarande befann sig.

Här vid Eldsberga gjordes rast. Bönderna i trakten hade i förväg fört hit rikligt med proviant, som nu kom de hungriga och trötta soldaterna till god nytta. Men lång stund fick ej ägnas åt att söka vederkvickelse. Armén måste formeras i slagordning, så att varje avdelning skulle veta sin plats i den blivande striden. När gemensamt korum hållits, sprängde konungen omkring från bataljon till bataljon, från skvadron till skvadron och sade till varje några uppmuntrande ord, utdelade fältrop samt bestämde om det fälttecken, som skulle föras i den väntade striden. Efter blott några timmars uppehåll fortsattes marschen ånyo.

Dessa svenska soldater, vilka på förmiddagen den 17 augusti 1676 lämnade Eldsberga och tågade norrut, sattes därvid på ett hårt prov, som de med heder bestodo. De måste ha varit uttröttade av de föregående dygnens ansträngande marscher och den fullkomliga avsaknaden av sömn under de båda sist förflutna nätterna. Framför dem låg därtill en dryg vägsträcka, och när denna äntligen var tillryggalagd, väntade dem en het dust med en fiende, som, ställd inför valet mellan liv och död, nog skulle veta att göra sitt yttersta.

Men trots allt gick marschen hurtigt framåt. Främst travade den käcke rytterianföraren, general Rutger von Ascheberg, vars namn är oupplösligt förenat med så mången djärv bragd från trettioåriga krigets och Karl X Gustavs fejder. Han följdes av 300 man kavalleri, arméns förtrupp. Omkring en halv mil norr om Eldsberga får man syn på en fientlig trupp, farten ökas, fienderna kastas överända och förföljas.

Under denna sin snabba framryckning komma Ascheberg och hans folk ett par kilometer söder om den punkt, där

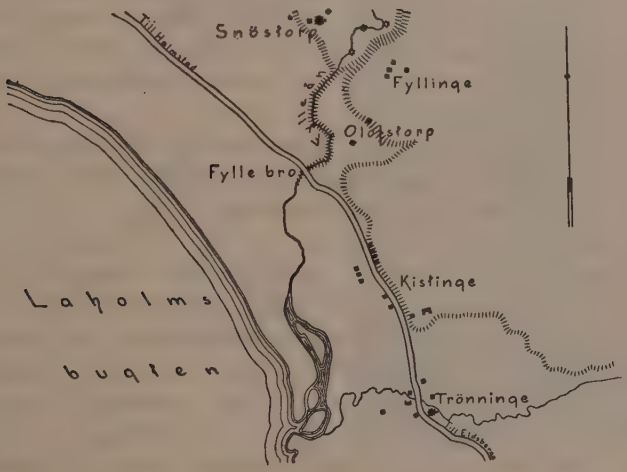

landsvägen går över Fylle å, upp på en höjd med god utsikt. Längst i norr avteckna sig Halmstads tornspiror mot horisonten. Och se, där kommer ju på den mellanliggande slätten hela Duncams här i marsch söder ut! Obekant om farans vidd, tror Duncam, att de trupper, som rycka emot honom, utgöra blott en mindre kavallerikår, och går så rakt i svenskarnes armar.

Striden vid Fylle å.

Det blev en stund av spänd förväntan för de svenskar, som först kommo fram. Danskarne reparerade landsvägsbron

och började sedan gå över till åns södra strand, där de uppställdes till strid. Under tiden förenade sig så småningom med Aschebergs förtrupp återstoden av svenska kavalleriet. Man ryckte genom Trönninge och Kistinge byar, vilkas stugor och uthus vid denna tid voro samlade i klungor vid själva vägen och ej som nu lågo spridda här och där. Till sist ordnade sig svenskarne i tvenne grupper med ett mellanrum, avsett att utfyllas av de ännu ej framkomna infanteribataljonerna.

I halvannan timma stod svenska kavalleriet här i otålig bidan. Fienden gjorde sig, Gud ske lov, ingen brådska men hann ändock få sin slaglinje bildad och anträda frammarschen, innan infanteriet och artilleriet äntligen började komma fram och rycka upp på sina platser. Snart var dock även svenska armén färdig till strid.

Fanor och standar, som förut burits med sänkta spetsar, höjas, fältmusiken spelar upp, artilleriet kommer i verksamhet, motståndarne närma sig raskt varandra.

Striden på nära håll inledes av Karl XI själv med högra kavalleriflygeln. Kungens drabanter och några av Livregementets skvadroner, som stodo i flygelns främsta linje, gå först i elden men få snart understöd av Livregementets återstående skvadroner samt av Smålands ryttare, och efter en halv timmes strid är fiendens vänstra flygel, som träffats av detta anfall, i återtåg över ån, förföljd av svenskarne.

Mitt för bron stred under tiden infanteriet. Gardet och skaraborgare stodo här i främsta linjen, dalkarlar och kalmariter i den bakre. Men även här började fienden snart vika, lämnande kvar tvenne av sina bataljoner för att betäcka återtåget. Det var med dessa, som en av svenska gardets bataljoner, anförd av överste Kristoffer Gyllenstierna, kom att utkämpa dagens kanske hetaste dust. Trött på att uthärda danskarnes välriktade salvor försöker gardesbataljonen att med värjan i hand komma fienden inpå livet men hindras av s. k. spetsvagnsmaskiner, med vilka danskarne under återtåget hela tiden täcka front och flanker för angrepp. Eldstriden måste fortsättas, tills andra svenska avdelningar kunde komma till hjälp och hota de tappert fäktande danskarnes rygg. Då tvingades dessa att uppgiva allt vidare motstånd.

Skaraborgsbataljonen råkade emellertid i kampens avgörande skede ut för en motgång. Vid ett tillfälle, då bataljonen nyss avgivit en salva men ej hunnit åter bli färdig till skott, anfölls den av en skvadron danska dragoner tillhörande överste Trops regemente, som här gjorde ett djärvt försök att bryta sig igenom svenska slagordningen. Delvis lyckades de också häri, ehuru överstlöjtnant Maidel med ett kompani skånska ryttare käckt mötte och satte efter dem.

Det tyckes ha varit vid detta tillfälle, som en korpral vid det i närheten stående Riksänkedrottningens livregemente till häst vid namn Isak Lind blev i tillfälle att utmärka sig. Med endast 24 man red han emot 4 kompanier av Trops dragoner, troligen desamma som anföllo skaraborgarne, sköt ned fänriken, som red i kompaniernas mitt och förde en av deras fanor, samt bemäktigade sig därefter fanan — en bragd, som inom kort förskaffade honom löjtnantsfullmakt.

Monument, rest vid Fyllebro till minne av slaget.

Även svenskarnes vänstra kavalleriflygel hade emellertid kommit i strid och haft liknande framgång som de övriga i slaglinjen. Skåne-Bohusläns dragoner, Västgöta ryttare och Riksänkedrottningens livregemente till häst m. fl. avdelningar hade sin plats på denna flygel. Efter blott en timmes fäktande måste så gott som hela danska hären giva sig till fånga och lämna från sig vapnen.

Det var i främsta rummet de svenska soldaternas uthållighet under långa enformiga marschdagar, som nu hade burit frukt. En framgång, låt vara ej avgörande, hade vunnits. Överallt i landet, dit underrättelsen härom kom, vek missmodet för hopp om slutlig seger. Det första betydelsefulla

steget mot fosterlandets räddning ur den överhängande faran var taget.

Källor: Eric Dahlberg till G. Banér den 17 augusti 1676 i koncept i R. A. Isac Lindes sköldebrev av den 18 mars 1695 i koncept i Riddarhusarkivet.
Johan Adolph Clodts anteckningar (tr. i Historisk tidskr. 1883.) — Haqvin Spegels Diarium (tr. i Gjörvell, Det svenska biblioteket).

Slaget vid Lund 1676.

Svältkriget.

Ett par månader efter slaget vid Halmstad stod Karl XI i spetsen för en ganska ansenlig armé. Faran hade väckt svenskarne, och fosterlandskärleken tog sig mångskiftande uttryck. Mången gammal knekt, som i forna tider under de svenska fanorna tågat härs och tvärs genom Europa men nu, när benen styvnat och håret grånat, levde åldringens stilla liv i hembygden, gick ånyo i tjänst. Så gjorde t. ex. löjtnant Anders Svensson, som redan vid fredsslutet 1660 hade hunnit att i 46 år tjäna kronan och varit med både i Tyskland och Polen, ja vid ett tillfälle fått tre skott genom huvudet, av vilka ett tagit med sig alla tänderna i munnen. »Av gammal vana och kärlekshug till fäderneslandet», säger den gamle krigsbussen själv, återtog han nu sin forna tjänst vid överste Sven Rancks regemente.

I oktober samlade Karl XI huvuddelen av sina trupper i Småland och ryckte de sista dagarna i månaden med dem ånyo in i Skåne, där danskarne hittills spelat herrar. Men här fick han en ny och nästan farligare fiende att kämpa emot. Det var svälten.

Man hade räknat på att med lätthet kunna erhålla föda till människor och hästar i dessa bördiga nejder. Men hur blev det? Gårdarna, som armén passerade, voro öde, övergivna av folket. Allt som kunde tjäna till näring åt människor och djur var borta. Sände man efter proviant från längre bort belägna trakter, fick man väl stora foror av förnödenheter samlade, och de gåvo sig av på den mödosamma

färden till de platser, där armén befann sig, men kommo merendels ej fram. Ofta försvunno både fororna och de truppavdelningar, som skulle skydda dem, utan att lämna spår efter sig. Men ibland kom en eller annan soldat, som tillhört dessa avdelningar, fram till svenska lägret och berättade dystra saker, om hur man i den eller den skogen plötsligt omringats av vilda hopar, som utan skonsamhet mördat kamraterna och bränt eller tagit med sig de förnödenheter, som skulle tjäna svenska armén till livsuppehälle.

Snapphanefejden var börjad. De forna gränstrakternas rövarehopar hade slagit sig samman med bofasta bönder, som ännu ej, på den korta tid Skåne då varit svenskt, hunnit bli svensksinnade och därför voro villiga att strida för att deras hemtrakt skulle bli återförenad med Danmark.

Till hungern kommo höstregn och köld; ej under då, att sjukdom och död vållade stora luckor i de svenska krigarnes led. Några veckor utan hårdare strider kostade hären mer än en blodig drabbning, kostade minst en tredjedel av dess ursprungliga styrka.

Med sorg bevittnade Karl XI sin arméslidanden. Men med sorgen växte längtan efter att, innan allt hopp ännu gått förlorat, få i en avgörande strid, den måtte gå hur den ville, våga liv och lem för det hårt prövade fäderneslandet.

I den längtans tecken beslöt man i svenska högkvarteret att våga striden vid Lund, och besjälad av densamma stred var svensk soldat den 4 december 1676 för hem och härd. »Otroligt är med vad lust och fröjd alla, så officerare som gemene, tiden till uppbrottet förväntade», säger ett åsyna vittne.

En nattlig framryckning.

Svenskarne hade tiden närmast före slaget legat lägrade norr om Kävlinge å mellan Örtofta och Lilla Harrie, danskarne åter söder om samma å, omkring Skälshög. Som fienden i förväg besatt alla övergångarna över ån, hindrades Karl XI till en början att anfalla honom. Men naturen kom till sist till hjälp. Frosten isbelade Kävlinge å. De första dagarna var isen så tunn, att inte den lättaste lilla trumsla-

garepojke skulle ens på okynne vågat sig ut på den. Men snart tilltog den i styrka, och den skicklige ingenjörofficeren Erik Dahlberg, han som de minnesvärda februaridagarna 1658 förberedde Karl X Gustavs djärva tåg över Bältens buktande isar, begav sig dagligen ut för att undersöka, om ej isbryggan ännu en gång skulle kunna bära den svenska armén över till fiendestrand. Den 3 december kunde han äntligen giva Karl XI det efterlängtade budskapet, att så var förhållandet. Samma dag — så berättar en ung fänrik vid gardet — »utdelades därför, då parollen gavs, order, att vid ordinarie bönestunden på aftonen den högste Guden skulle på det innerligaste anropas om bistånd, och att, så snart månen gått ned, varje kår skulle, uppställd i full slagordning, utrycka framför sitt lägerstånd, färdig till uppbrott för att gå emot fienden».

Så skedde ock, men innan avdelning efter avdelning bröt upp för att vid Stora Harrie kvarn passera Kävlinge å, hälsades de av Karl XI, som red omkring i lägret omgiven av flera av sina berömdaste generaler. Det var manliga, förtröstansfulla ord, som den unge konungen i den stilla vinternatten yttrade till sina soldater, innan de anträdde marschen till ett av de blodigaste och betydelsefullaste slag vår krigshistoria känner. De synas ock ha haft god verkan, ty enligt ett åsyna vittne fylldes allas bröst av förtröstan och hopp om seger.

Marschen till övergångsstället och passerandet av ån gick utan störande avbrott och utan att danskarne upptäckte vad som förehades, ehuru de, oroade av den ovanliga livligheten i svenska lägret, vid ett par tillfällen sökte få reda på om något var i görningen.

Först i daggryningen, då svenskarne redan voro i framryckning från Stora Harrie söderut, ljödo trenne kanonskott från fiendernas sida, förkunnande att man där kommit på det klara med vad som stundade. Pukor och trummor rördes, trumpeter smattrade strax därpå i deras läger, och snart var även danska armén i full framryckning mot Lund, som var målet för bägge härarnas marsch. Det artade sig sålunda till en formlig kapplöpning mellan de båda motståndarne, allt under det morgonrodnaden steg högre och högre på den klara vinterhimmeln.

Morgonens och förmiddagens strid vid väderkvarnen och Galgbacken.

Vid 8-tiden på morgonen började det bli livligt vid den väderkvarn, som stod omkring 1 km. norr om den dåtida staden Lund. De båda fientliga förtrupperna mötte här varandra med till en början växlande framgång, men snart ingrepo även avdelning efter avdelning av de närmast efterföljande svenska högra och danska vänstra flyglarna i striden. Vid halv nio-tiden var läget följande.

I trakten av väderkvarnen pågick den av förtrupperna började striden, vilken på svensk sida nu fullföljdes av kungens drabanter och livskvadronen av Livregementet till häst. På den s. k. Galgbackens sydvästra sluttning hade större delen av danska vänstra flygeln ordnat sina skvadroner i tvenne linjer färdiga till strid, och där nedanför stod återstoden av den svenska högra flygelns främre linje, endast 8 skvadroner, av vilka halva antalet tillhörde Livregementet och andra hälften Baranoffs finska rytteri. Längre åt väster och skild från främre linjen genom tvenne gärdesgårdar ordnade sig som bäst svenska högra flygelns bakre linje, i vilken bland andra trupper ingingo Skåne-Bohusläns dragoner och Ramsvärds småländska rytteri. Svenska infanteriet, som skulle bilda slagordningens mitt, befann sig i detta ögonblick i trakten av Vallkärra, och den vänstra flygeln var ännu längre norrut, båda ungefär i

höjd med motsvarande delar av fiendens armé och liksom denna i marsch söderut.

Livregementet och finnarne, vilka, som sagt, uppmarscherat nedanför Galgbacken, befunno sig i detta ögonblick i ett svårt läge. De fientliga trupperna uppe på nämnda backe voro dem ofantligt överlägsna i antal, och någon snar hjälp från egna trupper kunde ej påräknas. Men kungen, som själv var närvarande, manar dem att betänka, att de äro svenska krigare och därför ej få tappa modet utan omedelbart måste anfalla. Då rida de 8 skvadronerna beslutsamt mot fienden. Karakolerandet, det vanliga stridssättet den tiden mellan rytteri, börjar. Truppen närmar sig fienden med karbinerna i handen. Det främsta ledet avlossar en salva, delar sig därpå och svänger utåt sidorna för att lämna rum för nästa led, ordnar sig på nytt bakom skvadronen samt laddar om. Led efter led upprepar så denna manöver.

Livregementet visade redan i denna första sammandrabbning vad det dugde till. Oaktat finnarne till vänster om detsamma råkade i upplösning, trängde överste Nils Bielke, troget följd av sitt tappra folk, fienden tillbaka upp mot Galgbackens krön och gjorde halt först när de mångdubbelt överlägsna danska skvadronerna försvunno i sänkan norr om densamma.

Men under tiden ha Livregementets livskvadron och drabanterna gjort sig av med sina motståndare vid väderkvarnen och förena sig nu med de övriga. Man går ånyo till anfall, denna gång dock på djärvare maner. Under det danskarne alltjämt fortsätta karakolerandet och karbinelden på långa håll, trava de svenska ryttarne alldeles inpå fienden, avlossa här pistolerna och gripa sedan till värjorna samt rida till anfall med blanka vapen.

Drabanternas tappre anförare, överstelöjtnant Hans Henrik von Siegroth, stupade i denna strid. Livregementet förlorade flertalet av sina officerare och led liksom drabanterna stora förluster. Kung Karls häst Totten föll för en kula i pannan, och konungen måste sitta upp på sin andra häst, den vackra Brilliant.

Men avdelningar ur bakre linjen, bland dem Ramsvärds ryttare, hade äntligen lyckats komma förbi och över de hindrande gärdesgårdarna och grepo nu med kraft in i striden.

Karl XI i slaget vid Lund.
Målning av D. Klöcker von Ehrenstrahl.

Danskarne tvingades vid 11-tiden att helt utrymma Galgbacken och drevos norrut förbi Ladugården. Svenskarne släppte ej taget, framgången sporrade till nya ansträngningar, och snart flydde fienden för lösa tyglar först mot sitt läger vid Skälshög och sedan upp mot Kävlinge å, vars is, påverkad av middagssolen, brast, så att mången käck dansk där fann sin grav.

I sänkan öster om Sliparebacken.

Ungefär samtidigt som Karl XI och de som följde honom tillkämpat sig fast fot på Galgbacken, hördes strax väster om dem ihållande artillerield. Det var inledningen till en strid, som ej skulle giva deras egen efter i häftighet. På ömse sidor om den bäck, som flyter fram mellan Slipare- och Galgbackarna, stod i detta ögonblick de båda arméernas infanteri och artilleri samt en del av deras kavalleri ordnat till strid, danskarne på backsluttningens östra krön, svenskarne vid landsvägen till Landskrona.

Artilleriets eld tystnade efter en stund; det underlägsna svenska var tills vidare ur leken. Infanteriet fick då fortsätta densamma. Med orubbligt lugn marscherade svenska bataljonerna tvärs genom bäckdalen. Väl börja snart fiendens gevärssalvor plöja fåror i leden, men elden besvaras ej. Man har stränga order att i dag ej skjuta de första salvorna på längre håll än 80 steg — och de åtlydas. Komna på detta avstånd från fienden, göra svenskarne halt, karlarne i främsta ledet lägga an, skjuta sin salva och marschera genom luckorna mellan dem som stå i andra och tredje leden, bakom bataljonen, där de ordna sig på nytt och ladda om. Nästa led följer det förstas exempel o. s. v.

När alla tre leden skjutit, började frammarschen på nytt, oaktat den fientliga elden för varje steg blev allt verksammare. Först på 10 till 12 stegs avstånd från det överlägsna fientliga infanteriet fick man ånyo öppna elden. Här faller första ledet på knä, andra ledet lutar sig vid anläggningen framåt och stöder musköterna på den härtill avsedda gaffeln, under det att eftersta ledet lägger an i upprätt ställning. Salvan brakar så loss, skjuten av alla leden samtidigt. Och sedan »pliten i näven, musköten omvänd och därpå löst», som ordern föreskrivit.

Livgardet, Skaraborgs, Västgötadals, Älvsborgs, Hälsinge och Närke-Värmlands regementen, Dalregementet samt de norrländska tremänningarna stredo vid detta tillfälle i nämnd ordning från höger till vänster. Alla höllo sig tappert.

Men så började bataljon efter bataljon att sacka bakåt, och flertalet stannade ej, förrän de åter stodo i den ursprungliga

ställningen uppe vid landsvägen. De hade förlorat nästan alla sina bataljonschefer; flera miste också därvid sina fanor. Endast gardets två högra bataljoner kämpade ännu uppe på bäckdalgångens östra sluttning; dess tredje bataljon hade följt med bakåt. De bägge förstnämnda avdelningarna behålla dock envist den terräng, de redan vunnit, men lida stora förluster och skulle troligen ha sett sig tvungna även de att gå tillbaka, om ej svenskt rytteri från andra linjen av slagordningen och från högra flygeln gripit in och hjälpt dem att hålla fienden stången. Särskilt utmärkte sig härvid Wellingks mest av östgötar bestående rytteri. Danska infanteriet drevs ånyo utefter hela linjen upp på det krön, där det stått vid stridens början, och flera av de förlorade svenska fanorna återtogos. Nya tillstötande orsaker, dem vi framdeles skola komma till, gjorde dock strax före middagstiden allmänt återtåg nödvändigt.

Fabian Gustav Wrangels offergärning.

Det var vid det ovan skildrade tillfälle, då flertalet av de svenska bataljonerna började vika. När Livgardets chef, Kristoffer Gyllenstierna, han som med sådan tapperhet anföll danskarne vid Fyllebro, nu såg, att hans tredje bataljon råkade i oordning, skyndade han till för att själv föra den an. Hans häst träffades därvid av en kula och föll. Själv sjönk han ned bredvid den, blödande ur flera sår, och då hans folk vek tillbaka, blev han nedtrampad och plundrad av de framryckande fienderna.

Så låg Gyllenstierna ensam kvar på den plats, där han fallit, efter det alla svenska avdelningar uppgivit striden och dragit sig tillbaka. Ännu var han vid liv men ur stånd att själv taga sig fram till de sina. Och nu gjorde danska linjen sig ånyo beredd till framryckning. Han löpte alltså risken att för andra gången bli nedtrampad och dödad eller åtminstone fången.

Men då, när faran är som mest överhängande, kommer en ensam officer ridande förbi den plats, där Livgardets chef ligger. Han ser av den fallna hästens dyrbara mundering, att den sårade mannen vid dennes sida måste vara en hög officer och håller in sin häst, ehuru ögonblicken äro dyrbara, om han själv skall komma undan.

Ryttaren, som är den 20-årige kaptenlöjtnanten vid Baranoffs regemente Fabian Gustav Wrangel, förvissar sig snart om vem den fallne är och kastar sig av sin häst sägande: »Är Ni överste av gardet, så har Hans Majestät mer nytta av Er än av min person.» Därmed hjälper han Gyllenstierna upp i sadeln. Själv blir han fången, under det översten i sista ögonblicket lyckas rädda sig över till sina borttågande bataljoner.

Men omständigheterna ville, att den unge kaptenlöjtnanten denna dag än en gång — den sista — skulle få tjäna sitt land. Ett par timmar senare, då kampen ännu pågick, lyckades han fly och komma tillbaka till de sina. Utan tvekan blandade han sig ånyo i stridsvimlet. Att han därvid stupade utan att ha fått skörda lönen för sin uppoffring och sitt mod, bidrager endast till att göra minnet av hans uppträdande denna dag än vackrare.

Vid Vallkärra och Nöbbelöv.

Vad som kom de svenska trupper, vilka kämpade i dalsänkan norr och öster om Sliparebacken, att där uppgiva striden tidigare än de kanske annars skulle gjort, var åsynen i norr av flyende kavallerihopar. Samtidigt med deras egen strid hade nämligen olycksbådande händelser timat uppe i trakten av Vallkärra och Nöbbelöv.

Här hade den svenska vänstra flygeln under marschen söderut plötsligt anfallits av fiendens högra, innan den hunnit fullt ordna sig till strid. Väl värjde sig de våra, som bland annat bestodo av avdelningar ur Smålands och Västgöta ryttare, Riksänkedrottningens livregemente till häst och Burghausens finska dragoner; men överraskade som de blevo, synas de olika avdelningarna ej ha fått tillfälle till samverkan och ledo därför genast från början stora förluster. Särskilt föllo många av officerarne och bland andra själve befälhavaren, generallöjtnant Galle.

Det bar därför snart bakåt för den svenska flygeln i riktning mot Nöbbelöv och sedan vidare söderut. Därvid råkade Burghausens folk bli kringrända och nästan till sista man nedgjorda.

*

Striden vid Sliparebacken och Vallkärra-Nöbbelöv ändade sålunda illa för svenskarne. Men det länder de våra till ära,

Slaget vid Lund.
Efter samtida kopparstick

att de det oaktat ej fällde modet. Tvungna att draga sig mot Lund, ordnade de sig där ånyo med högra flygeln mot Helgonabacken och den vänstra upp mot Sliparebacken. Där blevo de vid 2-tiden på middagen anfallna av fienden, som bemäktigat sig större delen av det svenska artilleriet och här använde både detta och sitt eget mot dem.

I mer än en timma vägde striden fram och tillbaka. Man kämpade lika hårdnackat å ömse sidor. Bland de många, som härvid utmärkte sig, finna vi en gammal bekant från slaget vid Halmstad, f. d. korpralen Isak Lind, som nu, tack vare sin då visade tapperhet, var välbeställd löjtnant vid Lichtons adelsryttare. Sedan alla hans äldre officerskamrater stupat eller av erhållna sår tvungits draga sig ur kampen, förde Lind vid ett tillfälle sex kompanier av det regemente han tillhörde till en attack, varigenom Själländska adelsfanan tvangs på flykten och en del av det förlorade svenska artilleriet återtogs, ja något av fiendens även erövrades. En duktig bragd av Lind, som lade grund till hans vidare befordran!

Det blodiga slaget avgjordes äntligen, då Karl XI mellan kl. 3 och 4 e. m. återkom från förföljandet av den slagna danska flygeln och hotade den fientliga arméns rygg. Men

ännu måste Livregementet till häst, drabanterna och andra avdelningar på uttröttade hästar upprepade gånger rida till anfall, innan segern vid mörkrets inbrott på allvar bands vid de svenska fanorna. Den hade då kostat mången tapper mans liv och krävt utomordentliga ansträngningar av dessa män, vars sega uthållighet, även då allt syntes hopplöst förlorat, i främsta rummet fällt utslaget. Fosterlandets räddning undan en överhängande fara blev segervinnarnes lön, och den lönen kände de vara värd varje offer, hur stort det än månde vara.

Källor: Gustaf Björlin, »Kriget mot Danmark 1675—1679» samt där angivna tryckta och otryckta källor. — Anders Svenssons supplik av den 12 mars 1685. K. A.

Monument rest vid Lund till minne av slaget.

Slaget vid Landskrona.

När Kungen var den främste i anfallet.

Knappt ett halvt år hade förgått efter den hårda kampen på de snöhöljda slätterna vid Lund, innan svenskar och danskar ånyo stodo färdiga till ett liknande nappatag. Intetdera folket hade ännu givit vika i detta förödande krig, vilket ju framför allt gällde besittningen av Skånes fruktbara jord.

På morgonen den 14 juli 1677 mellan kl. 8 och 9 höll Karl XI och hans armé rast strax nordost om Ylleshed, 3/4 mil från Landskrona, efter en ansträngande marsch, som pågått allt sedan dagbräckningen. Man hade passerat Tirup och låg nu med vänstra flygeln nära dess kyrka och med den högra mitt för sumpmarken halvvägs mellan denna och Sireköpinge. Dalgången, som i nordost begränsar Ylleshed, hade ännu ej överskridits. Kungen själv sökte någon svalka under en ask, det s. k. Spetshultsträdet, som, tack vare detta, sedan blev en av traktens sevärdheter, ett minnesmärke över det som några timmar senare tilldrog sig i dess närhet. Av fienden såg man för ögonblicket föga, ty han låg — det hade

general Rutger von Ascheberg spanat ut — väl dold bakom en jordvall mitt på Ylleshed, knappa 2 km. borta.

Vid 9-tiden var rasten slut, och svenska armén ställde upp sig. När allt var klart, sköts med fyra kanonskott dubbel svensk lösen för att utmana fienden till strid, och strax därefter myllrade det på heden av danska trupper, som hörsammat utmaningen.

Men klockan blev bortåt 12, innan slaget på allvar började. Först tog det nämligen tid för danskarne att ordna sig, och sedan väntade de båda motståndarne från var sin sida av dalgången, att den andre skulle gå tvärs igenom densamma. Man var nämligen å ömse håll angelägen om att få strida i den terräng man själv valt. Blott artilleriet var i livlig verksamhet.

Svenske konungen tröttnade först på att stå där overksam under den stekande heta sommardagen och gav order om anfall. Själv föregick han från början de sina med gott exempel. I spetsen för högra flygeln red han främst av alla ner mot bottnen av dalgången, arbetade sig mödosamt över sumpmarken och fortsatte uppför motsatta sluttningen, på vars krön fienden stod. Så raskt gick allt detta, att blott några av hans drabanter kunde hålla jämna steg med honom genom den besvärliga terrängen. Det oaktat högg konungen utan dröjsmål in på fienden, främst av hela sin armé. Ingen kunde tro annat, än att han nu var förlorad.

Men eggade av hans exempel och av den fara, som hotade honom, ilade snart avdelning efter avdelning fram till hans räddning. Återstoden av drabanterna, en del av Livregementet till häst och av Skåne-Bohusläns dragoner kappades därom och lyckades avvärja den hotande faran. Härvid blev den tappre överste Mauritz Vilhelm von Post, som var chef för nämnda dragoner, dödligt sårad. Västgöta ryttare, återstoden av Livregementet, två bataljoner av vartdera Livgardet och Hälsinge regemente — med andra ord hela svenska högra flygeln — följde efter, och på mindre än en timme var danskarnes vänstra flygel kastad över ända och hela deras artilleri taget. Fram över heden, där sanden brände hästhovarna och luften stod så tryckande varm, att mången vanmäktig av hetta och ansträngningar sjönk till marken, gick sedan förföljandet ända bort mot Asmundtorp.

Invigningen av Landskronamonumentet, rest till minne av slaget.

En hård dust.

Över dalgången rakt västerut från Tirup framgick emellertid svenskarnes vänstra flygel och kom något senare än den högra i strid. Danskarne mötte här med sina bästa trupper under kung Kristians eget befäl och lyckades genom sin överlägsenhet omfatta den svenska flygeln. De skvadroner, som stodo ytterst på denna, blevo därför genast i början illa tilltygade. Fältmarskalken Helmfeldt stupar, general Schönleben faller sårad i fiendens händer, och 6 till 7 skvadroner, däribland svenska Adelsfanan, delar av Skåne-Bohusläns dragoner och troligen även av Smålands ryttare samt Riksänkedrottningens livregemente till häst, trängas kraftigt förföljda bort mot Tirups kyrka. Där upphör dock förföljandet, och de vikande skvadronerna kunna åter samlas. 4,000 smålandsbönder, som följt sin konung i fält för att klå den hatade juten, stå nämligen samlade vid kyrkan och slå kraftigt på trummorna samt svänga på fanorna, varför fienden finner rådligast att upphöra med förföljandet.

Under tiden gick det fortfarande hett till borta i östra kanten av heden. En Närke-Värmlands och en Västerbottens bataljon, vilka numera stodo längst ut på flygeln, fingo dela de nyss nämnda skvadronernas öde. Västerbottningarnes chef, överste Clodt, blev tillfångatagen, kapten Nils Girström likaså, dock först sedan han blivit svårt sårad. Oaktat tappert motstånd drevos de tillbaka till skogsdungen 600 meter väster om Tirups kyrka.

Men generalmajor Jöran Sperling sänder alltjämt nya svenska trupper i elden. En av Dalregementets bataljoner med Reinhold Johan von Fersen som tillförordnad chef skingrar en skvadron av danska gardet till häst, tager ett av dess standar och kastar två tyska infanteribataljoner över ända. Ryttmästaren Fredrik von Köhler spränger med en avdelning ur Riksänkedrottningens livregemente till häst två av fiendens skvadroner och tager lika många standar. Lybeckers skånska ryttare och andra närstående avdelningar göra sitt bästa. Men oaktat dessa framgångar ser det dock mörkt ut för svenskarne, ty dels komma de fiender, som varit uppåt Tirup, tillbaka, dels ingripa nya danska trupper i striden.

Då får man i rätta ögonblicket förstärkning dels från konungens segrande flygel, dels från infanteriet i slagordningens mitt, där skaraborgare, kronobergare, kalmariter och andra haft ett ganska lätt göra, tack vare högra flygelns seger. De danska avdelningar, som då ännu fortsatte striden, måste uppgiva den och liksom kamraterna söka sin tillflykt under Landskrona.

Det dröjde visserligen sedan över två år, innan svenska armén, även då uppställd på Ylleshed, med glädjesalvor och tacksägelsegudstjänst fick fira krigets avslutande, men mycket vanns dock till uppnående av detta mål redan denna julidag.

Källor: Samtida relationer samt riksregistraturet för den 14 juli 1677. Nils Bielke till de Feuquières den 26 juli 1677 i avskrift. R. A. — Lars Granfelts sköldebrev av den 16 juni 1689, Nils Girströms d:o av den 6 februari 1691, Fredrik von Köhlers d:o av den 30 juni 1719, Reinhold Johan von Fersens grevebrev av den 28 mars 1712, i avskrifter i Riddarhusarkivet. — Fankommitténs betänkande.

Patrullen som försökte taga danske kungen till fånga.

Några veckor efter slaget vid Landskrona tågade Karl XI mot Kristianstad, som var i fiendens händer. Danska armén stannade emellertid i västra Skåne, först i det befästa läger vid Landskrona, i vilket den efter nederlaget sökt sin tillflykt, och sedan i ett nytt sådant nära Hälsingborg. Känningen de båda fientliga arméerna emellan blev på detta sätt avbruten. Efter någon tid blev det dock nödvändigt att återknyta densamma, och Karl XI beslöt sig för att i detta syfte utsända en patrull.

Det var ingen lätt uppgift, som väntade denna. Tvärs igenom Skåne måste man rida och kunde därvid i varje ögonblick riskera att stöta ihop med danska kavalleriavdelningar eller de fientligt sinnade snapphanarne. Och hade man väl kommit fram i det fientliga lägrets närhet, måste man för att kunna noggrant utspana detta smyga sig igenom danskarnes förposter. Det låg därför vikt uppå att till denna patrull

uttaga de skickligaste ryttare och modigaste karlar, som funnos i svenska armén.

Befälhavare blev Axel Wachtmeister. Ryktet om de många prov på oförvägenhet och tapperhet han avlagt i försvaret av hertigdömena Bremen och Verden under åren 1675—76 hade nått hemlandet före honom. Och på den korta tid av knappt mer än ett halvt år, som han sedan deltagit i kriget i Skåne, hade han i handling visat, att dessa rykten ej överdrivit. Då fästningarna Kristianopel och Karlshamn återtogos, hade Wachtmeister varit den främste i anfallet, och vid ett tillfälle hade han med tjugo ryttare försvarat ett pass mot 400 danskar. Han hade vidare på våren så ivrigt deltagit i de skärmytslingar, som då ägde rum emellan svenskar och danskar vid Rönneberga högar, att han därvid fyra gånger blivit sårad, och i striden på samma plats den 14 juli hade han ånyo utmärkt sig. För alla dessa sina bedrifter var han, ehuru endast 34 år, redan befordrad till generalmajor, och säkerligen kunde det ifrågavarande uppdraget ej ha lämnats åt lämpligare person.

Men patrullens manskap stod ej befälhavaren långt efter. Det utgjordes nämligen av tolv bland kungens egna drabanter samt en del officerare av olika grader, vilka utan att tillhöra något visst regemente deltogo i fälttåget som frivilliga.

Allt gick också efter önskan, och en vacker dag stodo Wachtmeister och hans följeslagare utan att ha blivit upptäckta av fienden tätt framför danska lägret, som de genast började grundligt utspana. Enär det var omgivet av en hög jordvall, vilken det ej var rådligt att smyga sig upp på, måste man söka skaffa sig en inblick i vad som tilldrog sig innanför denna genom de öppningar, som här och var funnos i vallen. Patrullen hade just i detta syfte samlats framför en dylik vallöppning i norra delen av lägret, då man fick se något, som nog ingen ens i drömmen trott sig få skåda.

Där strax innanför vallen och helt nära den svenska patrullen satt i ett präktigt tält kungen av Danmark till bords med sitt hov och sina främsta generaler. Någon vakt syntes ej i öppningen, och slagbommen, som fanns anbragt i densamma, var uppdragen. Inom ett ögonblick var situationen klar för patrullbefälhavaren. Vad betydde väl det, att hela danska

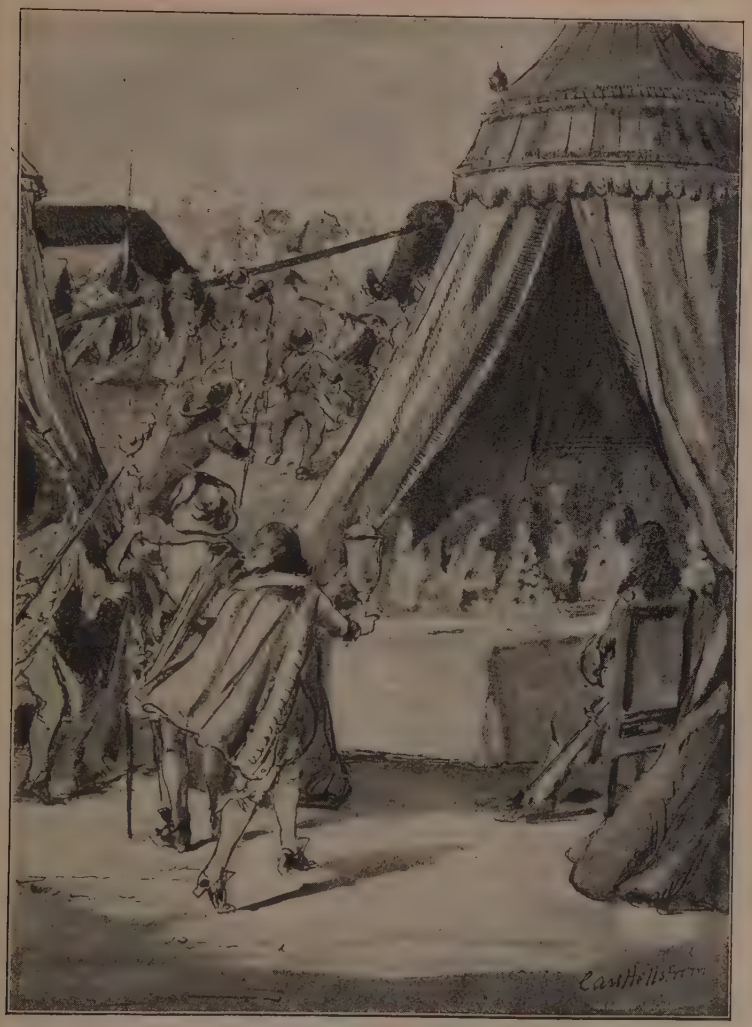

Objudna gäster.
Pennteckning av Carl Hellström.

armén låg lägrad på ömse sidor om tältet! Det kunde ju hända, att man genom ett raskt anfall skulle kunna bemäktiga sig fiendekungens dyrbara person och hinna undan. Huru som helst, var kuppen värd att försökas, ty resultatet kunde bliva avgörande för hela kriget, ja kanske kraftigare

än ett vunnet fältslag bidraga till att Sverige befriades från inkräktarne, som nu för tredje året huserade inom dess gränser.

Det behövdes ej många ord för att övertyga Wachtmeister om att varenda en i hans följe brann av lust att få deltaga i äventyret. Med dragna sablar och sporrarna i hästarnas sidor stormar den lilla svenska ryttarskaran fram mot fiendens läger. Men man hade misstagit sig. Det fanns, fastän man ej observerat dem, en officer och tjugo ryttare, som bevakade ingången och nu kastade sig emot de anfallande. I längden hade vakten nog ej kunnat hindra svenskarne från att tränga in, men uppehålla dem lyckades den dock så länge, att kung Kristian och hans gäster blevo varskodda, och andra danska avdelningar hunno skynda till hjälp.

Nu återstod för Wachtmeister och hans kamrater ej annat än att söka draga sig ur leken fortast möjligt. Medförande trenne fiender, som de tagit till fånga i handgemänget, sprängde de därför bort från lägret men eftersattes av talrika fiendehopar; ja det säges till och med, att hela danska arméns vänstra flygel deltagit i förföljandet.

Jagad av förföljarne mil efter mil och anfallen av mötande avdelningar, fortsatte patrullen dock sin väg utan att låta sig hejdas och träffade till slut på en avdelning dragoner, som Karl XI sänt den till mötes. Med dess hjälp blev fienden avvisad.

Helskinnade kommo dock deltagarne i detta äventyr ej ifrån detsamma. Värst däran var Wachtmeister, som fått ett svårt sår i högra sidan. Men vad betydde dylikt lappri för en sådan kärnkarl som han. Huvudsaken var ju, att uppdraget utförts och kungen var nöjd; och att det sistnämnda var fallet visade Karl XI sedan mången gång. Men vid de svenska lägereldarna skämtades det länge därefter om huru nära det varit, att danske kungen mitt ibland sin armé hade knipits av en handfull oförvägna svenska ryttare.

Källa: Axel Wachtmeisters grevebrev av den 7 juni 1693 i koncept i Riddarhusarkivet.

De fyra dalmasarne vid Kuröds bro.

Ut genom Öster tull i Uddevalla strömmade förmiddagen den 28 augusti 1677 en svensk truppstyrka stadd på ivrigt återtåg. Det var den gamle rikskanslern Magnus Gabriel de la Gardies lilla armé. Till ena hälften bestod den av en bondehop från Dalarne, till den andra av nyuppsatta, oövade trupper, som norr om staden överraskats av Kristian Ulrik Gyldenlöve med den mer än dubbelt starkare norska armén och nu sökte rädda sig österut.

Det svenska rytteriet, som skulle betäcka återtåget, hade blivit beskjutet av fiendens artilleri samt råkat i upplösning. Hack i häl på infanteriet skymtades redan mellan den lilla stadens låga husrader de förföljandes främsta avdelningar. Snart var den eftersta bataljonen upphunnen. De norska ryttarne trava fram och skjuta av sina karbiner och pistoler mot den täta marschkolonnen, vilken, så gott som värnlös mot fiendens övermakt, tyckes besjälad blott av en enda tanke: att nå bron vid Kuröd, en kvarts mil från staden. De eftersta bataljonerna lida mycket av fiendens upprepade anfall, men allt närmare kommer man dock bron. Nu äro de främsta

avdelningarna, nämligen dalkarlarnes tre bataljoner och en annan bestående av s. k. sexmänningar från Östergötland, redan oantastade över den. Men de efterföljande svenska trupperna ha råkat i oordning, och när de skola passera bron, blir trängseln stor. Hopar av folk trängas över broräcket och drunkna i Bäveån.

Äntligen är dock flertalet svenskar över och norrmännen bereda sig att följa efter. Men nu mötas de för första gången av hårdnackat motstånd. Östgötar och dalkarlar ha hunnit ordna sig på östra stranden och möta fienden på halva vägen, de förstnämnda anförda av överstelöjtnant Henrik Aminoff, de sistnämnda av sin landshövding Duwall. Masarnes långa pikar, de enda vapen de i allmänhet blivit utrustade med, komma väl till pass i det hårda handgemäng, som uppstår på bron. Aminoff och hans östgötar sköta sig som karlakarlar, och deras välriktade salvor göra inom kort norrmännen ohågade för vidare försök att komma över till svenskarnes strand.

Men hade försvararne vänt ryggen till och sökt fortsätta återtåget, så skulle fienden säkert ha förnyat anfallet. Bästa sättet att skydda sig däremot var att riva bron. Detta farliga värv anförtroddes åt fyra dalmasar, som med stor kallblodighet utförde detsamma. Beväpnade med yxor begåvo de sig ut på bron, som snart skakar för deras kraftiga hugg, börjar svikta och faller ned i ån. De la Gardies truppstyrka är, ehuru med stora förluster, räddad och kan fortsätta sitt återtåg. De fyra männen från Dalarnes ursvenska bygder gjorde ett gott dagsverke den dagen.

Källor: M. G. de la Gardie till Karl XI den 20, 29 och 31 augusti 1677 samt samtida relationer. R. A.

Det svenska artilleriet i striden vid Warksow.

Sverige ägde under sina stormaktsdagar bland andra värdefulla besittningar i norra Tyskland även området kring Oderflodens mynningar med de starka fästningarna Stettin och Stralsund. Svensk var också ön Rügen med sina kritklippor, som

på sina ställen stupa brant ner i vattnet, och med bördiga åkerfält mellan bokskogar och djupt nerskurna bäckdalgångar.

Under Karl XI:s krig utsattes dessa och andra svenska besittningar i norra Tyskland för ständiga anfall från brandenburgare och danskar samt flera andra med dem förbundna staters trupper. Till all lycka anfördes de svenska trupperna här av en bland de skickligaste härförare, som tjänat vårt land, den 40-årige fältmarskalken Otto Vilhelm von Königsmarck, vilken gjorde det bästa möjliga av en svår situation.

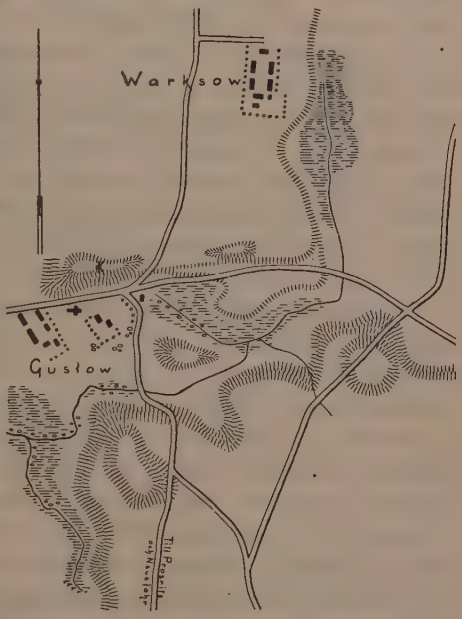

Efter att på hösten 1677 ha måst utrymma Rügen, där en armé av danskar, brandenburgare m. fl. länders soldater landstigit, var Königsmarck redan på nyåret 1678 i färd med att söka återtaga ön. Till landstigningspunkt hade han valt Prosnitzhalvön på södra kusten, där han ännu hade den lilla Neuefähr-skansen i sitt våld. Från denna skans anträdde han med omkring 3,500 man tisdagen den 8 januari i dagningen marschen mot det inre av ön.

Fienden var emellertid ej långt borta. Endast en halv mil norr om Neuefähr hade den sammandragit en truppstyrka, som var ungefär jämnstark med den svenska. Den hade tagit ställning i norra kanten av den dalgång, som i riktningen väster—öster skjuter in vid byn Gustow, och stod med högra flygeln helt nära nämnda by.

Då Königsmarcks trupper vid 9-tiden på morgonen började visa sig på samma dalgångs södra sluttning, blevo de beskjutna av fiendens artilleri, och under den uppmarsch till

strid, som här genast begyntes, hotades svenskarne samtidigt av fiendens högra rytteriflygel, vilken framsänts till dalgångens botten. Strax väster om vägen och omkring 500 meter söder om Gustow ligger emellertid en höjd, där inom kort 4 kanoner bragtes i ställning. Genom att rikta sin eld dels mot fiendens artilleri, dels mot hans högra flygel skyddade de svenska kanonerna sedan med gott resultat egna truppers uppmarsch och visade därmed för första gången denna dag, vad svenska artilleriet dugde till.

Ett par timmar senare igångsatte Königsmarck sitt anfall. Batteriet på höjden, vilket nu förstärkts till 7 eller 8 kanoner, riktade under major Sjöbladhs duktiga ledning sin eld mot fiendens högra flygel, som dock länge avvisade varje försök av svenskarnes vänstra flygel att övergå dalgången. Men efter en halv timme måste danskarne med en förlust av mer än 150 man draga sig tillbaka och söka skydd bakom väderkvarnshöjden norr om Gustow.

I dalsluttningen österut från det nämnda svenska batteriet stod återstoden av artilleriet och bakom detta hela armén ordnad i tvenne linjer. Även här dånade snart kanonskotten. Det var fiendens artilleri i den motsatta dalsluttningen samt hans infanteri och kavalleri på dennas krön, som fick sig en varm hälsning. Även denna del av det svenska artilleriet skötte sig utmärkt och var dessutom fienden överlägset till antal. Kanon efter kanon på fiendens sida bragtes till tystnad. Hans infanteri tvangs att lägga sig ner på marken och söka skydd bakom upphöjningar i terrängen, något som tyder på synnerligen god verkan av den svenska artillerielden på en tid, då infanteriet i upprätt ställning lugnt brukade uthärda en på 15 till 20 meters avstånd avgiven gevärseld.

Tack vare detta goda resultat kunde Königsmarck vid 1-tiden på middagen rycka ner i dalgångens botten och taga sig över en bäck, som flöt fram i dennas södra kant. Därefter fortsatte han mellan och på sidan om de sumpmarker, som till stor del uppfylla dalgångens östra del, och stod inom kort med hela sin armé vid foten av den norra sluttningen, således ungefär utmed den österut från Gustow ledande vägen.

Men fiendens trupper stodo alltjämt i en stark ställning på själva krönet av samma dalsluttning, som här var gan-

ska brant och svår att taga sig uppför. Fyra av de svenska kanonerna hade emellertid under kapten Gyllengranats befäl kört upp på en vid högra flygeln belägen liten kulle och öppnade härifrån en synnerligen häftig eld mot fiendens motstående vänstra flygel. Ej ett skott förfelade sitt mål, berättar ett åsyna vittne, och resultatet blev, att det fientliga rytteriet, som här hade sin plats, ställdes inför valet att antingen draga sig tillbaka eller framgå till anfall för att om möjligt köra bort sin energiske motståndare. Man valde det sistnämnda. De fientliga skvadronerna ryckte fram, men särskilt de båda yttersta av dem ledo därvid mycket av elden från Gyllengranats kanoner. När de dessutom tappert anföllos av svenska kavalleriet, som på denna plats utgjordes av bland annat en skvadron ryttare från Östergötland, kastades de tillbaka och lämnade till sist slagfältet i full flykt. Samtidigt hade en stor del av det fientliga kavalleri, som tidigare sökt skydd bakom kvarnhöjden, försökt skynda kamraterna på vänstra flygeln till hjälp men därvid även råkat ut för det svenska artilleriet, hejdats i sin framryckning och slutligen tagit till flykten. Fiendernas handlingskraft vid detta avgörande skede i slaget förlamades även därav, att en svensk kanonkula nyss förut fällt deras befälhavare, den danske generalmajoren Rumohr, döende till marken, och det dröjde därför ej länge, innan hans infanteri, berövat kavalleriets hjälp, såg sig nödgat att sträcka gevär på fältet vid Warksow.

Ett par dagar senare hade Königsmarck ej blott återtagit Rügen utan även gjort fiendens hela därvarande truppstyrka, omkring 5,000 man, till fångar, ett synnerligen vackert resultat, som till stor del får tillskrivas det svenska artilleriets förtjänstfulla insats i den ovan skildrade striden.

Källor: O. V. von Königsmarck till Karl XI den 19 januari 1678 samt samtida relationer. R. A. — Bataljplaner och kartor i K. A.
Nils Wimarson, »Sveriges krig i Tyskland 1675—1679», III.

Befälhavaren på fregatten Stralsundska Falken.

Jonas Rusch hade ända från barndomen stor lust för sjölivet och gick tidigt i engelsk örlogstjänst, där han genom duglighet och tapperhet vann snabb befordran och blev skeppslöjtnant. Men när Sverige 1675 råkade i krig, skyndade han hem och ställde sig själv och sina i utlandet förvärvade kunskaper i fosterlandets tjänst.

Rusch fick till en början befälet på ett mindre fartyg, utrustat för kaperier vid pommerska kusten. Redan våren 1677 uppdrog emellertid fältmarskalken Königsmarck åt honom kommandot ombord på den ståtliga, snabbseglande fregatten Stralsundska Falken, som strax förut gått av stapeln i Stralsund; och därmed var det, som det borde vara, ty en så käck sjöman var en präktig skuta värd.

Jonas Rusch fick minsann också rikliga tillfällen att visa, vad han dugde till. Ibland hände det under dessa olycksdigra år, att svenska flottan måste rymma sjön, varefter danskar och holländare spelade herrar i södra delen av Östersjön. Men förbindelsen mellan svenska Pommern och hemlandet måste till varje pris upprätthållas, och så fick Stralsundska Falken stickas till sjöss och smyga sig fram mellan fiendens eskadrar för att söka fullgöra sina viktiga uppdrag, vilket också i regel lyckades. Karlshamn tycks mestadels ha varit den hamn han anlöpte på svenska sidan. En gång hände det, att fregatten här blev instängd av 24 fientliga skepp, som lade sig utanför för att hindra henne att löpa ut. Men Jonas Rusch hade synnerligen viktiga depescher att överbringa från Karl XI till Königsmarck och kunde därför ej dröja kvar utan slog sig djärvt igenom blockadflottan samt återvände till Pommern.

Mest låg man dock på kryssning för att uppbringa fiendens handelsfartyg, och betydande var antalet av dem, som inför fregattens hotande kanonmynningar fingo stryka flagg och giva sig. Till Stralsund infördes, tack vare dessa lyckade kaperier, ofantliga förråd av livsmedel, som kommo fästningens svenska garnison väl till pass.

Men Jonas Rusch och hans besättning voro också i hårda nappatag med fienden. En gång hände det, att fregatten låg i Karlshamn, då danskarne landstego där och antände staden. Rusch deltog då tappert i försvaret och lär med sitt folk ha fördrivit fienden samt hindrat eldens framfart. Oftast stred han dock nere vid Rügens kuster, där danskar, brandenburgare och holländare vid olika tillfällen landstego. En gång säges han därvid ha kämpat tolv timmar i sträck och, ehuru elden tre gånger kom lös i fregatten, dock till slut ha räddat både den och besättningen in till Stralsund.

Källor: Jonas Ruschenfelts (Ruschs) adelsbrev av den 5 oktober 1695 i avskrift i Riddarhusarkivet. — N. Wimarson, »Sveriges krig i Tyskland 1675—1679.»

Då norrmän och danskar år 1678 belägrade Bohus.

Där Göta älv grenar sig och sänder Nordre älv ut till saltsjön på en något ginare väg än den huvudfloden har att gå till Älvsborgsfjorden, där ligga ruinerna efter Bohus fästning. Väl är det nu länge sedan dess kanoner för alltid tystnade och den sista garnisonen lämnade den gamla borgen. Men stolt reser den sig dock ännu i dag från sin klippa, rik på minnen av hårda duster, som den varit med om utan att dock någonsin ha tagits med väpnad hand.

Det var en tid, då Bohuslän var en dansk-norsk provins och Bohus fästning ett gränsvärn mot Sverige. Men så lyckades vårt folk genom tapperhet och krigsduglighet under stora krigares och statsmäns ledning att 1658 vinna naturliga gränser åt sitt land genom att bemäktiga sig hela kuststräckan söder om Svinesund; och sedan blev det svenska soldaters tur att mot våra fiender försvara fästningen. Det ärofullaste minnet från denna senare period i dess historia är det vi nu skola skildra.

År 1678 liksom under de föregående åren av Karl XI:s krig med Danmark-Norge streds det till lands både i Bohuslän och Skåne. Det förefaller dock, som om fienden nämnda år särskilt bemödat sig att vinna framgång på den förstnämnda krigsskådeplatsen. Erövringen av Bohus fästning blev här hans första uppgift. För att lösa den uppbjöd han alla sina krafter.

På våren ryckte Norges ståthållare, Kristian Gyldenlöve, från detta land in i Bohuslän. Den 20 maj närmade han sig Bohus. Ungefär samtidigt ingingo till den gamle riksamiralen Gustav Otto Stenbock, som ledde försvaret i dessa trakter, andra oroande underrättelser. Strandvakterna norr om Kungsbacka hade iakttagit en flotta om 138 segel på väg norrut, och strax därpå visste man berätta från Marstrand, vars fästning danskarne förra året tagit, att dessa där urlastade över 5,000 man trupper och en mängd belägringsmateriel, som anlänt dit från Danmark. Några dagar senare förenade sig också dessa förstärkningar med Gyldenlöve, som redan drivit undan de svaga svenska krafter, vilka hållit Hisingen besatt, och börjat belägra Bohus.

Det stundade en prövosam tid för fästningens garnison — det insåg en var. Någon grundad förhoppning om snar undsättning kunde man ej hysa. Allt vad Stenbock vid denna tid disponerade för ett dylikt företag var 840 man till fots samt

900 man till häst; och huru långt förslogo väl dessa mot fiendens 13 à 14,000 man!

Kommendant å Bohus var sedan 1676 överstelöjtnant Karl Gustav Frölich, men den 3 juni smög sig översten för Västgöta-Dals regemente, den tappre Fredrik von Börstell, på konungens order in i fästningen och tog där som överkommendant högsta befälet. Garnisonen utgjordes i början av 400 man men ökades under belägringens gång. Ehuru inalles ungefär 900 man torde ha deltagit i försvaret, voro dock aldrig vid något tillfälle mer än 600 till 700 av dem tjänstdugliga. Det var folk från många olika regementen och landsändar, som här kommo att strida sida vid sida. Den ursprungliga besättningen utgjordes av två kompanier östgötar under överstelöjtnant Zacharias Aminoff samt ett kompani finnar. Redan innan fienden kom, torde där dock ha inlagts ungefär en lika stor styrka av andra regementen, bland annat något av Skaraborgs, och under belägringens gång inkommo förutom nya avdelningar av detta även sådana av Västgöta-Dals, Sörmlands, Närke-Värmlands m. fl. regementen.

Bohus fästning ligger, som sagt, i förgreningen mellan Göta och Nordre älvar och är där uppförd på en liten ö, kallad Älvbacken. I öster och delvis i söder är denna ö omgiven av Göta älv och de vidsträckta vassar denna här bildar. Där nämnda älv slutar, tager Nordre älv vid och omsluter ön även i väster. I norr skiljes den av en liten holme samt tvenne smala sund från Bohuslänska fastlandet, det s. k. Inland. Själva fästningen, som vilar på en klippa, belägen å Älvbackens södra del, bestod vid tiden för dessa händelser av en stor fyrkantig stenbyggnad, i vars hörn reste sig tornen Fars hatt i nordväst, Kyrkotornet i sydväst, Mors mössa i sydost och Röda tornet i nordost. På bergsluttningarna och nedanför dem funnos en del utanverk, av vilka de viktigaste lågo på västra fronten till skydd för stora ingången. På samma ö som fästningen rymdes dessutom så gott som hela Kungälvs stad, vilken till största delen bestod av små träkåkar, som täckte hela nordvästra delen av densamma.

Gyldenlöve tog redan från början med kraft itu med belägringsarbetena. På de höga Fontinsbergen, som resa sig på Inland helt nära stranden av Nordre älv, samt på Hisingen å

motsatta sidan av älven byggdes kraftiga batterier. Redan den 4 juni på morgonen voro sju sådana färdiga, fyra på det förstnämnda och tre på det sistnämnda stället. Från dem öppnades elden kl. 8 samma morgon, sedan man förgäves sökt komma till tals med överste von Börstell i syfte att förmå fästningen att först som sist giva sig.

Inom Bohus' murar var emellertid stämningen den bästa. Då överkommendanten första gången efter sin ankomst hälsade garnisonen, hade han i varma ordalag manat denna att fylla sin plikt mot konung och fosterland; och som tecken på att varenda man var besjälad av en allvarlig föresats att handla så hade man svurit en dyr ed samt undertecknat en förbindelse att »som ärliga, infödda, svenska män» till sista man försvara fästningen. Den som ens talade om kapitulation skulle som förrädare mista livet.

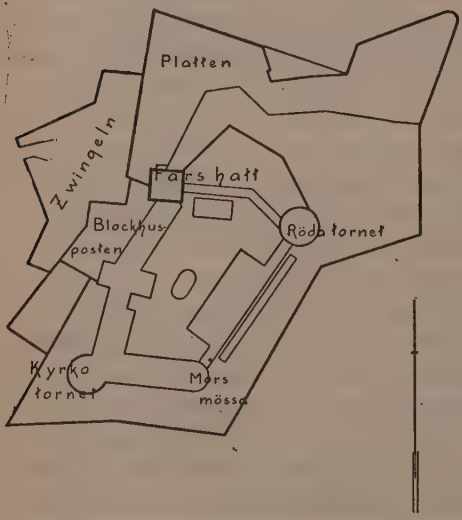

Dag och natt dundrade emellertid med korta uppehåll fiendens artilleri emot Bohus och sände massor av granater, stenar och eldkulor in i fästningen. Denna besvarade visserligen med kraft elden men led dock redan från början svåra skador. Efter endast tre dagars beskjutning voro sålunda alla bostäder förstörda och tvenne av utanverken på västra fronten, kallade Blockhusposten och Zwingeln, fullkomligt sönderskjutna.[1]

Här och var gapade dessutom i murarna öppningar, som snart skulle förstorats, om ej försvararne med uthållighet och dödsförakt gjort allt för att åter fylla dem med sten och grus. Garnisonen led emellertid stora förluster under utförandet

[1] Zwingeln var det yttersta av västra frontens utanverk, beläget mitt på denna, Blockhusposten låg nära Fars hatt.

av dessa arbeten liksom vid betjänandet av kanonerna. Redan den 9 juni voro 50 man dödade eller sårade, och tolv dagar senare hade detta antal nära fyrdubblats.

Till all lycka för de belägrade kunde fienden dock ej på länge avskära fästningens förbindelser med yttervärlden. Varje natt smögo sig därför några man ut genom lilla porten, belägen under tornet Mors mössa, och ned till stranden, där båtar lågo dolda. I dem rodde de över Göta älv och avlämnade rapporter till generallöjtnant Mörner, som förde befälet över de trupper, vilka höllo Västgötasidan av älven besatt. Ofta återkommo dessa båtar dessutom med förstärkningar till garnisonen, ammunition och annat, som man hade behov av.

Men alldeles utan missöden avlöpte ej dessa nattliga roddfärder. Ibland hände det, att fienden upptäckte vad som förehades och genom sin artillerield eller utsända avdelningar sökte förhindra det, och då fick mången med livet umgälla sin djärvhet. En av dessa var överstelöjtnant Edlington, berömd för sitt tappra uppträdande under Stettins belägring 1677. Då han natten till den 20 juni sökte smyga sig in i Bohus, träffades han av en kanonkula, som avslet armen, och följande dag ändades hans liv.

Allt efter som tiden led, byggde Gyldenlöve nya batterier, som snart sköto så stora brescher i fästningens murar, att garnisonen ej längre kunde fylla dem. Men fienden nöjde sig ej med att enbart beskjuta Bohus. Från Inland till den närmaste holmen hade lett en bro, den s. k. Höga bron, som svenskarne strax före Gyldenlöves ankomst upprivit. I dennas ställe byggde danskarne en ny sådan av järnplåt och kunde sedan taga sig över först till sagda holme och sedan till Älvbacken. Natten till den 14 juni började här belägringsarbetena, och rader av skanskorgar uppställdes längs norra och västra stranden. I skydd av dessa grävdes under följande nätter löpgravar, vilka hastigt närmade sig fästningsverken, utan att dessas försvarare kunde förhindra det. Den 1 juli nådde löpgravarna på tvenne ställen utanverkens murar, och strax därpå kunde man från dessa höra, hur fiendens minörer arbetade på att underminera dem.

Redan dessförinnan hade motståndarne då och då kom-

mit i handgemäng med varandra. Början gjordes av svenskarne, som den 21 juni utförde ett djärvt och lyckat utfall. Vid middagstiden nämnda dag störtade oförmodat kapten Johan Gunnarsson vid Västgöta-Dals regemente och fänrik Scherin med 36 man ut ur fästningen, hoppade ner i den närmaste löpgraven och anföllo den därvarande vakten, som just tog sig en middagslur. Efter en kort strid drevs denna undan, varefter Gunnarsson och hans raska gossar i två timmars tid så gott som ostörda fingo utföra sitt förstörelseverk i fiendens löpgravar. Till slut kommo dock norrmännen tillbaka i så stort antal, att de oförvägna svenskarne måste återvända till kamraterna i fästningen.

Fyra dagar efter denna händelse var det de belägrandes tur att gå anfallsvis till väga. Natten till den 26 juni stormade 300 till 400 norrmän, vilka dessförinnan hållit sig dolda i löpgravarna, med värjan i hand vid utanverket Zwingeln. Här hade för längesedan uppstått en bresch, och i denna kämpades nu i den vackra sommarnatten under en och en halv timme man mot man. Bland svenskarne utmärkte sig vid detta tillfälle en löjtnant Bergman. Efter att i envig ha besegrat åtta motståndare föll han slutligen själv dödligt sårad till marken. Kapten Gunnarsson var med även denna gång och blev därvid svårt sårad. Striden slutade emellertid med att anfallet blev med förlust tillbakaslaget.

Redan följande dag förnyades dock angreppet på Zwingeln. Vid middagstiden bestreds vakthållningen här av en liten postering om åtta man. Till följd av bristande vaksamhet från denna kunde 100 fiender utan att bli observerade inträngа i detta utanverk. Garnisonen blev dock till sist varskodd, skyndade till och kastade efter ett skarpt fäktande ånyo undan norrmännen. Efter den betan insåg likväl Börstell, att försvaret av Zwingeln skulle kosta för stora offer, och utrymde självmant detta utanverk.

Vad tiden led, blev emellertid garnisonens ställning allt sämre. Den 9 juli lyckades det fienden, som fortsatt sina löpgravar utmed Älvbackens stränder, att avskära dess förbindelser med yttervärlden, och härefter var man hänvisad uteslutande till sina egna hjälpmedel. Till all lycka hade dock dessförinnan nya förstärkningar anlänt och med dem överste-

löjtnanten vid Södermanlands regemente Wellingk, vilken under belägringens sista, mest prövande veckor genom sitt käcka exempel gjorde mycket för att uppehålla sina stridskamraters mod.

Som det var av vikt att uppehålla förbindelsen med trupperna på Västgötasidan, hittade man emellertid på att lägga rapporterna i granater och sedan skjuta dessa tvärt över älven. Det hände dock ofta, att de sedan ej kunde återfinnas, men ibland lyckades man i sin avsikt.

Den 12 juli var belägringens mest spännande dag. Man hade under natten hört, huru fienden, som det hette, »stoppade» tvenne minor, en under utanverket Larmposten nära Kyrkotornet och en under bastionen å platsen framför Fars hatt. Redan tidigt på morgonen voro norrmännen i rörelse. De avdelningar, som hållit löpgravarna besatta, drogos ur dessa, och hela den fientliga armén uppmarscherade i slagordning mellan Fontinsbergen och Nordre älv. Samtidigt samlades massor av nyfikna åskådare på de mera avlägsna bergtopparna. Man väntade sig tydligen ett intressant skådespel.

På Fontinsbergen hade det rests höga stänger, på vilka upphissades dels en vit fana, dels trenne brinnande beckkransar. Med dessa symboler ville de belägrande ge garnisonen en sista varning, innan minorna sprungo. Men beckkransarna brunno ner, och timme efter timme förflöt, utan att man från fästningen ens låtsades om att ha observerat dessa signaler. Trött på att vänta längre lät då Gyldenlöve strax före kl. 10 på morgonen skjuta dansk lösen till tecken åt minörerna att fullborda sitt verk. Ett par minuter senare ljuda tvenne dova knallar, och på tvenne ställen å västra fästningsfronten uppstiga väldiga moln av krutrök, samtidigt med att stenar och grus slungas högt i vädret. När dessa skingras, visar det sig, att Plattens höga yttermur rämnat uppifrån och ner; men i Larmposten har minan blott kunnat åstadkomma en öppning till murens halva höjd. Den kontramina, som minörkapten Wolffgang skickligt anlagt från utanverkets inre emot fiendens mina, har delvis förlamat dennas kraft.

I fästningen hade man emellertid brått att undersöka de skador, som av minorna tillfogats denna. Börstell själv skyn-

dade till Platten, under det Wellingk tog itu med att undersöka breschen i Larmposten.

Medan de voro sysselsatta härmed, ljuda hornsignaler vid stora ingången. En norsk parlamentär har anlänt för att erbjuda Bohus ackord. Wellingk, som befinner sig närmast, går fram i breschen, och nu utspinner sig följande samtal mellan honom och den norske officeren.

Wellingk: »Säger du ett ord, låter jag ge eld på dig.»

Den norske officeren: »Jag medför en hälsning till kommendanten.»

Wellingk: »Vi vilja ej veta av edra hälsningar.»

I detsamma kommer även en officer springande med en bestämd uppmaning till norrmannen från Börstell att genast packa sig i väg. Nu finner denne för gott att bege sig av men säger därvid till den medföljande signalisten så högt, att det uppfattas av Wellingk: »Vilja de ej höra, så skola de få känna.»

Men från Bohus skjutes i detsamma svensk lösen som utmaning åt fienden till fortsatt kamp. Och i verkligheten var dess garnison alltjämt beredd därtill. »Vi skola försvara oss till det yttersta», skrev överkommendanten till riksamiralen. Och i ett brev från Wellingk till Mörner av den 18 juli, som i en granat sköts över Göta älv, heter det: »Vi vilja göra vårt bästa och ej utan nödtvång avstå en handsbredd mark», samt vidare: »Med oss må det gå hur det vill, så försäkrar jag herr generallöjtnanten, att Bohus skall ej giva sig på ackord. Vi äro alla vid gott mod. Gud skall nog i rätt tid hjälpa oss.»

En fästning, som försvaras av sådana män, är ej god att få bukt med. Det är också blott en enda tilldragelse under hela den långa belägringen som fult bryter av mot denna vackra bild. Det var, då tvenne av garnisonens soldater sveko de sina och en av de sista dagarna rymde över till fienden. Men så voro också dessa pliktförgätna män norskfödda och hade ej samma känslor som kamraterna för sitt nya fädernesland.

Med livligt intresse hade emellertid Karl XI, som i Skåne med huvudarmén stred mot danskarne, följt de sinas tappra försvar av Bohus. Först hade han tänkt att själv skynda

dem till undsättning, men hindrad därifrån sände han i mitten av juli förstärkningar till Stenbock och befallde denne att kosta vad det ville rädda fästningen. Den 19 juli om morgonen hörde man verkligen också från Bohus livlig skottväxling åt Göteborgshållet. Det var undsättningskåren, som var i färd med att gå över till Hisingen och därvid råkade i strid med fienden.

Vid middagstiden samma dag var övergången verkställd, men ej förrän i dagningen den 21 var Stenbock färdig att på allvar börja framryckningen. Redan vid åttatiden skymtades dock från fästningen hans främsta avdelningar, och fem timmar senare stod hela styrkan uppmarscherad på Hisingen mitt emot Bohus.

Det var på tiden att hjälpen kom. De belägrande hade under de sista dagarna utvecklat en livlig verksamhet. Nya minor hade sprungit, tornet Fars hatt vacklade, när som helst färdigt att falla, och i brescherna samt på murarna voro de försvarande lika utsatta för fiendens eld, som om de stått på öppna fältet.

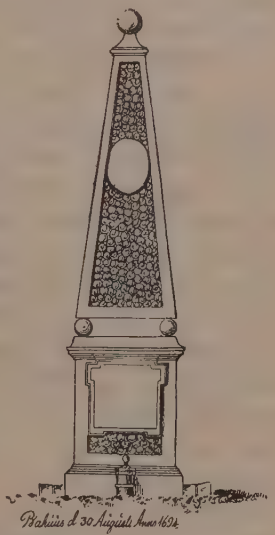

Det numera försvunna minnesmärket å Bohus fästning.

Ehuru dubbelt överlägsen Stenbocks armé, upphävde Gyldenlöve nu belägringen och marscherade bort. En del av hans trupper inskeppades till Danmark och återstoden fortsatte till Norge.

Så slutade danskars och norrmäns försök att taga den lilla klippfästningen vid Kungälv. Omständigheterna fogade det så, att denna sedan aldrig blev belägrad. Ostörda av senare tiders händelser, dröja därför minnena från 1678 nu och allt framgent kvar vid dess ruiner, manande senare tiders barn till samma mod och uthållighet i farans stund, som von Börstell och hans kamrater visade, då de ristade Bohus' sista krigsruna.

Källor: G. O. Stenbock till Karl XI den 24 maj—21 juli 1678 (34 rapporter.) Fr. von Börstell till densamme den 29 juli och till G. O. Stenbock den 6 juni s. å. M. Wellingk till Mörner den 18 juli s. å. i kopia. Samtida relationer, samtliga i R. A.

Slaget vid Narva.

Belägringen.

Det var märkliga underrättelser, som Narvas postmästare, den »beskedlige karlen» Sam Tollerius, den 9 september 1700 genom brev delgav sin vän Lars Skragge i Stockholm.

»På stunden kom», säger han, »ifrån ryske gränsen få mil härifrån en express med de tidender, att ryssen var på vår sida övergången med så mycket folk, som stoftet på jorden, efter hans ord, menande att vi knappt äro säkre för honom till dess gudstjänsten är förbi. Gud vare vår hjälp!»

Och den gode postmästaren var nog ej den ende därborta i den svenska gränsfästningen, som denna dag anropade högre makter om hjälp och tröst. Beläget vid Narovafloden ett par mil från dennas utlopp i Finska viken, var Narva knappt ens så långt avlägset från ryska gränsen. I våra dagar är svensken så van vid att få leva i lugn och ro, att han knappast kan tänka sig möjligheten att behöva slåss för sitt land. Så där bortskämd var man ej för 200 år sedan. Dock hade underrättelsen om de ryska härmassornas annalkande denna gång en mer än vanligt oroande innebörd. Söderut vid Dynafloden voro nu som bäst nästan alla Finlands och de svenska Östersjöprovinsernas stridskrafter samlade för att försvara den viktiga fästningen och handelsstaden Riga mot konung August. Med sina sachsare och polackar hade denne redan för ungefär ett halvt år sedan genom ett lömskt överfall sökt bemäktiga sig staden och höll alltjämt till i dess närhet. I hemlandet hade man tills för kort tid sedan haft fullt upp att göra med att tvinga Danmark ur det förbund, som slutits mellan Sveriges grannar i syfte att störta vårt land från dess stormaktsställning. På snar undsättning kunde Narvas fåtaliga försvarare sålunda ej räkna.

Budbäraren från gränsen hade dess värre talat rena sanningen. Som en svärm gräshoppor, vilka förmörka solen och förtära allt i sin väg, kommo ryssarne och översvämmade hela trakten omkring fästningen, så långt ögat kunde nå. Huvudmassan samlades dock på den landtunga, som bildas genom

en båge av Narovafloden, och på vars mot öster riktade spets själva Narva låg med systerfästningen Ivangorod på stranden mitt emot. Här uppväxte liksom genom ett trollslag mitt ibland träsk och moras en hel liten stad av träkåkar, jordkulor och tält. Batterier och löpgravar anlades i lägrets mot fästningen vettande kant, och för att avvärja alla försök att undsätta denna uppkastades västerut en sammanhängande rad av starka fästningsverk, som gingo tvärs över landtungan från flodstrand till flodstrand.

Snart började ock de egentliga anfallen mot fästningen med bomber, granater och eldkulor samt djärva stormningsförsök. Dessa blevo visserligen ständigt tillbakaslagna och kostade de belägrande mycket folk, men luckorna i ryssarnes led fylldes snart av nya soldater från deras stora, folkrika land, under det garnisonen dag för dag förminskades, utan att ens hoppet om snar undsättning växte.

Men det, som ingen ens vågat hoppas, inträffade dock. En mulen höstmorgon — det var den 20 november — hördes västerifrån kanonskott. Man räknade dem: det var svensk lösen, förkunnande att hjälpen var nära.

Till Narvas undsättning.

Utan rast eller ro hade den 18-årige Karl XII, så snart freden med Danmark framtvungits, skyndat österut. Transportskeppen, som förde hans trupper över Östersjön, hade av höststormarna vräkts hit och dit men dock utan större olyckor nått Livlands och Estlands kuster. På grund av den sena årstiden fick man likväl ej över på långt när alla de trupper, som hade erfordrats; och de, som verkligen kommo, hade lidit mycket av överfarten och hade många sjuka. Än värre blev arméns tillstånd under marschen på de usla vägarna till Wesenberg, beläget 12—15 mil väster om Narva, och i de dåliga kvarteren. Oaktat Karl XII drog till sig en del av de trupper, som ursprungligen fått till uppgift att hjälpa Riga mot sachsarne, hade han, då äntligen frammarschen begynte, endast omkring 8,000 man med sig. En ringa styrka kan det tyckas, då fienden allmänt sades vara 80,000 man och

i verkligheten åtminstone var hälften så stark. Men Narvas ställning blev för var dag svårare. Det fanns intet val, och djärvt vågat är för övrigt hälften vunnet.

Den 13 november bröt armén upp ur kvarteren kring Wesenberg och marscherade tre mil till Maholm, där man låg kvar över nästa dag för att invänta en del trupper, som haft mera avlägsna kvarter. I en dag och två nätter bivackerade armén här under bar himmel, ty tält hade man i regel ej kunnat föra med sig. Den 15 om morgonen fortsattes marschen över Purz till Haakhof, tre mil. Nu hade man ungefär 8 mil kvar att tillryggalägga till Narva. Men det betydde 8 mils marsch på så gott som bottenlösa vägar i ett alldeles förhärjat land, där ingenting kunde fås till underhåll av människor och hästar. Soldaten fick bära allt vad han skulle leva av under hela marschen, och hästarna fingo mest svälta. Och till råga på allt kunde fiendens kavalleri med lätthet spärra vägen, som här gick fram över djupt nerskurna vattendrag och mellan ändlösa sumpmarker.

Efter en dags rast i Haakhof, där man lyckligtvis fann något foder till hästarna, började den 17 den slutliga framryckningen med Pyhhäjöggipasset som mål för dagens marsch. Det märktes nu allt mer, att det började bli allvar av. Då mar-

schen på morgonen anträddes, travade generalmajor Maidell i förväg med avantgardet, och fram på dagen vittnade rök och lågor från brinnande byar om att det fientliga kavalleriet var i närheten. En mil från Pyhhäjöggi stötte avantgardet på fiendens furagerare, som dock under kungens ledning snart jagades undan.

I själva passet mötte svårare motstånd. Här stodo 6,000 man ryskt kavalleri, vilka i denna terräng med lätthet kunde spärra vägen för en mångdubbelt starkare motståndare. Man måste nämligen här passera en djup dalgång med branta sluttningar, i vars botten rann en bäck med sumpiga stränder. Avantgardet satt emellertid av samt öppnade eld, och i skymningen smög man fram sex små kanoner, som till den grad överraskade ryssarne, när de öppnade sin eld, att dessa i första förskräckelsen hals över huvud gåvo sig i väg och lämnade svenskarne i besittning av denna viktiga punkt.

Den 18 november, som var en söndag, blev en av de svåraste dagarna. I ösregn och storm marscherade armén över det kvällen förut tagna passet och fortsatte till Sillamäggi, där den åter måste taga sig tvärs igenom en besvärlig bäckdalgång. Under fortsatt regn och blåst slogs läger på en uppblött åker, fortfarande utan tält. Hästarna fingo den kvällen ej ett höstrå, truppen knappast en bit bröd.

Den 19 tyckes Karl XII ha tänkt nå fram till Narvas närhet men måste på grund av sammanstöt med fiendens förposter stanna vid Lagena, en nedbränd gård 1½ mil från fästningen. Vid 6-tiden följande morgon fortsattes marschen. Det var under denna, som svensk lösen sköts för att underrätta garnisonen om arméns ankomst, och knappt hade kanonerna givit detta glada budskap, innan samma lösen hördes från fästningen, som bevis på att denna ännu var i svenskarnes händer.

Fram på morgonen, då Narvas tornspiror tydligt började avteckna sig mot den grå höshimmeln, kom den unge generaladjutanten Knut Leijonhufvud från konungen, som ridit i förväg, med order, att man skulle göra sig beredd till strid, och gav till fältrop »Med Guds hjälp». Budskapet härom spred sig snabbt genom marschkolonnerna och mottogs överallt med tillfredsställelse. Enligt ett åsyna vittne började soldaterna

nu ropa och säga: »Med Guds hjälp skola vi ock vår fiende betala innan aftonen allt det onda han kommit oss att slita en så lång tid.» Medvetandet att avgörandet närmade sig satte nytt liv i styvnade lemmar och kom folket att glömma hunger och trötthet.

Erövringen av fiendens befästningar.

Bakom Hermannsberg, en kulle som i riktningen väster—öster sträckte sig ända fram till de ryska förskansningarna, uppmarscherade svenska armén, och från nämnda kulle sköts vid 11-tiden på förmiddagen ånyo svensk lösen, denna gång för att utmana fienden till strid. Men utmaningen förklingade ohörd, och det fanns ej annat val än att gå till storms mot dennes starkt befästa ställning. Faskiner tillverkades för att kastas i de gravar, som måste passeras, kappor och ränslar lades av, och armén uppdelades i tvenne stora grupper, som skulle framgå till anfall på var sin sida om Hermannsberg, under det artilleriet från kullens krön och norra sluttning besköt fiendens verk.

Vid ett-tiden på middagen stego ett par fräsande raketer mot skyn. Det var tecken till att anfallet skulle börja. Infanteriets stormkolonner satte sig i marsch, under det att kavalleriet tills vidare måste vara överksam åskådare.

Söder om Hermannsberg och således mot fiendens vänstra flygel framryckte Livgardet, följt av bland andra Hälsinge och Västmanlands regementen.

Olof Stiernhöök, kapten vid det förstnämnda regementet ger följande skildring av anfallet: »Därpå i Jesu namn marscherade vi sta och gerade på deras retranschement löst, först grenadiererna och så överstelöjtnanten med sin, majorens och vår bataljon. Och i detsamma vi marscherade till vägs, skickade vår herre ett ohiskeligt urväder, så att de inte kunde se oss, förr än vi voro in på dem, emedan vädret låg åt dem. Då begynte de att skjuta med styckena[1], men som vi voro för nära, gick allt över. De sköto starkt både med musköter och stycken men råkade ej mycket, utan allt gick över. Straxt vi kommo på 30 steg, gåvo vi våra salvor, vilka, Gudi ära, gjorde bättre effekt, emedan de föllo som gräs. Därpå lupo vi straxt till [med] värjan i hand och revo ner deras spanska ryttare samt gingo så in och massakrerade allt, som kom i vägen för oss.»

»Urvädret», som Stiernhöök talar om, var ett ymnigt snöfall, vilket dolde framryckningen för fienden och således kom svenskarne synnerligen väl till pass. Själva inrusningen måste ske över en bred grav, där vattnet stod soldaterna till midjan och uppför ett halvannan meter högt bröstvärn, på vars krön man slagit ner s. k. stormpålar och lagt ut en rad av spanska ryttare. Denna lyckliga början av anfallet åstadkom bland annat, att fiendens hela vänstra kavalleriflygel tog till flykten och vid passerandet av Narova led stora förluster i drunknade.

De trupper, som framgingo norr om Hermannsberg, delade sig snart i tvenne kolonner. Den ena av dem, den högra, följde höjdens sluttning och ryckte fram strax till vänster om det starka ryska batteri, som var uppställt på höjdens östra del och behärskade terrängen åt båda sidor. Här gick överstelöjtnant Karl Gustav Roos bland de främsta med sina Närke-Värmlänningar. Understödda till vänster av finnar och följda av en bataljon västmanlänningar, banade sig denne tappre man och hans folk väg genom förskansningarna med en kraft och fart, som liknade gardets anryckande söder om samma höjd. Och ehuru luckorna alltjämt ökades i de egna leden, trängde de fienden från bastion

[1] Kanonerna.

till bastion. Ännu längre norrut gick den andra kolonnen under översten vid Dalregementet Magnus Stenbock. Företrädda av några tiotal finska grenadjärer och följda av en bataljon finnar styrde dalkarlarne sina steg ner på den låglänta marken längre norrut och inträngde med stort mannamod i en stark förskansning, som fienden där uppfört.

Från batteriet på Hermannsberg hade Karl XII varit vittne till sitt infanteris raska framgångar. Själva genombrytningen krävde ej mer än en kvarts timme. Han skyndade därefter till sin vänstra kavalleriflygel, som stod i närheten under generallöjtnant Rehnskölds befäl, tog befälet över en av drabantskvadronerna och sprängde med denna och livdragonerna främst norrut. Det gällde att ridande tätt utanför förskansningarna hindra de flyende att undkomma över dessa. Det lyckades även, ehuru man under ritten var utsatt för en förlustbringande eldgivning, som kostade många livet, särskilt bland dem som följde konungen. Men ryssarne började snart att söka sin tillflykt över den bro, som de byggt över Narova i norra kanten av lägret. För att avskära dem denna återtågsväg befallde Karl XII då sina drabanter att rida in i fiendens eget läger genom de små öppningar, som funnos i befästningslinjen; och även nu stod lyckan de djärve bi.

Försöket att spärra övergången på denna sida blev så mycket lättare att utföra, som bron snart brast under trycket av fiendens flyende skaror. Berövade all möjlighet till räddning genom flykten, anordnade då 6—7,000 man av ryssarnes bästa trupper nära bron en s. k. vagnborg, inom vilken de med förtvivlans mod fortsatte striden. Varskodd genom det häftiga skjutande, som härvid uppstod, ansåg Karl XII tiden inne att själv rida in i fiendens läger. Sedan han förgäves sökt komma igenom någon av ingångarna, där högar av fallna krigare stängde vägen, gjorde han ett djärvt försök att rida över befästningsgraven men misslyckades och hamnade tillika med sin ende följeslagare, stallmästaren Hård, mitt i densamma och sjönk nästan till halsen i dess dyiga botten. Till all lycka funnos ett par finska soldater nära till hands, som hjälpte upp både ryttare och hästar på det torra.

Narva.
Oljemålning av Gustaf Cederström

Karl XII förlorade dock därvid både sin värja och sin ena stövel.

Alltjämt gingo dalkarlarne till upprepade anfall mot fiendens vagnborg. De understöddes därvid av gardet och västmanlänningarne, vilka efter sin lyckade genombrytning söder om Hermannsberg dragit sig åt detta håll. Men fienden försvarade sig synnerligen tappert, och till all olycka råkade ett par svenska avdelningar i skymningen att av misstag beskjuta varandra. Konungens närvaro vid anfallet var därför välbehövlig för att åter bringa reda i det hela.

Till sist ryckte ett svenskt batteri in i ryska lägret och tvang genom hot om eldgivning vagnborgens försvarare att ge tappt. Vid samma tid togo svenskarne även ett starkt batteri på östra sluttningen av Hermannsberg, som fienden i det längsta hållit besatt. Vid sju-tiden på aftonen avstannade äntligen skottväxlingen på alla delar av slagfältet, sedan samtliga då inom förskansningarna befintliga ryska trupper, uppgående till omkring 16,000 man, givit sig fångna.

Men ännu var mycket kvar att göra för segrarne. Mörkret hindrade, att fångarne redan denna afton avväpnades. Den del av dem, som så tappert försvarat sin vagnborg, fick tillstånd att behålla både fanor och vapen och avmarscherade redan under natten. De återstående fingo i väntan på fri passage över den nu reparerade bron dröja till i dagningen. Och som dessa voro tredubbelt överlägsna de överlevande svenskarne, måste de våra hela natten vara under vapen.

Det är ett märkligt stycke svensk krigshistoria, som denna morgons händelser rulla upp för eftervärldens blickar.

Mot östra horisonten, färgad röd av den uppgående solen, avteckna sig de kraftiga konturerna av Narvas och Ivangorods fästningsverk, minnande om huru vida omkring ett tappert litet folk kunnat utsträcka sitt välde och i långa tider försvara det. Och så denna långa rad av krigare från ett stort och mäktigt land, som tågar förbi en till antalet mångdubbelt underlägsen segrare och lämnar vapen och segertecken ifrån sig! Karolinernas hjältesaga hade börjat, rik på mandom och kraft, och den unge Karl XII, som ingöt sin eldsjäl i allt och alla, skördade för första gången frukterna av sina krigardygder.

Källor: Karl Wrangels relation (tr. i Karolinska förbundets årsbok 1910). Olof Stiernhööks journal (tr. i d:o för 1912). — Karl von Nummers, Ludvig Nicolas von Allards m. fl. relationer i R. A.

En ingeniörsofficers dagbok (tr. i Karolinska krigares dagböcker II), C. H. P. Sperlings d:o (tr. i d:o III). — Karl Magnus Posse till brodern Nils den 10 november och 9 december 1700 (tr. i Historisk tidskrift 1882).

Karl Gustav Roos' friherrebrev av den 16 juli 1705 (i kopia i Riddarhusarkivet). — Sam Tollerius till Lars Skragge den 9 september 1700 R. A.

Övergången av Dyna.

I Rigas domkyrkotorn befann sig bittida om morgonen den 9 juli 1701 hans excellens greve Karl Piper tillsammans med flera av sina underordnade i Karl XII:s fältkansli. Omgiven av starka fästningsverk, utbredde sig vid deras fötter den rika handelsstaden med sina vackra byggnader och många minnen från de stolta riddarordnarnas tid. Men vida utanför stadens hank och stör sträcker sig utsikten från domens torn, ty Riga ligger i en flack och föga bevuxen nejd. Den är enformig men skulle vara det i än högre grad, om ej Dynafloden med sin breda glittrande vattenyta här banade sig väg genom ängar och sumpmarker mot Östersjön.

Det var emellertid ej för att njuta av utsikten från domkyrkotornets tinnar, som Piper och hans följeslagare denna morgon försakade bäddens vila eller försummade det trägna arbetet i fältkansliet. De hade kommit för att bli vittne till något, som var ägnat att väcka ett långt livligare intresse, och voro för övrigt ej de enda, som ivrigt spejande sökte följa det, som tilldrog sig i stadens närhet. Massor av stadsbor kantade nämligen redan Dynastranden, och på de holländska handelsskeppen i hamnen hade besättningarna för att få bättre utsikt klamrat sig fast i master och rår.

Allas blickar riktades norrut, där det mellan Fossenholmen och östra stranden rådde ett rörligt liv. Flodens yta var här alldeles svart av tungt lastade roddbåtar och andra farkoster, ur vilka det blänkte av muskötmynningar och pikspetsar. Det var den första transporten av svenska trupper, som Karl XII just beredde sig att denna morgon föra över till motsatta stranden för att driva undan sachsarne och deras bundsförvanter, vilka nu i snart halvtannat år hållit till där och hotat Riga.

Omkring klockan 4 på morgonen börjar flottiljen röra på sig, men det går långsamt, ty blåst och ström försvåra rodden. Då Fossenholmen ej längre skyddar för insyn från fienden, börja kanonerna dundra. På västra stranden ha sachsarne uppkastat några skansar och batterier, som öppna eld mot landstigningstrupperna, men de få ett kraftigt svar dels från Rigas fästningsverk och ett norrut vid Müllershof anlagt batteri, dels från några bestyckade fartyg ute på Dyna.

Äntligen äro de främsta farkosterna framme. Somliga äro grundgående nog att komma alldeles intill stranden och där sätta sina besättningar torrskodda i land, under det andra måste stanna ett stycke från densamma. Men manskapet kastar sig utan betänkande i vattnet och vadar fram till stranden.

En av de första, som sprungit upp på denna, var konungen, som här förrättade en kort andakt, under det Livgardets och Västmanlands regementes grenadjärer, vilka först kommit fram, ordnade sig bredvid. Under tiden vimlade det av farkoster och soldater utmed hela strandremsan ända från Kræmershof ner emot den s. k. Stjärnskansen söder därom, och avdelning

efter avdelning stod snart uppställd. Här befunno sig bataljoner ur Livgardet, Västmanlands, Hälsinge och Upplands regementen samt Dalregementet.

Men åskådarnes uppmärksamhet hade under tiden även kommit att riktas åt annat håll. Just som svenskarne började komma upp på stranden, syntes fientliga marschkolonner komma fram ur ett skogsbryn söder om deras landstigningspunkt. De skyndade ut på den öppna marken mellan skogen och Kræmershof, övergingo på fem broar ett här befintligt brett dike och ordnade sig bakom de vid stranden uppkastade skansarna på Spilweängen.

Innan fienden var fullt färdig härmed, hade Karl XII emellertid lyckats storma den skans, som låg närmast söder om Kræmershof och fått några av sina bataljoner ordnade i linje framför denna. Det var hög tid, ty den fientliga slaglinjen närmade sig nu raskt. Ett par hundra steg från stranden drabbade man strax därefter samman. Klockan var då något över 5 på morgonen.

»Vi som sågo därpå långt ifrån», säger en åskådare — möjligen en av Pipers följeslagare i domkyrkotornet — »blevo i förstone mycket illa vid, ty våre syntes svagare, och sachsiska kavalleriet kom an i fullt sporrsträck. Men våre fäktade oförlikneligen modigt och väl.»

Det svenska infanteriet avgav, som samme berättare uttrycker sig, »härliga salvor» och mötte med så god ordning och stor frimodighet anfallet, att detta bröts. Dessförinnan utspelade sig emellertid en episod, som särskilt tilldrog sig uppmärksamhet.

Just som de båda slaglinjerna började striden, hade kungens drabanter, omkring 100 man, samt 50 man av Livregementet till häst kommit över och skyndade att taga plats på infanteriets högra flygel. Här anföllos de av en överlägsen sachsisk kavalleristyrka, enligt somligas uppgifter två hela regementen. Efter tidens sed avsköto sachsarne, när de kommit i motståndarnes närhet, en salva, som för en stund inhöljde dem i ett moln av krutrök och skymde dem för åskådarnes blickar. Den lilla svenska kavalleriavdelning, som utgjorde målet för denna salva, uthärdade den utan att skjuta ett skott och sprängde i nästa ögonblick med dragna sablar till anfall. När rökmolnet skingrades av vinden, voro sachsarne kastade tillbaka.

Därmed var deras första anfall tillbakaslaget Under det uppehåll i striden, som nu inträdde, stormade en svensk avdelning utan att lossa ett skott Stjärnskansen, och samtidigt förlängdes undan för undan såväl fiendens som den svenska slaglinjen av tillskyndande nya avdelningar. Det första sachsiska anfallet följdes emellertid snart av ett nytt, vilket dock även det lyckligt tillbakakastades av Karl XII, som alltjämt stred till fots i spetsen för sitt infanteri.

Då fienden för tredje gången gick till anfall, stod svenska armén med vänstra flygeln stödd mot den erövrade Stjärnskansen, vars kanoner nu blivit vända mot sina förra ägare, medan svenskarnes högra flygel var något utsvängd på ängen sydväst om Kræmershof. Mot denna flygel riktade sachsarne därför nu ett farligt omfattande anfall med sitt talrika kavalleri. Drabanterna och den lilla avdelningen av Livregementet till häst gjorde sitt bästa men räckte ej till att ensamma hejda detta anfall, och en fientlig ryttartrupp hann därför att komma upp i infanteriets flank. En av dess flygelavdelningar börjar vackla och viker något tillbaka, men återstoden av den bataljon, som avdelningen tillhör, rör sig ej ur stället utan håller stånd, tills drabanterna kunna komma till hjälp och anfalla fienden i ryggen. Därmed är även detta anfall tillbakaslaget.

För fjärde gången rycker fienden an, men då ha avdelningar ur Livregementet till häst, Västerbottens regemente och troligen även Närke-Värmlands regemente kommit sina kamrater till hjälp, och med förenade krafter kastas sachsarne åter tillbaka.

Härmed var det egentliga slaget slut. Fienden drog sig tillbaka och förföljdes. Karl XII hade lyckats i sitt djärva landstigningsförsök, och några timmar senare kunde återstoden av hans trupper i lugn och ro passera Dyna över en mitt för Stiernskansen slagen flottbro på väg mot nya segrar och äventyr.

Källor: J. Cederhielm till sin broder Germund den 9 juli 1701 (tr. i Karolinska krigares dagböcker, del VIII). — En ingeniörsofficers dagbok (tr. i d:o, del II). — Trenne relationer (av vilka en är tryckt i samband med C. H. P. Sperlings dagbok i d:o, del III, och de båda övriga finnas i R. A.).

På grund i floden Njemen.

Efter övergången av Dyna hade svenskarne besatt Kurland. Under vintern 1701—1702 började huvudarmén att därifrån rycka in i det polska hertigdömet Lithauen. Karl XII var besluten att göra upp sitt mellanhavande med August den starke och dennes polsk-sachsiska arméer, innan han fullföljde kriget mot tsarrikets mäktige härskare.

Under det en del av polackerna gjorde gemensam sak med svenskarne, behandlade andra dem som fiender, och det kom därför under vintern till upprepade sammanstötningar. I öppen strid förmådde väl landets odisciplinerade söner föga mot Karl XII:s väl utbildade och disciplinerade soldater, men då det gällde att lura någon mindre avdelning i bakhåll eller nattetid överrumpla den i kvarteret, voro polackerna farliga nog.

En morgon i början av mars — det var den 11 i denna månad — lämnade tvenne pråmar, bemannade med svenskar, Kowno, en stad omkring 17 mil från kurländska gränsen, och styrde ut på floden Njemen, som flyter förbi staden. I den pråm, som gick främst, befann sig kaptenen vid Livgardet Gustav Henrik Siegroth med 30 man tillhörande samma regemente och 50 av Upplands infanteri. I den eftersta var kapten Bure med 30 man av det sistnämnda regementet. Ungefär vid samma tid följande dag lämnade en avdelning om 130 ryttare ur Östgöta kavalleri och Kruses regemente ävenledes Kowno. Samtliga dessa avdelningar stodo under överste Hummerhielms befäl och hade till uppgift bland annat att söka hämta några kanoner, som denne för en tid sedan tagit från polackerna 4 till 5 mil längre söder ut.

Vattenståndet i Njemen var högt, och de polska bönder, som gingo på stranden och släpade de tunga pråmarna uppför den strida floden, hade ett styvt arbete. Infanteriets färd gick därför mycket långsamt. Först efter tre dagar nådde det Linkewitzhoff, tre mil från Kowno, där Hummerhielm med kavalleriet inväntat detsamma. Tidigt följande dag fortsatte pråmarna färden söderut, under det att ryttarne travade i förväg för att spana. De hunno emellertid ej långt, innan de

upptäckte den lithauiske fältherren Wiesniowieckis förtrupper. Det var vid staden Daruniski. Hummerhielm, liksom karolinerna i allmänhet, betänkte sig aldrig länge, då han fått syn på en fiende. Det fanns för Karl XII:s gossar bara en regel i dylika fall, och det var: Anfall honom! Om han till antalet var dem själva tio, ja tjugo gånger överlägsen betydde föga. Tack vare denna obetvingliga anfallslust var det, som karolinerna vunno sina segrar och förvånade en värld med sin tapperhet. Vad betydde det väl då, att en och annan av dem ibland råkade illa ut!

Det dröjde ej heller denna gång länge, innan fiendens förtrupp var kastad över ända och förföljdes. Härvid råkade man emellertid i bakhåll och blev omringad av fiendens armé, 6,000 man stark. Hummerhielm själv blev strax i början tagen till fånga, men hans närmaste man, major Johan Siegroth, en bror till den ovannämnde kaptenen vid gardet, försvarade sig i det längsta med sitt fåtaliga manskap. Först när majoren själv och alla utom 20 man stupat, gåvo sig dessa fångna. De lära dock samtliga dessförinnan ha blivit sårade. Endast en ryttare, även han sårad, kom undan genom att sporra sin häst ut i Njemen och simmande taga sig över denna flod.

Medan detta tilldrog sig i deras närhet, fortsatte pråmarnas besättningar uppför floden, omedvetna om den fara, som hotade även dem. Då de vid 10-tiden på förmiddagen kommit en kvarts mil från utgångspunkten för dagens färd, avbröts denna helt hastigt. Bönderna, som bogserade pråmarna, blevo nämligen då skrämda av en liten fientlig avdelning, så att några av dem sprungo ut i vattnet, några lupo till skogs. Siegroth sände då genast en underofficer och 20 man i land, vilka drevo undan de fiender, som skrämt bönderna. Sedan gick han själv efter för att spana. Härvid upptäcktes i ett närbeläget skogsbryn en truppavdelning, som till en början troddes vara Hummerhielms men snart visade sig tillhöra Wiesniowiecki. Och bäst det var, kom man till insikt om att hela dennes armé befann sig alldeles inpå pråmarnas landningsplats.

Nu återstod ingenting annat än att gå ombord igen och söka taga sig över till motsatta stranden samt där avvakta

sakernas vidare utveckling. Men detta var lättare sagt än gjort. Navigeringen hade hittills skötts av några därvid vana polacker, men dessa hade passat på att smita, och där satt man utan någon, som kunde manövrera farkosterna i den strida floden. Svenskarne gingo emellertid alla i den ena prämen och lade ut. Men långt kom man ej, förrän ström och motvind blevo övermäktiga och drevo den tillbaka till den fientliga sidan, där man körde upp på en sten och fastnade endast tre meter från stranden.

Siegroth och hans folk kommo nu i ett svårt läge. Polackerna, som iakttagit deras fruktlösa försök att komma över till andra stranden, bildade en vid halvbåge omkring strandningsplatsen, så att de avskuro varje möjlighet för svenskarne att komma undan till lands. Ett par kanoner körde fram till stranden ett stycke från prämen, som de började beskjuta längs efter, och ett par andra sände från en höjd hela svärmar av skrot emot den, ja enstaka fiender sökte att krypande bakom en jordvall komma alldeles inpå strandningsstället för att där öppna musköteld. Det sista misslyckades visserligen, tack vare de välriktade skott, som allt emellanåt avgåvos från prämen, men mot artillerielden var man där alldeles värnlös.

Vid 12-tiden tyckte visst fienden, att svenskarne borde ha fått nog och blivit medgörliga, ty då sändes en parlamentär för att börja underhandla. Den åtföljande trumpetaren fick emellertid blåsa både en och två gånger, innan Siegroth låtsade förstå, vad saken gällde, och lät svara med en trumvirvel.

Men underhandlingen blev snart avbruten, enär han som svar på polackens uppmaning att giva sig bestämt förklarade: »Jag tänker varken begära pardon eller tvingas av nöden därtill.» Med detta svar fick parlamentären vända tillbaka. Strax därpå kom dock ånyo en fientlig officer, som sökte skrämma dem till medgörlighet genom att omtala, hur stark fienden var, och förnyade den förstes uppmaning. Men även han möttes av ett bestämt nej.

Medan dessa underhandlingar pågingo, passade fienden på och sände fram ytterligare två kanoner, som ställdes så, att prämen kunde utsättas för korseld. Och sedan man uppgivit försöken att få svenskarne att taga reson, öppnade alla sex

kanonerna eld. Ett försök att föra fram ytterligare en kanon och med den på ännu närmare håll beskjuta prämen misslyckades dock fullkomligt, ty en välriktad salva från svenskarne fällde en del av servisen till marken och bortjagade återstoden.

Vid två-tiden på eftermiddagen upphörde dock ånyo fiendens eld, och en parlamentär närmade sig för tredje gången men fick det beskedet, att kapitulera ville man icke, så framt man ej fick avtåga »med fullt spel och gevär». Det kunde den fientlige befälhavaren, såsom var att vänta, ej medgiva. Man försökte nu att påverka Siegroth genom att berätta om Hummerhielms olycka och låtsas, som om denne medsänt order om att striden skulle uppgivas. Men den svenske kaptenen lät ingenting rubba sitt beslut att hålla ut i det längsta och meddelade polacken, som sanningen var, att de svenska soldaterna fortfarande ropade, att de ville försvara sig till det yttersta. Därför ämnade han hålla ut både denna och nästa dag, och dessförinnan skulle undsättning nog anlända från Kowno.

I verkligheten var dock Siegroths och hans käcka kamraters ställning förtvivlad. Ammunitionen var i det närmaste slut. Prämen läckte sedan en god stund genom ett hål, som en kanonkula borrat i dess sida under vattenlinjen, och 15 man voro döda eller sårade. Så mycket mera beundransvärd är då deras käcka ståndaktighet.

Fiendens artillerield kom nu åter i gång, men vid 4-tiden stannade den på allvar av, och man tillät snart därefter den svenska avdelningen att obehindrat avtåga till Kowno mot det att gemene man lämnade ifrån sig sina vapen. Litet var tyckte nog, att man på dessa villkor billigt sluppit ifrån äventyret, men än större blev glädjen, då man efter hemkomsten fick röna, hur högt Karl XII värdesatte de sinas uppträdande vid detta tillfälle. Den tappre kapten Siegroth, som äran av svenskarnes uppträdande i främsta rummet tillkom, blev kort därefter befordrad direkt till överstelöjtnant, och allt övrigt befäl avancerade en grad.

Källor: G. H. Siegroths, C. G. Rehnskölds och A. Gyllenkrooks relationer i R. A. — Leonard Kaggs dagbok (tr. i Hist. Handl. del 24).

Kliszow.

Det år, som följde på svenska arméns övergång över Dyna, tillbragtes mest på marscher. August den starke hade efter sachsarnes motgång vid detta tillfälle ständigt vikit undan utan att våga ett avgörande, och Karl XII hade troget följt fienden i spåren, i hopp att denne dock till sist skulle låta det komma därhän. Detta var orsaken till att vi på själva årsdagen av Dyna-övergången, den 9 juli 1702, finna svenska huvudarmén endast några mil från Karpaternas väldiga bergskedjor, som vid denna tid till en del utgjorde det polska rikets gräns i söder. Det är omkring 80 mil fågelvägen mellan Riga och byn Kliszow, i vars närhet svenskarne denna dag befunno sig. Säkerligen hade karolinerna marscherat minst 100 mil för att komma dit. Men så stod man också nu av allt att döma inför målet, ty fienden tycktes, där han låg i sitt präktiga tältläger vid Kliszow, besluten att låta det komma till strid.

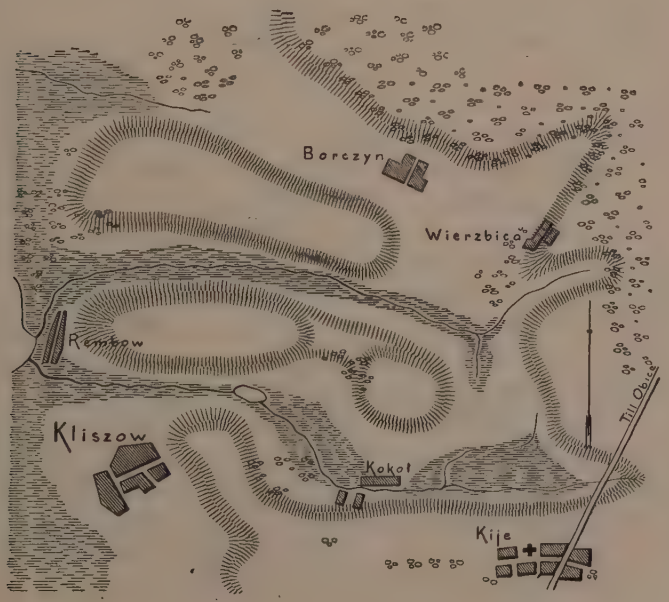

Klockan 9 på morgonen hade Karl XII anträtt marchen från Obice, en dryg halv mil norr om Kliszow, och tre timmar senare var man vid hörnet av den skogbevuxna sluttningen vid Borczyn, tre km. från samma plats. Fiendelägret var, Gud ske lov, ännu kvar, bildande en halvbåge norr och öster om byn. Där tycktes det till på köpet råda lugn och frid, som om ingenting allvarligt varit på färde och inga svenskar funnits till i denna världen. För att ej i förtid röja sina avsikter marscherade dessa därför med sänkta standar och hoprullade fanor samt släpande pikar strax väster om Borczyn ner för sluttningen. Denna rörelse var emellertid ej fullbordad, innan tvenne alarmskott skötos från fiendens läger.

Nu blev det liv och rörelse på den fientliga sidan. Hela Kliszowhöjden och slätten österut förbi Kokot mot Kije vimlade inom kort av avdelningar, som ordnade sig till strid, och bakom den sistnämnda byn syntes en hel skog av vimpelprydda lansar och blänkande rustningar. Där pågick som bäst uppmarschen av polska kronarmén, 7—8000 man under kronfältherren Lubomirski. Det hela ackompanjerades av smattrande trumpetfanfarer och kraftiga pukslag. Under tiden ordnade sig svenska armén med sin vänstra flygel ungefär vid Wierzbica och så vidare förbi Borczyn västerut. Detta skedde i motsats till fiendens uppställning under fullkomlig tystnad.

Augusts ställning var väl vald. På Kliszowhöjdens dominerande krön stodo ett femtiotal kanoner redan i ställning och hade delvis börjat sin eld. Framför höjden täcktes hela fronten av tvenne långsträckta, av var sin bäck genomskurna sumpmarker, och västerut, åt Rembow till, skyddades Augusts truppers vänstra flank av vidsträckta träsk- och skogsmarker. Det svenska huvudanfallet måste därför riktas mot fiendens högra flygel — det insåg Karl XII vid den rekognoscering, han under truppernas uppmarsch själv verkställde.

Först börjar svenska vänstra flygeln, bestående av skvadroner ur Livregementet till häst, Livdragonerna samt Smålands och Södra skånska rytteriregementena, att marschera uppför sluttningen vid Wierzbica och ordna sig på denna samt på själva höjden. Strax därpå få även en del infanteribataljoner i slaglinjens mitt order att göra detsamma. Det

säges om dalkarlar, västmanlänningar, närke-värmlänningar och kalmariter, som ingingo i dessa bataljoner, att de springande utförde förflyttningen — så ivriga voro de att komma i gång med striden.

»Under tiden», så omtalar en berättare, vilken tydligen tillhörde någon av de avdelningar, som kvarstodo vid och väster om Borczyn, »sköt fienden gräsligen med sine stycken, så att man ingenstädes kunde se sig säker utan måste före och efter sig se jorden av styckekulorna upplöjas.» Men ehuru man i halvannan timme fick overksam uthärda denna artilleribeskjutning, led man på grund av det stora avståndet blott ringa förluster.

Dessa åtgärder på svenska sidan blevo emellertid anledning till omfattande trupprörelser å fiendens. Kronarmén satte sig i marsch från Kije norrut mot Wierzbica. Den högra sachsiska kavalleriflygeln marscherade genom Kokot och ordnade sig strax framför denna by. Infanteriet och en del av artilleriet i slagordningens mitt lämnade Kliszowhöjden och togo ställning på den lägre höjdsträckan närmast norr om denna. Den manstarka sachsiska vänstra rytteriflygeln skyndade mot Rembow för att här passera träskmarkerna på faskinbroar, som man i förväg lagt ut, och sedan framgå mot svenska arméns högra flank.

När klockan var två e. m., hade Karl XII allt färdigt. Hans svåger, hertigen av Holstein, som förde befälet på vänstra flygeln, fick order att rycka fram men blev i detsamma dödligt sårad. Kungen övertog då själv ledningen av denna flygel.

Det dröjde ej länge, innan man mötte Lubomirski och hans armé. Ståtligt och vackert utstyrt rider det polska rytteriet, vilket hundra år tidigare ansågs som världens yppersta men sedan dess ej följt med utvecklingen, fram till anfall mot Karl XII:s enkla, blå gossar. Men då dyker det här och där oförmodat upp infanteri mellan de svenska skvadronerna. Några salvor braka loss, och polackerna stupa hoptals. De, som kommit helskinnade undan, fly allt vad deras snabba hästar förmå åt Kije och vidare söderut, förföljda av större delen av den svenska flygeln.

Härmed var dock ej striden slut på denna del av slag-

fältet. Det sachsiska rytteriet, som stått i trakten av Kokot, red senare till anfall; och mellan denna by och Wierzbica råkade det i en het strid med några skvadroner ur Södra skånska kavalleriet, som dröjt kvar här. Det svenska rytteriet hävdade dock sitt goda namn och rykte och drev till sist sina till antalet överlägsna motståndare tillbaka mot Kokot, där en del av dem råkade illa ut för andra svenska avdelningar.

Men under det att dessa händelser utspelades, hade kanske än viktigare ägt rum på annat håll. Större delen av det vid Borczyn kvarlämnade infanteriet gick ungefär samtidigt med vänstra flygeln till anfall. Utan att bekymra sig om den häftiga artilleri- och infanterield, som utgick från höjdsträckningen norr om Kokot, passerade soldaterna det mellanliggande moraset och stormade uppför höjdsluttningen. Det var fyra gardesbataljoner, som här gingo i spetsen för anfallet, troget understödda av avdelningar ur Västerbottens och Upplands regementen samt ur Södermanlands-Östgöta tremänningar. Fyra små regementsstycken, det enda artilleri, som svenska armén hade med sig i detta slag, fördes oförtrutet med framför infanterilinjen. Länge sköto de ej ett skott, fastän fiendens kanoner voro i livlig verksamhet, men när man kom alldeles inpå dessa, utvecklade de så mycket större livaktighet, och stor nytta lära de därvid ha gjort. De fingo dessutom snart förstärkning, ty det dröjde ej länge, innan den del av fiendens artilleri, som förts fram hit, blev tagen av infanteriet och vändes mot sina forna ägare.

Tre gånger möttes det svenska och det sachsiska infanteriet, men för varje gång måste sachsarne vika, och till sist befunno de sig i fullt tillbakatåg genom den sumpiga dalgång, som skilde dem från Kliszowhöjden, samt vidare uppför höjden, hack i häl följda av sina motståndare.

På den svenska högra flygeln stod dock den hetaste striden denna dag. Då underrättelse ingick till Karl XII om den motstående sachsiska flygelns frammarsch över Rembow, lär konungen ha yttrat: »Låt dem gå vart de vilja, de skola snart gå tillbaka igen.» Han visade härmed, vilket förtroende han hyste för de sina. Men innan denna spådom gick i fullbordan, skulle det hållas en sannskyldig bardalek på slätten vid och väster om Borczyn.

Karl XII:s drabanter i slaget vid Kliszow
Penntecknning av Carl Hellström.

Det fientliga rytteriet, till antalet betydligt överlägset det därvarande svenska, anföll detta samtidigt i flank, front och rygg. En skvadron av Livdragonerna, som stod ytterst, fick sig en salva, som fällde flertalet av främsta ledets hästar till marken och bringade oreda i dess led. Drabanterna samt några skvadroner ur Livregementet till häst mötte anfallet i flank och front, under det andra, tillhörande det sistnämnda regementet och Östgöta rytteri, vände sig mot dem, som kommo i ryggen. »Sachsarne stodo som en mur», säges det i en samtida berättelse, »och de våra gingo på dem med en otrolig iver, därföre de ock fuller måste vika men satte sig strax igen och fäktade även som förr».

Till sist blandades dock svenska och sachsiska skvadroner om varandra. Man såg dem rida hit och dit, anfallande allt fientligt, som kom i deras väg. Även några kvarstående svenska infanteribataljoner lära ha deltagit i denna strid.

Dagens vackraste minne är de svenska drabanternas uppträdande vid detta skede av striden. Genom kraftiga attacker ha de drivit fienden bakåt. Redan börjar denne skingra sig, då en annan sachsisk avdelning går till anfall i deras rygg. Tiden medgiver ej, att de på vanligt sätt genom svängning av fronten vända sig mot den nye fienden. Men då göra de vad nog ej mången ryttaretrupp gjort varken förut eller sedan: de i full framryckning stadda hästarna hejdas och kastas helt om, och med oklanderlig sammanhållning och oförminskad kraft mötes det anfall, som nyss förut hotat deras rygg. Denna trupp av officerare, utvalda bland arméns tappraste, gjorde nu som alltid skäl för sig som föregångsmän för Karl XII:s övriga rytteri. De fördes denna dag av de båda överstarne Karl och Otto Wrangel, vilka vid drabantskvadronen bägge gjorde löjtnants tjänst.

Slutet på rytteristriden vid Borczyn blev, att sachsarne måste gå tillbaka över Rembow. En mindre del, som sökte sin räddning över Wierzbica och Kokot, råkade på svenska trupper, tillhörande vänstra flygeln, och blevo hårt ansatta. Under tiden skyndade de svenska avdelningar, som deltagit i sistnämnda strid, rakaste vägen över morasen mot Kliszowhöjden. Just som man var i färd med att taga sig över det sista av de båda moras, som skilde dem från nämnda höjd,

hann det över Rembow vikande fientliga rytteriet fram hit och gick genast ånyo till anfall i avsikt att slå sig igenom och förena sig med sitt infanteri, som längre österut ävenledes vek tillbaka över samma höjdparti. Men fastän detta anfall utfördes med berömvärd kraft, blev det med Livgardets hjälp tillbakaslaget, och därefter återstod ej annat för den sachsiska rytteriflygeln än att genom de stora morasen väster- och söderut söka sin räddning i flykten. Samma riktning tog även en stor del av det sachsiska infanteriet, hårt ansatt av de förföljande svenskarne.

Klockan halv fem på eftermiddagen lät den svenska krigsmusiken på Kliszowhöjden för första gången höra sig denna dag. »Seger- och fröjdesånger» speltes upp, och det fanns god anledning härtill, ty fienden hade lidit ett svårt nederlag.

I alla tider skall ock den ära, som är den högsta lönen för tapperhet och pliktuppfyllelse i striden, omstråla de vid Kliszow kämpande karolinerna. Ingen tillkommer dock denna i högre grad än deras ledare och föregångsman, den knappt 20-årige konungen. Det var han, som under krigets redan tilländalupna skede, liksom under den föregående fredsutbildningen, vetat gjuta sin anda in i trupperna; det var han, som segerviss framkallade slaget och behärskade alla dess växlingar. Karl XII under Kliszowdagen är därför en av den svenska krigshistoriens vackraste fältherreminnen.

Källor: Relation över slaget med bilaga i kanslipresidentens (Hermelins och Cederhielms) koncept, trenne andra relationer och ett utdrag ur brev daterat den 11 juli 1702. R. A.
En ingenjörsofficers dagbok (tr. i Karolinska krigares dagböcker, del II). — Leonard Kaggs dagbok (tr. i Hist. Handl., del 24).

»Då jakten Vivat gick i luften med man och allt.»

På gränsen mellan Livland och Gammalryssland utbreder sig sjön Peipus. Den är en ganska ansenlig insjö, omkring 8 mil lång och 5 mil på det bredaste stället. På dess västra strand utmynnar ett vattendrag, som heter Em-

bach. Man kallade det i dessa trakter mest för »bäcken», men den benämningen gjorde det ej skäl för. »Bäcken» flöt nämligen upp långt inne i Livland, rann igenom en där belägen ganska stor insjö och upptog för övrigt under sitt lopp så många tillflöden, att den åtminstone de sista milen var fullt segelbar.

Embachs mynning var år 1702 tillhåll för 5 små svenska farkoster, vilka under kapten Löscherns befäl utgjorde den s. k. Peipuseskadern. Den skulle hindra ryssarne från att föra sina trupper över sjön till livländska sidan och framförallt stoppa till »bäckens» mynning, så att fienden åtminstone ej på den skulle kunna föra fram sitt krigsfolk och krigsmateriel till Dorpat, en viktig svensk fästning och stad i denna nejd.

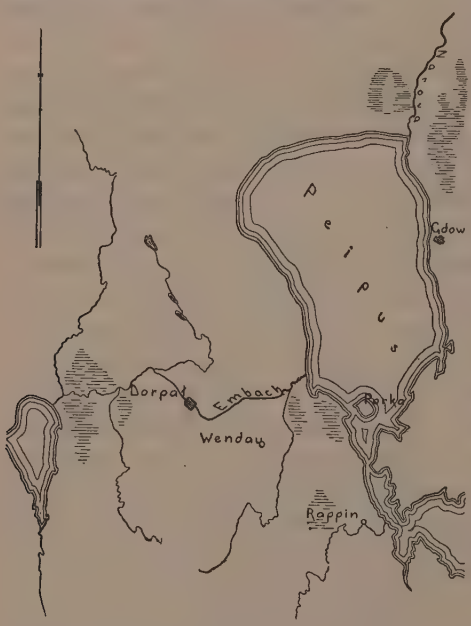

Ett av Löscherns fartyg, ett s. k. blockhus, låg ständigt kvar i Embachmynningen. Med de fyra andra hade han i flera veckor varit ute på kryssning i Peipus och gjort fienden mycket avbräck, då han den 11 juli återkom hit. Oroande underrättelser hade ingått, tydande på att väldiga ryska truppmassor till lands och sjöss när som helst kunde väntas i Livland.

Den 14 juli observerade man verkligen också en del fartyg ute i sjön. Jakten Vivat, förd av kapten Hökenflycht, sändes då genast ut på spaning. Han seglade i sydostlig riktning ner emot den stora ön Porka, och kommen i närheten av denna kunde han signalera, att fienden var i sikte.

Löschern skyndade då till med återstoden av eskadern, men kom just lagom för att få se Vivat i en mycket svår belä-

genhet. Hökenflycht hade varit något för djärv av sig, gått för långt fram och råkat i ett bakhåll samt blivit omringad av 50 ryska galärer. När han så till på köpet råkade på grund, blev läget hopplöst. Löschern gjorde allt för att komma till hjälp men fick därvid emot sig en ofantlig övermakt, 14 stora och 300 små fartyg, säger han, och fick nog med att värja sig själv.

Under tiden stred Vivat sin ojämna strid. Fienderna trängde sig över på jaktens däck, och inom några ögonblick skulle de vara herrar där. Då gjorde Hökenflycht vad mången tapper fartygschef gjort före honom: han lät antända krutdurkarna i fartygets botten och sprängde det i luften. Tre officerare och 50 duktiga svenska matroser försvunno så för alltid i Peipussjön, lämnande efter sig minnet av käcka sjömän, som hellre gingo till botten med sin skuta än de lämnade den i fiendehänder.

Källor: K. G. Löschern von Hertsfelt till Karl XII den 9 augusti 1702. R. A.

Skeppet Thors strid på sjön Ladoga.

Ladoga bildade liksom Peipus under Sveriges stormaktsdagar gräns mot Ryssland. I väster och delvis även i norr och söder sköljde dess vatten de svenska provinserna Karelens och Ingermanlands kuster, under det sjön i övrigt nådde ryskt område.

Den väldiga sjön, som är mer än tre gånger så stor som Vänern, har många minnen förknippade med Sverige. Redan på 800-talet foro svenska vikingar och handelsmän från Finska viken uppför Nevafloden och in i Ladoga för att därifrån på Dnjepr och Volga fortsätta ned till Svarta och Kaspiska haven. Det nuvarande dystra statsfängelset Schlüsselburg, som ligger just där Neva rinner ut ur Ladoga, är en f. d. svensk fästning, Nöteborg kallad.

Nu skola vi skildra ett av Ladogas svenska minnen. Det var sensommaren 1702. Kriget, som pågick för tredje året, hade skrämt bort handelsskutorna; och syntes några farkoster

till, så kunde man våga hundra mot ett på att det ombord var matroser och soldater med laddade kanoner och musköter. Svenska flottan hade en liten eskader häruppe om ungefär 10 fartyg under Gideon von Numers' befäl. De största av dem voro s. k. »småskepp» med omkring 50 mans besättning, men flertalet utgjordes av slupar med blott något tiotal man ombord. Samtidigt hade ryssarne i Ladoga en mycket talrik skärgårdsflotta, mest bestående av s. k. halvgalärer, med omkring 70 mans besättning och framdrivna av 15 eller 16 par åror.

Den svenska eskaderns krigföring med fiendens liknade mest kattens jakt efter råttan. De större svenska fartygen voro betydligt mera djupgående än ryssarnes; och som sjön utmed kusterna i regel är mycket grund samt uppfylld av bankar, var det aldrig någon svårighet för ryssarne att komma undan. Men dessutom hade de en annan mycket viktig fördel framför sin motståndare. I ett brev från von Numers till amiralitetet i Karlskrona omtalar han, att de rodde »som en flygande eld, och», hette det, »intet av våra fartyg kan segla upp dem utan halv storm». Det var för övrigt bara det snabbaste av de svenska småskeppen, som förmådde detta, nämligen den lilla smäckra brigantinen Göja.

Liknelsen katt och råtta stämde dock ej alltid in på detta sjökrig i Ladoga. Ibland, när det var stiltje, och den svenska eskadern med slaka segel låg för ankar, kunde det hända, i synnerhet nattetid, att en stor skock ryska galärer kom smygande utmed stranden. Då liknade de mera en hungrig varg-

flock på jaktstigen än något annat; och om de vid dylika tillfällen träffade på något svenskt fartyg, som låg avsides från sina kamrater, kunde det bli nappatag av, så att blodet flöt i strömmar.

I dagningen den 29 augusti ovannämnda år var det ett sådant där tillfälle, som passade ryssarne. Alldeles stillt var det, och de svenska fartygen lågo för ankar, rätt långt från varandra för att desto bättre kunna observera kusten. Skeppet Thor, som hade mellan 40 och 50 man ombord och förde 2 en-pundingar och 10 stycken tre-pundiga kanoner samt 3 stycken 24-lödiga nickhakar, hade sin brandvaktpost vid Lidna udde. Löjtnant Hans Huusman, som förde befälet ombord, hade låtit bemanna slupen Giärven, vilken han även disponerade, samt i själva dagningen sänt ut sin styrman med densamma för att loda några grund. Länge dröjde det dock ej, innan slupen kom tillbaka och förde med sig underrättelsen, att 36 ryska fartyg skyndsamt närmade sig utmed kusten.

Huusman gjorde först ett försök att sticka ut i sjön men kom ingen vart för stiltjens skull. Snart voro ryssarne alldeles i närheten, och strid var oundviklig.

Först försökte man ombord på Thor att med kanonerna inge fienden respekt, men det misslyckades. Denne hade också kanoner ombord och gjorde snart rent hus i svenskens tackling. Seglen skötos i trasor, tågvirket gjordes obrukbart, och självaste krysstången föll i däck. Alla utsikter att undkomma gingo härmed om intet.

De fientliga galärerna fortsatte sedan ända fram till Thor, och flera av dem lade ombord med honom. Därefter kunde skeppets kanoner endast undantagsvis komma till användning, men med musköter och handgranater fortsattes kampen man mot man. Ryssarne äntrade upprepade gånger men drevos alltid tillbaka av Thors tappra besättning. Det var en mycket ojämn strid för denna, ty under det den, som sagt, utgjorde endast mellan 40 och 50 man, uppskattades dess fiender till över 2000. Redan kl. 7 på morgonen hade kampen begynt, och när middagstimman slog, pågick den med oförminskad fart. Omkring hälften av svenskarne lära då varit döda eller sårade. Bland de sistnämnda var löjtnant Huusman mycket illa däran. En kula hade gått in genom

näsan samt skadat gommen och tandraden; en annan hade träffat honom i bakhuvudet. Vänstra handens lillfinger var bortskjutet, och även den högra handen var skadad. Thor måtte mot stridens slut ha företett en bedrövlig anblick. Brigantinen Astrild lär ha kunnat komma till hjälp men uppgivit tanken därpå, emedan man vid åsynen av skeppets tillstånd ej kunde tro annat, än att det redan var ute med dess tappra besättning.

Men den som fick klart för sig, att så ej var förhållandet, det var fienden. Alla hans försök att taga Thor misslyckades. Då försökte han till sist att sänka fartyget. En galär lade sig under akterskeppet, där den var undandragen musköteldén från skeppets däck, och dess besättning började med yxor hugga Thor läck. Men den sårade Huusman hade kraft nog kvar att omintetgöra även detta anslag mot sin skuta. Han lät genast föra ner i kajutan en liten kanon, och med den beskö man genom ett av fönstren den närgångna galären, så att den fann för gott att draga sig undan.

Härmed slutade vid 1-tiden på eftermiddagen skeppet Thors hårda dust med de ryska galärerna. Käckare folk än Huusman och hans kamrater har nog sällan trampat ett däck.

Källor: Gideon von Numers till amiralitetskollegium den 1 september 1702. Flottans arkiv. — Densammes relation till konungen för september samma år och Hans Huusmans relation till konungen den 15 september 1715. R. A.

Pultusk.

Vid middagstiden den 20 april 1703 red Karl XII över den 300 till 400 meter långa bro, som kalmariter, skaraborgare och närke-värmlänningar under Magnus Stenbocks erfarna ledning en kort stund förut fått färdig över floden Bug strax ovanför dess inflöde i Weichsel. Han följdes härvid av sina drabanter, Buchwalds skånska ståndsdragoner, Ridderhjelms norra skåningar, Nieroths smålänningar och en del av Livregementet till häst. Magnus Stenbock var också med för att ordna truppernas förplägning, och den 14-årige prins Maxi-

Patrullen.
Oljemålning av G. Anckarcrona.

13—121827. *Grimberg-Uddgren, Svenska krigsbrugder.*

milian av Würtemberg, som nu under hjältekungens uppsikt skulle ut och göra sina första lärospån i krigets hårda skola, höll sig ivrigt i Karls närhet.

Ett stycke norr om bron träffade man på överstelöjtnanterna Posse och Sperling, vilka stodo här med sina gardister och skaraborgare efter att dagen förut ha drivit undan det polska kavalleri, som då försökt störa arbetet på bron. Man följde det fientliga kavalleriets spår i nästan rak nordlig riktning, tills man efter halvannan mils ritt nådde fram till stranden av Bugs biflod Wkra. Här mötte ett oväntat hinder. Den bro, som fienden begagnat sig av för att passera floden, hade han nämligen redan hunnit förstöra.

Men minuterna voro dyrbara, om man skulle kunna uträtta något. Vid staden Pultusk, 6—7 mil längre mot nordost, samlades av allt att döma som bäst fiendens talrika kavalleri, kanske tiodubbelt överlägset den svenska strövkåren. Det gällde att som en stormvind falla över detta, innan dess samling var fullbordad, och driva det än längre norrut, för att den svenska huvudarmén, som redan var i marsch österut, därvid ej allt för mycket skulle oroas i sin högra flank.

Närmast till hands låg ju att simmande taga sig över till andra stranden, men vattenståndet var nu i vårtiden högt och därför risken för stor. En polack, som säkerligen var väl förtrogen med dylika företag, sporrade först sin häst ut i vattenvirvlarna. Han lyckades visserligen taga sig över men med så stor svårighet, att det tydligen skulle ha kostat mången duktig ryttare livet, om man här försökt låta en större truppstyrka följa hans exempel. Och då Karl XII ej ville riskera sitt folk, sökte han sig ett annat övergångsställe en mil längre uppför Wkra. Men även här var det så pass djupt, att man bitvis måste simma genom vattendraget. Det torde ha dröjt till fram emot kvällen, innan truppen i sin helhet stod på flodens östra strand.

På usla vägar, genom skogar och moras gick sedan ritten timme efter timme. Än en gång måste man simmande taga sig över en biflod till Bug, men framåt gick det utan rast eller ro. På kung Karl verkade hinder och svårigheter blott som sporre till ökade ansträngningar, och hans soldater, ja de hade följt honom genom vilka faror som helst och hade

gärna givit tio liv var, om de ägt dem, för att vara sin unge konung till lags.

Det svenska avantgardet liknade denna natt ett koppel vinthundar på jakt — och villebråd fanns det gott om. Då det andra i ordningen av Bugs tillflöden skulle passeras, befanns motsatta stranden besatt av en avdelning fiender. De blevo nedgjorda eller tillfångatagna. Fientliga patruller svärmade omkring överallt på den väg, som passerades. En dylik avdelning om en officer och 30 man hade glömt sig kvar på en krog och blev tagen till fånga, innan den visste ordet av.

I kyrkobyn en halv mil från Pultusk mötte en sachsisk patrull om en korpral och 8 man. Den hade tydligen ingen aning om vad som var på färde utan begärde lösen av svenskarne, som svarade med att göra dem till fångar. De lyckades dock ej taga hela patrullen, utan en del kom undan och inrapporterade till fiendens huvudstyrka svenskarnes anmarsch.

Kl. 3 på morgonen, således i själva gryningen, red den svenska strövkåren ut ur skogen och fram på höjdplatån söder om Pultusk. Fienden var tydligen på sin vakt, ty den sachsiske överbefälhavaren, fältmarskalken Steinau, hade då redan ordnat de trupper, han här hade till hands, på samma platå helt nära ett bernhardinerkloster. Karl XII lät då ge-

nast även sina regementen uppmarschera med högra flygeln ungefär där vägen från Warschau sänker sig från platån ned till dalen, i vars botten Pultusk ligger på sin lilla ö, omgivet av floderna Narews och Rosachs vatten. Mellan sig hade de båda motståndarne en i höjdplatån djupt inskärande ravin, som försvårade ett anfall.

Men fienden stod ej ens så länge kvar vid bernhardinerklostret, att svenskarne riktigt hunno avsluta sin uppmarsch. Han ändrade tydligen avsikt och skyndade tillbaka till Pultusk för att till att börja med här få en skyddad ställning med både vattendraget och den ringmur, som kantade ön, mellan sig och svenskarne.

Detta ingick dock ej i Karl XII:s beräkningar. Så snart Steinaus avsikt blev honom klar, sände han Buchwalds dragoner, följda av drabanterna, en del av Livregementet m. fl. avdelningar ner för dalsänkningen till höger. De satte av i fullt trav utför nämnda sluttning, och när de kommit ned i dalbottnen, ökade de farten och redo i sporrsträck utefter Warschauvägen mot den södra av de vindbryggor, som på denna sida ledde in i fästningen. Redan ser man den ena avdelningen efter den andra av fienden försvinna in i Pultusk. Man anstränger till det yttersta de uttröttade hästarna. Men om några ögonblick skall vindbryggan vara uppdragen — och sedan är det för sent. Nu är sachsarnes eftertrupp just i färd med att passera vindbryggan. Då, just i sista ögonblicket, äro också svenskarne framme på bron. Med dragna värjor anfalla de eftertruppen, skingra den och bana sig väg in i fästningen. Andra svenska trupper följa dem i hälarna, och snart spränger skvadron efter skvadron fram genom Pultusks gator, alla mot fästningens östra del, varifrån en lång brygga leder över Narew. Över denna bro är fienden redan i full färd med att fly. Men även här bli hans sista avdelningar upphunna och, då stockning uppstår på bron, tagna till fånga.

Alla de svenska trupperna hade emellertid ej följt med in i fästningen. Norra skånska kavalleriet och en del av Livregementet till häst hade efter avslutad uppmarsch sänts fram över höjdplatån mot den plats vid bernhardinerklostret, där fienden ursprungligen stod; men de hade ej hunnit fram, innan denne redan var borta. Under det striden pågick vid östra

bron, fingo dessa avdelningar helt oväntat se en fientlig truppstyrka, som, obekant om vad som här utspelades, ryckte fram mot Pultusk. De svenska avdelningarna, som redan suttit av, voro emellertid ej sena att ånyo stiga till häst och anfalla. Sachsarne flydde och förföljdes en halv mil, tills order kom från kungen, att jakten skulle upphöra. »Men», säger överstelöjtnant Nils Gyllenstierna, som förde befälet vid detta tillfälle, »sedan allt var överståndit, måste mesta ryttarne gå till fots tillbakars»; och så underligt var det just ej, då man betänker, att detta kavalleri på mindre än ett dygn ridit omkring 9 mil på dåliga vägar och summit över tvenne vattendrag.

Karl XII stannade den dagen i Pultusk men fortsatte redan den följande med en ringa del av sin styrka upp mot Ostrolenka, beläget ytterligare 9 mil åt nordväst, där han blev i tillfälle att inhämta viktiga upplysningar om fienden.

Källor: Karl Nieroths skrivelse av den 24 april 1703. — Kanslipresidentens koncept 1702—1706. — »Journal uppå vad som passerat sedan Hans Maj:t ifrån Prag marscherade». — Relationer i R. A.
Dagbok av en ingeniörsofficer (tr. i Karolinska krigares dagböcker, del II). — Nils Gyllenstiernas berättelse (tr. d:o del VIII).

»För vår nådigste konungs skull och trogne edsplikt.»

Hösten 1702 föll fästningen Nöteborg och därmed östra delen av Ingermanland i ryssarnes händer. Redan innan detta skedde, hade vice amiral von Numers' lilla eskader för alltid måst lämna Ladoga och utför floden Neva begiva sig till Finska viken. Här befann den sig även följande vår, då ryssarne fortsatte sitt erövringståg och belägrade den lilla fästningen Nyen, som skulle behärska flodens utlopp i viken.

Von Numers höll sig under belägringen så nära fästningen som möjligt och sände sina bevakningsfartyg alldeles under land för att om möjligt hålla sig underrättad om hur belägringen avlöpte. Den 2 maj föll emellertid Nyen i fiendens händer utan att svenska eskadern fick underrättelse därom.

Följden härav blev åter, att de svenska bevakningsfartygen, utan att de själva visste det, råkade i en mycket farlig belägenhet, utsatta som de blevo för anfall från de hundratals galärer och bestyckade skutor, som ryssarne fört med sig fram till Nevas mynning.

Natten mellan den 7 och 8 maj låg brigantinen Astrild och jakten Geddan på brandvakt alldeles under holmen Hirvisari, belägen vid flodmynningen. I skymningen hade man ombord på brigantinen Castor, vilken låg längre ut, uppmärksammat några misstänkta farkoster, som utmed land närmade sig de båda fartygen, och underrättat eskaderchefen därom. Denne gjorde då genast anstalter för att komma Astrild och Geddan till hjälp och sände order till dem att gå ut i mera rumt vatten. Farvattnet, där de lågo, var nämligen för grunt, för att de större skeppen i eskadern, särskilt nattetid, skulle kunna taga sig upp till dem. När ordern om återtåg kom fram, var det emellertid redan för sent. Löjtnanterna Wilhelms, som förde Geddan, och Wennersten, som var befälhavare ombord på Astrild, kunde endast genom budbäraren svara, att de skulle försvara sig till det yttersta. Och detta löfte höllo de.

Vid midnatt blevo de båda fartygen anfallna av 100 ryska, och sedan hörde man ut över det dunkla vattnet huru striden rasade. En timme pågick det så, tills slutligen tvenne starka knallar förkunnade, att Wennersten och Wilhelms, hellre än att lämna brigantinen och jakten åt fienden, sprängt dem

i luften med besättning och allt. Astrild sjönk för alltid till havets botten, sprängd mitt itu. På Geddan hade explosionen endast mäktat avkasta däcket. Själva skrovet kunde ryssarne rädda. Av de till 61 man uppgående besättningarna överlevde endast 20. De flesta voro svårt sårade, då de av fienden upptogos ur vattnet och fördes i land. Båda fartygscheferna voro bland dem, som stupat.

Nästa dags eftermiddag sände eskaderchefen en parlamentär till tsarens läger. Det var arklimästaren Tomas Wessling, som, förande en vit flagga, i en liten båt med två mans besättning utförde detta uppdrag. Han skulle inhämta upplysningar om offren för den föregående nattens strid.

Kommen in i flodmynningen möttes Wessling där av tvenne fientliga galärer, vilka förde honom i land och i sin ordning överlämnade honom till en rysk officer. Med bakbundna händer och förbundna ögon förde man därefter den svenske parlamentären till tsaren, som emottog honom på det mest förekommande sätt. Den begärda uppgiften på de fångna svenskarne lämnades. På en av tsarens egna hästar fick Wessling rida bort till den plats, där kamraterna vårdades för de många sår de ådragit sig i striden. Ja, den svenske arklimästaren fick sitta till bords med tsarens främsta generaler och bemöttes av dessa mer som en jämlike i rang och makt än som den fattige underofficer han var. Och den ryske officern, som av tjänstenit under färden till lägret låtit bakbinda budbäraren, höll på att med livet få plikta härför.

Men Wessling hade vid hemkomsten att berätta även många andra märkliga drag om ryssarnes aktning för vad som var svenskt. Löjtnant Kilian Wilhelms' lik, som återfunnits, hade »tsaren själv låtit kosteligen svepa och lagt i en härlig ekekista sampt ståteligen med stor process begrava i svenska kyrkiogården med svensk präst». Samma heder vederfors även övriga i nattens strid stupade svenskar, vilkas kvarlevor återfunnits. Rysslands mäktige härskare hade vidare omgjordat sig med löjtnant Wilhelms' värja, sägande att han ville bära den som en åminnelse av en »så god och tapper krigsman», och under Wesslings besök hos honom hade hans generaler kommit och frågat, hur de svenska sjömännen kunnat kämpa så tappert.

Den frågan fann Wessling ej svår att besvara.

»Det måste vi», sade han, »göra för vår nådigste konungs skull och trogne eds plikt».

Källor: G. von Numers till amiralitetskollegium den 13 maj 1703 med bilagor. Flottans arkiv.

Överrumplade.

Överste Gabriel Lilliehöök låg med sina kronobergare sedan den 3 maj 1703 i staden Wladislawa vid Weichsel för att bevaka ett stort magasin med förråd. Allehanda rykten gingo, att fientligt kavalleri var i annalkande, men de besannades dock ej, och pingsthelgen, som detta år inföll den 16 i samma månad, förflöt utan att någonting störde det i staden inkvarterade regementet. Tidigt på morgonen tredje dag pingst blev det emellertid ett hastigt avbrott i den lugna tillvaron.

Det var en dimmig morgon, och posterna, som voro utställda två och två runt kring staden, fingo mer lita på hörsel än synförmåga för att fylla sin ansvarsfulla uppgift. De upptäckte trots all vaksamhet ej, att en fientlig ryttartrupp om 2—3000 man under natten i all tysthet samlats i ett buskage i deras omedelbara närhet, och blevo därför fullkomligt överrumplade, då fienden i dagningen kom framsprängande genom dimman.

I den dubbelpost, som först blev truppen varse, föll genast den ene av karlarne för en kula, men den andre lyckades kasta om sin häst och före fienden komma fram till en bakom varande s. k. förvakt, som bestod av en löjtnant och 14 man. Här hann man knappt skicka ut för att inkalla övriga poster och ropa: »Bussar till häst», innan polackerna med ett väldigt anskri störtade fram till anfall. Förvaktens hästar, som stått bundna, blevo därvid skrämda samt sprungo sin väg, så att manskapet, då allt motstånd var fåfängt, fick till fots söka uppnå staden. Löjtnanten gjorde dock först alarm genom att avskjuta sina båda pistoler.

Fienderna voro emellertid snart inne i Wladislawa utan att ha stött på något vidare motstånd. De sprängde fram genom gatorna dels för att söka hugga ned de ur husen utspringande kronobergarna, dels för att med brinnande facklor, som de medförde, antända de svenska förrådshusen i andra ändan av staden. På torget möttes de dock av en där utställd vakt om 40 man, som hejdade dem med några salvor och genom att fälla pikarna.

Inom kort voro emellertid kronobergarne på benen. Förtjänsten härav tillkommer delvis ett par trumslagare, vilka, trotsande den fara, som hotade dem, gingo omkring på gatorna och slogo på sina trummor för att väcka kamraterna, en pliktuppfyllelse, som kostade dem båda livet. Soldaterna slöto sig till en början tillsammans i små hopar, som sedermera förenade sig med varandra och växte till kompanier och bataljoner; och det dröjde ej länge, innan Lilliehöök kunde ordna försvaret. Under det en del av regementet avspärrade gatorna, marscherade översten själv ut ur staden med ett par hundra man och posterade dessa så, att de hotade att avskära fiendens återtåg. Vid anblicken av denna fara uppgåvo polackerna genast företaget utan att ha lyckats få eld i förrådshusen och försvunno samma väg och lika snabbt, som de kommit. De avdelningar, som därefter utsändes att förfölja, kunde ingenting uträtta.

Men ödet ville, att de, som stört kronobergarne i deras morgonslummer, dock skulle få sig en minnesbeta. Då den fientliga truppen längre fram på dagen sadlat av för att rasta, kom en svensk avdelning under ryttmästaren vid Östgöta kavalleri Witting, lika oväntat för sig själv som för fienden, mitt in ibland dem. Witting, som vid många tillfällen gav prov på, att han ej var buskablyg av sig, lär ha så väl använt tillfället, att polackerna med 150 mans förlust fingo plikta för sitt besök i Wladislawa.

Källa: G. Lilliehööks relation. R. A.

Vid gränsen.[1]

I Wendaus prästgård, belägen i östra Livland, tvenne mil från Dorpat, var det stor uppståndelse söndagsmorgonen den 24 maj 1703. »Ryssen kommer! Han har gått över gränsen vid Rappin fem mil härifrån och plundrar i byarna.» Så hade det budskap lytt, som vettskrämda flyende bönder i förbifarten tillropat invånarne i det fridfulla prästagället. Och det var tyvärr ingen överdrift. Ryssarne voro i antågande, brände och skövlade samt drevo ihop människor och djur i stora skaror för att föra dem med sig som fångar. Ty både män, kvinnor och barn, kraftiga och sega, som de äro i dessa nejder, betalades bra som slavar i det inre av Ryssland. Några av dem, som medfört denna jobspost, visste också omtala, att fienden särskilt hade ett gott öga till prästen och hans husfolk samt under dagens mässa tänkte överrumpla de intet ont anande.

Nå, här så nära gränsen var man ju van vid litet av varje och blev ej handfallen i första ögonblicket. Att sadla prästgårdens hästar var ett ögonblicks verk, och snart travade både husbondefolk och tjänare till häst bort från hemmet i riktning mot Dorpat, vars starka murar och duktiga garnison nog skulle skydda dem. Att det blev mässfall i Wendau kyrka kunde icke hjälpas. Det hade nog i alla fall ej kommit några åhörare den dagen.

Till Dorpat kom man just som menigheten efter slutad gudstjänst strömmade ut ur kyrkan. Den barske kommendanten, överste Karl Gustav Skytte, var snart inne i läget; order utdelades, och inom kort sprängde en liten trupp om 170 ryttare under den duktige majoren vid Karelska kavalleriregementet Kristoffer Freudenfeldt ut ur fästningen och bort i samma riktning, varifrån prästfamiljen nyss kommit.

Det blev en ansträngande ritt. Efter ett par mil fick man visserligen känning med fienden; men denne vek genast undan, och när natten kom, hade man ridit 7 mil och var helt

[1] Se skiss å sid. 188.

nära ryska gränsen. Men här fick man också reda på var fienden höll till.

Vid Rappin, en mil från sjön Peipus och från gränsen, hade ryssarne, som utgjordes enligt somliga uppgifter av 1,000, enligt andra av 600 kosacker, slagit ett stort tältläger, dit de sammanfört allt sitt byte, bestående bland annat, sades det, av 600 livländska bönder med hustrur och barn. Freudenfeldt beslöt dock att invänta morgonen och då försöka överrumpla lägret. I själva dagningen närmade sig alltså den svenska ryttartruppen försiktigt, och när den kommit i närheten av ryska lägret, satte man sporrarna i hästarna samt sprängde i galopp in bland de yrvakna kosackerna. Det blev ett kort men skarpt fäktande. Endast ett fåtal av fienderna hunno komma till häst. Många nedgjordes eller drevos i den bakom lägret flytande älven, där de drunknade. 300 togos till fånga. Endast ett fåtal kommo undan svenskarne, som här togo blodig hämnd för månget illdåd, som denne fiende begått.

Allmän uppmärksamhet tilldrog sig ett underligt djur, som befann sig i fiendelägret. Det var en kamel, en sällsynt gäst i dessa nordliga trakter, som från de stora stäpperna långt borta i sydost fått följa med ända hit. En fiende, som kommit upp på djurets rygg och sökte löpa undan, tilldrog sig därför stor uppmärksamhet. Han eftersattes, råkade rida ner i ett kärr och föll där inom kort för en förföljares kula. Man drog upp kamelen och dennes fallne ryttare ur kärret, och stor blev förvåningen, då man fann, att den stupade var en förklädd kvinna, den ryske befälhavarens maka, som råkat falla ett oskyldigt offer för krigets skoningslösa framfart.

Rörande var glädjen bland de många, som Freudenfeldt och hans män räddat undan slaveriets lidanden. Och de, vilka i likhet med pastorn i Wendau visserligen lyckats själva i tid komma undan men måst lämna husdjur och bohag i sticket, blevo innerligt tacksamma, då de nu så oväntat återfingo vad de redan givit förlorat.

Källor: Copia av Johann Stahls rapport av den 26 maj 1703 samt av pastor Vergins av den 30 maj samma år, bifogad Fr. W. von Lipharts brev till M. von Strokirch den 30 maj 1703. Ridderskapets arkiv, Riga. — Leonard Kaggs dagbok (tr. i Hist. handl. del 24).

Tolv mot tusen.

Vid floden Weichsels övre lopp ligger staden Thorn, som vid tiden för det stora nordiska kriget var det s. k. Storpolens starkaste fästning. Att taga denna blev därför å svensk sida huvudsyftet med 1703 års fälttåg. Vetskapen om att man samtidigt skulle kunna få i sina händer större delen av kung Augusts infanteri, som han i ett svagt ögonblick låtit söka skydd inom fästningens murar, gjorde företaget än mer betydelsefullt och lockande. I mitten av maj nämnda år ankom svenska huvudarmén framför fästningen och började belägra densamma. För att oroa de belägrande framsände polske kungen österifrån mot svenskarne sitt kavalleri, som uppskattats till omkring 30,000 man. Svenskarne mötte först angreppet med att besätta de vid floden Drewenz belägna städerna Strasburg och Neumark med starka kårer av kavalleri och beridet infanteri.

Torsdagen den 18 juni 1703 mellan kl. 10 och 11 på natten lämnade en svensk strövkår med iakttagande av stor försiktighet Strasburg. Det var överstelöjtnanten vid Smålands kavalleri Johan Mörner med 100 man beridet infanteri och 400 man kavalleri. De skulle ut för att lägga sig i försåt för en stark polsk rytteriavdelning, vilken under den gångna dagen haft djärvheten tumla om sina hästar på östra Drewenzstranden invid den här belägna förstaden.

Bron, som från Strasburg ledde över dit, hade man bestrött med halm, för att ej ljudet av hästhovarna skulle varsko fienden; och när man väl kommit över till förstaden, smög sig truppen under fullkomlig tystnad fram mellan husraderna och in i en skogsdunge därutanför. Här stod man sedan hela natten i väntan på att fienden skulle återkomma och upprepa samma manöver som sist. Det hade nämligen inrapporterats, att han uppehöll sig i grannskapet, 3,000 man stark.

Det blev en lång och fruktlös väntan i den stilla sommarnatten. Före dagningen fick man dock i sikte en fientlig patrull om sex man, som man sökte infånga. Detta miss-

Tolv mot tusen.
Pennteckning av Carl Hellström.

lyckades emellertid så till vida, som två av dess karlar undkommo, under det lika många stupade och de båda återstående togos till fånga.

Nu tjänade det emellertid ej något till att dröja längre i skogsdungen. Mörners trupp var upptäckt och skulle inom kort vara inrapporterad till fienden. Sedan fångarne som hastigast förhörts och man därigenom fått veta, var polackerna legat under natten, skyndade Mörner därför i väg österut för att åtminstone söka överrumpla fienden i dagningen, innan denne hunnit bryta upp. Det blev från början en skarp ritt, och farten ökades än mer, då man av en mötande bonde fick veta, att polackerna redan stodo i begrepp att stiga till häst.

Vägen, som måste tillryggaläggas, var en dryg mil lång och mycket besvärlig. Den gick fram mellan moras och över trånga pass, där endast en eller två ryttare i bredd kunde taga sig fram. Infanteristerna redde sig något så när på sina små klippare, men kavalleristernas tyngre hästar hade det svårare. Under sådana förhållanden fattade Mörner ett djärvt beslut. Han hade redan på avstånd upptäckt fienden invid byn Osiek, och när man nu ånyo kom till ett av de svårframkomliga passen, skulle det gälla.

Utan att invänta, att hela styrkan skulle ha hunnit passera detta, medtog han endast tre officerare samt 50 beridna infanterister och galopperade allt vad hästarna kunde springa i den riktning, där fienden befann sig. Avsikten var att med denna lilla avdelning anfalla och så länge uppehålla honom, att återstoden skulle hinna fram.

Men varken infanteristerna eller deras små hästar voro vana vid dylika jakter, och den ene klipparen efter den andre blev efter av utmattning. I främre brynet av ett skogsparti, som skulle passeras, stod dessutom en polsk förpost, med vilken man måste växla skott, innan den fann sig föranlåten att lämna vägen fri.

Då Mörner kom fram i det bortre skogsbrynet, såg han fiendens hela styrka uppmarscherad strax framför sig, färdig till avtåg eller strid. Av hans trupp voro nu endast kapten Karl Gustav Silfverlås vid Upplands regemente och 10 gardister med; de övriga hade måst bli efter. Den tappre överstelöjtnanten

tvekade likväl ej att fullfölja sin avsikt. Utan att sakta farten redo de 12 svenskarne fram mot fienden och upp på en alldeles invid honom belägen höjd. Komna upp på denna, hoppade de av hästarna och läto dem löpa.

Polackerna, som tydligen haft för avsikt att begiva sig i väg, tvekade. Den lilla klungan svenskar där uppe på höjden stack dem i ögonen. Det blev för frestande att näpsa dessas djärva tilltag. En trupp om 1000 man avdelas mot dem, närmar sig och slår en ring om Mörner och hans folk.

Men denne har under tiden haft tillfälle att ordna de sina. De stå redan rygg mot rygg, beredda att sälja sina liv så dyrt som möjligt. Allt närmare kommer emellertid det polska rytteriet, och skotten börja smälla. Svenskarne skjuta bara två till tre skott åt gången och blott när fienden är riktigt nära. Några gevär måste nämligen alltid vara till reds, och omladdningen tog tid.

Tack vare den lugna och välriktade elden, vågade sig fienden aldrig närmare än på 15 steg. Kapten Silfverlås blev dock sårad, och den ene efter den andre av Mörners övriga följeslagare sattes ur stridbart skick. När den ojämna striden pågått en kvarts timme, var dock ändamålet med densamma vunnet. Då hade återstoden av den svenska avdelningen hunnit fram och föll nu fienden i ryggen. Polackerna flydde i alla riktningar och förföljdes en halv mil, tills de, som ej fallit eller tagits till fånga, hade försvunnit mellan trädstammarna i en stor skog, genom vilken svenskarne ej ansågo det lönt att sätta efter dem.

Den Mörnerska strövkåren hade lyckats fylla sin uppgift tack vare de tolv kamraternas modiga och raska uppträdande. Också säges det i den officiella berättelse, som några dagar senare utsändes angående denna händelse: »Man måste förundra sig över deras oförskräckta mod och fasthet. Och är en sådan karl ej att betala med guld.»[1]

Källor: Johan (Hans) Mörners relation av den 19 juni 1703, kanslipresidentens (Hermelins och Cederhielms) koncept för den 22 juni s. å. R. A.

[1] Det beridna infanteriet utgjordes av knektar ur Livgardet samt Upplands regemente, och kavalleriet tillhörde bland annat Livregementet till häst och Smålands kavalleri samt troligen även Norra skånska kavalleriet.

På bevakning av hästarna.

Att under svenskarnes uppehåll i Strasburg sommaren 1703 bevaka deras hästar, när de betade på ängarna utanför staden, var ofta riskabelt. Polackerna hade ett gott öga till djuren och gjorde upprepade gånger djärva försök att bemäktiga sig dem. Särskilt tilltagsen och djärv var en tatar vid namn Hulant, som genom sina många lyckade kupper intog ett framstående rum bland de fientliga partigängarne.

Den 20 juli var han ute på ett av sina strövtåg och lyckades obemärkt komma ner till Drewenzfloden i närheten av Strasburg mitt emot en plats, där just en hop av svenskarnes hästar gingo i bete, vaktade av fänrik Planting och 40—50 man.

Hulant sände några av sina män på en i hast hopslagen flotte över älven. Två och två smögo de sig sedan fram mellan buskarna mot de platser, där de svenska posterna stodo. Den förste, som de påträffade, lyckades de verkligen komma in på livet, innan han hunnit sätta sig till motvärn. Han rycktes i en handvändning baklänges och fick munnen fullstoppad med jord samt släpades ner till flotten. Den näste i ordningen lyckades de dock ej lika bra med. Han började brottas med polackerna och ropade till en närstående kamrat om hjälp. Denne skyndade till och lade an med sitt gevär, men eftersom det klickade, använde han det såsom klubba och fällde den ene av dem, som anfallit kamraten, till marken.

I detsamma small ett alarmskott. Det var den tredje posten, som likaledes observerat fienden och nu kallade vaktens slutna del till platsen. Denna kom också inom kort och lyckades befria den tagne svensken, som man redan var i färd med att föra över älven, samt t. o. m. taga en polack till fånga. Så vidare lyckligt avlopp alltså ej det företaget för Hulant.

Källa: Relation i R. A.

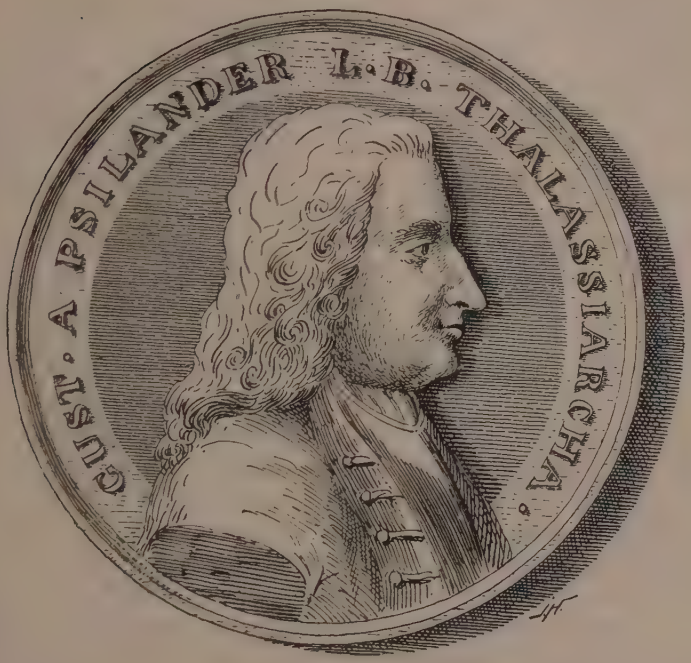

Psilanders bragd ombord på skeppet Öland år 1704.

Bland de karoliner till sjöss, som gjort det svenska namnet ärat, intager Gustav Psilander ett av de allra främsta rummen. Han var en man av äkta svenskt kärnvirke. Hans farfars far var smålandsbonde och hette Nils Persson. Namnet Psilander, som är av grekiskt ursprung och betyder »en man av ringa härkomst», hade antagits av hans lärde farfader, som blev kyrkoherde i Småland. Gustav Psilanders far var ämbetsman, men pojkens håg stod till sjömanslivet, och så tog han tjänst i holländska flottan som matros, fick vara med om en hel del sjöstrider och avancerade till löjtnant. Hemkommen blev han snart kapten i svenska flottan, deltog i Karl XII:s landstigning på Själland och hade sedan flere gånger i

uppdrag att med kanonskeppet Öland konvojera eskadrar av svenska handelsfartyg över Nordsjön. Alltför väl behövde kofferdifartygen ett sådant skydd i dessa oroliga tider, då så gott som alla Europas makter voro invecklade i ettdera av de bägge krig, som pågingo: det spanska tronföljdskriget och det stora nordiska kriget. De handelsfartyg, som vågade sig ut på egen hand, riskerade att bli tagna av främmande krigsfartyg eller kapare, vilka just icke gjorde någon skillnad på vän och fiende, om rovet var lockande.

År 1704 anförtroddes åt Psilander uppdraget att konvojera en större handelsflotta över Nordsjön och genom Engelska kanalen. I slutet av maj hade han sitt skepp Öland färdigt och samlade ihop fartygen, vilkas skeppare legat och väntat i Öresund och följaktligen icke på förhand voro just så vänligt stämda mot örlogsmannen. Men de lärde sig snart uppskatta Psilander, som de funno vara en karlakarl med ordning och kläm i sig. Hans goda humör och förmåga att »ta folk» bidrogo också till att skapa det bästa förhållande ombord på hans eget fartyg.

Gott humör behövdes för resten särskilt nu, ty genast man stack ut ur Sundet, fick man känna på motvind och storm, som skingrade fartygen, förorsakade en del haverier och nödgade eskadern att söka hamn i Marstrand. Här fick den ligga kvar »för», som Psilander skrev, »en mäkta hård storm, så att man med svårighet i hamnen har kunnat sig bärga», ända till den 22 juli, då han äntligen kunde avsegla med 24 skyddslingar i följe.

På morgonen den 28 juli får man i sikte engelska kusten men samtidigt också en engelsk eskader om 9 skepp, som sätter efter konvojen. De närma sig mer och mer, så att man snart kan urskilja, att de sju äro jämnstora med Öland och ett skepp större än detta. Svenskarne behöva ej länge undra vad meningen kan vara, ty så snart det närmaste engelska skeppet kommit inom skotthåll, dånar ett skarpt kanonskott och så ett till. Nu måste Psilander begära ordentlig förklaring och sätter därför ut en båt, i vilken löjtnant Utfall ros över till det engelska skeppet. Vi låta nu Psilander själv återberätta det samtal, som fördes mellan den engelske kaptenen och den svenske löjtnanten.

»Kaptenen på engelska örlogsskeppet sade: 'Sen I icke drottningens av England flagg?'

Härpå svarade löjtnanten: 'Jo, vi se den väl, men sen I icke konungens av Sverige flagg?'

Därpå gav kaptenen till svar: 'Jo', men frågade: 'Varför avläggen I icke eder skyldiga honnör för drottningen av England?'

Härpå frågade löjtnanten, vilken honnör konungen av Sverige var skyldig drottningen av England, varpå kaptenen sade: 'I måsten stryka edra märssegel.'

Löjtnanten svarade då: 'Därtill haver min kommendör inga order, och ej heller lärer han stryka.'

'Well', sade då kaptenen, 'så skall jag lära eder det nu strax', och ropade att göra klart samt kallade allt sitt folk upp, varefter, och innan löjtnanten hann att komma ned i slupen, han sköt det tredje skottet.»

Förhållandet var nämligen det, att engelsmännen allt sedan mitten av 1600-talet betraktade Nordsjön som ett engelskt farvatten och fordrade, att alla andra krigsfartyg där skulle stryka märssegel för engelska örlogsfartyg och sålunda hälsa dem som Nordsjöns herrar. Psilanders instruktion förbjöd honom emellertid att för främmande örlogsman, vem det vara månde, underkasta sig sådan förödmjukelse.

Medan Psilander nu håller stilla för att invänta löjtnantens återkomst, hinner engelsmannen fram till Öland, lägger sig långsides med fartyget och ger det en bredsida med övre batteriets kanoner, vilka dock voro så högt riktade, att de icke vållade någon manspillan; de blott skadade tacklingen. I förbifarten strök engelsmannen så nära Öland, att den tog bort gös och blindrår från bogsprötet. Men Psilander hade sitt folk redo vid kanonerna och kunde svara med att ge fienden vid förbipasserandet »så väl undre som övre laget samt något av musköteriet».

Engelsmannen kommer emellertid igen och ger en ny bredsida, som från Öland besvaras på samma sätt som förra gången. Nu ha de andra engelska skeppen också hunnit fram och lägga sig akter och för om Öland men akta sig för att råka ut för dess farliga bredsidor. Hela tacklingen på det svenska örlogsskeppet blir sönderskjuten. Rår, segel, tågvirke, allt hänger i trasor, »så att skeppet varken kan lova eller falla utan ligger som ett blockhus mellan de engelska».

Det engelska örlogsskeppet Worchester har strukit förbi Öland och tagit bort dess gös och blindrår från bogsprötet.

Men inte är det någon ombord på Öland, som tappar modet för det, utan Psilander kan vitsorda, »att envar från akter till för med yttersta förmåga gör fienderna ett ständigt motstånd och behörigt avbräck». Tre läckor har skeppet fått, men dem har man lyckats täta. Än så länge har ej heller någon svårare manspillan drabbat folket.

Men när engelsmännen hållit på i två timmar utan att lyckas tysta den trotsige svenskens kanoner och musköter, lägger sig eskaderchefen med det största fartyget tätt akter

om Öland och ett annat engelskt fartyg strax framför dess förstäv; och från bägge hållen avlossas nu bredsidor, som stryka långs Ölands däck samt träffa det i vattengången. Verkan blir förfärlig. Kanonlavetterna skjutas i spillror, den ena efter den andra, så att kanonerna bli obrukbara och en allt större del av manskapet får stå overksam, tills den ene efter den andre stupar omkull, dödad eller lemlästad. Än här, än där slår eld upp ur skeppet, men folket är påpassligt med pytsarna och lyckas släcka den. Kulorna göra allt värre läckor i skrovet, men genom oavbrutet arbete vid pumparna lyckas man hålla fartyget flytande.

Slutligen stod det dock icke i mänsklig makt att uträtta något mer mot den mångdubbla övermakten. Sedan svenskarne i 4½ timmar visat Albions stolta söner, hur kung Karls gossar kunde slåss, lät Psilander hissa nödflagg till tecken på att han var stadd i sjönöd och därför nödgades avbryta striden. Men han *strök* aldrig flagg och gav således aldrig det av engelsmännen fordrade erkännandet av den engelska flaggans överhöghet över hans egen.

Nu inställde engelsmännen sin eld, och Psilander hämtades i en slup till amiralsskeppet, där han komplimenterades för sitt tappra försvar. De svenska handelsfartygen uppbringades av engelsmännen, och Öland släpades av dem in i en engelsk hamn. Tre av de engelska örlogsskeppen hade av dess välriktade kanoner blivit så illa tilltygade, att de måste intagas i docka och repareras. De hade också förlorat 4—5 gånger så mycket folk som svenskarne, vilka räknade 16 döda och 37 sårade, d. v. s. ungefär ¼ av hela besättningen.

Stor uppståndelse blev det bland de styrande i England. En sådan skymf, som den deras stolta flagga nu drabbats av, finge icke tålas. Psilander samt hans officerare och folk blevo arresterade, och Sveriges minister i London hade svårt att förskaffa den tappre sjömannen rättvisa, ty engelska regeringen fruktade, att sinnesstämningen i England skulle taga våldsamma utbrott. Man visste, att »hellre skulle den engelska nationen och parlamentet vilja avstå hela provinser än uppgiva, vad de anse vara Englands rättighet att fordra», nämligen att andra nationers örlogsskepp skulle stryka sina märssegel för de engelska. Efter fyra veckor fick emellertid Psi-

lander lämna arresten med tillstånd att fritt förfoga över sitt fartyg. Men med reparationen blev det klent, ty han hade ytterst svårt att få ut några medel hemifrån. Sjöhjälten var dock mannen att besegra de värsta motigheter. Tack vare endast sin egen handlingskraft och rådighet fick han sitt kära Öland i så pass sjödugligt skick igen, att det borde kunna hålla ihop, om icke Nordsjön bleve *för* svår. Besättningens kvalitet var i stil med fartygets. En stor del var konvalescenter. Somliga stödde sig på kryckor, andra kunde bruka blott ena armen. Trots allt anträdde emellertid Psilander i början av november den riskabla färden hem. Därunder råkade han ut för en svår storm, så att man blott genom oavbrutet ansträngande arbete vid pumparna kunde hålla fartyget läns. Den redan förut hårt medtagna besättningen blev härigenom alldeles utmattad, och Öland måste söka nödhamn i Norge.

I januari 1705 kunde det hårt prövade fartyget äntligen sticka ut igen men överfölls även nu av en rykande storm, och dess hjältesaga ändade med skeppsbrott på Jyllands kust. Efter en timmes förlopp steg vattnet ända upp till översta däcket, och besättningen måste hålla sig ovanpå skansen till inpå tredje dygnet, då äntligen stormen något bedarrade, så att de flesta kunde rädda sig i land. Tjugu man blevo dock havets rov.

Efter sin hemkomst avancerade Psilander, blev amiral och därefter landshövding samt slutade sin bana såsom chef för amiralitetskollegium, det ämbetsverk, som hade högsta omvårdnaden om det vapen, åt vars tjänst han vigt sitt liv. Det vackraste som kan sägas om honom i den egenskapen är, att han var samme utmärkte man i fredliga som i krigiska värv.

Källa: Arnold Munthe, Svenska sjöhjältar. I.

När dragonerna gingo till storms mot Lemberg.

I Galizien, det forna Polens sydligaste provins, ligger staden Lemberg. Den var »väl uppbyggd och bestod merendels av sköna stora stenhus med en stark mur omkring och väl befäst» — så beskrives den vid tiden för nedan skildrade händelse av Joa-

chim Mathias Lyth, som då var volontär vid major Cronhielms kompani av Västmanlands regemente. Men så låg också staden i en rik nejd och på tröskeln mellan Orienten och det egentliga dåtida Europa, varför turkar, ryssar, armenier och perser förde dit sina dyrbarheter och bytte ut dem mot västerns produkter. Handeln gjorde Lembergs borgare till förmögna män och satte dem i stånd att bygga präktiga kyrkor och kloster samt på allt sätt försköna sin redan av naturen vällottade stad.

En augustidag 1704 närmade sig emellertid folk, som ej voro orientaler utan från ett litet land långt upp i nord, och som hade andra avsikter än att genom handel göra stadens köpmän rikare än de redan voro. Det var Karl XII med en del av svenska armén, som förirrat sig hit ner för att med lock och pock få Galiziens inbyggare på sin sida i kampen mot kung August. Men fästningens kommendant trodde sig säker bakom gravar, vallar och murar, vilka för endast några tiotal år tillbaka visat sig kunna motstå självaste hundturken, ehuru han säges ha kommit 150,000 man stark.

Kung Karl, som nog kände till fästningens brister och därför föga fäste sig vid dess kommendants självsäkra hållning, lät på aftonen den 26 augusti kavalleriet och dragonerna, med vilka han skyndat i förväg, kringränna densamma. Men ej nog härmed. Redan samma afton såg man honom, sedan fästningsverken noga utspanats, ivrigt sysselsatt med att lära manskapet vid de nyvärvade Krassowska och Dückerska dragonregementena att slunga handgranater. Vartill färdigheten skulle användas gjorde han klart vid de överläggningar han höll med dessa regementens chefer samt översten vid de skånska ståndsdragonerna, Kristian Albrecht von Buchwald. Samtliga dessa dragonregementen, de enda i sitt slag, som följt kungen vid detta tillfälle, fingo sitta av och anförtro sina hästar åt kamraterna vid kavalleriet. Den följande natten tillbragte de i kungens sällskap under bar himmel, ehuru det åtminstone stundtals regnade starkt.

I gryningen satte Karl XII i verket den plan han föregående afton förberett. Lemberg skulle stormas av en handfull dragoner. Det fordrades en man med kungens fältherreblick och djärva mod för att fatta och genomföra ett sådant beslut.

Vid stormningen gingo Buchwalds dragoner längst till höger, Krassows i mitten och Dückers till vänster. Yttersta fästningsgraven var på den västra sidan, där anfallet fördes fram, utan vatten och passerades därför raskt, ehuru kanonerna redan dundrade från fästningen. Upp på vallen komma dragonerna genom att stiga upp på varandras axlar. Nästa hinder är ett högt plank, bakom vilket försvararne stå. Men nu komma handgranaterna till nytta. De slungas över planket — och fienden måste draga sig tillbaka.

Den förste eller åtminstone en av de första, som låter sig av kamraterna lyftas över planket, är Lars Nilsson, som vid krigsutbrottet för fyra år sedan var simpel ryttare vid östgötarne men nu är kornett vid Dückers regemente. Många följa hans exempel, under det andra komma in genom de öppningar, som man här och där hugger i planket.

Karl XII hade hittills varit enbart åskådare till stormningen och övervakat, att hans order följdes. Men nu tvingades han att gripa in. Dragonerna hade kommit för långt åt vänster; de måste föras mer åt andra sidan, där det fanns en bro över den inre graven, fortsatt av en port i själva fästningsmuren. Det brådskar, ty försvararne äro som bäst i färd med att riva bron och bomma till porten. Kungen skyndar, följd av »Lille prinsen», fram till de stridande.

Förgäves ber överste Dücker honom låta bli att blottställa sitt liv. »Jag vill vara hos mitt folk», lär han ha svarat och för övrigt gjort klart för den duktige översten, att Sveriges konung framför varje annan var berättigad att vara med, där det gällde svenska folkets heder. Snart äro konungen och prinsen i spetsen för anfallet och bland de första, som över den redan delvis rivna bron storma in i Lemberg.

Därmed var fästningen faktiskt tagen, ty allt motstånd upphörde inom kort. Magnus Stenbock eller, som han ofta kallades, Måns Lurifax var redan samma dag inbegripen i en allvarlig men kortvarig överläggning med stadens magistrat, som slutade med att Lembergs borgare, androm till varnagel, blevo 300,000 riksdaler fattigare och svenska krigskassan precis lika mycket rikare.

Mera värd än dessa penningar var dock den ökade krigarära, som denna morgons händelser förlänade karolinerna. Ryktet

om denna sagolika bragd slog världen med häpnad, ja liksom bländade och förlamade deras motståndare, när de kommo att stå ansikte mot ansikte med de svenska hjältarne.

Källor: Ett undertecknat brev daterat Lemberg den 30 augusti 1704, R. A. — Lars Nilsson Östners sköldebrev av den 18 november 1719 i avskrift i Riddarhusarkivet.
Stanislaus Poniatowskis berättelse (tr. i Historisk tidskrift 1890). — J. M. Lyths dagbok (tr. i Karolinska krigares dagböcker II). — Leonard Kaggs dagbok (tr. i Hist. handl. del 24). — M. Krebs egenhändiga levernebeskrivning (tr. hos Ennes).

Den stora klappjakten.

Hösten 1704.

August den starke stod i september 1704 i trakten av Warschau med en armé av sachsare och polacker samt en del ryska hjälptrupper. En stor, genialisk plan, som länge lekt honom i hågen, var inför sin fullbordan.

Karl XII var ju neråt Lemberg till och skulle nog dröja där vintern över, tänkte August. Hans trogne bundsförvant, tsar Peter, hade börjat låta sina väldiga härmassor uppmarschera vid polsk-ryska gränsen och syntes äntligen fullt besluten att med dem rycka in i Polen för att där tillsammans med August riktigt på allvar taga i tu med svenskarne.

Hur det sedan skulle gå var noga uträknat. De förbundna kunde ju inalles påräkna bortåt 150,000 man mot Karl XII:s 30,000—40,000. Men ändå skulle de gå mycket försiktigt till väga. Kosackerna och det polska rytteriet skulle på sina snabba hästar omsvärma svenskarne och beröva dem allt som kunde tjäna till föda. Drivna av hungersnöd skulle dessa tvingas att angripa de förenade arméerna var helst dessa än anträffades, men de skulle finna dem i starka ställningar, mot vilka karolinernas hänsynslösa anfall måste splittras som snöbollar mot en husvägg. De aldrig förut besegrade skulle, utmattade av hunger och blodförlust, nödgas ingå en hård fred, som skulle skänka de segrande stora områden av Sveriges rika besittningar vid Östersjöns kuster.

Men August fick snart annat att tänka på än att smida stora planer för framtiden. En dag i början av oktober, just som hans trupper började bli riktigt hemtama i vinterkvarteren, stack Karl XII:s armé oförmodat upp huvudet mellan Augusts och Peters, och snart var den polska hären, med undantag av en del rytteri, driven ur sitt bekväma vinteride och över Weichsel, på vars västra strand den dock tills vidare fattade posto.

En svår flodövergång.

Karl XII hade brått att komma efter polackerna över floden. Västerut, i fästningen Posen, stred som bäst en liten svensk garnison, mest bestående av kavalleri, mot en överlägsen fiende och tycktes ej kunna hålla ut så länge till, om den ej fick hjälp. Dessutom ingick det i Karls plan att, sedan han väl kommit över, anordna en sannskyldig klappjakt på Augusts armé i avsikt att därunder tillfoga den så stora förluster som möjligt men först och främst att driva den västerut och in i Augusts arvland, Sachsen. Var detta väl gjort, kunde man sedan lägga svenska armén vid Polens västra gräns och därigenom låsa till dörren om de sachsiska stridskrafterna samt för lång tid framåt hindra en förening mellan dem och ryssarnes huvudstyrka.

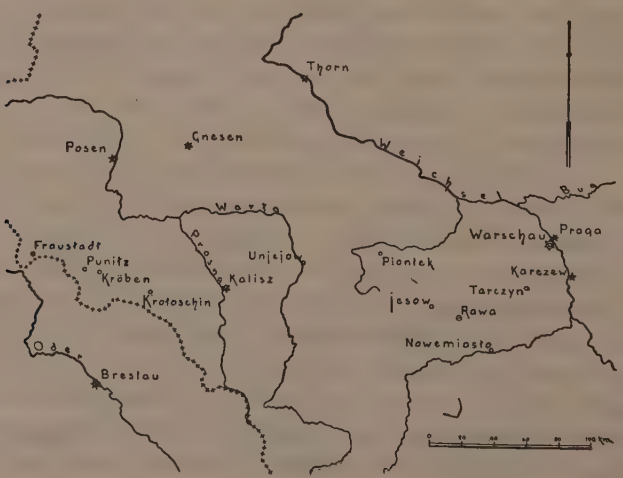

Första villkoret för att kunna förverkliga dessa planer var, som sagt, att raskt komma över Weichsel, och detta mötte svårigheter. Att fienden stod på andra stranden betydde mindre. Värst var, att han fört undan alla farkoster, vilka kunde tjäna som stöd under de behövliga flottbroarna. Chefen för Dalregementet, den duktige Magnus Stenbock, som redan så många gånger hjälpt svenska armén över de polska floderna, visste dock råd. Den 13 eller 14 oktober började man i Warschaus förstad Praga ivrigt arbeta på tvenne broar, avsedda att uppbäras av timmerflottar. Det lönade sig ju alltid att försöka, och den 17 på kvällen hade Stenbocks eget regemente den ena av dessa bryggor färdig.

Under den följande natten blev det liv och rörelse på den strand av Weichsel, som svenskarne besatt. Lastad på fordon och bevakad av Dalregementet samt Närke-Värmlands regemente, fördes den färdiga bryggan i skydd av mörkret söderut. Åt samma håll marscherade dessutom samtidigt Livgardet, Upplands, Västmanlands, Västerbottens och Sörmlands infanteriregementen samt så gott som hela svenska kavalleriet. I dagningen följande morgon hade man marscherat fyra mil och var framme vid det utsedda övergångsstället, en udde i trakten av Karczew, och vid 4-tiden på eftermiddagen låg flottbryggan utmed flodstranden, hopsatt och färdig att med strömmens hjälp svängas tvärt över floden. Utom 100 grenadjärer, som fördelats på densamma för att vid behov vara till hands för manövrerandet, befann sig även Karl XII med hela sin stab ute på bryggan, då förtöjningarna vid övre ändan lossades och flotten med alltjämt ökad fart svängde ut i floden.

Det var ett ganska djärvt vågspel att på detta sätt utlägga en brygga av denna konstruktion och längd över ett vattendrag, som var så brett, och där strömmen gick så stark som här. Men lyckades det, så hade man därigenom sparat in många timmar.

Det lyckades dock ej. Den svängande broändan nådde visserligen motsatta stranden, men själva bron låg på grund av stödens beskaffenhet för lågt i vattnet och bröts i nästa ögonblick mitt itu av strömmen. Karl XII och hans följeslagare föllo i vattnet men räddades åter upp på det torra. Över-

gången blev försenad med minst ett dygn, en alltför dyrbar tid under dessa förhållanden, ty fienden hade blivit varskodd av det buller, som föregående natt förnummits från svenska sidan, och redan fortsatt sitt återtåg.

Infanteriet fördes visserligen under den följande natten över i några båtar, som man till sist lyckades få tag i, men för kavalleriets del måste bryggan repareras, och det arbetet var ej färdigt förrän dagen därpå. Lämnande Rehnsköld kvar med sina 6 kavalleriregementen, skyndade under tiden Karl XII med de övriga tillbaka till Warschau i hopp att där finna bryggan nummer två färdig och utlagd.

Men även detta hopp sveks. Det gick vid Warschau som vid Karczew: bryggan bröts av strömmen, och kavalleriet, som skulle utföra själva förföljandet, blev uppehållet många dyrbara timmar.

Klappjakten börjar.

Den 21 oktober på kvällen, då fienden redan fått 2—3 dagars försprång, var dock hela svenska armén över Weichsel. Rehnsköld hade med sina sex kavalleriregementen nått Gossani, 3 mil väster om Nowemiasto, och hit anlände denna afton även Karl XII efter en vågsam och ansträngande ritt från Warschau över Tarczyn. General Wellingk befann sig samtidigt med det övriga kavalleriet i trakten av Warschau. Infanteriet hade visserligen börjat sin framryckning västerut men kan för den följande skildringen lämnas ur räkningen, ty det deltog ej i den egentliga jakten efter fienden. Denna skildras på följande sätt av en, som själv var med.

»*Den 22* marscherade vår nådige konung med desse (Rehnskölds) 6 kavalleriregementer förbi Rawa till Jesow 7 mil, och allt under vägen finge vi sachsiska fångar.

Den 23, söndagen, marscherade vi till Piontek 5 mil, där vi sågo fiendens arriärgarde [om] 300 hästar, vilka strax drogo sig av; dock hindrade det intet, att vi icke under vägen togo till fånga 1 major och 54 sachsare. Mörkret kom, att vi den dagen intet vidare kunde förfölja. Vi ställde oss i fiendens läger. Våra voloscher[1] togo ock en kung Augusts

[1] Lätt polskt rytteri i Karl XII:s tjänst.

drabant till fånga den dagen, som skulle till deras fältmarskalk Steinau till Rawa med brev, uti vilket konung Augustus hade skrivit order, huru och vart han skulle gå och fly undan med sin armé för de svenska, vilket gjorde hans avsikt uppenbar.

Den 24 . . . marscherade vi till Unjejow 5 mil,[1] och in emot staden sågo vi åter fiendens arriärgarde, som i fullt galopp gick undan och över passet, strömmen Warta. Vår nådige konung lät göra liten halt vid strömmen, emedan det sades, att fiendens infanteri var bakom oss i staden, vilket, när Hans Maj:t rekognoscerade, intet så var. Emellertid efter vi gjorde halt, lät fienden en skvadron draga sig emot oss över det ena passet tillbaka. Vår nådige konung kom inte till passet så snart igen, [att] han icke strax lät befalla en skvadron av Livdragonerne att gå gerade över passet på fienden löst, vilka honom pousserade, [så] att han med förlust och i största konfusion kom över passet tillbaka på flykten. Mörkret hindrade oss återigen vidare den dagen förfölja. Vi togo under vägen och där i staden en hop fångar och mycket många slogo våra voloscher i hjäl så av sachsare som ryssar. Den dagen blevo bägge volosch-ryttmästarne skjutne, den ene knall och fall, den andre, Nastoff vid namn, illa blesserad och andra dagen död.

Den 25 dröjde vi i Unjejow till middagen, då Dückers, Krassows och Örnstedts[2] regementena hinte oss. Hans Maj:t med de 6 regementena gick förut till Kawietz 3 mil. Under vägen togo vi fångar, och våra voloscher slogo många ihjäl.

Den 26 marscherade vi med de[ssa] 9 kavallerieregementen, Livdragonerne, Dückers, Krassows, Örnstedts, Mellinska, Hornska, Nylänningarne, [svenska] Adelsfanan och Kruses till Kalisz 5 mil, därest fiendens arriärgarde åter lät sig se. De drogo sig strax genom staden bort men lämnade något infanteri i staden, som slogo igen portarne och revo bryggan sönder vid stadsporten. Vi drogo oss över passet, strömmen Prosna, besatte stadsportarne, och fick överste Dücker med sitt regemente ordres slå sönder porten och gå in i staden. De sköto fuller utur staden något på oss, dock gjorde [de] ingen stor skada. Men sedan överste Dücker med sine dra-

[1] Enligt andra uppgifter 6 mil. — [2] Södra skånska regementet.

goner voro inne och [hade] givit de där funne sachsarne kvarter, skedde ett olyckligt skott av fienden utur ett torn, i det att Klinckowström[1] knall och fall sköts av hästen. Till fånga togs i staden en överste, Ribe vid namn, 1 ryttmästare, 3 löjtnanter och ungefär 40 gemena. Mörkret hindrade oss den dagen något vidare företaga.

Den 27 marscherade vi till Krotoschin 5 mil,[2] därest fienden åter lät se sig; och som mörkret kom, gjorde fienden [i det närmast belägna skogsbrynet upp] en hop eldar i mening att inbilla oss, [att] han där kamperade. Vår nådige konung lät strax rangera desse 9 regementer i träffen och reserv, och i månskenet marscherade vi gerade på fiendens läger, som dock redan var borta; dock togo vi där en hop efterlämnade till fånga.

Den 28 marscherade vi till Punitz 5 mil. Sågo, förrän vi kommo till staden, fiendens arriärgarde; var ock i staden [en del] av fiendens infanteri [för]lagt, som sköto på oss. Men vår nådige konung, som såg fiendens 12 bataljoner och 14 skvadroner på andra sidan staden vid byn Janischewo, skyndade sig dit [och] fant fienden i full marsch. Lät strax våre uppmarscherade skvadroner med värjan i näven gå gerade på fienden löst....»

Så hade nu klappjakten pågått dag ut och dag in jämnt en vecka, innan Karl XII lyckades upphinna någon större del av fiendens trupper. Bortåt 40 mil hade man ridit, nästan utan att ens giva sig tid att laga någon föda eller att sadla av hästarna. Kungen hade under dessa dagar som vanligt varit en föresyn för sitt folk och varken i fråga om föda eller bekvämlighet i nattkvarteren unnat sig något, som ej varje man i ledet också kunde få.

Då Karl XII nu på eftermiddagen den 28 österifrån, över Kröben, närmade sig Punitz, hade han med sig blott sitt avantgarde, bestående av fem kompanier av Södra skånska kavalleriregementet, en del av Livdragonerna samt av Krassows och Dückers dragoner. Återstoden av de trupper, som följt

[1] Karl Bernhard Klinckowström var kammarpage hos Karl XII och en av hans mest omtyckta följeslagare, som ständigt varit vid sin unge konungs sida.
[2] Torde varit 7—8 mil.

honom, var antingen efter eller utsänd åt annat håll. Emot sig hade man 4,000 man sachsiskt infanteri och några hundra man kavalleri under Schulenburg, en av samtidens skickligaste generaler.

Redan vid Kröben hade man varit i strid med fiendens avantgarde. Sedan staden passerats, observerades, som sagt, vid byn Janischewo, ett par km. väster om densamma, fienden uppmarscherad och beredd till strid. Hans linje sträckte sig från sumpmarken norr om den väg, som ledde till Fraustadt, förbi Janischewo ett stycke söder ut på slätten. Framför sig hade han ett brett dike, svårt att komma över.

Det började redan skymma, då svenskarne redo fram mot denna starka ställning. Deras hästar, särskilt livdragonernas, voro så trötta, att de endast med största möda kunde komma över diket. Men kungen ville till varje pris utan dröjsmål anfalla, och det skedde även. Längst till vänster förde han själv södra skåningarne mot fiendens kavalleri, som stod på slätten söder om byn, och när detta kastats över ända, fortsatte han attacken mot infanteriet. Detta blev anfallet även av dragonerna och upprepade gånger genomridet men fortsatte tappert striden. När det redan var så gott som mörkt, anlände återstoden av de trupper, som deltagit i kungens marsch, och gingo även de till anfall. Dimma och mörker skilde dock

till slut de stridande åt, och åter kommo sachsarne något så när helskinnade undan.

Dagen därpå fortsattes förföljandet, därvid polska gränsen passerades och man ryckte in i Schlesien. Floden Bartsche övervadades, och efter nya 6 mils marsch nådde svenskarne den breda floden Oder, dit de kommo lagom för att se fiendens eftersta avdelningar i pråmar passera över.

Följande dag ägnades åt välbehövlig vila. Norrifrån hördes dock några kanonskott. Där utspelades nämligen den stora klappjaktens näst sista akt. Återstoden av det svenska rytteriet, vilken blivit försenad vid övergången av Weichsel, hade under Otto Wellingk följt i spåren de 9 regementen, med vilka konungen jagat efter fienden. I början hade det varit en dagsmarsch emellan konungen och Wellingk, men mot slutet hade denne undan för undan förkortat avståndet och nu hunnit upp ungefär i höjd med kung Karls avdelning. Ett fullt ut lika stort kraftprov som det, som kungens avdelning bestått! Nu anföll Wellingk vid Fraustadt en del av Augusts ryska hjälptrupper och tilltygade dem illa. Den därpå följande dagen blevo något längre österut 2,000 kosacker till sist omringade och oskadliggjorda.

Härmed var den stora klappjakten ändad. Men August den starke grämde sig mången god dag efteråt över dess resultat, ty mänskligt att döma var han nu mer fjärran från sina önskningars mål än någonsin förut.

Källor: En deltagares dagboksanteckningar. R. A. M. v. der Schulenburg till August II den 12 november 1704. Hauptstaatsarchiv, Dresden.

»Jag är en svensk soldat.»

Vintern 1704—1705 låg Karl XII:s huvudarmé vid Polens västgräns i trakten av Rawitsch. Här vilade den ut efter sommarens och höstens ansträngningar och höll samtidigt en talrik sachsisk-rysk armé innestängd i det västerut belägna Sachsen. På det hela taget hade man det nu mycket lugnt och fridfullt, inkvarterad som man var på godsen och

i byarna. Men de små avdelningar, som allt emellanåt utgingo på proviantering, fingo någon gång uppliva bekantskapen med Smiegilskis ryttarskaror eller andra fientligt sinnade polacker.

Det var i dylikt uppdrag, som Gustav Pistol, löjtnant vid Östgöta infanteri, på morgonen den 4 januari 1705 befann sig i byn Cissowa, belägen 2 mil från staden Piotrkow och över 20 mil öster om Rawitsch. Hela den styrka han hade med sig bestod endast av 4 furirer och 20 man. Klockan hann emellertid ej bli mer än 9 på förmiddagen, innan man störtdes i sitt förehavande att insamla mjöl, kött, fläsk, tobak m. m., som byamännen skulle avlämna till svenska arméns underhåll. Några polacker av Smiegilskis anhang observerades nämligen då i byns närhet, och Pistol ansåg därför säkrast att draga samman sitt folk samt på fältet utanför avvakta, vad som vidare skulle hända.

De först ankomna polackerna höllo sig emellertid länge på respektfullt avstånd, men på samma gång kunde man iakttaga, att fiendernas styrka hastigt växte. Till slut skattade Pistol dem till omkring 800 ryttare, som nu beredde sig att kringränna honom och hans folk. Att möta fienden på öppna fältet var ej längre möjligt. Där skulle man, anfallen från alla sidor, snart bli nedgjord. Pistol marscherade därför till en större gård, som låg något på sidan om byn, och ordnade här sin trupp till försvar. Portarna tillbommades, och soldaterna erhöllo var sin post att försvara. Knappt var detta gjort, innan gården anfölls. Tre gånger försökte polackerna storma och lyckades bryta upp portarna samt vräka omkull ett omgivande plank, men sedan möttes de av så starkt motstånd, att de för var gång måste draga sig tillbaka igen.

I längden kunde det dock ej fortgå på detta sätt, och då fienden lyckades antända en närbelägen lada, som i sin ordning hotade att sätta eld på huset, där Pistol och hans östgötar befunno sig, fann denne tiden inne att laga sig därifrån.

Efter det tredje stormningsförsöket hade polackerna dragit sig något tillbaka för att hämta krafter till nya ansträngningar. Då passade svenskarne på och sprungo över fältet tillbaka till byn, i vars portliknande ingång Pistol beslutit sig för att fortsätta striden. Länge behövde man ej vänta här, innan

fienden ånyo anföll och i galopp närmade sig bygatans trånga öppning. Men de fåtaliga försvararne lyckas dock med sina lugnt avgivna salvor återigen tre gånger i rad driva honom på flykten under tillfogande av stora förluster. Polackerna välja då ett annat tillvägagångssätt. Åter är det elden, som skall göra't.

Enstaka karlar söka krypa in genom de närliggande husens fönster i avsikt att antända hela byn, men Pistols folk har ögonen på dem och förhindrar detta. Då försöker fienden att samma väg sticka in brinnande halmkärvar, uppträdda på långa käppar, men även detta blir utan resultat. Visserligen lyckas man återigen sätta eld på en lada, men den ligger alltför avsides, för att detta skall innebära någon fara för själva byn.

Då göra polackerna ett sista försök att med eldens hjälp få bukt med sin uthållige motståndare. De antända en med halm lastad släde och börja att helt försiktigt, med lasset som skydd mot försvararnes eldgivning, skjuta den fram mot ingången. Men även detta misslyckades, ty de som erhållit detta uppdrag funno, att man även bakom halmlasset fick påhälsning av försvararnes kulor. Då uppgåvo de företaget och sprungo sin väg.

Klockan hade emellertid blivit 2 på eftermiddagen. Den korta vinterdagen närmade sig sitt slut. Pistol hade fått nära hälften av sin styrka försatt ur stridbart skick. Att fienden hade ett stort antal fallna och sårade, betydde dock mindre, eftersom han ju i alla fall var så ofantligt överlägsen. Icke desto mindre övergick den polske befälhavaren till att försöka sig på en underhandling. Han framsände till Pistol en parlamentär med en papperslapp, på vilken det på polska, latin och franska erbjöds svenskarne en förmånlig kapitulation och utlovades dem den bästa behandling. Pistols svar kom utan tvekan: »Jag är en svensk soldat och förstår det intet; och ger jag mig icke, så länge jag har någon man igen och någon blodsdroppe är i mig.»

Med denna hälsning fick parlamentären återvända. Fienden upprepade då försöken att driva svenskarne från ingången till byn, men när skymningen vid 4-tiden på eftermiddagen började sänka sig över nejden, hade han tröttnat, lastade sina sårade och döda på slädar och tågade bort.

Gustav Pistol.
Pennteckning av Carl Hellström.

Den värsta faran var över, men östgötarne fingo dock hela den följande långa vinternatten vara på sin vakt; och först dagen därpå, då en annan svensk avdelning om 100 man kommit till deras hjälp, kunde de anträda sin marsch.

Källor: Trenne relationer, den ena daterad den 5 januari 1705. R. A.

Klas Bondes sista strid.

Generallöjtnant Nieroth låg i juli 1705 i Warschau med ett par tusen man kavalleri. I den polska huvudstaden höllo ombud från landets provinser på med förhandlingar om fred och förbund med Sverige samt om den nyvalde konungens, Stanislai, kröning. Och som Karl XII till varje pris ville befordra dessa överläggningar till ett gott resultat, måste han också hindra, att de störddes av den avsatte konungens anhängare. Detta var Nieroths långt ifrån lätta uppgift.

Svenskarne innehade visserligen vänstra Weichselstranden, där Warschau låg, men på den motsatta svärmade det mångdubbelt talrikare sachsisk-polska kavalleriet omkring, och längre bort i öster stod hela ryska huvudarmén. Liksom för att ytterligare öka svårigheterna var sommaren 1705 mycket torr, varför vattenståndet i Weichsel var så lågt, att floden litet varstädes kunde övervadas.

Den 18 juli hade Nieroth fått känning av att något var i görningen på fiendesidan. Han utsände därför denna dag tvenne 180 man starka spaningsavdelningar, som skulle avpatrullera Weichsels stränder. Den ena av dem gick utför floden, åt Thorn till. Den anfördes av överstelöjtnanten vid Östgöta kavalleri Klas Bonde och bestod av folk ur samma regemente samt ur Smålands kavalleri och Karl Gustav Kruses svenska tremänningar.

Bonde hade order att gå till en plats, som hette Kasum, omkring 4 mil nordväst om Warschau. Här stod han också natten mellan den 19 och 20 juli, då rapport ingick, att fiendens kavalleri förberedde en övergång en mil närmare huvudstaden, i trakten av Zakoczyn. Utan att giva sig tid att samla hela sin styrka medtog då överstelöjtnanten endast 20 man

och jagade i sporrsträck mot denna plats. Framkommen i dagningen fann han, att ryktet talat sanning. Fiendens avantgarde, omkring 500 ryttare, var redan över, och hans huvudstyrka, bortåt 9,000 man, stod beredd att följa efter.

Klas Bonde betänkte sig ej länge. I spetsen för sina 20 ryttare anföll han det fientliga avantgardet utan hänsyn till att en mot tjugu ställdes. Det blev en het dust, som slutade med att Bonde och hans kamrater alla stupade.

Så snart återstoden av den svenska spaningsavdelningen fick reda på, vart befälhavaren ridit, skyndade den efter och kom fram just som ungefär hälften av fiendens huvudstyrka passerat floden. Ånyo upprepas samma skådespel som förra gången. De 160 ryttarne, anförda av ryttmästarne Elfving, Witting och Wrangel, gå utan tvekan till attack mot fiendens ungefär 5,000 man. De bli kringrända men försvara sig med stor tapperhet. Omkring hälften lär ha lyckats slå sig igenom och framförde till Nieroth meddelande om den fara, som hotade. De övriga stupade eller blevo fångna.

Det förefaller som en sagolik, nästan vansinnigt tapper bragd, detta som den 20 juli 1705 två gånger i rad tilldrog sig på Weichselstranden. Med all sannolikhet har dock fiendens övergång av floden åtskilligt försenats därigenom, ja det finnes omständigheter, som tyda på att det verkligen fanns utsikt för att denna lilla styrka skulle ha kunnat hindra övergången. Så lär den fientlige överbefälhavaren, då han nästa dag blev tillfångatagen, ha yttrat: »Om Klas Bonde i går hade givit sig till tåls, till dess han fått mera folk, så hade han levat ännu och jag icke varit fången.» Polacken Stanislaus Poniatovski, Karl XII:s trogne vapenbroder, anger dessutom i berättelsen om sina upplevelser en annan följd av denna episod. »Den tapperhet och oförskräckthet», säger han, »som den svenske officern ådagalagt, injagade emellertid en viss skräck hos fienderna.» Det är heller inte utan, att man i sachsarnes och polackernas uppträdande i den nästa dagens strid vid Warschau kan spåra verkningar av Klas Bondes och hans kamraters övermänskliga djärvhet.

Källor: En svensk relation samt O. A. Paijkulls rapport till August II den 2 augusti 1705. R. A. — Dagbok av en ingenjörofficer (tr. i Karolinska krig. dagb. del II). — Stanislaus Poniatovskis berättelse (tr. i Historisk tidskrift 1890).

Rytteristriden vid Warschau 1705.

Nieroth väntade fiendens anfall redan under loppet av den 20 juli, samma dag som Klas Bondes detachement försökte hindra polackerna att gå över Weichsel. Men denna väntan blev förgäves. Natten till den 21 tillbragte svenskarne på höjdplatån, där Lubomirskis palats var beläget. De utgjorde inalles knappa 2,000 man, tillhörande Östgöta och Smålands kavalleri samt

Kruses svenska tremännings kavalleriregemente, samtliga dock tillhörande härens kärntrupper. Kapten Kafle vid Skaraborgs regemente hade dagen förut med 60 man infanteri anlänt till Warschau och kom därför att deltaga i de följande händelserna.

I dagningen fick man rapport, att fienden i full stridsformering anryckte utmed Blonie-vägen. Nieroth satte sig då genast i marsch i riktning mot byn Vola, rakt västerut från Warschau. En stark motvind drev dammoln i ansiktet på svenskarne och försvårade deras framryckning, men man behövde ej rida långt, innan fienden blev synlig. Ju närmare man kom denne, desto tydligare framträdde det, hur ofantligt överlägsen han var. Ehuru de sachsiska och polska skvadronerna voro upp-

ställda i treledig formering och ordnade i tre linjer, den eftersta dock bestående endast av några hundra man, utfyllde de hela området mellan byn Rakowice och Warschau, ja sträckte sig ändå längre åt norr.

Nieroth hade mot tidens bruk ordnat sina små skvadroner på endast två led och uppställt dem alla i en linje, allt för att vid anfallet kunna täcka fiendens front. Men det hjälpte ej. Denna var ändock dubbelt så lång som svenskarnes och hotade att på båda sidorna fullkomligt överflygla dessa. För att avvärja denna fara delade sig därför svenskarne i tvenne grupper. Nieroth drog sig med smålänningarne, vars chef han var, samt Kruses ryttare åt höger, Jakob Burenschöld, östgötarnes chef, med sitt regemente något åt vänster.

Som vanligt ökade svenskarne farten, ju närmare de kommo fienden, och sprängde till sist utan att lossa ett skott honom till mötes med dragna värjor. Utan att blinka uthärdade de en salva och höggo sedan in. Sammanstöten skedde strax efter det Nieroths trupper passerat vägen Warschau—Tarczyn.

Den omständigheten, att en lucka uppstått i svenska slagordningens mitt, utnyttjades genast av den fientlige överbefälhavaren, generallöjtnant Paijkull. Sex sachsiska skvadroner spränga fram i luckan, svänga åt vänster och träffa Kruses regemente, som bestod av endast 400 man, rätt i flanken, uppriva ett par av dess skvadroner och hejda en del av regementet i dess framryckning. Ehuru tremänningsryttarne värjde sig tappert, förlorade de tre av sina standar.

Under tiden fortsatte emellertid Smålands kavalleri anfallet mot fiendens vänstra flygel, som bestod av omkring 3,000 man lithauiskt kavalleri, kastade detta i en handvändning över ända och jagade efter detsamma i nordlig riktning, som det sägs, två hela mil.

Men Burenschöld och hans 800 östgötar fingo ett drygare arbete än kamraterna från Småland. I fronten hade de 2,000—3,000 sachsare, kärnan av fiendens kavalleri. Och under det de stredo med dessa, riktade en lika stor styrka polacker, som utgjort Paijkulls hela högra flygel, anfall på anfall mot deras flank och rygg. Sachsarnes främsta linje kan dock ej motstå våldsamheten i östgötarnes attack; den vänder och

flyr, dragande med sig de trupper som äro bakom. Obekymrade om de anfall, som polska kavalleriet riktar mot rygg och flank, följa dessa 8 svenska skvadroner sin vikande fiende i hälarna.

Det gick till en början i riktning mot byn Wola. Sedan denna passerats, fick fienden dock tillfälle att på nytt ordna sig och inväntade, med vänstra flygeln stödd mot byn Olani, vad Burenschöld vidare skulle tilltro sig att uträtta.

Då östgötarne mot förmodan här funno fienden ånyo beredd till strid, gjorde de ett uppehåll i förföljandet för att hämta andan och ordna sig. Därunder anlände förstärkning. Överstelöjtnant Sacken hade lyckats samla de av Kruseska regementets skvadroner, som i första sammanstöten råkat i oordning. Men ej nog härmed. Han hade sedan anfallit och jagat på flykten de 6 sachsiska skvadroner, som utfört anfallet i regementets flank, och därefter skyndat Burenschöld till hjälp.

För andra gången gick då denne till anfall. Därunder hände det, att tvenne sachsiska gardesskvadroner hotade hans vänstra flank, och det såg betänkligt ut, eftersom samtliga svenska trupper redan voro upptagna på annat håll och inga funnos till hands att avvärja denna fara. Men då framkom i rätta stunden kapten Kafle med sina 60 infanterister. De hade löpt allt vad de orkat men ändock, som självklart var, blivit efter det framstormande kavalleriet. Nu fingo de dock lön för sina ansträngningar. Just som de båda fientliga skvadronerna voro i begrepp att utföra sitt flankanfall, gav dem Kafles avdelning ett par välriktade salvor, vilket betog dem all lust att fullfölja sin uppgift.

Striden vid Olani blev ej lång. Även här veko sachsarne efter ett svagt försök till motstånd, lämnande själve sin överbefälhavare fången. Burenschöld avbröt efter denna nya framgång förföljandet, oviss som han var om Nieroths öde. Denne hade emellertid också han som segrare återvänt till Warschau, där han dock fann en del plundrande fiender, som måste jagas tillbaka över Weichsel, innan dagens verk var ändat. Klockan var då 2 på eftermiddagen. Det var hög tid på att manskap och hästar, som varit i fullt arbete sedan klockan 4 på morgonen, fingo vila ut.

Värst däran hade östgötarne varit, och stora voro luckorna i deras led. Men så hade de också höljt sig och sitt regemente med evärdlig ära.

Källor: Desamma som för nästföregående berättelse.

Ett broförsvar.

Dalregementet och Upplands regemente delade under hösten 1705 broderligt uppgiften att bevaka den bro, Karl XII låtit slå över Weichsel mellan Warschau och dess förstad Praga. Det var av synnerlig vikt, att fienden ej fick tillfälle att förstöra bron, ty den hade en stor uppgift att fylla i de krigsföretag, som kungen hade i sinnet. Eftersom den var ända till 600 steg lång, skulle det under höstens högvattenstånd bli svårt att ånyo lägga ut den, om den bleve förstörd.

Men den ryska huvudarmén, som stod österut i Lithauen, kunde icke få någon riktig hemtrevnad i vinterkvarteren, så länge man visste, att Warschaubron låg där färdig att släppa svenskarne över till deras sida av Weichsel. Fienden utsände därför i oktober en strövkår om 5,000 man sachsiskt, ryskt och polskt rytteri, vars huvuduppgift tyckes ha varit att förstöra bron. I dagningen den 14 oktober lyckades det dem verkligen att obemärkta rida in i Praga och närma sig själva bron, där bevakningen vid detta tillfälle bestreds av endast en fänrik, 2 underofficerare och 40 man. Av dessa stod en mindre post bakom en slagbom, som anbragts vid landfästet åt Praga till; en underofficer och 12 man befunno sig bakom en annan dylik bom mitt på bron, under det att huvudstyrkan hade fattat posto på Warschau-sidan.

Svenskarne tyckas ej ha anat, att fara var å färde, förrän fienden redan var över dem och i massor stormade ut på bron. Den lilla vakten, som befann sig mitt på denna, lyckades dock bjuda så duktigt motstånd, att återstoden av bevakningstruppen hann ila till hjälp. Men striden var för ojämn och hotade att sluta illa för försvararne, då en väl behövlig förstärkning kom framskyndande. Översten vid Upp-

lands regemente, Valentin Dahldorff, och hans major, Kasimir Sigismund Wrangel, hade varit tidigt uppe denna morgon och just kommit ridande genom Warschau i avsikt att begiva sig ut till högkvarteret, som låg några mil från staden, då de fingo höra stridslarmet från bron. De hopsamlade i hast 20 man och skyndade utan att förlora ett ögonblick till hjälp.

Dahldorff var en man, som vid många tillfällen visade, att han, ehuru tysk till börden, kunde slåss som en karlakarl för Sveriges sak. Utkommen på bron tog han ledningen av det hela och gick till och med anfallsvis till väga med sådan

kraft, att den lilla svenska avdelningen, som i sin helhet ej ens torde ha uppgått till 60 man, i ett nu rensade bron från fiender.

Vid broändan åt Praga till gjordes dock halt. Här fingo de fiender, som först försökt att bemäktiga sig bron, förstärkning av sina återstående kamrater. Dessa hade förut varit i strid med 140 man av konung Stanislai polska garde, vilka legat inkvarterade i Praga, och övermannat dem. Från några hus, som lågo vid broändan, och ett närbeläget pålverk utgick inom kort en mördande eld mot Dahldorff och hans lilla trupp. Än värre blev det, då fienden släpade fram fyra små kanoner, som de tagit från det nyssnämnda polska gardet, och lät dem deltaga i elden.

Både Dahldorff och Wrangel blevo svårt sårade. Den förstnämnde lär ha erhållit elva sår och särskilt fått huvudet så illa tilltygat, att han led svårt men därav för hela sitt återstående liv. Han bars, till synes döende, i ett lakan bort från stridsplatsen. Många andra svenskar stupade eller blevo svårt sårade.

Till sist måste svenskarne draga sig tillbaka över bron. Fienden följde tätt efter och började genast avhugga kablarna, varmed de fartyg voro förankrade, vilka tjänade som stöd för bron. Det var ett kritiskt ögonblick. Finge fienden ännu några minuter på sig, så skulle den med så mycket besvär byggda bron flyta bort med strömmen, brytas av och fullkomligt förstöras. Men då kommer en ny liten trupp framskyndande från Warschau. Det är kapten Bure med 110 man ur Upplands regemente, som väckts av skottväxlingen och raskt ryckt ut ur sina närbelägna kvarter. De nykomna skynda ut på bron och öppna eld på de fiender, som hålla denna besatt. Men de bli i sin ordning beskjutna med en överlägsen eld, som försätter samtliga officerare och en del av manskapet ur stridbart skick. Det är tydligt, att de ej skola förmå återtaga bron och hindra dess förstöring.

Men återigen kommer en svensk truppavdelning tillskyndande. Det är 100 man ur Dalregementet, anförda av kaptenerna Gustav Anrep och Anders Sevallin. Varnade av upplänningarnes öde, giva de sig ej i eldstrid med sin ofantligt överlägsne fiende, utan med musköterna på ryggen och värjorna dragna storma de bron och taga den.

Det berättas från denna episod, att en av dalkarlarne, som blivit svårt sårad, jämrade sig högt, varför en av kamraterna ropade till honom: »Har du gått hit som en brav karl, så tig och dö som en brav karl! Äst du blesserad, kan du väl bliva frisk igen, men skrik intet som en gammal käring!»

Samma situation som då Dahldorff sårades inträffade nu ånyo. Den lilla svenska styrkan av de överlevande från Bures kompani samt Anreps och Sevallins folk, som sammanlagt torde ha utgjort högst 150 man, utsattes vid Praga-sidan för en häftig eld. Den tappre Anrep, som redan vid brons återtagande fått en kula genom låret, höll sig dock fortfarande

uppe, tills han på vägen, som ledde in i Praga, ånyo träffades och döende sjönk till marken. Många delade hans öde.

Även denna strid hade kanske varit lönlös, om ej överstlöjtnant Siegroth, samme man som så energiskt försvarade sin pråm den där gången 1702 på floden Njemen, kommit marscherande med Dalregementet och börjat jaga fienden ur Praga. Senare anlände även andra trupper och deltogo i förföljandet av den fientliga strövkåren, varvid denna led stora förluster.

Källor: Kanslipresidentens (Hermelins och Cederhielms) koncept av den 14 oktober 1705 och en på franska skriven relation i R. A.

En äventyrlig patrullritt.

I juli 1706 befann sig den Lewenhauptska armén under befäl av generalmajor Stackelberg i norra Lithauen i trakten av Szawle för att skydda den kurländska gränsen mot lithauiska kronarmén under Wisniowiecki. Ryssarne, som tidigare mycket talrika hållit till i dessa trakter, hade några månader förut jagats undan av Karl XII och hans huvudarmé.

Den 30 juli på aftonen lämnade en stark patrull huvudkvarteret i Szawle och tog vägen åt sydost över Szadow. Befälhavaren var kaptenlöjtnanten vid Livländska adelsfanan, Hieronymus Zeiger, en av de mest anlitade patrulledarne i Lewenhaupts

armé och en man, som ej väjde för något företag, hur farligt det än var. Hans trupp utgjordes av en regementskvartermästare, en korpral och 49 man, tillhörande olika regementen, såsom Norra skånska och Karelska rytteriet, Livländska adelsfanan m. fl. Patrullens uppgift var att framtränga ungefär 12 mil söderut till Kejdany, därifrån fienden nyss förut inrapporterats.

Men nu skola vi låta löjtnant Zeiger själv berätta, ungefär som orden föllo sig i hans rapport.

»Från Szawle marscherade vi till Rinkiski, vilket var 3 mil; därifrån fortsatte vi till Bejsagola likaledes 3 mil och sedan vidare ända till Datnow ytterligare 4 mil. Som vägen var osäker, gingo vi genom buskar och snår. Jag visste nu, att i Kejdany, där fienden nyss förut stått, ännu befann sig en major vid namn Karp och en kapten Zöge, tillhörande Wisniowieckis armé. Både för att enligt mina instruktioner utspana Kejdany och försöka taga dessa båda officerare till fånga närmade jag mig nattetid denna plats. De hade dock föregående afton fått underrättelse om oss och skyndsamt gått över ett där flytande vattendrag. I deras ställe tog jag då tillfånga tre av Kejdanys förnämsta borgare samt stadens postmästare, vilken nyss återkommit från fienden, och tvang dem att i sällskap med regementskvartermästare Neüman och 12 ryttare resa till generalmajoren i Szawle.

Under tiden kom även en tysk jude med brännvin från Ejragola till Kejdany. På min förfrågan meddelade han, att en kommissarie och 8 man uppehöllo sig i förstnämnda stad och där redan indrivit några och 20,000 floriner i kontributioner, samt vidare att ett kompani husarer stod en mil därifrån. Detta föranlät mig att sända juden till Szawle med en rapport till generalmajoren, däri jag meddelade honom, att jag med patrullen skulle avgå till Grinkiski, som ligger 6 mil från Szawle, samt att jag där som svar på rapporten inväntade order med juden, om jag skulle marschera till Ejragola för att söka taga kommissarien och hans penningar samt göra en påhälsning hos det fientliga husarkompaniet.

Dagen efter den, under vilken jag avsände de fyra Kejdanyherrarne och juden, anlände jag ungefär kl. 12 middagen med min patrull, nu bestående av en korpral och 37 man, till ett

stort skövlat gods nära Grinkiski men fann ej juden där med de begärda orderna. I stället sammanträffade jag med en löjtnant och 30 man av Sapiehas polacker. Den polske löjtnanten stärkte mig i min uppfattning, att fienden stod på andra sidan vattendraget vid Kuna. Jag lät då utfodra hästarna i en lada och sände, enär manskapet var mycket hungrigt, en korpral och en man till Grinkiski för att hos myndigheterna hämta 5 Lt bröd och 2 Lt kött.

Strax efter det de avlägsnat sig, och innan vi varit en halv timme på godset, anfölls detta av fienden med 500 man av Wisniowieckis folk. Sedan mitt och den polske löjtnantens manskap skyndsamt stigit till häst, slogo vi oss med den högstes bistånd igenom och mötte fienden med en så verksam eld, att han tog till flykten och utom sårade även lämnade åtskilliga döda efter sig. Bland fångarne befunno sig tvenne ryttmästare.

I ett litet torn över själva ingången till godset hade jag utsatt en post om två man. Dessa upptäckte liksom jag själv på avstånd en stor mängd fiender, som voro i anmarsch. Jag tog då de båda ryttmästarne i förhör, och dessa bedyrade med fingret på korset, att fienden inalles bestod av 1,500 man, däribland dock inga tyskar. Jag sände då fångarne under bevakning av 4 man till den av godsets portar, som vette åt Grinkiski. Jag beräknade fiendens styrka till 1,000 man. De 500, som först anfallit oss, hade nämligen ryckt in i Grinkiski.

Eftersom han var i full anmarsch mot gården, måste jag rycka ut med mitt folk. Vi togo ställning bakom ett i dennas närhet befintligt brett dike, över vilket ledde en bro, som endast kunde passeras av två man åt gången.

Vid diket utspann sig, sedan fienden anlänt till motsatta sidan, en häftig eldstrid. Många av polackerna, som ville passera bron, stupade och blevo liggande i vattnet. Även vid denna, den andra striden i ordningen, gav den gode Guden oss sitt bistånd, så att de 1,000 polackerna och kosackerna med förlust måste draga sig tillbaka.

De ordnade sig emellertid ånyo och anföllo oss åter, denna gång från tre olika håll, i tanke att därigenom lättare kunna skingra oss. Med den högstes hjälp lyckades vi dock även denna gång utan egna förluster slå fienden tillbaka.

Zeigers patrull.
Penntecknıng av Carl Hellström.

Efter denna strid beslöt jag mig — eftersom klockan var 4 på eftermiddagen och kvällen närmade sig — för att låta mitt folk taga ställning i den nämnda byggnaden och lät omsorgsfullt tillbomma dennas båda portar. Jag fick emellertid ej lång tid på mig att ordna försvaret av densamma. De i tornet utställda posterna blevo nämligen varse, att fienden ständigt erhöll nya förstärkningar. Det var överste Brandt, som anlände till de sinas hjälp med ytterligare 1,500 i tyska uniformer klädda polacker.

Kort därpå uppmarscherade de inom synhåll på samma plats, varest de 1,000 polackerna förut stått, under det att dessa, som kommenderades av översten Wasinsky, drogo sig förbi den lilla staden Grinkiski åt Szawle-hållet till.

Det dröjde ej länge, innan Brandt sände fram en trumpetare till mig med uppmaning, att jag skulle giva mig. I motsatt fall skulle ej en enda av oss komma med livet därifrån, ty pardon gavs ej. Sedan jag rådslagit med de mina, svarade jag emellertid härpå, att jag ej ville giva mig. Jag låtsade, som om 2,000 svenskar stodo bara en mil ifrån oss, och som [om] vi redan för en halvtimme sedan hade sänt dem rapport samt nog genom tappert fäktande skulle kunna reda oss denna afton.

Så snart Brandt vid trumpetarens återkomst erhållit detta svar, lät han sitta av och marscherade direkt mot oss med 1,500 man för att storma. När jag märkte detta och insåg, att motstånd ej tjänade något till, retirerade jag genom porten, som vette åt Grinkiski.

När vi kommo till staden, välkomnades vi där på det varmaste av de 500 polacker, som först anfallit oss. De hade med färdigladdade gevär besatt vart enda hus och sköto på oss genom fönster och dörrar. Med den gode Gudens hjälp lyckades vi dock kasta fienden överända och kommo genom staden och ut på fältet, ehuru han på gatorna vid tre olika ställen, som vi måste passera, lagt ut bjälkar och slagbommar. Nu trodde jag, att vi utan fara skulle kunna fortsätta ritten åt Szawle; men vi hade ej kommit långt, innan vi fingo se regementarius Wasinsky stå med sina 1,000 polacker mitt i vår väg. Faran var nu överhängande, men vi hade ej något annat val än att ånyo söka slå oss igenom. För

övrigt anföllos vi genast av fienden. Under en hel mils ritt fingo vi sedan utstå ett förskräckligt handgemäng och eldgivning. När redan 5 man stupat och 17 blivit sårade, slogs jag med en fana av hästen och togs av fiendens övermakt till fånga. Återstoden av manskapet lyckades undkomma tillika med löjtnanten, som kommenderade Sapiehas folk.

I detta sammanhang måste jag i underdånighet anmäla för generalmajoren, att ehuru order utfärdats vid min utkommendering att endast de bästa hästarna skulle medsändas, så voro dock 14 stycken, tillhörande Karelska regementet, enligt vad regementskvartermästaren Neuman kan intyga, så tryckta och lama, att de voro alldeles odugliga och måste ledas.»

Så långt löjtnant Zeiger om sin patrullritt och dess många äventyr. Sådana fattades ej heller i den fångenskap han nu gick till mötes.

Redan natten efter striden vid Grinkiski underkastades han ett skarpt förhör. Man ville ha reda på alla möjliga detaljer angående svenskarne, men löjtnanten ställde sig, som om han föga visste, och ljög för övrigt ihop lite grand, som han tyckte att fienden gärna kunde tro.

Från Grinkiski fördes fångarne till Olitta, 15 mil söderut, dit man samlat inalles omkring 40 svenskar. Det dröjde emellertid ej mer än ett par veckor, innan Zeiger uppgjort en plan att befria både sig och sina olycksbröder ur fångenskapen.

Först skulle man utverka tillstånd för två av ryttarne att få brygga öl, vilket också lyckades. Nästa steg var, att dessa skulle giva de båda poster, som bevakade fångarne, så mycket av den goda drycken, att de berusades och lätt kunde övermannas, varefter man skulle giva sig i väg. Resultatet härav blev emellertid endast, att flykten lyckades för de båda, som bryggt ölet, men ej för de övriga.

Från denna stund blev de kvarvarandes behandling emellertid mycket svårare än förut. Zeiger samt övriga friska svenskar smiddes i järn, och de som voro sårade eller sjuka fästes vid trästycken. Vatten och bröd blevo veckor igenom deras enda kost. När sedan en tid därefter general Lewenhaupt med sin armé framträngde till Kejdany, fördes fångarne på vagnar ytterligare 3—4 mil söderut till en liten stad som hette Merecz. Här lyckades Zeiger utverka sig någon lindring i fången-

skapen men var samtidigt nära att råka illa ut, då man fick anledning misstänka, att de upplysningar han vid tillfångatagandet givit om egna trupper varit falska. Han lyckades dock även denna gång draga sina domare vid näsan.

Efter 14 dagars vistelse i Merecz sändes emellertid fångarne närmare ryska gränsen, först till Wilda och sedan till en plats som hette Schwedaugen. Under vistelsen på den sistnämnda orten kom Zeigers liv åter att hänga på ett hår.

En dag, då han var inbjuden till en polsk officer på middag, sammanträffade han där med en överste Goose, som i detsamma man satte sig till bords började skryta med allt vad han under den närmaste tiden tänkte företaga sig mot svenskarne. Zeiger insåg nog, att han var en storskrävlare, men någon sanning kunde det ju ligga inunder allt hans dumma prat, så mycket mer som det verkligen tycktes, som om fienden hade något extra i görningen. Huru som helst, så ansåg kaptenlöjtnanten, att den trohetsed han en gång svurit svenska kronan förpliktade honom att, kosta vad det ville, underrätta sina överordnade om vad han hört. Han skrev ihop så noggranna rapporter som möjligt om allt vad han visste om fienden samt begagnade också tillfället till att uppmana Lewenhaupt att sända en strövkår om 500 man till Schwedaugen, där fienden levde i sus och dus och lätt kunde överrumplas; ja, han ställde till och med i utsikt att de svenska fångarne därstädes, omkring 80 man, skulle göra myteri och söka bemäktiga sig de förnäma polacker, som uppehöllo sig på platsen.

Sedan rapporterna väl voro skrivna, såg sig Zeiger om efter en budbärare och fann verkligen en fientlig dragon, som var villig åtaga sig att föra dem till Lewenhaupt.

Så långt var allt gott och väl, men endast 5 mil från målet för sin färd blev budbäraren uppsnappad och tillika med Zeigers rapporter återförd. Både han och kaptenlöjtnanten blevo nu ställda inför krigsrätt, och eftersom bevisen voro övertygande, blevo de genast dömda till döden. Förgäves påpekade Zeiger, att han endast gjort sin plikt mot fädernesländet. Domarne, som tydligen ansågo, att det skulle bli besvärligt att ha fångar, om alla vore lika pliktmedvetna som denne, voro omedgörliga.

Natten innan domen skulle gå i fullbordan sändes en präst

till var och en av de dödsdömde för att bereda dem på slutet, och när morgonen grydde, fördes båda som »stackars syndare», iklädda endast skjortor, ut till avrättningsplatsen. Den polske dragonen hängdes först, och sedan skulle turen komma till Zeiger. Denne gjorde dock ett sista försök att undgå snaran. Med djärva ord vände han sig mot självaste furst Wisniowiecki samt åberopade sig på sin fullmakt såsom svensk officer, i kraft varav man ej finge hantera honom som en vanlig missdådare. Och emot all förmodan verkade detta. Zeiger återfördes till fängelset och var åtminstone för ögonblicket räddad.

Tre dagar efteråt blev han emellertid tillsammans med 10 andra svenskar och en polack sänd österut. Polackerna hade beslutat att föra dem till Ryssland, där de voro i säkrare förvar än i Polen. Hårt, långvarigt fängelse, ja kanske slaveri var vad som väntade denna lilla skara, som en novemberdag 1707 under eskort av en officer och 33 man lämnade Schwedaugen och styrde kosan mot ryska gränsen.[1] Ju närmare man kom denna, desto hopplösare blev läget, men desto mera mognade ock beslutet att, kosta vad det ville, göra ett djärvt rymningsförsök, medan det ännu var tid därtill. Första förberedelsen härför gjordes, då man fredagsmorgonen den 27 november påträffade en lutersk präst, som gav de stackars fångarne nattvarden, för att dessa, som Zeiger uttrycker sig, »skulle bereda sig antingen till ett längre liv eller en salig hädanfärd».

Redan den följande natten sattes planen i verket; och det var hög tid, ty man hade då tagit nattkvarter i byn Druja vid floden Dyna och var således helt nära ryska gränsen. I samma härbärge, som fångarne bebodde, voro en korpral och 20 man för att bevaka dem, under det återstoden av bevakningsmanskapet låg i ett annat hus ett stycke därifrån. En post av två man var utsatt inne i härbärget; alla övriga hade lagt sig att sova där. Med spänd uppmärksamhet följde fångarne, hur den ene efter den andre av deras väktare insomnade.

[1] Zeigers svenska kamrater vid detta tillfälle voro Peter Rut vid Norra skånska rytteriet, Casper Olling och Peter Löv vid Wennerstedts svenska prästdragoner, Nils Twarman, Peter Kommer, Peter Jortberg, Kurt Haraldson, Erik Gerpa och Hans Nilsson vid Närke-Värmlands tremänningar samt Tönnis Nieroth vid Karelska rytteriet.

Samtidigt hade de ögonen oavlåtligt riktade på Zeiger, som skulle leda det hela. Så äntligen kl. 11 på natten fann denne ögonblicket inne att handla. Han sträckte ut armen; det var det första tecknet, som avtalats. Två av svenskarne reste sig sakta upp och låtsades, som om de för köldens skull ej kunde sova samt började laga i ordning var sin pipa för att taga sig ett bloss. Samtidigt närmade de sig allt mer de båda skiltvakterna.

Då ger Zeiger det andra tecknet genom en hostning. De båda först uppstigna kasta sig över sina väktare och gripa dem i strupen för att hindra dem att skrika och göra alarm. I samma ögonblick äro alla övriga svenskar på benen och söka rycka till sig fiendernas vapen, som dessa lagt ifrån sig på borden eller hängt upp på väggarna. Men även polackerna ha vaknat och kommit över en del av sina vapen; och därmed är striden snart i full gång.

Det blev en kamp på liv och död i den becksvarta natten. Utrymmet var trångt, och rummet fylldes snart av krutrök och damm, vilket gjorde det än svårare att skilja vän från fiende. Men hur det var, fingo svenskarne till sist överhanden. Då redan flertalet av deras väktare voro övermannade, fingo dessa emellertid förstärkning. Återstoden av polackerna hade blivit varskodd av stridslarmet och skyndade till. Bäst det var, blänkte deras muskötmynningar i dörröppningen samt i fönstren, och ögonblicket efteråt började det smälla runt omkring fångarne. Med Zeiger i spetsen störtade dessa då ut i det fria och angrepo i sin ordning de nyanlända.

Slutet på äventyret blev, att de överlevande polackerna uppgåvo striden och lämnade svenskarne i fred. Dessförinnan utkämpades dock ett spännande envig mellan Zeiger och en jättelik polsk korpral, en kamp som höll på att stå den förstnämnde dyrt. Redan alldeles uttröttad av handgemänget befann han sig plötsligt ansikte mot ansikte med polacken, som oemotståndligt klämde honom upp mot en vägg och där sökte strypa honom. Kaptenlöjtnantens svåra belägenhet uppmärksammades dock av finnen Tönnis Nieroth, som skyndade till och befriade honom ur det kvävande greppet.

Ej nog med att svenskarne tillkämpat sig friheten; de togo också ett rikt byte, bestående av kanoner och kulor m. m., som

polackerna även haft i uppdrag föra till Ryssland. Men det kunde de ej föra med sig. De fingo nog i stället vara tacksamma, om de kunde taga sig hem genom fiendelandet därförutan. Längs utmed Dyna smögo de sig fram genom buskage och skogar i väg mot Riga, en färd på omkring 25 mil, och nådde verkligen utan vidare äventyr svenskt område.

Länge dröjde det ej, innan vår vän kaptenlöjtnant Zeiger åter var ute på patrull, men slutet på alla hans äventyr blev dock en 15-årig fångenskap hos ryssen.

Källor: H. Zeiger till A. L. Lewenhaupt den 26 december 1706 med bilagor, Zeigers utförliga relation, R. v. Funcken till A. L. Lewenhaupt den 15 december 1706. Svenska arkivet i Riga. — H. von Zeigers tjänsteförteckning (tr. i Hist. Handl. del 18).

Den långa marschen mot Rysslands hjärta.

Uppbrottet ur Sachsen.

Karl XII:s armé låg så gott som ett helt år i Sachsen, August den starkes arvland och den källa, ur vilken denne hämtat kraft att föra kriget. Svenskarne hade kommit dit med de första höstdagarna 1706 och voro kvar ännu i början av augusti det följande året.

Man hade det bra i de sachsiska kvarteren. Utrymmet räckte gott till, ja det fanns regementen som för sin förläggning bland annat disponerade fyra hela städer, där soldaterna vid kvartervärdarnas bord smorde sig med vad köken hade bäst att bjuda på och sköljde ner anrättningarna med äkta tyskt öl. Man hade också gott om pengar, ty fälttraktamentet, som sachsarne tvungos att betala, utföll punktligt varje månad, ja till och med de anhöriga där hemma i Sverige kunde ihågkommas med försändelser av växlande storlek.

I gengäld hölls det sträng ordning inom armén. Alla slags utpressningar, godtycklighet och intrång i invånarnes äganderätt voro strängeligen förbjudna. »Ingen må understå sig att slå eller med skällsord överfalla sin värd eller dennes folk och tjänare, än mindre röva eller begå annat våld på landsvägar, vägar, gator, i värdshus. städer, byar och hus», stod det

i 9:e paragrafen av Karl XII:s ordningsstadga för hans trupper under vistelsen i Sachsen.

»Alla och varje religions bekännare i detta land böra med skonsamhet och aktning behandlas och vid hårt straff icke störas eller ens hindras i deras gudstjänst eller kyrkobruk», hette det i en annan av hans instruktioner.

I fråga om militära övningar skriver Karl XII: »Så befaller jag, att alla vapenarter bliva under rastetiderna troget och flitigt övade, enligt det nya reglementet . . ., varvid jag endast och allenast fäster avseende på det ändamålsenliga och användbara, d. v. s. på raskhet, skicklighet och enhet, men icke på bisaker och överflödigt lappri . . . . Över huvud bör intet dagdriveri tillstädjas soldaten, emedan många oordningar därigenom uppkomma. Sysslolöshet alstrar odygder och laster; endast arbetsamhet bevarar för brott. Overksamhet föder av sig all slags försumlighet, förvekligar och betager allt mannamod.»

Detta och mycket annat, som den dag i dag är äger sin tillämpning, befallde konung Karl de sina att iakttaga under vilotiden i Sachsens rika bygder. Samtidigt ökade han genom rekryteringar och värvning sin armé och anskaffade nya hästar, nya munderingar och allt vad som erfordrades till truppernas utrustning. Varken arbete eller kostnader skyddes för att göra svenska armén, vilken redan förut var samtidens bästa, än dugligare till de uppgifter, som väntade densamma.

Kung Augusts och hans truppers motstånd hade visserligen så gott som upphört i och med den dag de första svenska soldaterna beträdde Sachsens jord; och i den fred, som strax därpå slutits i Altranstädt, hade Karl XII i allt drivit sin vilja igenom. Men med tsar Peter och hans ryssar var man på långt när ej på det klara ännu. Var och en i den svenska armén visste mer än väl, att den dag som Polens gräns ånyo överskreds, skulle man finna detta land översvämmat av svartmuskiga kosacker och kalmucker och bakom dem möta motstånd av Peters nyorganiserade arméer. Men avgörandet skulle nog ej ske ens här. Bakom Polen låg själva Ryssland, de oändliga viddernas och de breda flodernas land. Dit måste man följa fienden i spåren, och där måste kampen fortsättas, om fred skulle kunna vinnas och Sveriges framtid tryggas.

Nå, ännu så länge låg man, som sagt, i hjärtat av Tyskland och njöt av vilotiden, mer eller mindre obekymrad om de ansträngningar och lidanden, som framtiden bar i sitt sköte. I krig lär man sig lättare än i fred att låta var dag ha sin egen plåga.

Men i början av augusti 1707 började marschorderna dugga i kvarteren, och regemente efter regemente bröt upp samt tågade österut. Innan armén från Sachsen nådde Polen, måste den dock passera genom Schlesien, som vid denna tid tillhörde Österrike. Man gjorde sig emellertid ingen brådska vid marschen genom denna provins. Karl XII hade uppenbarligen något av vikt att ombestyra, innan han för lång tid framåt vände mellersta Europa ryggen.

Så var ock fallet. En stor del av Schlesiens invånare voro liksom svenskarne lutheraner. Oaktat religionsförföljelserna under 1600-talets förra hälft hade de, tack vare Gustav II Adolf och hans medhjälpare, fått behålla sin tro. Men för endast ett par årtionden sedan hade de ånyo blivit hårt ansatta i syfte att bringas under påvedömets tvång. Den första ljusningen i betrycket kom den dag, då svenska regementen beträdde schlesisk mark. Vid deras gudstjänster förkunnades ju Luthers läror och sjöngos luterska psalmer. I tusental samlades då Schlesiens förtryckta lutheraner till dessa gudstjänster, och tacksammare åhörare ha de svenska fältprästerna sällan haft. Dåvarande överstelöjtnanten vid Norra skånska kavalleriet Nils Gyllenstierna skriver t. ex. i sin dagbok: »— — — och var det ynkeligen att se, huru det stackars folket tillstormade, när såsom vi höllo vår Gudstjänst, ehuruväl de det intet förstodo, dock betygade igenom deras tårar, huru högt de det hos sig åstundade att hava.»

Dessa besök vid de svenska regementenas morgon- och afton-korum buro sedan märkliga spår efter sig. Det berättas, hurusom särskilt barnen grepos av sådan religiös hänförelse, att de oaktat förföljelser och straff anordnade liknande gudstjänster. Hand i hand gingo småttingar mellan 4 och 14 år morgon och afton från städerna ut till någon plats, där de kunde hålla korum, sjöngo knäböjande sina luterska psalmer, läste sina böner samt hörde bibelns ord förkunnas, och kring dem samlades tuséntals åskådare, som rörda av barnens

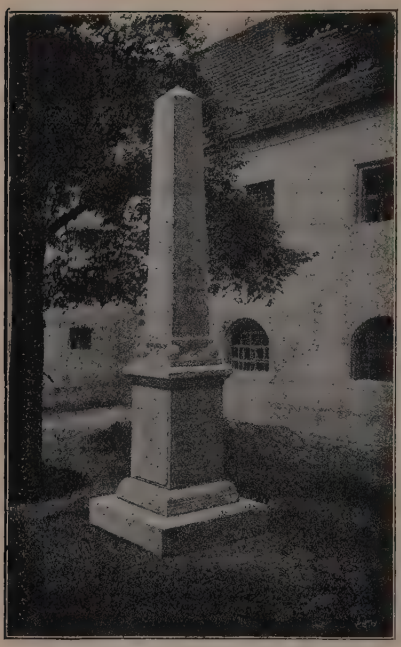

Monumentet i Altranstädt.
Rest till minne av det fördrag, som tillförsäkrade Schlesiens protestanter trosfrihet.

hänförelse stämde in i den trosvarma sången.

Karl XII hade redan behjärtat sina trosfränders nöd. Innan svenskarne lämnade Schlesien, tvang han genom maktbud kejsaren att lämna luteranerna i fred och ånyo låta öppna för dem deras tillstängda kyrkor. Att befolkningens tacksamhet härför var stor, därom finnas många vittnesbörd. »De luterskas suckar och förböner i Schlesien lära visserligen verka Guds välsignelse och beskydd över vår nådige konung, evart han går», skriver t. ex. vid denna tid Josias Cederhielm, sekreterare i Karl XII:s fältkansli. Och fastän mer än 200 år förgått sedan dess, välsignas den dag i dag är det svenska namnet i dessa bygder.

Vid Weichsel.

Den polska gränsen nåddes av de främsta svenska avdelningarna den 11 september. Innanför denna mötte bilden av ett plundrat och ödelagt land. Staden Rawitsch, som svenskarne från föregående besök väl kände till, var en rykande grushög, strax förut skövlad och bränd av kosacker och kalmucker. Även andra platser hade undergått samma öde.

Många frågade sig nog vid åsynen härav, om detta var början till det utsvältningskrig, som ryssarne sedan en tid hotat med. Men så farligt var det ej. Fienden hade tänkt sig, att Karl XII från Rawitsch skulle tåga rakt österut mot

Warschau, och hade därför gjort sina förberedelser för att både fortsätta skövlingen på vägen dit och uppehålla honom vid flodövergångarna. Men han var för god fältherre för att i onödan gå i en så grovt utlagd fälla. Svenska armén fick gå mot Thorn i stället för mot Warschau för att sedan utmed preussiska gränsen fortsätta fram genom Polen.

Men en del förtretligheter lyckades dock fienden åstadkomma. När man skulle gå över Oders biflod Warthe, var bryggan över denna flod förstörd. Gardet och kanske även andra trupper hittade visserligen på råd, klädde av sig och vadade över, men för artilleriets skull måste en brygga dock byggas, och det försinkade marschen något.

På andra sidan Warthe voro vägarna så förstörda av höstregnet, att marschen tills vidare måste inställas. Här invänтades även några tusen man rekryter, som voro på väg från Sverige för att fylla ut luckorna i arméns led. Som vanligt voro de mycket försenade. Under de första dagarna av november kunde marschen dock äntligen fortsättas till Weichsel. Men även här hade ryssarne varit framme och bränt den bro, som vid Thorn ledde över floden, och detta blev ödesdigert nog för svenska armén.

Weichsel är i sitt nedre lopp mycket bred, men värst av allt är dock, att dess vattenstånd om höstar och vårar hastigt brukar stiga och falla. Att vid dessa årstider söka slå bro över floden möter därför ofta de största svårigheter. Det fingo karolinerna nu dyrt erfara.

Karl XII hade till övergångsställe valt staden Wloclawek, omkring fem mil sydost om Thorn. Här började Livgardet den 12 november arbeta på brobyggnaden. »Många sköna plank och nederlagsbodar» fingo härvid släppa till virket. Ett drygt arbete måste det ha varit. Den 12—16 november pågick det utan avbrott, den 17 gjordes för predikans skull uppehåll, dock endast på förmiddagen, likaså den 18, »då ock», säger överste Posse i sin dagbok, »kosackerna kommo ned till stranden och skuto på oss, då jag lät en kapiten av artilleriet skjuta på dem några styckeskott och råkade en av deras hästar, vilka strax därpå drogo sig bort».

De följande dagarnas händelser beskriver samma sagesman

sålunda: »[Den] 19 kontinuerades[1] med arbetet, då Hans Kongl. Maj:t gick själv över med 300 man av regementet, som satte sig över med små båtar, och major Appelgren kommenderade dem; och så snart Hans Maj:t kom till landet, voro kosackerna alldeles borta, vilka drogo sig av åt Plotsko. Hans Maj:t var där hela natten, och arbetades på bryggan till kl. 10 om natten.

[Den] 20 kontinuerades med bryggan, och blev den färdig kl. 12 om middagen, då Hans Maj:t reste hem och det kommenderade manskapet drog sig tillbakers igen.

[Den] 21 begynte vattnet mycket att växa samt ock stark frost.

[Den] 22 var vattnet vuxit så stort, att den första bryggan vart halv borttagen.

[Den] 23 drev så stark is och kontinuerade med vattenväxningen, att alla tre bryggorna blevo alldeles borta.

[Den] 24 hölls predikan.»

Den 3 december påbörjades brobyggnaden åter, och på kvällen den 11 låg en ny brygga slagen på den förras plats. Men endast Östgöta rytteri kom över till andra stranden. Sedan rönte bron samma öde som sin föregångare.

---

[1] Fortsattes.

Den 23 december började äntligen Weichsel att isbeläggas. Svenskarne gjorde allt för att stärka isen, så att den snart skulle bära trupperna. Man lade ut halm på den samt övergöt den med vatten, och därovanpå lades till sist bräder. Den 30 december kl. 7 om morgonen kunde äntligen övergången på allvar begynna, och snart ringlade sig långa truppkolonner fram över isen.

Men ännu voro missödena ej slut. Följande dag, då Södermanlands regementes bagage var i färd med att föras över, uppstod en 10 meter bred rämna mitt i strömfåran och omöjliggjorde för ett par dagar övergången för de regementen, som ännu befunno sig på västra stranden. En del av dessa skyndade då upp mot Thorn, där de under stor livsfara lyckades taga sig över, ledande hästarna och skjutande vagnarna tomma framför sig.

Nyårsdagen 1708 var det bistert väder, och särskilt de regementen, som då befunno sig i marsch, fingo utstå en svår dust med frost, blåst och snö. Bataljonspastorn Westerman vid gardet skildrar denna dag sålunda: »Men till ett förebud av mycken svårighet, vilken det följande året måste genomgås, så gjordes en begynnelse på nyårsdagen år 1708, då vi uti bistert väder och stark köld farandes vilse om vägen tågade hela dagen allt in på natten, innan vi kommo till en liten by, uti vilken vi oss tillhopa trängde, ehuru mesta delen under bar himmel åt en stockeld sig mycket gladde.»

Genom »Röda skogen».

Efter 15 till 20 mils marsch österut från Thorn började svenskarne komma in i Masurien, ett av moras och skogar uppfyllt land, som man och man emellan även gick under namnet »Röda skogen». Överste Gyllenstierna skriver om den i sin dagbok: »Vi kommo att passera den stora masuriska skogen, som var en 12 mil långer och tillförende aldrig någon armé kunnat igenom marschera, ej heller någon torts igenomresa, emedan där bodde allenaste skälmar och rövare . . .»

Nå, de svenska marschkolonnerna började i alla fall omkring den 10 januari sticka in bland de masuriska morasen.

Men det var ej nog med att vägarna voro obanade. Än fick man arbeta sig fram i köld och snö, än marschera i slask och regn. De byar, som passerades, voro övergivna av sina invånare, och man hade kunnat förledas att tro, det trakten var folktom, om skotten ej då och då smällt från något bakhåll, därifrån banditerna sökte hindra svenskarnes marsch.

Följande episod, skildrad av skrivaren Norsberg, ger en bild av de svårigheter, som måste övervinnas, innan trupperna kommo fram till staden Kolno, »där den stora och grymma — fula skogen först ändades»:

»[Den] 13 [januari] bröt Hans Maj:t upp och marscherade dit som en kavelbrygga var över moraset lagd, dock av bönderna alldeles i grund förstörd och ruinerad, så att ingen däröver komma kunde. Utan [de] hade jorden sig där till bröstvärn uppkastat samt stora trän i skogen nederhuggit och således vägen för oss igenstängt . . ., varigenom Hans Maj:t därföre själv nödgades med sitt folk över natten förbliva under bar himmel till andra dagen och lät upptända några och 20 stora stockeldar för köld skull, då Hans Maj:t hela natten lät med pukor och trumpeter för sig musicera.

[Den] 14 dito om morgonen bittida befallte Hans Maj:t gardet och enspännarne att röja väg och göra bryggan färdig över moraset, emedan att [detta] då om morgonen var tämligen tillsammansfruset, att det bar folket att gå över. Och då bryggan var färdig gjorder, befallde hans Kongl. Maj:t då först, att allt kavalleri skulle marschera över och infanteriet efteråt. Och när bönderna det såg och förnam, att vi utan någon räddhåga marscherade över moraset, begynte de här och där utur skogen att lossa sina gevär på oss, då tvenne utav våra voloscher blev ihjälskjutna tillika med deras hästar, och Hans Kongl. Maj:ts heiduck vordo bägge hans armar avskjutne samt Hans Maj:ts page vid namn Klingenstiernas häst dödskjuten. Men när äntligen Hans Maj:t med sitt folk alla voro överkomna över moraset, befallde Hans Maj:t dem, att de sig genast uti ordre de bataille[1] uppställa skulle, och förbliva tills vidare order stilla stående. Emellertid tog Hans Kongl. Maj:t fältmarskalken högvälborne Herr greven Rehn-

[1] Slagordning.

skölds jägare med sig och rider ut ifrån fronten in emot skogskanten, där bönderna stodo tjockt som ett moln i mening att vilja attackera oss; och då strax kom där en bonde utur skogen helt frimodigande gåendes emot Hans Kongl. Maj:t med 2:ne laddade reffelbössor, bärandes en framman uppå bröstet och en bak uppå ryggen.»

Mellan Karl XII och denne anförare för de masuriska rövarbanden utspann sig därefter en underhandling, vilken dock hastigt avbröts, då den jägare, som åtföljde konungen, missförstod ett tecken och med ett muskötskott fällde rövarhövdingen till marken. Då Karl XII strax därpå ropade till sina trupper »Marsch överallt», och dessa raskt närmade sig, uppgåvo masurerna allt vidare motstånd och skyndade på vägar, som endast den invigde kunde beträda, ut i kärren.

Men Röda skogens invånare fingo på mångahanda sätt dyrt betala den skada de tillfogade svenskarne och de många illgärningar de tidigare begått mot fredliga resande.

I de lithauiska kvarteren.

Sedan man med en lättnadens suck lämnat Masurien, gick marschen, ehuru fortfarande försvårad av väglaget, raskare österut. Den 23 januari började man vid Goniadz

passera den »långa sköna bryggan», som här ledde över Narews biflod Bobr och dennas sumpiga stränder.

Den 27 januari kl. 5 på morgonen ilar Karl XII i förväg med endast omkring 600 man kavalleri, och tidigt följande dag har han kastat en stark rysk förpost överända samt bemäktigat sig den viktiga bryggan över Njemen invid Grodno.

Härmed var den första anhalten nådd på den långa marschen mot Rysslands hjärta. Det egentliga Polen var återtaget från ryssarne. Därnäst hade man att göra detsamma även med det stora polska hertigdömet Lithauen.

Ifrån Grodno, där Karl XII första natten höll på att överrumplas av fienden, följde han ännu ett stycke i ryssarnes spår men lät till slut sin armé gå i vinterkvarter, översvämmande hela området från trakten av denna stad åt nordost ända förbi Smorgony, där svenska högkvarteret slog upp sina bopålar.

Om marschens sista del berättar Josias Cederhielm i ett brev till sin bror följande: »Sedan mitt sista hava vi åter skumpat något över 20 mil hit (till Smorgony). Marschen har varit ibland besvärlig, men därhos nog [så] levande. Man har alltid haft fienden framför sig och något nytt att roa sig med. Voloscherna hava flitigt hängt efter fienden. Kongen har varit förut allenast med drabanterna, Livregementet, Hjelmens dragoner och de lumpna voloscherna. Härmed har han jagat för sig 13 regementer, alla starkare än 1,000 man vardera.»

Det var emellertid på tiden, att armén fick vila ut. Våren var i antågande. Vägarna blevo för varje dag allt eländigare, och för övrigt hade man redan marscherat ett gott stycke väg. Det är nämligen från Altranstädt till Smorgony omkring 110 mil fågelvägen.

Men svenskarne kommo just ej till dukat bord i de lithauiska vinterkvarteren. Ryssarne hade förtärt och förstört en hel del, särskilt av furage. Återstoden hade invånarne själva fört till skogs och grävt ner i gropar i marken. »Jorden, vår givmilda moder», skriver Cederhielm, »bör oss föda; och som vi intet funnit något uppehälle ovanpå henne, så hava vi det måst uppgräva djupt utur henne. Det är inte troligit,[1] vad

[1] Otroligt.

man stöter uppå för gropar och gömmor. Armén har därav fått sin rikliga utkomst, och lands-innevånarna tro oss bruka trolldom till att uppsöka vad som ej är annat än Guds välsignelse till [gengäld för] ett oförtrutet arbete och efterspanande.»

Men nu skola vi låta ett par karoliner själva berätta om hur det gick till vid provianteringen under vistelsen i Lithauen. Det är till att börja med Alexander Magnus Dahlberg, förare[1] vid Västerbottens infanteriregemente, som har ordet.

»Som jag nu intet blev brukad utom regementet, vart jag kommenderad på salva-guarde[2] hos en enkfru Ädelhof, inom våra kvarter, Samma fru var taxerad ganska ansenligt både i pengar, proviant och furage, som hon utgöra skulle till regementet, och på det ingen av de andra regementer skulle oroa henne, blev jag med 3:ne man förlagd hos henne på hovet, så till att indriva det kvantum, som hon till regementet utgöra skulle, som ock att beskydda henne från andras intrång.

Här må jag tillstå, att jag mådde så väl, som jag nånsin kunde önska mig; men gumman ville intet ut med sin ålagda taxering utan ursäktade sig med ha intet, som ock vid en visitation i huset ingenting fanns, som kunde förslå. Men jag fick omsider veta, att hon, som de andra, mest förgravit sin egendom i jorden. Nu var det oss intet främmande eller ovanligt att i de länderna söka vår föda utur jorden, vartill vi hade särskilte instrumenter av järn med hullingar på ändan, som när de stacks ned i jorden och träffade någon sådan löngrav alltid drogo halm med sig upp, varmed slika gravar eller underjordiskt gods bevarade voro.

Jag underlät intet att i vänlighet kvestionera[3] henne, om hon på sådant sätt hade [något] nedgrävet, så skulle hon giva mig sådant vid handen, försäkrandes henne, att hon intet en groschens värde skulle förlora, när jag fått min fyllnad efter taxeringen; men om hon förtiger och jag med mitt folk skulle finna aldrig så mycket henne tillhörigt, så må hon veta förut, att hon intet får behålla det minsta. Allt detta oaktat nekade gumman och svor vid Maria, att hon ingenting hade nedgravit.

[1] Underofficer. — [2] Skyddsvakt. — [3] Fråga.

Härpå lät jag mina karlar gå omkring med sina instrumenter, som 3:dje dagen funno en grav, det jag bad dem hålla tyst [med] och söka vidare, då de funno ännu 3:ne stora gravar fulla med vete, råg, korn och havra samt kött, fläsk, smör, talg, honing, vax, 2:ne pipor brännevin och 2:ne stora fat med mjöd, förutan alla slags kläder av gång- och linne-kläder samt tenn, koppar och mässing uti stora kistor. När jag nu berättade gumman om dessa fyra gravar och undrade, vem det däruti befintliga måste tillhöra, efter hon tillförne svurit sig ingenting hava nedergrävit, och att jag alltsammans vore sinnad att avföra låta till regementsmagasinet, blev hon nästan ifrån sig, och som skulle hon fått slag fallandes mig om knäna och bad jämmerligen, att jag dock för Kristi skull icke ville göra henne olyckelig; hon ville gärna med sine egne hästar och bönder låta till magasinet avföra så mycket hon var taxerad för, om hon allenast måtte få behålla det övriga.»

Nå, därvid blev det. Dahlberg skaffade sitt regemente vad det hade att fordra av hans snåla värdinna och skulle kanske till erkänsla härför fått bli hennes svärson, om ej pliktens bud snart kallat honom till andra värv än att förälska sig i en vacker ung polska.

*

De händelser vi nu återberätta tilldrogo sig visserligen vid den Lewenhauptska armén under dennas marsch genom Lithauen för att förena sig med den svenska huvudarmén och således ett par månader efter dennas uppbrott ur vinterkvarteren men äro typiska även för förhållandena vid huvudhären. Det är Robert Petre, välbeställd fänrik vid Hälsinge regemente, som är sagesmannen.

»Något före middagen [den 7 augusti] sände Herr översten skriftelig order till mig genom en underofficer, att emedan innevånarena i staden[1] voro flyktiga, varigenom regementet kom att lida, efter det där skulle hava contribution, skulle jag skyndsammast förfoga mig till skogen med något manskap, att uppsöka så väl innevånarna av staden som ock boskap och annan subsistance, vilket jag således efterföljde. Kl. 1/2 2 eftermid-

[1] Poniewiecz, belägen i norra Lithauen.

dagen gick jag ut ifrån mitt kvarter med 6 underofficerare och 60 man gemena, alla till häst, av det manskap, som jag hade under min disposition, med vilka jag marscherade utur staden men något därifrån fördelte, envar underofficer på sitt håll i skogen, givandes dem ordre att noga eftersöka sådant, som för regementet tjänligt vore, och det kunde subsistera utav, dock så att de till klockan 10 om afton skulle vara hemma och giva mig rapport om det, som de kunnat uträtta, och emellertid att de skulle betjäna sig av all försiktighet och intet gå längre ifrån varandra, än de kunde undsätta, om någotdera partiet skulle komma att få göra med innevånarena, som torde sätta sig till värn, innan de lät taga ifrån sig vad de ägt. Men själv tog jag en annan väg, havandes med mig 2 underofficerare och 6 man gemena, och tog så min marsch genom de största morasen, där jag mest måste gå till fot, därest[1] jag omsider efter ett noga eftersökande blev varse ett stall eller hölada, i vilken jag fant 2:ne gamla karlar, de där vaktade 8 st. sköna podolska oxar, 5 st. sköna märrar eller stuttar, 2:ne capital stohästar samt 13 st. sköna, 3 och 4 års gambla hästar, vilka jag lät taga och under vakt med mig föra. Allt detta var en starost tillhörigt.

Tog så vidare min marsch utur denna obanade skogen och kom sedan ungefär kl. 6 om afton till en liten älv, på vilkens andra sida jag blev varse en stor kvantitet hästar samt större och smärre boskap, över vilka voro utsatte poster till vakt, som skulle giva till känna, om någon dem angripa ville. Ty lät jag mitt manskap hålla i skogsbrynet stilla, till dess jag jämte en underofficer skulle recognosera, om ingen brygga var över älven till att finna, eller om den genom ridande kunde passeras. Men som jag sådant intet fant på 1 fjärdings väg, så red jag tyst till bakars och lät insätta hästarna och boskapen samt de 2:ne gamla karlarna uti ett litet höhus något längre i skogen beläget, hos vilka jag lämnade 2:ne soldater till vakt, sedan jag före min bortgång lät dörren tillsluta, och ryckte något närmare till älven an, därest[1] jag kunde stå betäckt, att deras vakter intet kunde bliva mig varse, därest[1] jag av några stockar lät förfärdiga en flotte, varmed manska-

[1] Varest.

pet kunde översättas, havandes sina hästar med sig efter, simmandes i betseltygeln. Detta rummet var något avsides, därest[1] jag denna flotten lät sammanbinda och förfärdiga, att de, som på älvens andra sida var, intet kunde få någon kunskap av mig.

I detsamma jag lät draga flotten neder till vattnet, ankom en av mina andra utskickade underofficerare, havandes med sig 12 man, så att jag var med de förra 20 man stark. Denna underofficer commenderade jag allena till att gå till det huset, därest[1] jag boskapen med de 2:ne man vakt lämnade, dem att bevakta, givandes honom order, där[2] han skulle finna, att Lithauerna skulle falla mig för starkt an, skulle han där göra ett anskri och larm, som [om] hela skogen skulle vara full av svenskt folk, samt rida av och till och visa sig i skogsbrynen, dock intet att gå därifrån.

Därpå gick jag med 18 man över bäcken och stod så länge i buskagen fördold, till dess alla voro överkomne. Och så snart sådant skett var, lät jag manskapet sitta till häst och musköten på låret uppspänd, och ryckte i full curier[3] i 3:ne divisioner på deras utposter an och drev dem på flykten in i skogen och begynte strax att låta driva boskapen tillsammans med 6 man. Men med de övriga 12 stod jag i fullt anslag och ordning att emottaga de i skogen fördolde liggande Lithauerna, som redan voro av deras inkommande förposter alarmerade, och i antågande att försvara sin boskap, vilka ock ungefär kl. 8 gjorde på mig ett starkt anfall med ungefär 400 man men blevo omsider med 6 mans förlust tillbaka i skogen drivne.

Under detta attackerande har boskapen ännu intet hint till älven; ty red jag med allt mitt manskap också dit att så mycket skyndsammare få dem över. Fienden, som sådant förmärkte, gjorde än vidare det andra anfallet, varmed den förmente sig disputera mig passagen över ån,[4] dock förgäves, emedan jag lät ge 2:ne eller 3:ne små salvor av 4 man tillika på dem, därav de lämnade 2:ne på platsen efter sig och bekom 3 à 4 blesserade, men med de övriga intog skogen,[5] vilka jag ett

---

[1] Varest. — [2] Att om. — [3] Karriär. — [4] Hindra mig från att komma över. — [5] Men med de övriga drogo de sig in i skogen.

stycke på fältet beledsagade med värjorne i händerne. Men [jag] ville intet inlåta mig med dem i skogen, utan gjorde vändning till mitt manskap igen, som redan hade så mycket vunnit, att en del boskap och hästar voro redan överkomne. De övriga hjälpte jag vid min ankomst med all flit att köra över, som ock skedde, att all boskapen var redan i vattnet simmande, då fienden det 3:dje anfallet gjorde, som var något starkare än det första och andra, varigenom jag bekom 3:ne soldater blesserade och jag igenom rocken skjuten.

Min på andra sidan lämnade underofficer, som sådant blev varse, att fienden mig änteligen passet disputera ville, tog sina 2:ne soldater med sig och begynte att göra larm på andra sidan med ridande och skriande, vilket Lithauerna blevo varse och sig änteligen resolverade att vända mig ryggen, helst som jag lät manskapet sitta av hästarne och till fot göra defension. I detta anfallet nedergjorde jag 2 med min värja förutan dem jag med pistolerna givit dövdricken. Allt så marscherade jag i god ordning till fot neder åt min flotte och lät manskapet begynna att gå över och blev, själv med sista man, kvar stående och kom även, Gudi lov, lyckeligen över klockan ungefär 1/2 10 om aftonen. Strax vid överkomsten lät jag intet försumma mig att fortsätta min marsch till staden och mitt kvarter, varifrån jag nu var 1 1/2 mil, därest jag klockan emot 12 om natten anlände. Boskapen, som jag med mig hade, behölt jag i förvar uti mitt kvarter; och bestod samma av 235 stora hornfä, 270 får, 47 hästar, förutan dem jag först bekom i skogen uti det omtalte höhuset och dem som uti skogen blivit borta under marschen.

Sedan jag vid min återkomst till kvarteret inhämtat rapport av de övriga underofficerare, som jag utkommenderat, vilka alldeles intet uträttat, red jag till Herr översten och gav honom tillkänna, vad anstalt jag gjorde, mina order att efterfölja, och vad jag förrättat, vilket honom behagade, och lät [han] duka bordet för mig och gav mig mat samt fägnade mig med åtskillige slags vin. Kl. 1/2 2 tog jag avsked, då jag bekom order att hålla allt vad jag i skogen och på fältet på förbemälte sätt bekommit hos mig, då jag skulle leverera det till regementskommissariet emot attest.»

Holowczyn.

I de ursprungliga vinterkvarteren låg man ej längre än till i mitten av mars, då de flesta regementena för underhållets skull flyttades närmare Minsk. Där blev vistelsen varaktigare, men så snart sommaren på allvar hållit sitt intåg, började dansen på nytt. »Vi äro nu uti full marsch direkt åt Ryssland. Gud välsigne oss på resan!» säger överstelöjtnant Joen Stålhammar den 11 juni i brev till sin hustru, Sofia Drake. Marschen åt Ryssland blev för varje dag allt besvärligare. Ett helt nät av floder korsade i tur och ordning arméns väg, och mellan floderna var det merendels vidsträckta sump- och skogsmarker, svårframkomliga och fattiga på vad som erfordras för truppernas underhåll. Kommer så härtill, att regnet denna minnesvärda sommar flöt i strömmar, förvandlande bäckarna till breda åar och sumpmarkerna till djupa sjöar, så kunna vi göra oss en svag föreställning om vad svenskarne hade att uthärda under sitt fortsatta framträngande österut.

I början hade fälttåget varit en jakt efter en fiende, som hals över huvud flydde, så snart han av hästtramp och vapenskrammel förstod, att avantgardet var i närheten. Men efter hand, som man närmade sig det heliga Rysslands jord, började björnen visa tänderna. Motvilligt, steg för steg, gick hans återtåg. Varhelst ryssen väntade sin motståndare, byggde han i passen starka förskansningar eller hopade massor av trupper, som dock till sist med makt eller list förmåddes att motvilligt och dröjande lämna vägen fri.

Men detta var just i Karl XII:s smak. Tänk, om tsar Peter, barbaren, som redan sväljt en del av Sveriges rika Östersjöprovinser och med lystna blickar fikade efter återstoden, till sist ändå skulle stanna på allvar och upptaga striden! Han skulle nog få se, att även svenskarne lärt en hel del sedan dusten vid Narva.

De sista dagarna i juni tycktes detta bli fallet. Svenska armén hade gått över floden Beresina och därefter framryckt på vägar, där inte ens regementena kunde hållas tillhopa. Man hade också utan motstånd kommit över Drut, men bakom-

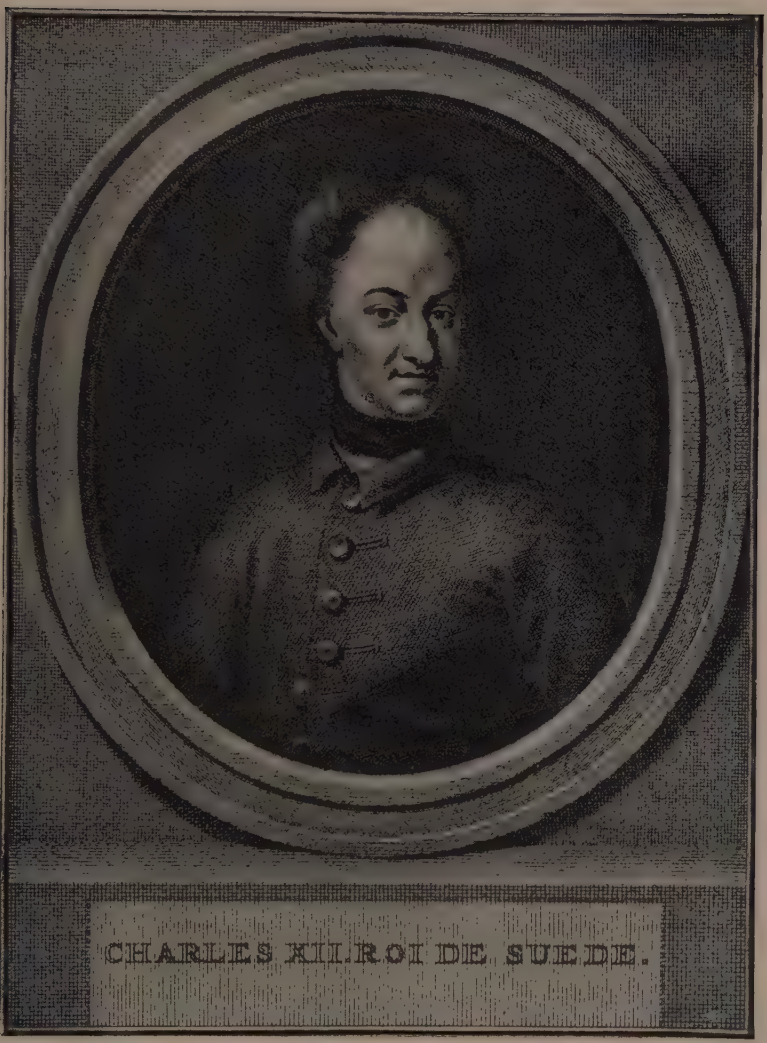

Karl XII.

Kopparstick efter ett 1717 av David Krafft målat porträtt.

nästa flodlinje, som bland annat bildas av ån Vabicz, samlades under tiden större delen av tsarens armé.

Karl XII jagade i rask fart mot den lilla staden Holowczyn vid ån, där fiendens huvudkrafter sades stå. Men han kunde ej få hela sin armé med sig. Vid framryckningen på de bottenlösa, sumpiga skogsstigarna tänjdes marschkolonnen ut i det oändliga, ja mot slutet var det 14 till 15 mil mellan de eftersta och de främsta regementena.

Den 30 juni nådde dock de första avdelningarna fram. Ryssarnes förposter, som ryckte svenskarne till mötes väster om Holowczyn, drevos efter ett svagt försök till motstånd tillbaka över Vabicz, och redan samma dag lägrade sig Livgardet, Dalregementet, drabanterna, Livregementet till häst samt Livdragonerna i en vid halvbåge på höjdplatån väster om staden. Hit anlände under de följande dagarna visserligen även andra trupper, men ännu så sent som den 3 juli hade endast en tredjedel av armén lyckats sträva sig fram ur skogarna och morasen.

Truppernas fåtalighet avskräckte som vanligt ej Karl XII. Fienden arbetade av hjärtans lust på att befästa sin sida av ån, och för varje dag som gick försvårades härigenom passerandet av densamma. Vem visste för övrigt, hur länge ryssen skulle framhärda i sitt beslut att våga en strid? Kanske han, när nästa dag randades, skulle vara borta och den uppslitande jakten ånyo börja, en jakt, där känslan av att man vann mark och kom framåt var enda tillfredsställelsen och lönen för de otroliga mödorna. Nej, nu skulle tsarens armé, kosta vad det ville, få sig en minnesbeta och om möjligt drivas undan från sina ändlösa förbindelser österut.

Den 3 juli var en fredag. På aftonen samt under natten till lördagen flöt regnet i strömmar. Det hade ju på det viset prövat de marscherande truppernas tålamod i flera veckor. Men vid detta tillfälle kom det dock till gagn. Man behövde dylikt hundväder för att kunna utan att väcka uppmärksamhet förbereda nästa morgons djärva kupp.

Efter korum på kvällen erhöll Livgardet order att bryta tälten och göra sig färdigt till marsch. Vid midnatt tågade det bort i sydlig riktning. Artilleriet, Dalregementet, Västmanlands och Upplands regementen följde senare exemplet. Kavalleriet, vilket fortfarande bestod endast av de regemen-

ten, som anlänt den 30 juni, ryckte samtidigt med övriga vapenslag ur sina bivacker men stod sedan under återstoden av den ruskiga natten uppmarscherat på höjdplatån vid Holowczyn. Först vid halvtretiden på morgonen upphörde denna dess overksamhet. Fältprästerna gingo framför skvadronernas front och höllo korum, om vilket skrivaren Norsberg berättar, att det skedde »hel sakta och sjungandes efteråt den vers: 'I Herranom står vår hjälp och tröst.'»[1] När den dämpade sången förklingat, anträdde även kavalleriet marschen åt samma håll som övriga trupper.

Tsarens armé var i verkligheten fast besluten att bakom Vabicz-åns sumpiga stränder bjuda sin motståndare energiskt motstånd. Mod till en sådan föresats hade han fått genom de talrika rapporterna om huru utmattade svenskarne hade blivit genom bristen på proviant och alla ansträngningarna under marschen. Ån var ju dessutom ett präktigt fronthinder. Begagnande sig härav, hade en del ryska trupper fattat posto på höjdplatån mitt emot Holowczyn och en del på en annan höjd en halv mil längre söderut, snett emot byn Novoje Selo.

Det var denna by, som utgjorde målet för de svenska truppernas marsch under natten till den 4 juli. Karl XII ville rikta sin anfallsstöt från detta håll, väl vetande, att den fientliga stridsgrupp, som stod här, var isolerad samt svagare än den vid Holowczyn.

Redan innan dagen grydde, hade större delen av det svenska artilleriet intagit ställning på en höjd strax norr om Novoje Selo. Samtidigt stod infanteriet i närheten, dolt av buskar och träd. Man hade lyckats komma hit utan att väcka fiendens uppmärksamhet. Men i dagbräckningen, ungefär samtidigt som kavalleriet höll sitt morgonkorum, ljödo alarmskott från östra stranden, åtföljda av myllrande liv och rö-

[1] N:r 96 vers 6 i 1695 års psalmbok.

relse bakom och i ryssarnes förskansningar. Man var upptäckt — tiden var inne att handla.

Artilleriet kom i verksamhet. Infanteribataljonerna marscherade ner mot ån, dit även medhavda läderpontoner och annan bromaterial skyndsamt framforslades. Men Karl XII gav sig ej tid att invänta, att broarna fullbordades. Med Dalregementets chef, överste Siegroth, på ena sidan och kapten Adlerfelt på den andra var konungen en av de första, som gav sig ut i vattnet, vilket här gick de vadande upp under armarna. »Det var», säger på tal härom karolinen Lyth, »så alltid hans manér, som var alltid den första, varest krut luktade och värjespetsen blänkte.» Av trupperna gick Livgardets grenadjärbataljon främst, följd i tur och ordning av detta regementes återstående bataljoner samt en av Dalregementets. När turen kom till övrigt infanteri, kunde bryggorna användas.

Övergången skedde ungefär mitt framför höjden, där artilleriet stod. »Vårt folk skyndade tätt på varandra som ärtrevor», berättar en som troligen var åsyna vittne till striden. Soldaterna buro vid vadandet bandoläreп på axlarna och musköten samt värjorna höjda över huvudena. Väl överkomna ordna sig de svenska bataljonerna på en liten sumpig äng och begynna utan tidsspillan själva anfallet, som genom ett moras går fram i riktning mot de fientliga förskansningarnas högra flygel. »Och genast kom de», säger Norsberg i sin resebok, »emot oss rusandes lika som en hop med glupande ulvar. . . . Men Herr Översten Bünow, som då var den förnämsta kommenderande officern vid artilleriet, begynte starkt att spela trumf ut med ryssarna, så att det ena stycket flög hit och det andra dit av dem i luften, varföre de äntligen nödgades att kvittera och lämna sitt retranschement.»

Det lyckades verkligen Karl XII och de fem bataljoner, som följt honom genom ån, att med artilleriets ovärderliga hjälp driva fienden ur hans förskansningar och tillbaka mot skogen därbakom. Denna var tät och svårframkomlig. Det överlägsna ryska infanteriet sköt täta salvor. »Det var», säger Livgardets chef, »den stora Gudens särdeles beskydd, att icke regementet blev alldeles nedskjutet, förty fienden var 24 bataljoner stark.» I nästan ogenomträngliga moln hängde krut-

röken, nertyngd av regndiset, länge kvar mellan stammar och grenar. Det blev svårt att skilja vän från fiende, och till slut måste förföljandet uppgivas, ehuru Upplands, Östgöta och Västmanlands infanteriregementen under tiden anlänt.

Karl XII var under hela infanteriets strid i spetsen för de sina. Till en början satt han till häst, men då en kapten Erik Gyllenstierna i hans närhet föll till marken genomborrad av en kula, lämnade han denne sin häst och fortsatte sedan till fots. När infanteristriden i det närmaste var slut, skyndade han emellertid tillbaka till den öppna platsen, där fienden från början stod, och där det under skogsstriden även timat viktiga händelser.

Det svenska kavalleriet hade strax efter infanteriet börjat gå över Vabicz. En efter en vadade till en början ryttarne över. Främst gingo tvenne skvadroner av Livdragonerna, så drabanterna, två skvadroner av Livregementet till häst o. s. v. Knappt hade de båda förstnämnda skvadronerna kommit över, förrän väldiga ryska kavallerimassor, som varit lägrade längre söderut, vältrade sig fram över slagfältet, hotande att falla det svenska infanteriet i ryggen. Mot dessa red man, oaktat deras ofantliga övermakt, till attack. Den första sammanstöten skedde mellan ån och de ryska förskansningarna, men under kampens fortsättning drog man sig efter hand förbi och bakom dessa befästningar. De nämnda fem skvadronerna skötte sig ypperligt, men mest utmärkte sig dock som vanligt drabanterna. Josias Cederhielm skriver härom: »I synnerhet måste man berömma och förundra sig över drabanternas tapperhet och välförhållande: vad de angrepo blev omkullkastat och vem de sågo ville sätta sig till motvärn den gingo de strax sporrenssträcks på huden, svängandes sig omkring som ett nystan på alla sidor omringade, lika som fienden hade med dem lekt 'Här är kommit ett underligt djur, och intet vill jag hava honom'.»

Från Livdragonernas strid berättas en betecknande episod. Kapten Ribbings kompani var i strid med en överlägsen fiende. Fänriken som förde fanan stupade, och denna föll i fiendens händer. Men där fick den ej stanna. Det var en skam att förlora sitt samlingstecken. Kompaniets löjtnant, Konrad Sparre, lät därför eftersta ledet sitta av och anfalla till fots.

Med sin lilla skara, som ej torde ha räknat mer än 30—40 man, banade han sig väg genom fiendens led och vann mark men blev omringad och avskild från kamraterna av en levande mur, som växte, ju längre man kom in bland fienden. Men då satt även återstoden av skvadronen av och skyndade till Sparres hjälp.

Många kommo visserligen ej tillbaka ur den striden, men fanan förde de överlevande dock med sig. Den hade Sparre, ehuru sårad i huvudet, återtagit och behållit. Ej under att han snart efteråt fick sin kaptensfullmakt.

I rytteristriden ingrepo så småningom nya svenska avdelningar. Återstoden av de först överkomna regementena samt Smålands, Östgöta och Nylands kavalleri gingo, sedan broarna blivit färdiga, över ån och fingo bland annat deltaga i det ivriga förföljande, som Karl XII med vanlig energi igångsatte, då fienden såg sig tvingad att uppgiva slaget. Klockan var 8 på morgonen, när detta var avgjort, och tre timmar senare var även förföljandet slut.

Men bataljonspastorn vid Livgardet, magister Andreas Westerman, gick ännu länge efter det stridsbullret tystnat omkring och delade ut Herrans heliga nattvard till de många döende karoliner, som betecknade den väg de först överkomna bataljonerna framgått. Följande dag, då jorden skovlades över de stora gravar, där de i slaget fallna svenskarne vila, voro kung Karl och flera av hans generaler närvarande, och till de stupades heder skötos tvenne salvor av 600 man av Hans Maj:ts garde.

Per i kärret.

Den svenska armén nådde med två dagars marscher från slagfältet vid Holowczyn fram till staden Mohilew, belägen på den breda floden Dnjeprs västra strand. Vid denna stad med dess vidsträckta utsikt över präktiga skogkantade åkerfält gjordes ett längre uppehåll. Antalet sårade från den hårda kampen på Vabicz-åns strand var ganska stort, men större var ändå antalet av dem, som under den långa marschen genom sumpmarkerna fallit offer för febrar och andra sjukdomar. En av Mohilews förstäder togs i anspråk för dem, som

Standaret.
Oljemålning av Gustaf Cederström.

behövde vård. De övriga förlades dels i ett stort läger i stadens närhet, dels i byarna utmed Dnjepr.

Under vilotiden, som varade från den 8 juli till början av augusti, fick man likväl ej uteslutande ligga på latsidan. Förråden av livsmedel voro slut, och nya måste anskaffas både för uppehållet i dessa trakter och för den fortsatta marschen österut. Sin vana trogna hade ryssarne ansträngt sig till det yttersta för att tömma visthus och lador i syfte att försvåra sina motståndares krigföring. Man måste därför sträcka sina provianteringar och furageringar vida omkring. Ånyo blev det ett letande i skogarna efter där gömda förråd, och som resultatet härav ej blev tillfyllest, fick man mången gång nöja sig med att skära, torka och tröska den säd, som till följd av det ihållande regnet ännu stod grön på fälten.

I slutet av juli blev dock väderleken gynnsammare, säden mognade, och den 5 i följande månad började marschen ånyo. Nu brådskade det dock ej längre. Vid staden Stalka, där sädesfälten voro synnerligen präktiga, gjordes ett nytt uppehåll för att skörda. Det tog inalles 17 dagar att förflytta armén de 9 milen från Mohilew till Czerykow vid floden Soz. Men så hade man också nått gränstrakterna till Ryssland och måste, innan man tågade längre österut, invänta de förstärkningar om bortåt 12,000 man, som under general Lewenhaupts befäl voro på väg från Kurland.

Fienden hade sedan den där ruskiga julimorgonen, då man drev honom ur hans förskansningar bakom Vabicz, ej visat minsta lust att slåss. De enda, som varit något så när livaktiga, voro kosackerna och deras svartmuskiga stallbröder kalmuckerna. Men även dessa inskränkte sig mest till häst- och boskapsstölder, en hantering, som sedan uppväxtåren hört till deras favoritnöjen där hemma på stäppen.

Från Czerykow slog Karl XII utan att passera Soz in i riktning mot Smolensk, och därefter blev känningen med fienden livligare. Man fick mest att göra med reguljärt ryskt kavalleri, och den 28 augusti, då en del av svenska armén nådde staden Molatycze, fann den nästan hela ryska hären samlad i nordost på ömse sidor om Dobroje. Här stod fienden i ett förskansat läger och spärrade vägen mot Smolensk. Men hade tsar Peter visat sig försiktig vid Holowczyn, så var han

det i ännu högre grad här, ty i ställningen vid Dobroje täcktes den ryska fronten av tvenne vattendrag och mellan dem liggande ofantliga sumpmarker. Man kan förstå, varför de svenska krigsbussarne numera helt vanvördigt började kalla hans tsariska majestät för »Per i kärret».

Ehuru ryssarne voro mycket svåra att komma åt i sin starka ställning, beredde Karl XII sig emellertid att anfalla dem. Armén drogs tillhopa i stora läger, och en del sändes under generalmajor Roos, chef för Närke-Värmlands rege-

mente, fram en halv mil åt nordost till Myczkowicze för att hålla ögonen på fienden. Roos' trupper bestodo av förutom hans eget regemente Jönköpings, Skaraborgs och Västerbottens infanteriregementen samt Östgöta kavalleri.

Från sistnämnda plats hade man god utsikt åt fienden till och kunde inte bara se dennes postlinje i kärrkanten utan även hans läger, i vilket det vimlade av trupper. Det var den 30 augusti på eftermiddagen, som Roos kommit till ort och ställe. Redan samma afton märktes en del misstänkta rörelser på fiendesidan. Han underrättade Karl XII härom och började, sedan det blivit mörkt, att på kungens order bryta sitt läger, som ursprungligen slagits nära kärrkanten, och flytta det något tillbaka.

Natten blev dimmig och mörk. Fram på morgonsidan voro kalmuckerna ute och ställde till litet rabalder, men härvid var man numera alltför van, för att det skulle störa sömnen. Vid 6-tiden small emellertid ett skott nere vid kärret. En där utsatt ryttarpost hade överraskats och nätt och jämnt hunnit skjuta, innan stora fientliga truppmassor drevo honom och andra bevakningsavdelningar framför sig mot lägret. Ryskt infanteri, som det uppgives 9,000 man starkt, hade i skydd av mörkret och dimman lyckats obemärkt taga sig över kärret. Roos' trupper svävade i den största fara.

Till all lycka sovo ej alla. Överste Buchwald och hans jönköpingar voro nämligen på benen, i färd med att före dagningen flytta sitt tältläger till den av Karl XII anbefallda platsen och hunno åtminstone delvis ordna sig 40 steg framför lägret, innan fiendens bataljoner nådde hit. De lyckades hejda deras första våldsamma anfall men ledo stora förluster i den ojämna striden och skulle ha dukat under, om ej överste Sperling raskt kommit till hjälp och med skaraborgarne ryckt upp till vänster om dem. Fiendens övermakt var dock alltjämt för stor. Den ena ryska bataljonen efter den andra gick dem in på livet och sköt sådana »starka salvor», att man sällan hört dess make. Samtidigt kommo fientliga grenadjärer upp i de båda svenska regementenas flanker och slungade mot dessa sina handgranater. Allt emellanåt kom det även till handgemäng. Regementena ledo stora förluster, och båda cheferna blevo svårt sårade. Svenskarne trängdes långsamt men säkert tillbaka.

Särskilt skarp lär striden ha stått kring Jönköpings regementes livfana. Tre fanförare stupade i tur och ordning under sina fruktlösa försök att försvara sin kära fana. Livkompaniet gjorde sitt bästa och miste bland andra alla sina officerare. Men ansträngningarna voro förgäves. Livfanan, regementets främsta samlingstecken, gick förlorad.

Jönköpingar och skaraborgare fingo dock till sist hjälp, då Närke-Värmlands regemente ryckte upp till höger om dem och Västerbottens till vänster. Den mark som tidigare förlorats återtogs nu.

Lägret anfölls även av ryskt kavalleri. Det kom från höger men möttes av Östgöta kavalleri. Med fem av rege-

mentets skvadroner — tre hade i början blivit frånskilda — höll överste Nils Rosenstierna sin motståndare stången, fastän denne uppskattades till omkring 3,000 man. Den tappre översten föll dock i denna strid för en kula genom hjärtat.

Stridsbullret vid Myczkowicze hade emellertid hörts av kamraterna i de andra svenska lägren, och framåt 8-tiden kommo de i språngmarsch till hjälp. Hjelms dragoner tyckas ha varit de första på platsen. De galopperade fram, hoppade av sina hästar och angrepo till fots ryska infanteriets vänstra flygel. Fienden, som redan börjat återtåget, trängdes härvid något västerut och kom så gott som rakt i armarna på Dalregementet, som sprungit en halv mil men det oaktat nu gick till anfall i den präktigaste ordning. För dalkarlarnes första salva lära 200 ryssar ha fått bita i gräset. Ännu värre blev det, då ryssarne vände om och drogo sig ut i sumpmarkerna. De två dalbataljonerna följde dem under ständig eldgivning, ända tills de kommit så nära fiendens huvudställning, att Karl XII ansåg rådligt att återkalla dem. Även det ryska kavalleriet fick sig under återtåget en duktig näsbränna av Nylands kavalleriregemente, som skyndade till.

Så slutade då detta äventyr, som lätt kunde ha fått ledsamma följder. Den ryske björnen hade måttat ett kraftigt slag med ramarna mot sin fiende. Men skulle han väl vara lika stridslysten i fortsättningen?

Karl XII gjorde alla förberedelser för en avgörande drabbning och sände, när han var färdig, självaste fältmarskalken Rehnsköld och överste Gyllenkrook fram för att taga fiendens ställning litet närmare i ögonsikte. De kommo just lagom för att se lägret i lågor och de sista ryska trupperna tåga bort. »Per i kärret» gick sin väg — för att ställa sig bakom nästa sumpmark.

■

Någon tid härefter jagade Karl XII en dag med endast Östgöta kavalleriregemente efter, som det säges, 30 ryska skvadroner, upphann och drev undan dem men blev till slut omringad. Till på köpet föll i detta ögonblick hans häst. Regementets livskvadron, som kungen tyckes ha anfört, fortsatte utan att i dammolnen märka hans missöde, och där stod

han ensam, omgiven av fiender, utan utsikt att kunna upphinna de sina. Nej, riktigt ensam var kungen ej. Generaladjutanten Thure Hård och livknekten Flygare voro kvar hos honom. I nästa ögonblick stupade dock båda. Egendomligt nog blev detta ett medel till hans räddning. Karl XII lyckades komma upp på Hårds häst, fick strax därpå hjälp av svenska avantgardet, som förts fram av major Isac von Linde, och slapp sålunda undan med livet ur detta farliga äventyr.

Utom Thure Hård, en av arméns duktigaste officerare — ett gott generalsämne, sade man — föll vid detta tillfälle även en annan av kungens generaladjutanter vid namn Rosenstierna. Livet hängde på ett hår, då man följde Karl XII i strid.

Tunga hösttider.

Den 11 september lägrade sig svenska armén vid staden Tatarsk en halv mil från ryska gränsen och 7 eller 8 mil från Smolensk, nyckeln till det inre av Ryssland. Till själva hjärtat av fiendelandet, till huvudstaden Moskva, var det endast omkring 40 mil, alltså 20 vanliga dagsmarscher, om lyckan var god.

Men höst och vinter stundade. De trakter, där hären nu stod, hade alldeles förhärjats av ryssarne, innan dessa lämnade dem. Västerut var, som man betecknande uttryckt det, landet också »förtärt». Gick armén ditåt, så betydde det dessutom ett återtåg, ett uppgivande av mark, som vunnits med umbäranden och blod. I norr och öster var »den röde hanen» lös. Där brann det i sädesstackarna på fälten samt i städernas och byarnas huslängor. Vad ingen kunnat ana hade skett. Tsaren, den oböjlige självhärskaren över alla ryssar, skövlade eget land, hellre än att han lät det föda hans motståndare.

Men 15 till 20 mil söderut låg Severien, landet mellan floderna Iput och Djesna. »Ett mycket ymnogt land av allehanda Guds gåvor», säger den lärde Sven Agrell, en av karolinernas fältpräster. Och därifrån kunde man också komma till Moskva. Att vägen på det viset blev något tiotal mil längre betydde ej något för soldater, som redan marscherat hundratals mil och kanske hade lika långt kvar, innan deras värv var fört

till slut. Nej, goda vinterkvarter var för ögonblicket huvudsaken, sen blev det alltid någon råd med det andra.

Det var för övrigt ingen tid att förlora. Hästarna hade redan länge varit satta på indragningsstat, och här vid Tatarsk nästan svulto de. Manskapets överblivna brödportioner voro lätt räknade, ja, det var då verkligen bäst att fortast möjligt giva sig i väg söderut, om man skulle orka med de mil, som återstodo till det förlovade landet.

Men det fanns en sak som höll tillbaka. Lewenhaupt måste åtminstone, innan huvudarmén tågade bort, ha nått Dnjepr med de trupper och förnödenheter, han förde med sig från Kurland. Annars kanske ryssarne kunde kasta sig över honom och taga alltsammans.

Strax efter ankomsten till Tatarsk inbragte emellertid voloscherna, Karl XII:s lätta polska rytteri, den efterlängtade underrättelsen, att Lewenhaupt var i säkerhet. Sedan fanns det ingen anledning att dröja längre med marschen till vinterkvarteren. Den 15 september lämnade svenska armén Tatarsk, och fyra dagar senare övergick den floden Soz vid Krzyczew. Därmed var man inne i ett skogsområde, som räckte hela vägen ända fram till floden Iput.

Magister Anders Westerman säger om den fortsatta framryckningen, att den gick fram genom kärr samt en trång och ovägad skog, på vilken både människor och hästar blevo döde. Ja, »trång» var skogen, ty vägarna övergingo redan från början i smala skogsstigar, och de öppna, odlade områdena voro både få till antalet och obetydliga i utsträckning. Gårdarna lågo med så där ett par mils mellanrum. Men på andra sidan skogen låg ju Severien och lockade med goda vinterkvarter som lön för mödorna.

Händelser inträffade dock, som gjorde marschen genom den dystra skogen i dessa mörka höstdagar sorgmodigare, än den behövde ha blivit. Karl XII hade redan vid uppbrottet från Tatarsk sänt generalmajor Lagercrona i förväg med ett starkt avantgarde. Det skulle skyndsammast möjligt bemäktiga sig Potjep, den enda punkt, där fienden norrifrån kunde inträngа i Severien. Var detta väl gjort, så kunde svenska armén sedan i lugn och ro taga landet i besittning och inrätta sig där för några månaders välbehövlig vila. Men Lagercrona tog i gräns-

skogen miste om vägen och kom till Starodub i stället för till Potjep. Karl XII insåg redan den 21 september i Kostjukowicze detta bedrövliga misstag och gjorde ett försök att gottgöra det. Medtagande gardet och Dalregementet ilade han österut. Major Koskull med 300 ryttare av Lagercronas trupper förenade sig med dessa regementen, och drabanterna, som voro längre tillbaka, beordrades att komma efter. Åtminstone en del av detta nya avantgarde hade vid uppbrottet marscherat hela den förflutna natten, men det hjälpte ej; här stod mycket på spel, och då är det som om krafterna fördubblas. I kvällningen nådde man ett vattendrag och började genast vada över. Det var 60 alnar brett och så djupt, att vattnet gick upp under armarna. Soldaterna klädde av sig och vadade över, bärande utrustningen på huvudet. När alla nått motsatta stranden, var det »svarta natten», men ännu var ej tid att vila. Först kl. 4 nästa morgon gjordes 6 timmars rast.

Efter denna fortsattes ytterligare 4 mil. Nio mil på 36 timmar över obanade stigar är ett kraftprov, som ej skäms för sig. Men så nådde man också därmed Nivnoje och var ute på severiska slätten.

Alla dessa ansträngningar voro dock förgäves. Samma dag Karl XII och de fåtaliga trupper, som följde honom, kommo fram ur gränsskogarna, besattes Potjep av ryske generalen Ifland. Det

betydde, att dörren till Severien var öppnad för ryssarne, och att landet var hemfallet åt samma grymma öde, som nyss förut övergått trakten av Smolensk.

Nästa motgång blev, att Lagercrona lät fienden mitt för sin näsa besätta huvudstaden, Starodub. Detta berövade svenska armén den sista svaga möjligheten att övervintra i dessa trakter.

Men det värsta kom dock till sist. Voloschernas rapporter om Lewenhaupts marsch visade sig vara osanna. Han hade i verkligheten stått ett gott stycke väster om Dnjepr, då svenska huvudarmén lämnade Tatarsk. Man fick reda härpå, när det redan var för sent att råda bot för misstaget. Några dagar gingo, då alla levde i spänning och undrade, om generalen skulle lyckas föra sina trupper i säkerhet. Så kom en av de första dagarna i oktober en rekryt vid Dalregementet, som varit bland de väntade trupperna, och berättade, »att fienden attackerat general Lewenhaupts armé Michaeli dag (den 29 oktober) klockan 11 förmiddagen, och har aktionen varat till det blivit mörkt, då fienden blivit stående på ett litet fält emot general Lewenhaupts armé och gjort upp eldar, det ock generalen gjort på sin sida. Härpå har general Lewenhaupt givit infanteriet ordres att taga alla hästarna med bagaget och så i tysthet marschera om natten, då denna soldaten har ridit vilse.»

Var den unge dalmasens rapport sann, så hade en stor olycka inträffat. Karl XII ville ej tro hans ord. Men bekräftelsen kom tyvärr inom kort. Lewenhaupt hade blivit anfallen vid Ljesna, strax på andra sidan floden Soz, försvarat sig tappert men förlorat omkring 4,000 man och hela sin stora tross, som han nu i tre månader släpat med sig på Lithauens usla vägar. Den 9 oktober ryckte hans uthungrade och uttröttade trupper in i Severien efter att ha gjort en lång krok söderut. De hade lidit mycket under denna marsch och kommo snarare som tiggare än som de där skulle tillföra huvudarmén ny must och märg på vägen mot tsarrikets hjärta.

Det var det hårdaste slag, som hittills träffat Karl XII, och han, mannen med den järnhårda självbehärskningen, lyckades ej dölja den dystra stämning, som tog makt med hans

sinne. Det hände till och med, att konungen en natt, då sömnen ej ville komma, gick bort till den stuga, där överstarne Karl Hård och Axel Gyllenkrook bodde, för att i samtal med dem om likgiltiga ting skingra de sorgsna tankarna. Och när man pratat länge och väl, så fingo överstarne följa honom hem och, sittande vid fältsängen där han låg fullt påklädd, fortsätta att förströ honom.

Men Karl XII blev snart densamme, som han alltid varit. Han stod ju oaktat allt ännu i spetsen för över 30,000 man, som aldrig blivit besegrade, och så hade han sin fasta tro på Gud och sin rättvisa sak, som ingav honom ståndaktighet i livets alla vidriga öden.

Drömmen om de präktiga severiska vinterkvarteren skingrades med röken från de brinnande kosackbyarna, vilka fienden antänt. Man fann visserligen rikligt med livsmedel överallt, där svenska trupper lyckades komma före mordbrännarne, men dessa sörjde för att det räddade området blev för litet för att kunna under längre tid föda en armé. Lagercronas och Lewenhaupts missöden födde nya, svårare strapatser för svenska armén.

På andra sidan Djesna vidtog Ukraine, även det bebott av kosacker. Här voro byarna än större och tillgången på livsmedel än rikligare än i Severien. Karl XII hade dessutom slutit förbund med kosackernas gamle kloke hetman Mazeppa, som ville höja upprorsfanan för att befria sig från tsarens tvångsherravälde. Detta tillförsäkrade svenskarne ett gott mottagande i Ukraine och god hjälp av det krigiska stäppfolket. Skada blott att denna hjälp blev mindre än man hoppats. 4,000—5,000 kosacker var allt vad Mazeppa lyckades tillföra svenska armén.

* *
*

Den 11 oktober började armén bryta upp och gå söderut. Under denna marsch råkade Västanstångs kompani av Östgöta infanteri en dag riktigt illa ut. Vägen gick genom en stor furuskog, och det snöade duktigt. Då det blev rast, sökte kompaniet därför skydd under träden. För att musköterna ej skulle bli våta, voro de instoppade i hölstren. Bäst kompaniet stod där, närmade sig helt lugnt och beskedligt en stor

kavalleriavdelning. Man tog den utan vidare för att vara svensk. Hattarna voro lika dem, som eget kavalleri bar. Kapporna, som ryttarne svept om sig, voro visserligen grå i stället för blå, vilken var deras vanliga färg i svenska armén, men en del av de trupper, som anlänt med Lewenhaupt, hade haft gråa kappor, och man fäste sig därför ej så noga härvid. För övrigt snöade det så duktigt, att det ej var lätt att urskilja några detaljer i nykomlingarnes klädsel. I verkligheten dolde sig emellertid under dessa gråa kappor ryska dragoner, tillhörande den djärve general Iflands trupper. Komna helt nära kompaniet, gingo de oförmodat till attack, och som de goda östgötarne voro alldeles oförberedda och ej ens hunno få musköterna ur sina hölster, blevo de illa tilltygade. Kaptenen och 30 man lära ha stupat.

Bättre gick det för överstelöjtnantens kompani vid samma regemente. Det kom närmast efter Västanstångs kompani och blev anfallet samtidigt med kamraterna vid detta. Här såg man dock, när ryttarne voro på 300—400 stegs avstånd, att det lyste grönt och rött under kapporna, och man förstod, att det var fara å färde. Musköterna kommo med fart ur hölstren, och när fienden ville anfalla, fann han kompaniet fullt stridsberett samt avstod från hela företaget.

Med hjälp av andra trupper, särskilt regementets boskapsvakt under löjtnant Pilfelt, anföllo svenskarne sedan de ryska dragonerna och drevo undan dem. »Detta var den roligaste och nöjsammaste renkontren jag belevat», intygar Gustaf Abraham Piper, en 16-årig fänrik, som vid denna tid tjänade vid Östgöta regemente. Pilfelt var dagens hjälte. Fastän en kula gått tvärs igenom honom, tumlade han käckt om med fienden.

* * *

För att komma in i Ukraine måste svenska armén, som sagt, gå över floden Djesna. Karl XII tyckes ha haft för avsikt att göra detta vid Novgorod Sjeversk, men det gick ej. Staden befanns nämligen vara besatt av fienden, och till yttermera visso stod en stark rysk truppstyrka på andra sidan floden, fullt besluten att hindra svenskarne från att gå över. Konungen låtsade emellertid, som om han verkligen tänkte

slå bryggor strax söder om Novgorod Sjeversk, och lockade därigenom fienden att stå kvar i denna trakt. Samtidigt marscherade han med artilleriet och några regementen längre söderut till Mezin. Här fingo 24 kanoner gå i ställning på ett vid flodstranden beläget högt berg, från vilket de behärskade den motsatta stranden. Ett par små timmerflottar, rymmande omkring 16 man vardera, blevo skyndsamt hopfogade.

Vid 2-tiden på eftermiddagen den 2 november styrde de ut i floden och nådde lyckligt motsatta sidan. Kablar spändes över vattnet, och med deras hjälp färjades timmerflottarna fram och tillbaka mellan stränderna. Vid 5-tiden voro några hundra man av Björneborgs, Västmanlands, Hälsinge och Västerbottens regementen samt Dalregementet över, beredda att skydda den blivande broslagningen mot fientliga anfall. Sådana läto ej heller länge vänta på sig. Ryssarne hade redan före svenska truppernas ankomst hunnit anlägga ett batteri på sin sida, men så väl dess kanoner som en stark rysk postering höllos, så länge det var fullt skjutljust, i schack av det svenska artilleriet från dess präktiga ställning uppe på berget. Men i skymningen, just när en del av de svenskar, som kommit över, stodo i begrepp att storma det fientliga batteriet, gick den ryska posteringen till anfall. Den uppgives ha utgjort flera tusen man.

Det blev en häftig strid, särskilt nere i ett buskage alldeles vid floden. Vid ett tillfälle voro ryssarne nära att lyckas kapa kablarna, som voro spända över denna, men major Grissbach, som med några dalkarlar var på väg över, hann lyckligt i land och avstyrde tilltaget. Efter en mycket livlig skottväxling och hård kamp man mot man blevo ryssarne i oordning kastade tillbaka. »Major Starenflycht med västmanlänningarne höll», säger sekreteraren Cederhielm i ett av sina brev, »denne gången ut värsta puffen.» Bland de svårt sårade voro som vanligt ett par av Karl XII:s generaladjutanter. En av dem dog sedan av sina sår.

Härmed var övergången tryggad. Bryggor slogos raskt över Djesna, och inom kort stod hela svenska armén i Ukraine.

Den inbrytande vintern och truppernas utståndna ansträngningar tvungo svenskarne till att med det snaraste gå i vinterkvarter. Karl XII skyndade därför söderut, passerande de

rykande ruinerna av Mazeppas huvudstad, Baturin, som ryssarne strax förut hade stormat, varvid de massakrerat garnisonen och invånarne.

»Den 18 [november]», säger magister Andreas Westerman i sina anteckningar från detta fälttåg, »ändades denna besvärliga resan, som oss så mången vedervärdighet tillfogat hade, då vi till staden Romny kommo och där ståndkvarter bekommo.»

Ja, besvärlig hade »resan» verkligen varit detta år. Först sommarens strapatser och strider och sedan höstens marsch från Tatarsk till Romny mellan 50 och 60 mil! Föga anade man dock, då vinterkvarteren äntligen nåtts, att de återstående veckorna av 1708 gömde på än svårare prövningar.

En julhelg på stäppen.

Severien och Ukraine äro varandra i mångt och mycket olika. Båda äro slättland och bördiga, men under det att i Severien stora präktiga skogar bryta av slättens enformighet, är hela Ukraine en enda stor stäpp med oöverskådliga gräs- och sädesfält, härliga att se när de stå i försommargrönska eller mogna till skörd, men tröstlöst grå, när höststormarna vina fram över dem. Den ukrainska slätten är för övrigt ej plan som en insjö i stiltje utan liknar mera ett stycke världshav med långa vågor, som plötsligt liksom stannat i sitt lopp och stelnat till stäppland. I somliga vågdalar rinna floder fram, och vid dem lågo för 200 år sedan kosackbyar, som kunde täcka stränderna en hel mil, ja mer. Det var tatarhordernas och de talrika rövarbandens vilda framfart, som tvungit kosackerna att till gemensamt skydd flytta ihop i sådana stora samhällen.

Hade ej tsarens arméer stått alldeles i närheten och gjort vad de kunnat för att störa vilan, skulle karolinerna haft det ganska bra i de kvarter, som i mitten av november intogos i trakten av Romny. Men nu kunde de knappast en dag vara säkra för överrumplingar. Särskilt utsatta voro Västerbottens infanteri, Smålands kavalleri och Schreiterfelts dragoner, som framskjutits ända till staden Gadjatj vid floden Psiol. Denna stad, som var omgiven av vallar och palissader,

var svenskarnes utfallsport för deras blivande krigsrörelser och måste därför hållas. Trupperna hade knappt varit här 14 dagar, innan fienden visade sig i närheten. En underofficer vid Västerbottens regemente, som hette Alexander Magnus Dahlberg, berättar, att den lilla garnisonen, vilken varje natt blev alarmerad och ständigt fick ligga till valls, for mycket illa och fick många sjuka.

När så Karl XII i mitten av december fick spaning på, att tsar Peter dragit samman en stor del av sin armé för att storma Gadjatj, återstod ej annat än att skynda staden

till hjälp. För övrigt fanns det utsikt för, att man skulle kunna överraska ryssarne under deras marsch och kanske tvinga dem till strid i öppen terräng. Lyckades detta, så skulle vinterkvarteren säkert sedan få vara i fred.

Den 17 december bröt konungen upp från Romny med några regementen och beordrade alla övriga, som ännu ej voro framskjutna till floden Psiol, att följa efter. Det blev en svår marsch i djup snö, men första dagen gick dock an, eftersom kölden ännu ej var besvärande. På kvällen tillfångatogs i Lipovaja Dolina en rysk postering, men några av dess folk lyckades dock fly. De underrättade tsaren om vad Karl XII förde i skölden och gjorde det möjligt för honom att undgå den fara, som hotade.

I Lipovaja Dolina stodo de svenska trupperna den 18 och bröto upp därifrån, först sedan det börjat skymma. Det hade emellertid nu blivit bistert kallt, och de ledo mycket av kölden under denna natt. Många soldater fingo fötter, fingrar eller näsa förfrusna, och andra, särskilt bland de beridna, fröso ihjäl. Då efterföljande trupper under de nästa dagarna marscherade till Gadjatj, kantades deras väg av dödsfrusna kamrater. Karl XII och de som följde honom nådde emellertid före dagningen den 19 december målet men möttes här av en ny prövning. Förstaden, där många regementen skulle kunnat få tak över huvudet, var bränd av kosackerna. De, som följt konungen, måste vänta nästan hela dagen, innan man lyckades bereda dem plats inne i själva staden, och av de efterföljande trupperna fingo många bivackera under bar himmel.

Här stannade armén ända till kl. 11 på förmiddagen den 23 december, då en del fortsatte marschen mot Veprik, 1 mil längre österut, där ryska avantgardet stod. Kölden hade hållit i sig under hela uppehållet i Gadjatj, men under denna dag, som kom med molnfri himmel, blev den värre än någonsin. Tre timmar tog det att marschera till Veprik, varifrån 6,000 man ryskt kavalleri hals över huvud flydde, då svenskarne nalkades. Hade Karl XII tänkt att här få tak över huvudet, så bedrog han sig. Omkring 1,500 man ryskt infanteri hade stannat kvar bakom den vall, som omgav staden, och beredde sig att försvara densamma. Som det var för sent att denna dag gå till storms, inkvarterades en del trupper i Vepriks förstad för att hålla ögonen på garnisonen, och återstoden fick samma afton fortsätta till en by, som hette Pleschivets och är belägen 1/2 mil längre norrut.

Här kom sålunda en stor del av svenska infanteriet och något kavalleri att tillbringa julen 1708. »Julebyn» kallas den därför också i en av dagböckerna. Men dystrare helg än karolinernas i Julebyn ha säkerligen aldrig svenska krigare gått till mötes. Först på julaftonens morgon togs byn i besittning. Man packade ihop sig så gott sig göra lät i de små stugorna. Därnäst togos källare samt uthus i anspråk, och eldades de bra, så kunde även de gå an. Värst var det för dem, som måste ligga under bar himmel kring lägereldar och endast

med skärmar, gjorda av halm, skyddades för vind och köld. Ända till fjärdedag jul fortgick det på detta sätt. Dag och natt måste man ständigt vara på sin vakt mot frosten, redo att gnida med snö de kroppsdelar, som började vitna. Den som i dessa svåra dagar kanske minst sökte skydd mot frost och snö var konungen. Han red fram och tillbaka mellan de platser, där hans soldater ledo under den hårda vinterns förbannelse, och gjorde vad i hans makt stod för att hjälpa dem. Men mot naturens krafter kämpar ofta den starkaste människokraft förgäves. Även den aldrig förut besegrade Karl XII led i den kampen ett svårt nederlag.

Fjärdedag jul gav sig kölden äntligen något. Man kunde för första gången under helgen hålla gudstjänst, och den 30 december kunde marschen fortsättas till bättre kvarter. Säkert har dock dalmasen Erik Larsson Smepust, vilken tjänte som korpral vid Lewenhaupts tremänningar, rätt, då han om vistelsen i Julebyn skriver: »Ja mången lärer minnas den julnatten så väl som hela den högtiden, om han lever aldrig så länge.»

Det var emellertid ej endast de trupper, vilka tillbringade julen i Pleschivets, som hade det svårt. Än värre ledo de många sjuka, som följde trossen, och andra som tillhörde densamma. Den nyutnämnde fänriken vid gardet Gustaf Abraham Piper, som länge legat i fältsjukan, skildrar sina upplevelser sålunda.

»Efter några dagars marsch både natt och dag i en så bister köld och ovanligt djup snö kommo vi vid midnattstid, emellan den 22 och 23 december, till Gadjatj. Och såsom störste delen av arméns bagage här sammanstötte och regementerne fingo order att rycka fram till Veprik, så kunde i mörkret för annat i vägen avstannat bagage överstens vagn (där den sjuke fänriken fått taga plats) ej komma närmare än en god fjärdingsväg när staden. Kusken av denne och några regementet tilldelte artillerivagnars kuskar fröso där ihjäl, hästarne snärde sig i seltygen och stodo bakfram vände undan vädret. Jag hade i vagnen kastat kappan över huvudet, vilken av andan blivit fuktad och sedan stel, så att jag i min orklöshet ej förmått få henne av huvudet, satt under henne i mörkret som under en korg, icke vetandes,

om det var dag eller natt. Om kroppen var jag någorlunda väl förvarad och hade utom 3 par strumpor tvenne örnegått samt mitt tjockt stoppade bomullstäcke vecklat omkring fötter och ben; hade ock till äventyrs ändå bättre begått mig, om vagnen, som var med lädergardiner på sidorne, fått bliva, som de voro, tillyckte.

Men en stund efter sedan vagnen stadnat om natten, kom en ung människa av en 18 à 20 år, benämnd Buss, vars fader var kapten i regementet och han såsom kammartjänare hos översten, bedjande mig om lov att få sätta sig i vagnen, medan han i snö, köld och mörker ej visste, var han skulle taga vägen. Och emedan vagnen var à deux fonds, satte han sig framuti; men som han förskräckeligen gav sig och kvidde, rådde jag honom att åter sätta sig till häst och söka sig in i staden med tilläggning: om jag vore så frisk som han att komma till häst, jag skulle ej länge sitta i vagnen och avbida mitt bistra öde. Han begav sig då ur vagnen till häst, men drog ej väl igen gardinen på den sidan, där vädret låg, varefter jag mera led av köldens stränghet i vagnen. Denne Buss hade vid inkomsten i staden avkylt sig bägge benen under knä och dödde kort därefter. Emellertid var det i vagnen min syssla, så länge jag var vaken, att ständigt röra tår och fötter; men som jag till min olycka emot morgonen insomnade ungefär en timma, kunde jag vid uppvaknandet ej röra mer än fotknylarne, men det andra var hel stelt och oböjeligit.

I detta tillståndet satt jag hela den 23 december och natten därpå till den 24 eller julafton, då omsider min dräng uppsökte mig, kom till vagnen och stötte på mig, där jag satt under kappan, frågande mig, om jag än levde. Och då jag honom svarade, lyfte han kappan av huvudet på mig och böd mig en sup brännevin och en bit bröd, som var allt vad jag i 3 dygn åtnjutit. Jag frågade, om han ej med vagnen kunde hjälpa mig närmare staden, då han efter något arbete med hästarne körde mig på ett muskötskott när till stadsporten. Men sedan var för trängsel av vagn och hästar ej möjeligit att komma närmare. Han tog mig då på axlarne och bar mig till stadsporten. Men i själva porten var en sådan trängsel och besnärjande av hästar och vagnar, att vi på händer

och fötter under vagnar och emellan hästfötter måste krypa in i staden, varest efter något frågande efter regementets sjukhus han omsider bar mig därin kl. 3 eftermiddagen.

Jag fann där för mig 17 officerare, dels sjuke, dels blesserade och förkylte, varest en fältskärsgesäll geck och dem förbant. Stugan var väl uppeldad, och så snart jag kom in, ville jag sätta mig på en bänk vid kakelugnen; men fältskären körde min dräng att genast avkläda mina fötter, vilket då han gjorde, satt bomullsstrumpan, som den närmaste, fastfrusen vid bägge fotbladen, att drängen ej utan krasande den lösslita kunde. När fältskären det såg, måste jag ut i farstugan. Drängen hämtade ett käril med snö — ty vatten var ej till hands — varuti jag satte fötterne, och lät riva dem med snö så länge, till dess fotbladen rodnade. Men hälar och tår blevo, som de voro, hårde och orörlige. Varuppå fältskären gjorde om dem ett omslag, och jag, som sist var kommen, fick på litet halm under en bänk mitt viloställe.

Inom 3 à 4 dagar avföll sedan köttet av benen både på tår och hälar, som av frost blivit skadade. Benen av tårne blevo med tång avknipte.»

Ja, stora hade de svenska truppernas lidanden varit under denna olycksaliga julhelg. Säkerligen kunna de, som dukade under för kölden, räknas i tusental. Ett av de vackraste bladen i karolinernas historia är, att de uthärdade allt detta utan att fälla modet och förblevo samma plikttrogna soldater, som de varit i medgångens dagar. Kanske lindrades i någon mån smärtan över egna förluster av medvetandet, att fienden lidit än mer.

Drabanterna vid Gorodnoje.[1]

Den sorgliga jul- och nyårshelgen fick en dyster avslutning. Dagen efter trettondagen sökte Skaraborgs, Kronobergs, Östgöta, Jönköpings, Upplands och Västmanlands infanteriregementen samt ett par dragonregementen att storma Veprik. De gjorde sitt bästa men lyckades ej få fast fot på de isiga vallarna utan måste draga sig tillbaka med stora

[1] Se skiss å sid. 280.

förluster. Särskilt var manfallet stort bland officerarne, och svenska hären förlorade denna dag flera av sina bästa föregångsmän.

Helt förgäves skedde dock ej dessa uppoffringar, ty följande dag lät Vepriks kommendant hissa den vita flaggan till tecken, att fästningen gav sig. Sedan följde tre veckors vila för svenskarne, som inkvarterades dels i trakten av Senjkov, dels utmed Psiolfloden. Men i slutet av januari började strapatserna igen.

Karl XII hade under denna vinter kommit allt längre bort från Moskva, målet för hela fälttåget, men försökte nu att före tjällossningen komma den ryska huvudstaden något närmare. När snö och isar smälte, skulle man i alla fall tvingas till overksamhet, ty då står stäppen så gott som under vatten, och vattendragen bliva så breda och strida, att de äro omöjliga att passera.

På natten till den 28 januari lämnade konungen med några beridna regementen Senjkov och red mot Oposchnja, där en större rysk kavalleristyrka stod. Under den följande dagen kom det till en hetsig sammandrabbning, som slutade med att fienden jagades öster om floden Vorskla. Det var efter denna strid, som Karl XII mötte sergeanten vid Dückers dragoner Karl Fredrik von Brandten och sade till honom: »I är en dubbel kornett». Men så hade denne också strax förut tagit två standar och tre pukor från ryssarne.

Under första veckan i februari tvungos trupperna av kölden att inställa operationerna, men veckan därpå gick det i stället så mycket livligare till. Den 11 februari befann sig Karl XII på marsch mot Krasnokutsk med gardet och Dalregementet, drabanterna samt några beridna regementen. En mil från denna stad överrumplade de i en by en liten fientlig avdelning, som till större delen blev fången. Man fick härvid reda på att några ryska dragonregementen stodo i Krasnokutsk.

Det var lockande att försöka överrumpla dem här. Rytteriet i den svenska strövkåren ökade därför farten och red med Karl XII och drabanterna i täten fram i sporrsträck över den snöhöljda stäppen. Hästarna löpte på kung Karls maner för lösa tyglar. Det gick fortast så, och man hade verkligen bråttom, ty några ryttare, som lyckats undkomma, då den

fientliga avdelningen överrumplades i byn, hade fått försprång och gjorde sitt bästa att hinna varsko sina kamrater i Krasnokutsk.

Då svenskarne äntligen nådde staden och sprängde in på dess gator, möttes de av musköteld och handgranater. De fiender, som ej hunnit komma till häst, hade fattat posto i husen och gjorde från dessa sitt bästa att hejda dem, men misslyckades. Hundratals ryssar fingo denna dag sätta livet till på Krasnokutsks gator. Flertalet av fiendens skvadroner lyckades dock fly undan ut genom den långsträckta norra förstaden. Väl utkomna ordnade de sig ungefär halvvägs upp mot Gorodnoje och beredde sig att här göra motstånd men blevo ånyo anfallna samt tvungna att fortsätta flykten.

Under de föregående gatustriderna hade de svenska trupperna blivit splittrade, och kungen hade för detta anfall hunnit samla endast en del av dem, men han fortsatte dock alltjämt att förfölja. Och det blev en ritt, om möjligt än skarpare än den föregående fram till Krasnokutsk.

Karl XII och drabanterna voro alltjämt i täten. Med dragna värjor sprängde de fram över moras, där vattnet stod högt över isen, genom skogar och över höjder, där snön låg djup. Ryssarne tillfogades stora förluster, särskilt då den vilda jakten nådde de trånga gatorna i Gorodnojes södra förstad.

Sedan man ridit förbi denna stad och passerat en kvarndamm bakom densamma, råkade emellertid Karl XII och de, som hållit sig närmast honom, illa ut. I Gorodnoje stod nämligen en annan fientlig truppstyrka, enligt uppgift sex dragonregementen och två bataljoner beridet infanteri. Dessa ingrepo nu i striden och lyckades fullkomligt kringränna konungen, som hade med sig endast sina drabanter och en del av Taubes dragoner. Övriga svenska avdelningar hade antingen blivit försinkade eller begivit sig ut på sidorna för att förfölja fiender, som också blivit efter.

Förgäves förde konungen själv dragonerna, som kring varje kompanifana ej räknade mer än 20 man, mot dessa nya motståndare. Han möttes av en så häftig eld, att de sviktade och måste dragas tillbaka. Läget var nästan hopplöst.

Men nu gingo även drabanterna till anfall mot de ofantligt

överlägsna ryssarne och visade, vad en handfull tappra män vid ett dylikt tillfälle kunna uträtta. De drabanter, vilkas hästar efter den föregående skarpa ritten orkade bära sina herrar, redo sin vana trogna i galopp in bland fienden. Men det fanns också bland dem en del, som ej längre kunde rida sina uttröttade hästar till attack. De gingo då till fots fienden in på livet, avlossade på kort håll sina pistoler, grepo sedan till de långa värjorna och trängde lika tappert som sina beridna kamrater in bland de täta fientliga truppmassorna. Flertalet av dessa till fots kämpande drabanter offrade i denna ojämna strid livet eller friheten.

Den ring, som fienden slagit kring konungen och hans lilla skara, blev visserligen ej sprängd, men drabanternas nästan övernaturliga tapperhet ingav dock fienden sådan respekt, att han slutligen lämnade dem så gott som oantastade. Det tycks, som om ryssarne fullkomligt förlorat sin handlingskraft inför det dödsförakt, som denna handfull svenskar lade i dagen.

De kringrända hjältarnes öde berodde dock till sist på om de skulle få undsättning. Men den lät vänta på sig ohyggligt länge. De svenska avdelningar, som voro närmast till hands att bringa dem hjälp, blevo även de anfallna och veko i förvirring mot Krasnokutsk. Under flykten mötte de dock generalmajor Kruse med återstoden av strövkårens kavalleri. Nu ordnades leden ånyo. Under det man höll på härmed, började rykten komma i omlopp, att konungen var i fara, ja kanske fången. Samvetet slog dem, som nyss svikit sin plikt och kanske därigenom blivit skulden till att deras älskade konung råkat i olycka. Soldaterna ville ej ens invänta att återsamlingen blev fullbordad. Från alla håll hördes rop på att man genast ville bli förd mot fienden.

När skymningen redan fallit på, kommo Kruse och hans trupper framilande till Gorodnoje, där läget alltjämt var detsamma som efter drabanternas kamp mot övermakten. Ryssarne funno då rådligast att avtåga och försvunno snart i det tilltagande mörkret bort genom de stora skogar, som vidtogo längre norrut. Dagens strider hade kostat dem kanske ett par tusen man. Men för kung Karls drabanter blev den dagen ett ärofullt minne av lysande krigardygder.

*

Vinterfälttåget 1709 blev emellertid kortare, än man beräknat. Tjällossningen kom långt tidigare än vanligt var på stäppen, redan tvenne dagar efter dessa strider. Regnet flöt i strömmar, snön och isarna smälte. Vattendragen svällde över sina bräddar. Stäppens s. k. regndalar förvandlades till vattenrika sjöar. Alla trupprörelser måste för ett par månader framåt inställas.

Ett oblitt öde lade ett nytt hinder mellan karolinerna och målet för deras ansträngningar.

Poltava.

Få namn i Sveriges krigshistoria ha så dyster klang som kosackstadens där nere på floden Vorsklas västra strand. En lång rad av segrar, som slutar med ett svårt nederlag, fruktansvärda vedermödor och nästan ofattbara uppoffringar, vilkas resultat på en dag göres om intet! Men vi skola ej gå händelserna i förväg utan låta dem själva tala.

När regndalarnas och flodernas vattenmassor sjunkit och stäppen efter överståndén tjällossning åter grönskade, drogos de svenska stridskrafterna undan för undan söderut till trak-

ten av Poltava. Tsaren hade här en garnison om 4,000 man och ville säkerligen ogärna se fästningen i motståndarens händer. Den var hans viktigaste utpost i södra Ukraine, och hans anseende både i kosacklandet och i Orienten skulle lidit mycket den dag, som Poltavas kommendant måst hissa den vita flaggan.

I början av maj lät Karl XII öppna den första löpgraven mot fästningen, och sedan skred belägringen undan för undan framåt. Men konungen visade ingen överdriven iver att få den i sitt våld, och i verkligheten tyckes anfallet mot Poltava mest ha varit en skenåtgärd. Kanske skulle den locka tsaren till att våga en drabbning på öppna fältet? Man hade längtat härefter, alltsedan marscherna för nära ett år sedan började genom sumpmarkerna och skogarna i östra Lithauen. Och när svältkriget sedan under hösten på allvar tog vid, hade denna längtan hos karolinerna övergått till en brinnande åtrå, som nästan undanskymde slutmålet, segertåget in i Moskva.

Men Karl XII hade även andra önskemål, som Poltavas belägring kunde maskera och befrämja. Han var redan i förbund med saporogerna, den stridbara kosackstam, som hade sina hyddor söderut kring floden Dnjepr, och han låg vidare i underhandling om ännu mycket kraftigare hjälp från samma håll. Kring Svarta havet bodde tatarerna, det moskovitiska rikets gamla arvfiender. De lydde under turkarne men krigade gärna på egen hand, i synnerhet när det gällde grannarne i norr, och deras otaliga krigarhorder hade redan många gånger satt tsarrikets bestånd i fara. Genom belägringen av Poltava sträckte svenske kungen, bildligt talat, ut handen till saporoger och tatarer, ja varför ej också till Orientens dåvarande herrar, till turkarne.

Till sist hyste man ännu hopp om att den svenska armé, som under general Krassow kvarlämnats i Polen, skulle, förstärkt med polska trupper, här förena sig med huvudarmén. Det hoppet gick dock i kvav, ty ett nytt uppror bland de oroliga polackerna lade svårigheter i vägen; men ett ännu värre hinder blev pesten.

Till en början tycktes emellertid allt gå efter uträkning. Belägringen av Poltava hade ej pågått mer än ett par veckor, innan ryska truppstyrkor började lägra sig vid Krutoj Bereg

mitt emot fästningen, på Vorsklas östra strand. Och innan maj månad var slut, stod hela ryska huvudarmén samlad här.

De svenska trupperna hade till en början behövt sysselsättas endast med själva anfallet mot Poltava, vilket fördes fram mot fästningens sydvästra front. Men sedan ryska fältarmén ankom, fingo de även hålla stranden mellan fästningen och Vorskla besatt för att hindra fiendèn från att tillföra garnisonen förstärkningar och proviant. Härigenom uppstod på nämnda strand en hel rad av skansar och förbindelsegravar, vilka i sin ordning tvingade ryssarne till liknande arbeten på deras sida av floden.

Den 17 juni, Karl XII:s 28:e födelsedag, blev en bemärkelsedag i belägringen. Den ryska krigsledningen, som nyss förut beslutat sig för riktiga kraftåtgärder i avsikt att bringa Poltava undsättning, sökte med all makt tvinga sig över Vorskla mitt för staden. Samtidigt gjorde de ett annat övergångsförsök en halv mil längre söderut, vid Nisch-Mliny, i tydlig avsikt att avskära svenskarne från den väntade tatariska hjälpen.

Karl XII skyndade själv vid 6-tiden på morgonen till den sistnämnda platsen, dit även något infanteri fick »i fullt löpande» avmarschera. Vid halv 9-tiden hade han inspekterat posterna och försvarsåtgärderna. Sin vana trogen utsatte sig konungen dock härvid allt för mycket för den eld, som utgick från en liten holme i floden, och just då han efter fullbordat värv skulle lämna den öppna strandsluttningen samt rida bort till andra punkter, där hans närvaro erfordrades, hände en olycka. En kula från en räfflad kosackmusköt träffade Karl XII i vänstra fotbladet och genomborrade detta. Han ville till en början icke låtsas om vad som inträffat, men när det ej längre kunde döljas, svarade han en av generalerna på dennes fråga: »Det är bara i foten, kulan sitter inne, jag skall låta skära ut henne så det visslar efter.» Sedan red kungen dock nära två mil, och utan att låtsas om, att han var sårad, inspekterade han under denna ritt försvaret av Vorskla även mitt för fästningen. Men när han äntligen återkom till det vitrappade huset vid sandberget, strax sydväst om fästningen, där han hade sin bostad, och skulle stiga av hästen, föll han nästan vanmäktig i sin trogne tjänare Hultmans armar.

Kulan behövde visserligen ej skäras ut — den hade gått

tvärs genom fotbladet och låg i strumpan —, men regementsfältskären vid Upplands regemente Martin Rolfer fick ändock göra snitt på snitt i såret för att få det fritt från förorening och skärvor av krossade ben. Utan att ändra en min eller behöva någons hjälp höll Karl XII själv fram sin fot till fältskären under hela denna smärtsamma behandling. Den främste karolinen ville i allt vara en föresyn för sina soldater.

Men huru härdad kungen än var, höll han dock denna gång på att duka under. Det blev svår feber och kom kallbrand i såret. En dag svävade han t. o. m. mellan liv och död. De svenska fältskärerna gjorde dock ett gott arbete, och den 27 juni var Karl XII så pass på bättringsvägen, att han buren i en bår kunde inspektera belägringsarbetena.

*

Olycksskottet nere vid Nisch-Mliny hade emellertid en synnerligen märklig inverkan på ryska krigsledningen. Den beslöt sig nämligen vid underrättelsen om Karl XII:s sjukdom för att våga en drabbning. Man gjorde tydligen mycket stor skillnad på, om konungen själv eller några av hans generaler i en dylik avgörande kraftmätning skulle anföra svenska armén.

När det dagades den 21 juni, kunde de svenska posterna nere i fästningsverken vid Vorskla, huru mycket de än gnuggade sig i ögonen, icke upptäcka sina fiender på andra sidan floden. Det ryska lägret hade under den gångna natten alldeles utrymts, och marschen hade gått mot norr. Där ämnade ryssarne gå över till västra stranden, vilket även lyckades över förväntan, ty svenskarne gjorde inga energiska försök att hindra det. Därpå drog sig ryska armén försiktigt utmed Vorskla ner mot Poltava. Den 26 nådde ryssarne fälten strax norr om Jakovitsi, ej fullt en halv mil från fästningen, och beredde sig med all makt att här på bästa sätt möta det anfall, som man förutsåg ej länge skulle låta vänta på sig.

Själva ryska huvudlägret, där infanteriet och artilleriet skulle hålla till, slogs i östra kanten av nämnda fält, just där terrängen i en brant sluttning övergår i Vorsklas sumpiga dalbotten. Kring lägret grävdes breda gravar och uppkastades vallar, som späckades med kanoner. Kavalleriet bivackerade på fälten strax väster om lägret.

Platsen var ej illa vald. Söderifrån funnos inga andra vägförbindelser hit än en passväg förbi Jakovtsi samt en 900 meter bred skogsdefilé öster om Budischtsche. Som passvägen ej kunde användas vid en framryckning med större truppstyrkor, kunde man vara säker på att svenskarne skulle välja defilén vid ett kommande anfall mot ryska lägret. Därför spärrades den först genom en rad skansar, uppkastade tvärs över densamma, och sedan genom ännu en rad skansar, lagd i nästan rät vinkel mot den förra, längs efter vägen.

Den 28 juni, då, såsom en berättare uttrycker sig, »natt och dag skildes åt», stod den svenska armén beredd till den avgörande kampen. Redan vid midnatt hade den brutit upp från lägerplatserna och ryckt fram mot defilén, där ryssarne byggt sina skansar. Man hade i den tysta sommarnatten hört, hur det arbetades på dem. Det rådde därför intet tvivel om att fienden ännu var kvar, och att den kommande dagen skulle få bevittna den så länge och ivrigt efterlängtade kraftmätningen med tsarens samlade armé. Här långt nere i kosackernas land skulle kanske för långa tider framåt Sveriges öde avgöras.

Karolinerna voro vana vid att stå inför dylika avgöranden och kände det säkerligen denna morgon som en befrielse, att den närmade sig. Hade bara kungen kunnat föra dem an, så hade allt varit gott och väl, fastän det var mycket som brast i fråga om ammunition och utrustning. Visserligen var kung Karl med, men liggande i en hästbår och ur stånd att leda sin armé. Fältmarskalken Rehnsköld, som i stället skulle taga högsta befälet, var ju en duktig karl — det hade han visat mer än en gång. Men ingen kunde dock som kung Karl egga den tappre till nya ansträngningar, inge den sviktande mod och tillförsikt.

De första solstrålarna, som på morgonen den 28 juni letade sig väg över östra horisonten, blevo signalen till slagets början. De svenska trupperna ryckte in i skogsdefilén och hälsades därvid av en livlig eld från skansarnas kanoner. Till en början gick dock allt lyckligt. Infanteriet, som marscherade i täten, ordnat i fyra kolonner, tog de två närmaste skansarna. En avdelning ryskt kavalleri, som förut stått i norra delen av defilén, i skydd av skansarna, sprängde då fram genom denna i avsikt att attackera de svenska infanterikolonnerna, vilka ej voro beredda på ett dylikt anfall. Vid åsynen av fiendens dragoner hördes därför i infanteriets led ropen »Kavalleri fram, kavalleri fram!» Det svenska kavalleriet, som marscherat efter, åtlydde denna maning samt red fram mellan och på sidorna om infanteriet. I en handvändning tvungos de ryska skvadronerna att vika och förföljdes förbi och mellan skansarnas försvarare, vilka därför, av hänsyn till egna trupper, så gott som måste inställa sin eld och för billigt pris släppa svenska rytteriet genom defilén.

Även flertalet av det svenska infanteriets bataljoner skyndade norrut, obekymrade om skansarnas eld och ivriga att komma ut på fälten framför ryska lägret. Detta lyckades också, men förlusterna blevo härvid större än för kavalleriet. Sex bataljoner, uppgående till omkring 3,000 man, följde dock ej detta exempel utan läto försinka sig. De tillhörde Närke-Värmlands, Västerbottens och Jönköpings regementen samt Dalregementet. I det sistnämnda regementets led stodo även ett stort antal hälsingar.

Som en bisvärm skockade sig dessa trupper kring den tredje

i ordningen söderifrån räknat av de ryska skansarna. Den var visserligen en av de största och kraftigaste men var dock ej större, än att endast en ringa del av de sex bataljonerna samtidigt kunde gå till storms mot dess vallar. Återstoden fick under tiden till ingen nytta kläda skott för fiendens kanoner, och dessa overksamma åskådare ledo härvid nästan större förluster än kamraterna, som under tiden förgäves sökte få fast fot i skansen.

Äntligen gav generalmajor Roos, som här förde befälet, order om återtåg. Men det var endast hälften av den ursprungliga styrkan, som kom ifrån denna olycksbringande strid. Återstoden — och bland dem de flesta officerarne — hade fallit eller blivit sårade och urståndsatta att vidare göra tjänst. Jönköpingarne hade sett sin chef, överste Buchwald, falla. Dalkarlarne förde med sig sin döende överste, Siegroth, samme man som så käckt försvarade sig den där marsdagen 1702 på floden Njemen. De hade under de gångna åren lärt sig älska denne duktige officer och sågo nu med djup sorg hans dödskamp. Regementet hade dessutom förlorat alla övriga regementsofficerare, och av kompanicheferna voro endast 4 kvar.

Inom kort såg sig Roos ånyo hotad av fientligt kavalleri, som framryckte västerifrån, varför han slog in i terrängen till höger och lyckades taga sig fram till norra skogsbrynet i trakten av den längst till höger liggande ryska skansen. Här stannade han för att bringa ordning i leden men blev ånyo anfallen. Ryskt infanteri ryckte emot honom ur fiendens läger, de närmaste skansarnas kanoner plöjde nya fåror i leden, och kavalleri hotade i hans rygg. Undergången var given. Till sist hade han kvar endast 300—400 man, och med dessa anträddes återtåget över Jakovtsi mot Poltava. Han hoppades kunna förena sig med de svenska trupper, som alltjämt höllo fästningen innesluten, men misslyckades, och när ammunitionen var slut, måste han giva sig fången.

Den olycka, som träffade de av generalmajor Roos anförda sex bataljonerna, förde med sig nya och än svårare motgångar. Sedan det svenska rytteriet lyckligt passerat defilén, hade det visserligen jagat det ryska framför sig ända upp mot regndalen väster om Semjonovka, men där fick det på Rehnskölds order avbryta sitt segerrika framryckande och invänta det ef-

terblivna infanteriet. Meningen var, att man sedan i förening med detta skulle gå fiendens huvudkrafter in på livet samt, om lyckan var god, vräka dem utför Vorskladalgångens branta sluttning. Snart hade kavalleriet också vid sin sida en del av infanteriet, som kommit fram ur defilén i sänkan öster och nordost om Budischtsche.

Men väntan på de andra bataljonerna blev lång. De trupper, som sändes Roos till mötes, återkommo med oförrättat ärende. Hans bataljoner hade redan drabbats av olyckan och voro för alltid ur leken. Genom framgången över dem hade emellertid fienden vunnit nytt mod. Tsaren hade, vid åsynen av ryska kavalleriets nederlag, börjat ett återtåg, som kunnat komma att stå hans armé mycket dyrt. Men nu ångrade han sig. Regementena fingo ställa upp sig på fältet framför det befästa lägret och när detta var gjort anträda marsch mot svenskarne, som alltjämt dröjde kvar i sänkan längre västerut. Denna ryska anfallsrörelse tyckes för de våra ha kommit som en överraskning. Något val fanns dock ej. I dälden, där armén nu stod, fick den ej dröja, tills fienden hunnit fram till krönet. På fältet ovanför måste striden upptagas, om man över huvud taget skulle ha några utsikter alls att segra.

Marschen mot fienden blev helt brådstörtat igångsatt. Ej ens hela infanteriet stod i slagordning men fick dock sätta sig i rörelse. Av kavalleriet, som till stor del befann sig längre norrut, kom endast en ringa del att följa med.

De lära ha sett mycket omaka ut, dessa båda arméer, som nu närmade sig varandra. En samtida säger, att den svenska jämförd med den ryska var som »några tum mot en aln». Karolinerna voro omkring 4,000 man infanteri och bortåt 1,000 man kavalleri utan en kanon till sin hjälp. Deras motståndare voro säkerligen betydligt över 30,000 man med omkring 70 kanoner. Men ändock märktes ingen tvekan hos dessa svenskar. »Man måste», säger en som deltog i detta slag, »göra våra soldater den hedern, att de mest i språng gingo döden under ögonen.»

Det svenska infanteri, som deltog i Pultavadagens huvudstrid, tillhörde Livgardet, Skaraborgs, Kalmar, Upplands, Öst-

göta, Närke-Värmlands och Västmanlands regementen, uppställda i här angiven ordning från höger räknat. Till en början fingo dessa emot sig en nästan förintande artillerield, vilken de ju ej kunde besvara. De fortsatte dock, och musköteldén tog vid. Men ej ens i denna kunde svenskarne med kraft ge svar på tal. De sköto visserligen, sedan de kommit helt nära fienden och dessförinnan fått utstå dennes väldiga salvor, men deras krut var för svagt, och verkan av denna eld blev ringa. Nej, de blanka vapnen måste fälla utslaget.

Högra flygeln med Livgardet i spetsen kom först ryssarne in på livet och anföll med pikar, bajonetter och värjor. Detta anfall skedde med märklig kraft. En gardesbataljon sprängde till och med fiendens främsta linje och tog fyra kanoner. Denna framgång uppvägdes dock av att man samtidigt blev överflyglad. Men då kom en del svenskt kavalleri till hjälp. Ryttmästare Blom förde först fram några av Livregementets skvadroner, efter dem följde Norra skånska kavalleriet och en del av Hjelms dragoner. Ryssarne måste bilda fyrkant, men sedan de fått artilleri och kavalleri till hjälp, hejdade de svenskarnes nya anfall och kunde fortsätta den påbörjade överflyglingen av deras högra flygel.

Redan innan detta skedde, hade det gått ännu värre för den svenska vänstra flygeln. Även till dess hjälp kom väl något kavalleri, men det utgjordes blott av en avdelning om 50 man, vilka käckt höggo in och för ett ögonblick hejdade fienden, ja drevo honom något tillbaka, men i nästa ögonblick själva dukade under. »För första gången», säger Lyth i sin dagbok, »måste vi mot svenska krigsmaneret vika.»

Man led stora förluster under detta återtåg. Bataljon efter bataljon av det svenska infanteriet omringades och dukade under efter ett hårdnackat motstånd. En del av infanteriet undkom dock sin mångdubbelt överlägsne fiendes famntag, och av kavalleriet kunde huvudstyrkan räddas. Fienden kom sig nämligen ej för att förfölja. Orsaken härtill var märklig nog. Delar av tsarens armé beredde sig att rycka ner i dalgången öster om Budischtsche, vilken de vikande svenskarne måste passera. Hade denna fiendens rörelse blivit utförd, skulle troligen ej många kommit undan. Men då galopperade några svenska kavalleriregementen fram över fältet. De kommo norrifrån

Karl XII i slaget vid Poltava.

och anföllo ryssarne i deras högra flygel och rygg. Det var Skånska ståndsdragonerna med prins Max i spetsen, Östgöta kavalleri under generalmajor Hamilton och Nylands under överste Torstensson. Gång på gång höggo de in i de ryska truppmassorna och lära själva ha blivit attackerade av sex fientliga dragonregementen samt 2,000 kosacker. Ånyo flammade kampen hård. Den fick dock det enda slut den rimligtvis kunde få. De flesta av detta svenska rytteri blevo på platsen eller råkade i fångenskap. De hade dock ej uppoffrat sig förgäves, ty kamraterna kunde fullborda sitt återtåg. Karolinerna visade sig in i det sista som värdiga söner av gamla Sverige.

En av de sista, som lämnade slagfältet, var Karl XII. Han hade hela tiden själva slaget pågick måst vara en overksam åskådare av dess växlingar. Men vad som stod i hans makt hade han dock gjort. Länge såg man hästbåren med den sjuke kungen, där kulorna veno tätast. Tvenne gånger blev den sönderskjuten. Många av Karl XII:s följeslagare stupade. Nils Frisk, en av de 24 soldater vid gardet, som kommenderats att följa honom för att om så behövdes göra tjänst som bärare, uppgiver, att av dessa gardister alla stupade utom fyra. I själva huvudstriden höll Karl XII sig dock något bakom i tydlig avsikt att kunna överblicka det hela. Det säges, att han i det ögonblick, då soldaterna började vika, skall ha ropat: »Svenskar!» minnande dem om deras plikter. Den sista kavalleriattacken, som räddade vad då räddas kunde, satte han själv i gång.

Kungen var upprepade gånger nära att bli fången. Enär båren blivit obrukbar, måste han lyftas upp på en häst. Denne stupar och måste ersättas av en annan. Bandaget kring den sårade foten har under tiden lossnat, och såret blöder starkt, då konungen rider bort från Poltavas dystra slagfält. Men gamle Hultman, hans trogne tjänare, som själv fått två hästar skjutna under sig, hinner snart upp honom och lägger, fast med ovana händer, bandaget ånyo till rätta.

*

Även i belägringsverken framför Poltava streds det denna dag. Här stodo delar av Kronobergs och Södermanlands re-

gementen, mot vilka fästningens garnison med överlägsna krafter gjorde utfall, samtidigt som andra ryska trupper anföllo dem i flank och rygg.

Vi återfinna här en gammal bekant, Pistol, nu major vid kronobergarne, han som vid Cissowa redde sig så käckt mot polackerna och ehuru illa ansatt av dem vägrade ge sig. »Till sista man!» var även vid Poltava den tappre majorens lösen. Han lydde den själv och stupade på sin post.

Till sist måste dock svenskarne även här draga sig tillbaka. En av Pistols officerare, den »hurtige» löjtnant Paul Eggertz, fick dock ej ordern om återtåget utan dröjde kvar på sin post i den främsta löpgraven med sin lilla avdelning om två underofficerare och 32 man. Här blev han omringad av överlägsna fiender, som snart uppfyllde hela löpgraven och erbjödo den lilla truppen ackord. Eggerts höll rådplägning med de sina, därvid det dock beslöts, att man ej skulle ge sig utan fortsätta den ojämna striden. Det lyckades också för en del av dessa kronobergare att förena sig med en avdelning sörmlänningar och slå sig igenom. Många stupade dock. Eggertz själv, som blivit träffad av tvenne kulor, lyckades även denna gång undgå fångenskapen. Enligt en framställning av förloppet härvid lär en korpral vid Livkompaniet ha släpat sin sårade löjtnant med sig bort; enligt en annan skall denne, oförmögen som han var att gå, ha rullat sig utför den sluttning, på vilken man stred, och sedan blivit omhändertagen av de sina.

Det var vid middagstiden, som slaget vid Poltava ändades. Samma dags eftermiddag tågade den besegrade svenska armén söderut, följande Vorsklaflodens lopp. Ännu var ej allt ute. Omkring 14,000 man funnos under fanorna, och fienden hade fått dyrt köpa sin seger. Men kung Karl var nu mindre än förut i stånd att leda de sina. Modlösheten, en krigares farligaste fiende, grep dem, som i hans ställe förde befälet. Den 1 juli fullbordades härens olycksöde, då den vid Perevolotjna, i vinkeln mellan Vorskla och Dnjper, gav sig fången.

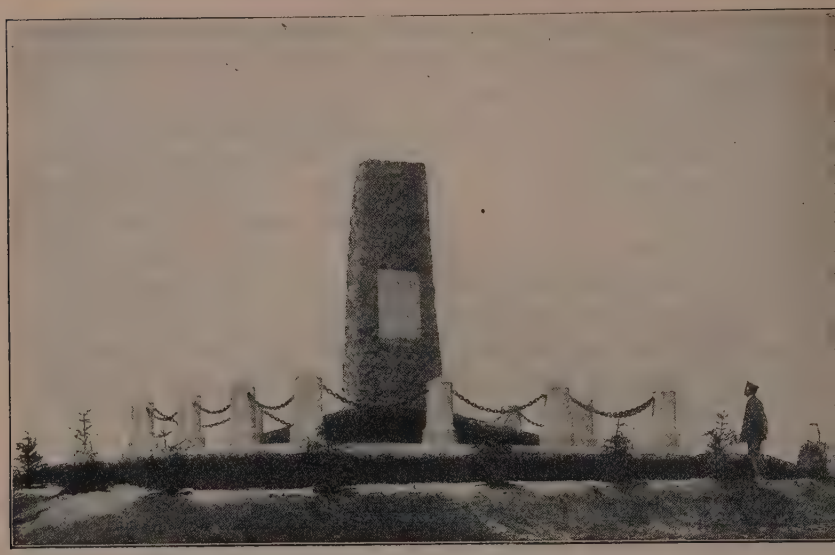

Svenska monumentet, rest på slagfältet vid Poltava.

Vid målet.

Mitt inne i det europeiska Ryssland ligger Moskva, »de vita tsarernas» uråldriga huvudstad. Peter den store lät visserligen, sedan han hade fått fast fot vid Finska viken, i dennas innersta vrå bygga sig ett nytt residens. Han var nämligen en mäktig man, som rev ned det gamla och skapade nytt, allt efter som det föll honom i sinnet. Men i denna sak lyckades han endast delvis driva sin vilja igenom. Petersburg må aldrig så mycket till namnet vara det moskovitiska rikets huvudstad, i verkligheten blir den det ej. Det är och förblir, oaktat allt, Moskva, ty här återspeglas bäst det slaviska jättefolkets själ; här höras dess pulsslag starkast. Ja, Moskva, den stora bullrande staden vid den stillsamma lilla floden med samma namn, har alltid varit och är alltjämt Rysslands hjärta.

Det är något visst med denna stad, som mitt i vardagslivets enahanda ger den en prägel av fest och helgd. Men så är Moskva också kyrkornas och klostrens stad, ur vilken de otaliga tornen skjuta upp »som vita krokusblommor med blixt-

rande hättor upptill». Och innerst inne i dess centrum ligger Kreml, tsarernas urgamla borg, innefattad i långa krenelerade, murar med väldiga runda och fyrkantiga torn, kopparröda pyramidtak och palats med svampformiga pelare.

Här reddes det år 1709, när juletid stundade, till fest. Så sker väl varje år, men nu pyntades Moskva mer än vanligt. Sju väldiga triumfportar restes, gator och öppna platser kantades med granar. Husens fasader behängdes med kransar av gran och lager mellan konstrikt vävda mattor och väggbonader. Tsaren hade täckts bestämma, att han i samband med julen ville fira sitt rikes räddning undan en av de största faror, som någonsin hotat det, fira sina segrar över karolinerna. Den 22 december efter svensk tidräkning, den 21 efter rysk, skulle festligheterna taga sin början. Så skedde ock. I första dagningen lossades samtidigt de hundratals kanoner, som voro uppställda på den långa ringmuren. Det var förspelet.

Strax därpå satte sig själva festtåget i rörelse. I detta deltogo tsaren och hans generaler liksom kärnan av den dåvarande ryska hären, de Semjónovska och Preobraschénska gardesregementena. Lejonparten av det långa festtåget utgjordes dock av främlingar, kraftiga härdade krigaregestalter i slitna uniformer, vilka liksom sina bärare visade otaliga spår av strider och vedermödor. Det var så gott som hela återstoden av Karl XII:s en gång så fruktade huvudarmé, som denna dag höll sitt intåg i tsarrikets hjärta, målet för dess ansträngningar och drömmar. Men huru olika hade ej dessa karoliner drömt sig detta intåg! Ej som segrare kommo de, utan som tsarens fångar.

Samlingen hade skett i en av Moskvas södra förstäder, den Jemska, och tåget gick därifrån norrut, passerade floden Moskva på den s. k. stenbron samt drog förbi Kreml för att snart därefter bryta av åt nordväst och så småningom rinna ut i den s. k. tyska förstaden.

Spelmän och trumslagare, rikt utstofferade, öppnade det. Sedan kommo, mellan soldater ur Semjónovska gardet, meniga, underofficerare och officerare av t. o. m. kaptens grad, som blivit fångna vid Ljesna. Men vad var det för ett egendomligt följe, som kom därnäst i ordningen? På omkring 20 släder, dragna av hästar eller renar, färdades en skara samoje-

der, de sibiriska tundrornas föraktade söner, med i tåget. De sågo så löjliga ut, tyckte tsarens trogna undersåtar, som i tusental kantade gatorna; men så voro också de små gestalterna med de stora breda ansiktena från topp till tå klädda i renhudar med det ludna utåt, så att de liknade något mitt emellan människor och djur. En »latterlig komödie» kallar en dansk, som åsåg spektaklet, detta samojedernas deltagande i de svenska krigarnes sorgetåg. Festarrangören, tsaren, ville säkert låta sina fångar känna, att ärans dagar nu voro slut, och att de långa, långa åren av förödmjukelse börjat.

Efter samojederna kommo till en början meniga och underofficerare, som vid Poltava och Dnjepr samt på andra platser råkat i fångenskap, vaktade av det Preobraschénska gardet. Sedan blev det officerarnes tur. De gingo ordnade efter sin grad, fänrikar och kornetter främst, överstarne sist. Därpå följde det svenska artilleriet och efter detta en stor, särskilt för ändamålet tillverkad släde, på vilken lågo de pukor, som ryssarne tagit från svenskarne, och överst bland dem två av silver, vilka tillhört det ärorika Livregementet till häst. Efter pukorna buros de tagna trummorna och efter dem fanorna samt standaren. Det var en hel liten skog av svenska arméns segertecken, som här fördes med. De buros av sina nya ägare under vänstra armen med de vackra dukarne släpande i gatsmutsen. Sedan kommo fjorton av Karl XII:s egna hästar, hans fältsäng och båren på vilken han bars i Poltavaslaget. Några svenska generalmajorer, general Adam Ludvig Lewenhaupt, fältmarskalken Carl Gustaf Rehnsköld och hans excellens greve Carl Piper avslutade de fångnas långa rad. Tsaren själv, omgiven av sina främsta krigare och statsmän och eskorterad av trupper, avslutade triumftåget.

Med snigelfart kröp detta framåt, under det att kanonerna dånade. Och kyrkornas samt klostrens otaliga klockor ringde och pinglade, som ville de överrösta inte bara varandra utan även allt det andra festbruset. Musikkårer hade tagit plats vid de sju triumfbågarna och spelade av hjärtans lust. Halva tsarriket tycktes denna dag ha stämt möte i sin forna huvudstad — så svart myllrade det av folk på alla gator och öppna platser, där tåget gick fram. Man åt och drack kring välförsedda bord, som rika bojarer och köpmän låtit bära ut på

gatan; och ju mera dagen skred framåt, desto högre steg festglädjen.

Tsaren tycks inte ha riktigt trivts på sin självvalda plats i slutet av tåget, ty bäst det var, sågs han lämna ledet och på sin bruna springare i galopp rida utmed gatorna. Allt emellanåt hejdade han sig dock för att intaga de förfriskningar, som rikligt bjödos ryssarnes självhärskare av hans ödmjuka undersåtar.

Men de, som ej kunde deltaga i den allmänna glädjen, voro de fångna svenskarne. Samojedernas insättande i deras led var ingenting mot allt det andra hån, som de denna dag måste smälta. På triumfbågarna och på husen hade man hängt upp målningar, som förlöjligade dem och deras kamp för sitt fosterland. På en sådan målning sågs en väldig tvåhövdad örn i strid med ett lejon. Örnen blir segrare och sliter lejonet i stycken samt flyger bort med framparten. På en annan bild syntes en brant klippa, som steg ända upp till himlafästet. Ett lejon försökte klättra uppför klippan men störtade hjälplöst ned. En kanon, som avsköts mot solen, en blek måne, som alldeles fördunklades av en strålande sol och många liknande motiv hade använts för att åskådliggöra de svenskes totala misslyckande i deras kamp med det stora, mäktiga Ryssland.

Den korta vinterdagen förgick, innan festtåget hann passera den utstakade vägen genom Moskva, nära en mil lång, som denna var. När mörkret föll på, tändes eldar och fyrverkeri. Stojet och sorlet snarare till- än avtog, ju mörkare natten blev, och trängde ända till stadens utkanter, där de svenska fångarne, inpackade i usla kyffen, med grämelse övertänkte sitt olycksöde.

Men det myckna hån de voro utsatta för har under tidernas lopp förbytts i sin motsats, ty i våra dagar äras karolinerna mångenstädes i Ryssland t. o. m. högre än bland deras eget folk. Det spordes t. ex., då ryska armén 1909 firade tvåhundraårsminnet av Poltavaslaget. Bland andra hedersbetygelser åt de fallna svenskarnes minne förekom ock, att de båda gardesregementena, som voro deras fångna kamraters vaktare vid intåget i Moskva och deras forna motståndare vid Poltava, skänkte dem var sin minneskrans.

På den från Semjónovska gardet stod:

»Åt minnet av de tappra och ståndaktiga svenska krigarne och till ett vårdtecken av deras trohet mot sin konung.»

Preobraschénska gardet hade låtit skriva på sin krans:

»Åt minnet av våra läromästare, vilkas ära överglänser allt.»

Källor: Följande dagböcker och brevsamlingar: R. Petres och C. M. Posses (tr. i Karol. Krig. dagböcker, del I), J. Lyths (tr. i d:o del II), C. H. P. Sperlings, E. Björcks, J. M. Norsberghs, D. N. von Siltmans (tr. i d:o del III), S. Agrells (tr. d:o del V), J. Cederhielms (tr. d:o VI), Jon Stålhammars, Anders Westermans (tr. d:o del VII), Nils Gyllenstiernas (tr. d:o del VIII), Axel Gyllenkrooks relationer (i avskrift i R. A.). M. Eneman till O. Rudebeck d. y. den 11 juli 1718 (tr. i Svenska biblioteket del V), Conrad Sparres leverne (tr. i Gjörwell, Nya Svenska biblioteket, förra delen), Anders Pihlströms dagbok (tr. i Historiska handlingar, del 18). — G. H. Pipers minnen (utgivna av K. G. Westman). A. M. Dahlberg: En karolins levnadslopp (utgiven av Fr. R. Antoni). Fr. Chr. von Veihes dagbok (utgiven av E. Carlson). A. Stille: Carl XII:s Fälttågsplaner 1707—1709.

Lille prinsen.

Alltsedan krigshändelserna under år 1700, den djärva landstigningen på Själland och tåget till Narva var Karl XII allmänna samtalsämnet i Europa. Redan förut hade det man och man emellan talats om gossekungens djärva lekar och upptåg, men med dessa sina första krigiska framgångar blev han först riktigt uppmärksammad.

Och avisorna, den tidens tidningar i lilleputtformat, fingo med vart år som gick allt mer att berätta om svenske kungens och hans karoliners sagolika bedrifter. Långt bort till utkanterna av den dåtida civiliserade världen, dit endast i sällsynta fall underrättelser från denna letade sig väg, gick deras rykte.

En av dem, som kanske ivrigast följde underrättelserna om svenskarnes segertåg, var en liten prinspojke, som bar namnet Max Emanuel. Och en dag, då det stora nordiska kriget redan pågått i trenne år, lämnade han hemmet i Württemberg och styrde kosan mot Polen, där svenska huvudhären då stod. Han hade fått tillåtelse av sin mor, som var änka, att uppsöka Karl XII och låta honom uppfostra sig till en duktig krigare.

Det var den sista dagen i mars 1703, som konungens och prinsens första sammanträffande ägde rum, och platsen därför var staden Okuniew, tre mil öster om Warschau. Detta möte blev avgörande för prins Max' livsöde. Karl XII märkte snart, att det var gott gry i pojken, och tog honom genast med sig i fält.

Och nu började ett krigarliv, som kanske ingen annan 14-åring varit med om. Redan tre veckor efter sammanträffandet med Karl XII följde han denne på den nattliga ritten genom skogar och moras till Pultusk, och på denna stads gator fick han sitt elddop vid förföljandet av de flyende sachsarne. Framför den starka fästningen Thorn, som svenskarne sommaren och hösten 1703 belägrade, fick prinsen vänja sig vid att höra de grova fästningskanonernas kulor vina om öronen. Mellan honom och hans 21-årige läromästare uppstod från början den innerligaste vänskap. Kung Karl gav många bevis på, att han var rädd om sin unge väns liv, och sökte mer än en gång bevara honom för de faror, i vilka han själv, till föredöme för soldaterna, utan tvekan satte sitt liv på spel. Så fann Karl XII en dag vid hemkomsten till lägret framför Thorn, att välvilliga människor låtit lägga upp halmstackar framför hans och prinsens tält för att i någon mån skydda dem för beskjutning från fästningen. Den halmstack, som befann sig framför hans eget tält, lät han då genast föra bort, men den, som skyddade prinsens, befallde han skulle ligga kvar.

Vid stormningen av Lemberg gingo de båda vännerna sida vid sida, och bredvid varandra stodo de också på bryggan, som Magnus Stenbock lät svänga över den breda Weichsel den där gången, då den stora klappjakten efter sachsarne hösten 1704 skulle begynna. Då bryggan brast, kommo båda i vattnet och fingo kämpa med den strida floden om sina liv.

Karolinerna älskade och beundrade sin föregångsman och ledare Karl XII, så som kanske inga soldater dyrkat sin högste krigsherre. I denna tillgivenhet innefattade de även sin konungs bäste vän och krigskamrat. »Lille prinsen», som han brukade kallas på grund av sin ungdom och spenslighet, hade för övrigt själv egenskaper, som kunde tillvinna honom dessa krigsbussars kärlek.

»Det är en vacker och hurtig herre», skriver vid ett tillfälle en samtida om honom, »ty», fortsätter han en annan gång, »han är av ett trevligt och gott gemyt och [har] sådan trohet för Hans Kungl. Maj:t, att för honom han gärna utan sky vågar liv och blod.» Se här ett par bevis på, att brevskrivaren talade sanning!

Det var en dag i början av mars 1706. Karl XII höll en stor del av ryska armén innesluten i fästningen Grodno, belägen i Lithauen vid floden Njemen. Man var just i färd med att slå en brygga över nämnda flod för att desto säkrare sluta ringen kring fienden, då kungen begav sig ut på flodens till synes starka is. När han kommit ett stycke ut, brast den emellertid, och han sjönk till halsen i vattnet samt svävade i ögonskenlig livsfara. Tre behjärtade män skyndade då genast till. Den ene av dem var »Lille prinsen», och han lyckades krypande på magen över den svaga isen först av alla nå fram till vaken, där vännen låg. Sedan höll han honom över vattnet, tills ytterligare hjälp kom och den drunknande kunde räddas upp på det torra.

Den svenska armén hade på den långa, mödosamma marschen mot Rysslands hjärta i juni 1708 hunnit fram till Beresina, och Karl XII, som hade bråtт att komma över floden, rekognoscerade ivrigt ett övergångsställe vid en plats, som heter Beresino. Han satt därvid till häst och aktade föga, att några hundra ryssar voro gömda på motsatta stranden och flitigt sköto på honom och hans följe. Prinsen av Württemberg, som insåg den fara Karl XII utsatte sig för, fattade sitt beslut. »Kom», sade han till stallmästare Hååл, »låt oss ställa oss framför kungen, ty han står alldeles blottad; [de] hundarna på andra sidan kunna skjuta honom. Det är bättre de göra det med en av oss än med honom.» Sagt och gjort. Där sutto prins Max och Hååл till häst framför Karl XII och skyddade honom med sina kroppar, så gott sig göra lät. Snart kom en kula och träffade prinsen i sidan. Men han behärskade smärtorna och lyckades hålla sig kvar till häst. Ynglingen sade endast med låg röst: »Jag har fått min del», men bad på samma gång, att man ej måtte låtsas om något. Sitt frivilligt åtagna värv skulle han fullgöra till slut.

Lille prinsen kom dess bättre snart på fötter igen och deltog i det fortsatta fälttågets alla strapatser ända till och med den olycksaliga dagen vid Poltava. I januari 1709 hade han, ehuru endast omkring 19 år gammal, blivit utnämnd till chef för ett präktigt svenskt regemente, Skånska ståndsdragonerna, och dessa förde han i slaget.

Bland mycket, som ännu är höljt i dunkel angående detta slag, är också den insats prins Max gjorde i detsamma.

Det talas om en episod, då prinsen, förbittrad över förlusten av ett standar, själv sprängt in bland fienden och ryckt till sig ett av dennes fälttecken. Därvid skulle kung Karl ha yttrat, att om alla skött sig som prinsen, hade slaget ej gått förlorat. Visst är, att han och hans regemente i stridens sista skede, då det gällde att rädda vad räddas kunde, med utomordentlig tapperhet höggo in på de segrande ryssarne. Prins Max blev i denna kamp övermannad och fången men inom kort frigiven av tsar Peter under stora hedersbetygelser. Han överlevde dock endast några månader sina krigskamraters olycka och dog i sitt tjugonde år den 25 september 1709.

Kort blev »Lille prinsens» levnadssaga, men ärofullare och vackrare än de flestas hann den dock att bliva.

Källor: Josias Cederhielm till sin broder den 16 och 21 juni 1708 (tr. i Karol. krigares dagb. del VI). En ingenjörsofficers dagbok (tr. i dito del II). — Max Schürer von Waldheim, Prins Maximilian Emanuel af Würtemberg.

Hälsingborg.

Till fosterlandets räddning.

Den olyckliga utgången av »marschen mot Rysslands hjärta» hade farliga följder för Sverige och skaffade landet nya fiender. Knappt hade budskapet om Poltava och svenska arméns fångenskap nått västra Europa, så bröto Danmark och Sachsen-Polen de freder Karl XII påtvingat dem och beredde sig att tillfoga svenskarne all den skada, som stod i deras makt.

Särskilt från Danmark, som vid denna tid även ägde Norge, hotade stora faror det svenska moderlandet, och rykten om

en nära förestående landstigning i Skåne, infall i Bohuslän m. m. togo raskt allt fastare former. Här gällde att handla med kraft, om ej en störtvåg av motgångar skulle för alltid utplåna allt det som svenskt hette. Motgång och fara uppväckte nu, som ofta plär ske, män, vilka voro beslutna att göra sitt yttersta.

Större delen av armén var genom sommarens händelser i Ukraine liksom uppslukad av jorden. Innan ännu vintern på allvar höll sitt intåg i Sverige, hade nya män intagit de fallnas eller fångnas platser i leden. Gamla knektar, sådana som t. ex. förre trumpetaren vid Östgöta ryttare Carl Thollyn, rätade upp sina krökta ryggar och blevo för andra gången i livet inskrivna i regementenas rullor. Vad nu Thollyn angår, så var han just ej någon hjälpare att förakta, ty dels var han, för att vara trumpetare, en mäkta lärd man, som kunde tala både tyska och latin, dels hade han en lärorik militär bana bakom sig. Han var exempelvis en av de tjugu svenskar, som, ehuru illa tilltygade, överlevde Hummerhielms äventyr i norra Lithauen den 14 mars 1702. Fången vid detta tillfälle, hade han efter fem månaders vistelse i polska fängelser lyckats fly och därigenom bland annat fått tillfälle att bli vittne till Lembergs stormning och deltaga i Warschauslaget 1705. Språkkunnig, som han var, hade han vid flera tillfällen gjort tjänst som spion.

Men framför andra är det dock ungdomen, som det åligger att erbjuda sina tjänster, då fosterlandet är i fara. Det tyckte nog också Isac Widebeck, studerande vid gymnasiet i Växjö, eftersom han anmälde sig som frivillig vid kronobergarne.

Allt nog, Sverige fick en ny armé i den förlorades ställe, och brast det hos dessa gossar blå i fråga om utbildning och utrustning, så fanns det i stället god vilja att fylla plikterna mot fosterlandet. Till befälhavare fick denna armé general Magnus Stenbock, Karl XII:s kanske bäste lärjunge. »Måns Bock», som soldaterna mest lära ha kallat honom, var glad och förtröstansfull, tapper och beslutsam. Hans vänsälla uppträdande och varma omsorger om sina soldater tillvann honom från första ögonblicket allas hjärtan.

På morgonen den 1 november 1709 besannade sig orosryktena. En dansk flotta om 12 örlogsskepp och 250 transport-

Magnus Stenbock i Malmö 1709.
Väggmålning i Malmö rådhus av Gustaf Cederström.

fartyg lämnade då Själland och satte kurs på svenska kusten. Samma eftermiddag ankrade den vid Råå fiskläge strax söder om Hälsingborg, där trupperna fördes i land.

Under de första tre månaderna rönte fienden föga motstånd och kunde översvämma hela Skåne samt västra Blekinge, men i början av februari 1710 samlades äntligen den Stenbockska armén vid Osby i Skånes nordöstra hörn, och därmed vände sig bladet.

»Paroll: Danmark; lösen: stryk» anbefalldes det för svenska armén den 12 februari, då denna bröt upp från nämnda samlingsplats. »Paroll: Skåne; lösen: rensa» hette det några dagar senare. I överensstämmelse härmed gick fälttåget med liv och lust. Efter omkring 14 dagar voro fienderna tillbakaträngda till Hälsingborg utan annat val än att slåss eller begiva sig tillbaka över Öresund igen. De valde det förstnämnda.

Rytteristriden vid Brohuset.

Danskarne ordnade sig på morgonen den 28 februari strax nordost om Hälsingborg med högra flygeln på Ladugårdsbacken och den vänstra på Ringstorpsbacken. Svenskarne, som kommo från Malmö-hållet, hade föregående dag på avstånd passerat förbi Hälsingborg och närmade sig samma mor-

gon norrifrån över Pilshult. De skymtades i skogsbrynet vid denna gård och uppmarscherade under förmiddagen på den tuviga, med enbuskar bevuxna slätten vid Gyhult, redan därvid beskjutna av det grova danska artilleriet uppe på Ringstorpsbacken.

Mellan sig hade de båda motståndarne Gyhults mad och andra sumpmarker, som frosten visserligen isbelagt men ej så starkt, att de buro vare sig ryttare eller kanoner. För att åtminstone en del av kavalleriet under den slutliga framryckningen skulle få fast mark under fötterna, gjorde Stenbock marsch åt vänster och närmade sig Brohuset med vänstra flygeln främst. Klockan var något över 12 på middagen, då skvadronerna på denna flygel började rida fram genom det trånga passet mellan Brohuset och träsket närmast väster om detsamma. Men under tiden hade även fienden ändrat sin uppställning och vänt fronten mot norr. Då de främsta nio svenska skvadronerna, därav 6 tillhörande Västgöta och 3 Östgöta ryttare, nätt och jämnt kommit fram genom passet och börjat ordna sig på Brohushöjdens västra sluttning, sprängde 14 danska skvadroner emot dem. Svenskarne vräktes över ända, och en del av dem drevos över Brohushöjden och vidare österut. Att striden var hård framgår bl. a. därav, att västgötarne, som räknade 485 man, förlorade 390 man i stupade och sårade. Generalmajor Burensköld, som anförde dessa skvadroner och själv kastade sig in i handgemänget, blev fången. Svenskarne förlorade 11 standar, och flera skulle fallit i fiendens händer, om ej deras bärare gjort sitt yttersta för att skydda dem. Korpralen vid Östgöta ryttare Schonberg lär ha haft ett svårt arbete för att rädda det standar, som anförtrotts honom, men tappert ha fyllt detta värv. Både han själv och standaret blevo dock därvid illa åtgångna.

Men under tiden redo nya svenska rytteriavdelningar fram i de slagnas ställe. Det var generalmajor Gyllenstierna med tre andra skvadroner av östgötarne samt sex av det skånska tre- och femmänningsregementet. Även danskarne fingo dock förstärkning.

Det var ett spännande ögonblick. De fåtaliga svenska skvadronerna tyckas först ha gått till attack. Skåningarne göra sitt

bästa, men deras anfall stoppas upp. Till höger om dem strida östgötarne, vilkas ena skvadron anföres av Stenbocks tappre adjutant Eberhard Bildstein. Ehuru fåtaliga, utföra dessa sin attack mot danska Livdragonregementet med sådan fart, att de avdelningar, som först träffas därav, måste vika, spridande oreda och förvirring bland de bakomvarande. Östgöta-skvadronerna fortsätta emellertid och kasta ytterligare två danska regementen på flykten. De förfölja och jaga fram efter fienden västerut mot Hälsingborg men mötas strax öster om Ladugårdsbacken av tillskyndande nya danska avdelningar, så att de slutligen efter en förlustbringande strid måste vända om. I denna blev Bildstein fången.

Då korpralen Lars Pihl tog tillbaka ett Östgöta-standar.

Det danska kavalleriet hade emellertid, oaktat de tre östgöta-skvadronernas framgångar, fortfarande överhand i striden mellan Brohuset och Filborna. Västgöta tre- och femmänningsrytteri, som anfördes av den 25-årige majoren Odelström, hade emellertid lyckats passera Brohuspasset och red därefter till anfall. Regementet stred med utomordentlig tapperhet och uppehöll fienden så länge, att dels de redan slagna svenska skvadronerna hunno återsamlas och på nytt föras mot fienden, dels nya trupper kunde ingripa i striden. Bland dessa voro Smålands ryttare, som Stenbock med aldrig svikande kallblodighet sände hit.

Under Odelskölds befäl stod denna dag en korpral vid namn Lars Pihl. Mitt i stridsvimlet får denne syn på ett standar, som fienden i första sammandrabbningen erövrat från Östgöta ryttare, och besluter sig för att söka återtaga det. Han lyckades även, ehuru han därvid blev så illa tilltygad, att hörseln gick förlorad för återstoden av hans liv. Pihl var dock säkert ej så litet stolt, då han efter stridens slut till kamraterna från andra sidan Vättern återlämnade deras förlorade segertecken.

Slutet på rytteristriden mellan Brohuset och Filborna by blev, att danskarne, angripna i front och flanker, måste fly mot Hälsingborg. De svenska skvadronerna dels följde dem

i hälarna, dels redo norrut igen för att, som vi nedan skola se, ännu en gång denna dag göra en duktig insats i slaget.

På kullarna mellan Brohuset och Hälsingborg.

Samtidigt som större delen av det svenska rytteriet invecklades i striden söder om Brohuset, fortsatte återstoden av Stenbocks armé sin frammarsch över Gyhult och kärrmarkerna söder därom. I långa, välordnade linjer passerades dessa, och man närmade sig höjderna söder om dem, där fiendens infanteri nu stod, efter det att deras armé gjort frontförändring mot norr. Uppe på Ringstorpsbacken utvecklade de grövre danska kanonerna alltjämt en livlig verksamhet i de anfallandes flank, medan deras lättare artilleri från infanteriets uppställningsplats besköt svenskarne i fronten.

Men även de små svenska kanonerna började så småningom under Cronstedts erfarna ledning komma i farten. Framsläpade över tuvorna och sumpmarkernas spröda isar, följde de troget infanteriet åt. Flera fastnade visserligen, när isen brast under dem, och måste lämnas efter; men ju närmare man kom fienden, desto verksammare blev i stället de återståendes eld. Ja, det tyckes, som om denna, redan innan infanteristriden riktigt kommit i gång, förmått ett helt fientligt regemente att fly.

Då svenska infanteriet kommer inom skotthåll för fiendens, börjar även det danska fotfolkets eld, men svenskarne spara sin, vetande att det är striden på nära håll, som skall fälla utslaget. Detta att ständigt bara marschera på utan att ge fienden lika mot lika och besvara den eld, som gör allt större luckor i leden, kräver självbehärskning, ty stridslusten växer, ju närmare man kommer fienden, och ju tätare kulorna vina. En och annan mera hetlevrad lämnar också leden samt springer fram före kamraterna. Så gjorde t. ex. Magnus Sandelin, mönsterskrivare vid Jönköpings regemente. Innan kamraterna ännu lossat ett skott, blir han invecklad i strid med självaste befälhavaren för danska gardet och fäller honom till marken. Själv får dock Sandelin samtidigt en minnesbeta för livet, då en muskötkula genomborrar hans högra lårben och för alltid berövar honom förmågan att bruka detsamma.

Men åsynen av svenska infanteriets lugna och oavbrutna framryckande är påkostande även för motståndarne. Flera danska infanteriregementen invänta ej dess slutliga anfall utan vika, sedan de lossat några salvor. Andra intaga visserligen deras plats, men då dessutom avdelningar av det svenska rytteriet, vilka segrat österut, börja visa sig i fiendens rygg, följa allt flera av de danska truppernа sina kamraters dåliga exempel.

Men två danska regementen stredo som hjältar och gåvo svenskarne ett mycket drygt arbete. Längst ut på det fientliga infanteriets högra flygel, således nära Brohuset, stod danska gardet och avgav med orubbligt lugn sina salvor mot de uppför sluttningen anryckande motståndarne. Smålands fyr- och femmänningsregemente, som var mest utsatt för denna eld, förlorade i döda och sårade över 200 man av 500, och ett dylikt regemente från Uppland, Västmanland och Dalarne gjorde likaledes svåra förluster. Men sörmlänningar och andra hinna fram, några av Cronstedts kanoner öppna eld på endast 15 stegs avstånd, och major Odelström faller det fientliga regementet i ryggen med sina duktiga ryttare. Då brytes danska gardets motstånd, och så gott som hela återstoden av regementet blir tillfångataget.

Stenen å Ringstorps backe vid Hälsingborg, rest till minne av slaget.

Den andra heta dust, som svenska infanteriet fick utkämpa med fienden, utspelades nära Ringstorpsbacken, där de danska grenadjärerna stodo. Här fick Älvsborgs regemente i första hand sitta emellan och förlorade över 370 man i döda och sårade. Men det fick snart hjälp. Riksänkedrottningens livregemente och Livregementet till häst, de enda trupper, som numera återstodo av svenska högra rytteriflygeln, hade lyckats taga sig fram mellan och över sumpmarkerna. Beskjutna

med kartescher av danska artilleriet på Ringstorpsbacken och senare även utsatta för elden från ett par infanteribataljoner, deltogo de i infanteriets framryckning. När de kommit förbi sumpmarkerna, fingo de dessutom emot sig tvenne danska dragonregementen, vilka de dock redo över samt tvungo att draga sig tillbaka tillika med de infanteribataljoner, som beskjutit dem. De danska grenadjärerna blevo härigenom alldeles isolerade, och när de anföllos av de nämnda svenska rytteriregementena jämte andra svenska trupper, bland dem Upplands infanteri, måste de anträda återtåget.

Stenbocksstatyn i Hälsingborg.

Väl kom det ännu här och där till handgemäng mellan de flyende danskarne och det förföljande svenska rytteriet, men segern var och förblev i svenskarnes händer.

På ungefär tre timmar hade Sveriges öde avgjorts. Slaget hade krävt 800 i döda och ungefär 2,000 i sårade, men fiendens förluster uppgingo, fångarne medräknade, till omkring 7,500 man; och inom några dagar lämnade den sista båten med danskt krigsfolk Hälsingborgs redd.

Knappast en timme efter det stridslarmet tystnat lämnade en ensam ryttare slagfältet och sprängde norrut. Det var Stenbocks kurir på väg till Stockholm med ett av de gladaste budskap, som någonsin gått ut över svenska bygder.

Källor: A. Stille, Kriget i Skåne 1709—1710. — Samme förf., Slaget vid Hälsingborg (i Magnus Stenbock, utgiven av S. E. Bring). — Danska Generalstaben, Bidrag til den store Nordiske krigs historie, del II. G. V. Fleetwoods intyg om Magnus Sandelin av den 2 juli 1710. Carl Thollyns, Lars Pihls och Isac Widebecks tjänsteförteckningar, K. A.

Gadebusch.

Bivacken vid Lytken Brytz.

I Nordtyskland, tre mil söder om handelsstaden och fästningen Wismar, låg vid 1700-talets början en herrgård vid namn Lytken Brytz. Det lär ha varit densamma, som i våra dagar bär namnet Rosenhagen.

Hösten 1712, den tidpunkt, då här skildrade händelser timade, var en orolig tid för invånarne i dessa trakter. Ehuru deras herre, storhertigen i Mecklenburg, ej var i krig med någon, kom nämligen hans land likväl att då bli skådeplatsen för krigshändelser, som med spänt intresse följdes av hela Europa. Ingenstädes var dock detta intresse så starkt som i Sverige. Det var på trettonde året, som vårt land stred den hårda kampen för sitt stormaktsvälde, för sina rika besittningar på andra sidan Östersjön och Bottniska viken; och händelsernas utveckling gjorde, att krigets brännpunkt för några veckor på hösten 1712 blev förlagd till det mecklenburgska landet. Till en början var det bara en och annan patrull eller mindre truppavdelning, som tog vägen förbi Lytken Brytz, men i slutet av november och början av december blev det annat av. Västerifrån ryckte en stark

dansk armé fram till Gadebusch, en liten stad belägen endast en mil nordost om herrgården. Strax därpå visste resande, som kommo norr- och österifrån, berätta, att den svenske fältmarskalken Magnus Stenbock var i anmarsch från Schwaan över Wismar, Meteln och Eulenkrug, samt att den ryske tsaren och kung August i Sachsen-Polen med sina trupper närmade sig över Criwitz och Schwerin för att med danskarnes hjälp fullständigt tillintetgöra den månfaldigt underlägsna svenska armén.

Denna utgjorde en del av de trupper, som Karl XII beordrat rycka in i Polen för att möta den armé av turkar och tatarer, som han tilltrodde sig kunna föra dit från Turkiet. Återstoden befann sig ännu i södra Sverige eller försökte gång på gång att trotsa höststormarna och taga sig över Östersjön. Det gällde för dem, som redan voro över, att söka vinna tid.

På aftonen den 8 december ankom verkligen Stenbock med hela sin här och slog läger på själva Lytken Brytz samt angränsande gårdar; och samtidigt fick man visshet om att åtta sachsiska rytteriregementen nått Pampow, samt att ryska gardet hållit sitt intåg i Criwitz. Att viktiga världshändelser inom kort skulle komma att utspelas så gott som inför de goda mecklenburgarnes ögon, därpå tvivlade nu ingen.

Det var just icke någon bekväm bivack, som denna natt förunnades de av ansträngande marscher uttröttade svenskarne. Så gott som ordnade i rotar och led, mestadels utan tält över huvudet sträckte soldaterna ut sig på åkrar och ängar, uppblötta av höstregnet. Vapnen fick man ej sätta ifrån sig, ty ingen kunde veta, om natten skulle förflyta i lugn eller ej. Men varken tanken på de faror som hotade eller på de besvärligheter man hade att utstå förmådde beröva dessa krigare sömnens vederkvickelse. Vana vid umbäranden voro de, härdade i krigets hårda skola. De visste ock, vad de voro skyldiga kung Karl, som var så gott som fången hos turken, och fosterlandet, vilket fienden beredde sig att ge ett dödande hugg. Allt detta kom dem att glömma stundens svårigheter. Det gick, som det oftast går i de avgörande ögonblicken i livet: man förgäter sig själv och sin egen bekvämlighet för den stora gemensamma uppgiften. Och nu gällde det att hämta krafter till att följande dag kasta dan-

skarne västerut. Misslyckades man häri, var den Stenbockska härens öde beseglat.

Natten förflöt emellertid i lugn. Det enda, som störde de vilandes ro, var de dova knallarna av trenne kanonskott, vilka med några timmars mellanrum avskötos i fiendens läger. Där var det i stället så mycket livligare. Redan vid midnatt alarmerades danska armén, och några timmar senare ställdes den upp för att marschera svenskarne till mötes och vid byn Wakenstädt, 3 km. söder om Gadebusch, intaga den ställning, i vilken morgondagens strid skulle komma att utkämpas.

På höjden vid Sonnenberg.

Följande dag, den 9 december, höll sitt intåg med molntyngd himmel och en bitande kall nordvästvind. Vid sju-tiden på morgonen, just då den svenska armén lämnade bivacken vid Lytken Brytz och tågade mot Gadebusch, började det dessutom att snöa.

Marschen genom den uppblötta terrängen tog sin rundliga tid, och först vid 11-tiden på förmiddagen voro Stenbocks trupper något så när samlade på den mitt emot Wakenstädt belägna Sonnenberghöjdens norra och södra sluttningar samt i angränsande dalsänkor. Strax därpå började en livlig artillerield från samma höjds västra del. Det var den svenske artilleribefälhavaren, överstelöjtnant Cronstedt, som med 12 kanoner gav fienden en första hälsning och samtidigt skyddade egna truppers gruppering till anfall.

Det fanns gott om mål för denna artillerield. Vid Wakenstädt och västerut, så långt ögat kunde nå, stodo fiendens trupper i mångdubbla linjer med avdelningarna tätt packade inpå varandra. Sedan åtta sachsiska rytteriregementen strax förut anlänt, hade här samlats omkring 19,000 man för att till varje pris hindra Stenbocks 14,000 att framtränga mellan skogspartiet söder om byn och de sumptrakter Radegastån genomflyter strax nordost om densamma.

På svenska sidan hade de först anlända avdelningarna hunnit taga sig en rätt ordentlig rast under väntan på att hela armén skulle samlas. Men bäst det var, blev det liv och rö-

relse överallt. Trupperna ställdes upp samt rättades in, och från regemente till regemente red på en vacker mörkbrun klippare en liten undersätsig man, iklädd en enkel grå syrtut. Det var fältmarskalken Magnus Stenbock, Måns Bock, såsom han vanligen kallades, hjältekonungens käcke vapenbroder. Han ville nu, innan anfallet sattes i gång, hälsa de sina. När han kommit framför fronten av ett regemente, stannade han, lät blicken granskande glida utmed leden och

sade med sin klara, välljudande stämma: »Nu sen I för eder våra fiender. Han I lust att gå på dem och visa eder tapperhet utav kärlek till eder konung och fädernesland?» Ett rungande »ja», som likt en stridsfanfar ekade utöver nejden, blev karolinernas svar på denna maning, och till tack lyfte då fältmarskalken på hatten, sägande: »Gud vare med oss! Lösen är 'med Guds och Jesu hjälp'.»

När ronden var slut — klockan var då halv ett — ljöd en trumvirvel från den Ekebladska bataljonen, vilken framsänts som artilleribetäckning. Det var signalen till allmänt anfall, och ögonblicket efteråt vältrade sig truppmassorna fram över Sonnenberghöjdens västra sluttning.

Fram körde artilleriet, nu förstärkt till 30 kanoner, under Cronstedts befäl. Efter den av honom själv uppfunna metoden vände kanonerna hela tiden mynningarna mot fienden och gåvo oavbrutet eld. Fram marscherade infanteriets täta sexlediga linjer, där soldaten med geväret och piken på nacken lugnt gick motståndaren inpå livet, oberörd av fiendens eld och den död och fasa denna spridde. »På femton stegs av-

stånd träffar kulan säkrast målet», så hade Karl XII lärt de sina, och det föll ingen in att avvika från hans lärdomar. Längre ut på sidorna, i sänkorna norr och söder om Sonnenberg, ringlade sig kavalleriets långa marschkolonner fram mot fiendens flyglar, som stodo på höjden norr om Wakenstädt och i skogsbrynet söder om samma plats.

Ögonblicket kom, då svenska krigsmusiken skulle spela upp, ty under pipors gälla låt och trumvirvlars dova brummande blir sammanhållningen bättre och glömmas lättare de faror, som hota. Men innan svenska spelet hade börjat, hördes från höjden vid Wakenstädt de första tonerna av det danska. Då lär skälmen ha farit Måns Bock i ögat. Han var ånyo den »lille Bocken», som för 12 år sedan med sitt skämt för kung Karl fördrivit de långa vinterdagarna i Livland. Han vände sig till sina musikanter med orden: »Stoppa pipan i säcken och trumman på ryggen! De hava spelat; vi skola nu dansa.»

Enligt ett annat åsyna vittne lär den svenska fältmusiken verkligen ha spelat men i stället för som vanligt en marsch ha tagit upp psalmen »Vår Gud är vår fasta borg, vår sköld, vårt värn och vapen». Soldaterna stämde in, och under det sången tonade, ackompanjerad av kanonernas dunder, närmade man sig raskt fienden.

Överrumplingen av danskarnes vänstra flygel nordost om Wakenstädt.

På höjden 500 meter nordost om Wakenstädt stodo längst ut på fiendens vänstra flygel de ungerska dragoner, som vid detta tillfälle tjänade under kungen av Danmark. Från höjden ända ned till byn vimlade det av danskt och sachsiskt rytteri. Man visste, att svensken gick till anfall, men trodde ej, att han så lätt skulle kunna taga sig över Radegaståns branta sluttningar och sumpiga botten. Men man hade missräknat sig på det svenska rytteriets vana att taga sig fram i svåra marker; och bäst det var, störtade tvenne av dess främsta skvadroner över de intet ont anande ungrarne. Det var överste Strömfelt och hans dragoner, som först anföllo

och i ett huj kastade stäppens eldiga söner över ända. De svenska ryttarne skulle dock inom kort möta ett hårdare motstånd. Väl lyckades de även driva tillbaka de jutska lantkyrassiärerna, som stodo närmast, men därefter blevo de anfallna av tvenne andra fientliga rytteriregementen och så gott som kringrända. Nu skulle säkert de Strömfeltska dragonerna ha blivit alldeles upprivna, om ej Västgöta ryttare, anförda av sin chef, överste Wolffrath, samt Bassewitz' dragoner i rätta ögonblicket kommit dem till hjälp.

Det dröjde sedan ej länge, innan hela den danska flygeln trängts tillbaka till trakten norr om Wakenstädt. Där försökte dess oordnade hopar ännu en stund göra motstånd, men även detta bröts. I vild flykt jagades därpå fiendens rytteri västerut, under det att de segrande svenskarne dels förföljde, dels höggo in på de danska infanteribataljoner, som försvarade Wakenstädt.

I denna sistnämnda strid ingrepo även några svenska infanteribataljoner. Två sörmländska under överste von Schlippenbach och major von Essen samt en östgötabataljon under överstelöjtnant Stierncrantz framträngde djärvt hit och kastade sig i ett ivrigt handgemäng. En dansk grenadjärbataljon och möjligen även andra avdelningar drevos in i Wakenstädt. Där maste de efter ett hårdnackat motstånd sträcka gevär för sörmlänningar och östgötar, vilka redan förut i förening med rytteriet tagit en fientlig bataljon till fånga. Det danska infanteriet i byn och nordost om denna fick så dela kavalleriets öde och blev i grund slaget. Svenskarnes framgång på denna del av slagfältet var fullständig och fick ett avgörande inflytande på slaget i dess helhet.

Anfallet mot Wakenstädthöjdens södra sluttning.

Huvuddelen av det svenska infanteriet och hela artilleriet gick från Sonnenberg mot södra och sydöstra sluttningarna av Wakenstädthöjden. Utsatta för fiendens eld tågade dessa regementen, utan att låta sig uppehållas, mot huvudstyrkan av fiendens infanteri, som jämte hans artilleri fattat posto på höjdsluttningarna. Det var Närke-värmlänningar, västman-

länningar, älvsborgare, östgötar, västgöta-dalingar, dalkarlar och hälsingar, som bland andra deltogo i detta anfall. En livlig bild av huru det tillgick ger oss en deltagare i följande till vår tid bevarade skildring. Det är löjtnanten vid Dalregementet Munck, som berättar:

»När vi marscherade utför berget, var en väg upphuggen för oss så bred, att fyra man kunde gå i bredd. När vi kommo mitt i backen, sköto de danska på oss med kanoner, som de planterat mitt för gatan, och vilka gjort oss mycken skada, om vi marscherat ordentligt. Men överstelöjtnant Fuchs kommenderade att kasta musköten på ryggen och värjorna ut. Då sprang hela regementet hastigt utför berget på dem, körde dem bort och tog kanonerna. Men därvid skockade regementet ihop sig, så att det ej kunde komma i ordning igen. Men vi avancerade lika fullt på fienden. Vi kommo oss dock ej för att giva någon salva på danska gardet, förrän detta givit fem salvor på oss. Omsider, då vi kommit i rätt ordning, kommenderade jag hela regementet: 'Gör eder färdiga, lägg an!' Och när salvan var gjord, var det ej många kvar av danska gardet och en bataljon grenadjärer. Då blev ock den danska musiken all, men våra begynte då på i stället, ty nu var vår tur att spela och deras att dansa.»

Även ifrån söder och sydost trängde svenskarne upp på Wakenstädthöjden. Ehuru de hade att utstå en häftig kamp med de tappert fäktande danskarne och ansattes i flanken av fiendens kavalleri, lyckades de dock bemäktiga sig höjden. Härmed var segern i själva verket deras, ehuru striden ännu en stund fortsattes västerut i riktning mot Radegast.

På slätten norr om Alt-Pokrent.

Söder om Wakenstädt fanns för 200 år sedan, liksom ännu i dag, ett skogsområde. I dess nordöstra bryn stod den danske brigadjären Sponneck med fyra infanteribataljoner, och söder och väster om dem höll huvuddelen av det dansk-sachsiska rytteriet, färdigt att om svenskarne ryckte ut på slätten framför Alt-Pokrent som en lavin översvämma denna och tillintetgöra allt, som kom i dess väg.

Till en början syntes det verkligen, som om svenskarne ej skulle våga sig ut på fältet, men när striden hållit på en stund längre norrut, uppenbarade sig rytteri även i slättens nordöstra hörn, ridande fram ur sänkan mellan Sonnenberg och Vorwerk-Pokrenthöjderna. Det var vänstra rytteriflygeln med skvadronerna i en lång kolonn bakom varandra, som här gick till anfall. Fastän beskjutna av danska artilleriet och Sponnecks bataljoner redo svenskarne dock beslutsamt vidare.

De Marschalckska dragonerna, som voro i täten, hade nätt och jämnt hunnit få sina skvadroner ur sänkan och ordnade i linje, då de blevo anfallna även av ett danskt kyrassiärregemente och kastade tillbaka mot Aschebergs Bohuslän-halländska rytteri. Detta regemente fortsatte dock ut i den öppna marken och hann verkligen ordna sig, innan nya fientliga rytteriregementen, som skyndade fram från väster, hunno gå till anfall. Andra fientliga avdelningar kommo fram söder om Wakenstädtskogen, och snart företedde slätten norr om Alt-Pokrent en livlig bild. Svenska, danska och sachsiska skvadroner blandades om varandra i häftigt handgemäng. Fallna ryttare och hästar betäckte stridsplatsen, men alltjämt rasade kampen med oförminskad kraft.

De våra voro till antalet långt underlägsna sina motståndare och ledo dessutom mycket av elden från Sponnecks bataljoner, mot vilka de gång på gång med stort dödsföraakt gingo till attack. De förmådde därför ej driva fienden tillbaka och bemäktiga sig Wakenstädtskogen, men de släppte ej heller fram sina motståndare österut. Till sist kom dock underrättelsen om fiendens nederlag vid själva Wakenstädt och avgjorde striden även på södra delen av slagfältet. Då skymningen började falla, utrymde fiendens sista avdelningar slätten och skogen söder om byn.

På slagfältet bland sårade och döda stodo sedan Stenbock och hans stridskamrater hela den långa decembernatten, beredda att ånyo upptaga kampen, om så erfordrades. Och under tiden ilade deras motståndare västerut för att finna en plats, där de kunde få tillfälle att samla sina skingrade trupper. Men ut över Europa gick budet om denna vackra seger,

som i sig bar möjligheten att rädda det ramlande svenska stormaktsväldet undan förintelsen. Det budet kom ock till hemlandet, där oro och dystra framtidsaningar förbyttes i glädje och förtröstan. I Sveriges alla kyrkor prisades då den Högstes nåd, som skänkt fosterlandet en ny ärofull seger, och sjöngs av andäktiga skaror den vanliga lovsången »Gud, vi love dig».

Källor: Danska generalstaben, »Den store Nordiske krigs historie», del IV. — T. J. Petrelli: Ett besök vid Gadebusch (Karolinska förbundets årsbok 1912).

Ehrenskölds bragd vid Hangö.

Det är en stilla julidag år 1714. En rysk flotta med tsar Peter själv ombord har lyckats komma förbi den svenska eskader, som låg vid Hangö udd, och är nu stadd på härjningståg till Åländska skärgården.

Strax norr om Hangö ligger en liten avdelning av den svenska eskadern. Dess befälhavare, Nils Ehrensköld, är beredd att uppfylla sin plikt, att göra allt vad göras kan för att hejda den flera gånger starkare fienden — och falla.

Han har intagit en så fördelaktig ställning som möjligt i bågformig linje med de mindre båtarna bakom de större och den s. k. Storön i ryggen. I det farbara sundet mellan ön och Rilakslandet har han försänkt ett större fartyg. Fienden kan därför icke angripa honom varken bakifrån eller i flankerna.

Nu närmar sig den ryska flottan. Man hör de dova slagen av tusentals åror på deras galärer — ty det är stiltje. Mitt ibland de andra fartygen synes en ståtlig, flaggprydd jakt. Det är tsarens fartyg. Med orubbligt lugn bida svenskarne skådespelets fortsättning. Alla lova de varandra »med hand och mun» att troget stå varandra bi och kämpa till det yttersta.

En slup med vit flagg kommer roende från ryska flottan med uppmaning till Ehrensköld att ge sig. »Jag har icke fått några skepp av min konung att skänka bort», svarar han. Underhandlaren pekar menande på ryssarnes stora eskader. »Jag ämnar aldrig ge mig levande» blir Ehrenskölds stolta svar.

Då rycker den ryska flottans avantgarde fram till äntring. Ehrensköld har givit befallning att icke lossa ett skott, förrän fienden kommit på halvt pistolhåll. Först då öppna de svenska kanonerna eld. En mördande karteschsalva överöser ryska linjen. Den hejdar sig. Ännu ett lag, och under ett ohyggligt skrik av sårade jaga de ryska galärerna i vild flykt tillbaka till huvudstyrkan. Men nu rycker denna fram i stället. Åter en stunds tyst bidan, och så med *ett* dundra svenskarnes kanoner med fruktansvärd verkan. De ryska galärerna vända igen och äro snart utom skotthåll.

Då besluter den ryske överbefälhavaren att rikta anfallet mot flyglarna av den svenska linjen. Tsar Peter eggar sitt folk genom löften och hotelser. Under vilda tjut, skrik och förbannelser störta ryssarne åter fram. Förfärligt är deras anfall, ty de gå med raseri mot döden. De hejdas dock för en stund av svenskarnes välriktade eld. Men nu äro de framme och börja äntring. Där ytterst på vänstra flygeln ha flera ryska fartyg hakat sig fast vid en svensk galär. Dess besättning kämpar med förtvivlans mod på sitt sönderskjutna fartyg. Men ryssarne äro för många. Under tyngden av

Ryska avantgardets anfall.
Teckning af J. Hägg.

dem, som äntra från ena sidan, kantrar den svenska galären och går till botten med vänner och fiender. — Efter hand lyckas övermakten äntra även de återstående svenska galärerna.

Men ännu återstår Ehrenskölds eget fartyg. Mot detta vända sig alla ryska fartyg, som kunna komma åt. Ett regn av kulor öser ned över svenskarne. Nu kommer elden lös ombord. En stor del av manskapet ligger sårad och kvidande under däck. Flera av officerarne äro fallna eller sårade. Ehrensköld själv är sårad i pannan och axeln, hans kläder äro svedda, ansiktet blodigt och svärtat av krutrök till oigenkännlighet. Men ännu kämpa svenskarne som rasande lejon. Man efter man faller med vapen i hand. Nu lyckas fienden slå in ena fartygssidan vid fallrepet. Ehrensköld med några tappra ilar dit. Här får han tre svåra sår, så att han faller medvetslös över relingen men fastnar i tågvirket och blir tillfångatagen. Striden var ändad.

* * *

Tsar Peter lät omhulda sin dyrbare fånge på bästa sätt — för att få honom att gå i rysk tjänst.

Men något sådant var icke i Ehrenskölds smak. Så snart han blev kry nog för att föra pennan, började han skriva hem till förmän och konung med enträgen anhållan att bli utväxlad ur fångenskapen — men utan påföljd. Tsar Peter fortfor emellertid med sina lockande anbud. Han erbjöd Ehrensköld att bli rysk amiral med ett ståtligt hus i Petersburg till bostad. Men fången förklarade, att han hellre ville återvända till sitt fattiga land än bo i ett palats i Petersburg. Långa, tunga år fick Ehrensköld genomleva i fångenskap. Först när fred slöts, fick han friheten igen. Nu var han, som han skriver, »lam, bräcklig och sjuklig». Men hans starka ande hade dock kraiter över till ett ihärdigt och trofast arbete för att återupprätta den förfallna flottan. En värdig avslutning på en bragdrik bana!

Källor: Arnold Munthe. Svenska sjöhjältar III. — H. E. Eddgren. Kriget i Finland 1714.

Studentsången.

Stora Le börjar eller slutar, huru man vill taga det, vid Västra Ed i Dalsland och sträcker sig smal som en bredare flod därifrån norrut mest genom svenskt område men till en del även in på norskt. Det är något visst med Stora Le, som gör att, om man också sett den aldrig så flyktigt, fastnar dock i ens minne bilden av denna på en gång vackert majestätiska och dystert hotfulla bergsjö med de vilda och svårtillgängliga stränderna.

Bäst kommer den till sin rätt en skymningsstund den mörka årstiden, sedd från Västra Ed. Antingen det är lugnt eller stormigt, klart eller mulet, så ser dess vattenyta, där den börjar nedanför branten vid ens fötter och mellan höga, skogklädda bergsryggar fortsätter norrut, så svart och hemlighetsfull ut, som gömde den på mången dyster hemlighet, som skulle den aldrig kunna ge tillbaka vad den en gång fått i sin famn. Viner då därtill nordan och driver emot en vitkammiga vågor, som fötts uppe vid Töcksmark i Värmland eller Ödemark i Norge, då blir intrycket av vildmark och hotande faror tyngande starkt.

Men det var nu inte om den dalsländska fjällsjön, som vi skulle berätta, utan om händelser, som år 1718 timade i de trakter, åt vilka den ger sin karaktär. Karl XII hade då redan i trenne år förberett erövringen av Norge eller åtminstone en del därav dels för att därigenom skaffa Sverige en ersättning för vad det tycktes komma att förlora på annat håll, dels för att söka få slut på dessa anfall i det egna landets rygg, vilka så säkert som amen i kyrkan kommo från grannen i väster, när våra krig i öster och söder gingo olyckligt. De stora krigsrörelserna satte nu fart i det annars ganska slappa gränskriget med dess plundringståg och mindre fejder.

*

Det var en vårdag nämnda år, som en liten svensk truppstyrka om 60 man vid Västra Ed steg ombord på några far-

koster och rodde ut på Stora Le. Befälhavare var kaptenen vid Bohusläns gröna dragoner Anders Björkman, och manskapet tillhörde rytteriet — från vilka regementen är dock ej bekant. Norrmännen hade detta och föregående år plundrat flera gårdar på svenska sidan och åstadkommit mycken skada och förtret. Björkman och hans folk skulle nu på konungens uttryckliga order grundligt straffa detta tilltag. I bättre händer kunde en sådan uppgift ej ha lagts, ty Björkman var redan känd och fruktad som en av de djärvaste partigängarne i svenska armén.

Vid Nössemark, 3 mil norr om Västra Ed, steg man ur båtarna, som fingo ligga kvar här under bevakning av några man. För att underlätta marschen i sommarvärmen lades rockar och stövlar in i den här belägna kyrkan, och sedan bar det i väg mot gränsen.

Det var en söndagsmorgon, som Björkman befann sig mitt inne i sitt utsedda verksamhetsområde, själva gränstrakten nordväst om Nössemark. Han hade fått reda på att en stor hop norska bönder denna dag samlats till begravning i en närbelägen gård. En kusin till honom vid namn Samuel Brask fick nu till uppgift att föröka begravningsgästernas antal med sin person och en del av den svenska strövkåren samt taga med sig tillbaka så mycket som stod att få från gården och dess övriga gäster. Själv posterade sig Björkman och en rask löjtnant, som hette Hummerhielm, med återstoden av manskapet så, att han skyddade Brasks företag mot en norsk postering, som man visste låg i Skodsbergsund. Folket gömdes bland buskarna eller doldes med granris, under det att Björkman tillsammans med sin norska vägvisare tog plats på ett berg, varifrån han spanade efter tecken till att besöket i begravningsgården var fullbordat.

Bäst det är, säger vägvisaren: »Herr kaptein, jeg hörer som hestefolk på veien.» Björkman kan ingenting höra men skyn-

dar för säkerhets skull ner för berget och lägger örat mot backen samt lyss. Och verkligen: nu hör även han tydligt hästtramp. Han springer därför mot den plats, där manskapet ligger gömt. Men innan han hunnit fram, smälla två skott. Det är de båda yttersta flygelkarlarne, som mist besinningen vid fiendens åsyn och kommit att förråda sig själva och kamraterna.

Ingen tid var emellertid att förlora. Fienden, som stod under befäl av en kapten vid namn Lund och var till antalet överlägsen, närmade sig raskt över en framför liggande mo. Björkmans 37 gossar tyckte av allt att döma, att läget var något oroväckande, och visade tydliga tecken på bristande jämvikt i sinnet. Men Björkman sökte uppmuntra dem. Därvid rann det honom i sinnet, hur bra det skulle varit att ha haft med sig om också bara en enda musikant, som med sina toner kunnat elda till mod och handling. Nå, någon sådan fanns ju ej; det kunde ju inte hjälpas. Men Björkman var aldrig rådlös. Den ena musiken kunde ju vara så god som den andra; och i brist på annat stämde han, allt under det fienden kom närmare och närmare, upp en gammal skämtsam studentsång, som lydde så här:

»Hattarna voro vita,
snörena voro blå,
korvarna voro fyra,
paltarna voro två.
Höger om, korv!
Vänster om, palt!
Pass lunta på sylta,
Giv feuer[1] överallt!»

Det gjorde gott: bussarne tyckas ha återfått sin rubbade tillförsikt.

»Görer Eder färdiga! Lägger an på den röde!» ljuder härnäst kaptenens kommandoord. »Den röde» var befälhavaren för den fientliga truppen, vilken för övrigt var iklädd både blå och grå och vita uniformer. Nå, »den röde» tyckte antagligen det var lite kusligt att ensam bli skottavla för elden från dessa 37 karbinmynningar, som blänkte honom till mötes. Han lät sin trupp göra halt.

[1] Eld.

Salvan brakade emellertid lös, utan att en enda fiende träffades. Krutet lär ha varit för svagt. Följden härav blev, att den norske kaptenen ånyo fattade mod och fortsatte anfallet.

Men en sådan sakernas utveckling passade ej Björkman. Han måste försöka ett nytt medel och ropade med ljudelig stämma: »Ryttmästare, marschera fram med kavalleriet att attackera fienden i flanken. Skona ingen man, ty intet vill jag hava och intet vill jag giva kvarter, utan massakrera vart ben!» Och för övrigt bar sig den gode kaptenen åt, som om han verkligen tänkte bereda fienden ett varmt mottagande. Det låg ju då nära till hands för denne att gå försiktigt till väga, och han beslöt sig även för att draga sig något tillbaka samt ute i en mosse avvakta händelsernas vidare utveckling. Men det skulle han aldrig ha gjort, ty med detsamma han vände ryggen till, voro Björkman och Hummerhielm med sitt manskap honom i hälarna. Norrmännen, som ej hunno sansa sig och förstås trodde sig anfallna av det där mystiska kavalleriet, skingrades, och en del blevo tillfångatagna.

Björkman slutade dock ej sin dag med denna bedrift utan plundrade i förbifarten en närbelägen gård, som hette Aspestrands fjärding, och fick där rikt byte. Först sent på kvällen förenade han sig vid Bomarken på svenskt område med Brasks avdelning, som även lyckligt utfört sin uppgift.

Men de svenska gränsborna hade allt skäl denna gång att vara belåtna med sina hämnare, ty var och en som t. ex. förlorat en ko, fick vid deras hemkomst två i stället. Så god verkan kan en studentsång ha, om den sjunges i rätta stunden.

Källor: And. S. (Björkman) Dahlfelts »Kort betraktelse o. s. v.» daterad den 21 dec. 1734 (tr. i Handlingar till upplysning af Svenska Krigshistorien 1. stycket). — J. A. Lagermark: Karl XII:s sista fälttåg (Historisk Tidskrift 1897 och 1898).

Drabantprovet.

Det var hösten 1718. I omkring två år hade kriget legat som i dvala, i väntan på att fienderna skulle våga sig över på gammalsvensk mark. Besittningarna på andra sidan Ös-

tersjön hade de redan tagit, och nu kivades de som bäst om det rika bytet. Halva Europa hade Sverige emot sig, men ändock vågade sig fienderna ej på att uppsöka lejonet i dess kula. År 1716 hade alla förberedelser härför varit gjorda, men tsaren drog sig i sista stunden tillbaka, och därmed gick det hela i stöpet. Karl XII fanns ju ännu i livet, och karolinerna skulle nog följa honom, som de alltid gjort, i liv och död. Spåren av Narva, Kliszow, Holowczyn och de många andra svenska segrarna verkade avskräckande.

Under tiden skapade Karl XII i godan ro en delvis ny armé, lika talrik och kanske bättre ej blott i fråga om organisation utan även beträffande utrustning än någon som han tidigare haft under sitt befäl. En del av dessa trupper förde han på hösten 1718 in bland de norska fjällen för att i väster skaffa sitt lemlästade land ersättning för vad det förlorat på andra håll.

Natten till den 30 oktober 1718 gingo de främsta svenska avdelningarna över Dalslandsgränsen och närmade sig från söder och sydost den norska fästningen Fredriksten, belägen vid Idefjorden. På vägarna genom de trånga bergspassen voro visserligen förhuggningar, men dessa hade i god tid övergivits av de soldater, som skulle försvarat dem, och fördröjde därför endast obetydligt frammarschen. Redan den 1 november kunde arméns avantgarde, 400 man ur vardera av Riksänkedrottningens livregemente till häst och Bohusläns gröna dragoner samt 100 polacker, s. k. voloscher, förläggas nära södra stranden av Tistedalsälven strax öster om fästningen. Älvens norra strand höllo norrmännen dock alltjämt besatt och hade där uppkastat en skans, vars kanoner behärskade det bästa övergångsstället.

I morgongryningen, två dagar efter svenska avantgardets ankomst, blev man från denna skans varse en liten ryttarskara, som närmade sig älvens södra strand. Det var svenske kungen, som var på morgonritt, åtföljd av några bland sina officerare. Han ville noga utspana fiendens försvarsåtgärder och särskilt skansen.

Nå, dennas besättning var ej sen att på vanligt krigsmaner hälsa dessa objudna gäster med skott ur kanoner och falkonetter. Ryttarne, som redan äro inom skotthåll, stanna då;

men ur klungan fortsätta dock tvenne ritten fram genom kulregnet. Det är Karl XII själv och kaptenen Anders Björkman vid de bohuslänska dragonerna, han som för att höja modet hos sitt manskap den där söndagsförmiddagen uppe i trakten av Stora Le sjöng den lustiga studentsången.

Kungen har tagit sin följeslagares hand i sin, och så rida de steg för steg närmare en säker död — så ser det åtminstone ut för alla ögonvittnen. Men när de kommit ett stycke, släpper Karl kaptenens hand och ger honom tecken att ensam fullfölja spaningen. Björkman fortsätter då som förut mot eldgapen däruppe på skansens krön. Men bäst det är, vacklar han i sadeln. Hans ena ben har av en våldsam stöt kastats ut från hästens sida och känns som förlamat. Karl XII är i nästa ögonblick framme och frågar intresserad, om han är skadad. »Jag vet ej, jag känner varken till fot, ben eller lår», blir Björkmans svar, varpå kungen genmäler: »Det är bara en kontusion.» Emellertid ger han sig god tid att undersöka, hur det egentligen är fatt, och prövar utan att fästa minsta avseende vid beskjutningen från skansen, om benet ej redan återfått sin rörelseförmåga. Det visade sig därvid, att Björkman sluppit mycket lindrigt undan. En falkonettkula hade passerat mellan hans ben och hästens sida samt därvid träffat stigbygelns inre gren och åstadkommit den nämnda stöten utan att såra.

Under det undersökningen pågick, hördes emellertid kanondunder västerifrån. Karl XII fick annat att tänka på. Ute på Idefjorden begynte som bäst svenska skärgårdsflottan en strid med fienden, och ivriga att få åse denna, sprängde han och hans följeslagare bort i den riktning, varifrån skotten hördes.

Men kort därpå föreställde Hans Maj:t själv för första troppen av Kungl. Livskvadronen, som drabantkåren numera benämndes, dennas nye kamrat, f. d. kaptenen vid de bohuslänska dragonerna Anders Björkman. Denne hade tydligen bestått det prov han blivit underkastad vid rekognosceringen av Tistedalsskansen, efter som han befunnits värdig en plats i ledet av den tappraste trupp, som någonsin dragit blankt för Sveriges sak.

Källor: Desamma som för närmast föregående berättelse.

Den 30 november 1718.

Det var på hösten 1718. Fredriksten belägrades av svenskarne. Karl XII ville, innan han fortsatte djupare in bland Norges fjäll, bemäktiga sig bergfästet vid Tistedalsälven. Den 27 november stormade kungen själv i spetsen för 200 grenadjärer skansen Gyldenlöve, ett utanverk beläget strax öster om huvudfästningen; och redan tre dagar efteråt omslöto de svenska

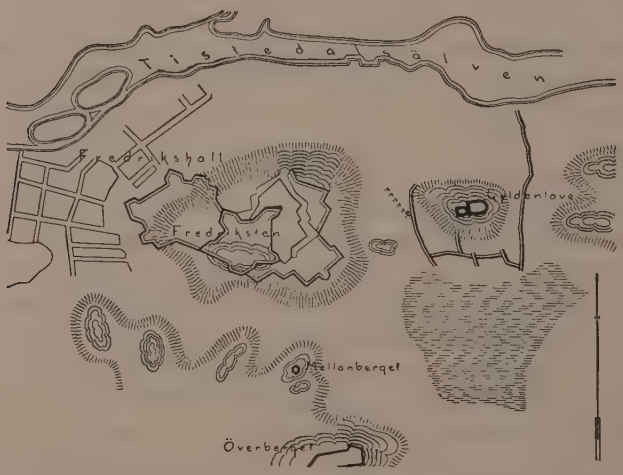

löpgravarna i öster, söder och väster den höjd, där detta utanverk var beläget. Man hade härmed närmat sig Fredrikstens östra front på endast omkring 150 meters avstånd, och fortifikationsöversten Maigret, som ledde själva belägringsarbetena, lär ha lovat, att fästningen inom 8 dagar skulle vara tagen.

Natten mellan den 30 november och 1 december ingick mörk och disig. Det var aftonen av första söndagen i advent. Karl XII hade redan en god stund befunnit sig i löpgravarna, då äntligen mellan kl. 7 och 8 den trupp, som under natten skulle arbeta i dessa, anlände och blev indelad för detta arbete. Under tiden sköts det ursinnigare än någonsin av besättningen på fästningen, från vars murar sprakande beckkran-

sar spredo ett starkt sken över nejden. Allt artade sig till att natten skulle bli blodig och dyster.

Det arbete, som skulle utföras, bestod i att uppkasta en ny löpgrav. Denna grav skulle utgå från mitten av den, som gick väster om Gyldenlöve-höjden och i nordvästlig riktning framdragas över sänkan mellan denna höjd och bergpartiet, där huvudfästningen låg. Ett farligt arbete var det, fullkomligt blottställd som man var för såväl fiendens artilleri som hans musköteld. Maigret var den förste, som gick upp ur den gamla löpgraven och fram över det upplysta anfallsfältet. Efter honom kommo soldaterna, bärande faskiner. I tur och ordning gingo de fram till översten, kastade sig till marken och blevo av denne ordnade så, att raden av faskiner betecknade just linjen för den nya löpgraven. När denna sålunda var utstakad, marscherade nya soldater fram, bärande skanskorgar, vilka uppställdes i samma linje. Sist kom fortifikationslöjtnant Bengt Karlberg, som förde befälet över själva arbetet, och gav det på marken liggande manskapet ett sakta tecken till att grävningen skulle börja. Spadar och hackor kommo i livlig verksamhet. För varje spadtag blev det ju mera jord i skanskorgen till skydd för den arbetande, som samtidigt kom djupare ner i den blivande löpgraven.

Det faller av sig självt, att Karl XII under dessa kritiska minuter var i sina krigskamraters närhet. Under hela sin långa krigarbana hade han alltid delat faror och umbäranden med mannen i ledet. Varför skulle han då svika denna dystra novembernatt, när mången av hans gossar för sista gången tjänade sitt fosterland!

Kungen befann sig i den gamla löpgraven helt nära den punkt, varifrån den nya utgick. Han låg framstupa på gravens framsida med övre delen av kroppen blottad över bröstvärnet. Så kunde han bäst iakttaga såväl fästningen som den egna arbetstruppen. Maigret hade efter slutat värv kommit tillbaka till Karl XII och satt vid dennes fötter, då han vid 9-tiden märkte, att dessa plötsligt förlorade det fäste de haft mot gravens sluttning, och såg hur kungens huvud sjönk ner i kappan. En kula hade genomborrat den mot fästningen vända vänstra tinningen. Den främste karolinen hade fallit

på sin post, in i det sista värdig det hjälterykte, som så länge världen står skall bevara hans namn genom tiderna.

Men när de tolv soldaterna, som samma natt fingo i uppdrag att från löpgraven vid Fredriksten föra bort en stupad officer, under vägen till högkvarteret i Tistedalens by märkte, att det var kung Karls kallnade stoft de buro mellan sig, »begynte de att sorla och beklaga sig», sägande till löjtnant Karlberg, som förde befälet över dem: »Det är en helt annan än I har sagt. Huru vill det nu gå med oss!»

Svenska arméns monument, rest vid Fredriksten till minne av Karl XII:s död.

Bort till de svenskar, som vid denna tid redan släpat fram så många dystra år i rysk fångenskap, kom sorgebudet först efter mer än trenne månader. En av dem ger i följande dagboksanteckning uttryck för de känslor det väckte bland dessa krigets hårdast prövade offer. »Samma dag, som var den 16 martii, fingo vi svenskė fångar i Tobolsko höra vår och alles den stora olyckan och de beklagelige tiender, det vår gode och nådige landsens fader och konung, kung Karl XII, var slagen för Fredrikshall i Norjet, vars själ Gud evinnerligen frögde och hjälpe oss usle, som efter honom leva! Vårt hantverk duger ej, vår mästare är död.»

Källor: Överste Maigret till P. R. von Gedda den 23 december 1723 (tr. i Handlingar rörande Skandinaviens hist. del III). Bengt Karlbergs berättelse (tr. i d:o del I).

22—121327 Grimberg-Uddgren, Svenska krigarbragder.

Karl XII:s likfärd.
Oljemålning av Gustaf Cederström.

En snöstorm i fjällen.

Nyårsnatten 1719 blev det långt före dagningen liv och rörelse i Tydalen i mellersta Norge, nära svenska gränsen. En svensk armé, som under befäl av generallöjtnant Armfelt föregående dag lägrat sig vid Ås gård, redde sig till uppbrott. Redan i slutet av augusti under det år, som just gått till ända, hade dessa trupper från Duved i Jämtland brutit in i Norge, över Skalstugan gått till fjällsjön Færen och vidare förbi Stene samt Værdal fram till Trondhjem och översvämmat trakten söder om denna stad. Men en dag i mitten av december hade Armfelt nåtts av dunkla rykten om att kung Karl stupat framför Fredriksten samt att svenska huvudarmén, som söderifrån skulle anfalla Norge, dragit sig tillbaka hemåt, rykten som också till sist besannade sig. Nu befann sig även han på hemtåg med sin armé. En mindre del, som hade kvarlämnats i trakten av Stene och mest bestod av Hälsinge regemente, marscherade därifrån direkt till Duved. Huvudkrafterna hade samlats här i Tydalen för att sedan marschera den drygt 6 mil långa vägen över gränsfjällen till Handöl i Jämtland, och de gjorde sig nu på nyårsnatten i ordning för den krävande marschen. Flertalet av dessa trupper utgjordes av finska regementen, som drivits över till Sverige år 1714, då ryssarne bemäktigade sig deras hemland. De rent svenska trupper, som voro med, bestodo endast av Jämtlands regemente och samma läns kavallerikompani samt Hälsinge tre- och femmänningsbataljon.

När det första gången på det nya året dagades, var den långa, smala truppkolonnen redan på väg upp ur dalen; men det dröjde länge om, innan turen kom till de sista. Det var bitande kallt men för övrigt härligt vinterväder. Redan efter några timmar började det dock slå om. Mörka, hotande snömoln hopade sig i nordväst, det började blåsa, vinden tilltog i styrka, och vid middagstiden voro fjällen insvepta i en fruktansvärd snöstorm. Kölden bet sig med stormens hjälp fast i ansikte och händer, så att de svullnade. Snön tornade upp sig i allt högre drivor, som försvårade marschen.

Monument, rest vid Handöl till minne av 1719 års karoliner.

Även om den Armfeltska armén varit väl utrustad, hade den fått ett styvt arbete att taga sig över fjällen. Nu voro soldaterna i stället till en stor del utan kappor och deras fotbeklädnad usel.

Lägret för den följande natten slogs vid Essandsjön, men redan innan armén samlats här, hade många fallit offer för ovädret. Det kännes så frestande, när krafterna vid sådana tillfällen som detta börja svika, att sätta sig att vila i den mjuka snön, vila bara för ett ögonblick — men den som faller för denna frestelse är dömd till undergång. Innan han vet ordet av, ha fötterna stelnat och vägra göra tjänst, och därefter stiger förfrysningen hastigt till benen samt vidare upp i kroppen. Ett ögonblicks eftergivenhet för trötthetskänslan kan ha döden till följd.

Monumentet vid Duved:
»1719 års caroliner af Fosterlandet.»

Strapatserna under nyårsdagens marsch voro dock ett intet mot den följande nattens lidanden. Snöstormen och kölden fortforo. Ved till lägereldar fanns ej att tillgå. På fjället växte endast små, av fjällstormarna förpinta buskar, som föga dugde till att skaffa värme åt människor, vilka höllo på att förfrysa. Ej heller nu fick man sätta sig ner i snön. Det gällde att hålla sig upprätt och ej giva vika för modlöshet eller trötthet. Hjälplöst utlämnade till rov för naturmakternas raseri, dukade dock många karoliner denna natt under. Regementspastor Idman berättar, att när marschen följande morgon fortsattes, »funnos några hundra ihjälfrusna. Av dem stodo en del tätt invid varandra liksom levande, men när man stötte till dem, ramlade de döda överända liksom stoder.»

Den 2 januari nådde flertalet av de överlevande Enaälven. De övriga gingo vilse och råkade komma tillbaka till Essandsjön, där de således fingo tillbringa ännu en natt. Från bi-

vacken på Enaälven marscherade trupperna nästa dag, alltjämt i full snöstorm, vidare österut. Jämtarne, som hade skidor, togo en genväg över Snasahögarna, under det att de övriga, för att ej gå vilse, troget följde älven till Handöl. Under den 4 januari och följande dagar, då ovädret äntligen lagt sig, kommo stora hopar av vilsegångna och efterblivna samma väg.

Det var, som man kan förstå, hungrande och förfrusna skaror, som från de ogästvänliga fjällen samlades till den lilla Jämtlandsbyn. Men denna bestod endast av tre gårdar och kunde därför ej på långt när hysa dem alla. De flesta måste fortsätta. I den närmaste byn, Vallan, blev det snart också fullt hus, och flertalet fingo släpa sig fram ända till Duved, två och en halv mil från Handöl, innan de fingo tak över huvudet och sin hunger stillad. Det uppgives i samtida styrkebesked och mönsterrullor, att över 2,000 man av den Armfeltska armén blivit »döde på fjällen», och att 477 man måst avskedas som »obotliga på grund av förkylning». Det är siffror, som tala sitt eget dystra språk.

Men det finns ej tavla så mörk, att ej en ljusning kan skönjas. Det berättas från denna karolinernas svåra kamp mot snöstormen många drag av okuvlig energi och aldrig slappnande uthållighet. När fötterna förfrusit och vägrade att

längre göra tjänst, så hände det, att dessa soldater, gående på knäna eller krypande, fortsatte sin väg och blevo räddade. En kapten vid Jämtlands regemente vid namn Lars Hammarsköld, som gått vilse, vistades med några av sina soldater under 10 dygn i fjällen, innan de nådde bebyggda orter. Därunder uppehöllo de livet med den tre dagars kost, som medförts vid uppbrottet. Så kunna härdade och energiska män göra underverk i förtvivlade lägen.

Källor: N. Idman, Folkets Roop på Norska Fiällerne. — J. A. Lagermark, Armfelts tåg mot Trondhiem 1718 (tr. i Historisk tidskrift 1889).

När kusterna härjades.

År 1719.

Större delen av karolinernas jättekamp för sitt land utspelades utanför det egentliga Sveriges gränser. Efter Magnus Stenbocks seger vid Hälsingborg fick detta vara i fred ända tills en sommardag 1719, då krigets låga tändes i moderlandets egna knutar. Den 11 juli detta år stack nämligen en väldig svärm stora och små fartyg ut ur Ålands skärgård och satte kurs på Rådmansö. Det visade sig snart, vad nykomlingarne buro i skölden. De voro ryssar, som kommit för att härja de svenska kusterna; och rökpelare vid rökpelare stego redan första dagen upp från öarna utanför Norrtälje, varslande om vad som nu väntade fredliga svenska hem.

Mordbrännareflottan delade på sig. En del gick norrut, en annan söderut. Städerna Östhammar och Öregrund gingo upp i lågor, Ortala, Hargs, Forsmarks, Österby, Lövsta och Harnäs bruk, alla belägna i Uppland, likaså. Bondgårdar och torpstugor fingo dela deras öde.

Vid Gävle hejdades dock den del av ryska flottan, som gått norrut. I inloppet låg nämligen en liten skans, Fredriksskans kallad, som tre gånger å rad lyckades omintetgöra fiendens försök att tränga fram till staden; och på stranden, ett muskötskott från denna, stod en truppavdelning, be-

stående av militär och allmoge, beredd, såsom dess befälhavare säger, att slåss till sista man. Men eftersom herrar mordbrännare hellre ville bränna än strida, lämnade de snart Gävletrakten och återvände till Upplandskusten för att där så mycket grundligare fullborda sitt verk.

Monument, rest av Gävle borgare på den plats, där Fredriksskans legat.

Något kraftigare motstånd mötte ej här ryssarne. Och likväl tycks det ej ha varit så värst svårt att hindra dem i deras avsikter. Det visa bland annat följande händelser.

Den 15 juli inträngde fienden i den smala, nära en mil långa Edeboviken och brände på båda stränderna alla gårdar och stugor, som han kom över. I vikens innersta ända steg man i land och fortsatte mot det närbelägna Skebo bruk.

Ryssarne hade kommit bruket en kvarts mil nära, och många av bruksfolkets stugor stodo redan i full låga, då några av arbetarne grepo in. Efter att ha från en skogsbacke varit vittne till hur deras hem skövlades, började de nu slå på en medhavd trumma och gjorde min av att vilja sätta sig till motvärn. Mera behövdes ej, ty inkräktarne, som togo de blåklädda bruksarbetarne för soldater, fingo brått att komma tillbaka ombord på sina fartyg och lämnade utan dröjsmål Edeboviken.

Ännu bättre mottagande rönte de, när de några veckor senare åter ville framtränga till Skebo bruk i akt och mening att fullborda sitt förra gången avbrutna förstörelseverk. Då mötte häradsfogde Andorin och generalmajor Roos med 6—700 bönder från Skebo och Närdinghundra härader, som med lätthet gjorde deras planer om intet. Detsamma upprepades även i den närbelägna Ortalaviken, där allmoge från Ly- och Sjuhundra härader jämte en liten truppavdelning jagade bort inkräktarne. Men mestadels fingo de, som sagt, plundra och bränna bäst dem gitte, ty folket hade ej i tid förberetts till att värna om hem och härd.

* * *

På Södermanlands och Östergötlands kuster huserade mordbrännarne nästan ännu värre än på Upplands, och här mötte de knappast en skymt av motstånd. Likt skrämda får flydde befolkningen och lämnade sin egendom i sticket.

Dock finns till svenska folkets heder även annat än flykt och hjärtängslan att tala om från de veckor invasionen varade. Kyrkoprotokoll och muntliga sägner förtälja om åtskilliga duktiga bragder. En sådan är prosten Scharffs i Hölö.

Det var i slutet av juli 1719. Ryssarne hade bränt Södertälje. Under plundringar och härjningar fortsatte de därifrån till Trosa. Det stolta Hörningsholm syntes en sommarafton som illuminerat i skymningen — det var dess prakt och dyrbara skatter som härjades av elden, och dess gamla murar sjönko brustna i grus.

Även Tullgarn och Hölötrakten voro bestämda att förhärjas. Men en dag hade man sett en främmande person smyga om-

kring där. Han gömde sig helt skyggt, om han såg flera personer tillsammans; men så mötte han en ensam bonde, och denne gav han i största hast ett brev att lämna till prosten Scharff i Hölö. Som belöning skulle bonden erhålla en dukat, som låg i brevet. Brevet, som saknade underskrift, underrättade Scharff, att dagen därpå skulle Tullgarn och Hölö brännas. Men prosten var en rådig man, en av dessa kraftiga karolinska herdar, som höllo sina får i tukt och Herrans förmaning men var också beredd att skydda dem. Han samlade genast så mycket folk han kunde — gubbar och barn, gummor och jäntor, måhända också några gamla f. d. soldater, vilka förstodo att handskas med de få gevär, som kunde anskaffas. De övriga beväpnades med liar, skäror, yxor och knölpåkar, medan man på gärdsgårdsstänger och busktoppar satte upp hattar. Så rustad såg den lilla stridsfärdiga skaran tiden an, i förtröstan på Gud och sin anförares myndiga väsen.

Från Tullgarnshållet kommo omsider flyktingar, som berättade, att fienden landstigit; och prästen-karolinen beslöt, alldeles som den store kungen, att ej invänta fienden utan möta honom på hans väg. Själv hängde han en stor trumma på sig, kommenderade framåt — och fram bröt sig skaran väg genom skogen. Käringar och töser slogo på stekpannor och lock, pojkar tutade i bockhorn, invaliderna dundrade fram kommandorop, men över allt annat rullade prästens helt visst ej så konstnärliga trumvirvlar. Det lät, som bröte sig flera hundra man en väg, och där hattarna skymtade fram, tycktes var stör vara karl för sin hatt.

Fiendens förtrupp studsade — här funnos ju män! Gevär blixtrade mellan träden. Det var en trupp i framryckning till anfall! Och den öronslitande musiken från lurar och stekpannor med trumvirvlar som ackompanjemang var ej alls tilltalande. Order kom, att ryssarne skulle draga sig tillbaka. I hastig takt bar det i väg med dem ned till stranden. Snart plaskade årorna, och de ryska galejorna försvunno söderut bakom udden.

Men prästen ställde trumman åsido, och på knä sände han i brinnande bön en tacksägelse till fädrens Gud, som bevarat dem alla med deras kyrka och hem för fiendehand. Och varje

år firades sedan länge i Hölö kyrka tacksägelsedag för denna underbara räddning.

Ej heller Tullgarn blev bränt; när man åter kom in där, befanns visserligen allt ätbart vara borta, men på ett bord låg ett papper, på vilket stod skrivet:

»Hade jag ej känt dig,
visst hade jag bränt dig.»

Och nu kommo funderingar och gissningar, vem som kunde ha skrivit både varningen och dessa avskedsord. Man erinrade sig en bondson från Skyttorps hemman, strax invid Tullgarn. Han hade medföljt Tullgarns ägare, överste Magnus Julius de la Gardie till kriget i Finland, där han sedermera gått över till fienden och troligen tjänat sig upp till officer. Ty hade icke folk sett en sådan rida omkring gården vid Skyttorp, liksom han önskat träffa någon — ja naturligtvis var det han!

I Hölö kyrka hänger ett porträtt av en präst med ett manligt utseende, långt helskägg och kalott över den högvälvda pannan. Det är konterfejet av högvördig prosten Paulus Johannes Scharff, född 1657, död Palmsöndagen 1743, då han i en ålder av 86 år stigit till häst för att rida till kyrkan och predika men fick slag och föll av hästen. — Även om hans tre fruar och tretton barn kan man få upplysning, men märkvärdigast är dock hans trumma, som ännu förvaras i kyrkan och förtäljer för nutidens barn om vad en orädd man med rådigt sinne kan uträtta.[1]

* * *

En annan ljuspunkt bland 1719 års många dystra minnen är träffningen vid Södra stäket den 13 augusti, då översten vid fortifikationen Baltzar von Dahlheim med blott några hundra man av östgöta tremänningar uppehöll ryssarne, tills på aftonen samma dag överste Rutger Fuchs anlände och med sina

[1] År 1900, då Svea livgardes officerare under en fältövning besökte kyrkan, beslöts att i värdigt skick återställa trumman, som såg illa medfaren ut efter de 180 årens förlopp, och detta utfördes på officerarnes bekostnad med iakttagande av all pietet.

Prosten Scharffs krigarbragd.
Pennteckning av Carl Hellström.

sörmlänningar slog den flerdubbelt överlägsne fienden. Därmed var huvudstaden räddad från plundring eller brandskattning. Sedan Norrtälje och Östanå under de följande dagarna lagts i aska, styrde de ryska flottorna redan den 20 augusti bort från svenska kusten. Men då hade tjugutusen svenska hem blivit lågornas rov.

År 1721.

Även under den stora ofredens sista år kommo ryssarne tillbaka till Sveriges ostkust. Denna gång var det dock något bättre sörjt för försvaret av de trakter, som de vid sitt första besök hemsökt. De styrde därför kurs norrut och funno där områden, som voro så gott som utan skydd och sålunda lämpade sig för utförande av deras onda planer. Gävle räddades även denna gång av Fredriksskansens kanoner och en vid staden sammandragen truppstyrka, men för övrigt skövlades Gästriklands, Hälsinglands, Medelpads och Ångermanlands kuster. Samtliga städer, som lågo här, gingo upp i lågor, och en stor del av bruken och kustsocknarnas gårdar likaså.

Försök gjordes väl att hindra dessa våldsdåd; men trupper hade man på denna del av kusten så gott som inga, och befolkningen, som för sent kallats i vapen, kunde i längden föga uträtta, då den ej kunde påräkna något som helst stöd av en ordnad krigsmakt. Vackra prov på god vilja och modigt sinne saknas dock ej från försvaret av den norrländska kusten 1721.

När t. ex. inkräktarne natten till den 21 maj hade bränt Söderhamn och samma dag ville hemsöka den närbelägna Söderala socken, funno de den 60 steg långa Sundsbron uppkastad och på motsatta stranden en liten avdelning beredd till motvärn. Det var ett hundratal bönder från Söderala och kringliggande socknar, som med budkavle i hast samlats hit under befäl av f. d. kaptenen vid Hälsinge regemente, Samuel Johan Boursell. Några salvor från bondeskaran voro tillräckliga för att betaga fienden all lust att hälsa på i dess hembygder.

Major Faber och befallningsman Tollsten sökte den 23 och 24 maj med 300 borgare och bönder samt 11 eller 12 ryttare från Jämtlands kavalleri försvara Hudiksvall men blevo slagna. Majoren blev själv fången, en av stadens köpmän, Olof Gropman, likaså.

Det käckaste motståndet bjöd dock major Johan Henrik Fieandt vid försvaret av Sundsvall den 25 maj. Han var en karlakarl, som skött sig med heder vid många tillfällen, ej minst år 1716 då han med stort mod och uthållighet försvarade den lilla finska fästningen Kajaneborg.

Vid Sundsvall hade Fieandt under sitt befäl 50 man av Jämtlands kavallerikompani, några matroser samt omkring 80 bönder och borgare. Med denna lilla styrka försökte han hindra fienden att framtränga till staden men måste för de mångdubbelt överlägsna ryssarne draga sig till en landsvägsbro, som låg ett kanonskott från Sundsvall, på vägen till Jämtland. Här fortsattes striden. Alla måste snart »söka skogen» utom Fieandt och Jämtlands ryttare, som ej gåvo tappt utan fortsatte kampen, tills majoren blivit svårt sårad och många av ryttarne stupat eller fallit i fångenskap.

Sin egen räddning ur denna heta dust beskriver major Fieandt så här: »Jag undslapp, sedan jag på slutet äntrat med tre kosacker, som mig förföljde två mil, av dem jag [den] ene blev kvitt med ett pistolskott, den andre genom ett styng av värjan genom livet; därunder den tredje sprang av hästen, med den jag måste hårluggas, till dess vi bägge blevo utmattade och måste skiljas som vänner, emedan för trötthet den ene den andre intet förmådde skada.» Till historien hör, att Fieandt redan i stridens början blivit illa sårad, vilket dock ej tyckes ha vidare generat den tappre majoren.

Källor: H. Hamilton till Kongl. Maj:t den 10 augusti 1719 samt den 29 maj och 1 juni 1721. — Magnus Palmkvist till d:o den 8 juni 1721. — J. H. Fieandt till H. Hamilton den 31 maj 1721, kopia. Samtliga i R. A.

S. J. Boëthius, »Några bidrag ur Historien om härjningarna på svenska ostkusten 1719 (Nordisk tidskrift 1891). — C. G. Malmström, Sveriges politiska historia från Karl XII:s död. — J. E. Petri, Beskrifning öfver Hölö socken. — Skildringen av prosten Scharffs bragd är skriven av kapten Carl Hellström.

Karl XII:s fältpräster.

»Krigare i kaftan och krage», det är just rätta benämningen på dessa regements-, bataljons- och skvadronspräster, som följde karolinerna i fält. De deltogo visserligen ej direkt i striderna, men det talas åtminstone om en fältpräst, som stupade, då han sökte förmå en vikande trupp att ånyo gå i elden, och om en annan berättas det, att han »hade för vana att följa med fram i chocken». Man vet också bestämt, att andra karolinska fältpräster blivit sårade i strid. Bataljonspredikanten Gabriel Laureus fick t. ex. fem sår under försvaret av den lilla kurländska fästningen Selburg. För övrigt delade fältprästerna truppernas vedermödor och umbäranden. De hade i sig något av både soldat och själasörjare. Högt stodo de i anseende, ty Karl XII och hans krigskamrater voro gudfruktiga män, som gärna hörde Guds ord.

Kyrkor hade man i regel inga för dessa gudstjänster; men det passade ju också nästan bättre ihop med livet i fält, att de höllos i Guds fria natur. Trumman blev, som bataljonspastor Andreas Westerman berättar, »fältpredikstolen» och gjorde också fullgod tjänst som altare, när sådant behövdes.

Högtidligast vilade stundens allvar över dessa gudstjänster omedelbart före och efter en strid, då man med döden för ögat starkast kände behovet av den Högstes hjälp.

År 1703 den 19 mars stod en strid i norra Lithauen i trakten av en stad, kallad Saladen. Den svenske befälhavaren överste Adam Ludvig Lewenhaupt skildrar dess avslutning med följande ord: »När allt var förbi och i ordning samt fienden på allvar drog sig av, föllo vi samtliga på våra knän och tackade i vår allmänna gudstjänst av allt hjärta den aldra högste Guden för den härliga seger och välsignelse han vår store nådige konung och dess segersälle vapen genom ett så ringa verktyg, som vi voro, bekrönt hade, bedjandes, att han allt framgent i lika måtto vår konung och dess rättmätiga sak beskydda och bistå ville.»

De som kanske bäst hade behov av fältprästens hjälp voro de döende på slagfältet. Westerman berättar, huru dessa i

Regementets kalk.
Oljemålning av Gustaf Cederström.

moraset vid Holowczin, där striden rasat som häftigast, kallade på honom, och huru han gick omkring bland dem och utdelade nattvarden.

Även i fångenskapen hade »magistrarna», som pastorerna ofta kallades, en stor uppgift. Lika plikttroget som fordom fullgjorde de här sitt värv såsom själasörjare och styrkte de förtvivlande till fortsatt tålamod och trohet. Särskilt behövdes deras tröst bland de menige, som av tsaren skildes från sina officerare och sändes bort att släpa i gruvorna, på båtvarven eller vid fästningsbyggena. Prästerna voro här ej endast tröstare och lärare utan även hjälpare mot ryssarnes förtryck och godtyckliga behandling av dessa stackars svenska soldater, som själva hade svårt att göra sin röst hörd i det stora, främmande landet.

En märklig och sann historia berättas om en av dessa fångna fältpräster, regementspastorn vid Västmanlands regemente Kristian Georg Notman. Han medförde i slaget vid Poltava, som brukligt tyckes ha varit, sitt regementes nattvardskärl, en vinkanna, en kalk, en oblatask och en paten, allt av det präktigaste, äkta silver. När slaget tog en olycklig vändning och regementet tvangs att vika, såg Notman, att dessa kärl råkade i stor fara att bli tagna av fienden, och grävde därför ned dem under en stor ek på själva slagfältet. Notman föll sedan i fiendens händer och bortfördes i fångenskap. I denna kvarblev han ända till i januari 1722, då han liksom sina olycksbröder blev fri. Men i stället för att som kamraterna skynda hemåt vandrade Notman ånyo ner till Poltava för att hämta regementets nattvardskärl. Ännu lågo de orörda kvar under eken, där han gömt dem. Men härmed var ej hans uppgift fylld. Det var ingen lätt sak att med en så dyrbar börda taga sig fram bland det främmande, halvvilda folket. Men Notman lyckades verkligen även häri, och så har Västmanlands regemente, tack vare sin plikttrogne regementspastor, den dag i dag är kvar dessa vackra minnen från den stora ofredens dagar.

Källor: S. Agrells dagbok (tr. i Karol. krig. dagböcker, del II). — Andreas Westermans anteckningar (tr. d:o, del VII). — S. Sparre, Västmanlands regementes kalk (Karol. förb. årsbok 1910).

I fångenskapen.

Vi ha följt karolinerna under de långa, mödosamma marscherna och sett, huru de vid så många tillfällen utan tvekan vågade och offrade sina liv för samma fädernesland, som vi än i dag kalla vårt. För att få bilden av dessa våra föregångare bland svenska krigsmän fullständig skola vi också kasta en blick på dem under de långa år, då en stor del fingo försmäkta i rysk fångenskap.

»I nöden prövas vännen», säger ett gammalt ordstäv, och det anseende som goda svenska soldater, vilket karolinerna under medgångens dagar förvärvat, höjes än mer genom deras uppträdande i fångenskapen.

»Det är», säger en forskare, som i dessa dagar skildrat deras lidandens tid, »berättelsen om hunger och köld, om omänskligt hårt arbete och godtyckligt grym behandling i främmande land, medan befrielsen för var dag tycktes mera avlägsen, och under det att de lidandes skara smälte allt mer tillhopa. Men det är också berättelsen om huru officerare och soldater i svensk tjänst tåligt uthärdade allt, avslogo de lockande anbud om inträde i rysk tjänst, som gjordes dem, och hellre dogo, än de sveko den krigsherre, som de svurit tro och lydnad, den store konung, som de följt under så många års strider och mödor, vilka han aldrig tvekat att dela lika med den ringaste av dem.»

Det var ingen liten skara svenskar, som efter 1709 års motgångar befunno sig i rysk fångenskap. Man beräknar dem till minst 20,000. Det följande året, då Riga, Pernau, Reval och Viborg måste öppna sina portar för ryssarne, ökades deras skara än mer.

Strax efter tsarens beryktade triumftåg lämnade flertalet av de svenska fångarne Moskva och skingrades åt olika håll. En stor del underofficerare och menige sändes söderut till Voronesch vid floden Don, där de fingo framsläpa flera år på de stora ryska skeppsvarven. Andra, som gingo samma väg,

fingo tillbringa sin tid i Seroda, »plågorummet», som fältväbeln vid Dalregementet Jonas Wallberg kallar denna ogästvänliga ort. Dålig kost, hårt arbete och pest skördade här talrika offer bland dem. En del av fångarne sändes österut till Kasan vid Volga och andra orter, där de fingo arbeta i tsarens koppargruvor, ja ända till Solikamsk vid Uralbergens fot, där ryska staten hade stora saltverk. År 1714 fördes ett stort antal fångar till Petersburg, där tsaren satt i gång stora skeppsbyggnadsföretag och andra arbeten. Sumpfebrar, ohyra och dålig kost härjade här ytterligare de fångnas led.

Det gick dock någorlunda an, tyckte fångarne, så länge de fingo stanna i Europa, ty där var man ju ändå jämförelsevis nära hemmet. Men redan 1711 började tsaren sända en mängd, särskilt av officerarne, till Sibirien. Detta väldiga land, som omfattar större delen av norra Asiens slätter, var då nästan ännu värre beryktat än nu. Dit sändes liksom i våra dagar alla slags förbrytare, och dit flydde dessutom alla de, som kommit i konflikt med lagen, ty på de stora, folktomma vidderna kunde de lätt hålla sig undan dess hämnande arm.

Redan färden dit var mycket besvärlig. Man fick dag ut och dag in staka sig fram på pråmar eller usla timmerflottor utför floder och tillryggalägga hundratals mil genom skogar och moras eller över vidsträckta öde slätter. I början var i allmänhet staden Tobolsk vid floden Tobol fångarnes uppehållsort, och där funnos länge omkring 700 församlade. Men sedan spriddes de över stora områden av Sibirien, ja fördes ända bort till Tomsk, ett par månaders resa öster om Tobolsk.

Officerarne sluppo i allmänhet arbeta för ryska statens räkning men lämnades därför också vind för våg i fråga om sitt uppehälle. Från Sverige fingo de visserligen liksom de menige något understöd, men dels kom det mycket oregelbundet, dels utgjordes det t. ex. under åren 1710—1715 i medeltal av blott 1,4 till 1,2 kopek[1] per dag och man. Det räckte ej på långt när till föda samt kläder, och de som ej kunde förtjäna sitt uppehälle med sina händers arbete, fingo svälta.

Men hungern är en god läromästare. Löjtnant Lyth och

[1] En kopek är i svenskt mynt ungefär 1,9 öre.

några av hans kamrater i Solikamsk försörjde sig under flere månader med att hugga ved och togo sedan tjänst hos bönderna i trakten, hos vilka de arbetade mot att få dela deras magra kost. Vid ett senare tillfälle arbetade de som hantlangare vid ett klosterbygge samt buro sten och kalk mot sex kopek om dagen i ersättning. Fänrik Piper snidade snusdosor, och hans dräng förtjänade bra på att göra plåster. Fänrik Ennes vid Norra skånska kavalleriet lärde sina kamrater, ryttmästare Georg Mallien och fänrik Gustav Horn, handarbete, och sedan virkade de i Tobolsk de allra präktigaste tapeter med silverblommor och annat vackert. De tjänade därpå så mycket, att de varje söndag kunde bjuda tolv hungrande svenska krigsfångar på middag. Fänrik Dahlberg och ett par av hans kamrater sydde handskar, pastor Rabenius förfärdigade träur och peruker o. s. v.

Gemensamma lidanden föra människorna samman. Ett bevis härpå är förhållandet mellan kaptenen vid skånska ståndsdragonerna Svante Horn och hans uppassare Daniel Lidbom. Under marschen genom Lithauen 1708 hade den trogne Lidbom räddat sin husbondes liv. Horn hade nämligen blivit illa tilltygad i en strid med kalmuckerna och fått huvudet nästan krossat av en klubba. Men Lidbom skötte honom som en mor, och han kvicknade till. I fångenskapen försörjde uppassaren sin kapten med sadelmakeri, och Horn, som gick omkring och sålde vad hans kamrat tillverkade, drog också sitt strå till det gemensamma hushållet genom att på lediga stunder fläta korgar.

Fänrik Gustav Abraham Piper och hans uppassare höllo också troget ihop och levde t. ex. under förra hälften av år 1712 på 12 styver i månaden. »Vår mesta kost», säger den förstnämnde, »var då havresoppa och tjocka pannkakor, som voro nog torra.»

Men det var ej nog med att fångarne ledo nöd; de fingo också utstå mycken förföljelse, särskilt från de obildade ryska böndernas sida. Dessa höllo sina objudna gäster för hedningar, som man rent av vore skyldig att plåga, och sökte efter tillfälle att få bringa dem om livet.

När det den 29 april 1712 utbröt eld i den tatariska förstaden till Tobolsk, var befolkningen genast färdig att kasta

skulden på fångarne. Det klämtades i kyrkklockorna. Rop hördes på gatorna: »Slå ihjäl de svenske — det är tsarens order.» De olyckliga, försvarslösa fångarne släpades utmed gatorna, somliga vid håret, andra vid fötterna, och misshandlades på det grymmaste. Sex officerare dogo av denna misshandel, och många andra hade nog fått dela deras öde, om ej en rysk officer lagt sig emellan.

Man får dock ej glömma, att det fanns ryssar, som visade sina fångar stor välvilja. En sådan var Sibiriens guvernör, furst Gagarin. En annan var t. ex. en fattig exekutionsbetjänt i Solikamsk, om vilken det berättas, att han en dag gav två svältande svenska officerare hälften av sin till 16 kopek uppgående kassa.

Oaktat sina svårigheter och lidanden tyckas karolinerna i fångenskapen ha hållit modet uppe. Eller vad säges t. ex. om dem, som under en synnerligen mödosam färd till Sibirien inristade följande vers på ett stort träd vid floden Keltma:

»När man ettusend sjuhundra elva skrev
och fjärde dag Augusti blev,
då fördes svenske fångar här,
som utstått hava stort besvär
i öknen uti månar tre.
Dock hoppas de, att de få se
sin Konung och deras fosterland
samt lycka, välgång av Guds hand.»

Sina fosterländska minnesdagar glömde de ej heller bort. Särskilt var det Karl XII:s namnsdag och födelsedag, den 28 januari och 17 juni, som högtidlighöllos. Den sistnämnda dagen 1711 finna vi 500 fångar samlade »på en ängslund» vid Åssa kloster i östra Ryssland. Drabantkorpralen Bror Rålamb var högtidstalaren, och han »orerade» på vers för kung Karl, alla karoliners föregångsman. Till den 28 januari 1712 hade ryttmästare Mallien strängat sin lyra o. s. v.

Det fanns emellertid de som förlorade modet, men dessa voro dock mycket få i jämförelse med dem som tåligt härdade ut. Vid sidan av ett gott kamratskap och gemensamma minnen var det en sant religiös anda, som höll de fångna uppe i deras prövningar. De svenska fältprästerna skötte

med aldrig sviktande trohet sina plikter. Saknades det präst på någon plats, där fångar vistades, så fick någon av dessa själva åtaga sig prästens ämbete. Så gjorde t. ex. en underofficer vid namn Helmuth. I två och ett halvt år var han själasörjare för de stackars fångar, som försmäktade i koppargruvorna vid Kasan, och höll modet uppe på många av sina olycksbröder. I Tobolsk byggde man sig med förenade ansträngningar en kyrka, och några officerare inrättade där en skola, som vann stort anseende även bland ryssarne.

Men så tåligt bars ej fångenskapen, att de svenska krigarna ej gjorde talrika försök att fly. De allra flesta av dessa rymningsförsök slutade dock illa. Ofta hände, att de stackars flyktingarne måste uthärda de svåraste lidanden för att ändå till sist antingen bliva dödade eller återförda till fångenskapen. Det berättas om sådana, som i långa tider höllo sig dolda i skogarna och livnärde sig på bär och trädrötter men, då hungern slutligen tvang dem att uppsöka bebyggda orter, blevo ihjälslagna av de ryska bönderna.

Flera av fångarne lyckades dock, tack vare den mest underbara energi, att återvinna friheten. Fältväbeln Jonas Wallberg, vilken var bland dem som försmäktade i Seroda, gjorde därifrån tre misslyckade rymningsförsök. Första gången — det var i juni 1710 — lyckades han och fem andra karoliner komma nästan fram till Moskva, innan de blevo tagna och återförda. Redan i oktober samma år gjorde han om försöket men hann den gången endast 9 mil. Vid ett liknande försök under följande år kom han bara halvannan mil, innan han åter blev fast. Först 1714 lyckades Wallberg i sina planer att fly. Han hade då förts till Petersburg och rymde därifrån över Königsberg till Sverige.

Från den ryska huvudstaden flydde bland andra även korpralen Erik Larsson Smepust, som efter nära en månads kringströvande i de finska skogarna kom fram till Bottniska viken och sedan snart nådde hemlandet.

Generalkvartermästare-löjtnanten Lorens Kristian Stobée utförde en mycket äventyrlig och djärv flykt. Han vandrade bland annat omkring ett år i Ryssland förklädd till krämare och kom slutligen i en ammas skepnad ur landet.

En synnerlig uthållighet visades av ryttaren vid Livrege-

mentet Lindroth. Han flydde från Tobolsk, och efter två års faror och lidanden lyckades han att genom Sibirien, Ryssland, Polen och Preussen komma fram till Danzig och därifrån sjöledes till Sverige.

Kornett Roland hade också en mycket besvärlig flykt. Han nådde över Moskva Arkangelsk, men knappt anländ dit fick han höra, huru myndigheterna under trumslag utlovade 200 rubel till den som kunde gripa honom. Roland lyckades dock efter att 12 dagar ha hållit sig dold i Arkangelsk komma ombord på ett skepp, som låg färdigt att avgå till Livorno i Italien. Han smög sig ombord och medföljde skeppet under stora umbäranden, på hela den långa sjöresan kom lyckligt till Livorno samt fortsatte sedan genom Italien, Frankrike och Tyskland till Stralsund, som då ännu var i svenskarnes händer.

Vad följderna däremot blevo av en misslyckad flykt fick fänrik Alexander Magnus Dahlberg erfara. Han flydde från Moskva med några kamrater, men samtliga infångades i Pleskov nära livländska gränsen och återfördes. I Moskva fingo han och hans kamrater sedan sitta 12 veckor i det s. k. stockhuset, en av höga palissader omgiven öppen plats. Deras sällskap här voro rövare och banditer, som straffats med att mista öron och näsa och ständigt hade en stock fastkedjad vid halsen. Födan fick man tigga av den förbipasserande allmänheten.

Genom att muta en rysk tjänsteman kommo svenskarne visserligen ur stockhuset men inburades sedan i ett uselt kyffe utan golv. Dahlberg hade emellertid ej varit mer än trenne nätter i detta usla fängelse, innan han åter började förbereda en flykt. I två nätter arbetade han på att gräva sig ut, och den tredje lyckades det. Han höll sig sedan dold hos en skomakare, vars son han undervisade, lyckades efter någon tid bli antagen som kammartjänare hos en rysk officer och återvann efter ännu ett misslyckat rymningsförsök friheten.

* *
*

Men åren gingo. Allt flere av de fångna svenskarne fördes till den sista vilan i fiendelandets jord. Från att inalles ha varit mellan 20,000 och 30,000 man, glesnade skaran till omkring 5,000 man.

En söndagsmorgon — det var den 5 november 1721 — kom dock till Tobolsk, där då ännu många fångar uppehöllo sig, en rysk officer medförande en stor nyhet. Han gick omedelbart efter sin ankomst in i ryska domkyrkan, där mässan pågick, och när denna var slut, trädde han fram för menigheten samt förkunnade, att freden mellan Sverige och Ryssland var sluten. Befrielsens timme hade då äntligen slagit.

Då Tobolskborna denna dag lämnade sin domkyrka, möttes de av militärmusik. Utanför kyrkans portar sutto svenska officerare till häst och blåste på trumpeter samt slogo på pukor. Säkerligen har svensk militärmusik sällan utförts av gladare musikanter. Och när senare bataljonspastorn vid Björneborgs regemente, Gabriel Laureus, till firande av samma glada nyhet höll gudstjänst för svenskarne, talade han över ämnet: »Var trofast intill döden, så skall jag giva dig livets krona.» »Ja trofasta intill döden» hade karolinerna varit såväl i medgångens som i motgångens dagar.

Källor: L. Kaggs dagbok (tr. i Hist. handl. del. 24). — Karolinska officerares tjänsteförteckningar samt Anders Pihlströms dagbok (tr. d:o del 18). — J. M. Lyths d:o (tr. i Karolinska krig. dagb. II). — Berättelse av Jonas Wallberg (tr. d:o del VII). — E. L. Smepusts dagbok (tr. d:o del III). — J. A. Pipers minnen. — F. R. Antoni, En karolins levnadslopp (A. M. Dahlberg). — Ennes, Biographiska minnen af konung Carl XII:s krigare. — Per Sörensson, Grefve Carl Piper och svenskarna i ryska fångenskapen (Karol. förb. årsbok 1912).

En nattlig överrumpling.

År 1757 blev vårt land för andra gången under den s. k. frihetstiden genom det maktägande riksdagspartiets äventyrspolitik indraget i ett krig, som gick olyckligt och visade för all världen, hur partistrider kunnat fördärva ett fordom kraftfullt folk. Kriget, som denna gång gällde Preussen, leddes slappt och

eländigt av dem som kastat landet in i äventyret. Men trots regeringens vanskötsel av det hela, som gjorde det omöjligt för armén att uträtta något av betydelse, trots det att varje man i fält fick sota för högsta ledningens slapphet, visade det sig dock då och då, att det gamla svenska krigarkynnet ej var en saga blott.

* * *

Först i september ryckte den svenska armén i fält och närmade sig floden Peene, som då var gränsflod mellan den svenska och den preussiska delen av Pommern. Den 12 i samma månad kl. 10 på kvällen kom en trupp om 500 sörmlänningar till gården Pinnow ej långt från den vid Peene belägna preussiska gränsfästningen Anclam. Redan fyra timmar senare hade en avdelning ur samma trupp om 50 grenadjärer under löjtnant von Essens befäl i det närbelägna sundet mellan fastlandet och Usedom gått ombord på tre s. k. färjbåtar. Essen hade fått i uppdrag att i skydd av mörkret söka överrumpla Anclamer Fehre, en liten skans vid Peeneflodens mynning, samt bemäktiga sig trenne med sten

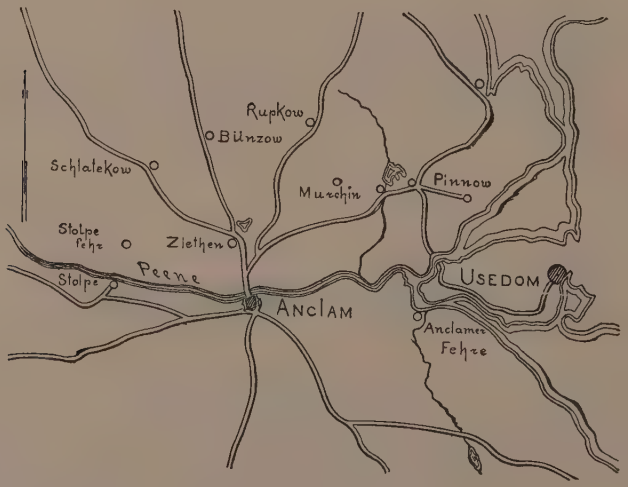

lastade prâmar, med vilka fienden ämnade avspärra floden, och som lâgo förtöjda under skansens kanoner. Detta var inledningen till det anfall svenskarne nästa morgon ämnade företaga mot själva Anclam.

Den lilla flottiljen anträdde därför i den stilla höstnatten färden mot Anclamer Fehre. Endast roddarne fingo visa sig ovan relingarna; de övriga måste ligga väl hopkrupna på bottnen. Det gällde nämligen att hålla sig tysta och ej ådraga sig fiendens uppmärksamhet, ty skansen hade en nästan jämnstark besättning samt flera långskjutande kanoner.

Sista stycket smögo båtarna sig fram i den täta vassen, som här kantade kusten. Då man var på ett kanonskott från skansen, hördes rop, och v. Essen trodde sig vara upptäckt. Han lät emellertid upphöra med rodden, tills det ånyo blev alldeles tyst, och lyckades sedan utan missöde passera de stenlastade prâmarna, som lâgo i viken framför skansen. Strax därpå hördes emellertid ett anrop. Essen, som av båtarnas ägare hört, att fiskare från själva Anclam nattetid ofta brukade hålla till i dessa farvatten, svarade därför utan betänkande »Anclamer Fischer», och därmed lät skiltvakten sig nöja. Då man kommit fästningsverken 20 meter nära och båtarna i det grunda vattnet skrapade mot bottnen, upprepades dock anropet av en annan fientlig post. Han fick emellertid samma svar som kamraten och tycktes liksom denne lugnad. Men som svenskarne nu ej kunde komma närmare, gjorde de förberedelser att lämna båtarna. Därvid blev emellertid preussarens misstänksamhet ånyo väckt, och han skrek ut över vattnet: »Wer Teufel ist da?» — »Gut Schwed»,[1] kommer utan dröjsmål till svar, och i samma ögonblick kasta sig sörmlänningarne i vattnet.

Men de tjugu meter, som återstodo till land, voro besvärliga nog. Uppe på fästningsvallen avtecknade sig några hotande kanonmynningar. Vattnet gick de vadande till midjan, och sjöbottnen var mycket gropig. Det gick i alla fall raskt att nå stranden. Skiltvakten föll till föga för den pistol Essen riktade mot hans bröst. En annan post skrek visserligen strax därpå, som Essen säger, »med många slags

[1] God svensk.

läten» alarm. Men det var för sent. Inom kort var garnisonen, som innalles bestod av 43 man, utan strid avväpnad och både skansen och stenpråmarna i sörmlänningarnes händer.

Källor: »Berättelse om Anclamer Fehres öfverraskning den 13 september 1757 afgifvet af Löjtnant v. Essen.» (Samtidas berättelser.) — G. von Schantz, Försök till en historia öfver det förra pommerska kriget.

Underlöjtnant Ehrenhielm.

Att försvara Peenemünde skans i mars 1758, då den belägrades av preussarne, var en allt annat än tacksam uppgift. Skansen, som låg på en liten holme i det trånga sundet mellan pommerska fastlandet och ön Usedom, var nämligen i det bedrövligaste tillstånd.

Den mot Grönsvärd vettande fronten, som blivit illa medfaren, då svenskarne föregående år bombarderade den, hade sedan dess ej reparerats. Kapten Röök vid fortifikationen berättar, att bröstvärnen i stället för att skydda de bakom

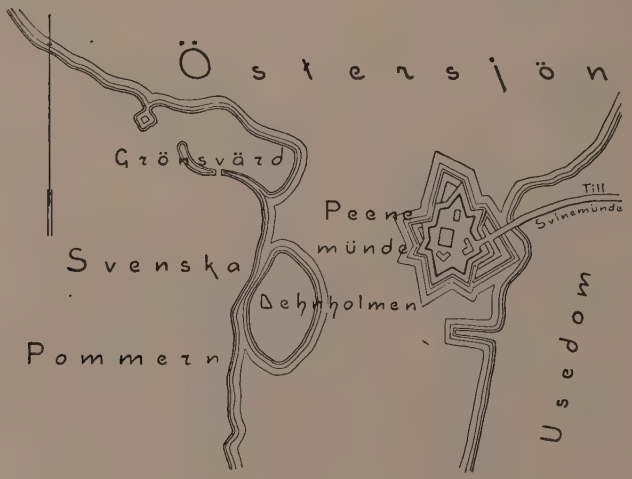

dem uppställda soldaterna till hela deras längd ej gav dem skydd för mer än halva kroppen. Kruthuset liknar Röök vid ett kyrktorn, och man hade all anledning att frukta, att det vid en belägring skulle skjutas i brand och springa i luften.

Stämningen var därför förklarligt nog ej vidare förhoppningsfull hos den svenska garnisonen, som bestod av 200 östgötar och några artillerister, då preussarne första dagarna i mars började uppkasta batterier i skansens omedelbara närhet och i dem ställde upp den ena präktiga belägringskanonen efter den andra. Än mera sjönk modet, då fienden den 9 började beskjutningen.

Kommendanten, major Vilhelm Mauritz von Braun, var en bra karl, kapten Röök likaså, men ingen av dem tyckes dock denna gång ha spelat en så viktig roll i Peenemündes försvar som underlöjtnant Ehrenhielm vid artilleriet. Han var själen i allt. När kanonerna, så gott de kunde, brassade på mot de preussiska batterierna, så var det han, som övervakade hur de sköttes. Och gällde det att i skydd av de låga bröstvärnen släpa ammunitionen till batterierna, nog var den unge artillerifficern med alltid. Till och med på det otacksamma arbetet att söka reparera de sönderskjutna och nerrasade batterierna använde han, som Röök säger, en »otrolig flit». Men det bästa Ehrenhielm gjorde var dock, att han mer än någon annan livade sina kamraters mod och stärkte deras tillförsikt. Den kärlek de hyste för honom tog sig också följande vackra uttryck.

Det var söndagen den 12 mars. Preussarne sköto som besatta mot Peenemünde både från Usedom och från pommerska sidan. Ej mindre än 34 artilleripjäser lära denna dag ha varit i nästan oavbruten verksamhet. Skansen led mycket av elden, men man gjorde dock sitt bästa att besvara den. Ehrenhielm var som vanligt i full verksamhet och befann sig klockan mellan 4 och 5 på eftermiddagen vid ett av de batterier, som då ännu voro användbara. Här träffades han dock vid denna tid av en granatskärva i huvudet och föll med ögat svårt skadat till marken. Några östgötar, som voro kommenderade vid samma batteri och sett honom falla, iakttogo ögonblicket efteråt, hur en ny granat kom susande genom luften, som det tycktes just i riktning mot den sårade.

Underlöjtnant Ehrenhielm.
Penntecknıng av Carl Hellström.

Utan betänkande kasta de sig då över Ehrenhielm för att med sina kroppar skydda honom för ytterligare skada.

Denna behjärtade handling krävde dess bättre inga offer, ty granaten nådde aldrig rakt fram till den plats, där den sårade låg, utan slog ned i bröstvärnet framför, men den hedrar östgötarne lika mycket ändå och visar, hur omtyckt Ehrenhielm var. — På Peenemünde blev det emellertid med ens så märkvärdigt tyst och stilla. Snart var det bara preussarnes kanoner som dundrade, och de fingo ostörda fullborda sitt verk. På kvällen kommo visserligen 50 man ur Västgötadals regemente till besättningens förstärkning, men vid 11-tiden på natten sköts kruthuset i brand, och fastän explosion förhindrades, fann sig major von Braun följande dag föranledd att överlämna skansen till fienden.

Källor: Ehrensvärds memorial av den 18 mars 1758; R. A. — W. M. von Braun till general en chef den 26 mars och Röörs berättelse av den 16 mars s. å. K. A.

Ett brydsamt återtåg.

Den i Pommern stående svenska hären ryckte i september 1758 ånyo in på preussiskt område, varifrån den tidigare fördrivits. Bland andra platser, som man härvid lyckades bemäktiga sig, var även den lilla staden Ferbellin, som hade en ganska stor betydelse för krigets fortsättning. Den fick som garnison major Carnall med en bataljon ur vartdera av Kronprinsens och Västerbottens infanteriregementen.

Det dröjde emellertid ej länge, innan preussarne sökte återtaga Ferbellin. I själva dagningen den 28 september kunde man från svenskarnes högvakt iakttaga en större truppstyrka, som raskt närmade sig över fälten i sydväst. Den befanns vid närmare påseende bestå av omkring 5,000 man fientligt infanteri jämte 9 kanoner och minst ett kavalleriregemente.

Det var ej annat att göra än att fortast möjligt söka få garnisonen på benen och stridsberedd. Som väl var, hade bataljonen ur Kronprinsens regemente fått tillbringa natten i kläderna, och västerbottingarne voro även snart samlade.

Först såg det ut, som om fienden skulle anfalla sydvästra fronten, mot vilken hans kanoner också började spela. Svenskarne hade här dels en kanon uppställd vid högvakten, dels en annan i en s. k. flesch nära denna. Befälet på denna front fördes av major Krassow. Men bäst det var, delade preussarne på sig. En avdelning skyndade mot Berlinerporten, där kapten Palmstruch vid Västerbottens regemente ledde försvaret, och en annan mot Mühlenporten, där majoren vid Kronprinsens regemente Snoilsky förde befälet. Återstoden sökte till en början fullfölja anfallet mot trakten av högvakten men möttes här av en välriktad kanon- och musköteld, varför den snart uppgav försöket och i stället deltog i angreppet mot Mühlenporten.

Det var tydligt, att de ofantligt överlägsna preussarne ville genom anfall i flankerna söka avskära garnisonens återtåg i nordöstlig riktning. När därför major Carnall erhöll order om att Ferbellin skulle utrymmas, igångsattes genast denna rörelse. Under ständig eldgivning började svenskarne tillbakaryckandet i riktning mot bron över Reinfloden, som de hade att passera. Men preussarne följde efter, och en del av dem lyckades nå bron, innan Carnalls folk ännu på långt när hunnit över till motsatta sidan av vattendraget. Det

återstod då för de övriga ej annat än att bana sig väg med bajonetten, och det skedde även med stor beslutsamhet.

Svårast blev det givetvis att bryta sig igenom för de avdelningar, som förde med sig någon av de båda svenska kanonerna. Kaptenerna vid Kronprinsens regemente Lars Kaulbars och Klas Cederström hade tagit hand om den ena av dem. Då förspannet under återtåget genom staden hade blivit nedskjutet, hade deras soldater självmant sprungit fram och spänt sig för kanonen under förklaring, att de hellre ville stanna på platsen än lämna kanonen efter. Och detta löfte höllo de som karlar, ty när sedan återtåget visade sig vara avskuret, banade de väg både för sig själva och kanonen genom fiendens led.

Ehuru efter stora förluster kommo till sist de båda bataljonerna ur Ferbellin och togo ny ställning på fälten i nordost, där de snart fingo förstärkningar, som tvungo fienden att i sin tur utrymma staden.

Källor: C. de Carnalls rapport av den 29 september 1758. — G. Hamilton till Kongl. Maj:t den 29 september och 2 oktober s. å. R. A.

Kapten Rööks försvar av Peenemünde våren 1759.

Året efter det, då major von Braun måste kapitulera i Peenemünde skans, upprepades där samma skådespel. Åter var det svenskar, som försvarade den lilla bräckliga skansen, och preussare, som belägrade den. Kommendant var denna gång kapten Röök, densamme som 1758 gjorde tjänst såsom fortifikationsofficer. Artillerioffícer var i stället för underlöjtnant Ehrenhielm kapten Qvilfelt, en hedersgubbe av renaste vatten. Garnisonen tillhörde bland annat Kronobergs, Hälsinge och Österbottens regementen.

Då preussarne den 4 april började anlända, hade de redan länge varit väntade, men så gjorde de sedan också sin sak så mycket raskare. Batterierna växte som svampar ur jorden, och redan den 8 var fienden färdig att börja bombarderingen

både från Usedom och från Grönsvärds udde på pommerska sidan. Dessförinnan skickade man dock en officer, som erbjöd Röök ackord, men när han återkom med oförrättat ärende, öppnades elden samma dag kl. 3 em. Dess verkan blev från början mycket kraftig.

Vid 6-tiden på eftermiddagen tog en bomb bort ett stycke av vallen. En timme senare skakades hela skansen som av en häftig jordbävning. Det var ett krutmagasin, som sprang i luften med den verkan, att en tre famnar bred bresch uppstod och tvenne batterier med sina kanoner vräktes över ända. Samtidigt tyckes preussarnes artillerield ha åstadkommit ytterligare en bresch, som sträckte sig ända från murkrönet till vattenytan. Kommendanten rapporterade också redan samma kväll, att fortginge det på det här viset, så bleve det snart omöjligt att hålla i med försvaret.

Under natten till den 9 april fortsatte de belägrande bombarderingen med oförminskad kraft, men det oaktat var man på skansen i full verksamhet och sökte reparera de lidna skadorna. Särskilt tyckes kapten Qvilfelt ha varit i farten, ty Röök säger i en nästa morgon avsänd rapport: »Jag räknar gubben för 20 kanoner.» Dess värre skadades Qvilfelt och blev urståndsatt att därefter deltaga i försvaret.

Den 9 april pågick beskjutningen utan avbrott. Bröstvärnen blevo allt mer skamfilade, byggnaderna i skansens inre rasade delvis ner. Men i daggryningen nästa dag blev beskjutningen värre än någonsin förut. »Deras eld av brandkulor och glödkulor är icke att beskriva», säger Röök. Preussarne hade nämligen under natten fört ytterligare 16 artilleripjäser i ställning, vilka nu med den ilsknaste energi började sitt förstörelsearbete.

Men kommendanten ville ändå ej uppgiva försvaret. Med böner, goda ord och hotelser hölls garnisonen fortfarande till valls. Vid middagstiden fann emellertid Röök ställningen ohållbar och vidtog åtgärder för att till natten kunna föra bort garnisonen.

Men innan detta hann bliva utfört, inträffade nya olyckor, som gjorde hans avsikter om intet. Vid 5-tiden på eftermiddagen utbröt återigen en stark explosion, och strax därpå började skansen brinna.

I hopp om att båtledes bli avhämtad höll dock Röök ut ända till klockan 4 nästa morgon, då han överlämnade fästningsverken till fienden och själv jämte återstoden av garnisonen gick i fångenskap. Men vid det laget fanns det ej mycket kvar av Peenemünde skans. Av bestyckningen återstodo endast sju pjäser i brukbart skick, femton voro demonterade, och själva skansen liknade mest en rykande grushög.

Källor: Röök rapporter av den 25, 26, 27 och 28 mars samt den 1, 2, 3, 4, 5, 7, 8, 9, 10 och 13 april 1759. S. Malms d:o av den 10 april och A. Ehrensvärds av den 11 april s. å. K. A.

En sjöstrid år 1759.

Där den mäktiga floden Oder faller ut i Östersjön, gör denna en djup och bred inskärning i tyska kusten, kallad Stettiner Haff. Vid hastigt påseende ter sig denna vik med sina många grund och sandrevlar som en insjö för sig — så väl tilltäppes dess öppning till havet i norr av de båda öarna Usedom och Wollin. Men mellan dessa öar inbördes samt mellan dem och fastlandet gå trenne sund, som förmedla förbindelsen med Östersjön.

I början av september 1759 voro svenska trupper i färd med att erövra de båda nyssnämnda öarna, och samtidigt skulle en eskader av skärgårdsflottan under generalmajor Carpelans befäl rensa Stettiner Haff från fiender. Efter en besvärlig färd genom det grunda västliga inloppet framträngde svenskarne, drivande en fientlig eskader framför sig, till farvattnen vid Ückermünde i sydvästra delen av viken. Men här måste de ligga stilla i flera dagar, ty vinden blåste halv storm, än från väster, än från nordväst, och gjorde en fortsatt framryckning i det svåra farvattnet mycket riskabel. Under natten till den 10 september övergick stormen dock till väst-sydväst och avtog till kultje, varför order gavs redan kl. 7 följande morgon att lätta ankar och sätta västlig kurs.

Främst gingo de stora galererna Karlskrona, Malmö, Blekinge och Kronoberg i nämnd ordning från höger. Bakom dem kommo, likaledes i linje, deras mindre kamrater, halvgalärerna Delphin, Cabilliou, Stören samt Svärdfisken, och till sist en del smärre fartyg, mest slupar och barkasser.

Preussiska sjöstyrkan, vars starkaste farkoster utgjordes av 4 gallioter och lika många s. k. See-Kahner, låg i riktning norr—söder förankrad i en linje strax bortom Robsinser Haak. Genom denna uppställning, som stödde flankerna mot sandrevlarna, avskar den fullkomligt farleden mellan dessa.

Vid halv 10-tiden kommo de svenska fartygen inom skotthåll, och då började strax kanonaden, allt under det dessa mer och mer närmade sig. Carpelans mening hade varit, att galären Kronoberg på vänstra flygeln skulle inleda det egentliga anfallet och före de andra närma sig fiendens högra flygel, men den tycks ej ha haft den rätta anfallslusten. Då sticker i stället halvgalären Svärdfisken, framdriven av kraftiga årtag och följd av Stören, käckt i väg.[1] Kronoberg passeras, och främst av alla går Svärdfisken, förd av kaptenlöjtnanten vid flottan Malm och med en infanteribesättning ur Skaraborgs regemente, till attack. Första offret för halvgalärens stridslystnad blir preussiska See-Kahnen Mercurius, som raskt äntras och tages. Sedan Svärdfisken kvarlämnat en del av sin besättning ombord, fortsätter den; och innan varken Stören eller

[1] Stören fördes av löjtnant Kullenberg och hade sin infanteribesättning ur Jönköpings regemente.

något annat fartyg hunnit fram, har den tagit ännu ett av fiendens.

Nu gå även de större svenska galärerna till anfall. Malmö, som har älvsborgare ombord, är här främst, men nästan i höjd med den går långt till höger chefsfartyget Karlskrona. Det råkar i strid med tre av fiendens fartyg och försätter med ett välriktat skott det största av dem, gallioten »Printz von Preussen», ur leken, varefter de båda andra sätta till segel och fly. Nu kapa även fiendens övriga fartyg sina ankartåg och ge sig i väg men förföljas med så gott resultat, att samtliga utom några av de minsta bli tagna.

Särskilt de båda sluparna Löparen och Flygaren synas ha varit tilltagsna under förföljandet. De togo nämligen var för sig en av fiendens gallioter. Befälhavare på Löparen var konstapel Barfoth, på Flygaren löjtnant Bong. Båda fartygen hade infanteribesättning ur Västmanlands regemente.

Härmed var fiendens sjömakt i dessa trakter så gott som fullständigt ur leken. Den svenska skärgårdseskadern hade verkligen med glans utfört sitt uppdrag.

Källor: W. Carpelan till general en chef den 15 september 1759. — »Ödmjukaste Relation, utdragen af Journalen öfver Gallere Escadrens operationer», 5—10 sept. s. å., bägge i R. A.

Tappra män.[1]

Fänrik Stråle.

På nyåret 1760 lågo svenskar och preussare på var sin sida av Peeneströmmen. Man hade intagit sina vinterkvarter i städer och byar, och fientligheterna hade redan en tid legat liksom i dvala. Men så frös Peene i mitten av januari till, så att den bar både hästar och kanoner, och därefter gällde det framför allt i de svenska kvarteren att vara på sin vakt, ty fienden kunde nu, så nära som han låg, komma med obehagliga överraskningar. Särskilt utsatta för sådana voro de båda

[1] Se kartskiss å sid. 360.

posteringarna vid Anclam och Stolpe-Fehr, som voro längst framskjutna mot fienden.

En söndagsmorgon — det var den 20 januari — kommo verkligen också preussarne. Innan man visste ordet av, hade de i trakten av Stolpe-Fehr passerat Peene och ryckte an mot den där stående posteringen, som denna dag bestod av fänrik Adam Fredrik Stråle med 24 man ur 1:a svenska grenadjärbataljonen, även efter sin chef kallad den Wrangelska.[1] I den närbelägna byn Poltzin låg ett kompani av Åbo läns regemente, och ännu längre norrut hade återstoden av detta regemente sina kvarter. Österut i Murchin, Rupkow m. fl. byar låg Upplands regemente. Samtliga dessa trupper svävade nu i den största fara att bliva avskurna i sitt återtåg, ja kanske överrumplade. Det nästan helt och hållet hängde på hur posteringen vid Stolpe-Fehr skötte sig.

Fänrik Stråle var emellertid karl att inse detta och handla därefter. En ryttare från Västgöta regemente sändes skyndsamt norrut med rapport om fiendens anmarsch, under det att posteringen gjorde sig beredd till strid. Snart börja skotten knalla i morgongryningen. Stråle och hans gossar anfallas av överlägsna krafter men lyckas hålla preussarne från livet på sig. Fienden uppmanar dem att giva sig men blir avvisad. Slutligen beslutar Stråle sig för att så småningom börja återtåget.

Detta blev ett märkligt skådespel. Kringränd av 400 preussiska husarer, drog sig den lilla svenska styrkan tillbaka. Så gott som varje steg måste den köpa med blod. Det talas om att omkring 60 preussare försattes ur stridbart skick av grenadjärernas eld, medan den ene efter den andre av dessa själva stupade eller övermannades. Så pågick det en halv mil, men därefter återstodo av den lilla svenska skaran endast tre man förutom Stråle själv, som blödde ur tolv sår. Befälhavaren på fiendesidan började emellertid tröttna på denna lek och ville slippa att uppoffra mer folk. Han erbjöd för sista gången de fyra svenskarne pardon, om de blott ville giva sig fångna, men då Stråle som vanligt avslog erbjudandet,

[1] Det kompani fänrik Stråle tillhörde var sammansatt av grenadjärer tillhörande Upplands, Närke-Värmlands och Skaraborgs regementen, och troligen har hans postering utgjorts av manskap från samtliga dessa.

Fänrik Stråle.
Pennteckning av Carl Hellström.

gav han order, att en del av husarerna skulle sitta av och göra processen kort med dem. Då först fann fänrik Stråle tiden inne att uppgiva kampen.

I fångenskapen svävade han första tiden mellan liv och död, men till sist tillfrisknade han dock någorlunda och blev utväxlad.

Löjtnant von Vegesack.

Samma morgon som Stråle och hans grenadjärer anföllos vid Stolpe-Fehr, skedde vaktombyte i posteringen vid Anclam. I den lilla redutten på slätten mellan Anclam och Ziethen inryckte då löjtnant Jakob Fredrik von Vegesack med 40 man ur Upplands regemente. Den avlösta truppen utgjorde en lika stor styrka av Åbo läns regemente under fänrik Lodes befäl. Knappt hade den avmarscherat, förrän skott började smälla västerut. Efter en kort stund kom Lode tillbaka och meddelade, att han funnit sin väg norrut spärrad av fienden. En stund senare visade sig också denne och tog ställning på en höjd söder om Ziethen med två grenadjärbataljoner, en skvadron dragoner och 6 kanoner.

En preussisk officer sändes därpå med uppmaning till Vegesack, som nu tagit befälet över både sitt och Lodes folk, att giva sig. »Mina ordres äro att stå till sista man, vilka jag vill och skall följa», blev löjtnantens svar. Vid 11-tiden började därför fienden beskjuta redutten med artilleri och fortsatte därmed i två timmar. Sedan uppfordrades Vegesack ånyo med hotelse, att om han ej gåve sig, »intet ben skulle skonas». Hans svar blev dock av samma innehåll som förra gången. »Jag har tjänat svenska kronan för länge», sade han, »att låta skrämma mig av hotelser. Jag är således fullt och fast sinnad att tillse, huru med de ordrens verkställighet månde tillgå, och vad jag därvid kan uträtta.» Detta svar hade till följd, att preussarne förde i ställning ytterligare fyra kanoner, grövre än de förra, och fortsatte beskjutningen med ökad iver.

Vegesack hade visserligen två små kanoner till sitt förfogande men kunde dock ej besvara fiendens eld. Redutten hade nämligen eldfront blott mot söder, men fienden stod nu

i dess rygg, norr om densamma. Det oaktat voro kanonerna till god nytta. Ibland gjorde nämligen preussarne min av att låta även sitt infanteri anfalla. Då lät artillerisergeanten Österberg utan att skrämmas av elden från fiendens batterier släpa ut den ena av kanonerna på slätten, och med den gav han det fientliga infanteriet så varma hälsningar, att det varje gång måste avstå från sin föresats. En förnyad uppmaning till besättningen att giva sig blev även avslagen.

Kl. 5 på eftermiddagen avstannade fiendens eld. Därefter marscherade större delen av den belägrande styrkan bort men lämnade dock kvar tillräckligt med trupper för att hålla Vegesack och hans folk inneslutna i deras redutt.

För de belägrade blev det långsamma timmar, som nu följde. Hela måndagen och natten till tisdagen förgingo utan någon ändring till det bättre. Proviant hade man nästan ingen, och kallt var det så det förslog så här under bar himmel. Vid 11-tiden på tisdags förmiddag erhöll fienden förstärkning av en bataljon grenadjärer. Samtidigt fick Vegesack meddelande, att om han ej ville giva sig fången, skulle man hungra ut både honom och hans folk. Av en fången svensk fick han dessutom visshet om att order verkligen givits av hans förmän om skansens utrymmande, en befallning som dock aldrig kommit fram. Det fanns numera ingenting, som talade för att längre fortsätta det hopplösa försvaret, och vid middagstiden kapitulerade Vegesack på de mest hedrande villkor. Utmarschen fick nämligen ske under gevär, och först senare avlämnade menige man sina vapen. Officerare och underofficerare tillätos däremot att behålla sina värjor.

* * *

Vegesacks och Stråles präktiga uppträdande hade ej varit förgäves. Det hade givit Åbo läns och Upplands regementen tid på sig att samla sina spridda kompanier och anträda återtåget. Därvid blevo visserligen också de kringrända, men de slogo sig med stor tapperhet igenom samt lyckades förena sig med den övriga armén. Och en sak till hade posteringarna vid Stolpe-Fehr och Anclam uträttat med sitt modiga försvar. »Hos fienden», säger dåvarande befälhavaren för svenska armén

i Pommern, »har genom ett så käckt förhållande ej annat än respekt och fruktan kunnat injagas samt fullkomligaste övertygelse, att svenska nationen ännu äger samma mandom och ståndaktighet, som gjort densamma från urminnes tider av alla andra folkslag fruktad och ansedd.»

Till välförtjänt belöning för sitt uppträdande befordrades sedan Stråle direkt från fänrik till kapten, vilken grad även löjtnant Vegesack erhöll. Fänrik Lode blev löjtnant.

Källor: P. Kallings rapport av den 26 januari 1760, J. A Lantingshausens d:o av den 31 januari s. å. R. A. — W. R. Stackelbergs d:o av den 30 mars samt J. F. von Vegesacks av den 6 februari s. å. K. A.

Slaget vid Hogland.

Sommaren 1788 utbröt krig mellan vårt land och Ryssland. Gustav III ville begagna ett gynnsamt tillfälle, då Ryssland låg i krig med Turkiet och Petersburg var blottat på trupper, för att utkämpa det krig, som ändå var oundvikligt. Ty att Ryssland ej ämnade med godo släppa det järngrepp, som det under frihetstiden fått om svenska nationens strupe, det var uppenbart av ryske ministerns arbete på att underhålla det inbördes splitet i landet och sålunda i sinom tid göra Sverige till ett lättvunnet rov. Så blev en tvedräkt i vårt land den yttersta orsaken till att svensken ånyo fick kläda blodig skjorta för sitt fädernesland.

Gustav III:s krigsplan gick ut på en överrumpling, ett hastigt anfall på den ryska huvudstaden, innan denna hunnit sätta sig i försvarstillstånd. Alltså sammandrogos svenska och finska trupper i hemlighet vid Hälsingfors för att på flottan överföras till Petersburg. För att sjötransporten skulle kunna ostört verkställas, måste svenska flottan emellertid först göra sig till herre över Östersjön. Man hade goda utsikter att lyckas, ty flottan hade bakom sig en period av kraftig uppryckning under ledning av två sällsynt dugande män, generalamiralen Henrik av Trolle och arbetsdirektören vid varvet i Karlskrona Fredrik av Chapman. Den ryska örlogsflottan var emellertid också i gott skick.

Den 17 juli 1788 skulle Chapmans ekvallar bestå det avgörande provet. Då möttes den svenska och den ryska örlogsflottan vid ön Hogland i Finska viken. På morgonen var stark tjocka, men ur dimman hördes skott i lovart om den svenska flottan. De kommo från den annalkande ryska eskadern. Den svenske överbefälhavaren, prins Karl, sedermera konung Karl XIII, försökte komma i lovart om fienden, men vinden var för svag, och stark ström försvårade ytterligare skeppens manövrering.

Snart syntes det ena ryska skrovet efter det andra sticka fram ur dimman. De utgjorde sammanlagt 17 linjeskepp och 8 fregatter och voro alltså något överlägsna den svenska flottan, som bestod av 15 linjeskepp och 11 fregatter.

Först när de bägge amiralsskeppen kommit på ett pistolhålls avstånd från varandra, började drabbningen. Vi försätta oss nu ombord på linjeskeppet Vasa, som var chefsfartygets närmaste sekundant och enligt storamiralens egen rapport »med mycken fermeté betäckte chefsskeppet». Här gick det hett till. En av officerarne ombord, vilken hade sin post på nedre batteriet, berättar bl. a., att svänglådorna till kanonerna voro bristfälliga och gingo sönder under skjutningen. »Men besättningen var», säger han, »mycket modig och rask, och då de sågo lådorna gå sönder och kanonerna bli liggande på däck, upplyfte folket dem åter i lådorna, laddade och avfyrade dem oupphörligt mot fienden.»

På övre däcket sköttes försvaret till stor del av soldater från Kalmar regemente, vilka sjökommenderats under befäl av kaptenen, sedermera major J. Rudebeck. Han stod vid Vasas stormast och ledde sina gossars gevärseld som en krigare av äkta svenskt skrot och korn. Det berättas, att då han såg en av sina soldater huka sig ned, när en kula kom susande, utropade han: »Djävulen regera mej, Kalmare-soldater! Om jag får se någon av er blinka på ögat för kulorna, så ränner jag värjan igenom honom.» Nå, det var nu bara ett sätt att pigga upp gossarne. Med tillfredsställelse såg den bistre kaptenen, hur hans kalmariter lika väl som deras kamrater från flottan skötte sig som hela karlar.

Fiendens kulor vållade emellertid en fruktansvärd manspillan på Vasas övre däck. Till sist lågo alla därvarande sjö-

officerare skjutna. Då störtar kapten Rudebeck ned till vår sagesman, som befann sig på undre batteriet. Denne rusar upp och finner både chefen, greve Baltzar Horn, och sekonden, kapten Fust, ligga dödligt sårade av samma kula, vilken dödat även en tredje man ombord. Vår sagesman tar nu befälet på övre däcket och uppmuntrar besättningen att hålla sig lugn, bibehålla ordningen och rikta kanonerna säkert.

Strax därefter kom emellertid löjtnant Lagerstråle upp på däck och övertog, såsom varande äldste överlevande officeren, befälet ombord. Den tappre Horn låg i sitt blod och väntade slutet, men innan han drog sin sista suck, riktade han till sin unge löjtnant de manande orden: »Du skall svara mig inför Gud, om du stryker flagg!»

Lagerstråle blir nu uppmärksamgjord på att chefsskeppet är utsatt för långskeppseld från tre fientliga fartyg, som tyckas ha för avsikt att genombryta linjen mellan detta skepp och Vasa. Det gäller att vara nära till hands. På grund av den rådande stiltjen kan man icke manövrera med seglen enbart, men med hjälp av några slupar lyckas Lagerstråle få fram Vasa så, att skeppet fyller luckan mellan sig och chefsfartyget, och efter denna vackra manöver börjar Vasa att med sina styrbordslag »så traktera de påträngande ryska skeppen, att dessa draga sig undan».

Så hedrade både befäl och manskap ombord på Vasa de gamla blå och gula färgerna. Bland dem som utmärkte sig förtjänar även ihågkommas soldaten vid Kalmar regemente Jonas Gren. Fastän han blott var rekryt, stod han mitt i kulregnet lugn och rådig som en gammal veteran och skötte på ett överlägset sätt sin post som kanonbefälhavare, på vilken två man före honom stupat. Hans barske kapten fann sig också föranlåten att rekommendera honom till erhållande av den tapperhetsmedalj, som instiftats för denna strid. Och ännu 39 år efteråt berättar Rudebeck, som då blivit major, att han nyligen träffat sin stridskamrat från Vasas däck, och att medaljen från Hogland då prydde dennes »gamla tappra bröst».

Även ombord på flere andra svenska fartyg hade kampen stått het. Linjeskeppet Prins Gustav, fört av överste Karl Wachtmeister, kämpade länge mot en överlägsen styrka och hade därunder blivit redlöst samt drivit in på fienden. Där

Slaget vid Hogland den 17 juli 1788.
Målning av Desprez.

blev det ytterligare tilltygat genom beskjutning från flera ryska fartyg. Till sist hade det fått 32 grundskott förutom en mängd kulor i skeppssidorna, så att tre pumpar måste arbeta för att hålla skrovet flytande. Stor- och mesanmasterna voro färdiga att falla över bord. Mer än halva antalet kanoner voro sönderskjutna och nästan all ammunition förbrukad. Överallt lågo döda och sårade, och då ingen utsikt fanns att få hjälp, måste chefen stryka flagg. — Men även på fiendens sida måste ett linjeskepp giva sig.

Den svenske storamiralen gav sina skeppschefer det vitsordet, att de »med utmärkt bravoure och nit manövrerat och hållit linjen sluten samt gått till mötes fienden. Denna ståndaktighet under långvarig och en av de häftigaste kanonader på sjön samt besättningarnes munterhet och oförskräckta mod under hela bataljen, upphöjt genom chefernes exempel, fordrar allt möjligt beröm», tillägger han.

Kampen slutade först med mörkrets inbrott. Den svenska flottan gick till Sveaborg, den ryska till Kronstadt för att reparera. Den nyskapade svenska örlogsflottan hade med heder bestått eldprovet och kunde fira slaget vid Hogland som en ärofull bragd. Men tyvärr slutade striden oavgjord, och det betydde i själva verket för ryska kriget i dess helhet detsamma som ett nederlag, ty Gustav III:s plan att landsätta trupper vid Petersburg var omintetgjord.

Källor: Storamiralen prins Karls relation den 20 juli 1788 i »Sjöexpeditioner». R. A. — »En afliden svensk sjöofficers anteckningar rörande linjeskeppet Vasas deltagande i affären vid Hogland» (Tidskrift i sjöväsendet för år 1842). — C. A. Gyllengranat, Sveriges sjökrigshistoria.

I orätta händer.

Efter den utgång slaget vid Hogland fått återstod för kung Gustav att från landsidan försöka ett anfall mot Petersburg. Men då sveks han på det skamligaste sätt av en del bland arméns officerare, som ville driva politik på egen hand och anstiftade myteri. Så levde frihetstidens självsvåld kvar ännu och verkade söndrande och förlamande på svensk handlingskraft.

Myteriet inom officerskåren hade gjort Gustavs ställning förtvivlad, då han nåddes av det budskapet, att Sverige fått ännu en fiende. På sensommaren 1788 hade det börjat gå oroande rykten hemma i Sverige, särskilt i de västra gränstrakterna. »Danmark tänker hjälpa Ryssland och bereder sig att falla oss i ryggen», sade man. Allt fastare form togo dessa rykten. Snart sades det bland annat, att en dansk-norsk armé samlades i sydöstra Norge för att därifrån infalla i Bohuslän. Och plötsligt, utan krigsförklaring, gick verkligen den nye fienden den 24 september över Svinesund och Idefjorden och bröt in i Sverige.

För att möta detta anfall ägde man till en början till hands endast en liten kår om 3—400 man under den gamle krigsbussen överste Tranefelt. Denne fick visserligen snart nog sin styrka fördubblad men var ändock fienden ungefär tio gånger underlägsen. Han och hans trupp blevo också, innan man riktigt hunnit fatta den västre grannens onda avsikter, och innan krigsförklaring avgivits, den 29 september omringade och tillfångatagna i Kvistrums-passet, beläget omkring 3 mil nordväst om Uddevalla och rikt på minnen från gångna tiders fejder med samme granne. Redan följande dag stod dansknorska armén i denna stad och trängde inom kort ned mot Göteborg, dit konung Gustav III emellertid själv begivit sig för att ordna försvaret, och där man under tiden hunnit samla så avsevärda svenska stridskrafter, att försöket att överrumpla staden kom på skam.

■

Vid Kvistrum hade emellertid bland annat 10 svenska kanoner fallit i inkräktarnes händer. Några allmogemän från det strax sydväst därom utskjutande Bokenäset hade dagen efter striden åkt förbi Kvistrum och med egna ögon sett kanonerna stå uppställda framför gästgivargården med samma namn, färdiga att föras efter till Uddevalla. De spridde ut ryktet härom i sin hemtrakt, och vart det kom, väckte det harm.

En av gubbarne, som varit i Kvistrum — hans namn är dessvärre ej bevarat till eftervärlden — följde emellertid efter till Uddevalla, smög sig in i staden och såg, hur man var i färd med att lasta de tagna kanonerna på ett par jakter för

att sjöledes föra dem till Norge. Det blev den gode mannen för mycket. Skulle dessa vapen, gjutna av malm ur de svenska bergen och avsedda att värna svensk jord, få förbli fiendens egendom? »Nej, det ska vi allt bli två om», tänkte han, och så bar det av i flygande fläng till hemmet. I Dragsmarks socken, på sydligaste delen av Bokenäset, samt på angränsande öar blev det sedan ett ivrigt rådslående. Resultatet härav blev, att man utsatte poster, som skulle spana uppåt farleden till Uddevalla för att varsko, när jakterna med kanonerna närmade sig. Man var besluten att på ett eller annat sätt söka återtaga dem.

En vacker dag — det var för övrigt den 12 oktober — kommo också verkligen de efterlängtade jakterna. De observerades först i Koljöfjärden i norra segelleden, som leder från Uddevalla ut till havet. Så stucko de in i Strömmarna, som man kallar de smala, krokiga sunden mellan Dragsmarkslandet i norr, Engö och Flatön i söder samt Skaftö i väster. Mödosamt gick seglatsen förbi Lahall samt Bastholmen, ty strömmen är här så stark, att den till och med gör färden kinkig för våra tiders lättmanövrerade ångare. När mörkret började falla på, kastade man ankar under Dragsmarkslandets sydvästra udde. Befälhavaren, en norsk löjtnant, rodde emellertid i land vid det mitt emot på Skaftön belägna Vringel-

vik för att skaffa sig nattlogi eller möjligen — som man den dag i dag är i dessa trakter vet berätta — för att uppspåra »en smuk pige» och fann åtminstone det förstnämnda i en stuga, som tillhörde en bokhållare Eggertz.

På fastlandet och öarna på ömse sidor om Strömmarna var man emellertid under tiden i ivrig verksamhet. Några raska karlar sändes genast ut till det i själva havsbandet belägna Gullholmen för att kalla till hjälp några kanonjollar, som man trodde uppehöllo sig där, men återvände vid midnatt med oförrättat ärende. Folk uppbådades och samlades såväl på Skaftösidan som på Dragsmarkslandet. Vapen hade man just inga, men liar och åkerklubbor med islagna spikar medtogos till den verkan de hava kunde. Ledaren av det hela var samme man, som sett kanonerna ilastas i Uddevalla.

När det visade sig, att hoppet om kanonjollarnas hjälp slog fel, gick befolkningen själv raskt till verket. Första steget var att bemäktiga sig den norske löjtnantens person, och detta gick som en dans. Stugan, där han bodde, omringades. Fem män, därav ledaren en, gingo in i hans rum och överraskade honom sittande påklädd på sängen. Man avfordrade honom svenskt pass, och då detta ej kunde lämnas, förklarades han arresterad. Sedan kom turen till sergeanten och de tjugu soldaterna, som utgjorde själva besättningen på båtarna. Genom någon oförsiktighet hade de dock blivit alarmerade i förtid, och då man från såväl land- som sjösidan närmade sig ankarplatsen i avsikt att äntra, stodo de redan fullt beväpnade och ordnade på däcken.

Nu blev det ett långvarigt parlamenterande. Svenskarne ville helst undvika blodsutgjutelse och erbjödo norrmännen pardon, om de bara ville giva sig. Dessa svarade, att det skulle de nog ha gjort, om bara deras motståndare varit ordentliga krigsmän; men med fiskare och bönder ville man ej dagtinga. Detta föranledde anföraren på svenska sidan att inpassa, att »det väl kvittar lika, om man blir övervunnen och dödad med störar, käppar och stenar eller med krigsfolks gevär».

Medan detta pågick, synes den norske löjtnanten ha lyckats komma ner till stranden vid Vringelvik och försökt egga sitt folk till motstånd. Enligt folksägnen lär han därvid med den käcke Jens å Östersidan ha utkämpat ett väldigt envig, som

slutade med att norrmannen blev övermannad; men Jens hade tagit i så hårt, att han fick ett svårt bråck på affären. Nå det betydde ju ej så mycket, ty Jens blev från den betan en mäkta ansedd man och fick för sin raska gärning av kungen en vacker silverpenning att hänga på sitt breda bröst.

Slutet på underhandlingen med båtbesättningarna blev emellertid, att bondehopen i ett obevakat ögonblick äntrade jakterna och utan vidare avväpnade sina motståndare samt tog dem till fånga. Utan dröjsmål uttogos sedan bland de församlade svenskarne nya båtbesättningar, som i dagningen satte till segel och lyckligt förde både kanoner och fångar till Marstrand, där de avlämnades till kronans folk. Men kungen visade sedan sin tacksamhet mot dem, som återtagit kanonerna, genom att bland dem utdela tjugufem medaljer för tapperhet och visat fosterländskt sinnelag.

Källor: »C. N—g, Berättelse angående de 2:ne jagters tagande (Samtidas berättelser). Allmänna tidningar n:r 27 den 3 september 1789.

Korpral Bucht.

Sedan danskars och norrmäns anfall blivit tillbakaslaget och landsförrädarnes parti inom Sverige krossats, började kriget i Finland åter på våren 1789. Vi skola dröja vid några av händelserna i dessa strider.

I början av maj 1789 stod en svensk fältvakt om en officer, en underofficer och 28 man i Pulkila gård i Savolaks vid västra ändan av sjön Pihlajanlax. Till ryska gränsen hade man endast ett par kilometer, och strax på andra sidan om denna låg i byn Säppälä en fientlig bevakningsavdelning om minst 200 man.

Natten till den 6 maj[1] hade man i den svenska fältvakten en förkänning av att något var i görningen på ryska sidan, varför den svenske officeren tog med sig sin underofficer samt ett par rapportryttare och begav sig ut på spaning, ty han ville med egna ögon övertyga sig om fiendens avsikter. Be-

[1] Enligt andra uppgifter natten till den 2 eller 5 maj.

fälet i fältvakten fördes under tiden av korpral Bucht vid Savolaks' infanteri.

Till en början var allt lugnt vid Pulkila; men bäst det var, blev det annat av. Klockan hade för en stund sedan slagit 12 inne i stugan, där det postfria manskapet sökt sin tillflykt i den kalla vårnatten, då ett skott hördes utanför och samtidigt en man kom springande i bara skjortan, ropande, att fienden var över dem. Skottet kom från en av de poster, som voro utställda på åkern vid gården. Posten hade helt oförmodat upptäckt en rysk avdelning så nära inpå sig, att han nätt och jämnt hann avlossa sitt gevär för att alarmera de sina, och mannen i skjortan var granngårdens ägare, som väckts ur sin sömn vid att huset fylldes av fiender. Ehuru stucken i låret med en bajonett hade han lyckats hoppa ut genom ett fönster och kom nu för att varsko fältvakten om den överhängande faran.

Men korpral Bucht var mannen att klara sig även i en så kinkig belägenhet. Inom ett ögonblick hade han ordnat sitt folk till strid samt besatt mellanrummen mellan stugan och uthusen; och då ryssarne inom kort anryckte från nästan alla sidor, hälsades de av den ena välriktade gevärssalvan efter den andra.

Det oaktat var fältvaktens ställning ganska brydsam, ty fienden var nära tiofalt överlägsen, och ammunitionsförrådet

började snart tryta. Bucht, som insåg, att utsikterna till ett lyckligt slut på äventyret för varje minut blevo allt mindre, fick emellertid en god idé, som genast sattes i verket.

Han kallade tre av de raskaste karlarne avsides samt gav dem med viskande röst några förhållningsorder, och strax därefter smögo sig dessa försiktigt ut från gårdens norra sida, vilken ryssarne underlåtit att bevaka. Väl utkomna rusade de, utan att upptäckas, allt vad de kunde utför den branta backsluttning, som från Pulkila leder ner till bäcken norr om gården.

Knappt ha de lyckligt hunnit gömma sig bland småskogen, som kantar vattendragets sumpiga stränder, innan det blir ett väldigt skrikande och kommenderande inne i gården. Det är Bucht, som spelar befälhavare för en till svenskarnes hjälp framryckande större truppstyrka och med dundrande stämma kommenderar: »Jägarbataljon ryck fram!» Det var det överenskomna tecknet mellan korpralen och de tre som lågo gömda vid bäcken. Springande från träd till träd började då de sistnämnda en eldgivning så livlig och på så stor front, att det visst inte var underligt, att ryssarne trodde sig vara hotade i ryggen av en stark fientlig styrka och därför genast på omvägar förfogade sig tillbaka över gränsen.

Men korpral Bucht log i sitt skägg, belåten över att ha klarat sig och kamraterna ur knipan. Många dagar dröjde det ej heller, innan han till belöning för visad rådighet fick emottaga sin fullmakt som underofficer vid regementet, en utmärkelse som han gjort sig väl förtjänt av.

Källor: Kapten T. Tavasts berättelse den 6 maj 1789. U. U. B. — Utdrag ur brev från Savolaks av den 8 augusti 1789. (Tr. i Göteborgs allehanda n:r 75 den 21 sept. 1789.) — Överstelöjtnant Georg Jägerhorns journal i K. A.

Underofficeren Fortelin vid Sikakoski den 10 maj 1789.

Det ligger alltid något spännande i att vara på gränsbevakning. Rykten om fientliga trupprörelser, vanligen ofantligt överdrivna, ibland alldeles gripna ur luften, strömma ide-

ligen in. Och tröttnar man äntligen på att tro dessa rykten samt börjar försjunka i liknöjdhet, så inträffar — det kan man vara övertygad om — något som åter rycker upp en och på ett ofta ödesdigert sätt visar, att det är bäst vara på sin vakt.

Vintern 1788—1789 bevakade generallöjtnant Siegroths fördelning det stycke av gränsen mellan Finland och Ryssland, som ligger mellan Keltis och Sikakoski, eller området närmast norr om vägen från Villmanstrand till Tavastehus. De svenska posteringarna skildes härvid från de ryska endast av Kymmeneälvs breda vattenfåra.

Längst i norr, vid Sikakoski, stod till en början endast en liten underofficerspostering; men då erfarenheten visade, att fienden, som här på tre olika ställen kunde övervada älven, hade sin uppmärksamhet särskilt riktad åt detta håll, förstärktes densamma och fick en officer till befälhavare.

Natten till den 10 maj 1789 befann sig löjtnant Wittstock vid Hälsinge regemente med en del av sitt folk samt några finska jägare, inalles 40 man, på bevakning vid Sikakoski. Redan föregående dag hade man varskotts om att fiendens posteringar efter en lång tids dåsighet gripits av verksamhetslust. De hade nämligen gjort min av att anfalla den strax söderut vid Pörrillä stående posteringen. Men som de ej fullföljde denna sin avsikt, var man i Sikakoski-posteringen snart i färd med att intala sig, att det hela varit falskt alarm. Nyssnämnda natt skulle man emellertid där få erfara motsatsen. Redan vid tvåtiden hördes på något avstånd en trumvirvel samt några kanonskott. Försvarsanstalter vidtogos, och löjtnant Wittstock beredde sig att möta ett fientligt anfall.

Ett par timmar förgingo likväl utan att något inträffade, som besannade farhågorna, och klockan närmade sig 4 på morgonen, innan rapporter inkommo från posterna norr och öster om byn, att överlägsna fientliga avdelningar snabbt ryckte fram emot dem. Inom kort smällde skott i postlinjen.

Det fientliga anfallet gick — som det brukar, då det gäller en nattlig överrumpling, — raskt framåt, och snart dånade i den ljusa vårmorgonen salva efter salva, visande att de slutna avdelningarna kommit i strid med varandra.

I östra delen av byn, där Wittstock och underofficeren Lif

skickligt anförde sina käcka hälsingar, blev försvaret lättast. Hårdare ansattes underofficeren Fortelin och hans jägare, där de i byns norra del fattat posto tvärs över bygatan. Sedan striden pågått närmare en timme, samlade sig nämligen större delen av fiendens styrka emot honom. Ryssarne togo betäckning bakom en sädesria samt några i byns utkant belägna hus och störtade därifrån utan föregående eldstrid under höga rop fram till bajonettanfall.

Det såg hotande ut för försvararne. Ryssarne anföllo så raskt, att de hunno komma svenskarne på 8—10 steg nära, innan dessa hunno lossa ett skott. Främst sprang en rysk kapten med sabeln i ena och pistolen i andra handen. Han höjer den sistnämnda mot Fortelin och trycker av. Två skott smälla utan att dock träffa. Men då har äntligen en av de finska jägarne fått musköten till kinden och skjuter. Kaptenen faller svårt sårad, och när hans soldater se sin anförare stupa, bli de modfällda. Anfallet stoppar upp, och bärande den fallne mellan sig vända ryssarne tillbaka till sin förra betäckning.

Överrumplingen hade misslyckats. När fienden fann, att svenskarne, ehuru underlägsna, dock voro fast beslutna att försvara sig, uppgav den försöket att bemäktiga sig Sikakoski. Fortelin och hans lilla skara, som lugnt stannat på sin post och inväntat striden man mot man, fastän fienden var dem mångdubbelt överlägsen, hade därigenom vetat skaffa sig respekt och lyckats fylla sin svåra uppgift.

Källor: G. von Siegroths rapport av den 11 och 12 maj 1789. K. A. — D:o av den 22 juni s. å. U. U. B.

Fisketuren.

Nummer 62 Våghals och 116 Kaxe tjänte båda vid östgötarne. Raska karlar voro de och hade därför uttagits till jägare samt tilldelats överstelöjtnant Drufvas svenska jägarbataljon, med vilken de våren 1789 tidtals genomströvade de finsk-ryska gränsskogarna, tidtals deltogo i bevakningen av Kymmeneälv. De sista dagarna av maj tillhörde de sålunda

fänrik Wallanders postering öster om Tavastby, nära älvens utlopp i Finska viken.

För tillfället var det ganska fridfullt vid denna del av gränsen, och tjänstgöringen blev till och med lite enformig för de båda östgötarne. Ej under då, att de begagnade sig av det goda tillfälle, som gavs, att meta upp den ena abborren och gäddan efter den andra ur dessa trakters fiskrika sjöar och vattendrag.

Bittida om morgonen den 1 juni voro de båda vännerna sålunda ute på en av sina kära fisketurer och skötte i godan ro sina metspön, njutande som bäst av den vackra sommarmorgonen, då något inträffade, som gav dem annat att tänka på. På motsatta stranden kom nämligen en rysk jägare springande, och ehuru det ej var vidare ovanligt att dylika gynnare observerades från de svenska förposterna, var det något särskilt med denne, som tilldrog uppmärksamheten. I stället för att försiktigt smyga sig från träd till träd, från sten till sten i tanke att, själv osedd, utspana svenska sidan, sprang denne synlig i hela sin längd fram och tillbaka på stranden. Mössa hade han ingen, och vinkade gjorde han av alla krafter åt de båda svenska jägarne.

Anledningen till ryssens egendomliga beteende blev dem med ens klart. Det fanns ju inget tvivel om, att han ej var en s. k. överlöpare, en stackare som gjort något litet fuffens och därför sökte fly över till fienden för att undgå den ganska hårdhänta behandling med knutpiska, varmed man var så frikostig i ryska armén.

Nå, Våghals och Kaxe voro godhjärtade karlar, som gärna räckte till och med en nödställd fiende en hjälpsam hand. De rullade därför utan dröjsmål ihop sina metrevar samt grepo till årorna för att ro till andra stranden och hjälpa den stackars ryssen över. Men just som de skulle lägga till, sprang »flyktingen» ut i det grunda vattnet och grep tag i båten; och innan de båda östgötarne hunnit förstå meningen därmed, hade han dragit den upp på land. I samma ögonblick döko fem andra ryska jägare, som legat gömda bakom stenar och tuvor, upp på båda sidor om båten och omringade den.

Nu voro de båda godtrogna svenskarne vackert däran. Vapen hade de inga, och med metspön och åror kommer man ej vidare långt mot gevär och bajonetter. Giva sig fångna utan

vidare ville de emellertid ej. Hellre då döden än att till skammen att ha blivit så grundligt lurade, lägga även den att råka i fångenskap. När ryssarne kommo dem närmare för att bemäktiga sig sitt — som de trodde — lättfångna byte, fingo dessa i stället fullt upp att göra med att värja sig mot de slag, som kraftiga östgötanävar med första bästa tillhygge riktade mot dem.

Men striden var för ojämn. Inom kort blev Våghals övermannad och fången, under det att Kaxe, som insåg det lönlösa i att söka bispringa kamraten, lyckades skjuta båten ut i vattnet och, ehuru sårad, komma undan.

Godtrogen och i följd därav lätt lurad är svensken, men slåss gör han gärna, hur ojämn striden än är.

Källa: G. Drufvas rapport av den 1 juni 1789. K. A.

Vid Porosalmi.

I början av juni 1789 gjorde en stark rysk häravdelning ett försök att från Villmanstrand över Kristina inränga i hjärtat av Savolaks, den norr om Saimen belägna finska gränsprovinsen. Den svaga avdelning, som vid Kyro, två mil söder om Kristina, sökte hejda detta anfall, blev så gott som fullkomligt uppriven. Spillrorna av densamma, några tiotal man, samt en del frivilliga, samlades dock ånyo vid Porosalmi, beredda att här på det smala näset mellan sjön Saimen i öster och Porolambi i väster ånyo göra fienden motstånd. Här erhöllo de också förstärkning av några tillskyndande avdelningar. Till St. Michel, Savolaks' hjärta och det svenska försvarets stödjepunkt, var det blott $^3/_4$ mil. Det gällde att uppehålla fienden, tills andra längre bort förlagda trupper hunne fram. Lyckades ej detta, så skulle dessa nejder snart bli översvämmade av ryssarne.

Svenskarne hade tagit ställning strax norr om det sund, som skär igenom Porosalminäset. På krönet av en ås, vilken brant sluttar ned såväl mot båda sjöstränderna som mot sundet, hade man uppkastat en liten skans, bestyckad med två

små kanoner, s. k. nickor. Och i granskogen bakom stodo natten till den 13 juni, då ryssarnes kosacker och jägarkedjor började skymta fram på kullarna söderut, 4—500 man ur Björneborgs och Savolaks' infanteriregementen samt något finskt kavalleri. Där fanns ock generalmajor von Stedingk, som var överbefälhavare i dessa trakter, och med honom hans brigadadjutant, den tappre kapten von Döbeln, överste Jakob Gripenberg, överstelöjtnant Aminoff, major Georg Jägerhorn och andra officerare av svensk eller finsk härkomst, av vilka många i detta krig förvärvade sig ett vackert eftermäle.

Striden började efter midnatt med en livlig skottväxling mellan de båda motståndarnes jägarkedjor, vilka, dolda bland buskar och bakom gärdesgårdar, ivrigt beskötо varandra från var sin sida av sundet. Så blandade sig försvararnes båda nickor, vilka stodo under löjtnant Ugglas befäl, med liv och lust i leken, men deras svaga stämmor drunknade snart i de hårda skrällarna från det flerfaldigt överlägsna ryska artilleriets kanoner. Med en hastighet av 10 till 12 skott i minuten kommo fiendens projektiler susande genom luften och kammade av batteriets svaga bröstvärn eller plöjde breda fåror i jorden, där de togo mark.

Vid 6-tiden på morgonen den 13 juni gjorde ryssarne ett första försök att storma. Med avmätta steg, som om det gällt

en vanlig fredsmanöver, kom en bataljon kejserliga grenadjärer ner för motsatta sluttningen, gick över den nästan rivna bron och delade sig för att kringgå de försvarandes båda flyglar men möttes härvid först med välriktade salvor och sedan med bajonetten och måste med stor förlust gå tillbaka.

Fyra timmar senare — klockan var då mellan 10 och 11 på förmiddagen — inträffade stridens mest spännande episod. Ugglas kanoner hade på grund av ammunitionsbrist måst inställa sin eld samt därför dragits något tillbaka ur skansen. Med dem följde emellertid — som det synes mot befälhavarens vilja — en stor del av infanteriet. Samtidigt gick fienden för andra gången till storms. I två långa kolonner vadade ryssarne över bäcken och skyndade utmed sjösträndera efter de vikande motståndarne, som de upphunno och så när hade kringgått. Men nu ändras liksom i ett slag situationen.

Kapten Grönvall, som efter den sårade Lillienberg förde befälet över björneborgarne, springer i kapp sitt folk och ropar med dundrande stämma: »Halt! Låten ej skamligt fånga Er! Vänd om; vi skola slå ryssen!» Detsamma gjorde major Jägerhorn med savolaksarne. De åtlyddes ögonblickligen, och det blev en strid med bajonetter och gevärskolvar utan kulor och krut, vilken slutade med att ryska stormkolonnerna illa tilltygade kastades tillbaka över bäcken.

Särskilt utmärkte sig vid detta tillfälle en femtonårig yngling vid namn Brakel, vilken tjänte som korpral vid Björneborgarne. Då han såg, att savolaksarne hade det svårt på högra flygeln, tog han med sig en avdelning ur sitt regemente och skyndade till deras hjälp. Då ryssarne blivit tillbakadrivna och deras kanoner ånyo översållade åsen med projektiler, gick han lugn, som om intet ont kunde hända honom, tvärs över denna för att till sin befälhavare avge rapport över sina åtgöranden. Gossens mod belönades. Han blev efter några dagar av kungen utnämnd till fänrik.

Sedan fiendens andra stormning sålunda blivit tillbakaslagen, fortsattes striden timme efter timme som förut. De försvarande ledo alltjämt stora förluster, men på återtåg tänkte numera ingen.

En av dem, som därunder sårades, var brigadadjutanten, kapten von Döbeln, samme man som omkring tjugo år senare skulle in-

lägga en ovärderlig förtjänst i kampen om Finland. Han var vid middagstiden i skansen, där nickorna, som erhållit ny ammunition, ånyo voro i full verksamhet. Då truppen hukade sig ner för fiendens granater, som veno över deras huvuden, bannade han den och ställde sig själv upprätt och utan betäckning mitt i skottriktningen med den påföljd, att han efter en stund måste bäras bort, träffad i pannan av en förlupen jägarkula. Det var detta sår som blev orsaken till att von Döbeln sedan i hela sitt liv måste bära det välkända svarta bandet om pannan.

Fram på eftermiddagen kommo emellertid förstärkningar, först artilleri och sedan infanteri, varefter ryssarne funno för gott att uppgiva striden och draga sig tillbaka.

Savolaks var för den gången räddat.

Källor: C. von Stedingks berättelse av den 2 juli 1789. U. U. B. Tvenne relationer i R. A. — G. Jägerhorns journal. K. A. — C. Brakels brev daterat den 18 mars 1853.

En karlakarl.

På förmiddagen den 27 augusti 1789 roddes en båt mödosamt uppför Kymmeneälv. Vid årorna satt en trumslagare från Närke-Värmlands regemente, och styret sköttes av soldaten n:r 53 Vipa vid premiärmajorens kompani av samma regemente. De hade varit nere vid Ahvis, där en del av nämnda kompani stod på postering och medförde nu en rapport till kompanichefen, som med återstoden av kompaniet befann sig i trakten av Anjala, några mil längre norrut.

Det gällde att vara på sin vakt, ty man var nästan hela vägen inom skotthåll från ryska stranden, där det vimlade av fientliga jägarpatruller; och Vipa, som var mera krigserfaren än sin vän trumslagaren, hade därför satt sig vid styret för att kunna ha bättre uppsikt framåt. Men huru ivrigt han än spanade, kunde han ej förhindra, att båten bäst det var kom inom skotthåll för en fientlig patrull, som hållit sig dold bland strandens buskar.

En salva brakade lös, och träffad i bröstet sjönk trumslagaren döende ner på båtens botten, under det flera kulor även

genomborrade farkostens sidor och åstadkommo hål, genom vilka vattnet strömmade in. Till råga på olyckan tappade roddaren, då han föll, båda årorna, vilka hastigt bortfördes av den strida strömmen.

Vipas belägenhet var allt annat än avundsvärd. Där satt han mitt i den fientliga elden så gott som utan möjlighet att komma undan. Ty att med den åra han förut använt till styre taga sig över till svenska stranden krävde en rundlig tid, och innan detta var gjort, skulle han nog få dela sin stackars kamrats öde.

Men Vipa hade sin rapport att framföra och ville för övrigt hellre falla för fiendens kulor än ge sig fången. Han lyckades också få kursen ändrad och drev genom vrickande med åran båten något närmare egen strand. Men långt kom han ej, innan fienden ånyo gav eld. Skotten veno om honom där han stod upprätt i båtens akter, och inom kort kände han först i högra och sedan i vänstra axeln en häftig smärta, som gav till känna, att båda träffats av fiendens kulor. Vipa gav dock ej tappt för så lite utan fortsatte att med alla krafter driva båten framåt. Till slut sjönk han dock avsvimmad samman. Han hade träffats av en tredje kula, som gått in genom vänstra kinden och ut genom munnen samt därvid slagit ut fem tänder.

Då ryssarne sågo även den andra svensken falla, voro de säkra om sitt byte. Ett par man av dem voro duktiga simmare och kastade sig nu i vattnet för att infånga båten, som av strömmen drevs allt längre ner för älven.

Men innan de hunno fram, kom Vipa ånyo till sans. Än en gång reser han sig upp, fattar åran samt börjar vrickandet på nytt, och oaktat svår blodförlust samt olidliga smärtor lyckas han komma den svenska stranden nära. Här kravlar han sig i vattnet, som går honom till midjan, och skjutande båten med den döende kamraten framför sig, kommer han upp på det torra.

Och ännu har han litet krafter kvar. Han uppsöker utan hjälp närmaste svenska postering, där rapporten omhändertages av andra och hans sår förbindas. Länge dröjde det ej heller efteråt, innan den duktige mannen ånyo stod i ledet som förut.

Men alla, som hörde berättelsen om Vipas bragd, häpnade vid tanken på vilken väldig energi och styrka han måste äga; och när bönderna i hans hemtrakt en tid efteråt samlade ihop fem riksdaler specie att utdelas som belöning åt en av regementets soldater, blev det Vipa, som fick dem, och det med rätta.

Källor: G. v. Siegroths rapport av den 28 augusti 1789. U. U. B. samt C.von Axelssons av den 9 januari 1790 (tr. i Inrikes tidningar n:r 23 den 22 mars 1790).

Styckjunkare Hanberg vid Anjala den 31 augusti 1789.

Ungefär mitt emellan Finlands södra kust och vägen Tavastehus—Villmanstrand ligger på västra stranden av Kymmeneälv Anjala kyrkoby, förbi vilken vid denna tid en viktig vägförbindelse ledde över från svenskt till ryskt område.

1789 års krig till lands var i dessa trakter i stort sett en oavbruten kamp om vem av de stridande som skulle kunna driva den andre bort från nämnda älv för att sedan kunna sätta sig fast på motståndarens strand. Var och en inrättade sig därför på bästa sätt i syfte att kunna bjuda fienden ett segt motstånd, för den händelse han skulle våga ett övergångsförsök, och på älvens stränder uppstodo sålunda hela rader av batterier och skansar, där man dag och natt måste vara på sin vakt mot en fiende, som ständigt var inom skotthåll åtminstone för de grövre kanonerna. Med längre eller kortare uppehåll dammade man också ordentligt på varandra tvärs över flodfåran, allt under det starkare eller svagare infanteristyrkor höllos i beredskap att ingripa för att fullfölja framgången eller, om så erfordrades, deltaga i försvaret.

Den 31 augusti och följande dagar smällde det värre än någonsin vid Kymmeneälv. Ryssarne tycktes denna dag riktigt ha satt sig i sinnet, att nu om någonsin skulle målet nås. Men så hade de också nyss förut vunnit en framgång till sjöss, som skulle utnyttjas även till lands. Vid Anjala började det redan klockan 4 på morgonen. Bomber, granater

och s. k. konkavkulor formligen haglade över den svenska stranden. Snart brann ett av husen i byn, ja en kula letade sig till och med in i det svenska infanterilägret och slog igenom ett av tälten, lyckligtvis dock utan att skada den soldathustru, som satt därinne med sitt lilla barn.

Under tiden tego de svenska kanonerna. Man ville spara dem till det ögonblick, då fienden i känslan av sin överlägsenhet skulle försöka gå över älven. Men alldeles utan sysselsättning var man ej därför i förskansningarna.

Gång på gång sköt nämligen fienden eld i de skanskorgar och faskiner, som utgjorde dessas bröstvärn, och elden måste släckas, om man fortfarande ville ha skydd mot de fientliga projektilerna.

Strax öster om Anjala kyrka lågo på ömse sidor om landsvägen på var sin höjd tvenne kraftiga batterier, och i sänkan mellan dem hade man till fältvaktens skydd gjort ett litet skyttevärn. Det var i denna fältbefästning som följande händelse tilldrog sig.

Just under det de ryska kanonerna voro som värst i farten, slår en s. k. brandbomb ner i förskansningens svaga bröstvärn och antänder detsamma. Krevaden, som ej blott skall fullborda förstörelsen av bröstvärnet utan även hotar truppen bakom detta med undergång, kan väntas i varje ögonblick.

Hanberg i skyttegraven vid Anjala.
Penntecknіng av Carl Hellström.

Mången ger redan livet förlorat och anbefaller det i den Högstes hand. Men se där svingar sig en man upp på bröstvärnets krön. Utan att bry sig det minsta om de fientliga granaterna, som hagla omkring honom, släcker han elden i skanskorgarna och rullar den brinnande bomben ner från vallen. Faran är avvärjd, ty när krevaden strax därefter inträffar, slå sprängstyckena i bröstvärnets främre vägg utan att skada dem som söka skydd vid den bakre. Det var styckjunkare Hanberg, som utan tanke på egen fara genom sin raska handling hindrade, att förskansningen gjordes obrukbar, och räddade många kamrater undan en säker död.

Källa: G. von Siegroths rapport av den 31 augusti 1789. U. U. B.

Fänrik Hägerflycht och hans västgötadalingar i skansen vid Tionvarpi.

Det var tidigt på morgonen den 1 september 1789. På udden vid Tionvarpi arbetade svenska soldater med liv och lust på att uppkasta skansar. Här gällde det att hugga i med friska tag. Allt sedan klockan 4 på morgonen hade nämligen en livlig skottväxling pågått österut, vid Högfors och närliggande övergångar över Kymmeneälvs östligaste utloppsarm, där de påträngande ryssarne hade duster med generallöjtnant von Platen, som här anförde gardet till fot, dalkarlar, skaraborgare, Drufvas jägare, lätta dragonerna m. fl. svenska trupper.

Det var en bataljon av Västgötadals regemente, som höll på med det nyssnämnda skansbygget vid Tionvarpi. Längst ut på udden stod Axel Vilhelm Hägerflycht med 120 man och längre österut bland andra kapten Hård med återstoden av bataljonen. Befälet över det hela fördes av chefen för Jönköpings regemente, överste von Schwerin, vilken med sitt regemente stod nordväst om Tionvarpi, uppe vid Broby.

Man beredde sig att i denna trakt till varje pris hindra en befarad fientlig landstigning, genom vilken de vid Högfors kämpande kamraternas återtåg skulle blivit avskuret.

Ända till klockan 8 på morgonen fick arbetet ostört pågå,

men då inträffade just vad man väntat. I farleden väster om Hästholmen visade sig nämligen en stor flottilj av galärer och kanonjollar tillhörande ryska skärgårdsflottan. Mellan 5 och 6000 man ansåg man dem medföra.

Allt närmare kommo de fientliga fartygen, framdrivna av kraftiga årtag. Komna inom skotthåll började deras kanoner spela, till en början mot truppavdelningar, som skymtades på Brobyvägen, och sedan mot den svenska skansen ytterst på udden. Först efter en stund, sedan löjtnanten vid artilleriet Norrby anlänt med ett par 3-pundiga kanoner, kunde man därifrån besvara elden. Detta skedde dock både från denna och de närmast belägna skansarna med så god verkan, att tvenne av de fientliga galärerna blevo skjutna i sank och måste sättas på grund vid Hästholmens norra udde.

Snart blevo emellertid fänrik Hägerflycht och hans kamrater illa ansatta. — Framifrån dundrade emot dem kanonerna på de ryska fartygen, som här formerat linje mitt framför skansen. Från höger beskötos de av ett batteri, som ryssarne landsatt på vikens västra strand, och från vänster av en kanon samt av jägare, som förts i land från de vid Hästholmen strandade galärerna. Samtidigt stod skogen bakom dem i ljusan låga, ty den hade skjutits i brand, och insvepte hela nejden i tjocka rökmoln.

Men varenda man i Hägerflychts liksom i de andra skansarna gjorde sin plikt, och alla fiendens försök att få fast fot på Tionvarpiudden eller vid Heinlax misslyckades. I stället landsatte han större delen av sina trupper på vikens västra strand, där det nyssnämnda batteriet stod, och sände dem upp mot Broby. Söder därom kommo de i en häftig strid med jönköpingarne. Sedan dessa fått förstärkning av den Stackelbergska bataljonen, som skyndat hit från Högfors, blevo ryssarne dock även här tillbakaslagna och tvungna att gå ombord på sina fartyg samt avsegla.

Först klockan fem på eftermiddagen blev dock skansen vid Tionvarpi utrymd. Då hade besättningen hållit ut i över åtta timmar. Men så kunde också von Platens armé utan förluster i lugn och ro denna eftermiddag utföra sitt nödtvungna återtåg från Högfors över Broby och Abborfors.

Källor: P. J. von Platens rapport av den 3 september 1789. U. U. B. — Utdrag ur ett brev, daterat den 1 september 1789 (tr. i Allmänna tidningars bihang för den 10 december samma år). — Berättelse om Attaquen och Retraiten ifrån Högfors (tr. i Göteborgs Allehandas bihang den 15 september samma år). — Samtida karta med beskrivning i K. A.

Löjtnant Holmdorff vid stormningen av Elgsöredutten.

Under senare hälften av september 1789 var det liv och rörelse i skärgården utanför Ingo kyrkoby, belägen vid Finska viken 7 till 8 mil väster om Hälsingfors. En rysk eskader hade nämligen nyss anlänt till dessa trakter i tydlig avsikt att här i svenska arméns rygg landsätta en truppstyrka, som skulle avskära dennas förbindelser utmed kustlandsvägen mellan Hälsingfors och Åbo.

Rodda av starka armar kilade svenska och ryska galärer, espingar och slupar av och an mellan de skogklädda holmarna, och längst ute i havsbandet lågo fiendens örlogsskepp, avvaktande lämplig tidpunkt för den beramade landstigningen. Ännu livligare blev det emellertid den 21 september, då överste Armfelts brigad, som nyss förut överförts från Sve-

rige, anlände till Ingo för att deltaga i försvaret och satte ut sina små strandposteringar längs utmed finska fastlandets kust.

Men oaktat svenskarnes bemödanden hade ryssarne till en början övertaget. De svenska krigsfartygen trängdes av övermakten allt närmare kusten, och ett strandbatteri, som uppförts på Elgsö, en mil sydväst om Ingo, togs av fienden. Till följd av denna motgång fingo emellertid landtrupperna, som dessförinnan måst vara overksamma åskådare till krigshändelserna i skärgården, ett tillfälle att gripa in.

På aftonen den 29 september samlades i Ingo kyrkoby, där Armfelt hade sitt huvudkvarter, en liten truppavdelning om knappt 500 man. De voro till något mer än halva antalet uttagna bland Bohusläns gröna dragoner, vilka i detta fälttåg gjorde tjänst till fots. Återstoden utgjordes av soldater ur Närke-Värmlands regemente och s. k. vargeringsmän tillhörande Dalregementet, ungefär lika många av vartdera regementet.

När samlingen var verkställd, anträdde man i den skumma höstkvällen marschen mot Fagerviks bruk, beläget på fastlandet nordväst om Elgsö. Här mötte de galärer och espingar, som skulle ombestyra överfarten till ön, och kl. 1 på natten voro Armfelt och hans lilla modiga skara välbehållna på öns västra udde.

Under tiden hade det emellertid blivit nedmörkt, och ännu återstod det fram till den av fienden besatta redutten en marsch om ¾ mil. På smala stigar måste man genom tät

skog leta sig fram över den bergiga ön. En del av närkingarne och värmlänningarne under kapten Rappholt följde norra stranden. Större delen av bohusläningarne och dalkarlarne bildade huvudstyrkan under Armfelts eget befäl och följde den stig, som ledde genom öns inre delar, under det att en mindre styrka gick utmed södra stranden.

Svårast blev marschen för huvudstyrkan, som skulle tränga mitt igenom den täta skogen; och när vägvisarne vettskrämda sprungo sin kos, stod man där vackert. Dalkarlarne, som under major Ernst von Vegesack utgjorde avantgardet, kommo för långt från huvudstyrkan, och dennas marschordning bröts, så att Armfelt bäst det var stod där med endast omkring 100 bohusläningar under sitt befäl. Inte visste han, hur långt det kunde vara fram till skansen, och inte hade han en aning om var hans övriga avdelningar voro.

Men då hördes helt oväntat skottväxling dels framifrån — ett tecken till att Vegesack råkat i strid —, dels snett bakifrån vänster, vilket tydde på att kapten Rappholt gjort detsamma. Vägledd av skotten skyndade högste befälhavaren till Vegesacks hjälp.

Vid framkomsten befunnos dalkarlarne i ett brydsamt läge. De hade med käckt mod drivit undan fiendens bevakningsavdelningar och trängt över ett par förhuggningar; men komna inom skotthåll från skansen hade de mötts av en så mördande eld, att all vidare framryckning var omöjlig. Ja en del av de anfallande hade till och med börjat vika, då den tappre Vegesack åter genom sin fasthet och sitt exempel bragte dem till att hålla stånd.

Armfelt insåg genast det farliga i situationen. Själv hade han inalles blott 200 man, avantgardet medräknat, under sitt befäl, medan ryssarne voro 440. Upptäckte fienderna detta och anfölle honom, innan hans andra trupper hunnit samlas, så vore han förlorad. Här fanns blott en utväg, och den var att genom en rask stormning vilseleda fienden samt injaga skräck hos honom, och svenskarnes käcke anförare var just mannen till att fatta ett sådant beslut.

Order gavs ögonblickligen om stormning, och fram rusade sida vid sida de 200 dalkarlarne och bohusläningarne efter att ha avgivit blott en enda salva.

Bajonettanfallet började vid foten av den kulle, på vars topp redutten låg. Man måste tränga sig igenom tvenne förhuggningar och en rad av spanska ryttare, innan själva förskansningarna nåddes, och ur dessa, som vimlade av ryssar, stucko 8 stycken 24-pundiga kanoner hotande ut sina mynningar.

Snart genljuder skogen av försvararnes täta muskötsalvor, och kanonskotten komma marken att darra. Men framåt rusa de anfallande utan tanke på den säkra död, som tycks hota envar av dem. I spetsen för bohusläningarne springer deras chef, major Bildt, följd av sin adjutant, löjtnant von Proschwitz, samt kaptenerna Pilas och Schultze. Major von Vegesack, kapten Frese, löjtnant Bratt och andra käcka officerare föra tappert dalkarlarne an. Bildt och flertalet av de andra officerarne falla svårt sårade. Men framåt bär det alltjämt.

Raskt nå svenskarne den förhuggning, som fienden anlagt nära intill bröstvärnet, och hugga i av alla krafter för att bana sig väg genom densamma. Därvid klumpa de dock ihop sig omkring sin anförare, och det går trögt att taga sig igenom det täta grenverket. En rysk artillerioffícer, som för befälet över den närmaste 24-pundaren, har förutsett detta och klokt nog sparat sin kanon till detta ögonblick. Den var på förhand inriktad mot förhuggningen, och när nu denna fylldes av Armfelt och dem som följde honom i hälarna, förde ryssen den brinnande luntan till fänghålet. Det såg ett ögonblick hotande ut för de anfallande.

Men då räddade en enda man genom sin tappra gärning mången stridskamrats liv och hemförde segern åt de sina. Löjtnant Holmdorff vid Bohusläns dragoner, som bland de första lyckats komma igenom förhuggningen, uppfattade den överhängande faran. Utan tanke på egen risk springer han rakt mot den hotande kanonmynningen, når denna, kryper ihop och sätter axeln under kanonens eldrör samt ändrar dess riktning genom att kraftigt räta upp sin kropp. I detsamma går skottet, men ej, som ryssen beräknat, mot de i förhuggningen framträngande utan högt över deras huvud.

Det dröjde ej länge därefter, innan de anfallande hade tagit sig igenom förhuggningen och kunde fortsätta stormningen.

Löjtnant Holmdorffs bragd
Pennteckning av Carl Hellström.

Nästa hinder utgjordes av en rad s. k. spanska ryttare, men dessa röjdes lätt undan, och därmed nådde man själva bröstvärnet.

Den förste, som med sabeln i hand hoppade upp på detta och därefter räckte handen åt dem som följde närmast, var fältväbeln vid Bohusläns dragoner, von Brömsen, som också för denna bragd inom kort blev befordrad till officer.

Innanför bröstvärnet rasade sedan striden man mot man. Men inom en halv timme var dock det hela slut och Armfelt samt hans tappra gossar herrar på platsen. Under det anfallet pågick, hade emellertid kapten Rappholt kommit fram och med sina närkingar och värmlänningar rusat uppför höjdens vänstra sluttning samt kraftigt bidragit till segern.

De ryssar, som ej fallit eller tillfångatagits inne i skansen, drevos utför kullens sluttningar mot stranden, och många voro ej de, som återkommo till de i närheten förankrade krigsfartygen.

Leken var emellertid ej slut med skansens erövring. Inom kort blevo de nya försvararne utsatta för en häftig eld från de fyra ryska krigsskepp, som lågo i sunden på båda sidor om ön, och såväl de avdelningar som deltagit i själva stormningen, som de, vilka snart efteråt kommit fram, fingo under trenne timmar uthärda elden från de fientliga skeppskanonerna. Särskilt ledo härvid värmlänningarne, som posterats vid själva stranden för att möta ett befarat landstigningsförsök.

Efter den betan var det emellertid ej mer under hösten någon vidare fart i de ryska företagen mot Finlands södra kust, och inom en månad var det åter lugnt i den vackra skärgården.

Men hem till Sverige gick ryktet om Elgsöreduttens stormning och väckte där större hänförelse än någon annan krigsbedrift under denna fejd. Man samlade in penningar att utdelas bland deltagarne, och skalder sjöngo de tappres lov. Flera av dem, som varit främst i stormningen, erhöllo den högsta utmärkelse en soldat kan få: medaljen för tapperhet i fält.

Källor: G. M. Armfelts rapport av den 30 september 1789 (tr. i Inrikes tidningar n:r 81 den 15 oktober s. å.). — En berättelse (tr. i samma tidning n:r 89 den 12 november) och tre sådana (tr. i Allmänna tidningars bihang n:r 45, 59 och 62, den 14 oktober, 17 och 24 november s. å.).

Brigadmajoren Johan Henrik Tavast vid överrumplingen av Pardakoski.

Fram över Saimens is ilade förmiddagen den 15 april 1790 tvenne långa slädkolonner. I slädarna sutto, högst sex man i varje, 300 man av Dalregementets vargering under major von Vegesack, 240 man av Jönköpings regemente under major Fahnehielm, 180 av Hälsinge regementes vargering under major Ström samt 20 savolaksiska jägare. Det var avantgardet till den truppstyrka, med vilken Gustav III beslutit börja årets fälttåg. Han ämnade nämligen nu göra ett djärvt överrumplingsförsök på de ryska avdelningar, som höllo de viktiga passen vid Pardakoski och Kärnakoski besatta. Befälhavare var överstelöjtnant Jägerhorn.

En mil norr om Pardakoski skilde sig jönköpingarne från de övriga och styrde kosan österut mot Kuivistensari, där de skulle söka överrumpla och infånga en skara ryssar, vilka sedan en tid tillbaka stått där. Återstoden fortsatte söderut mot Pardakoski.

Ju närmare man kom målet för färden, desto hastigare blev takten. Så upptäcktes, bäst det var, på en granskogsklädd udde den första kosackposteringen, just då denna skyndade, allt vad hästarna förmådde, bort för att varsko de sina om den annalkande faran. Men då ökade även svenskarne farten.

Framåt bar det i galopp över den spegelblanka isen. Man måste hinna före kosackerna, om överrumplingen skulle lyckas, och de små raggiga finnhästarna gjorde sitt bästa. Kanske hade de en känsla av att det gällde både deras och husböndernas väl eller ve.

När man kom nära udden, som bildar norra stranden av sundet vid Pardakoski, hejdades hästarna. Soldaterna hoppade ur slädarna och formerades i tre avdelningar. Under det Vegesack med större delen av avantgardet fortsatte på isen runt udden, framträngde kapten Lundstedt och löjtnant Godée med omkring 40 dalkarlar vardera till lands mot själva övergångsstället.

Snart ljödo några kanonskott. Det var en rysk avdelning, vilken med en kanon posterats på en bergknalle norr om sundet, som gav de anfallande en första hälsning. Som ryssarne emellertid fruktade att bliva kringgångna av den på isen framryckande Vegesack, drogo de sig strax därpå tillbaka för att dock ånyo hålla stånd på ett gärde nära sundet. Här upphunnos de emellertid av Lundstedts och Godées avdelningar. Den förstnämnde lyckades i skydd av en vedstapel komma fienden nära med sina dalkarlar och rusade därefter, understödd av Godée och hans folk, med ett käckt hurra ryssarne in på livet. Inom ett ögonblick voro kanonen och dess manskap i svenskarnes händer, och de övriga ryssarne drogo sig skyndsamt tillbaka över bron till Pardakoski.

Härefter blev det ett kort uppehåll i framryckningen. Vid norra ändan av bron samlades samtliga svenska avdelningar, under det ryssarne, som erhållit förstärkningar, vid brons södra ända beredde sig på ett energiskt försvar. Snart var gevärselden i full gång på ömse sidor om sundet.

Men det dög ej för de anfallande att låta hejda sig på halva vägen. Till Pardakoski måste man till varje pris, om fienden verkligen skulle få den minnesbeta, man så innerligt unnade honom. Det var dock lättare sagt än gjort, ty isen på sundet var ej säker, och bron över detsamma behärskades av en rysk kanon, vilken hotande vände sin mynning mot envar, som ville försöka komma över på den vägen. Den tappre brigadmajoren Tavast, vilken som frivillig deltog i striden, tvekade dock ej att taga initiativet till detta vågsamma före-

Stormningen av bron vid Pardakoski.
Pennteckning av Carl Hellström.

tag. Han springer fram och ropar åt de närmaste att följa sig. Några officerare och 10—12 dalkarlar, de enda som höra hans tillrop, följa honom, och ut på bron rusar denna lilla skara, som det tyckes, mot en säker död. Den ryska kanonen ger eld, men Tavast och hans kamrater låta sig ej bekomma utan fortsätta som förut. Kulan har gått över deras huvuden utan att skada någon.

Återigen kastades ryssarne över ända och förföljdes till Kärnakoski. Där blevo de för tredje gången anfallna och drevos undan söderut i full flykt. Men Tavast, som i så hög grad bidragit till den lyckliga utgången, blev till belöning härför utnämnd till överstlöjtnant och chef för Dalvargeringen.

Källor: G. M. Armfelts rapport den 27 april 1790. U. U. B. Georg Jägerhorns journal. K. A.

Då de ryska magasinen togos vid Valkiala.

Klockan var halv sex på eftermiddagen den 29 april 1790. En kilometer från Valkiala,[1] på landsvägen mellan denna plats och Pörrillä, höll en lång marschkolonn, under det att flera officerare — och bland dem självaste konung Gustav III — från ett närbeläget berg ivrigt spanade mot sydväst.

Ehuru aftonen var disig, avtecknade sig dock där Valkiala kyrka mot himlen, och strax norr om denna urskildes tydligt kyrkobyns många stugor och uthus.

Norr om byn återigen, i sluttningen av en skogklädd bergshöjd, blänkte det av bajonetter och sablar, visande att ryssarne här tagit ställning för att skydda de stora förråd, som de samlat vid Valkiala.

Det var just för att bemäktiga sig dessa, som konung Gustav dagen förut vid Pörrillä med en del av sin armé överskridit Kymmeneälv och nu efter en ansträngande marsch befann sig i dessa nejder. Skulle avsikten nås, måste anfallet ske redan denna afton.

[1] Valkiala ligger ungefär två mil öster om Kymmeneälv och lika långt norr om vägen Tammerfors-Tavastehus.

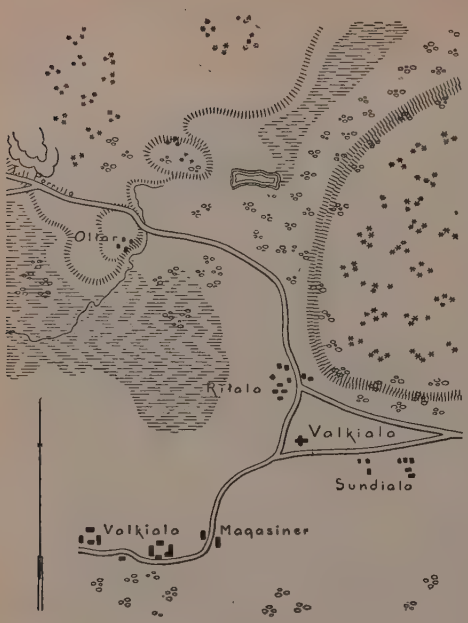

Efter slutad spaning red kungen ned till sina väntande trupper. På hans fråga, om de voro beredda att omedelbart gå till anfall, svarades enhälligt »ja», och så anträddes marschen ånyo.

Avantgardet kommer strax därpå i skottväxling. Hiertas jägarbataljon och östgötarnes 2:a bataljon sändas upp i skogen på vänster hand för att möta ett anfall, som fienden här för fram mot de anryckande.

I höjd med Oltar by bryter Kronobergs regementes 1:a bataljon, som går i täten, av till höger om vägen och formerar här linje, 200—300 meter från fienden. Bataljonschefen, överstlöjtnant Påhlman, som i detsamma blir sårad, ger befallning om eldens öppnande. Salvan är redan kommenderad, då generalmajor Pauli emellertid rider fram och påpekar, att avståndet är väl långt, varför bataljonen lugnt, som om den befunne sig på exercisfältet, gör gevär på axel och fortsätter marschen mot fienden.

Under tiden insättes bataljon efter bataljon av de övriga trupperna, först kronobergarnes 2:a bataljon, så västmanlänningarnes 1:a under major von Platen. De sistnämnda gingo under häftig fientlig eld över bäcken vid byn Oltar och fällde därpå genast bajonetten. Östgöta livbataljon och Västmanlands 2:a bataljon anföllo ryssarnes vänstra flank, och löjtnant Ehrenheim följde med sina 7 kanoner under hela anfallet i höjd med infanteriet i en lucka mellan dess avdelningar.

Försvararne gjorde min av att gå till samfält bajonettanfall,

men svenskarne förekommo dem. Då veko ryssarne och lämnade de omstridda förråden i segrarens händer.

När mörkret faller på, ha redan Gustav III och hans trupper efter ett gott dagsverke lägrat sig vid Valkiala kyrka för att följande dag fortsätta förföljandet.

Källa: Relation i K. A.

Några stridsbilder från försvaret av Parda- och Kärnakoski den 30 april 1790.[1]

Endast ett par veckor fingo svenskarne vara i ostörd besittning av de viktiga passen vid Parda- och Kärnakoski, som de tagit genom överrumplingen den 15 april. Redan strax efter midnatt natten till den 30 april hördes ett misstänkt buller österifrån, tydande på att stora truppstyrkor voro i anmarsch, och i dagningen observerades fienden på flera punkter stadd i framryckning.

Närke-värmlänningarne vid Pardakoski.

I tre kolonner gingo ryssarne till anfall. Den högra kolonnen, omkring 2,000 man, ryckte fram på Saimens is mot Pardakoski, där major Tavast med två svaga Närke-Värmlands bataljoner under kaptenerna Ribbing och Rajalin samt två små kanoner, förda av löjtnant Nisbeth, fattat posto på åsen norr om sundet. Det blev en hård strid, där Närke-värmlänningarne liksom artilleristerna skötte sig som hela karlar.

I en lång, väl inrättad linje skedde ryssarnes framryckning. De gjorde först en omotiverad sväng åt norr men syntes ångra sig och styrde sedan kurs rakt mot Pardakoski. Till sist gjorde de halt bakom ön Kotkasari, som låg helt nära Närke-värmlänningarnes ställning och skyddade dem utom vad högra flygeln angår. Mot nämnda flygel riktade därför Nisbeths kanoner sin eld. Att de gjorde verkan förstod man på den oordning, som uppstod bland fienden.

[1] Se kartskiss å sid. 406.

Inom kort hade denne emellertid släpat upp sex grova artilleripjäser på krönet av Kotkasari, och därefter blev det hett om öronen för försvararne, beskjutna som de blevo av dessa på blott omkring 400 meters avstånd. I skydd av sin artillerield och av elden från de jägarkedjor, som likaledes besatt ön, gick fienden även snart till stormning. Men det skulle han ej ha gjort. Obekymrade om den eld, som de själva voro utsatta för, sköto Närke-värmlänningarne, stående kappraka på krönet, som om det gällt livet, och ur de båda 3-pundingarna stod det formligen som en kvast av druvhagel. För många av de anstormande blev därför denna lek deras sista.

Efter detta ökades dock fiendens eld än mer. Den av sin trupp så älskade kapten Ribbing föll, dödad av en jägarkula. Då blevo hans underlydande så modfällda, att de utan order drogo sig tillbaka. Ett maningens ord från överstlöjtnant Jägerhorn, som förde högsta befälet, var dock nog för att få dem att intaga sin förra plats och med fördubblad iver kasta sig i striden.

Knappt hade detta skett, innan fienderna företogo sin andra stormning. Denna gång kommo de närmare. Några hade redan fått fast fot på stranden nedanför åsen, där försvararne stodo, innan dessas eld riktigt kom i gång. Men så brakar musköt- och kanonelden loss, och ånyo måste ryssarne vika.

Snart därefter sågs fienden stadd på reträtt, och samtidigt ankom major Gahn med sina savolaksare till de försvarandes hjälp.

Von Vegesack vid Kärnakoski.

Gick det hett till vid Pardakoski, så var kampen dock ännu häftigare vid Kärnakoski. Här anföll fiendens huvudstyrka, 3,000 man. Försvaret sköttes av en man, som gjort sig känd för sin aldrig svikande tapperhet. Det var major Ernst von Vegesack, vilken anförde Dal- och Hälsingevargeringen, som tilldelats en kanon under löjtnant Flodins befäl. Vid bron, som här ledde över sundet, stodo dessutom 120 man ur Närke-Värmlands regemente under löjtnant Ahrnströms befäl samt 3 kanoner.

Till en början försökte ryssarne, understödda av sitt överlägsna artilleri, bana sig väg över bron, men deras upprepade

attacker blevo tillbakaslagna. Då riktade de ett anfall över den lilla sjön strax söder om Kärnakoski mot svenskarnes högra flank, men möttes av Vegesack med darlkarlar och hälsingar samt Flodins kanon.

Första gången ryssarne här stormade an, blevo de tillbakadrivna, men andra gången måste svenskarne vika och förlorade därvid sin kanon. Detta kunde dock Vegesack ej gå med på. Omgiven av löjtnant Nauclér och fänrikarne Sten, Eld, Hård och Svinhufvud samt understödd av en avdelning ur Jönköpings regemente, som skyndat till hans hjälp, störtar han ånyo mot ryssarne. De våra vräka med bajonetten fiendens övermakt tillbaka, återtaga kanonen och tvinga ryssarne att på allvar taga till reträtten. Med rätta får Vegesack av sin befälhavare sedan vitsordet att ha visat sig vara en »svensk officer, vilken med sitt efterdöme visar vägen till äran».

Det ryska batteriet tages.

Ännu erbjöd sig dock tillfälle till en ny svensk hjältedat. Vid Kärnakoski-brons östra ända hade ryssarne redan i stridens början kört upp med ett batteri, som med iver besköt brons försvarare. Vid återtåget lämnades detta något efter. Två av Jägerhorns adjutanter, löjtnanterna Andersson vid Dalvargeringen samt Hartman vid Savolaks regemente, märkte detta samt uppmanade löjtnant Ahrnström att hjälpa till att taga det. Själva sprungo de före ut på sundets is, kastade ett par plankor över en ränna i denna och rusade, följda av Ahrnström och några grenadjärer ur Närke-Värmlands regemente, ehuru beskjutna från batteriet, fram och bemäktigade sig detta.

*

Den tredje av de ryska anfallskolonnerna hade på isen söderut kringgått den svenska ställningen men mött motstånd av major Fahnehielm och hans jönköpingar samt ej kommit sig för att i tid gripa in i huvudstriden utan snart måst återvända samma väg den kommit.

Källor: G. M. Armfelts rapport av den 30 april 1790 (i utdrag tr. i Inrikes tidningar n:r 37 den 13 maj 1790). — G. Jägerhorns journal. K. A. — Relation bland Gahns papper i K. B. — Samtida karta i K. A.

Till kamraternas hjälp.

Vid Pirtimäki by i Savolaks befann sig en svensk avdelning om ungefär 500 man på morgonen den 5 maj 1790 i ett mycket svårt läge. En fientlig truppstyrka, som var den svenska fem till sex gånger överlägsen, hade här i skydd av mörkret anfallit och lyckats fullkomligt kringränna densamma.

Striden hade oavbrutet pågått allt sedan klockan 2 på natten. Förgäves hade kapten Bratt med ett kompani savolaksare i början av sammandrabbningen genom ett djärvt anfall sökt uppehålla fienden i hans framryckning. Förgäves hade svenskarne sedan tappert hållit sig i huvudförsvarsställningen strax söder om byn. Deras högra flank hade blivit kringgången och Pirtimäki taget. Visserligen jagade svenska artilleriet med druvhagelskott sedan bort ryssarne därifrån, och visserligen gingo major Utfall med 60 älvsborgare samt kapten Kihlström med lika många savolaksare på högra flygeln till upprepade bajonettanfall, men ställningen var vid 5-tiden på morgonen alltjämt mycket kritiskt.

Men då började andra svenska avdelningar anlända. Först kom fänrik Bosin med 20 man av en förpost ur Tavastehus regemente, som stod på den österut belägna Kärriniemi-udden. Så snart skottväxlingen börjat vid Pirtimäki, hade den lilla

truppen skyndat över isen, som redan flera dagar tidigare ansetts allt för svag för att passeras, och anföll nu utan betänkande fiendens högra flygel samt bidrog kraftigt till att denna måste vika.

Samma iver att ingripa i striden vid Pirtimäki visade även kapten Lode, som med en förpost av 100 man ur Savolaks regemente stått $^3/_4$ mil därifrån vid Harmala by. De skyndade i ilmarscher över de frusna sjöarna Korpi-järvi och Torikon-järvi. Sedan Lode fått klart för sig läget vid Pirtimäki, formerade han sin avdelning på ett led med stora luckor för att vilseleda fienden angående dennas styrka och ryckte helt djärvt mot fiendens rygg i tydlig avsikt att söka avskära honom återtåget.

Det hade också åsyftad verkan. Ryssarne, som trodde sig ha råkat i en svår klämma, skyndade fortast möjligt, förföljda av sina motståndare, söderut mot Pumala.

Men på slagfältet vid Pirtimäki höllo svenskarne redan samma dag en tacksägelsegudstjänst med anledning av stridens lyckliga utgång. Säkert fingo också Lodes och Bosins avdelningar, som så beslutsamt och utan order skyndat de sina till hjälp, röna många tacksamhetsbevis för sitt uppförande denna morgon.

Källor: L. B. von Stedingks rapport av den 10 maj 1790 (tr. i Inrikes tidningar n:r 42 den 3 juni 1790). — Karta med beskrivning i K. A.

Viborgska gatloppet och slaget vid Svensksund.

Alltsedan 1789 års krig stod det klart för svenska regeringen, att det stora avgörande, som skulle kunna framtvinga en hedrande fred med Ryssland, stod att vinna endast till sjöss. Med oförskräckt mod och allvarlig föresats att sätta in all sin kraft gick vårt folk nu till den stora kraftmätningen på havet.

Den 15 maj lyckades konungen att med den svenska skärgårdsflottan — d. v. s. den del av stridskrafterna till sjöss, som bestod av mindre fartyg, byggda ej för strid på öppna

havet utan för kusternas försvar — oskadliggöra en rysk eskader, som låg utanför Fredrikshamn. Därefter beslöt Gustav att med skärgårdsflottan segla in i Viborgska viken för att förstöra även en där liggande rysk eskader. Hertig Karl fick befallning att följa efter med örlogsflottan för att betäcka skärgårdsflottan. Så befann sig den största svenska sjömakt, som väl någonsin varit samlad, inne i Viborgska viken. Men då passade ryska örlogsflottan på att lägga sig utanför viken och avskära återtåget. En ihållande motvind omöjliggjorde vecka efter vecka varje försök från svenska flottan att komma ut ur viken. Dricksvatten och proviant började tryta. Under tiden befäste sig ryssarne allt starkare. På stränderna uppfördes batterier, och fem linjeskepp, som voro hopbundna medels järnkedjor, förlades tvärs framför inloppet, så att deras ena bredsida vändes mot svenskarne. Ryssarne gjorde sig alldeles säkra om svenska flottans undergång. Hela Sveriges sjömakt med konungen, dennes broder och 30,000 man ombord syntes räddningslöst förlorad.

Efter en hel månads väntan sprang vinden äntligen över till ostlig. Det var den 2 juli. Då beslöt konungen göra ett förtvivlat försök att slå sig igenom fiendens linje.

Redan klockan två följande morgon öppnades en häftig kanonad från svenska flottorna. Klockan halv fyra kom konungen ombord på hertig Karls skepp, där han uppmanade de samlade befälhavarne att med tapperhet gå fienden till mötes. Särskilt vände han sig till överstelöjtnant Puke, som skulle öppna tåget med skeppet Dristigheten. »Käre Puke», sade han, »Ni är min flottas ledare. Spara ej Ert liv och blod! Jag glömmer det ej.»

Klockan 6 gick den svenska linjeflottan till segels. I spetsen syntes Puke med Dristigheten. Ett regn av kulor från de ryska batterierna och skeppen slog emot honom. Men vinden var god, och Dristigheten var snart framme vid de sammanbundna skeppen. Puke styrde tätt förbi det yttersta av dem och sände då från långsidan av sitt skepp det ena glatta laget efter det andra med fruktansvärd verkan. De välriktade kulorna gingo igenom de ryska skeppen och mejade ned besättningarna, så att blodet strömmade genom spygatten. När sedan det svenska chefsskeppet passerade dem, ströko de flagg.

De voro då alldeles sönderskjutna, och av 700 mans besättning på vardera sägas blott 40—60 man ha varit oskadda. — Puke fortsatte emellertid sin väg under oavbrutet kulregn, till dess han kommit igenom hela ryska flottan. Dristigheten var räddad och styrde åt väster.

Närmast efter Dristigheten gick en avdelning kanonslupar. Därpå kommo andra linjeskepp och mellan dem kanonslupar och galärer. När den kanonslup, på vilken konungen befann sig, kom mitt i det tätaste kulregnet, slog en kula av flaggstången, och en annan tog armen av den roddare, som satt närmast konungen. Då löste Gustav av sig armklädet, tecknet från statsvälvningen 1772, för att därmed förbinda den sårade.

Snart kom chefsfartyget, på vilket storamiralen, hertig Karl, förde befälet. Hertigen stod på kommandohytten, omgiven av två officerare. Då kom en kanonkula och tryckte ned hatten på den ene officeren, en annan sårade hertigen i armen och den andre officeren i bröstet. Men hertigen stod kvar och gav de ryska skeppen den ena salvan efter den andra. Redan hade nästan halva svenska flottan slagit sig igenom, och god utsikt fanns, att den återstående lättare skulle kunna komma undan, då en förfärlig olycka inträffade.

Svenskarne hade utrustat brännare, bestående av smärre farkoster, som man fyllt med tjärtunnor. Under skydd av krutröken skulle brännarna föras fram till de ryska skeppen och fastgöras vid dem. Därefter skulle besättningen på brännaren tända eld på tjäran samt kasta sig i en båt och ro undan. Nu var det emellertid en av befälhavarne på en brännare, som i förtid antände sitt fartyg och manövrerade så illa, att det drev ned på det svenska linjeskeppet Enigheten samt antände detta. Därifrån spred sig elden till en svensk fregatt, och bägge fartygen sprungo i luften omkring klockan 9. Den hjältemodige major Feiff, som förde befälet på Enigheten, ropade till de i närheten varande mindre fartygen att hålla undan. Så hördes hans sista ord: »Jag springer i luften» — en fruktansvärd skräll, och Enigheten var förvandlad till en massa spillror.

Av explosionerna insveptes hela farleden i eld och rök, och under försöken att undvika lågorna fastnade många svenska skepp på grund, men andra lyckades att komma igenom fiendens flotta.

Denna var lyckligtvis ej beredd att förfölja sin fiende, ty ingen hade kunnat ana, att genombrytningen skulle lyckas. När den blev i ordning därtill, var det för sent.

Örlogsflottan fördes nu av hertig Karl till Sveaborg. Svenska skärgårdsflottan skyndade under konungens befäl till Svensksund, där den intog en stark ställning i avvaktan på nya strider. Ett år förut hade svenska skärgårdsflottan här utkämpat en ärofull men olycklig strid mot en mycket överlägsen fiende. Hurudan skulle utgången bli av den kamp, som nu förestod?

Stora förluster hade »Viborgska gatloppet», som det kallats, vållat svenska flottan. Men striden hade givit ett lysande vittnesbörd om svenskt mannamod och svensk dådkraft, förutan vilka förlusterna skulle blivit obotliga.

* *
*

Den ryske amiralen beredde sig emellertid att tillintetgöra den underlägsna svenska skärgårdsflottan. Till sin kejsarinnas ära befallde han, att anfallet skulle äga rum just på hennes kröningsdag, den 9 juli, vilken han ämnade fira med en stor seger.

Konung Gustav hade under tiden förenat sig med en nyanländ avdelning av flottan, som anfördes av överstelöjtnant

Cronstedt. Själv var konungen högste befälhavare, men då han var ovan vid sjön, lyssnade han gärna till Cronstedts råd.

Det blåste västan. Ryssarne, som ämnade draga fördel av vinden, visade sig utanför det bredare inloppet till Svensksund. Inne i sundet ordnades den svenska flottan så, att centern och högra flygeln bildade nästan rät vinkel mot varandra. Bakom centern låg den kungliga slupen, från vilken konungen och Cronstedt sände sina order. En del av svenska flottan förlades till det smalare inloppet för att där i händelse av nederlag hålla vägen till återtåg öppen.

Klockan halv tio började striden. Ryska flottan riktade sitt anfall mot den vinkel, som bildades av centern och högra flygeln. Den råkade därigenom ut för en mördande korseld och måste efter två timmars strid draga sig tillbaka, men sedan den erhållit förstärkning, gjorde den ett nytt anfall. Svenskarne mottogo även detta med lugn och seg tapperhet. Efter en stund fingo de ock förstärkning av den flottavdelning, som förlagts till det smalare inloppet. Nu fördubblades deras kanoneld. Den ryske amiralen måste giva tecken till återtåg. Men vinden hade under tiden blivit så stark, att den hindrade återtåget, mörkret föll på, och en allmän förvirring uppkom. Många ryska fartyg stötte på grund, andra skötos i sank eller drevo redlösa mot den svenska linjen, där de blevo ett lätt byte; andra åter råkade i brand. Under nattens mörker lyckades omsider en ringa del av de ryska skeppen att komma ut ur viken.

Följande morgon erbjöd sundet en bild av förödelse. En mängd spillror flöt på vattnet. Ryska skeppsskrov drevo omkring med kölarna i vädret; och utmed stränderna lågo rykande, halvbrända vrak. På enskilda ställen gjorde fienden ännu ett svagt motstånd, men vid tiotiden hade elden fullkomligt upphört. Den ryska flottan var tillintetgjord.

I Petersburg höll man just på att fira en segerfest med anledning av sjöstriden i Viborgska viken, då underrättelse kom, att ryska flottan blivit i grund slagen.

Men när konung Gustav vände åter till sin huvudstad, möttes han av en allmän fröjd. Unga och gamla sprungo om varandra för att få närmare underrättelser om slaget. Folket grät av glädje, och man såg män och kvinnor falla på knä

Slaget vid Svensksund.
Efter samtida målning.

på gatan för att tacka Gud. Stockholms borgerskap begärde att få resa konungens staty.

Segerns viktigaste följd var, att den medförde freden, som svenske konungen nu kunde med heder avsluta. Den ingicks på Värälä gård vid Kymmeneälv den 14 augusti 1790. Sverige hade väl under kriget lidit stora förluster i folk och penningar, men det hade med ära bestått kampen och visat hela världen, att det ännu var i stånd att försvara sin självständighet.

Källa: M. Anckarsvärds m. fl:s skrivelser till K. M:t i Sjöexpeditionen, R. A. — Danske officeren Kaas berättelse om Viborgska gatloppet, därsammastädes. — C. A. Gyllengranat, Sveriges sjökrigshistoria.

Fänrik von Braun.

Napoleon I, Frankrikes mäktige kejsare, sände i slutet av januari 1807 en av sina arméer in i svenska Pommern. Vårt land hade nämligen ingått i det stora förbund, som, ehuru förgäves, sökte hejda den djärve världsomstörtaren.

Stralsund utgjorde det kraftigaste stödet för försvaret av svenska Pommern. Staden blev nu på ett par kilometers avstånd från vallarna omgiven av en hel rad fientliga små batterier och befästa fältvaktsställningar, och från dessa ryckte då och då franska jägarkedjor fram mot fästningen. En dag — det var i arla morgonstund den 12 februari — hade en sådan jägarkedja satt sig fast ganska nära Stralsunds sydsida, den s. k. Frankenfronten, i en övergiven förskansning. Men här borde fienderna ej få stanna. Svenska jägare ryckte ut och angrepo dem. Bland de svenska trupper, som härvid utmärkte sig, var fänrik Christian Bogislaus von Braun i spetsen för en avdelning ur Älvsborgs regemente.

Det berättas om honom och hans folk, att de djärvt rusade fram mot fienden, som besatt krönet av en vall och dessutom hade en grav till skydd framför sig. Många av älvsborgarne föllo för fiendens kulor, men von Braun förde dock oförfärat fram sitt folk. Kommen till själva framkanten av graven, stötte

han sin sabel i jorden samt grep en fallen kamrats gevär, och så bar det vidare i väg ner i själva graven. Men här blev fransmännens eld alltför övermäktig. Försöken att storma uppför själva vallen och angripa fienden på dess krön misslyckades, och von Braun blev tvungen att ge order om reträtt. Men kommen knappa 100 meter från fienden, märkte han, att sabeln blivit kvarglömd. Han låter truppen fortsätta, slänger geväret som han bär i handen och börjar ensam och obeväpnad springa tillbaka mot fienden. En kula träffar honom i axeln, men ändå fortsätter han fram till gravkanten, rycker till sig sabeln och saluterar fienderna, som av nyfikenhet lämnat sin skyddade ställning bakom bröstvärnet och från dess krön intresserat observera honom. Därpå vänder han om för att återförena sig med de sina. Ett skallande hurra blev de ridderliga fransmännens svar på denna djärva handling, och ej ett skott lossades vidare mot von Braun, som därför utan vidare missöden hann verkställa sitt återtåg.

Den käcke fänriken fick som lön för sin oförvägenhet svärdsorden, en vacker utmärkelse för en så ung man.

Källa: En samtida berättelse i K. A.

Bonderesningen på Åland 1808.

Som en tjuv om natten kom i slutet av februari 1808 kriget över Sverige och Finland. Den liknöjdhet, som i Sverige visades i fråga om den fäderneärvda jordens försvar, retade nu som alltid aptiten på en rovlysten granne.

Hans tsariska Majestät ville bevars väl intet ont, då han nu sände sina trupper över gränsen. »Endast för lugnets och stillhetens erhållande», hette det i en proklamation, som därvid utfärdades, »samt för finnarnes lycka», skedde detta. »Ett fredligt och lyckligt liv» under tsarens beskydd skulle bli belöningen för frivillig underkastelse. — Så lödo locktonerna. Säkert fanns det en del lättroget folk, som lät påverka sig av dem och först när det var för sent med grämelse märkte sitt misstag.

Den allmänna dåsigheten tyckes även ha smittat dem, som Finlands försvar närmast borde legat om hjärtat. Känslan av att vara i efterhand i fråga om krigsberedskap gjorde väl sitt till. Så blev följden den, att fem veckor efter det ryssarne gingo över gränsen, var hela Finland söder om Vasa och Kuopio med undantag av fästningarna Sveaborg och Svartholm i deras händer.

* * *

I slutet av mars kommo de första ryssarne över till Ålandsöarna. På istäcket, som ännu förband dem med varandra och med finska fastlandet, färdades de från ö till ö och förstörde signalstationer och sjömärken men nöjde sig i övrigt med att föra bort de förråd, som befunno sig i kronomagasinet vid Kastelholm.

I mitten av april kom fienden dock tillbaka igen. Nu var han manstarkare och började inrätta sig för långvarigare vistelse på öarna. Han tycktes till en början ha beslutat sig för att taga folket med lämpor. Men efter en tid blev det annat av.

Det första slaget, som träffade öborna, var, att de måste lämna från sig sina vapen. Sedan började ålänningarne tycka, att de ideliga skjutsarna till fastlandet blevo allt för besvärliga, i synnerhet som man ofta ej fick betalt för dem. Likaså gick det med de varor, som ryssarne rekvirerade för sitt uppehälle. Måttet rågades, då den ryske major, som förde befälet på själva Åland, en dag befallde bönderna, att de inom 24 timmar skulle ha sina båtar segelklara och samlade på vissa platser. Underlåtenhet att lyda befallningen skulle straffas med förlust av liv och egendom.

Man fick brått med att tackla båtarna, som ännu lågo i vinterförvaring. Men dessutom måste de släpas långa vägar över land för att kunna föras till de bestämda samlingsplatserna, ty isen kantade alltjämt i breda bälten stränderna. Det bidrog just ej att lugna sinnena, när man till på köpet fick höra hotelser om att näsa och öron skulle avskäras på de försumliga, och att en friskjuts till Sibirien ställdes i utsikt för lite var.

Det började se betänkligt ut, tyckte Matts Andersson, en bondson på själva Åland. Den 5 maj på kvällen samlade

han kring sig i Bamböle några släktingar och föreslog dem, att man skulle söka åstadkomma en bonderesning. De närvarande gillade planen, och redan följande morgon var agitationen i full fart i de angränsande byarna. Framåt middagstiden samlades en allmogeskara i Bamböle. Man försäkrade sig om länsman Aréns hjälp som anförare. Arén fick sedan till medbroder i befälet pastorsadjunkten Gummérus i Finströms socken.

Det var just ej med någon krigsmässig trupp, som Arén och Gummérus samma afton började sitt namnkunniga fälttåg. Flertalet bönder var beväpnat endast med yxor och järnskodda stavar. Gevär var det, till följd av ryssarnes framfart, ont om. Men innan man företog sig något av vikt, talade Gummérus vältaliga ord till skarorna och bad dem betänka »deras vådeliga belägenhet», samt att varje människa är skyldig att värna om liv och egendom.

Det verkade. All tvekan var som bortblåst, och innan nästa dags sol gått ned, var själva Åland rensat från fiender och omkring 150 ryssar inom lås och bom. Största antalet av dem hade dock ej tagits här utan på den närbelägna Töftö. Dit hade nämligen 80 ryssar lyckats rädda sig med hjälp av en ökstock och några flottar, hoptimrade av rivna sjöbodar. Men Arén och Gummérus satte då 150 av sina män i båtar och följde efter hit. Man landsteg och ordnade sig på stranden i linje på fyra led. Sen bar det i väg över »strandängen» mot byn, där fienden tagit en stark ställning.

De båda anförarne på svenska sidan voro just ej buskablyga av sig — det måste man då säga. Att föra 150, mest med yxor och störar utrustade bönder mot 80 till tänderna beväpnade soldater är en hjältebragd. Men lyckan står den djärve bi. Den ryske befälhavaren tog böndernas störar för laddade musköter samt gav sig och sitt folk till fånga utan strid.

* * *

Nu skred man till de övriga öarnas befriande. Även det gick som en dans, men så hade man också fått värdefull hjälp från Sverige. En löjtnant kom nämligen med några av skärgårdsflottans fartyg över Ålands hav och deltog i befrielsearbetet. Den mest minnesvärda episoden är det s. k. »Kum-

lingeslaget. Det lever ock den dag i dag är kvar i folksägnen och gör den djärve pastorsadjunkten, som numera var ensam om befälet, och hans åland-bönder till riktiga folkhjältar.

Kumlinge är en av de största öarna och ligger nordost om själva Åland. Här stodo fiendens huvudkrafter, omkring 450 man.

Den 9 maj på kvällen gick Gummérus med 300 man i Bomarsund på Åland ombord på galeaser, jakter och postbåtar och satte kurs på Kumlinge. Under färden kommo ungefär 150 andra bönder till, så att hela styrkan till antalet blev jämnstark med fiendens. Man förenade dessutom med sig ett par av de svenska skärgårdsfartygen och fick från dem låna en del gevär samt ammunition. Själva landstigningen skedde vid middagstiden följande dag under skydd av krigsfartygens kanoner.

Ett ögonblick såg det dock ut, som om bondehären tvekade. En rysk postering öppnar från stranden eld emot den, och två man fälla. Men åter manar pastorn bönderna till beslutsam handling, och innan fienden vet ordet av, är skaran i land och rycker spridd i jägarkedja fram bland snår och buskar.

De ryska soldaterna drivas, ehuru till antalet lika med sina angripare, tillbaka mot Kumlinge by och omringas här samt giva sig efter en stund fångna.

*

Ålands befriel-e sträckte sina verkningar utanför ögruppens gränser. Jämte de nyss förut vunna segrarna vid Sijkajoki och Revolaks bidrog den till att skringra den modlöshet, som efter vinterns motgångar gripit Finlands försvarare, och den följdes av en hel rad nya hjältebragder och segrar.

Källor: Generalstabens krigshistoriska avdelning, Sveriges krig åren 1808 och 1809, [illegible] I. — Gust. Montgomery, Historia öfver kriget emellan Sverige och Ryssland åren 1808 och 1809; förra delen.

Amiral Roth och general Spuff.»

Det var bara ryssarne, som kallade dem så. Bland sina regemente-kamrater, de tappra björneborgarne, gingo de under sina verkliga namn och titlar. Både Jacob Johan Roth och

Carl Johan Spof voro rätt och slätt fanjunkare vid var sitt av regementets kompanier. Men det hindrar ej, att fienden visade gott omdöme i fråga om sina motståndare, då de tilltrodde dem en så hög grad inom krigsmakten, ty Roth och Spof voro ovanligt duktiga karlar och uträttade mer än de flesta andra under olycksåret 1808.

Två dagar efter striden vid Lappo lämnade de armén och började därmed på egen hand det krigsföretag, som skulle ställa dem i främsta ledet bland de många svenska och finska soldater, som oförskräckt vågade liv och lem i kampen för Finlands räddning. Klingspor, fältmarskalken, som nu ledde landets försvar, lovade dem vid avskedet 100 dukater i guld eller 300 riksdaler banko, om de lyckades bränna ryssarnes magasin vid Virtois. För övrigt skulle de med sin lilla truppstyrka, som utgjordes av endast 2 korpraler och 39 man, operera mot fiendens förbindelser, förstöra broarna i hans rygg och hindra tillförseln till hans armé av proviant och krigsmateriel från södra Finland och Ryssland.

Först gällde det att smyga sig förbi den fientliga truppstyrka, som efter striden på Lappofälten dragit sig tillbaka till trakten av Alavo. Både Roth och Spof kände väl till nejden, men i synnerhet var den förstnämnde, som förde befälet, hemmastadd i varje vrå. Det var ju hans egen hemtrakt, där han lekt som pojke och arbetat som fullvuxen. Man smög sig söderut genom skogar och mossar, och efter tre dagsmarscher nådde man den 18 juli trakten av Virtois. Minst 10 mil på obanade stigar hade då tillryggalagts.

Här fick man reda på, att magasinet bevakades av 200 ryssar med tvenne kanoner, och uppgav därför tills vidare tanken på att bränna det. Virtois ligger vid Ruovesisjön, som vid kyrkobyn med samma namn genom ett sund övergår i Näsijärvi. Denna sjö fortsätter i sin ordning söderut mellan skogklädda leende stränder de 10 milen ända ner till Tammerfors. Trakten är som skapad för det s. k. lilla kriget. I sjöarna ligga otaliga skogbevuxna holmar, som erbjuda präktiga gömställen för partigängarskaror. De bli svåra att hitta där och riskabla att anfalla och kunna därför invänta det passande ögonblicket för att tillfoga fienden skador, som han får svårt att förebygga och reparera.

»Amiral Roth» tvekade därför ej att snarast möjligt lägga beslag på erforderliga farkoster och bege sig till sjöss. Redan nästa dag var han framme vid Visuvesi, där han lyckades förstöra den 60 meter långa landsvägsbron och på så sätt avskära fiendens förbindelser med Tammerfors. Samtidigt uppsnappade han en rysk mjöltransport, som på nio stora kyrkbåtar var på väg norrut.

Den 20 juli var ännu lyckosammare. Då fick bron vid Ruhala, som t. o. m. var längre än den vid Visuvesi, dela dennas öde, och dessutom tog en av Roths korpraler vid namn Kortman en landsvägstransport om 75 fordon, lastade med mjöl, bröd, skor och läder för ryska arméns räkning. Transportens betäckningstrupp blev härvid illa tilltygad.

Sitt huvudtillhåll valde Roth sedermera å Soukonsaari holme i Ruovesi. Här växte hans skara dag från dag. Det fanns i dessa nejder gott om bönder och forna soldater, som hade en gås oplockad med ryssarne, och de skyndade vid underrättelsen om björneborgarnes framgångar till dessas hjälp.

Roth och Spof fortsatte emellertid med outtröttlig iver sitt värv. En dag infångade de en kurir, som var på väg till befälhavaren över de ryska trupperna vid Alavo. Kort därpå togo de ånyo en mjöltransport, avsedd för fiendens behov, ja deras framgångar injagade sådan skräck hos ryssarne, att dessa själva antände sina stora förråd i Virtois, för att de ej skulle falla i de finska partigängarnes händer. Dessa riktade t. o. m. ett anfall mot staden Tammerfors, som dock ej ledde till avsett resultat, emedan fienden där var dem för stark.

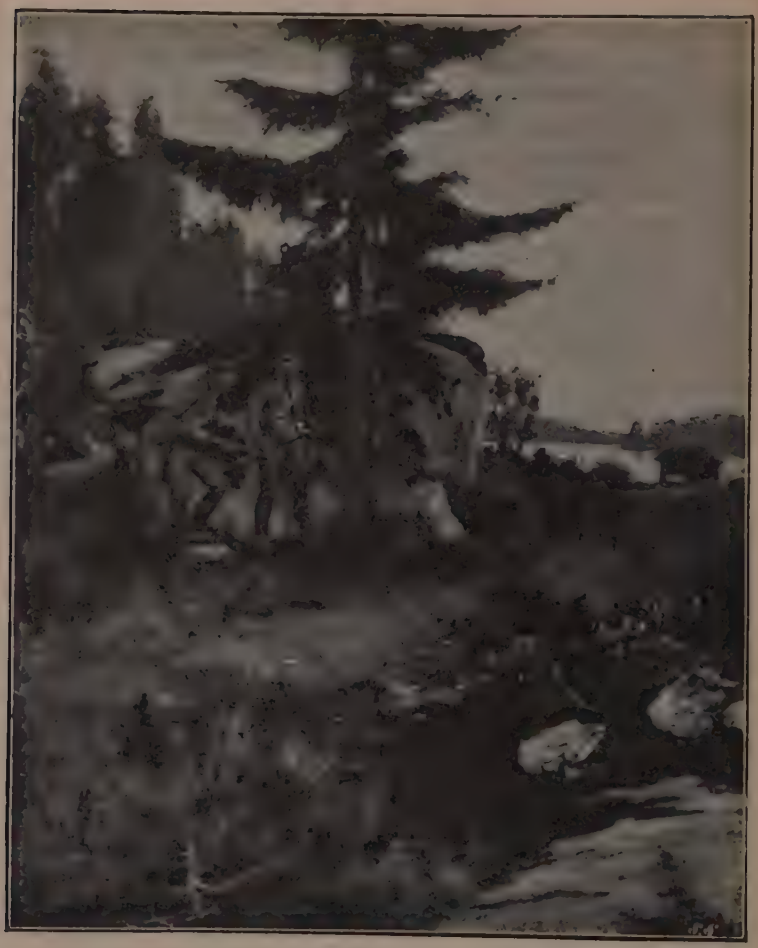

Roth och Spof överfalla en rysk fora.
Teckning av G. Berndtson.

I nära två veckor spelade sålunda Roth och Spof ensamma herrar på sjöarna Ruovesi och Näsijärvi. En av de samtida ryska generalerna intygar, att de härvid försatte den ryske överbefälhavaren i Alavo i ett sådant läge, att han blev nästan utan livsmedel, utan order från högre ort och utan palitliga underrättelser om vad som tilldrog sig omkring honom. Följden blev också, att hans trupper ungefär en vecka

[illegible]

Styrbjörns äntring.

Kampen om Finland under åren 1808 och 1809 fördes inte bara till lands. Både skärgårdsflottornas galärer och kanonslupar samt örlogsflottornas stolta linjeskepp och fregatter manövrerade nämligen utmed finska kusterna och bland Ålandsöarna. Då och då tog man ett nappatag med varandra, men så hårda duster som på landbacken blev det i allmänhet ej till sjös i detta krig. Ett undantag blev dock den händelse, om vilken vi nu skola berätta.

I mitten av augusti 1808 låg svenska flottan vid Örö, ungefär 4 mil västerut från Hangöudd, yttersta spetsen av den långa, smala landtunga, som utgör gränsen mellan Finska viken och Åbo skärgård. Rakt norrut, i Jungfrusund, farleden närmast under Dragsfjärdslandet, låg en mindre eskader, som var förstärkt med en del av skärgårdsflottans båtar. Fiender funnos både norr- och österut. Åt det förra hållet låg en del av ryska skärgårdsflottan, åt det senare en annan del av samma flotta jämte fiendens hela örlogsflotta. Mest närgångna voro dock de fientliga skärgårdsfartyg, som höllo till på Lövöfjärden, ungefär $^3/_4$ mil öster om Jungfrusund. Amiral Nauckhoff, som förde befälet på svensk sida, beslöt därför att ge dem en minnesbeta.

På aftonen den 17 augusti samlades på hans order uppe i Jungfrusund en hel svärm av örlogsfartygens skeppsbåtar. Där voro inalles 14 barkasser och 10 slupar, väl bemannade med matroser samt med soldater, tillhörande Kronobergs regemente. Befälet över det hela erhöll överstelöjtnant von Krusenstierna, flaggkapten vid flottan. Han delade upp sina båtar i tre grupper och tog själv kommandot över den ena, under det kapten Nordenskjöld och löjtnant Dreyer fingo befälet över var sin av de båda andra.

Klockan 10,45 på aftonen började rodden. Det var en lugn och vacker augustinatt men mörk som en sådan kan vara, då månen ej är uppe och sänder sitt silversken över fjärdar och holmar. Man gjorde först en sväng sydvart hän för att mera obemärkt kunna närma sig fienden. Allt gick

under fullständig tystnad och i bästa ordning, tills man svängde in på själva Lövöfjärden, där de ryska fartyg, som skulle överrumplas, lågo för ankar.

Fienden var nu bara ungefär en kilometer borta. Man var upptäckt och måste begagna sekunderna, innan ryssarne hunne bli stridsberedda. Det bar i väg, så det forsade om båtarnas bogar. Beslutsamhet och stridslust fattades ej, även om ordningen kunde varit bättre. Dreyers avdelning följde nämligen ej, som den borde, dennes barkass utan rodde upp i Nordenskjölds eskader, som gick längre åt höger.

Det närmaste fientliga skeppet var hemmema Styrbjörn, ett slags skärgårdsfregatt av de dåtida skärgårdsflottornas kraftigaste fartygstyp. En kabellängd nordost om Styrbjörn låg Hjalmar, även den en s. k. hemmema. Båda hade tills för några månader sedan tillhört svenska skärgårdsflottan men vid Sveaborgs kapitulation kommit i fiendens händer. Utom Styrbjörn och Hjalmar befunno sig på Lövöfjärden även trenne bestyckade briggar, förankrade på ömse sidor om dem.

Amiralsskeppets barkass, där kapten Nordenskjöld befann sig, var den första, som lade ombord med Styrbjörn. Klockan var då 12,45 f. m., och månen hade nyss förut stigit upp vid horisonten. Barkassen hakade sig fast vid babords sida. Utan tvekan äntrade Nordenskjöld och barkassens hela besättning ombord på det fientliga skeppet. Halvdäcket rensades i ett huj från fiender, och sedan gick man till storms mot backen, där ett större antal ryssar hunnit samla sig. Nu blev kampen hård. Det stod hela kvastar av eld ur musköter och pistoler. Sablar, pikar och bajonetter kommo i farten.

De först ankomna fingo emellertid förstärkning. Dristighetens och Fäderneslandets barkasser samt Försiktighetens slup hakade sig på olika ställen fast vid Styrbjörn och avlevererade sina besättningar ombord på denna. Till sist stormades backen och togs, likaså hytten, på vars tak flera fiender tagit ställning. Vid denna stormning blev underlöjtnant Lagerberg sårad i ansiktet av en pik men fortsatte det oaktat att strida som förut. Särskilt berömmer Nordenskjöld i sin rapport löjtnanterna Ruthensparre och Cavallius samt deras kronobergare. Som vana sjömän äntrade de ombord,

och väl där kastade de sig med liv och lust i leken. Ruthensparre föll dock inom kort dödligt sårad i däcket.

Sedan backen var tagen, återstod det s. k. batteriet. Här var det mörkt som i en säck, och eftersom kanonerna voro indragna, var utrymmet mycket ringa. Från batteriet utgick dessutom en mördande musköteld mot de äntrande, under det dess kanoner kraftigt beskötо de svenska båtar, som befunno sig i närheten av Styrbjörn. Nordenskjöld finner ej ord för att beskriva den hårda kamp, som föregick batteriets stormning. Till sist togs det dock, och härmed var motståndet brutet och Styrbjörn i svenskarnes händer. Efter omkring en timmes kamp — klockan närmade sig redan 2 — höjdes de överenskomna tre hurraropen till tecken att segern var vunnen.

Men på annat håll hade det ej gått så bra för de anfallande. De båtar, som stodo under löjtnant Dreyers befäl, hade fått till uppgift att äntra Hjalmar men, som sagt, vid rodden på Lövöfjärden kommit in bland kamraterna i Nordenskjölds avdelning och följt dessa till Styrbjörn i stället. Dreyer själv styrde visserligen med Svalans barkass mot Hjalmars förskepp men följdes därvid av blott en bland sluparna och måste vända om till Styrbjörn för att få med sig de båtar, som av misstag begivit sig hit. Det lyckades emellertid ej varken för honom eller för överstlöjtnant Krusenstierna, som ivrigt bemödade sig att bringa reda i det hela. Kanoner och musköter hade redan kommit i verksamhet och åstadkommo ett öronbedövande oväsen, och så väl befäl som manskap hade gripits av en sådan stridslust och voro så upptagna av kampen om Styrbjörn, att de varken hade ögon eller öron för något annat.

Jo, det fanns en som bibehöll sitt blod kallt, och det var underlöjtnant Clas Cronstedt, som var befälhavare på Camillas barkass. Han uppfattade Krusenstiernas order, tog utom sin egen barkass även en annan med sig och äntrade raskt den av briggarna, som låg närmast till höger om Styrbjörn. Fartyget togs och bogserades lyckligt fram till Jungfrusund.

Några få minuter efter svenskarnes ankomst hade emellertid så väl Hjalmar som de båda övriga briggarna öppnat en häftig eld mot dem. Det sköts med rundkulor och skrot. Avståndet var kort, och manfallet blev därför betydligt. En av

Styrbjörns äntring.
Teckning av J. Hägg.

barkasserna fick en kula i sitt ammunitionsupplag med den påföljd, att detta sprang i luften och därvid åstadkom stor skada.

När Styrbjörn väl var tagen, ansåg man å svensk sida bäst att göra ett slut på den blodiga leken. Hemmemans ankartåg kapades. Större delen av de äntrande fingo återgå till sina egna båtar, som sattes att bogsera Styrbjörn ut från Lövöfjärden. Fartyget led emellertid härvid stora skador av elden från Hjalmars grova kanoner. Till råga på olyckan uppsteg det på morgonsidan en tät dimma. Man tog miste om kursen, och bäst det var satt Styrbjörn på grund. Nästan samtidigt anlände till strandningsplatsen en hop ryska kanonslupar, som öppnade en överlägsen och häftig eld såväl mot Styrbjörn som mot de båtar, vilka skötte bogseringen. Följden blev, att det illa tilltygade fartyget måste lämnas åt sitt öde.

Härmed slutade striden på Lövöfjärden. Så värst stort resultat gav den ju ej, men en sak visade den, och det var, att det ej brast i fråga om vare sig mod eller anfallslust hos de svenska matroser och soldater, som i augustinattens mörker äntrade hemmema Styrbjörn. Många av dem, som deltogo i det våghalsiga företaget, blevo ock föreslagna till att erhålla tapperhetsmedaljen.

Källor: O. G. Nordenskjölds rapport av den 18 augusti 1808 K. A. — Cl. Cronstedts dito av samma dag, M. P. Krusenstiernas av den 19 augusti 1808 båda i Flottans arkiv.

Vilhelm von Schwerin.

Som femtonåring kom Vilhelm von Schwerin över till Finland vid den tid, då kampen där pågick som hårdast. Adlercreutz' segrar vid Lappo och Alavo, Döbelns vid Kauhajoki och många andra blodiga bragder hade visat, att landets försvarare ej uppgivit sin rättvisa sak. Men inkräktarne fingo förstärkningar och gingo med förnyad kraft åter till anfall.

Den 6 september stod Schwerin, som redan var underlöjtnant vid Svea artilleri, på förpost med överstlöjtnant Drufva vid Ömossa, söderut från Lappfjärd och Kristinestad. Han förde befälet över de två 6-pundiga kanoner, som Drufva fått till sin hjälp. I övrigt bestod förposten av omkring 500 man, bland vilka flertalet tillhörde Upplands regemente.

Varken Schwerin eller hans artillerister hade förut varit i elden. Därför väntade de säkerligen med spänning på den dust, som de av allt att döma snart skulle få utstå med de söderifrån påträngande ryssarne. Men anfallet dröjde. I nio dagar och nätter fick den lilla svenska truppen ligga overksam. Nio dygn i regn och rusk piggade just ej upp humöret.

Men så den 6 september på morgonen visade sig äntligen fiendens avantgarde. Det gick till anfall, och Drufva, som ej fann någon god ställning vid Ömossa, drog sig inom kort tillbaka till kullarna strax norr om byn. Här fick Schwerin sitt elddop.

Ryssarne förde fram både infanteri och artilleri, ja självaste livkosackerna gingo till attack. Det var mer än servisen vid Schwerins kanoner kunde tåla. Vettvilla av stridslarmet och de väsande granaterna, som veno om huvudena, sprungo de tillbaka och togo betäckning. Just i det avgörande ögonblicket blev femtonåringen lämnad ensam. Men han tappade ej modet. Skott på skott dånar från det svenska batteriet. Det är Schwerin själv, som laddar, riktar och fyrar av. Han »gör tjänst för fem», är färdig att digna av trötthet men håller dock ut.

Äntligen blir det ett uppehåll i striden. Schwerin begagnar sig härav, springer tillbaka till sina soldater och förehåller dem, hur illa de handlat, som fegt svikit sin plikt. I nästa minut stå alla »som tända ljus», var och en på sin plats. Striden blossar upp på nytt. »Här stupar folk som gräs», men ingenting kan nu tysta det sexpundiga batteriet. Det fyller glänsande sin uppgift att hålla fronten ren från fiender.

Men ryssarne börja så småningom kringgå Drufvas flyglar. Försvararne måste börja återtåget. Det ställer ännu större krav på Schwerin och hans kamrater, än själva striden gjort. Livkosackerna komma nu riktigt i farten. Innan man vet

Arriärgardets strid.
Teckning av A. Malmström.

ordet av, äro de över de retirerande och slunga sina långa lansar mot dem. Men Schwerin har laddat sina kanoner med druvhagel, och för deras skott falla de närgångna som gräs för lien eller fly i förvirring sin väg. Tre gånger å rad upprepas detta. Efter fem timmars kamp och halvannan mils marsch äro Drufva och hans trupper i säkerhet.

Vilhelm von Schwerin var dagens hjälte. Gamle Drufva och hans övriga officerskamrater taga honom i famn, soldaterna hurra, och över hela armén går ryktet om hans bragd. Hans namn är på allas läppar.

Vackrare än den unge officeren kunde ingen ha börjat sin krigarbana. Finska krigets skald, Johan Ludvig Runeberg, har skildrat hans elddop i en av sina vackraste sånger:

Och överstelöjtnant Drufva, han stod
bekymrad nu:
»Här dugde ej att ha sprucket mod,
det brast i tu.
Nu ser jag fienden rycka an,
mångdubbelt starkare kommer han,
och order har jag att stanna
och slåss till min sista man.

Och hade jag helst vid kanonerna där
en veteran,
en man, som vant sig att bruka gevär,
en krutsprängd fan;
men nej, en yngling, spenslig och fin,
en femtonåring, en grev Schwerin,
skall svara för batteriet.
Vad håller en sådan för min?»

Han red till ynglingen hän med hast,
sin hand han bjöd:
»Min vän, snart spelas här höga kast
om liv, om död,
död, säker död, om Ni står er slätt,
men liv, kanske, om Ni siktar rätt.
Dö, leva, det får Ni, herre,
men vika — nej, pass för det!

Jag ser Er stå här så späd och vek,
i storm ett rör;
Ni har ej prövat en sådan lek,
min sorg det gör.
Den leken leks ej till tidsfördriv,
så känn på hjärtat och svar mig giv:
Skall Ni våga i dag, om det gäller,
blankt offra Ert unga liv?»

»Herr Överstlöjtnant, Ni drar ert svärd
med årbräckt hand
och vågar dock bjuda Ert liv som gärd
för kung och land;
jag har ett liv i sin styrkas vår,
det bott i mitt hjärta blott femton år,
säg, skall jag ej våga det bjuda?
Jag vill se, vem min gärd försmår!»

Den gamle Drufva, han spände sin blick:
»Det där klang stål!
De orden, herre, de slogo ej klick,
de råkte mål.
Så må jag kalla Er vek ej mer,
men tacka Gud, att han gett mig Er,
ty hjärtat är det, ej armen,
till slut dock, som kraften ger.»

Snart ljödo kanonerna, ynglingen stred
sin första strid.
Hans folk, svårt härjat, till flykt sig spred,
han själv höll vid.
Hans batteri var hans härd, hans hem,
han skötte dess eld, han tjänte för fem!
Där kom en skara kosacker,
han svedde skägget på dem.

Han fick ett ögonblicks rast, han sprang
hän till sitt folk,
hans ord bröt sinnen, hans stämma klang
en vredens tolk.
En stund blott än, och sig allt förbytt:
i strid var åter hans trupp, som flytt,
han själv vid den älskade härden
och elden i fart på nytt.

Och Drufva han såg med förundran uppå,
fast långt ifrån:
»Ett mästerstycke jag kalla må
slik lärospån.
Vinns sådan ära med första språng,
vad hinner han ej, om hans tid blir lång?
Gud skydde den ädle gossen,
han för arméer en gång.»

Men dagen slöts, och dess kamp bröts av —
då kom Schwerin;
han stått mot svallet av stridens hav,
fast späd och fin.
Då han kom med kanonerna åter i hamn,
då ropade grånade kämpar hans namn,
och vid högt hurra slöt Drufva
den tappre i faderlig famn.

Åtta dagar efter återtåget från Ömossa är Schwerin åter i elden. Man har fått ögonen på femtonåringen och vet att använda honom, där fara hotar. Återigen äro han och hans båda 6-pundingar tilldelade en förpost, men denna gång är den utsatt väster om Oravais, mellan södra fjärden med samma namn och Lillträsket. Schwerin har ställt sina kära kanoner strax öster om den punkt, där vägen går över bäcken, som förbinder nämnda träsk med fjärden. De flesta av hans stridskamrater tillhöra Hälsinge regemente.

Den 14 september ingick med klar himmel. Det var i morgongryningen, som fienden här gick till anfall; och Kulneff, som förde befälet på ryska sidan, sörjde efter vanan för att det hela gick med eftertryck. Han sände från början både jägare och annat infanteri, både kanoner och haubitser i elden. Men Kulneff fick svar på tal. Överste von Platen, som förde befälet på svensk sida, omtalar, att »vårt artilleri på ett utmärkt sätt gjorde affären livlig, dödande och verksamt genom de säkra skott, som skänktes fienden».

Innan den egentliga striden började, hade Schwerin redan gjort en nära bekantskap med fiendens kulor. Ivrig att utspana denne, befann han sig ett stycke framför kanonerna, då det small ett skott och en kula genomborrade hans mössa samt bedövade honom för ett ögonblick, så att han föll omkull. I nästa stund är han dock åter på benen, rycker till

sig en musköt från en närstående soldat och fäller med ett välriktat skott till marken den ryss, som skjutit på honom.

Tvenne gånger under denna morgon måste svenskarne vika något tillbaka, varvid Schwerins kanoner, som hela tiden bibehöllo sin plats i infanteriets eldlinje, »genom sina säkra skott skaffade de tillbakagående trupperna luft».

Skogsstriden blev långvarig. Förposten fick förstärkningar, ena gången av en ny hälsingebataljon, den andra av jägare från Upplands och Västmanlands regementen samt en mindre avdelning savolaksare. Till sist — klockan närmade sig då 11 på förmiddagen — kom dock order, att man skulle draga sig tillbaka mot den ställning, som armén under tiden börjat besätta söder om Oravais' by. Det var hög tid, ty förpostens vänstra flygel var redan kringgången, och inom kort skulle återtåget ha varit helt och hållet avskuret.

Även nu stod batteriet kvar i det längsta och uppehöll fienden. Men just då det skall börja återtåget, faller Schwe-

Schwerins återtåg.
Teckning av Olle Hjortzberg.

rin till marken träffad av en kula. Han förlorar sansen, och fiender störta redan fram för att taga honom till fånga. Den fallne kvicknar dock genast till igen och hör då en av sina artillerister ropa, att batteriets reträtt redan är avskuren. Den underrättelsen ger honom krafterna åter. Han kastar sig upp på en av hästarna i anspannet — hans egen hade tidigare fallit för en kula — och ropar: »Kamrater, följ mig!» Kanonerna sättas i rörelse, farten ökas till galopp, och under hurrarop köra de genom den ryska linje, som med påskruvade bajonetter redan står i deras väg. Schwerins kappa genomborras av tre kulor. Flera av servisen få göra bekantskap med de ryska bajonetterna. Men framåt går det, och några få sekunder efteråt är man i skydd bakom egna linjer, där generalerna Adlercreutz och Vegesack betyga den tappre ynglingen sitt tack för ett gott dagsverke.

Men ännu är detta ej fört till slut. Slaget vid Oravais ändades ej, förrän mörkret redan sänkt sig över nejden; och innan dess kom Schwerin än en gång i elden. Han blev ånyo sårad och måste föras ur striden till en närbelägen stuga. Men när fiendens kulor letade sig väg även hit, tog en officer honom på sina axlar och bar honom bort från slagfältet.

De sår ynglingen erhållit voro ej dödande. Han kunde följa sina kamrater på deras återtåg men angreps av fältsjukan och dog den 29 september. På Kalajoki kyrkogård fick Vilhelm von Schwerin sin grav, och här ha minnesgoda finnar rest en vård. Bland de vackraste av svenska krigarminnen skall det minne räknas, som han lämnat åt kommande släkten.

Även om Vilhelm von Schwerins sista strid har Runeberg diktat:

Den unge hjälten, hans namn gick opp
med tidig glans.
Ej sågs en bana mer ljus av hopp,
mer skön än hans.
Hur blev den banan ej kort ändå!
Ett månvarv hunnit ej halvt förgå,
när till närmaste griftvalv vägen
var måttet på den också.

Dock än ett minne åt sägn och sång
han hunnit ge.
En strid han kämpat ännu en gång,
den skönaste,
förr'n döden nådde hans unga barm,
förr'n pulsen stelnat, som slog så varm,
förr'n, fåfängt vinkad av bragden,
låg vissnad hans domnade arm.

Det var, när Oravais' blodiga dag
till sorg gick opp,
när segern själv blev ett nederlag,
som bröt vårt hopp.
Då, säger man, strålade klarast hans mod,
då träffade säkrast hans vingade lod,
då eldades varmast kanonen,
när han stänkte den röd med sitt blod.

Då, säger man, hade han dignat ned
till sist vid den
men kringränd rest sig mot fiendens led
med svärdet än
och ropat sin skara och ilat förut
och brutit sig bana och huggit sig ut
och fallit först, när de sina
kringjublad han nått till slut.

Han hade sitt sextonde år ej nått,
på bår re'n lagd.
Långt var det liv dock, han leva fått
om liv är bragd.
Ack, mången gånat i ärans glans,
som fäst med glädje sin strålande krans
på den femtonåriges hjässa,
om i byte han vunnit hans.

Han hade sitt sextonde år ej nått,
ja, ung han dog;
dock sörjde en blödande här hans lott,
själv prövad nog;
dock stod kring hans läger i tyst förbund
av krigets ädlaste kämpar en rund,
och vad för de tappre han varit,
det syntes i denna stund.

Ej veklig klagan, blott saknad tung,
blott sorg var spord.
Till hjältens ära, som dog så ung,
ej föllo ord;
men Vegesack prisade livets vår,
och Adlercreutz smekte den bleknades bår,
och ur Drufva såg man pressas
rart vin — en stor, klar tår.

Källor: W. von Schwerin till sina föräldrar den 17 september 1808 (tr. i J. R. Danielson, Finska kriget och Finlands krigare 1808—1809). — Generalstabens krigshistoriska avdelning, Sveriges krig åren 1808 och 1809, femte delen I.

Schwerinsmonumentet vid Tärna.

Motanfallet vid Oravais.[1]

Klockan var 11 på förmiddagen, när den svenska förposten återvände från striden i passet mellan Oravaisfjärden och Lillträsket. Huvudkrafterna voro då som bäst i färd med att intaga sina platser för den blivande striden.

Det var en stark ställning, som Adlercreutz här lät sina trupper besätta. Högra flygeln stod på den dominerande bergshöjden söder om Oravais och stödde sig sålunda mot fjärden. Härifrån sträckte den sig i sydlig riktning 2—3 kilometer utmed höjderna och skogsbrynet öster om Fjällån. Det dröjde emellertid ej länge, innan ryssarne voro framme i det motsatta skogsbrynet och striden åter blossade upp.

»I det ögonblick vi intogo vår plats i linjen», skriver fänrik Carl Johan Ljunggren vid Västmanlands regemente, »var striden redan i full gång nere på ängarna, tummelplatsen för så väl svenska som ryska jägare.[2] Tusentals gevärsskott smattrade å ömse sidor om ån hela fjärdingsvägen bortåt. De under gårdagen inredda höladorna (de lågo på ängarna vid ån) hade redan garnisoner, vilka tappert besköto ryssarne. Lätta krutröksmoln lågo liksom ett täcke över den gröna slätten, där krigare krälade som myror.

Just i detsamma vi uppmarscherade, öppnade också kanonerna sin fruktansvärda eld, företrädesvis mot den punkten i skogsbrynet, där landsvägen, krökande över slätten nedom Oravais, förlorade sig i granskogen, ty där deployerade[3] ryska kolonnerna för att längs skogskanten formera linje. Grant var att beskåda denna manöver, varvid de vita remtygen och de blänkande gevären, återstrålande i solskenet, framglänste mellan de gröna träden. Ryska artilleriet svarade lika flinkt å sin sida, så att kanonaden blev den starkaste jag ännu hört. Vårt artilleri ägde likvisst anvantagen[4] över det lägre stående ryska, vars kulor anställde en förfärlig konsert över våra huvuden.

[1] Se skiss å sid. 440.

[2] Den västmanlandsbataljon, som deltog i slaget, och vid vilken Ljunggren tjänstgjorde, stod i skogsbrynet 300 m. nordost om bron över Fjällån.

[3] Utvecklade sig.

[4] Fördel (i ställning).

Men om dessa kanonkulor icke tillfogade oss annan skada än att avklippa topparna på de tunnsådda lövträden i bergsbacken och låta dessa nedregna över våra huvuden, så voro granaterna så mycket mer ohövliga: 10 à 15 sådana nedslogo i närheten av vår bataljon och förpassade vid kreveringen några av de våra till evigheten.»

Trenne gånger gingo ryssarne denna middag till anfall, än på enskilda punkter, än utefter hela linjen, men för varje gång måste de draga sig tillbaka med oförrättat ärende. Västerbottningar och finnar, vilka stodo längst söderut, gingo vid ett tillfälle också de till anfall men måste liksom fienden vända tillbaka till sina ställningar.

Efter det tredje ryska anfallet, som utfördes vid 2-tiden, igångsatte Adlercreutz ett motanfall ur ställningens högra flygel. Det utfördes av en bataljon ur Västmanlands och en ur Upplands regemente, understödda av två kanoner. Västmanlänningarne framryckte härvid omedelbart söder om vägen till Vasa, upplänningarne norr om samma väg. Fänrik Ljunggren, som denna dag förvärvade sig tapperhetsmedaljen, beskriver de sinas anfall sålunda:

»Manövern utfördes högst gravitetiskt. Vår bataljon öppnade balen. Vi ryckte an mot ån. På den tiden förstod man icke att anfalla i kolonn. Vår gamle major lät därför fanrotarna få riktpunkt och kommenderade på exercismanér en ordentlig linjemarsch över ängarna, vartill ryska kanonkulorna sjöngo takten, under det de bortsopade hela rotar av de våra. Icke förty klevo vi manhaftigt på med all ackuratess i rättningen, ända tills vi voro nära de aktiva jägarne, som vid vårt annalkande kastade sig bakom vår linje och följde efter. Numera voro vi inom skotthåll för ryssarnes musköterield, som åstadkom långt värre förödelse än de med densamma uppspäckade kanonkulorna. Den verkade förstörande på det ringa avståndet. Soldater stupade hoptals antingen döda eller illa sårade; även flera officerare föllo. Härigenom blev bataljonens vänsta flygel utan befäl; också började 7:e och 8:e plutonerna släpa efter linjen i ett slags oreda. — 'Framåt gossar!' ropade majoren, gående mitt framför bataljonen, och ropet förvandlade sig i ett skallande hurra utåt linjen. På sådant vis nalkades vi åbrädden. Där gällde det att komma

över vattnet; och se, det var inte så lätt! Till en början råkade vår vackra linjemarsch att inställa sig själv vid den rast, som naturligtvis måste föregå passagen över det våta elementet. Ån var så pass djup, att några våghalsar höllo på att drunkna, emedan de utan behörig varsamhet plumsade ned i vattnet. Bra hårt syntes det oss att vänta döden både av vatten och eld ... För min del fann jag mig befogad att begagna ett strategème[1] sedan skolåren. Jag tog nämligen med biträde av en gärdselstång ett skutt över hela ån utan att det ringaste få fotbad, såsom mina vadande herrar kamrater. Småningom lyckades något var att praktisera sig över med undantag likväl av ett par så tungfotade, som alls inte kunde besegra svårigheterna, ibland dem vår hederlige major, som också från den stunden tappades bort för resten av dagen. Närmaste följden av hans uteblivande var den, att ingen linjemarsch mera ifrågakom, kanske också av det skälet, att det alldeles otroliga kulregnet från fientliga bataljonerna i skogsbrynet just inte medgav att tänka på något alignement.[2]

Envar skyndade framåt med görligaste hastighet, ty vi märkte, att vi råkat komma mitt i gapet av ett fruktansvärt artilleri, understött av ett par infanteribataljoner. Kanonerna sprutade kartescher, som kastade i luften höga strålar av dy och förhjälpte en mängd av de våra till evig vila. Skrik och jämmer ökade dödens fasor. Omöjligt skulle jag bjuda till att måla den pinsamma känsla jag rönte, då jag under framrusandet kom en kanon så nära, att jag kunde se luntan föras på fänghålet och i detsamma omhöljdes av den ur mynningen utfrustande elden och röken, så att jag inte visste, var jag var hemma. Verkan av detta sista skott var sådan, att vårt anfall för ett ögonblick förlamades: halva plutonen kastades till marken, de oskadde föllo över de stupades kroppar, men lyckligtvis voro vi nu vid målet. Artilleriet kom likväl undan. Föreställarne hakades fast vid kanonerna med oförliknelig hast, och det bar utav i värsta galopp över stenar och trädrötter, just som våra soldater räckte ut händerna att nappa tag i ekipaget. Ryska infanteriet avvaktade icke heller vårt

[1] Krigslist, knep.
[2] Rättning.

Svenskarnes sista anfall.
Teckning av M. Adlercreutz.

bajonettanfall; det tog till fötterna i sällskap med kanonerna. Vi sågo inte mer av hela herrskapet än skymten av deras vita byxor, som skymtade mellan träden, ehuru vi följde efter i snabbaste språng.»

* * *

Så lyckades då västmanlänningars och upplänningars raska anfall vid Oravais. Det drog med sig övriga i striden deltagande svenska och finska trupper, och inom kort stod man åter framme i passet mellan Oravaisfjärden och Lillträsket. Här kämpades det sedan till fram på eftermiddagen. Men ryssarne erhöllo undan för undan förstärkningar, och till sist bröts svenskars och finnars motståndskraft. De måste gå tillbaka till Oravais-ställningen igen.

Vid detta återtåg trängde ryssarne på, så att en del av trupperna norr om landsvägen drevs ut på udden, som här sticker ut i fjärden, och fick sin återtågsväg avskuren. Men ge sig ville ingen. Beslutsamt sökte de bryta sig igenom.

»Aldrig var ett bajonettanfall mera förfärligt och tillika mera mördande», säger en samtida berättare om denna genombrytning. Flertalet av deltagarne lyckades också komma igenom fiendens skaror. Av dem som trängts längst ut på udden blevo dock en del övermannade, andra, särskilt vid Hälsinge regemente, kastade sig i vattnet och summo över viken.

Soldaten n:r 87 Rolff vid Livkompaniet av Upplands regemente hörde till dem, som blevo fångna; men han rymde redan samma afton och tog sig, även han simmande, över till Oravais-sidan och inställde sig, fast utan både kläder och vapen, ånyo vid sitt kompani.

Slaget slutade ej förr än på sena kvällen. Då var det slut med motståndskraften hos svenskar och finnar, och de måste anträda återtåget. »Segern själv blev ett nederlag», säger skalden. Men även nederlagen kunna gömma på krigarbragder, lika vackra som segerns.

Källa: Desamma som för föregående berättelse och dessutom: Carl Johan Ljunggren, Skildring av Krigshändelserna i Öster- och Västerbotten 1808—1809.

En krigarhustru.

I Gräddö hamn vid Kapellskär nära Norrtälje rådde det ett rörligt liv i slutet av juli och början av augusti 1809. Här inskeppades då som bäst större delen av de trupper, som under amiral Pukes befäl skulle i största hemlighet sjöledes avgå till Västerbotten. Efter Finlands erövring hade nämligen ryssarne detta år i norr trängt över gränsen till det egentliga Sverige och bemäktigat sig kuststräckan norr om Umeå. En styrka på flera tusen man stod redan söder om Ume älv. Puke skulle försöka att obemärkt föra sina trupper upp genom Bottenhavet och landsätta dem på kusten någonstädes norr om fienden, avskära dennes återtåg och med hjälp av den svenska armé, som tidigare sökt hejda honom, klämma ryssen mellan sköldarna.

Bland dem, som här vid Gräddö gingo ombord på örlogsskeppen, var även soldaten Servenius vid Drottningens livregemente. Han hörde till dem, som fingo sig plats anvisad ombord på självaste amiralsskeppet, »Konung Adolf Fredrik». Hit smög sig samtidigt med honom en mystisk främling. Om han var i uniform eller ej förtäljer icke historien, men säkert är, att han ej var beväpnad och ej stod upptagen i några rullor eller styrkebesked. Antingen måtte främlingen ha varit mycket förslagen eller ock kontrollen slapp, ty han fick utan vidare följa med, då seglen en dag i början av augusti hissades och flottan satte kurs mot norden.

Till en början hade man motvind, och först under de båda sista dagarna kom vinden från rätt håll. Men då rådde det tjocka i stället, så att man långa stunder ej kunde från det ena fartyget upptäcka det andra. Puke satte emellertid allt på ett kort. De större fartygen togo de mindre på släp. Segel efter segel sattes till, och man stävade gladeligt på vinst och förlust fram genom farleder, som de svenska sjömännen föga eller alls icke kände till. Och på eftermiddagen den 16 augusti kunde man utan missöden låta ankarena söka botten i Ratans hamn, ungefär 5 mil norr om Umeå.

Nästa dag fördes trupperna i land och fingo anträda marschen mot Umeå. Men de kommo bara halvvägs till Sävar by vid ån med samma namn. Där mötte underrättelser om fienden, som kommo general Wachtmeister, landstigningskårens befälhavare, att avbryta marschen.

Den 19 om morgonen ryckte ryssarne fram mot Sävar. De första skotten smällde vid 6-tiden. Det var en liten postering vid ett vad 7 km. söder om byn, som först blev anfallen. En halv timme senare började allt fler trupper komma i elden.

Slaget vid Sävar utkämpades på båda sidor om ån. På den västra mötte motståndarnes huvudkrafter varandra. Å svensk sida kämpade här sörmlänningar, jönköpingar, västmanlänningar, kronobergare och livgrenadjärer. Hade de blivit anförda lika beslutsamt som de kämpade, skulle de kanske ha segrat. Så skedde dock ej, och följden blev att svenskarne drevos tillbaka över ån.

Om en av Södermanlands regementes bataljoner berättas det från denna strid följande. Den stod i samlingsform tvärs över vägen, som ledde till Umeå, och anfölls här av mycket överlägsna fiender men spärrade dock i en och halv timme passagen för dem. Härvid satt översten, som själv förde befälet över bataljonen, under främsta ledets gevär. Gick en salva ej som den borde, så grep han in och kommenderade, oberörd av fiendens eld, handgrepp på handgrepp, tills pojkarne visade sig fullt lugna igen; och sedan kunde han vara säker på att nästa salva skulle gå reglementsenligt. Säga vad man vill — det ligger äkta krigarkynne i det där.

Men nu till den mystiske fripassageraren på amiralsskeppet. Liksom ombord så följde han även till lands den avdelning, där Servenius befann sig. Drottningens livregemente hade redan föregående dag sänts söderut från Sävar, på åns östra strand. Den gångna natten hade varit kall, som en augustinatt i Norrland ofta är. Vid åttatiden på morgonen kommo även Servenius och hans kamrater i strid. De befunno sig då på det skogklädda s. k. Finnberget 7 km. söder om Sävar. Till en början gick allt utmärkt, och fienden vräktes med Livgardets och andra truppers hjälp söderut ända ner mot en gård, som heter Ytterboda. Värre såg det ut, då

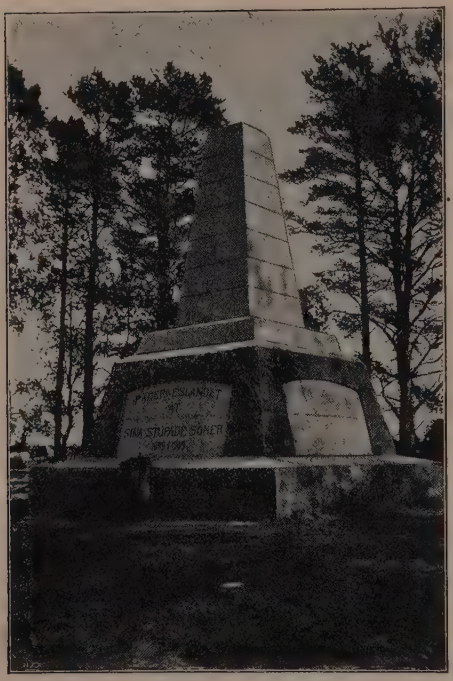

Sävarmonumentet.

svenskarne sedan blevo anfallna även i ryggen; men även nu redde de sig gott, tills order på eftermiddagen kom om återtåg.

Servenius blev avdelad till en s. k. jägarkedja och kom i den täta skogen i häftig eldgivning med fienden. Men den obeväpnade främlingen följde honom det oaktat lika troget som förut. Vapen tycktes han ej kunna bruka, ty annars kunde han ju lika gärna ha kämpat med i jägarkedjan. Nu gick han i stället omkring och samlade upp ammunition från fallna fiender och bar sedan fram den till Servenius och dennes sidokamrater, som därför, tack vare honom, kunde göra dubbelt skäl för sig.

Men så kom där en fiendekula och fällde Servenius död till marken. Främlingen tycktes i första ögonblicket överväldigad av förtvivlan men repade mod igen och började åter sitt självtagna, farliga värv ivrigare och med större dödsförakt än någonsin. Han gav ej tappt, förrän elden tystnade och återtåget börjat.

Några dagar senare voro trupperna tillbaka ombord på fartygen. Alltjämt följde främlingen med. Men nu visade han en så otröstlig sorg, att hans kamraters misstankar blevo väckta. Kunde det väl vara en man, som sörjde en stupad vän på detta sätt? Till sist tog man främlingen i förhör, och sanningen kom i dagen. Det var en kvinna, maka till soldaten Servenius, som förklädd följt denne ut i kriget och troget stått vid hans sida intill det sista. För den tapperhet hon

ådagalagt vid Sävar blev hon sedan föreslagen till att erhålla medaljen för tapperhet i fält, och troligen fick hon den också.

Källor: G. Boijes rapport av den 6 september 1809. K. A. — Ad. Lindström, Öfveramiralen friherre Pukes expedition till Vesterbotten år 1809.

En duktig intendent.

»Maten är halva födan» säger ett gammalt ordstäv. Skåningen lär vilja ha »möen mad» och» mad i rättan tid», och liknande anspråk ha vi nog lite var. Blir denna önskan uppfylld, är allt gott och väl; men föga anar den oinvigde, då köttet och potatisen eller fläsket och ärterna puttra över kokgroparna, hur mycken omsorg och energiskt arbete som ofta ligger bakom detta angenäma sakförhållande. Det är med intendenterna som med husmödrarna: deras arbete sker mest i det tysta och blir därför lätt underskattat. Och dock gäller det ofta för dem att »göra det omöjliga möjligt» att, där ingenting synes vara att få, trolla fram livets nödtorft åt tusenden, som annars skulle få svälta.

Vid hären i Finland, där man enligt ett åsyna vittne led »brist på allting utom mod» verkade under 1808 en intendent vid namn Gustav Fredrik Klingstedt, som säkerligen i högre grad än de flesta andra gjorde sig förtjänt av de sinas tacksamhet. Han räckte visserligen ej till överallt men gjorde dock ofantligt mycket för att lindra nöden och avhjälpa bristerna. Se här några exempel.

Efter segrarna vid Sikajoki, Revolaks och Pulkila stodo Finlands försvarare i maj 1808 beredda att rycka söderut för att med sitt blod återköpa de områden, som redan måst uppgivas åt fienden. Men man kunde föga uträtta, innan förplägnadsfrågan någorlunda blivit löst. Klingstedt skyndade därför till Västerbotten och lät här utskriva de förnödenheter, som i första hand erfordrades. Sedan dessa på den korta tiden av sexton dagar samlats i Torneå, avgick han därifrån söderut med en förplägnadstransport om 500 hästar. De första

11 milen gick färden fram över det frusna Bottenhavet, men därefter blev isen osäker och förnödenheterna måste omlastas på farkoster, som sedan förde dem till de kusttrakter, där trupperna befunno sig.

När motgångarna återigen hopade sig kring Finlands tappra försvarare och dessa i september började sitt dystra, mödosamma återtåg mot svenska gränsen, räddade Klingstedt mitt för fiendens näsa de förråd, som för arméns räkning hopats i Vasa. De kommo sedermera de svenska trupperna till godo och bidrogo i hög grad till att lindra nöden bland dem.

På några dagar undanförde han samma höst från Uleåborg 1,800 lass med persedlar och krigsmateriel, som annars skulle ha kommit ryssen till godo. Sin vackraste bragd lär dock Klingstedt ha utfört, då han våren 1809 lurade fienden på det stora förråd, som samlats i Skellefteå. Den finska armén hade nyss förut uppgivit striden och fått återvända till sitt land. Skellefteåförrådet skulle enligt kapitulationsvillkoren tillfalla segraren. Men detta ingick ej i den duktige intendentens beräkningar. Av f. d. sjuka krigare samlade han en styrka om 500 man och redde sig att försvara förråden. Sedan detta var gjort, tilltvang han sig fordon och hästar från traktens bönder och hann verkligen i tid rädda den värdefulla krigsmaterielen söderut.

Källa: Lsm, En intendent från finska krigets dagar (Meddelanden från I arméfördelningens intendentursällskap 1908 n:r 6).

Vendes artilleri under 1813 års fälttåg i Tyskland.

Under det minnesvärda året 1813 stod nästan hela Europa under vapen mot Napoleon, Frankrikes maktlystne kejsare, som nu i många år handskats med folk och länder, såsom om de varit till endast för att tjäna hans syften.

De svenska trupper, som deltogo i detta krig, tilldelades den s. k. nordarmén, vilken förutom dem bestod av preussare och

ryssar. Befälhavare var Sveriges kronprins, Karl Johan. Omständigheterna gjorde emellertid, att svenskarne endast vid ett fåtal tillfällen fingo visa vad de dugde till. Ett undantag härifrån bildade dock Vendes artilleriregemente, som gjorde vackra insatser i de stora drabbningarna vid Gross-Beeren, Dennewitz och Leipzig.

Slaget vid Gross-Beeren.

Tidigt på morgonen den 23 augusti var striden vid Gross-Beeren i full gång. Överste von Cardell, Vendes artilleriregementes chef, befann sig jämte svenske kronprinsen och flera generaler på en väderkvarnshöjd, varifrån största delen av slagfältet kunde överskådas. Plötsligt märkte översten, att några preussiska regementen höllo på att tagas i flanken av fransmännen, vilka i skydd av en större skogsdunge anträtt en kringgående rörelse. Han anhöll då hos kronprinsen, att ridande batteriet under kapten von Mühlenfels måtte få inrycka i ställning och beskjuta den överflyglande fientliga kolonnen. Karl Johan tvekade länge på grund av fiendens stora överlägsenhet, men till sist biföll han dock överstens begäran.

Nu skyndade man till batteriet, det blåstes »till häst», och i skarp trav bar det av utför den branta backen ned till byn Rühlsdorf. Under tiden hade den fientliga kolonnen gjort halt och formerat sig på linje med 16 kanoner och infanteri i luckorna mellan kanonerna.

Översten låter kanonerna sluta tillsamman, så att anspannen stå nästan intill varandra. Därigenom kommer batteriet att framifrån se ut som en avdelning kavalleri. Nu kommenderas »framåt marsch», och med ett tyst »Förfäras ej, du lilla hop», framrycker batteriet i sträckt trav mot fransmännen. På 475 meters avstånd från fienden kommenderas halt och avbröstning, och kanonerna öppna en förhärjande eld. För det franska artilleriet var avståndet däremot för kort att öppna eld på — översten visste, att detta aldrig sköt på mindre än 600 meters avstånd. En sänkning i terrängen, som gynnade det svenska batteriets ställning, bidrog dessutom till, att de flesta av fiendens kulor gingo över de svenska artilleristernas huvuden, me-

dan däremot det ridande batteriets skott träffade så väl, att två av fransmännens kanoner blevo förstörda.

Men hur kunde väl fransmännen, undrar man, låta det ridande batteriet komma sig så nära inpå livet utan att lossa ett skott? Denna fråga har besvarats av en fransk artilleriofficer, som blev tillfångatagen under striden. Hans landsmän hade tagit batteriet för kavalleri, emedan det framryckte så nära inpå fienden; och dessutom trodde man till en början, att de framstörtande svenskarna voro överlöpare, ty sådana, särskilt tyska frikårer, kommo alltjämt men övergåvo också fransmännen vid första motgång.

När fienden emellertid ej med sina till antalet dubbelt överlägsna kanoner förmådde bringa batteriet till tystnad, sändes skyttelinjer in i småskogen till vänster om detsamma, och genom deras eld tvingades svenskarne slutligen att draga sig tillbaka.

Om denna reträtt berättar löjtnant Tauson följande: »Min högra förhäst blev dödsskjuten, just som vi skulle sätta oss i marsch, och detta höll på att kosta oss en av våra kanoner, emedan de franska skyttelinjerna, som rusade fram ur skogen, redan voro oss helt nära. Slutligen lyckades vi dock få linorna avhuggna, varigenom det blev oss möjligt att kasta undan hästen och sätta oss i galopp för att upphinna de fem övriga pjäserna, som redan vid första marschsignalen satts i starkaste fart. Överste Cardell och kapten Mühlenfels, som befunno sig bredvid kanonen, befallde marsch, men då befanns min avdelningstrumpetare vara i förskräckelsen bortriden med min häst. Till all lycka fick jag tag i en laddtygsbygel, och på så sätt följde jag springande kanonen, sam sattes i stark fart, tills vi hunnit fram till våra kamrater, som hade gjort halt. Där satt min trumpetare helt lugn med min häst och omtalade, att han ridit bort med densamma, emedan jag var skjuten.»

Genom det svenska batteriets ingripande i striden blev den överflyglande rörelsen från fransmännens sida omintetgjord, och de preussiska regementena räddades från en säker undergång. Men icke nog härmed: Karl Johan fick också tid att sända några regementen mot de kringgående fransmännen, så

att dessa i sin tur blevo icke blott överflyglade utan till större delen tillfångatagna.

Under striden hade löjtnant Hennigs blivit sårad. Det tillgick på det sätt, att en karteschkula söndersplittrade sabelbaljan, och att bitarna av densamma inträngde i låret, sidan och armen. Det hindrade honom emellertid ej från att deltaga i striden till dess slut och sedermera rida till generalen med rapport om densamma.

I sin tjänsterapport över denna strid säger överste Cardell bland annat: »Batterichefen, kapten von Mühlenfels, vars häst blev dödligt sårad, ävensom övriga officerare och truppen hava på förut sedvanligt sätt utmärkt sig genom köld och rådighet, och fienden har erhållit ett litet prov på det svenska artilleriets verksamhet.»

Dennewitz.

Den 5 september kom armén till slottet Rabenstein, där man slog läger. På aftonen samma dag fick emellertid det ridande batteriet befallning att åtfölja kavalleriförde lningen, som skulle marschera mot Dennewitz. Denna by låg 30 km. från Rabenstein, och i trakten av densamma befunno sig fransmännen under marskalk Ney. Någon vila blev det således icke den natten utan i stället en ytterst svår marsch över fält, betäckta med djup sand.

Fram på förmiddagen kom batteriet till en liten insjö, där de uttröttade hästarna fingo släcka törsten. Men knappt var detta gjort, förrän general Adlercreutz kom ridande med sin stab och befallde kapten Mühlenfels att följa sig med batteriet. Det kommenderades åter trav, och i denna takt körde man omkring en halvmil på en med djup flygsand belagd väg. Genom den ständiga rörelsen uppdrevos nästan outhärdliga dammoln, och den fina sanden trängde in överallt, i näsa, ögon, öron och innanför kläderna, där den i förening med värmen förorsakade en pinsam klåda. Efter framkomsten till slagfältet gick batteriet genast i striden och deltog i den till slutet. Fiendens överlägsna artilleri måste lämna den ena ställningen efter den andra och upplöstes småningom i vild flykt. Men ännu kunde man ej tänka på vila. Förföljandet återstod.

Fram över fält, beströdda med fallna och sårade, susade det svenska ridande batteriet. Gråa av damm, nedstänkta av blod, allvarsamma och orubbliga, sutto artilleristerna på sina hästar och lavetter. I denna trupp var den menige lika tapper som batterichefen. Där fanns ingen tvekan. Vad rädsla ville säga, visste ingen. En enda tanke behärskade alla, drev alla framåt, och tanken var — seger!

Först på aftonen slutade förföljandet, och då voro både karlar och hästar så uttröttade, att batteriet ej förmådde röra sig i hastigare takt än skritt, oaktat varje kanon var anspänd med åtta hästar. Under oupphörlig strid hade man ryckt fram omkring tjugo km. — och detta efter föregående dagens och nattens ansträngande marscher.

Löjtnant Tauson blev på morgonen sårad av en muskötkula. Han deltog likväl i striden till dess slut, men när han på kvällen steg av hästen, sjönk han av mattighet till marken.

Kapten von Mühlenfels, som var nödsakad att i det olidliga dammet och hettan själv kommendera batteriet, emedan hans trumpetare redan vid stridens början blev svårt sårad, ådrog sig en elakartad lunginflammation, vilken tvang honom att intaga sjuksängen. Till den lantgård, där han låg, kommo sedermera några franska soldater; och när de hörde, att han var svensk officer, vräkte de omkull sängen, plundrade hans kappsäck samt misshandlade hans uppassare, så att denne ej förmådde hämta hjälp åt sin herre, som, oförmögen att röra sig, fick förbliva liggande på det kalla golvet.

Följande dag var kapten von Mühlenfels icke mer. Fäderneslandet hade förlorat en av sina tappraste söner, regementet en blivande chef och kamraterna en ädel vän.

Chef för ridande batteriet blev nu kapten Charpentier, en duktig officer, på vars bröst guldmedaljen för tapperhet i fält redan blänkte.

I det förslag till belöningar, som preussiske generallöjtnanten von Bülow insände till kronprinsen, säger han bland annat: »Särskilt vill jag till Hans Kungl. Höghets nådiga åtanke i och för belöning på det varmaste anbefalla befälhavarne för det kungl. svenska artilleriet, bland vilka jag vill nämna översten von Cardell och kapten Mühlenfels. Detta artilleri har under sina framstående officerares ledning kämpat med

utomordentlig tapperhet och i hög grad bidragit till dagens glänsande resultat. Allt vad man kunnat vänta sig av den allra tappraste trupp har detta artilleri uträttat.»

Några dagar efter slaget vid Dennewitz utnämndes överste Cardell till generalmajor.

Slaget vid Leipzig.

Vi förbigå de närmaste veckornas händelser och förflytta oss till den 18 oktober och slagfältet vid Leipzig, där »den s. k. stora folkslaktningen» då rasar som värst.

När det ridande batteriet närmade sig den brinnande byn Schönfeld, varsnade Cardell flera fientliga batterier, som inryckt i ställning, och gav kapten Charpentier order att öppna eld mot dem. I samma ögonblick, som trumpeten ljöd och avbröstningen försiggick, överraskades emellertid artilleristerna av en förhärjande snabbeld från en skyttelinje, som låg dold bakom en med buskar beväxt jordvall. För att de fientliga infanteristerna, vilka befunno sig på blott några hundra meters avstånd, ej skulle få tillfälle att med bajonetten taga batteriet, gav generalmajor Cardell, innan ett skott hann lossas, befallning om tillbakaryckning. Denna verkställdes hastigt, och i bästa ordning intogs en ny ställning. Nu öppnades en häftig eld mot skyttelinjen, som tvangs att hals över huvud begiva sig på flykten. Inom kort uppryckte det svenska artilleriets tvenne övriga batterier vid sidan om det ridande, och alla aderton pjäserna började beskjuta det överlägsna fientliga batteriet, som hade icke mindre än fyrtio kanoner i elden. Löjtnant Way skriver härom: »Det blev en storartad musik, i vilken de tolvpundiga skotten utgjorde basstämman och noterna voro skrivna med blod.»

General Cardell var som vanligt framme i eldlinjen. Han förde kikaren till ögonen, han granskade alla punkter på slagfältet, och genom krutröken varseblev han en mörk massa bakom fiendens batterier. Den stod till en början stilla, men efter en stund satte den sig långsamt i rörelse åt vänster, parallellt med batteriernas uppställningslinje. Farten ökades, och generalen förstod, att den mörka massan var kavalleri. När den gjorde en svängning åt vänster, blev dess avsikt

tydlig: den skulle anfalla de svenska batterierna i flanken. En adjutant skickades i sporrsträck till batteriet på vänstra flygeln med befallning, att detta skulle ändra front, så att den nya uppställningslinjen komme att bilda rät vinkel mot den gamla. Batteriets kanoner skulle laddas med kartescher och första skottet avfyras, då fienden red till anfall.

Allt gick som Cardell beräknat. Den fientliga kavallerikolonnen, Napoleons garde till häst, hade fått order att taga de svenska batterierna. Genom det här och var sönderslitna molnet av krutrök urskilde artilleristerna den dunkla massan av människor och hästar. Ju närmare den kom, desto mer ökades farten, men ännu lossades intet skott från batteriet, där var man stod lugnt på sin plats vid kanonerna. Med ögat i siktlinjen följde riktarne målet, och de brinnande luntorna svävade över fänghålen. Nu började man höra det dova ljudet av hovslagen från de framrusande djuren, och massans tyngd kom marken att darra. När det franska hästgardet befann sig på 300 meters avstånd från batteriet, gick det till attack i rasande galopp. Då skar en blixt genom rökmolnen. En dov knall satte luften i dallring, och ryttare och hästar i de främsta leden rullade om varandra. Över dem föllo de efterföljande. Men artilleristerna bara laddade och sköto, laddade och sköto igen. En obeveklig, ihållande skur av kartescher mejade ner människor och djur. Kejsar Napoleons hästgarde vände till flykt . . .

Vid niotiden på aftonen var det fientliga artilleriet tystat. I de svenska batterierna hade två ammunitionsvagnar och en förställare träffats av fientliga granater med den påföljd, att de sprungit i luften, de flesta officerarne sårats och många av manskapet dödats. Ett femtiotal hästar voro dödsskjutna eller illa skadade.

Den ibland de sårade, som ådrog sig största uppmärksamheten, och som även blev bäst belönad, var emellertid icke någon officer utan en av manskapet, artilleristen Bökler. Han körde en av det ridande batteriets ammunitionsvagnar. Redan vid Dennewitz hade han blivit sårad och intagits på fältlasarettet i Jüterbogk. Här fick han god vård men vantrivdes dock bland sina olycksbröder, som utgjordes av ryssar och preussare, och längtade tillbaka till sina kära hästar. Han

anhöll flera gånger hos överläkaren om att bliva utskriven, men som han ännu ej var fullt återställd, vägrades detta. Då tog Bökler sitt parti och rymde, och några dagar före bataljen vid Leipzig inställde han sig åter vid batteriet. Charpentier ville till en början icke låta honom återfå ammunitionsvagnen, ty hans sår var icke läkt, och han bar den ena armen i band; men efter de mest enträgna böner gav batterichefen med sig, och Bökler fick köra vagnen med sin friska arm.

Under striden den 18 satt han i andra linjen bakom kanonerna. Av bekvämlighet hade han framfört kartuschen, så att den hängde snett över bröstet, och medan han lugnt avvaktade händelsernas gång, blev striden allt hetare. Plötsligt träffades kartuschen av en gevärskula med sådan kraft, att Bökler föll tillbaka mot hästryggen. Men ögonblicket därpå reste han sig och började undersöka kartuschlådan. Den var genomborrad, och även i rocken märkte han ett hål. Han fortsatte helt lugnt sin undersökning, och när han knäppt upp livplagget, befanns kulan ha fastnat i en pommersk almanacka, som han bar hopviken mellan rocken och bröstet. Förnöjd stoppade Bökler blybiten i sin ficka, tänkande: »Nu kan inte fler kulor träffa mig i dag.» Och han misstog sig icke. Men i stället träffade en granat hans vagn, så att ammunitionen exploderade, och både han och de fyra hästarna flögo i luften. När Bökler åter kände fast mark under sig, befanns han ha flera blånader på ena låret — förmodligen slag av den splittrade tistelstången —, hans ena öga var illa svett och håret totalt uppbränt. Alla fyra hästarna voro så svårt tilltygade, att de måste dödas. Bökler stod och grät bittert över förlusten av sina kära djur. Men han lät snart trösta sig, ty han fick nya hästar för vagnen och fortfor att köra med sin friska hand som förut.

Åtta dagar senare befann man sig på marsch till Holstein. Bökler var då något egendomligt utstyrd. Han hade en vit bindel över ena ögat, och kasken satt på sned; den ena armen bar han i band, och omkring det vänstra låret låg en bred vit binda. Så utstyrd passerades han av Karl Johan, i vilkens stab även Cardell befann sig. Då kronprinsen fick syn på Bökler, sade han på franska till generalen:

»Hör Ni, min vän, vad vill detta säga? Där använder Ni ju en invalid!»

Cardell fick härigenom tillfälle att för kronprinsen berätta om den sårade artilleristens mod och kärlek till tjänsten, och tapperhetsmedaljen samt 100 riksdaler blevo Böklers välförtjänta belöning.

På tredje året efter fälttåget mot Napoleon fick Vendes artilleriregemente mottaga ett hedersstandar till vittnesbörd inför samtid och eftervärld om hur bra det skött sig i detta fälttåg.

Källa: A. E. Sylvander efter Johan Way, Berättelser om de tilldragelser under 1813 års fälttåg i Tyskland, hvari Kongl. Wendes artilleriregemente deltog, och hvarigenom det förvärfvade sitt Heders-Standar.

Striden vid Bornhöft.

»— — — och förväntar Hans Kungl. Höghet att herr Generalen sätter svenska kavalleriet i respekt.» Så stod det i den order, som generallöjtnant Skjöldebrands kår erhållit från Karl Johans högkvarter, innan den på morgonen den 7 december 1813 passerade den lilla staden Segeberg, några mil väster om Lübeck, och slog in på vägen norrut mot Bornhöft. De trupper, som Sveriges kronprins kommenderade, hade efter slaget vid Leipzig allt mer närmat sig danskt område och nu börjat gå över Holsteins sydgräns. Den armé av danskar och fransmän, som förut stått mellan Lübeck och Hamburg, hade redan delat på sig. Danskarne hade under den gångna natten bivackerat i trakten av Segeberg och voro som bäst stadda på återtåg över Bornhöft mot Kiel.

Det var en härlig höstdag med klart och soligt väder och lindrig kyla. Stämningen i den Skjöldebrandska kåren var den bästa. När man kom till floden Trave, befanns landsvägsbron riven. Löjtnant Barck vid de Mörnerska husarerna, han »som förtjänte medalj varje gång en fara var å färde», kastade sig i vattnet och hämtade från andra stranden stoc-

kar och plankor med sig tillbaka.[1] En ny bro blev i en hast slagen, och sedan bar det i väg över Segebergheden. Här började skotten smälla. En avdelning holsteinska skarpskyttar hade glömt sig kvar i en liten skogsdunge och måste fördrivas därifrån. Två skvadroner polska ulaner, som utgjorde fiendens eftertrupp, sände då och då några skott mot de förföljande.

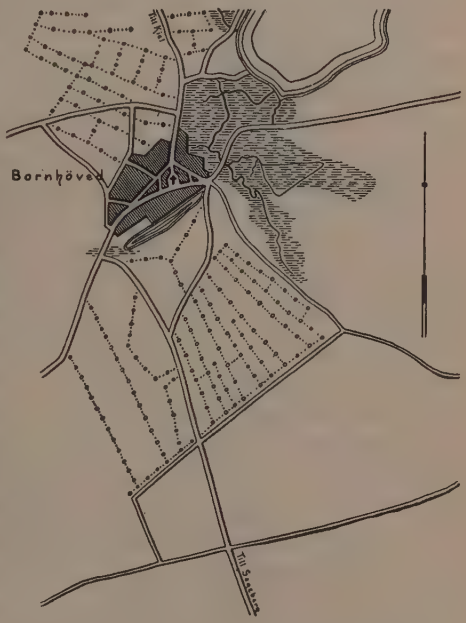

Komna upp på Segeberghedens högsta punkt, ungefär 3 km. söder om Bornhöft, fingo svenskarne byn i sikte. Där rådde ett rörligt liv. Längst borta på höjderna norr om byn urskildes, ehuru otydligt, det danska infanteriets huvudkrafter. Själva byns sydkant var även besatt, men vad som för ögonblicket väckte största intresset var fiendens förehavande söder om Bornhöft. Terrängen var här genom höga vallar och djupa diken uppdelad i ett fullkomligt rutverk. Utmed den tvärväg, som närmast Bornhöft skär stora landsvägen från Segeberg, bildade dessa jordvallar en sammanhängande försvarslinje, som danskarne på ömse sidor om landsvägen besatt med skarpskyttar. I vägskälet stodo tvenne kanoner, som hotfullt riktade sina mynningar mot de anryckande svenskarne. Omedelbart bakom denna främsta linje vimlade det av trupper. På själva landsvägen, som, även den, var kantad av höga jordvallar, så att den liknade en sannskyldig hålväg, befann sig en lång truppkolonn av kavalleri och artilleri

[1] På själva årsdagen av Bornhöftsstriden, 43 år senare, omkom Barck, då han var oförvägen nog att med häst och vagn försöka passera Lagan. Det antages, att han kunnat rädda sig, om han velat lämna hästen i sticket, men då han försökte rädda denne, drogs han in i strömvirvlarna och drunknade.

på marsch mot byn. På ömse sidor om vägen stodo tvenne infanteribataljoner.

Skjöldebrands förtrupp, tvenne skvadroner ur Mörnerska husarerna under befäl av major von der Lancken, redo djärvt mot fiendens ställning, fingo skott på sig och återkallades genom trumpetsignaler till huvudstyrkan, som redan också den var i anmarsch. Nu redo de Mörnerska husarerna, 7 skvadroner anförda av överste Cederström, fram på ömse sidor om vägen från Segeberg. Bakom dem befunno sig på vänster sida en skvadron skånska husarer och två preussiska samt till höger två skvadroner skånska karabinjärer.

Nu ger Skjöldebrand tecken till attack. Skritten övergår till trav, traven till galopp. Redan innan galoppen fattas, giva de båda kanonerna i vägskälet eld, men kulorna gå över huvudena på de anfallande. Ungefär samtidigt börja fiendens jägare sin eld, men den når i början ej fram.

På 30 stegs avstånd äro emellertid de danska kanonerna åter färdiga till eld. En karteschsalva träffar den Stockenströmska skvadronen och gör stora luckor i dess led. Överste Cederström, som jämte generallöjtnant Skjöldebrand och bådas staber hela tiden ridit främst, träffas i högra armen av en karteschkula och slungas ur sadeln. Skjöldebrand och major von der Lancken befara, att detta skall inverka på manskapet, och ropa därför »hurra», vilket husarerna besvara med »ett allmänt och förfärligt hurrarop». Alla hugga sporrarna i hästarnas sidor, och farten ökas till det yttersta.

Det berättas, att en rekryt, då han såg sin överste falla, höll in hästen och skrek: »Kors i je, där stråk översten!» men av en äldre kamrat fick det välbetänkta rådet att ej se tillbaka utan framåt. Nästan samtidigt med översten föll hans adjutant, den 20-årige löjtnant Georg Kock, dödligt sårad av hästen.

Cederström var emellertid snart åter på fötter. Den trettonårige volontären vid regementet Carl Annerstedt, som egentligen ej skulle ha deltagit i attacken utan bort beskedligt hålla sig på avstånd med överstens handhästar, hade ej kunnat motstå stridens eggelse utan följt med. Han var därför till hands och hjälpte till att binda en halsduk om såret på Cederströms arm. Så snart detta var förbundet, skyndade över-

Kavalleriattacken vid Bornhöft.
Pennteckning av Carl Hellström.

sten efter de sina och ledde dem sedan ända till dess blodsförlusten ånyo tvang honom att avstå därifrån.

Inom ett ögonblick efter husarernas hurra voro de båda kanonerna tagna, och svenskarne började strömma in i hålvägen, drivande framför sig i växande oreda de polska ulanerna och andra fientliga trupper, som befunno sig på själva vägen. Men större delen av det Mörnerska regementet, som framryckt till vänster om denna väg, kom rakt mot vallarna, vilka fiendens jägare höllo besatta. Ingenting kan dock hejda dem. Utan att bekymra sig om danskarnes eld spränga de över vallen och rida ner motståndarne. Detta exempel följdes sedan av krigskamraterna vid de skånska och preussiska husarerna, vilka dock kommo över vallen längre västerut, utanför den fientliga jägarkedjans flygel. Sedan den främsta jordvallen passerats, stötte de på den bakom stående fientliga infanteribataljonen, utstodo ännu en salva men trängde vidare och skingrade även dessa fiender.

Mot jordvallen till höger om landsvägen framryckte till en början endast Livskvadronen av de Mörnerska husarerna. På 50 stegs avstånd möttes den av en kraftig eld från fiendens jägare. Ryttmästare Planting-Bergloos häst stupade, och skvadronens anfall stoppades upp. Men ryttmästaren var snart uppe på en annan häst och fortsatte, följd av sina husarer, fram till vallen, där dock en kula genom tinningen ändade den tappres liv.

Inom kort kommer emellertid främsta skvadronen av skånska karabinjärregementet till platsen. Dess standarförare träffas av en kula och faller. Skvadronens chef, ryttmästare Holger Rosencrantz, kastar sig då av hästen och tager upp standaret, som han sedan för under återstoden av striden. Hans »mannamannar», som trott, att deras chef stupat, »uttömde sig i svordomar och veklagan», men när de ånyo se honom till häst, spränga de tillsammans med Livskvadronen vid Mörners regemente över vallen. Attacken mot jägarne lyckas och fullföljes mot den danska infanteribataljon, som står på högra sidan om vägen till Bornhöft, med sådan kraft, att den drives mot nordväst.

Nu är det fientliga arriärgardets ställning söder om Bornhöft i svenskarnes händer. De fortsätta på den vänstra av de

Invigningen av svenska minnesstenen vid Bornhöft.

vägar, som leda till Bornhöft och komma så in i byn. Här blev det kamp man mot man på gatorna, ja det lär t. o. m. ha kämpats på de goda Bornhöftsbornas logar. En husar vid Mörners regemente, som hette Pagels, tog vid detta tillfälle en fientlig kanon genom att rida förbi den, gripa förhästarna i tygeln och tvinga dem till en så häftig sväng, att kanonen gick över ända. Ytterligare tre kanoner togos. Löjtnant Achates von Platen, som just fällt en polsk ulan med sin pistol, fick i nästa ögonblick se en dansk infanterist sticka fram bakom en knut och lägga an på honom. Men von Platen hann rida ner denne nye motståndare, innan skottet gick.

Svärmen av kämpande ryttare drog sig så småningom genom Bornhöft och utanför byns norra kant. Men nu började de danska huvudkrafterna, som här tagit ställning, att blanda sig i leken. De svenska och preussiska skvadronerna, vilka ej rimligtvis kunde uträtta mer än de redan gjort, fingo order att vända tillbaka samma väg de kommit. På återvägen blev man särskilt i hålvägen utsatt för elden från de jägare och infanterister, som i den första attacken ridits överända, men husarerna störtade i susande galopp förbi dem och kommo ganska helskinnade undan.

Snart svärmar det åter av ryttare ute på fältet söder om vallarna. Men så ljuder signal till samling, och i nästa ögonblick stå Skjöldebrands trupper på nytt i mönstergill ordning med front mot fienden. Då skyndar denne vidare norrut, och striden är slut.

Det svenska kavalleriet, främst de Mörnerska husarerna, skördade mycken ära för sitt uppträdande vid Bornhöft. Förutom de utmärkelser, som enskilda personer erhöllo, fick regementet senare tvenne hedersstandar till tack för dess käcka ryttarbragd, och än i dag för Kronprinsens husarregemente, såsom det forna Mörnerska regementet numera kallas, ett liknande standar med inskriptionen »Bornhöft den 7 December 1813».

År efter år samlas kronprinsarne för att fira minnet av de hädangångna kamraternas vackra krigarbragd vid Bornhöft. Heder åt de män, som åt sina efterkommande förvärvade detta dyrbara krigarminne!

Källa: A. Stille, Striden vid Bornhöft.

Genombrytningen vid Skotterud.

År 1814 fördes för sista gången krig på Skandinaviska halvön. Sverige hade i januari samma år genom freden i Kiel förmått Danmark att åt sig avträda grannlandet på andra sidan Kölen. Men norrmännen ville också ha ett ord med i laget, och så blev det, när svenska armén på sommaren hemkom från Tyskland, en kortvarig och föga blodig sammanstötning.

Svenskarnes huvudkrafter gingo mot Norges sydgräns och bemäktigade sig området mellan Svinesund och Glommen. Här stod avgörandet, som snart nog utföll till Sveriges förmån.

I trakten av Eda skans uppe i norra Värmland låg samtidigt en mindre styrka under befäl av generalmajor Gahn. Den var ej avsedd för några större företag men fick dock i slutet av juli order att demonstrera mot den närbelägna norska fästningen Kongsvinger. Gahn tog sin uppgift allvarligare, än den var ämnad, och framträngde nästan ända fram till Kongsvinger, oaktat hans trupper voro två till tre gånger underlägsna de norska, som voro samlade här. Efter en strid, som utkämpades på eftermiddagen den 2 augusti vid Lier, strax söder om fästningen, anträddes dock återtåget tillbaka till svenskt område.

Natten mellan den 4 och 5 augusti låg Västerbottens regemente, som utgjorde största delen av Gahns kår, vid Midskog mitt emellan Lier och gränsen. Redan kl. 3 på morgonen gick reveljen. Man skulle nämligen denna dag fullborda återtåget och ville tydligen i god tid vara tillbaka i Värmland.

Men signalens sista toner hunno ej förklinga, innan det började smälla norrut. Förklaringen härtill kom snart. Fältvakten vid Malmer hade blivit anfallen och måste vika. Förstärkningar stötte till, och snart var hela jägarebataljonen av Värmlands regemente, som denna dag var på förpost, i strid.

Men skottväxlingen närmade sig mer och mer Midskog, där västerbottningarne och artilleriet bröto sin bivack och gingo i ställning bakom Vrangsälven, som flöt fram strax väster om gården. Till sist måste Värmlands-bataljonen efter segt motstånd vid Midskogsbron draga sig tillbaka över denna.

Inom kort blev elden allmän. Fienden matade in allt större truppstyrkor, och till sist nådde hans linje utanför den svenska ställningens flyglar och hotade att omfatta dem. Gahn fortsatte försvaret i nära en timme för att giva trossen tid att komma undan. Den hade under betäckning av kapten Spolander sänts i förväg över Skotterud och Magnor mot gränsen.

Återtåget verkställdes i mönstergill ordning, ehuru arriärgardet allt emellanåt anfölls av fienden, som troget följde det i hälarna. Men när man kommit något mera än halvvägs mellan Midskog och Skotterud, ingår en underrättelse, som är både oväntad och ovälkommen. »Trossen har anfallits vid Skotterud av en vida överlägsen norsk styrka, har fått en hel del dragare nedskjutna och kan ej komma längre» — så ungefär löd den. Det fanns ej något tvivel: Gahnska kårens återtåg var avskuret och utsikterna till räddning så gott som inga, inklämd som man av allt att döma skulle bli mellan å ena sidan de norska trupper, som anfallit trossen, och å andra sidan den överlägsna styrka, med vilken man varit i strid vid Midskog, och som nu följde efter. Svenskarne skynda dock mot Skotterud, i fast föresats att åtminstone göra allt, som står i deras makt, för att bryta sig igenom mot gränsen.

Vid framkomsten fann man, att rapporterna ej överdrivit. Trossen stod på landsvägen i fullkomlig villervalla och kunde för hopkörda åkdon och skjutna dragare varken komma fram eller tillbaka. Och i skogsbrynet söderut voro fiendens trupper uppställda i en båge från Skotterud bort mot Vrangsälven, väster om vägen.

Nu gällde det att handla raskt. Kapten Kuylenstierna vid Jämtlands regemente, som förut tjänat vid artilleriet och nu förde befälet över de 4 kanoner man hade tillgängliga, låter bryta ned en gärdesgård och kör ut på åkern mellan landsvägen och älven. Infanteriet med undantag av en avdelning,

som utgör artilleribetäckning, uppmarscherar på andra sidan landsvägen med vänstra flygeln vid denna och den högra strax sydost om Skotteruds gård. Snart är artilleriet i livlig verksamhet mot de trupper, som stänga vägen söderut, och lyckas, om ock blott för tillfället, rensa denna och terrängen närmast däromkring från fiender. Kanonelden var enligt norrmännens eget vittnesbörd »frygtelig». Men en norsk skarpskyttekedja, följd av slutna avdelningar, närmar sig Skotterud norrifrån. Ett par fientliga kanoner brösta av vid själva vägskälet väster om gården. Kuylenstierna riktar nu sin eld även åt detta håll; men klämd mellan tvenne eldar, som den Gahnska kåren är, blir dess ställning för varje ögonblick allt vanskligare. Till på köpet börjar ammunitionen tryta. Soldaten vid Piteå kompani av Västerbottens regemente n:r 126 Asp, som hela tiden skjutit med orubbligt lugn och beräkning, märker bäst det är, att han förskjutit sig. Men då börjar han i stället hurra, för att fienden ej skall komma under fund med den verkliga orsaken till hans overksamhet. Genombrytningen måste emellertid utan dröjsmål börja, om den skall ha någon utsikt att lyckas. 3:e bataljonen av Västerbottens regemente får först försöka sin lycka. Anförd av regementschefen marscherar den mot de fiender, som stänga vägen. Ett raskt bajonettanfall: motståndarens linje genombrytes, och bataljonen försvinner i skogen. Men efter den slutes inom kort ånyo fiendens linje.

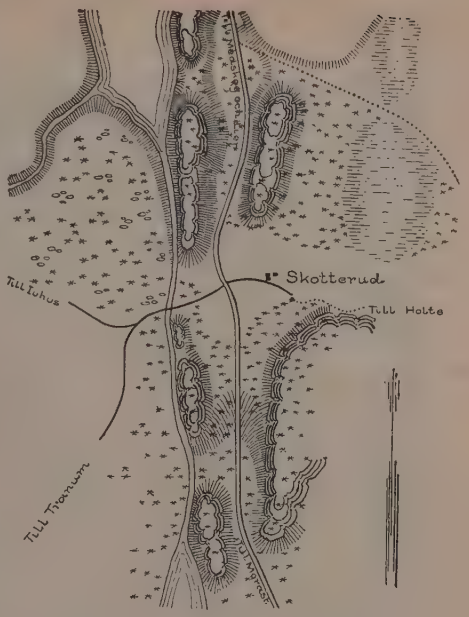

En av bataljonens soldater vänder dock, fastän han redan

lyckligt kommit igenom, tillbaka till Skotterud. Det var n:r 59 Forsman vid 10:e kompaniet. Han hade tidigare under dagen kört kompaniets ammunitionskärra, vars häst dock blivit skjuten, och som därför nu kvarstod bland den övriga trossen. Men bataljonen var utan ammunition, och Forsman hade beslutit sig för att söka hämta sin kärra. Han hade turen att komma över en löshäst, som tillhörde fienden, tog denna med sig och fick den spänd för kärran. Och se'n bar det för tredje gången i väg genom fiendens linjer, troligen i sällskap med någon av de avdelningar, som senare genombröto dem. Stolt var säkerligen Forsman, då han efter väl förrättat värv återkom och bland kamraterna kunde utdela den ammunition de så väl behövde.

Sedan var det artilleriets tur. Med aldrig svikande kallblodighet för Kuylenstierna tvenne av sina kanoner genom kulregnet upp på landsvägen. Närstående infanteristyrkor sluta till. Gahn själv tager ledningen. Kanonernas anspann sättas i galopp, och under kraftiga hurrarop stormar man fram. Även detta genombrytningsförsök går lyckligt.

Ännu återstå dock tvenne kanoner och en del av infanteriet. Löjtnant Dillner, som för befälet över den ena kanonen, hade redan vid Midskog blivit svårt sårad men fortsatte dock att strida, tills han blev fången. Av dess servis återstår ej en man. Endast en häst i anspannet står ännu på fötter. Kapten Kuylenstierna återvänder emellertid till sina båda sista kanoner och gör ett försök att rädda dem, men då blir även lavetten under Dillners kanon sönderskjuten. Den måste lämnas efter.

Ånyo ordnas emellertid en stormkolonn, denna gång under major von Schildts befäl, och med den andra kanonen i täten spränges för tredje gången norrmännens linje. Genombrytningen är härmed lyckligen genomförd, ehuru den givetvis kostat mycket folk. Norrmännen, som också haft det hett, gjorde ej något försök att förfölja.

Utom dem som redan nämnts var det många, som utmärkte sig i denna strid. Det kanske märkligaste var, att flera av de förra året inskrivna, nästan oövade värnpliktige visade sig som präktiga soldater. Beväringsmannen vid Värmlands regemente n:r 16 Gräsman stred tappert och tog vid genombrytningen en fånge. Och beväringsmannen n:r 45 Gryth, som jämte

Genom fiendens linjer.
Penntecknіng av Carl Hellström.

flera kamrater från Södermanlands fagra nejder under kriget tjänstgjorde vid Västerbottens regemente, får särskilt beröm av sina förmän för att han plikttroget åtlydde plutonchefens befallningar och i fråga om lugn beslutsamhet var en föresyn för kamraterna i ledet.

Flera av hornblåsarne hedrade sig också i denna strid. En som hette n:r 30 Skärsman ställde sig in i ledet bland soldaterna och stred som en av dem. Dessemellan hämtade han fram ammunition och gjorde för övrigt allt för att liva de sinas mod. Detsamma gjorde också hornblåsaren Brun, och hans kamrat Rosendahl medförde efter striden en trumma, som han tagit från en fientlig trumslagare.

Det var många käcka västerbottningar och värmlänningar, som denna dag förvärvade sig medaljen för tapperhet i fält, den högsta utmärkelse, som kan pryda en krigares bröst.

Källor: C. P. Gahn till H. H. von Essen den 1 och 3 augusti 1814. K. A. — D. Noréens Journal. K. B. — Förteckningar över dem som erhållit medalj för tapperhet i fält. K. A.

I utländsk tjänst.

Svensken har i alla tider älskat faror och äventyr. Ha sådana ej erbjudits inom det egna landets gränser, så har han sökt dem annorstädes, nära eller fjärran. Särskilt är det krigen, rika på strapatser och spännande episoder, som utövat och alltjämt utöva dragningskraft på hans sinne. »Jag tycker mig ha märkt», yttrade nyligen en hög utländsk officer, »att när och var det än bryter löst, så skynda alltid svenskar dit i stort antal. Det märkes, att krigarblodet oaktat hundraårig fred alltjämt flyter i detta folks ådror.»

Dessa svenskar, som vågat sitt liv i striden för andra folks livsintressen, ha alltid hedrat sitt land och, om de kommit med livet tillbaka, medfört erfarenheter, som blivit till ovärderlig nytta för deras fädernesland.

John Lilliehöök i 1859 och 1860 års fälttåg.

I Algeriet.

På själva julaftonen 1858 landstego trenne svenska och en norsk officer i Alger, huvudstad i den franska kolonien Algeriet i norra Afrika. De skulle ut och skaffa sig större erfarenhet i krigaryrket, än som i hemlandet stod dem till buds.

De tre svenskarne voro snart vederbörligen tilldelade de truppförband, vid vilka de skulle tjänstgöra, och på väg mot det inre av landet. Den ene av dem, löjtnant John Lilliehöök, begav sig till provinsen Oran, som låg närmast den oroliga marockanska gränsen, och där 2:a zouavregementet var garnisonerat. Zouaverna organiserades såsom trupp år 1830, det

år då Frankrike erövrade Algeriet, och rekryterades ursprungligen bland både infödingar och fransmän, vid ifrågavarande tidpunkt dock uteslutande bland de förstnämnda. De hade år 1858 redan varit med i åtskilliga krig och alltid vetat förskaffa sig rykte som synnerligen duktiga krigare. Deras uniform gav dem en orientalisk prägel. En vid öppen jacka av blått kläde med röda kantband, vida röda säckbyxor, vita damasker och röd turkisk kalott — se där den del av deras uniformspersedlar, som gav denna trupp dess karakteristiska utseende.

I mitten av april följande år beordrades regementet närmare marockanska gränsen för att deltaga i en straffexpedition mot kabylerna, och en morgon vid 5-tiden bar det i väg under den välkända zouavmarschens toner. Marschtakten var mycket hastig, men en mera bekymmerslös, glad och skämtsamt anlagd trupp kan man knappast få se. Och dock var packningen mycket tung. Zouaven bar i den inte endast kläder, tält, kokkärl och ammunition utan även proviant för flera dagar. Det oaktat kunde det hända, att en hund, en katt, en apa eller något annat litet husdjur, från vilket han ej haft hjärta att skiljas, fick trona på hans axel, då han nu lämnade sin huvudstation.

I bivacken var denna trupp som hemma hos sig. Tälten restes, bränsle hämtades ur närmaste skogsdunge, gräs och löv hopsamlades till bädd i väntan på att kaffet eller soppan skulle bli färdigt, och när sedan söderns natt raskt föll på, tändes väldiga lägereldar, vid vilka det skämtades och berättades historier.

Men vistelsen i Tlemcen, utgångspunkten för den tillämnade expeditionen mot marockanska stammar, blev ej lång, ty en snabb återmarsch anbefallde till Oran.

I Europa hade förhållandet mellan Österrike å ena sidan samt Frankrike och Italien å den andra blivit så spänt, att krig blev oundvikligt. Det var Italiens frigörelse och enhet det gällde. Och en vacker dag i slutet av april befann sig 2:a zouavregementet ute på Medelhavet ombord på ett av franska flottans linjeskepp på väg mot marmorstaden Genua, belägen vid havsviken med samma namn.

Truppens humör var om möjligt ännu bättre än under

strapatserna i land. Det dansades och sjöngs av hjärtans lust, hölls skämtsamma föredrag samt spelades teater. Dessemellan anordnades kapplöpningar mellan skeppsgossarne i vanter och rår, och ju djärvare dessa voro, desto mera bifall rönte de. Hjälten för dagen var en liten 12-årig gynnare, som ställde sig på huvudet på stormastens topp.

Redan den 30 april landsteg man i Genua. Stunden, då man skulle stå ansikte mot ansikte med fienden, närmade sig.

Slaget vid Magenta.

Den första natten på Italiens jord blev emellertid allt annat än angenäm. Vid midnatt drog nämligen ett våldsamt oväder över trakten av Genua, och zouaverna, som tältat i stadens utkant, fingo sina tält upprivna av stormen samt nödgades tillbringa återstoden av natten under bar himmel och genomvåta. Den följande dagen var också regnig, men man anträdde likväl marschen österut för att övergå Apenninernas bergskedjor och nå den fruktbara Poslätten. Det blev en marsch genom den vackraste och mest storslagna natur, men ej utan ansträngningar och försakelser. Till och med när man kom ner på Poslätten, var det knappt om födan, ty ehuru naturen här är den rikast tänkbara, var befolkningen fattig, och majsmjölsgröten, som var dess huvudföda, smakade ej de mera bortskämda fransmännen. Nere på slätten samlades emellertid i mitten av maj utom övriga franska trupper, som skulle deltaga i fälttåget, så gott som hela den från Alger överförda armékåren, till vilken 2:a zouavregementet hörde. Genom en marsch i nordlig riktning lyckades man sedan få fast fot på den stora Lombardiska slätten och nådde här i början av juni fram till den breda floden Ticino. Men nu ville österrikarne ha ett ord med i laget, och följden blev slaget vid Magenta den 4 juni.

Drabbningen började vid 9-tiden på morgonen vid S:t Martinobron, som fransmännen tidigare bemäktigat sig, och utvecklades i riktning mot Boffalora och landsvägsbron sydost om denna by, dit de franska trupper, som först insatts i striden, segerrikt framryckte. Här blev den dock stående i väntan på att andra franska trupper, som gjort en lång flank-

rörelse, norrifrån skulle rikta huvudanfallet över byn Marcallo mot Magenta. Bland dessa sistnämnda trupper var även 2:a zouavregementet.

Vid Marcallo blev striden länge oavgjord. En av zouavregementets bataljoner var utvecklad i skyttelinje, under det att de båda återstående stodo bakom i reserv. Vid de sistnämnda befann sig löjtnant Lilliehöök, som denna dag var iklädd svensk uniform.

Det var just ingen avundsvärd lott att stå så där overksam i omedelbar närhet av stridslinjen. Fiendens artilleriprojektiler, som i allmänhet gingo för högt, susade dock alltemellanåt genom de närstående trädens kronor; och särskilt, om man, som den svenske officeren, satt till häst, föreföllo de obehagliga tingestarna mycket närgångna. Zouaverna voro dock fullkomligt likgiltiga för faran, och då det emellanåt hände, att en eller annan träffades, hördes ej ett ord eller märktes annan rörelse än den, som uppstod, då den fallne sakta fördes bort.

Nå äntligen tog då denna overksamhet ett slut. En österrikisk stormkolonn rycker fram för att taga ett i närheten stående franskt batteri. Zouaverna få order att möta densamma. När fienden kommit tillräckligt nära, sätta de sig i marsch, »bajonett på» kommenderas, och i nästa ögonblick rusa de in bland fiendens led. En kort strid uppstår, som

slutar med att österrikarne förlora en regementsfana och 400 man i fångar.

Särskilt fanans erövrande väckte förtjusning bland zouaverna. De samlades i en stor flock omkring densamma och svängde den under hurrarop över sina huvud. En bataljonschef, som fruktade att detta skulle egga fienden till att försöka återtaga sitt förlorade fälttecken, innan man hunnit bringa ordning i de egna, under bajonettanfallet splittrade leden, sökte förmå vederbörande att lämna från sig bytet men misslyckades. En zouav rev fanan av stången och stoppade den innanför rocken för att vara säker på att äran för dess tagande verkligen skulle tillerkännas hans eget regemente.

Striden pågick ännu några timmar med växlande lycka. Än voro fransmännen nästan framme vid Magenta, än voro de ånyo tillbakaträngda upp mot Marcallo. Men då kommer vid ½5-tiden på eftermiddagen order, att fyra infanteriregementen, däribland det 2:a zouavregementet skola storma Magenta. Generalen, som skall föra befälet över denna stormning, ger i största lugn sina order, ehuru hans ansikte är något blekare än vanligt. Han stupade i den följande striden och anade kanske i detta ögonblick, att det var sista gången han förde sina gossar i elden. Orderna om anfallet upprepades lika lugnt och behärskat som de givits, och när dessa förberedelser voro avslutade, ljöd högtidligt kommandoordet »framåt». Trupperna satte sig i rörelse. Det sista, avgörande anfallet mot Magenta hade börjat.

Löjtnant Lilliehöök red härvid i täten av regementet, ett par steg bakom översten. Då han vid ett tillfälle just skämtade med en av dennes adjutanter, som red vid hans sida, om hur listigt fiendens kulor visste att bana sig väg mellan dem utan att träffa, stupade adjutantens häst, träffad i bringan och dragande sin ryttare med i fallet. — Just då man kommit till järnvägsövergången, där elden från de närbelägna till försvar inredda husen började bli riktigt besvärlig, spelade den unge svenskens häst sin ryttare ett fult spratt. Zouaverna ha satt sig i språngmarsch, men hästen vägrar för ett stängselhinder och bryter ut en 10—12 steg på sidan om vägen, galopperande fram mellan sårade och döde, som ligga här. Den bångstyrige springaren tvingas väl ånyo in på vägen, men när-

mare staden gör den om samma manöver, denna gång med det resultat, att både häst och ryttare stupa omkull. Lilliehöök, som märkte, att kulorna veno om honom värre än förut, låg emellertid stilla ett par ögonblick bredvid sin häst, innan han ånyo försökte komma i sadeln. Det visade sig sedan, att han härigenom undgått en säker död, ty just som han var sysselsatt med att åter stiga till häst, kom en av officerarne på regementet och ropade till honom: »Olycklige, stanna ej här, zouaverna ha skjutit på Er, ty de tro, att Ni är österrikare». Det var den svenska uniformen, vilken var ganska olika den franska, som var orsaken till detta misstag.

Lilliehöök kom emellertid snart in i staden och steg där på flera kamraters inrådan av sin häst, inseende att han annars skulle bliva ett alltför kärkommet mål för fiendens skarpskyttar. Men nu skola vi låna hans egna ord för att skildra fortsättningen.

»Gatustriden vidtog — en strid, lömsk till sin natur, ty man ser ej fienden, man vet ej varifrån kulan kommer. På gatorna ligga några få sårade och döda, men från fönstren riktas gevär emot oss. Än klingar en sönderskjuten glasruta tätt invid ens sida, än bestänkes man med kalk, när kulorna borra hål i husväggarna. Vi gingo längs ena husraden för att undvika skott från mer än en sida. Jag hade slutit mig till en trupp, som utom mig bestod av en officer från främlingslegionen samt soldater dels ur samma legion, dels från franska gardet och zouavregementena. Framkomna till ett större, av arkader omgivet torg, möttes vi av livlig eld från en kolonn, som stormade fram ur en portgång. Vi sökte skydd bakom pelarna, besvarade elden och ryckte sedan till anfall. Den österrikiske officer, som förde befälet över den fientliga kolonnen, satte då helt lugnt mössan på sabelspetsen, till tecken att han ville giva sig fången och överlämnade, när vi kommo fram, sin sabel. Hans folk hade nämligen lidit avsevärda förluster och, då vi anryckte, övergivit sin befälhavare samt sökt skydd i det hus de nyss lämnat. Här togo vi sedan mellan 70 och 80 tyrolerjägare till fånga.

På torget var man utsatt för elden från flera hus, som fiender ännu höllo besatta. Dock fruktade jag nästan mest att bliva träffad av en fransk kula, ty truppavdelningar, till-

hörande egen armé, kommo nu framstormande från flera olika håll och hade ej så lätt att i allmänna villervallan bedöma vem som var vän eller fiende.

Sedan vi satt vakt vid de tillfångatagna tyrolerjägarne, skyndade jag med en liten avdelning zouaver till närliggande byggnader för att fortsätta fiendens avväpnande. Motståndet i denna del av staden hade börjat att avmattas, och när vi kommo in på gårdarna och jag befallde de därvarande österrikarne att nedlägga vapen, gjorde de det utan vidare motstånd. Då någon större fransk styrka numera ej var synlig, och det var omöjligt att veta, huru striden vidare kunde utveckla sig, samlade jag hastigt ihop några hundra fångar, som tagits i de närbelägna gårdarna, ordnade dem i rotar och led och satte mig i marsch ut ur Magenta samma väg vi kommit. Snart mötte vi dock nya franska trupper, till vilka fångarne kunde överlämnas, varefter jag vände tillbaka för att återförena mig med mitt regemente.»

Staden var nu emellertid redan i fransmännens händer, och kampen dog så småningom ut. Regementets marsch tonade mellan husraderna, kallande de spridda skarorna till återsamling i sina gamla truppförband. 2:a zouavregementet bivackerade under den följande natten på ett av Magentas torg, där det vilade ut vid lägereldar, uppgjorda längs utmed husen. Över 300 man av regementet voro bland de stupade och sårade. Det blev en dyster natt, som tillbragtes här bland talrika bevis på krigets vilda framfart; och mörka moln, som tyngde himlavalvet samt allt som oftast urladdade sig i skarpa blixtar och häftiga regnskurar, gjorde sitt till för att öka stämningens dysterhet.

En tid efter Magentadagen besöktes zouavlägret av fältmarskalken Mac Mahon, en av de franska befälhavare, som mest bidragit till segern. Regementet ställdes upp, och under salut samt musik delade fältmarskalken ut de utmärkelsetecken, som förvärvats under detta slag. Det var fem av regementets officerare, några underofficerare och två zouaver, som fingo hederslegionen, franska arméns högsta utmärkelse för tapperhet. Bland de förstnämnde var den svenske löjtnanten John Lilliehöök en.

Slaget vid Solferino.

På själva midsommardagen avgjordes det italienska fälttåget genom drabbningen vid Solferino. »Redan innan denna blodiga dags sol gick upp», skriver Lilliehöök i sina anteckningar från detta krig, »ljöd reveljen i det läger vår armékår slagit ungefär 6 km. nordväst om byn Solferino. Var och en packade vid bivackeldens matta sken in sina tillhörigheter. En viss allvarsam tystnad präglade det hela. Snart gick dock solen upp och hälsade oss med sina första strålar. Midsommardagen lovade bliva vacker, och den blev det även för de franska vapnen.»

2:a zouavregementet, som Lilliehöök fortfarande tillhörde, närmade sig först Solferino men fick sedan draga sig över slätten söderut mot gården S:t Marino, som stormades av zouaverna. Här fingo de sedan stå så gott som overksamma under större delen av dagen. Framför och på sidorna om dem pågick den förbittrade kampen, under det österrikarnes granater långa stunder susade över huvudena samt då och då förirrade sig in bland regementets led, där de plöjde djupa fåror. Overksamhet under dylika förhållanden kan sätta sinnet på hårdare prov än den hetaste kamp.

Äntligen bröts vid ½5-tiden på eftermiddagen fiendens motstånd. Förföljandet skulle just börja, då en häftig orkan bryter löst. Vinden tjuter förfärligt, den förr så klara himmeln förmörkas, allt insvepes i skyar av damm, och nedhukade mot marken för att ej bortföras av stormen överhöljes vän och fiende under en halvtimmes tid av det häftigaste åskregn. All strid blev naturligtvis omöjlig, och österrikarne fingo ett gott tillfälle att anträda återtåget.

»Det gives ögonblick», så fortsätter den svenske officern sin skildring av denna midsommardag, »då de starka andar så väl som de för övertro minst fallna människor med ödmjuk vördnad måste erkänna, huru förunderliga Herrans rådslag äro. Helt säkert genomfor en sådan känsla mången krigares bröst, under det orkanen rasade över slagfältet vid Solferino. Efter en solklar dag, under vilken icke ett moln fläckat Italiens blåa himmel, lössläppas som genom ett trollslag storm, regn och åska samt avbryta en kamp, som redan varat i omkring

12 timmar; och det sker just i det ögonblick, då denna kamp vid fiendens förföljande skulle kommit att kräva sina flesta offer.»

På segern vid Solferino följde inom kort fred, och den 14 augusti höllo 70,000 man av Frankrikes armé under befolkningens stormande jubel sitt högtidliga intåg i Paris. Även John Lilliehöök var med om detta märkliga trimftåg men anträdde några dagar senare återfärden till Alger.

Ånyo i fält med zouaverna.

Efter fälttåget i Italien följde omedelbart nya expeditioner mot kabylerna, de oroliga marockanska rövarstammar, som hade sina tillhåll utmed Algeriets västra gräns.

Under det första av de fälttåg, som Lilliehöök efter sin återkomst till Afrika deltog i, blev dock koleran en farligare fiende för fransmännen än kabylhövdingen Beni-Snassens vilda krigarhopar. Av 13,000 man, som deltogo å fransmännens sida, föllo på några veckor 2,500 man offer för den hemska sjukdomen.

Under våren 1860 deltog Lilliehöök i ett andra fälttåg mot kabylerna men återvände sedan hem. Ännu en gång — det var 4 år senare — skulle han av rykten om förestående fälttåg i Algeriet ånyo dragas ut till sina vänner och forna krigskamrater, zouaverna. Den gången blevo nappatagen med Marockos vilda söner hårdare än förut, men nu som alltid segrade i längden kulturfolket i kampen.

Källa: J. Lilliehööks berättelse om sitt deltagande i 1859 och 1860 års krig.

Svenskarne ombord på Monitor.

År 1861 utbröt inbördeskrig i Nord-Amerika mellan inbyggarne i norra och södra delen av den stora republiken. Nordstaternas befolkning hade gjort till sin uppgift bland annat

att avskaffa det omänskligt grymma slaveri, som florerade. Men söderns slavpatroner tjänade grova pengar på den skändliga inrättningen och ville därför till varje pris behålla den. Till en början hade sydstaterna överhand, men redan under krigets andra år började krigslyckan slå om. Detta skedde, då nordstaternas nybyggda flytande pansarbatteri, Monitor, konstruerad av den berömde svensken John Ericsson, en marsdag 1862 i ett spännande envig besegrade Merrimac, motståndarnes kraftigaste krigsskepp.

Huru det kom sig, att denna märkliga sjöstrid blev en svensk krigarbragd, skola vi låta Hans Andersson, den siste veteranen bland Monitors tappra besättning, med egna ord berätta.

»Jag är född i Fjärås, i Halland, ej så långt från Göteborg, den 13 juli 1824. Mina förfäder voro sjöfolk, och då jag uppnått en ålder av 21 år, följde jag i deras fotspår och for till sjöss. År 1847 kom jag första gången till Amerika och besökte under de därpå närmast följande åren i egenskap av sjöman i den amerikanska handelsflottan flera av jordens länder. Sex år före det stora amerikanska inbördeskrigets utbrott tog jag värvning vid Förenta staternas krigsflotta och tjänstgjorde på fregatterna Falmouth och Congress. Med sistnämnda fartyg ankom jag till Newyork vid jultiden 1861.

När jag då hörde, att Monitor, vår berömde landsman John Ericssons nyuppfunna fartyg, snart vore färdigt att gå till sjöss, men att dess manskap ännu ej var fulltaligt, anmälde jag mig att som frivillig vara med i laget på den lilla 'ostlådan', såsom John Ericssons mästerverk gemenligen på spe kallades av 'yankees'. Det var inte så lätt att få tillhopa en fulltalig besättning på detta egendomliga, ännu oprövade fartyg, ty däcket låg ju knappast en fot från vattenytan. Litet var trodde därför, att det helt säkert skulle utan vidare gå till botten, innan det alls hunne utkämpa några strider.

Jag blev emellertid antagen. Flertalet av oss voro svenskar. Och löjtnant — sedermera amiral — Worden, Monitors utmärkte och tappre befälhavare (även han av svensk härstamning), sade sedermera i sin officiella rapport till sjöministern: 'Aldrig har en sjöofficer haft en bättre besättning under sitt kommando.'

Well, Monitor lämnade Newyork för att avgå till Hampton Roads i Virginia den 6 mars 1862. Stora folkmassor voro samlade längs dockorna, vid Battery Place och Castle Garden, hurrande och viftande vänligt farväl till oss. Resan var mycket stormig, vattnet rusade in i maskinrummet och släckte elden under ångpannorna. Någon matlagning eller kokning var ej att tänka på, så att vi fingo ingenting annat att äta än rått fläsk och 'hard tack'. Det var allaredan fara för att olycksspåmännens förutsägelser skulle gå i fullbordan, och att hela farkosten skulle sjunka till botten med alle man ombord. Slutligen vände sig dock vinden. Vi voro räddade och anlände till vår destinationsort den 8 mars på kvällen.

Det var ledsamma nyheter lotsen hade att berätta, då han kom ombord för att lotsa oss in till Hampton Roads. Sydstaternas förfärliga Merrimac hade just samma dag kommit ångande ut från Norfolk och tillintetgjort större delen av nordstaternas flotta. Fregatterna Cumberland och Congress — mitt gamla fartyg — de största och starkast beväpnade i hela flottan, voro totalt förstörda, den förstnämnda rammad av Merrimac och sjunken, den senare skjuten i brand, lysande upp vägen för Monitor in från Chesapeake Bay. Största delen av besättningen på båda fartygen hade antingen dödats av Merrimacs kulor eller drunknat under sina försök att simmande undkomma. Minnesota, en tredje fregatt, satt på grund och var endast genom mörkrets inbrott räddad från att dela sina systerskepps öde. Men nästa morgon var det Merrimacs mening att komma ut igen och tillintetgöra även Minnesota jämte vad som för övrigt möjligen kunde finnas kvar av flottan.

Som redan är sagt, hade dock under natten Monitor ankommit, och nästa dag, som, mänskligt att döma, skulle komma att bli så förkrossande ödesdiger för nordstaterna, medförde i stället den mest lysande seger.

Underrättelsen om Merrimacs framfart hade framkallat den största bestörtning och förfäran i nordstaterna. Krigsministern Stanton väntade, att Washington, huvudstaden, omedelbart skulle bli anfallen och raserad av Merrimac, och att Philadelphia, Newyork, Boston samt övriga kuststäder skulle bli underkuvade och brandskattade. Stanton yttrade vid ett

kabinettssammanträde i Vita Huset, att innan förhandlingarna vore avslutade, skulle antagligen någon kanonkula från Merrimac komma och genomborra byggnaden.

Klockan 7 på morgonen den 9 mars sågs mycket riktigt Merrimac komma ångande mot Minnesota. Monitor gick den oförskräckt till mötes och lade sig emellan. Den lilla obetydliga farkosten, som knappast var synlig ovan vattenytan, avskräckte ej länge Merrimac. Han endast stannade ett ögonblick för att liksom betrakta oss och undrade, vad i all världen detta konstiga lilla missfoster hade där att göra, och vad dess mening kunde vara. Sedan började han att bombardera Minnesota samt utslungade även, liksom föraktfullt och mer på skämt, några kulor mot Monitor. Det skulle han dock vackert ha låtit bli, ty den senare gav genast svar på tal med sina båda 11-tums Dahlgren-kanoner, och den fruktansvärda tvekampen var därmed i full fart. Den rasade sedan i tre timmar, med endast ett par korta avbrott för att få litet andrum. Efter den tiden måste Merrimac taga till schappen och styrde i sjunkande tillstånd tillbaka till Norfolk.

Monitor träffades av inalles 22 kanonkulor, därav tornet nio gånger, styrhjulet två gånger, däcket tre gånger och sidorna åtta gånger. Men ingen egentlig skada ledo vi.

Ett av de skott, som träffade styrhuset, hittade utsiktshålet, där löjtnant Worden stod på utkik. Detta skott, avlossat på endast ungefär trettio fots avstånd, exploderade och gjorde Worden totalt förblindad och otjänstbar för resten av bataljen. Han famlade ut ur styrhuset och ämnade försöka att klättra upp på tornet. Han var rent av förvirrad och syntes ha förlorat sina sinnens fulla bruk. Jag högg då tag i hans rockskört och sade: 'Löjtnant, Ni är min kommendant, men jag kan ej tillåta Er att gå ut där, ty då blir Ni ögonblickligen ihjälskjuten.'

Då Merrimac såg, att dess kulor ej hade någon verkan på Monitor, försökte han att sänka sin motståndare genom att med full maskin rusa på honom och medels sin ramm genomborra honom, liksom han dagen förut gjort med fregatten Cumberland. Detta lyckades dock ej heller. Vi fingo oss endast en duktig skakning, och det skarpa gnisslandet av de

båda järnpansaren mot varandra var alldeles bedövande. Det riktigt gick genom märg och ben.

De flesta av Monitors besättning voro, som jag förut nämnt, svenskar. Bland dem var även en min gode vän, som hette Charlie Pettersson, en tapper och oförfärad Sveas son. Denne Pettersson sade slutligen till mig: 'Hans, låt oss ladda kanonerna med dubbla skott!'

Vi gjorde så med fara att spränga kanonerna, och just som Merrimac kom rusande igen för att sänka Monitor, fyrade vi av. Effekten härav var fruktansvärd, ej blott på Merrimac utan även på — Monitor. Knallarna voro så våldsamma och lufttrycket så oerhört, att vi som voro i tornet kastades omkull och blevo mer eller mindre bedövade. Kanonerna studsade tillbaka, så att de gjorde stora gropar på motsatta sidan av tornets vägg.

Men då jag litet återvunnit min sans, kikade jag försiktigt ut. Där såg jag då Merrimac med ett hål igenom sig, så stort, att man kunde köra in med häst och vagn!

Ja, så var det slut på den leken.

Vi voro alla uttröttade efter den svåra resan från Newyork, då vi ej fingo sova en blund, och dessutom efter spänningen under striden; och så hade vi nästan hela den föregående natten fått arbeta på att sätta Monitor i stridbart skick, så att då vi slutligen sågo Merrimac i sakta mak linka i väg mot Norfolk till, ramlade vi alla omkull på den plats, där vi stodo och föllo i den djupaste sömn.

Vi hade dock velat förfölja Merrimac och göra riktigt slut på honom, men löjtnant Green, sekonden ombord, som fick övertaga befälet, då Worden blev urståndsatt att vidare föra kommandot, satte sig däremot, och så fick det vara.»

— — —

Monitors seger över Merrimac väckte ett oerhört uppseende icke blott i Amerika utan över hela världen. Man kan med stora skäl säga, att det var en *svensk* seger, vunnen åt Amerika, åt friheten och framåtskridandet. En amerikansk amiral erkände även detta, då han i ett minnestal inför The Naval Institute 1876 yttrade: »Svensken John Ericsson byggde Monitor, svensken Dahlgren bestyckade den (med sina då för tiden oöverträffade 11-tums Dahlgrens-kanoner), svensken

Worden förde honom i striden, och den besättning, som bemannade honom, var till större delen svensk. Hela världen har ristat deras namn med outplånliga runor.»

Källa: G. Thalberg, Monitor och Merrimac-striden (Aftonbladet den 9 mars 1912).

Ernst von Vegesack vid Antietam.

Den 17 september samma år, som Monitor vann sin lysande seger över Merrimac, möttes nord- och sydstaternas trupper vid Antietam i Maryland. Den kamp, som här uppstod, säges ha varit den blodigaste i hela det långa inbördeskriget.

Redan i slagets början vunno förkämparne för slaveriet en framgång, som tycktes komma att bli avgörande. I mitten av nordstatsarméns ställning lågo tvenne kullar, som så att säga utgjorde dess nyckel. Också hade general Mansfield, som ursprungligen ledde försvaret här, fått order att till varje pris hålla dem. Men Mansfield föll, och hans trupper måste efter tappert motstånd uppgiva sin ställning. Nu gällde det att återerövra den.

Tvenne gånger i följd fördes unionisterna — så kallades de norra staternas befolkning — till anfall mot kullarna. Den första gången hejdades de redan på halva vägen av den mördande eld, som utgick från kullarnas krön, den nästa nådde de visserligen krönet men blott för att tio minuter senare ånyo vräkas tillbaka.

För tredje och sista gången ordnade sig dock nya nordstatstrupper till anfall mot de viktiga kullarna, som redan krävt tusentals offer. Det var general Franklin, vilken förut med framgång kämpat på högra flygeln, som nu även här skulle försöka sin lycka. Det första av hans regementen, som anlände till utgångspunkten för det svåra företaget, var det 20:e frivilliga, även kallat tyska turnregementet, från Newyork. Det var nämligen sammansatt av kolonister av tysk härstamning, bosatta i denna stat. Chef för regementet var Ernst Mathias von Vegesack, en svensk officer, som föregående år

gått i nordstaternas tjänst. Han hade från början fått anställning här som kapten; men tack vare duglighet och upprepade prov på tapperhet hade han på ungefär ett år avancerat till överste.

Vegesack ordnade sitt regemente i linje och beredde sig till anfallet men måste invänta Franklins övriga trupper, innan det fick sättas i gång. Under tiden led regementet mycket av artillerielden, mot vilken det var fullkomligt blottat; och dess chef måste själv rida utmed leden och övervaka, att rubbningar i linjerna ej uppstodo. En officer vid ett närstående regemente märkte härvid, att fiendens eld samlades mot just de punkter, där Vegesack befann sig. Han insåg, att orsaken härtill var den, att översten under sin ritt ständigt följdes av sitt befälstecken, en högt buren fana. Därför skyndade han fram till Vegesack och påpekade detta samt rådde honom till att låta bära befälstecknet lägre. »Låt den fladdra! Den är sinnebilden för vår ära», svarade den tappre svensken och fortsatte som förut, obekymrad om den fara, som hotade honom.

Så kom då anfallet i gång. För fiendens första infanterisalva föll jämte många andra 20:e regementets fanbärare. Men då skyndar Vegesack, alltjämt till häst, fram till den fallne, griper fanan och spränger i spetsen för regementet mot fienden. Hälsad av åskådarnes jubel och hurrarop följa de tyska frivillige, oaktat minst var tredje man stupar, sin chef mot eldgapen uppe på kullen, och inom kort är denna i deras händer. De släppa sedan ej sin erövring och ha därmed avgjort striden till nordstaternas fördel.

Men Vegesack fick ännu mången gång i detta krig tillfälle att giva prov på tapperhet och äkta krigarkynne. »Den bäste av främlingarne» är det vitsord, som givits honom av hans amerikanska krigskamrater. Heder åt hans minne!

Källor: T. W. Hide, Personal recollections of the war time (The bath independent, September 1892). — Samtida tidningsnotiser.

Carl Ericson, Carl Bergenstråhle och Gustaf Bråkenhielm i mexikanska kriget.

Första gången i strid.

År 1862 började fransmännen ett fälttåg i Mexico, det vackra, av naturen lyckligt lottade landet i södra Nordamerika, mellan Atlantiska och Stilla oceanerna. Här hade då i ett halft sekel rått den vildaste anarki, och Frankrike, som hade viktiga handelsintressen att bevaka, ville införa ordning i landet.

På hösten samma år som det mexikanska kriget bröt ut inträdde en ung svensk officer, löjtnanten vid Västgöta regemente Carl Ericson, i fransk tjänst och blev tilldelad 3:e zouavregementet, som i vanliga fall var stationerat i Algeriet. Nu voro två av regementets bataljoner i Mexico, men det var vid den hemmavarande delen, i garnison i staden Constantine, som Ericson gjorde sina första lärospån i utländsk tjänst. De annars oroliga kabylerna höllo sig för tillfället alldeles stilla, och tiden förflöt därför här liksom under all annan garnisonstjänst med den ena dagen den andra lik.

Den 30 januari följande år blev det dock uppståndelse i garnisonen. Telegrafisk order hade anlänt, att ytterligare 200 zouaver nästa morgon skulle anträda marsch mot nordafrikanska kusten, varifrån de skulle avgå för att förstärka den del av regementet, som befann sig på mexikanska krigsskådeplatsen. Löjtnant Ericson lyckades efter åtskilliga svårigheter erhålla tillstånd att följa med.

Det var ett stort ögonblick i den unge officerns liv, då han den 10 februari 1863 tillsammans med sina nyvordna kamrater zouaverna och 900 man ur främlingslegionen ombord på linjeskeppet Wagram lämnade Afrika och anträdde färden över Atlanten till Mexico. Efter sex veckors sjöresa inlöpte Wagram i Vera Cruz, en livlig hamnstad på mexikanska ostkusten, och efter ytterligare en månad var Ericson vid fronten, där han erhöll befälet över en pluton av 3:e zouavregementets 2:a kompani.

Franska armén i Mexico var vid denna tidpunkt i färd med att belägra den starkt befästa staden Puebla. Men som den saknade belägringsartilleri, måste man, liksom vid belägringen av Zaragosa under Napoleon I:s spanska krig, söka bemäktiga sig staden bit för bit, kvarter efter kvarter. Det var ett hårt arbete. Först fick fältartilleriet från ett kvarter, som man redan intagit, tvärs över gatan skjuta bresch i det, som härnäst skulle stormas. Och när detta väl var gjort, gingo stormkolonner, bestående av frivilligt uttagna, fram genom breschen. Men som man ej i förväg kunnat rekognoscera det kvarter, varom striden stod, möttes de anstormande ofta av obehagliga överraskningar. Dessa stormningar blevo därför i regel ytterligt blodiga, och långt ifrån alltid kröntes de med framgång.

Men det var ej i en dylik strid löjtnant Ericson skulle få sitt elddop. Ungefär samtidigt som han anlände till Puebla, närmade sig en armé på 14,000 mexikanare för att söka undsätta staden. De belägrande fransmännen råkade härigenom i ett ganska allvarsamt krigsläge. Den fientliga armén och stadens försvarare voro var för sig ungefär jämnstarka med dem. Skulle fransmännen i längden kunna reda sig mot båda dessa motståndare och hindra, att fienden undsatte Puebla, måste en djärv kupp försökas.

Den 7 maj samlades i franska lägret en liten kår om 4

infanteriregementen, däribland också det, vid vilket Ericson tjänstgjorde, ett batteri om 6 kanoner, en avdelning bergsartilleri och 4 skvadronor kavalleri. Befälhavare var divisionsgeneralen Bazaine. Man skulle, ehuru ofantligt underlägsen, anfalla och söka undankasta de fiender, som kommit för att undsätta Puebla.

Klockan 1 följande natt skedde uppbrottet, och redan före dager stötte man på fiendens förposter. Då måste man göra halt, tills det blev ljust, ty att fortsätta i obekant terräng, oviss som man var om var fienden tagit ställning, var allt-

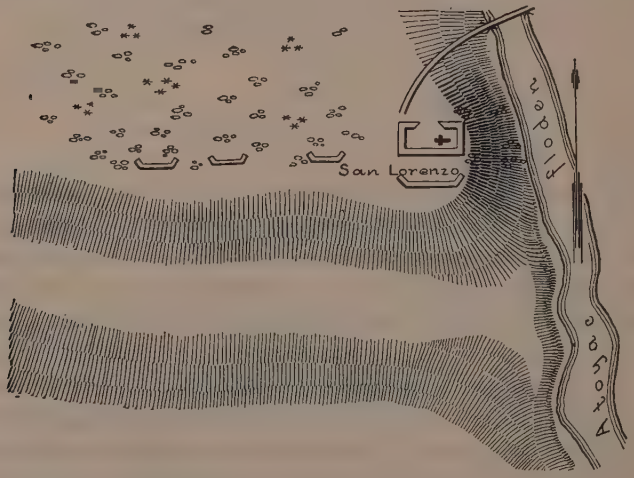

för riskabelt. Men väntan blev ej lång. Det dagades snart, marschen kunde fortsättas, och klockan halv sex, just som de första solstrålarna letade sig väg över horisonten, stod man öga mot öga med fiendens huvudkrafter, som intagit ställning vid byn San Lorenzo. Bazaine lät sina trupper uppmarschera mitt emot denna på en långsträckt höjning i terrängen, 1,200 till 1,500 meter söder om byn.

Den behärskande punkten i den ställning mexikanarne intagit var kyrkan i San Lorenzo, omgiven som denna var av en stark, ungefär 4 meter hög mur, krenelerad och tätt besatt av infanteri. Strax öster härom gick en djup ravin, i vars botten floden Atoyac flöt. Västerut voro i höjd med kyrkan några skogsdungar, och i deras bryn hade fienden

uppfört en del starkt besatta förskansningar. Hans artilleri stod, skyddat av uppkastade jordvallar, på ett jämnt fält framför kyrkogårdsmuren. Terrängen framför denna ställning var alldeles öppen. Endast en svag sänka skilde de båda motståndarne åt, och något som helst skydd mot ett anfall gavs sålunda ej.

Omedelbart efter fransmännens ankomst hade artilleriet å ömse sidor börjat sin eld. Bazaine sände sedan ut trupper till vänster för att söka omfatta fiendens flank. Avdelning efter avdelning fick sig sina uppgifter i striden tilldelade, men ännu väntade den bataljon, som Ericson tillhörde, på order. Då kommer generalen ridande i skritt fram till bataljonens front, pekar mot det fientliga batteriet och kyrkogårdsmuren samt säger med stark, befallande stämma: »Zouaver, I skolen taga ställningen!»

Det fanns nog icke en man i bataljonen, som ej insåg, att denna uppgift skulle bliva stridens mest krävande. Men ändock sjönk ej zouavernas humör. I verkligheten är ju också striden, den må bjuda på aldrig så många faror och dystra sidor, krigets högtidsstund. Soldaten känner instinktmässigt, att nu skall han inför samtid och eftervärld visa, vad han duger till. Utbildningsarbetet i fredstid, en lång, ansträngande marsch, kampen mot väder och vind i en ogästvänlig bivack, allt framstår som släpgöra i jämförelse med striden.

Vid zouavbataljonen kommenderas »Bajonett på», och när detta är gjort, sätter den sig i språngmarsch mot det mål generalen utpekat. Kulorna vina allt tätare kring öronen, ju närmare man kommer fienden, men det tyckes ej spela någon roll. I den öppna terrängen, över vilken zouaverna rycka fram, finns det gott om harar, som skrämmas upp av den framstormande truppen och fly undan denna i riktning mot fienden. Ropet »Spring efter haren» skallar då genom leden, och farten ökas; man kappas om vem som skall komma först.

Löjtnant Ericson befann sig från början framför främsta ledet. Lättare utrustad än sin trupp men kanske mest av ungdomlig hänförelse, ökar han undan för undan avståndet från denna och är den förste eller åtminstone en av de första, som rusar in i det fientliga batteriet. Detta övergives av kanonserviserna, och han förföljer dem fram mot kyrkogårds-

muren. På ungefär 15 meters avstånd från denna träffas Ericson av ett skott från murens krön och faller. Zouaverna storma förbi, och några få ögonblick senare är ställningen i deras våld och fienden på flykt. De sårade buros sedan in på kyrkogården för att där förbindas. Det befanns då, att den svenske officerns sår var mycket allvarsamt, men det kunde dock haft värre följder. Kulan, en 12 mm. spetskula, hade träffat högra benet något närmare knät än foten, glidit mellan båda benpiporna och gått ut genom vaden, men under denna sin väg hade den ej orsakat varken brott eller splitter i någon av benpiporna.

På franska arméns dagorder stod en tid senare bland andra namn på de deltagare i striden vid San Lorenzo, vilka utmärkt sig, löjtnant Carl Ericson. Det var en stor heder för både honom och den svenska armén.

*

»Min första strid — huru skall väl den gestalta sig? Vilka intryck skall den giva?» så frågar sig säkerligen varje krigare, som ej hört kulorna vina. Den som skriver detta gjorde samma fråga till den gamle veteranen, då han nära femtio år efteråt berättade mig om kampen vid San Lorenzo.

»Jo», fick jag till svar, »härom skall jag, vad mig vidkommer, kunna uttala mig ganska bestämt. När vi på morgonen den 8 maj 1863 uppmarscherade och sågo framför oss fiendens ställning samt att artilleriet å båda sidor öppnat eld, voro de hos mig förhärskande känslorna glädje och stolthet över att få deltaga i en verklig och ordnad strid. Jag samspråkade senare med mina kamrater, närmast min kapten och min löjtnant, vilka båda förutom i expeditioner i Afrika deltagit i franska arméns fälttåg i Italien 1859, där den senare blivit sårad. De sade mig, att deras pulsar redan vid de första skotten på morgonen börjat slå hårdare och deras hjärtan att klappa fortare. De voro dock båda krigsvana och modiga män, och min kapten blev sårad i dagens strid. Jag kunde åter med bestämdhet säga, att såväl min puls som mitt hjärta slog lika lugnt som någonsin.

Vadan då denna olikhet? Jo — och riktigheten av denna förklaring vitsordades av båda dessa mina kamrater — jag

var omkring 10 år yngre än de; mina nerver voro ännu ungdomligt starka och ej slitna av livets myckna släp.

Tapperheten hos den äldre mannen har dessutom sin drivande kraft förnämligast i känslan av pliktuppfyllelse, hos den unge däremot i ungdomlig hänförelse. Det är därför också ungdomen, som i de avgörande ögonblicken bäst motsvarar krigets krav, och detta är ett av skälen, varför också ungdomen i första hand skall bära vapen till fäderneslandets skydd.

Men även en annan erfarenhet», fortsätter den gamle veteranen, »har jag från denna min första allvarliga bekantskap med krigaryrket. Då jag efter stridens slut tillika med flera hundra andra sårade låg på kyrkogården vid San Lorenzo och väntade på att bli förbunden, väckte det min särskilda uppmärksamhet, att ingenting hördes av den jämmer och klagan, varom skildringar från dylika tillfällen så ofta tala. Tvärtom vilade en stilla frid över alla dessa på ett litet område sammanförda offer för dagens strid.

Denna min erfarenhet innebar emellertid ingenting ägnat att förvåna. Sjukdom, som vållas av sår är nämligen ofta lindrigare än annan sjukdom, och i all synnerhet framkalla färska sår endast ringa smärta. Död orsakad av vapen är i de allra flesta fall ojämförligt mycket lindringare än sådan som kommer av annan anledning, och döden skall ju alltid till sist komma.

Nej, i dessa avseenden äro visserligen icke krigarne själva att särskilt beklaga, men däremot måste man skänka de hemmavarande sörjande — föräldrar, makar, barn — sitt innerligaste deltagande.»

En ojämn strid.

Läkningen av det sår, som löjtnant Ericson fick vid San Lorenzo en majmorgon 1863, gick långsamt och först fram på hösten kunde han återinträda i tjänstgöring vid 3:e zouavregementet.

Under årets sista månader hade han tillfälle att få deltaga i en större expedition mot det inre av landet. Men vid samma tid kommo underrättelser från Sverige, som manade till hem-

färd. Det krig, som nästföljande år utbröt mellan Tyskland och Danmark, kastade sina skuggor framför sig. Mycket tydde på att Sverige skulle bli inblandat däri och därför behöva sina söner. Ericson och en annan av de svenska officerare, som deltogo i mexikanska fälttåget, löjtnanten vid Andra livgardet Carl Bergenstråhle, beslöto sig då att skyndsamt anträda den långa färden mot hemlandet. Den 29 december skildes man i staden Lagos från de franska trupperna. »Det är», säger Ericson i sammanhang med sin skildring av efterföljande händelser, »ej utan känslor av saknad och vemod, som man säger farväl, kanske för livet, åt goda krigskamrater, med vilka man delat faror, mödor och umbäranden.»

Färden gick över huvudstaden, Mexico, mot östra kusten och sedan sjöledes till Frankrike. De båda svenskarne åtföljde en s. k. armékurir med en sergeant och 4 man som skyddstrupp. Enär Bergenstråhles uppassare även var med, utgjorde man inalles 8 beväpnade män.

Men vi skola för färden och dess äventyrligheter ord för ord följa löjtnant Ericsons skildring:

»Vi färdades i en stor gammaldags diligens. Förutom platser inuti vagnen funnos tre på ett säte bakom och högre än kuskarnes säte. Anspannet utgjordes av 8 till 12 mulåsnor, antalet beroende av det mer eller mindre dåliga väglaget. Vägarna, som anlagts under den tid spanjorerna behärskade landet, hade ursprungligen varit stora, breda chausséer, men under ett halft århundrades republikanskt vanstyre hade de såväl som allt annat i detta land förfallit och voro nu bedrövliga.

Årets sista natt hade vi kvarter i staden Queretaro, samma stad där några år senare kejsar Maximilian försvarade sig, blev förrådd och av fienden fusiljerad.

Den 1 januari 1864, som för oss skulle bliva en så ödesdiger dag, ingick således här. En lång dagsfärd förestod. Vi togo därför dagen i näbbet, och redan kl. 5 på morgonen skedde uppbrottet. Middagsrast hölls i staden San Juan del Rio, som var besatt av mexikanska hjälptrupper. Då man trodde sig veta, att den trakt, genom vilken kuriren skulle färdas före framkomsten till nästa nattkvarter, var genomströvad av fiender, så erbjöd man oss en förstärkning av 50 mexikanska ryttare. Vi avböjde emellertid detta anbud, ty vi voro

ganska säkra på att kunna försvara oss mot en ej alltför överlägsen fiende; och skulle vi åter möta mycket överlägsna stridskrafter, så kunde ej dessa femtio ryttare vara något betryggande skydd. Vi fortsatte således vår färd, och i ungdomligt övermod talade vi om att en liten strid kunde vara ganska uppfriskande.

Kl. ½ 7 på kvällen, just i skymningen, anlände vi till byn La Soledad, där vi hade sista ombytet av anspann. Ytterligare 15—20 km. återstodo sedan till Arroyo Zarco, där vi skulle ha nattkvarter, och där två franska kompanier voro förlagda. Kl. 7 var anspannet ombytt, och färden fortsattes; nu rådde dock stark skymning, och som det hade fallit tätt duggregn hela dagen, så var vägen eländigare än någonsin.

Landet var flackt och ödsligt. Härtill kom mörker och regn. Allt kunde således bidraga att göra sinnet dystert, men den lilla fästningens (diligensens) försvarare togo ej intryck av den omgivande naturen. Hoppet att påföljande afton vara i Mexico och kanske om några månader i Frankrike gjorde humöret glatt och beslutsamt — för övrigt hade man hela dagen varit beredd på att bli anfallen.

Vid avfärden från La Soledad sutto på det omnämnda sätet bakom kuskarne jag till höger, Bergenstråhle i mitten och befälhavaren för skyddsvakten, sergeant Montfaucon, till vänster. Bakom oss på taket voro två soldater, de övriga inuti vagnen. Det bör tilläggas, att den mycket breda vägen var på vardera sidan omgiven av en grov stenmur.

Vi hade färdats ungefär en fjärdedels timme, då vi anropades med 'Que vivat?' En av våra soldater på taket svarade genast med ett skott. Kuskarne försökte att sätta åsnorna i trav, men vägens dåliga beskaffenhet gjorde det omöjligt. Vi sågo nu en mängd ryttare i galopp utanför den vänstra stenmuren; de kommo ut på vägen genom öppningar i muren och följde helt nära efter vagnen. Elden, som omedelbart öppnades, blev nu å ömse sidor allt livligare. Vi svenskar och fransmän voro samtliga beväpnade med revolvrar och truppen dessutom med grova karbiner. Den eld, som utgick från diligensen, var således ej att förakta. Den mexikanske soldaten trotsade i strid kulan men skydde blankt vapen. Enskilda ryttare störtade sig ock med mycken djärvhet fram

till sidan av vagnen, sköto av sina karbiner och försvunno, så framt ej någon av oss dessförinnan hunnit sänka vårt bly i deras bröst. Jag lärde mig ganska hastigt att låta våra motståndare avskjuta sina skott samt först därefter — och då med god säkerhet — låta min kula gå. Oftast syntes ryttaren då öppna armarna och falla till marken.

Vi voro nu i full strid med den guerillatrupp (irreguljärt kavalleri), som stod under befäl av den djärve partigängaren Romero. Men denna trupp var ej vår enda fiende, ty i så fall skulle vi måhända, trots dess tiodubbla styrka, ha tillbakavisat detta anfall. Nu var emellertid förhållandet det, att general Marqués, befälhavare för en av de mexikanska truppstyrkor, som slutit sig till fransmännen, i medlet av december hade i närheten av staden Morelia skingrat en större fientlig styrka, och spillrorna av denna återvände nu till sina hemorter. Sålunda befann sig den 1 januari den mexikanske översten Canales med omkring 300 man infanteri i trakten av La Soledad, på väg till provinsen Tamaulipas. Han förenade sig med Romero i förhoppning att med lätthet kunna bemäktiga sig den franske kuriren.

Denne Canales och hans trupp tillhörde den reguljära armén och var således en fiende av helt annat slag än Romero och hans sammanrafsade guerillahop. Canales hade delat sitt manskap i tre avdelningar och förlagt det bakom den stenmur, som gick utmed vänstra sidan av vägen. Vi hade passerat tvenne av dessa avdelningar och blivit beskjutna av dem med salvor, men ännu rörde sig dock vagnen framåt. De förföljande ryttarnes ammunition syntes dessutom vara i det närmaste slut, ty deras eld slocknade märkbart av. Då vi ej kunde förmoda, att vi skulle bli utsatta för ett tredje bakhåll med därifrån utgående salvor, och då ryttarne ensamma knappast skulle kunna betvinga oss, så började vi hoppas att kunna slå oss igenom. Mina sista ord till Bergenstråhle voro ock: 'Du skall se, att vi klara oss ur detta äventyr.' Men ett tredje bakhåll fanns verkligen! Vi hörde ett kommando, en salva brakade lös, det hela lystes upp för ett ögonblick, det blev åter mörkt, och Bergenstråhle hade fallit framstupa med armbågarna stödjande mot knäna. På mitt tilltal svarade han ej. Han hade dött en krigares lyckliga död: en kula genom hjärtat.

Nu blev ställningen verkligen kritisk, och sannolikheten att kunna slå oss igenom detta våldsamma äventyr var ej stor; ett par djur i anspannet hade fallit, och vagnen stod stilla.

Striden hade nu pågått omkring en timme. Av de fem militärer, som befunno sig utanpå vagnen, voro tre döda, nämligen förutom Bergenstråhle de båda soldaterna, som sutto bakom oss på vagnstaket; inuti vagnen voro ett par sårade. Ammunitionen var för mig slut; vid stridens början hade jag dock haft fyrtio patroner. Jag tog en av de döda soldaternas karbiner, påsatte sabelbajonetten och hoppade ned från vagnen för att fortsätta striden med blankt vapen. Sergeanten hoppade ned till vänster och jag till höger. Vi voro således skilda åt. Den strid, som nu började och sedan fortgick under kanske en fjärdedels timme, kan ej beskrivas; spridda episoder stå fram för minnet, men någon sammanhängande bild kvarstår ej. Bajonetten hade i hastigheten vid det skyndsamma nedstigandet blivit illa fästad, och vid första kraftiga stöt förlorade jag den; endast kolven återstod då för striden, men kolven är ett våldsamt vapen vid strid på liv och död. Detta fingo ock åtskilliga av fienderna erfara, men vid någon av de många kolvstötar eller slag, som jag utdelade, brast kolvhalsen, och kolven hängde sedan i varbygeln.

Till sist stod jag ensam kvar; de övriga voro döda eller sårade och övermannade. Kroppsligen trött stod jag med ryggen stödd mot vagnen, blodet sipprade ur många sår efter sabelhugg och lansstötar, men intet var så allvarligt, att stridbarheten var slut.

Det var nu påtagligen särdeles lockande för Romero att kunna få denne ensamme officer levande fången, varför han ock samlade ett tjugutal ryttare kring högra sidan av vagnen, där jag stod. Möjligheten att med bibehållen krigarheder nu kunna undkomma var nästan utesluten, och det återstod endast att så dyrt som möjligt sälja livet.

Sinnet var fortfarande spänstigt, om ock kallblodigheten efter den långvariga striden lämnade åtskilligt övrigt att önska. Jag rusade i hetsigheten fram mot Romero, som satt till häst mitt framför mig, för att om möjligt med min brustna kolv klubba till honom, men detta lyckades icke bättre, än

att jag i språnget framåt föll på den ojämna, slippriga marken. I ett ögonblick var jag dock uppe och återtog min ställning till försvar vid vagnen.

Romero uppmanade mig nu i mycket höviska ordalag att lämna från mig mina vapen, vilket naturligtvis avböjdes. Ett par av ryttarne måtte emellertid ha funnit denna underhandling med en ensam blödande man tämligen ändamålslös; ett skott föll nämligen. Karbinen, som jag för ögonblicket höll i vänstra handen, föll ur densamma; min arm var sönderskjuten, och nästan alldeles samtidigt fick jag en våldsam lansstöt i högra sidan.

Avväpnad, som jag nu var, kröp jag av naturlig självbevarelsedrift in under vagnen. Den närmaste tanken blev sedan att kunna undkomma. Ryttarne voro nu skingrade och i färd med plundring, och jag lyckades att obemärkt krypa fram till stenmuren. Men försöken att komma över densamma misslyckades. Vänstra armen kändes nämligen alldeles onaturligt tung, såsom en avskjuten lem alltid gör. Mina försök att här undkomma iakttogos av fienden, och följden blev, att jag infångades. Nu tillkom överste Canales, befälhavaren för det reguljära infanteriet; han tog mig om hand och förde mig till en närbelägen hacienda.[1]

Mexikanarne måste dock skyndsamt bryta upp, ty den möjligheten var icke utesluten, att eldstriden i den alldeles lugna natten kunnat höras till Arroyo Zarco, och som vi voro väntade, hade i så fall fransmännen kunnat skynda till vår hjälp.

Mitt tillstånd undersöktes av Romero själv, men mina sår befunnos vara så svåra, att han ej ansåg det löna mödan att medtaga mig såsom fånge. Tre soldater, som voro jämförelsevis lindrigt sårade, tog man däremot med sig. De lyckades senare rymma, och i brev från dem fick jag meddelande om de faror och äventyr de haft att utstå.

Sergeanten, skyddstruppens befälhavare, vilken hade hoppat ned på vänstra sidan av vagnen, hade efter en synbarligen hjältemodig strid dukat under och var död.

Om den nu slutade striden varit tillintetgörande för den lilla franska styrkan, så hade den ock varit blodig för våra

[1] En stor inbyggd lantgård.

fiender. Enligt vad som meddelades lågo 44 man på stridsplatsen.

Sedan fransmännen påföljande dag fått underrättelse om striden, avhämtades jag och fördes på aftonen till Arroyo Zarco. Helt säkert hade jag emellertid dött av mina sår, om icke lyckan så fogat, att general Berthier, son till Napoleon I:s ryktbare generalstabschef, vars hälsa nödgade honom att återvända till Frankrike, den 3 januari på aftonen passerat. Med honom följde en läkare, som kvarlämnades hos mig. Detta var min räddning.

Underrättelsen om denna blodiga strid väckte bestörtning i hela expeditionskåren och det varmaste deltagande hos våra många vänner. Ungefär samtidigt som jag åter kom på benen, var den del av expeditionskåren, från vilken vi hade skilts den 29 december, på återväg till Mexico och passerade Arroyo Zarco. Jag kunde gå trupperna till mötes och mottogs med de hjärtligaste känslor. Särskilt var mötet med det regemente, vid vilket jag tjänstgjort, rent av rörande. Gamla zouaver gingo ur ledet och togo mig med tårar i ögonen i famn. Tapperheten tilltalar alla folk, men kanske äro fransmännen mer än andra känsliga för det rent personliga mannamodet.

Vår Herre hade nu inom åtta månader för andra gången varit mig oändligen nådig. Den 8 maj 1863 hade jag ju i striden vid San Lorenzo fått mitt högra ben genomskjutet. I denna sista strid blev jag ännu värre åtgången, men egentligen farligt för livet var endast det skottsår, som splittrade armbenpipan helt nära axeln. Efter tre veckor var jag dock åter på benen, fast naturligtvis med armen i band ännu för lång tid. Den sista lansstöten hade träffat ganska djupt i lungan, och det såret läktes ej förr än efter fem till sex veckor. Ytterligare några månader — och jag var fullt återställd; och de många blessyrerna ha ej heller senare, allt intill min nuvarande höga ålder, haft några för hälsa och krafter menliga följder.

Naturligtvis kan icke en krigare alltid räkna på att lika lyckligt som jag komma från strider och blessyrer, men en lycklig utgång är i varje fall mycket beroende av att man är

ungdomlig och frisk. Läkekraften är då stark, och en ung man räddas mången gång till liv och lem, då en äldre sannolikt skulle ha dukat under.

Bergenstråhle och hans stupade franska kamrater fördes till Arroyo Zarco, och där reddes deras gemensamma grav, på vilken franska staten lät uppföra en vacker gravvård.

Där borta i den avlägsna hjältegraven har nu det jordiska av en bland Sveriges söner i ett halvt århundrade vilat i den eviga sömnen. Bergenstråhle hade den goda, lyckliga naturen att äga många vänner och ingen ovän. De ännu levande såväl i det egna som i det främmande land, för vilket han offrade sitt unga liv, läsa för visso frid och välsignelse över hans minne. Må ett senare släkte följa vår maning att göra sammaledes. Han förtjänade det!»

Så långt den forne löjtnanten, nuvarande generallöjtnant Ericson om sina minnen från sammanstötningen med de mexikanska partigängarne. Blodiga minnen men på samma gång hedrande! Ericsons namn kom på grund av visad tapperhet i striden vid La Soledad för andra gången under detta fälttåg på franska arméns dagorder.

Må Sveriges unga söner, när de en dag kallas till strid för sitt lands urgamla frihet, veta att kämpa med samma fasta vilja som den unge löjtnanten stred för sin krigarheder!

På strövtåg i Mexico.

I februari 1864, sålunda kort efter det löjtnanterna Ericson och Bergenstråhle lämnat franska expeditionskåren i Mexico och anträtt sin olycksdigra färd mot hemlandet, anlände till nämnda kår en annan ung svensk, löjtnanten vid Skånska dragonregementet Gustaf Bråkenhielm. Han hade sedan nyåret 1861 varit i fransk tjänst, först genomgått den berömda ridskolan i Saumur och sedan hösten det följande året tjänat vid första regementet av afrikanska hästjägarne (Chasseurs d'Afrique), ett kavalleriregemente, som var stationerat i Alger. Tillsammans med tre skvadroner av detta regemente kom han sedan, som sagt, över till Mexico.

Bråkenhielm deltog i den expedition, som utgick från staden San Luis Potosí för att förfölja landets avsatte president, Juarez, vilken med sina trupper långsamt drog sig tillbaka i nordlig riktning upp mot Förenta staternas gräns. Vägen togs till en början norrut till Monterey och därefter västerut till Durango. I närheten av den förstnämnda staden blev den svenske officeren av en förlupen kula sårad i vänstra benet, dess bättre dock helt lindrigt, tack vare det motstånd, som den vida, dubbelvikta stöveln erbjöd mot mexikanens grovkalibriga kula. Han kände sig likväl ganska besvärad av detta sår under de strapatser, som sedan följde.

Marschen till Durango gick fram över en vidsträckt saltöken, där regnvatten, ofta förskämt av ruttnade djurkroppar, var den enda dryck, som var att tillgå. Vissa år fick man till och med leta förgäves efter dylikt vatten. Det härstammade nämligen från de s. k. regnperioderna, som vanligen återkomma varje år men också kunna helt utebliva. Vid sådana tillfällen fingo de, som av omständigheterna tvungos ut i saltöknen, utstå svåra lidanden. Det kunde hända, att man ej fick mera vatten att släcka sin brännande törst med än som räckte till för att nödtorftigt skölja munnen; och sedan måste man spruta in det i svalget på den häst eller mulåsna, som man red, för att uppehålla djurets liv.

Efter svåra ansträngningar nådde expeditionen dock till sist Durango. Här delades styrkan, och under det en mindre avdelning fortsatte norrut, började större delen av expeditionen, vilken Bråkenhielm medföljde, på själva julaftonen 1864 marschen västerut med hamnstaden Mazatlan vid Stilla Oceanen som mål.

Det blev alltjämt en krävande marsch. Första delen av densamma gick över Cordillerernas skyhöga bergskedjor, där temperaturen stundom sjönk till mellan 10 och 12 grader under fryspunkten. När dessa passerats, hade man att genomtåga låglandet vid Stilla-havs-kusten. Vatten var det alltjämt ont om, och provianten räckte ofta ej på långt när till att fylla ens ganska blygsamma anspråk. Allt vad som kunde medföras av så väl livsmedel som artilleri måste nämligen forslas på mulåsnornas ryggar.

Redan uppe i Cordillererna hade man haft en allvarsam

sammanstötning med fienden. Under nedstigandet från bergen kom den franska truppstyrkan emellertid en afton till en av vidsträckta bananplanteringar omgiven indianby, kallad Los Veranos, där den råkade ut för ett missöde, som lätt kunde ha fått ödesdigra följder.

Man visste mer än väl, att spioner dag och natt lurade omkring expeditionen för att till fienden inrapportera varje begången oförsiktighet, och att därför den minsta lilla försumlighet lätt kunde straffa sig själv. Bland annat hade det följaktligen förbjudits att i bivackerna släppa mulåsnorna på bete utanför postlinjen. Mot order skedde dock detta under den natt, som tillbragtes i Los Veranos.

Mulåsnor ha den egenheten, att de gärna i stora hopar samla sig omkring vita hästar. Därför medfördes dylika vita hästar avsiktligt av expeditionen till ett visst antal. Begagnande sig av detta förhållande, hade några fiender i skydd av mörkret smugit sig in bland lastdjuren, hoppade på given signal upp på de vita hästarna och galopperade bort, tätt följda av mulorna. Där stod man nu utan transportmedel för vare sig artilleri eller tross.

Samtidigt som mulåsnerovet ägde rum, utsattes dessutom själva bivacken för en livlig beskjutning. Alarm slogs, och de afrikanska hästjägarne beordrades att förfölja rövarne. Dessutom avmarscherade tvenne kompanier fotjägare utan packningar för att vara till hands, om så skulle behövas. Med hästjägarne följde Bråkenhielm, vilken vid detta tillfälle tjänstgjorde som adjutant hos befälhavaren över kavalleriet. Han blev av denne beordrad att taga befälet över den tropp, vilken som spets sändes i förväg.

Det blev en synnerligen vågsam ritt i mörkret. Terrängen var svårframkomlig, och de enda vägar, som stodo till buds, voro i urskogen upphuggna stigar, vilka nattetid voro villsamma att följa. Fransmännen valde därför att rida utmed stranden av en liten flod, vilken mulåsnetjuvarne antogos ha passerat. Ett vad påträffades, men som man ej där såg några spår av djuren, fortsattes ritten utmed flodstranden. Efter en kvarts timme stötte emellertid spetsen på en fientlig trupp, som, ehuru överlägsen, hastigt vek undan. Bråkenhielm satte med sin tropp skyndsamt efter och kom i handgemäng med

mexikanerna. Sysselsatt med en motståndare på sin högra sida, erhöll han därvid ett lansstyng i vänstra låret och vacklade i sadeln men lyckades hålla sig kvar.

I nästa ögonblick hade fienderna emellertid åter försvunnit bland urskogens täta snår, dit det ej var rådligt att förfölja dem. Rapport avgavs till befälhavaren, vilken emellertid anbefallde fortsatt förföljande. Särskilt skulle den närbelägna byn Tepousta, som troddes vara starkt besatt av fienden, noga utspanas.

Det hade blivit full dager, innan spetsen fortsatte sin marsch. Den hade emellertid ej ridit mer än en halv timme, innan anropet »Vem där» ljöd den till mötes från en tätt bevuxen liten höjd. Det hjälpte ej, att man sökte missleda frågaren genom att svara med fiendens fältrop »Corona och friheten». Knappt var detta utsagt, innan en salva brakade loss, som sträckte en man till marken. Bråkenhielm gav då genast tecken till anfall, men fienden inväntade ej detta utan vek tillbaka in i skogen och var snart försvunnen. En ung man, som, av den galonerade uniformen att döma, var den fientliga truppens anförare, hade dock ej haft lika bråtт att komma undan som sina kamrater. Han inväntade helt lugnt den svenske officern, som i ivern att förfölja blivit skild från sin trupp och nu ensam red honom till mötes.

Mexikanen avvaktar det ögonblick, då hans motståndare är helt nära, och avlossar då sin karbin. Skottet förfelar väl sitt mål, men utan att låta sig något bekomma höjer han då för andra gången sitt dubbelpipiga vapen och siktar lugnt mot Bråkenhielms huvud. Denne hinner nätt och jämnt trycka spetsen av sin sabel mot den unge mannens bröst, innan skottet går av. Så pass stor blir dock verkan härav, att kulan, som annars med säkerhet skulle ha genomborrat svenskens huvud, endast snuddar vid hans hals, går in under vänstra nyckelbenet och fortsätter ut genom axeln.

Ehuru för ögonblicket räddad undan en säker död, är Bråkenhielm alltjämt i en nästan hopplös belägenhet. Vänstra armen är förlamad av det svåra skottsåret, och vänstra benet hänger styft och okänsligt av lansstöten. Det svindlar för hans ögon; han har för en sekund förlorat all handlingskraft. Och under tiden sticker mexikanen sin karbin

i hölstret samt drager värjan i avsikt att med denna fullborda sitt verk.

Men då, när allt hopp synes ute, kommer återstoden av det franska kavalleriet till platsen. Den fientlige anföraren måste tänka på sin egen säkerhet, kastar om sin häst och försvinner bland urskogens snår.

Inom kort hade fransmännen bemäktigat sig byn Tepousta. I prästgården där kvarlämnade de under skydd av en liten truppavdelning de sårade och bland dem Bråkenhielm, medan återstoden fortsatte till en annan, 5 till 6 km. längre bort belägen by.

Den svenske officeren fann snart vistelsen hos kyrkans tjänare i Tepousta något riskabel. Han försökte förgäves få litet kokt vatten och något linne för de sårades skötsel. Men under tiden tävlade prästens folk i att på det rikligaste förpläga skyddsvaktens manskap med ett slags starkt berusande brännvin, som snart skulle ha haft en ödesdiger inverkan, om ej Bråkenhielm ingripit. Han började nämligen misstänka sin värd för att umgås med förrädiska planer; och utan att avvakta, att de sårade blivit ordentligt förbundna, gav han order till uppbrott. Att detta steg var välbetänkt, därom fick man sedan full visshet, då det konstaterades, att prästen redan hade till fienden avsänt meddelande om fransmännens uppehåll i byn och påpekat, att här var ett gott kap att göra.

Vid den franska expeditionens huvudstyrka hade man under tiden börjat oroa sig för de efterlämnades öde. Stor var därför glädjen, då dessa närmade sig. Man hurrade av hjärtans lust med den påföljd, att ett par mexikaner, som medtagits som vägvisare och fått löfte om hederlig vedergällning, om de ordentligt utförde sitt uppdrag, togo till benen och sprungo ifrån lönen för sin möda.

I Ziqueros — så hette byn där man sammanträffade med huvudstyrkan — fick Bråkenhielm äntligen sina sår ansade av en läkare. Men lång blev ej vilan här. Snart ingick ett olycksbud, som tvang till skyndsamt uppbrott.

I Los Veranos, indianbyn där åsnerovet ägt rum, hade man kvarlämnat ett kompani fotjägare för att vakta tross och artilleri. Redan under påföljande natt hade detta kompani

blivit omringat och nästan till sista man massakrerat. Underrättelsen orsakade, att huvudstyrkan skyndsamt återvände till byn dels för att bringa hjälp, om sådan över huvud taget stode att giva, dels för att begrava sina fallna kamrater.

Här blev den franska styrkan ånyo utsatt för ett farligt anfall. Dolda av de höga bananfälten, lyckades fienderna för andra gången fullkomligt omringa byn i avsikt att samtidigt och från alla håll gå till anfall. Detta misslyckades dock, enär några mexikaner, vilka fransmännen gripit som gisslan, sökte fly och blevo beskjutna. Den eldgivning, som härvid uppstod, missuppfattades av fienden och kom honom att röja sig i förtid.

Fransmännen fingo sålunda tid att ordna sitt försvar. Infanteriet erhöll på sin lott att försvara ena kanten av byn, varifrån det snart öppnade en ivrig eld. Hästjägarne, som lyckligtvis ännu ej sadlat av, gingo till anfall från motsatta kanten och jagade undan samt förföljde fienden. Bråkenhielm deltog även i denna attack men skulle därvid säkerligen av utmattningen efter sina svåra blessyrer ha tvingats att bli efter, om ej hans trogne kalfaktor släpat honom med sig.

Striden utföll emellertid till hans kamraters fördel, men segern blev dyrköpt, ty chefen var ibland de stupade. Sedan följde emellertid för svensken ett par svåra dagar, under vilka man tillryggalade den återstående vägsträckan till hamnstaden Mazatlan, målet för marschen. Så svårt sårad han än var, måste Bråkenhielm dessa dagar sitta till häst, vilket dock kändes mindre besvärande för det elakartade såret i bröst och axel än transporten i hästbår, som även stod honom till buds.

I Mazatlan erhöll han god vård på ett för ändamålet inrättat sjukhus men besvärades dock mycket under vistelsen här av myror och ohyra, vilka utgöra en sannskyldig landsplåga i dessa trakter. Efter två månader var han dock i tjänst igen och deltog ånyo i marscher genom de mexikanska urskogarna samt upplevde månget nytt äventyr i strider med landets halvvilda folk. För sitt förhållande i de här skildrade striderna nämndes Bråkenhielm på franska arméns dagorder bland dem, som uppfört sig tappert och hedrande.

Källa: C. Ericsons och G. Bråkenhielms dels skriftliga, dels muntliga skildringar.

Svenskarne i försvaret av Dybbölställningen 1864.

På förpost.

Med innerlig medkänsla följde Sveriges folk danskarnes kamp 1864 mot preussare och österrikare. Det var dvärgens strid med jättarne; det var ock en närbesläktad nations rättmätiga försvar av vad som i århundraden varit dess egendom. Kriget gällde som bekant, vem som skulle äga de danska hertigdömena Slesvig och Holstein. Talrika svenska frivilliga, i främsta rummet militärer och skarpskyttar, samlades också efter hand under de danska fanorna för att sida vid sida med landets egna söner deltaga i denna från början nästan hopplösa kamp.

Dess första akt utspelades i Syd-Slesvig i ställningen vid Dannevirke, men den tog endast några korta februaridagar och slutade med de danska huvudkrafternas tillbakatåg till ön Als i nordligaste delen av Lilla Bält. En liten flik av det motliggande jutska landet behöll man dock alltjämt besatt. Det var Sundevedshalvön, som är skild från Als endast av det smala sundet med samma namn. Strax öster om de

här belägna Dybbölgårdarna voro i förväg uppkastade en rad av små skansar. Den sydligaste, som erhållit numret I, låg nära Vemmingbundviken, mellan Sundeved och Broagerlandet; och sedan följde de i nummerordning mot norr. Den sista i ordningen, n:r X, var belägen nära Alssundet. Mellan och delvis även bakom skansarna gingo löpgravar och fältbefästningar, avsedda för infanteri; och på yttersta spetsen av halvön, där tvenne pontonbroar slagits över till den lilla staden Sönderborg på Als, hade man till dessas skydd uppkastat tvenne s. k. brohuvud.

Den 17 mars tvingades försvararnes förpostlinje att utrymma Väster-Dybböls by och draga sig tillbaka till i höjd med Öster-Dybböl, således helt nära själva skanslinjen. Här höllo de sig dock en tid, ehuru beskjutna i fronten av preussarnes huvudkrafter, som framträngde på Sundevedshalvön, och i vänstra flanken av de långskjutande batterier, som fienden uppkastat på andra sidan Vemmingbund.

Vi skola nu låna en svensk frivilligs, Axel Edvard Westers, ord för att skildra ett par episoder i de krävande förpoststriderna här. Wester var vid denna tid löjtnant vid Andra livgrenadjärerna. Det är ur anteckningar nedskrivna på platsen och på äldre dagar något kompletterade, som det följande är hämtat.

»Den 18 mars.

Jag nedskriver dessa ord i löpgraven mellan skansarna I och II. Står där nu i korsande kulregnet, enär skansen II tyckes vara tyskarne en nagel i ögat och nästan varje ögonblick beskjutes från de otäcka Broagerbatterierna, troligen därför att i II finns den enda räfflade kanon, som förmår skjuta över viken till fienden. Kanonen är kommen hit i dag från Finspång, säges det. Sålunda äro vi landsmän, och jag yves ej litet häröver, ehuru jag har det tusan så hett för hans skull! Men jag vill försöka teckna dagen från kl. 8 i morse, då vi drogo ut ur Ulkeböl på Als, efter att större delen av natten ha stått under gevär utmed den uppblötta kolonnvägen. Den första halten gjordes vid Möllerne, utanför Sönderborg, strax på denna sidan staden. Här samlades nu den från olika marschvägar kommande förpoststyrkan, och envar tilldelades

sin plats — 5:e och 10:e regementena den vänstra, 2:a och 22:a regementena den högra flygeln av Dybbölställningen. Sedan gevären blivit laddade — mynningsladdare — instruktioner givna m. m., voro vi vid pass kl. 10 f. m. färdiga till avmarsch. Kompaniet bestov av 200 man i 4 delningar, var delning av 4 sektioner under en officer, i regel beväpnade med huggare och räfflade gevär, präktiga ränslar, fältflaska, överklädd med skinn, och tornister för mat. Ammunitionen utgjordes av 50 skott, burna i tvenne patronkök omkring livet.

Sönderborg passerades under avsjungande av 'Den tappre landsoldat', och de borgare, som ännu voro kvar, försummade ej att trängas kring oss vid vår genommarsch, hälsande och viftande med vad de kunde få tag i, fulla av tillit till att vi skulle göra't, och att nu skulle tysken få mas! Ja, nu kändes det, att man var bliven en riktig soldat, tyckte jag; och jag viftade åter med sabeln, vilket besvarades med ett jublande hurra!

Bron över sundet passerades, och uppåt bar det för den slipprriga Dybbölhöjden, genom massor av trupper av alla slag, som gjort halt invid marschvägen och stodo såsom reserv. Invid backens krön, där den stolta, bekanta Dybbölmöllan stod, gjordes ett ögonblick halt för att där avskilja förposterna. Här skulle nu de korsande, fräsande granater, som fienden översållade oss med, nästan försätta mig i hänförelse. Pang! Där kreverade en, och då en av dess skärvor borrade sig ner i leran strax till vänster om mig, gav jag mig ingen ro, förrän jag med min sabel grävt fram den och stoppat den i min ficka, där den ännu kändes helt varm. Jag ville bevara detta första minne från slagfältet; och ännu den dag som är — i november 1896 — ligger granatskärvan på mitt skrivbord, där den dagligen möter mitt öga i form av handtag till en brevpräss, därtill apterad av min son Karl. Hade skärvan slagit ner ett par meter längre till höger, så hade mitt fälttåg varit slutat redan första dagen!

Jag formerade nu min avdelning på ett led, och så bar det av i vildaste språng ner mot stranden och till den löpgrav, vars besättning jag skulle avlösa, till dess kanonen från Broagerbatteriet blixtrade, då vi alla handlöst kastade oss omkull i leran för att ögonblicket därpå åter upprepa samma manöver. Ibland var det omöjligt annat än att skratta åt de komiska situa-

tioner vi råkade i. Man kan nog göra sig en föreställning om hur vi sågo ut efter några upprepade språngmarscher med åtföljande nedslag i den nyss plöjda åkern, vars fåror voro fulla av vatten och dy! Men framåt gick det med lust och fröjd; ingen blev kvar, och jag var lycklig nog att den gången lista mig fram till min bestämmelse utan att sakna en enda man. När vi voro färdiga till sista ansatsen, blev det de avlöstas tur att börja ett likadant återtåg; och vi hade ej tid att vid genombrytandet ens flyktigt hälsa varandra — så upptagna voro vi av det äventyrliga i läget . . . .

Nå äntligen! Hur jag längtat att vara på ort och ställe! Bakom en tillfälligt uppkastad jordvall med en lerpöl till grav innanför. Allt avsett för beskjutning i fronten, då däremot flanken var öppen för Broagerkanonerna! Det kändes allt litet kusligt att ligga så här och vänta på varje granat, att blixtsnabbt dyka ner i smörjan, så snart posten ropade 'Deck'! Jag gjorde som alla andra men hade dock i början svårt att förlika mig med detta slags krigföring. Icke motsvarade det de stora tankar, som jag drömt, att få mäta sig med fienden; men den tiden skulle väl komma! Som det nu var ställt, hade officeren här blott *en* uppgift, att hålla modet uppe hos Jens,[1] som synbart sviktade, då någon kamrat bars bort av ambulansen.

För övrigt var det ju en förströelse att med kikaren försöka följa, huru våra skott verkade där borta hos fienden. Varje gång vår räfflade Finspångskanon dundrade, följde ett hurra. Men även detta blev gammalt, och spår till avmattning började så småningom bemäktiga sig de sinnen, där för en stund sedan så mycken stridslystnad tycktes råda . . . flertalet lågo där tysta och allvarliga. Ja, det fordras nog mer än mod för att så här overksamma se den ene efter den andre kamraten segna ner . . . .

Den 27 kl. 6 e. m. . . .

Jag är nu äntligen kommenderad på förpost med halva kompaniet. Få se, om även denna gång kontra-order hinner mig. Nej, nu bär det av.

---

[1] Gemensamt namn på de danska soldaterna.

Den 28 mars.

Först kl. 9 i går afton hann jag mitt bevakningsområde och intog där ställning med fältvakten n:r 4 ett gott stycke framför skansarna VI, VII och VIII. Kvällen var regnig och beckmörk. För att göra mig något förtrogen med den för mig alldeles obekanta terrängen åtföljde jag själv de tre första avlösningarna av mina 13 vedetter.

Allt var så tyst och stilla, och tydligt urskildes fiendens täta anrop och patrulleringen i dess bevakningskedja. Avståndet emellan oss torde väl kunna uppskattas till mellan 400 och 500 alnar. För fältvaktens huvudstyrka hade jag att tillgå en rätt ändamålsenlig nedskärning i marken med ett litet bröstvärn, där vi till stor del borde vara fredade för gevärskulorna i fronten.

Tjänstgöringen gick sin jämna gång. Klockan blev 12, hon blev 1, och en gravlik tystnad rådde fortfarande. Regnet hade småningom upphört. Jag kände mig så underlig till mods. En aning om att någonting ovanligt förbereddes smög sig oemotståndligt på mig. Jag skulle velat ge mycket, ja till och med mer än jag ägde, för att med ögat kunna genomtränga framförliggande terräng, som en livlig inbillning grupperade med framsmygande fiender. Nej, jag kunde ej hålla ut längre, jag måste ut i vedettkedjan. Försiktigheten bjöd mig väl att stanna hos min fältvakt, som ej ägde någon mer officer — det återstående halva kompaniet låg under kompanichefen ett gott stycke bakom oss — men beslutsamt tillbakavisades varje betänksamhet, och jag åtföljde den avlösning av posterna, som utgick kl. 2 på morgonen. Vi hade dock knappast tillryggalagt några minuters marsch, då i ett nu en häftig gevärseld, åtföljd av ett väldigt 'hurra', genomträngde tystnad och möker, och i fullt språng kastade fienden sig över mina vedetter, som knappast hunno med att avlossa sina gevär.

Och jag själv! Jo, nu gällde det att hejda den antagligen överlägsne fiendens stormlöpning och rädda sin krigarära; detta låg klart i — mörkret.

Gud må veta, hur jag så ögonblickligt kunde vara tillbaka hos dem där nere i gropen; och detta hade heller aldrig lyckats, så framt ej just i samma stund den välsignade månen,

som hittills varit skymd av tunga moln, med ens lyst fram och klart utvisat min väg. Men den visade även tydligt, hur en stark kolonn ryckte fram i riktningen mot min lilla trupp. Med några språng var jag hos den och framviskade min fråga, om de sågo fienden lika bra som jag. Och då detta bejakades, befallde jag dem därefter att med kornet följa honom för att trycka av först på mitt kommando.

Underliga känslor hann stundens spänning att framkalla. På mitt lilla kommandoord fyr, så lätt att framsäga, skulle nu från omkring 60 välriktade gevär ungefär lika många fiender förpassas till de sälla jaktmarkerna. De närmade sig hastigt, omedvetna om att bakom den lilla omärkliga jordvallen lurade döden. Nu, nu syntes mig avståndet lämpligt, och den mördande salvan, som på så nära håll emottog dem, åstadkom underliga ting. De stannade, synbarligen tveksamma, och förgäves skallade kommandoordet 'Vorvärts', förgäves gjorde befälet allt för att förmå dem att fortsätta — de voro, tycktes det, slagna av skräck. Att salvan tagit bra, förstodo vi nogsamt allesamman, där vi i det klara månskenet kunde följa deras rörelser; och vår belåtenhet nådde sin höjd, när en ny salva, från den avdelning huvudstyrkan hunnit framskicka tvang fienderna att hastigt draga sig tillbaka.

Den stöt som en kort stund därefter riktades mot fältvakten till höger om mig, n:r 5, gav mig åter tillfälle att skicka dem några välriktade skott i flanken. Återstoden av kompaniet hade nu hunnit fram, och då kompanichefen visste, att förstärkning var på väg till oss, inrättade vi oss i hast för envist försvar av fältvaktställningen. Men fienden trängde lamt på för att dess mera koncentrera sitt anfall ytterst på vår högra flygel; och då hans styrka där omsider blev för överlägsen, och han därtill blottade sina truppmassor alltför mycket, erhöllo fältvakterna order att från höger draga sig tillbaka till sina respektive skansar, på det att dessa skulle kunna övertaga striden. Morgongryningen, som nu började tändas, var mer än lockande för skansarnas batterier att gripa in, och alla deras kanoner började nu att över våra huvud utbreda död och förvirring i tyskarnes framryckande kolonner.

Så började för oss och för mig denna reträtt uppför den långsamt sluttande fältvallen, som jag aldrig skall förgäta.

Kulorna väste som svärmare om öronen och slogo varje ögonblick ner i gyttjan omkring mig. Baklänges, steg för steg gick marschen: jag måste se till, att alla de mina följde, och att ordning så gott sig göra lät vidmakthölls, under det att döden allt emellanåt tog sitt byte bland oss. Bredvid mig klev en korpral, som just höll på med att repetera sitt 'Väl, löjtnant' till svar på en min befallning, då en kula träffade honom, och 'löjtnant' blev det sista ord han yttrade i denna världen, ty i samma ögonblick låg han livlös på fältvallen . . . . Jag gjorde ett försök att släpa honom med men uppgav det snart, då ögonblicket var dyrbart och han syntes död. Jag lade därför varsamt åter ned honom i förtröstan på att ambulansen snart skulle hämta honom. Så följde ännu några långa, långa minuter, innan jag hoppade över bröstvärnet in i skansens löpgrav.

Hur skönt det kändes att leva, att få mottaga det erkännande, varmed generalen uppmuntrade mig!

Emellertid hade det dagats, och det visade sig nu, att en fientlig styrka under mörkret framträngt emellan skansarna VI och VII. Undandragen vår artillerield, hade den där lyckats sätta sig fast i terrängen och oroade nu de våra. På vägen från Dybböls kyrka syntes redan en annan fientlig kolonn ila till dess hjälp, varför det blev nödvändigt att ögonblickligen kasta fienden tillbaka.

Härtill beordrades nu mitt kompani och därtill halva 4:e kompaniet samt ett — av 6:e regementet, tror jag — som även kommit in i skansen. Bataljonschefen hann blott med att yttra ungefär dessa ord: 'Mina gossar, kompanierna ha fått den bästa uppgift en dansk kan önska sig. Preussarne ha trängt sig under skansen, och vi skola ned och köra bort dem. Framåt marsch!'

Ett jublande hurra var vårt svar, och framåt bar det i språngmarsch, utför backen igen, backen som vi nyligen strävat uppför.

Ett litet stycke följde vi vägen som löpte in mellan skansarna, men så svängde vi till vänster in på ett gärde, där jorden, tjock och lerig, klibbade vid fötterna. Men denna olägenhet tog ej alls på humöret! Framåt gick det för brinnande livet. Under det hetaste kulregn formerades nu skytte-

Danskt bajonettanfall vid Dybböl 1864.

linje, och den samlade eld, vi på nära håll kunde avgiva, bragte åter fullständig förvirring i fiendens led, där skyndsamt återtåg blev följden. Ett väl riktat och raskt utfört bajonettanfall, som leddes av vår svenske kamrat löjtnant Björk samt löjtnant Benzov vid 6:e regementet, fullbordade vår framgång. En officer och en hel del andra fångar togos — jag minns ej hur många. Nu blåstes signal till stridens upphörande, och sent skall jag glömma de jublande känslor, som genomströmmade mig, över att jag fått vara med om att under fem timmars oavbrutet elddop få låta fienden smaka karbasen! Ty nu hade han bråttom att retirera, följd i hälarna av våra karteschskott.

Emellertid utkämpades även på vår vänstra flygel en häftig strid. Den kuperade terrängen erbjöd på detta håll fienden gynnsamt tillfälle att mera skyddad framrycka, till dess omsider vårt pansarfartyg, Rolf Krake, inlöpt i viken och därifrån öppnade en förödande eld emot de anryckande kolonnernas flanker. Därigenom avgjordes fullständigt segern på denna flygel.»

Det sista dygnet.[1]

Men preussarne trängde, vad tiden led, allt närmare skanslinjen. Den 17 april hade deras löpgravar framför södra fronten kommit denna 100 till 200 meter nära. Och samtidigt företedde de danska försvarsverken en bedrövlig anblick. Bröstvärnen voro genomskjutna, kanon efter kanon hade för alltid tystnat. Det var, som om hittills oanade naturkrafter utöst sitt raseri över Sundevedshalvön, sopat bort både löst och fast, ja till och med grävt djupa fåror i själva marken. Men de, som nu dag efter dag, vecka efter vecka försvarat denna halvö mot preussarne, visste, att det var i främsta rummet fiendens batterier där nere på Broagerlandet, som åstadkommit all denna förödelsens styggelse.

I själva verket var också slutakten nära. Redan den 18 april blev Dybböl-ställningens öde avgjort. Vi skola nu söka följa så många som möjligt av våra svenska frivillige i de prövande timmar, som närmast föregingo detta avgörande.

En av veteranerna från 1864, som själv var med vid detta tillfälle, löjtnant Ivar Key, får först ordet:

»På aftonen den 17 april samlades på ön Als i närheten av den nedskjutna och avbrända staden Sönderborg den truppstyrka, som var avsedd att avlösa de i första linjen liggande trupperna. Varje bataljon fick sig anvisad det försvarsområde den hade att besätta, och så bar det i väg.

Den bataljon, vid vilken jag tjänstgjorde, hade fått order att utgöra reserv till besättningstrupperna i skansen X och löpgraven till skansen IX. Vi voro sålunda förlagda längst ut på högra flygeln. Marschen från samlingsplatsen ut till skansarna företogs alltid först efter mörkrets inbrott, emedan preussarne vid tiden för avlösningen brukade överösa såväl marschvägarna som mellanliggande terräng med granater, vilka oftast förorsakade oss stora förluster. Denna afton blevo vi ovanligt nog ej synnerligen oroade av granaterna, och mitt kompani uppnådde utan månspillan sin bestämda plats bakom skansen X.

---

[1] Då vi här ej omnämna även de många vackra prov på tapperhet och trohet mot sitt land, som gåvos av danskarne själva, beror det naturligtvis på att en dylik skildring ej faller inom ramen för denna bok.

Sedan tjänsten för natten ordnats, sökte kompaniets tre officerare bereda sig ett så bekvämt nattläger som möjligt bakom en jordvall, vilken begränsade ett gärde. Oaktat trötthet och behov av sömn ville ögonen ej sluta sig; tankarna voro alltför upptagna med betraktelser över det förtvivlade läge, vari vi skulle befinna oss, om fienden verkligen ginge till anfall. Man hade de senaste dagarna väntat, att preussarne när som helst skulle storma Dybböl-ställningen, ty deras belägringsarbeten voro nu avslutade. Att detta skulle inträffa följande dag var en föreställning, som hos flertalet övergått till visshet. Ingen tvivlade på att detta för oss skulle sluta med en katastrof.

Kl. 4 på morgonen den 18 april började en kanonad så plötsligt och våldsamt, att man ej kunde misstaga sig om att detta var förebudet till anfallet. Men då den pågått några timmar, sedan dagsljuset inträtt, utan att någon infanterield lät sig höras, blev man oviss, om verkligen avgörandets stund var inne. I avvaktan på vad som komma skulle beordrades våra uppassare att framskaffa våra matsäckskorgar, vars innehåll vi angrepo med ännu större energi än vanligt i tanke på att det var mycket ovisst, var och när vi nästa gång skulle intaga vår måltid. Vi antogo nämligen, att fienden skulle rikta sitt anfall mot vänstra flygeln och centern — då vi, av allt att döma, skulle bliva avskurna — ty från dessa punkter och till broarna över Alssundet var betydligt kortare väg än från högra flygeln, där vi hade vår post. Vårt återtåg och räddning var därför beroende på om fienden efter genombrytningen av skanslinjen kunde av bakomvarande reserver uppehållas så länge, att högra flygelns trupper hunne verkställa sitt återtåg.

Under det vi intogo vår frukost, inträffade en episod, som för mig kunnat bliva ödesdiger. För att förskaffa mig en bekvämare plats än den vi hade bakom jordvallen, där vi hållit till under natten, och där vår frukost var uppdukad, hade jag klättrat upp på själva vallen. Jag befann mig där utan skydd för de projektiler, som allt emellanåt slogo ned i vår närmaste omgivning, men dessa voro så få i jämförelse med dem vi fått emottaga de närmast föregående dagarna, att jag ej ansåg det förenat med så stor risk att sitta utan

betäckning. Mina kamrater voro dock av annan mening och föreställde mig det oförsiktiga och äventyrliga i mitt tilltag samt uppmanade mig bevekande att återtaga min förutvarande plats vid deras sida. Deras vänliga uppmaning åtlyddes, och härvid fick det gamla ordspråket »Den råd lyder är vis» sin bekräftelse, ty strax efter det jag bytt om plats slog en kula ned just på det ställe jag nyss lämnat.

Längre fram på förmiddagen, kl. omkring 10, hörde vi plötsligen mellan kanondundret en oavbruten, rullande geväreld. Ljudet kom från vänstra flygeln och övertygade oss om att nu var stunden kommen för det länge väntade anfallet.»

Löjtnant Key och hans kamrater hade gissat rätt. Preussarnes stormkolonner gingo i detta ögonblick till anfall mot de söderut belägna skansarna, närmare bestämt I till och med VI. Den sistnämnda föll först. Anfallet kom så överraskande, att infanteribesättningen, som legat något bakom skansen, kom in i denna ungefär samtidigt med fienden och efter en kort strid måste vika. Men de som skötte skansens 4 kanoner gjorde dock vad de kunde, ty oaktat den korta tid, som stod till buds, hunno de mot den anstormande fienden avskjuta två skott per kanon. Halva antalet av dessa skott avlossades av en svensk frivillig, sergeant Rosell.

En annan svensk, löjtnant A. R. Holmertz, låg med en avdelning i en s. k. flesch strax norr om skansen VI. Då utkiksposterna vid fiendens anfall ropade: »Alle mand til geværene», sprang han utan tvekan, följd av sitt folk, över bröstvärnet och fram mot fiendens löpgravar. Han ville tydligen söka komma åt den fientliga stormkolonnens flank. Men fienden hade redan hunnit komma i skydd av den tagna skansen och var sålunda i säkerhet. Löjtnant Holmertz återvände då till sin flesch och öppnade därifrån en energisk eld mot fienden. Först senare, när alla närstående danska avdelningar måst draga sig tillbaka, gjorde även Holmertz ett försök att retirera men misslyckades och blev tillsammans med sin trupp tagen till fånga.

Strax efter det skansen VI föll, svajade preussiska flaggan även från I och III. Skansen II höll sig längre. Dess besättning hade under det föregående försvaret visat en utom-

ordentlig tapperhet och energi och jävade ej heller nu detta omdöme. Den preussiska stormkolonn, som närmade sig skansen, möttes av en så kraftig eld, att den måste vika av från sin kurs och fortsätta mot löpgraven omedelbart söder därom. Närmast här stod den svenske löjtnanten von Knorring med ett halvkompani. Han mottog preussarne med en så häftig eld, att de även nu måste vika. Men nya trupper stormade fram mot skansen II och togo den. När detta var gjort, blev von Knorring för andra gången anfallen. Han värjde sig även nu tappert men föll till sist för en kula i pannan. De av hans trupp, som ej följde sin befälhavare i döden, blevo fångna.

Redan innan detta skedde, hade emellertid en förbittrad strid utkämpats i löpgraven närmast norr om skansen II. Här stodo ursprungligen tre kompanier; men då två av dem blevo tillbakadrivna, stannade det tredje, som fördes av en dansk kapten Grüner, ensamt kvar. Grüner hade i förväg bestämt sig för att aldrig vika och stod sedan fast vid detta beslut. Kompaniet omringades men stred tills nära hälften fallit. Det var en vacker hedersvakt av plikttrogna män, som låg kring den stupade kompanichefen, då motståndet slutligen bröts. Bland dessa hjältar var även den svenske löjtnanten Lundegren. Han levde väl ännu men var genomborrad av elva kulor och följde snart sina tappra danska kamrater i döden.

Den av de först anfallna skansarna, som höll sig längst, var IV. Även dennas eld bröt fiendens första anfall, men detta förnyades, och skansen föll efter en synnerligen hård kamp man mot man. Bland de duktiga försvararne var en svensk frivillig, löjtnant Åkerhielm, som härvid blev sårad.

Det saknades ej försök från dansk sida att återtaga skanslinjen, men de misslyckades.[1] Steg för steg drog sig stridsbullret bort mot Alssundet.

Men nu låta vi löjtnant Key ånyo berätta om huru händelserna utvecklade sig vid de nordligast belägna skansarna. »I stark spänning stodo vi, väntande och lyssnande, men framför vår front var det fortfarande ganska tyst. Från vår plats på Dybbölhöjdens sluttning mot Alssundet var det omöj-

[1] Bland dem som stupade i kampen bakom skanslinjen var en svensk, löjtnant Roos.

ligt att se, vad som försiggick å andra sidan; vi kunde blott höra, huru gevärselden alltmer omslöt vår vänstra flank. Slutligen hördes den snett bakom vår rygg. Vi började frukta för att man i kampens hetta glömt bort oss, men utan order kunde vi ju ej övergiva vår post — vår spänning var i starkt stigande. I mer än en timme stodo vi i pinsam ovisshet om vad som passerade. Slutligen, omkring kl. ½ 12, kom en adjutant springande med andan i halsen och meddelade oss situationen samt gav order om skyndsam reträtt. Vid denna tidpunkt voro icke allenast alla skansarna från I till och med VII i fiendens våld och hela besättningsstyrkan på vänstra flygeln sprängd, sårad eller dödskjuten, utan preussarne voro också i hastig framryckning mot de två befästade brohuvud, som utgjorde skydd för pontonbroarna, vilka upprätthöllo förbindelsen med ön Als. Hade ej en reservbrigad gjort ett kraftigt och tappert motanfall, vilket för en stund hejdade preussarnes framryckning, så hade säkerligen icke en enda man av trupperna på högra flygeln kommit över till Als, utan dessa skulle ha kommit för sent till broarna och måst träda i fångenskap. Nu var det en möjlighet att undkomma, men ögonblicken voro dyrbara.

Med fart hastade kompaniet utför sluttningen ned till stranden av Alssundet, och då varje man var övertygad om att skyndsamhet var enda medlet till räddning, så togo vi raskt ut stegen, följande stranden i riktning mot broarna. Till en början fortgick vårt återtåg ostört i väl ordnad rotekolonn, men snart nedstörtade från höjderna, som i skarp lutning sänka sig mot Alssundet, massor av trupper framför och på sidan om oss. De tillhörde sprängda avdelningar från andra truppförband och åstadkommo nu villervalla och sammanblandning med därav följande uppehåll i marschen. I detta oordnade kaos tillryggalades 1,000 steg, varefter vi kommo till en ravin, omkring 100 steg bred med sumpmark i bottnen, genomfluten av en från höjderna nedrinnande mindre bäck. De omgivande höjderna voro redan besatta av preussarne, som avgåvo en mördande eld mot oss. Denna tillika med svårigheten att taga sig fram över kärret fördröjde vår marsch. Men framåt gick det, och så småningom var jag jämte fler-

talet av mitt folk lyckligt kommen över den svåra passagen av kärret.

Stora voro visserligen de förluster vi här ledo i döda och sårade men ej i förhållande till den beskjutning vi varit utsatta för. Man fick en föreställning om dess våldsamhet, då man fäste blicken på det bredvid liggande vattnet, som piskades av kulorna, liksom om en häftig hagelskur gått fram över det. Härav synes, att fienden, som stod på en höjd, skjutit för högt; och detta var orsaken till att våra förluster blevo relativt små.

Just som jag satt foten på fast mark och befann mig i närheten av en upphöjning i terrängen, som erbjöd skydd mot elden, hörde jag mitt namn ropas. Jag vände mig om och blickade åt det håll, varifrån ropet kom, då jag fick se en officer med blodigt ansikte sittande fast i kärret. Vid närmare betraktande befanns denne vara min svenske kamrat löjtnant Nordenfalk. Någon tvekan om vad som här borde göras kunde ju ej uppstå och lika litet någon tanke på självbevarelse. Kamraten måste bispringas, kosta vad det ville — därföre ut i kärret igen! Hunnen fram till honom gick det ganska fort att få honom loss ur gyttjan och på fötter, och med den sårade hängande på min arm släpade vi oss fram samt uppnådde bägge lyckligt fast mark.

Under detta intermezzo hade jag emellertid blivit skild från mitt kompani. Min sårade kamrat och jag slöto oss därföre till närmaste avdelning, från vilken jag fick en man till hjälp att stödja Nordenfalk. Han hade blivit sårad i munnen, något som ej hindrade honom att röra benen; och blott han fick stöd för att uppbära kroppstyngden kunde han gå.

Under fortsättningen av vårt återtåg avtog allt mer elden i vår närmaste omgivning. Vi kunde därav med visshet sluta till att befästningen vid broarna ännu innehades av oss, samt att beskjutningen därifrån ännu hindrade preussarne att sätta sig fast i terrängen närmast övergångsstället. Detta var en befriande tanke, som ingav hopp om att komma över till Als och därmed undgå förödmjukelsen att bliva avskuren och nödgas träda i fångenskap. Slutligen uppnåddes det efterlängtade målet, broarna, vilka oaktat häftig beskjutning från fiendens artilleri dock fortfarande voro trafikabla. Men pas-

sagen över dem gick långsamt och bragte leden i oordning. Ty då var och en ville fortast möjligt komma fram, uppstod svår trängsel; och villervallan ökades därigenom, att man ej hann undanskaffa de livlösa kropparna av de kamrater, som här träffats av döden, utan man måste söka bana sig väg över de fallna. Sedan vi till sist kommit över till Als, lämnade vi Nordenfalk till en sjukvårdsavdelning, och därefter blev min första uppgift att uppsöka mitt kompani.»

Detta och mera till ändå gömmer Dybbölminnet för oss svenskar. Och dessa käcka frivillige, som denna dag stredo för vårt grannfolk, med vilken glädje skulle de ej, om så erfordrats, också ha vågat livet för sitt eget land!

»Den härliga ön Als.»

Efter förlusten av ställningen vid Dybböl lämnade en del av danska huvudarmén Als, men bortåt 9,000 man fingo dock stanna kvar för att hindra fienden att taga ön. Våren, den härligaste vår med ständigt strålande sol, hade hållit sitt intåg. Om dagen sjöng lärkan, om kvällen näktergalen. Den bördiga ön stod snart i fagraste grönska. Det syntes nästan gudlöst att störa denna frid med krigets åskor.

Det dröjde också länge, innan denna idyll blev störd av preussarne. Erövringen av Als tycktes ej ligga dem så värst mycket om hjärtat, och för övrigt slöts det i början av maj ett stillestånd på en månad. Men den 26 juni vid 6-tiden på morgonen började preussarnes nyuppförda batterier på Sundevedhalvön att beskjuta danskarnes på Als, och härmed var den blodiga leken åter i gång. Natten till den 29 i samma månad stucko de första båtarna med preussare ut i Alssundet, och snart därpå hade några bataljoner av dem landat uppe vid Arnkilsöre nära nordspetsen av ön. Det dröjde ej länge härefter, innan Als var i fiendens händer.

Att skildra den kamp, som föregick öns uppgivande, skulle föra oss allt för vida. Vi skola endast i korthet omnämna ett par svenska frivillige, som deltogo i den.

Löjtnanten vid Bohusläns regemente Max Kilman försvarade sig, som hans danske kompanichef intygar, uppe i löpgraven vid Arnkils skov »tappert mod en overlegen fjende»

men blev fången. Löjtnant Wester, som vi förut formerat bekantskap med, stod, trogen den order han fått, kvar med sitt kompani i Sönderborgskogen, oaktat alla andra flydde från nejden, och blev sedan under återtåget fången även han.

Källor: I. Keys, A. E. Westers och A. R. Holmertz' anteckningar från deras krigstjänsttid. — N. P. Jensen, Den anden Slesvigske krig 1864.

Axel Rappe och Sixten Lewenhaupt i 1870—71 års krig.

En frukost med förhinder.

På försommaren 1870, kort innan kriget bröt ut mellan Frankrike och Tyskland, hade svenske generalstabsofficern löjtnant Axel Rappe börjat en kommendering vid franska armén. »Det är förunderligt», berättar han, »att bland ett folk ha upplevat ett krigsutbrott. Först kommo några dova ryktен: 'Det ser ut, som vi skulle få krig.' Så gick det över igen, och man sade till varandra: 'Nå det var ju ingenting.' Men så döko efter en tid ryktena upp med förnyad och ihållande styrka, och till sist hette det en dag: 'Kriget är förklarat.'»

Till en början såg det ut, som om Rappe skulle bliva tvungen att återvända hem till Sverige, ty fransmännen ville ej ha några främlingar i sina led. Men efter energiska bearbetningar fick han slutligen den ivrigt önskade tillåtelsen att få följa med i fält och erhöll anställning i staben vid II franska armékårens 2:a fördelning, vars chef var general Bataille. Utom Rappe räknade denna stab ännu en officer, som nu för första gången skulle stå ansikte mot ansikte med en fiende.

Vid Saarbrücken stötte man den 2 augusti för första gången ihop med fienden. Striden här blev en framgång för de franska vapnen. Att den också skulle bli den enda under detta krig, visste man ej då. Humöret var också det bästa inom general Batailles stab, då man efter stridens slut bänkade sig kring middagsbordet. Och vilket originellt middagsbord se'n: Tyska tullhusdörren hade lyfts av sina hakar och fick tjäna

som underlag för anrättningen. Dörren ifråga var för övrigt lätt att transportera och på sätt och vis ett slags krigstrofé, varför man vid uppbrottet medtog den på stabens packvagn i tanke att även för framtiden använda den som matbord. Men lång blev ej tullhusdörrens saga som sådant.

Fyra dagar efter striden vid Saarbrücken deltog löjtnant Rappe, ehuru sjuk, i slaget vid Forbach, då det gick illa för fransmännen. Sedan följde en kort period, under vilken 2:a fördelningen ej var i närmare beröring med fienden. »Dagarna kommo och gingo», skriver den svenske generalstabsofficeren i sina anteckningar från detta fälttåg. »Den 16 augusti hade vi hunnit till Rezonville på vänstra stranden av floden Mosel, fågelvägen vid pass 15 km. väster om Metz. Armén var i marsch västerut. Vi skulle ha brutit upp långt tidigare denna dag men fingo kontraorder och beslöto då använda väntetiden till att äta frukost. Man kunde ju ej veta, vad som härnäst skulle inträffa. Från fiendens sida ansågo vi oss ej ha något att befara, ty andra franska trupper hade två dagar tidigare varit i strid med honom på motsatta Moselstranden, och han kunde ej gärna så här kort efteråt ha hunnit över till vår sida. En officer, som med en spaningsavdelning från vår fördelning varit utsänd på rekognoscering, hade visserligen rapporterat, att preussiska kolonner voro i antågande i avsikt att hindra franska arméns marsch. Men general Bataille ville ej tilltro fienden en sådan djärvhet utan varnade den unge officeren för att vilja se preussare i varje buske. Till saken hörde nämligen, att Fortons kavallerifördelning hade täten och nog skulle varsko, trodde man, om något fientligt förmärktes. För övrigt hade en föregående dag ryktet om fiendens närhet orsakat panik, som man visserligen lyckats kväva men ej ville ha upprepad.

General Bataille och hans stab åto således i godan ro sin frukost på fältet söder om Rezonville, där hela II armékåren bivackerade. Tulldörren från Saarbrücken tjänade som vanligt till bord och lyste som en vit fläck vida omkring. Vi skulle just angripa biffsteken, då några ryttare med flaggor blevo synliga på höjden fjärran västerut. Strax därpå dånade ett kanonskott. En granat slog ned och kreverade strax framför oss. Den följdes nästa ögonblick av en ny, som slog igenom

en av hästarna bakom oss. Den tredje i ordningen träffade mitt i vårt matbord; en av dess skärvor slog genom potatisfatet och kom hela sällskapet att rusa upp. För min del skyndade jag långsamt och slutade först min biffstek, vilket visade sig mycket klokt, ty någon vidare föda kom den dagen ej i fråga.»

Slaget vid Vionville — Mars la Tour.

Tyskarnes bombardering av 2:a fördelningens bivack blev inledningen till ett blodigt slag, uppkallat efter byarna Vionville och Mars la Tour. Generalen grupperade skyndsamt sina trupper och började rycka fram mot fienden. Men anfallet utfördes ej med samlad kraft och skedde dessutom under en mördande artilleribeskjutning i så väl front som flank. Hela krönet vid Vionville, där fienden tagit ställning, var besatt av hans artilleri, som snart tystade det underlägsna franska och därefter vände hela sin eldkraft mot det framryckande infanteriet.

Rappe, vars hästskötare redan när de första granaterna kommo susande hade satt både sig och sin husbondes häst i säkerhet, måste till fots följa brigadens framryckning. »Jag slöt mig», berättar han, »till en avdelning — det var, så vitt jag minnes, av 23:e regementet — som ej längre hade några officerare. Mina soldater hade hunnit till en stenmur, som gav dem ett gott skydd för fiendens infanterield, men som å andra sidan hindrade dem att själva avge eld. Mitt första åtgörande blev att förflytta mitt folk på andra sidan stenmuren, men det var ej så lätt. Muren var skäligen hög, och då man skulle kliva över den, utsatte man sig för risken att bli skjuten, blottställd som man var för fiendens eld. Jag klev först själv över muren men befann mig då i en hålväg och måste över en mur numro två, så vida manövern skulle bliva till gagn och min trupp kunna deltaga i den pågående striden. Tillika med några duktiga underofficerare, som följt mitt exempel, passerade jag skyndsamt det nya hindret, och en rekognoscering företogs i hast, varav framgick, att vägen, som vi voro vid, gick till Flavigny, och att terrängen småningom höjde sig åt den fientliga sidan. Först måste hindret med

vägen övervinnas och sedan framryckning ske. Det blev att vända tillbaka och söka skaffa fram truppen, som i saknad av pådrivande reserver tvekade att störta sig in i kulregnet. Hur det var, fick jag dock över mina gossar, och framträngandet började åter — det skedde mest krypande. Vi besatte Flavigny. Men som denna punkt, fastän den var utsatt för den fientliga elden, dock ej medgav verksam beskjutning från vår sida, beslöt jag föra mitt kompani ännu närmare fienden. En trädgrupp gynnade den successiva framflyttningen, och med hjälp av mina intelligenta, behjärtade och villiga underofficerare voro vi i stånd att besätta krönet å det terrängparti, som vette åt fienden.

Nu hade vi sålunda kommit på vår plats i slagordningen, men dels voro vi för få, dels för mycket isolerade från grannavdelningarna och våra reserver. Från min plats kunde jag iakttaga, huru fiendens kavallerimassor ordnade sig till framryckande. Nu träffades jag också av en kula i vänstra armen. Och bakifrån kommo order att lämna den framskjutna ställningen samt gå tillbaka till i höjd med 12:e jägarne, som stodo till höger om oss. Det fanns ingen annan råd än att lyda. När icke de bakomvarande avdelningarna sågo sig i stånd att rycka fram till oss, måste vi rycka till dem, ehuru truppens moral sättes på ett hårt prov, då den nödgas lämna vad den med uppoffring av liv och blod satt sig i besittning av. Att gå tillbaka på slagfältet, där sårade och döende jämra sig, är just ej heller uppmuntrande.

I höjd med Rezonville intog emellertid II armékåren ställning med VI kåren Canrobert på högra flygeln. Här blev jag förbunden. Under uppehållet vid Rezonville blevo vi vittnen till när 3:e lanciärregementet och gardeskyrassiärerna gjorde sitt berömda anfall. Vid framritten högeligen imponerande genom sin stolta hållning, väckte de det största deltagande vid återritten. Särskilt går aldrig ur mitt minne en äldre officer, över vars ansikte blodet strömmade från ett sår i huvudet. En jätte till kyrassiär för med sig, ehuru sårad, två preussare såsom fångar; tyglarna håller han i munnen, en fiende håller han i var hand. Naturligtvis applådera de lättrörliga fransmännen.

Gardesinfanteriet defilerade också senare förbi II armékåren, och jag fick tillfälle att omfamna en regementskamrat,

löjtnant Anderson vid Upplands regemente, innan han skulle få elddopet. Han var anställd vid 2:a gardesvoltigörerna och gjorde det svenska namnet all heder under hela fälttåget kring Metz.

Klockan 9 på aftonen gick 2:a fördelningen i bivack, och jag begav mig att uppsöka min sårade chef. General Bataille hade nämligen genom en farlig blessyr i underlivet blivit urståndsatt att vidare taga del i den blodiga kampen. Min bordsgranne och kamrat i elddopet vid Saarbrücken, löjtnant Coutourier, hade stupat vid hans sida.

Vid min färd genom lägret hände mig ett äventyr, som kunde ha kostat mig mera än blott ökad trötthet och obehag. Jag blev misstänkt för att vara en preussisk spion och fördes i kurran. Förgäves uppgav jag, att jag var svensk officer. Man ställde mot min uppgift kejsarens förbud för alla utlänningar att få anställning vid armén under detta krig. Lyckligtvis föres jag förbi en bivack, där några högre franska officerare befinna sig. En av dem, en general, har varit i Stockholm i beskickning. Han tager mig i förhör angående personer och förhållanden i Sverige, och därefter dröjer det icke länge, innan han kommer på det klara med fallet och jag blir fri.

Vid 10-tiden på aftonen lyckades jag vid mitt besök i general Batailles ambulans få ett brödstycke — och dagen var slut.

Att slaget vid Vionville—Mars la Tour den 16 augusti 1870 kunnat och bort bliva en lysande seger för fransmännen, därom är man numera allmänt ense. Den franske soldaten kände sig ej heller besegrad; det märktes gott, om man gick in i ledet och hörde vad där sades.»

Löjtnant Rappe blev för visad tapperhet dekorerad på själva slagfältet.

I Metz.

Två dagar efter slaget vid Vionville—Mars la Tour stod ett nytt vid Gravelotte, vilket blev ett av de blodigaste krigshistorien känner. Ehuru med armen i band, fullgjorde löjtnant Rappe i detta slag sin tjänst i fördelningens stab. Nästa dag drogo fransmännen sig mot Metz, där de kort härefter inneslötos av tyskarne.

Det var långa, enformiga veckor, som sedan följde. Bazaine, som förde högsta befälet, gjorde föga eller intet för att skaffa sina trupper friheten. Det allvarligaste utbrytningsförsöket ägde rum den 31 augusti—1 september vid S:t Barbe på högra Moselstranden nordväst om Metz.

Den sista av dessa dagar fick den svenske officeren tvenne gånger göra en mycket intim bekantskap med fiendens granater. General Bastoul, som efterträtt general Bataille, hade med sin stab tagit plats i en liten gård, varifrån man hade god utsikt åt fienden till. Från toppen av ett bredvid växande träd såg man dock ännu längre, och det användes därför som utkiksplats. Bäst det var, kom emellertid en granat och kreverade i själva trädet, dock utan att skada spanaren i dess topp.

Senare på dagen red general Bastoul, som kände sig sårad av en honom given order, omgiven av hela sin stab fram genom den värsta artillerielden. Det var nästan ett under, att ej någon av de många granater, som fienden sände mot detta präktiga mål, letade sig väg in bland de dödsföraktande ryttarne.

Men för det mesta var det enformiga och tunga dagar, dessa under Metz' belägring. Rappe hade fått sig bostad anvisad i en byggnad, som i vanliga fall användes till krog, och sin häst inställd i en tvärs över gatan belägen smedja. Intresserad för matematik, fann han en likasinnad i jesuitpatern Saussié, som gav sin nye vän matematiska problem att lösa och på så sätt förkortade mången stund, som annars skulle känts långsam och dyster.

Den 29 oktober höllo emellertid tyskarne sitt intåg i Metz, vars försvarare alla blevo krigsfångar. Rappe, som fått låna civila kläder, höll sig dold i avvaktan på hur händelserna skulle komma att utveckla sig. Men nu begagna vi åter hans egna ord för fortsättningen av äventyret.

Flykten.

»Jag hade först ämnat avvakta händelsernas utveckling i Metz. Men det blev snart klart för mig, att jag utan dröjsmål måste söka rädda mig. Det sades, att preussarne ämnade

anställa husundersökning för att skaffa reda på, av vilka element befolkningen bestod. Min värd, f. d. militär men stor skrodör, utfor i tillmälen mot »les Prussiens» och lät framskymta, att det funnes fransmän i staden, som väl kunde vid lägligt tillfälle göra sig till herrar över fästningen. Min smed beklagade sig över att nödgas hysa en fransk officers häst och över faran för sin familj, om det blev upptäckt. Samtidigt fick jag höra, att många lyckats helskinnade komma ut ur fästningen. En tjänarinna hos vår specerihandlare under belägringstiden, Susanne Klein, hade efter Metz' fall begivit sig till sin mor, som bodde på luxenburgska gränsen, och vänt åter, utan att något hinder blivit lagt för hennes resa. Jag beslöt sålunda att fly från Metz, sedan jag förskaffat mig ett utkast över den väg, jag hade att följa till den neutrala staten Luxenburg. Till min smed, som beklagade sig över min häst, förklarade jag, att han från morgondagen skulle bli befriad från det bekymret. Av värden i mitt logis skaffade jag mig nyckeln till hans källare och nedgrävde där en del persedlar, som jag icke vågade taga med mig. Mina övriga tillhörigheter, förvarade i en kappsäck, lämnade jag till min vän fader Saussié, som godhetsfullt tog dem i förvar under sängen i sin lilla cell. Långt inne i det innersta Kabylien skulle jag följande år i fullständigt oskadat skick mottaga den kappsäck jag lämnat till honom.

Och så red jag tidigt lördags morgon den 5 november på min av svält och brist på rörelse utmattade stridshäst genom Metz' gator till Thionville-porten. Här höll resan på att taga ett snöpligt slut, enär porten var stängd och bevakad. Men en preussisk pontonkolonn visar sig som en räddande ängel. Den skulle nämligen begiva sig till Thionville, och för denna öppnas porten och vakten går i gevär. Jag är icke sen att följa med kolonnen och tar resolut plats i täten, låtsande som om jag tillhörde den i egenskap av vägvisare eller något dylikt, och på detta sätt lyckas jag genom min tilltagsenhet komma ut ur själva Metz.

Men ännu återstodo kinkigare hinder att övervinna. Närmast gällde det att passera fiendens bevakningslinjer utanför fästningen. Jag höll mig emellertid, utan att inlåta mig i samtal,

troget kvar i täten av den preussiska pontonkolonnen och kom oantastad även igenom fiendens linjer.

Nu kom emellertid det, som kanske var värst av alltsammans, nämligen att utan uppseende skiljas ifrån pontonkolonnen. Ju längre jag dröjde att fly undan, dess sannolikare väntade mig ödet att bliva ertappad och fången. Jag kan icke säga, hur jag längtade efter att uppnå något skylande föremål, dit jag oförmärkt kunde draga mig undan. Äntligen nalkas vi en avväg åt vänster från stora landsvägen till Thionville. Här finnas också några hus och grupper av träd. Jag dröjer ej att lämna den fientliga kolonnen och slå in på denna väg, men i skritt måste det ske för att ej väcka onödig uppmärksamhet. Preussarne fortsätta emellertid utan att taga någon notis om mig.

Närmaste målet för min flykt var staden Angevillers vid luxenburgska gränsen, men dit var det över 4 mil, en betydande marschprestation för min av Metzkampanjen utmattade häst. Han bestod dock provet, ehuru jag snart nog måste sitta av och leda honom. Men innan målet sent på kvällen uppnåddes, hade jag haft nya äventyr, som lätt kunde ha slutat med fångenskap. Mitt sista möte med preussarne vid Metzarmén var med en kavalleripatrull. Jag varsnade de fientliga ryttarne redan på långt håll, och jag överlade inom mig själv, om jag skulle söka min räddning i flykten eller resolut rida dem till mötes. Snart blev det klart för mig, att min hästs svaghet icke medgav någon kappridning med de preussiska kyrassiärhästarna. Jag gick till fots, ledande min häst — och så möttes vi. Befälhavaren för patrullen frågade mig, varifrån jag kom, och vart jag ämnade mig. På den senare frågan kunde naturligtvis ej ges ett uppriktigt svar. Jag uppgav en by i närheten, och sade mig ha varit instängd i Metz under inneslutningstiden. Jag tillfrågades därefter om min häst, och man syntes först vilja taga den som byte och sedan tillhandla sig den mot en obetydlig summa, men man slutade med att låta mig behålla djuret och gå.

Då vi nalkades byn Uchange, som var besatt av tyskarne, ställdes jag än en gång inför valet att se faran i ögonen eller söka undfly densamma. Jag gick rakt fram och möttes av en stojande soldathop, som lekte regements-

musik. En soldat var regementstrumslagare, beväpnad med en lång stav. »Musiken» hade käppar, kvastar, stövlar m. m. och lyckades åstadkomma ett infernaliskt oväsen. Ingen observerade mig dock.

Den lärdom jag ytterligare fick bestyrkt av denna dags händelser var, att om man i krig liksom annars handlar med kallt blod, lyckas man i allmänhet i sina företag.

Äntligen nalkades jag Angevillers, Suzanne Kleins hemvist, där jag mottogs med öppna armar av hennes mor. Denna var väl underrättad om vid vilka tider på dygnet som de tyska patrullerna brukade avpatrullera gränsen, och hon väckte mig nästa dag i så god tid, att jag hann passera gränsen vid Ottange omkring 1/2 mil från Angevillers *före* den tyska patrullen.

Jag reste sedan genom Luxenburg och Belgien till staden Lille i norra Frankrike. Även här var kampen i full gång mellan fransmän och tyskar, och jag befann mig inom kort i dess brännpunkt.»

Vid Nordarmén.

Nordarmén kallades med gemensamt namn de franska trupper, som nära belgiska gränsen kämpade mot general Manteuffels tyska armé. En stor del av dem voro nyuppsatta och bestodo av s. k. mobilgardister, föga beredda att bestå de hårda prov, som kriget mot en disciplinerad motståndare ställer på en god soldat. Vid en dylik nyuppsatt brigad, kommenderad av general Lecoint, fick löjtnant Rappe anställning.

Den 23 november, då han med aftontåget anlände till staden Amiens, dit generalen rest i förväg, höll den svenske officeren på att riktigt råka illa ut. Redan vid stationen möttes han av några mobilgardesofficerare med misstänksamma blickar. Man höll en rådplägning med resultat, att Rappe fördes till högvakten, där det snart församlades en skränande folkhop, som på det mest otvetydiga sätt lade i dagen sina fientliga känslor för den förmente tyske spionen. Här underkastades han förhör, men det mesta av vad som därvid yttrades drunknade i folkmassans skrän, och officerarne vid högvakten tycktes sinnade att göra snabb exekution med sin

fånge. Han begärde emellertid att bliva förd till kommendanten, och man tillmötesgick honom häri, men denne myndige herre tog ej emot, och en av hans underordnade, som ånyo förhörde svensken, visade sig lika summarisk vid rättvisans handhavande som herrarne i högvakten. Det blev bara ytterligare bestyrkt, att Rappe omedelbart borde få lida en spions nesliga död. I sista stund ändrades dock detta därhän, att man dessförinnan skulle sätta sig i förbindelse med general Lecoint, och slutet på äventyret blev, att denne tog sin svenske stabsofficer i famn och körde hans antagonister på dörren.

Fyra dagar senare utkämpades det vid Amiens en häftig strid, i vilken löjtnant Rappe ånyo gav prov på stor tapperhet och kom i tillfälle att fylla en viktig uppgift. Den brigad han tillhörde hade rensat den s. k. Gentellesskogen från fiender och därefter besatt byn med samma namn. Men längre ville ej mobilgardisterna gå, ty kulorna, som de denna dag för första gången hörde vina över sina huvud, kommo här tätt på varandra. Generalen sände då fram löjtnant Rappe med uppgift att söka sätta ny fart i anfallet. Mobilgardisterna visade inga tecken till att vilja röra på sig; de sköto för brinnande livet men tryckte sig för övrigt så platt som möjligt mot marken. Det återstod ej annat än att genom gott exempel söka återgiva dessa nybörjare i krigets krävande arbete mod och tillförsikt. Inseende detta, sprängde Rappe till häst ända fram till främsta eldlinjen och gav där, alltjämt till häst, anvisningar för framryckningen. En skarpskytt vid namn François Rey, liksom Rappe till häst, följde hans exempel och blev honom till stor nytta. Den tappre fransmannen red också utmed eldlinjen och hjälpte till att förmå mobilgardisterna, som med förkärlek samlat sig på platser, där de voro skyddade för fiendens eld, att ånyo rycka fram. Tack vare Rappes och hans medhjälpares ansträngningar men kanske främst genom det präktiga exempel, de gåvo sina mindre modiga kamrater, kom anfallet åter i gång, och sedan gick det med fart att kasta fienden tillbaka. Fransmännen trodde sig denna dag verkligen stå som segrare, men oförutsedda händelser tvungo dem redan samma afton till återtåg.

Rappe följde sedan i tvenne månader nordarmén. Än fick man ligga mer eller mindre overksam för att hinna

förbättra de nyuppsatta truppernas utrustning, än gällde det att så gott sig göra lät söka hålla tyskarne tillbaka. Bland andra strider, som den svenske officeren här kom att deltaga i, var tvådagars-slaget vid Pont Noyelles den 23 och 24 december och kampen vid Bapaume den 3 januari 1871, av vilka särskilt den sistnämnda kan räknas som en framgång för hans kamrater fransmännen.

Den sista strid, som Rappe deltog i vid nordarmén, var vid S:t Quentin den 19 januari. Där svävade hans liv ånyo i fara. Då han återvände från en orderritt, hade preussarne, honom ovetande, besatt den ställning, som fransmännen förut innehaft, och öppnade en häftig eld mot den ensamme ryttaren. Men även nu stod lyckan den svenske officeren bi, och han kunde efter fullgjort uppdrag återförena sig med den stab han tillhörde. Tvenne gendarmer, som ursprungligen följt honom, hade dock, när fiendens eld började bli närgången, begärt och erhållit tillstånd att lämna honom med hänsyn till att de voro familjefäder.

Några dagar härefter lämnade Rappe, som vid årsskiftet blivit befordrad till kapten, på uppfordran av svenska regeringen sin tjänst vid nordarmén — med vilka känslor är lätt att förstå. I krig växa vänskaps- och kamratbanden sig starka.

I kamp med araber.

Men avskedet från de franska trupper, som kämpade mot tyskarne, innebar ej, att kapten Rappes krigstjänstgöring nu var slut. Han skyndade i stället söderut, gick i Marseille ombord på ett fartyg, som skulle avgå till Afrikas nordkust, och landsteg redan den 9 februari i Alger. I dessa trakter hade fransmännen andra fiender att bekämpa. Araberna hade funnit tillfället gynnsamt för ett uppror mot sina herrar. »Åter fick jag», säger Rappe, »höra kulornas musik, åter erfara krigarlivets tjusning. Växlande bilder draga förbi minnets syn. Ansträngande marscher, spännande lägen, stundom köld, så att eldning av tälten förekom, oftast dock olidlig hetta, stundom prövande duster med ökenvinden, strider i den svåraste terräng med en tapper fiende och till sist segerjubel och härlig vila.»

Det är särskilt tvenne bilder från afrikanska fälttåget, som tyckas ha bränt sig fast i den gamle veteranens minne och kvarstå där med oförminskad styrka, då dessa 40 år senare av honom nedskrevos.

Den ena är från drabbningen vid Youkouss den 25 mars 1871. General Pouget var på marsch mot Tebessa i östra Algeriet. Hans motståndare, cheriffen Nosser ben Chora, griper till offensiven och rycker till anfall mot fransmännen, vilka söderifrån över den oändliga Tebessa-slätten just närma sig Youkouss. Framför denna plats, just i slättens gräns, möta araberna dem. »Fienden låter icke hejda sig av vår artillerield», skriver Rappe. »Man ser, huru granaterna krevera i hans led, men han fyller luckorna och fortsätter under höga rop sitt framryckande. Hans anmarsch gör onekligen ett kraftigt intryck, och frågan är, om mobiltrupperna skola hålla ut. Det är då den franske generalen griper initiativet till en avgörande attack. Chasseurs d'Afrique få order att draga sig snett åt höger för att på given order kasta sig mot fiendens vänstra flygel, medan spahis och goums beordras att draga sig snett åt vänster för att anfalla fiendens högra flygel. Infanteriet skulle öka takten, artilleriet i centern påskynda eldgivningen. Generalens stabschef, kapten du Plessis, fick befallning att följa spahis och goums. Adjutanten, kapten Rappe, beordrades deltaga i Chasseurs d'Afrique's attack. Inför denna kraftutveckling gör arabhären halt, och när det blåses till anfall och 600 ryttare som en orkan störta sig över dem, kunna de icke hålla stånd utan fly i oordning först till de bakom varande höjderna och sedan till den otillgängliga, skogklädda bergskedjan. Infanteriet, som gjort språngmarsch och beledsagat det lysande kavallerianfallet med kraftiga hurrarop, ingrep, så snart det hunnit fram, i striden genom att utsträcka förföljandet ända till Djebel M'esterie.»

De båda nämnda stabsofficerarne fingo sedan den hedern att särskilt bli omnämnda i generalens rapport angående slaget, och deras namn lästes dessutom snart efteråt på arméns dagorder bland deras som särskilt utmärkt sig.

Den andra bilden är från det kabyliska berglandet, dit araberna så småningom fördrivits, och föreställer aftonen efter

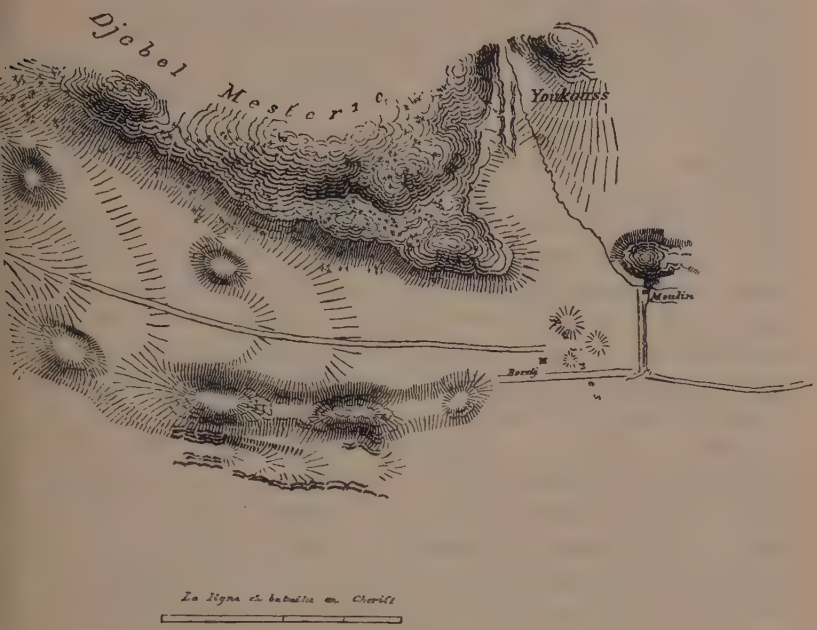

slaget vid Scheriden den 24 juni 1871. »Genom denna strid är i själva verket krigets utgång ej längre oviss. De franska trupperna ha slagits med mannamod och uthållighet, och tack vare överbefälhavarens, general Lallemands, utmärkta dispositioner bemäktigat sig det viktiga passet utan alltför stora förluster. Vi äro hos zouaverna i deras bivack. De sjunga fosterländska sånger i kör och solo med refräng. Landskapet är härligt, och över detsamma samt över grupperna av krigare gjuter sig månens sken. Det är en förtrollande syn.»

Första gången på förpost.

Det var i september 1870. De tyska arméerna närmade sig raskt Frankrikes huvudstad, vars erövring skulle sätta kronan på verket och framtvinga fullkomlig underkastelse under segrarnes vilja. Det s. k. 28:e marschregementet, bildat av det vid Sedan fångna kejserliga franska gardets depoter, hade nyss förut blivit framsänt till Saint-Denis, en stad norr om Paris. Saint-Denis låg i den gördel av huvudstadens fort, vilken ut-

gjorde främsta försvarslinjen. Regementet bestod mest av soldater, som redan förut varit i fält; men en och annan nybörjare fanns där även, och bland dessa var en 21-årig svensk, som för blott en månad sedan lämnat Karlbergs krigsskola och tjänade som frivillig i 28:e regementets led. Hans namn var Sixten Lewenhaupt.

Den första tiden av vistelsen i Saint-Denis gick emellertid under ivrigt arbete på fästningsverkens förbättrande, omväxlande med förposttjänst. Den 18 september, då ryktena om fiendens snara ankomst antagit allt fastare former, blev det kompani, vid vilket Lewenhaupt gjorde tjänst, i tur att bilda förpost och framsändes till en by vid namn Stains i stadens närhet.

»Då vi kommit fram till Stains» — så lyder den unge svenskens egen berättelse — »inrättades genast framsidan av byn till försvar. Gårdarna voro för det mesta omgivna av höga stenmurar, i vilka skottgluggar uthöggos. Från ett timmerupplag i närheten fick man material till en barrikad, med vilken man avspärrade landsvägen, som ledde in i byn. Bakom barrikaden sattes ett för timmerforsling använt tvåhjuligt fordon, så att de höga hjulen blevo synliga över bröstvärnet och den långa fimmelstången pekade framåt. Det skulle ingiva fienderna den föreställningen, att här stod en kanon. Då dessa förberedelser utförts, kände man sig rätt lugn; och de som ej stodo på post passade på och fingo sig ett mål vindruvor i de angränsande vinplanteringarna. Man var därvid dock så till vida stridsberedd, att geväret medfördes hängande i remmen över axeln.

I en hast blev det emellertid liv och rörelse inom förposten. Alla intogo skyndsamt sina platser. Man hade i postlinjen fått syn på fientliga ryttare, som närmade sig på landsvägen, och med spänd uppmärksamhet avvaktades, vad som komma skulle.

Kavalleristerna, som befunnos vara en husarpatrull på sex man, stannade i diket vid vägkröken strax framför oss för att spana; och där sutto de både länge och väl. För att bli kvitt deras nyfikenhet framsände man till sist några man, av vilka jag var en, för att köra bort dem. Vi smögo oss fram mellan träden vid vägkanten; och då vi kommit de fientliga husarerna tillräckligt nära, öppnade vi eld med den verkan, att de fortast möjligt gåvo sig i väg. En av dem tycktes dock ha blivit träffad, ty vi sågo, huru kamraterna måste stödja ho-

nom. Längre bort kunde vi tydligt se två skvadroner röra sig i nordvästlig riktning. Det man länge väntat på hade inträffat. Vi hade fått känning med fienden.

Framför kompaniets ställning låg det vid vägen en mindre gård. Där skulle under natten en halvtropp bilda postering, och detta uppdrag föll just på den avdelning jag tillhörde. Vi kommo dit i skymningen och grepo genast verket an att, så gott sig göra lät, inreda den till försvar. Först genomsökte vi dock gården in i dess minsta vrår. I källaren påträffade vi därvid ett parti tombuteljer, som kommo oss väl till pass. Vi strödde nämligen ut dem på vägen, som ledde åt fienden, för att lättare bli varskodda, om denne under den följande natten, som lovade att bli mycket mörk, skulle försöka närma sig oss.

Vår halvtropp utgjorde 17 man, av vilka en dubbel post utsattes vid själva vägen och en på vardera sidan om denna, ett stycke ut i en åker. Jag och en kamrat bildade till en början den högra posten, och under det vi stodo på vakt, voro verkligen fientliga ryttare framme bland glasbitarna. Detta upprepades sedermera strax innan det dagades. Vid båda tillfällena hälsades de med några skott. Hela natten hörde vi för övrigt tydligt buller av fordon, vilket visade, att fiendens kolonner voro i anmarsch. Fram på morgonen indrogos vi emellertid till kompaniet.

Även denna dag voro fientliga husarer framme och spanade, men dessa voro av ett annat regemente än dem vi sågo första dagen. De kommo så nära, att vi tydligen kunde urskilja enskildheterna i deras uniformer.

Sedan vi varit på förpost i 24 timmar, avlöstes vi av ett kompani gardesjägare, tillhörande vårt regemente. Knappt var detta gjort, innan fiendens infanteri anföll. Redan innan vi voro indragna och samlade på vägen, som ledde till Saint-Denis, var striden i full gång, och kulorna veno över våra huvud.»

Men det var ej franska arméledningens avsikt att hålla denna framskjutna ställning. Trupperna drogos tillbaka, och det kompani Lewenhaupt tillhörde ställdes i reserv inne i staden. Här stod det även sedan striden begynt i själva huvudställningen och fortens grova kanoner börjat dundra, vilket tvingade tyskarne att föra fram sitt grova artilleri och börja en planmässig belägring.

Som frivillig i en strövkår.

Livet i en belägrad fästning blir enformigt. Den första spänningen lämnar snart rum för dåsig liknöjdhet. Det fann snart den unge Lewenhaupt och beslöt sig alltså för att söka komma med i någon av de strövkårer, som utsändes i olika uppdrag framför den stående bevakningen. Den 26 oktober anmälde han sig första gången till en dylik men blev ej antagen. Han hade för liten krigserfarenhet, tyckte man, och det fanns gott om folk, som frivilligt anmälde sig till dessa farliga företag. Redan följande dag kom dock det efterlängtade tillfället. Tack vare sin fanjunkare, till vilken han vänt sig med sina bekymmer, kom han verkligen med i en ny strövkår, som denna dag utsändes. Det gick som en dans att hämta sin andel av provianten samt rulla ihop kappa, tältdel och filt, så att de kunde bäras över axeln. Ränseln med dess innehåll fick nämligen lämnas kvar i lägret. Och sen bar det i väg med glatt mod till platsen, där strövkåren skulle samlas. Den bestod av tre officerare och 60 man från olika truppförband och utgjorde en brokig provkarta på uniformer.

Men nu låna vi Lewenhaupts egna ord för skildringen av hans vidare öden och erfarenheter.

»Vi tågade ut genom fästningsporten rätt i norr och anlände omsider till en barrikad å landsvägen. Här var vår främsta bevakning, som bestriddes av ett kompani mobilgarde. Kaptenen lät oss göra halt och gick själv fram till bröstvärnet för att bekika fienden. Han sade till oss, att som han nu överallt såg pickelhuvor sticka fram över trädgårdsmurar m. m., var det för tillfället ej värt att gå vidare, varför han nu befallde kokning.

Det är beundransvärt, med vilken vana den franske soldaten sköter om sig i bivacken. Ehuru vi nyss voro sammanförda från olika håll och icke kände varandra, gick tillredelsen av måltiden för sig med allra största lätthet. Här behövdes inga långa instruktioner — endast ett par ord, och så var arbetet i full gång.

Under tiden hade dock kaptenen och de båda underofficerarne jämte några tiraljörer, varibland en sergeant, gjort en rekognoscering framåt. Med kaptenen i spetsen smögo de sig

sakta fram längs trädraderna vid vägkanterna. Ingen fiende syntes nu till, förrän de rekognoscerande kommit helt nära en barrikad, som spärrade vägen, då plötsligt en salva avlossades mot dem. Tre man sårades, däribland sergeanten dödligt. De båda övriga voro ej värre däran, än att de kunde taga sig hem själva. Kaptenen räddade sig på det sätt, att han kastade sig ned, var gång de sköto, samt åter reste sig och sprang ett stycke, då elden tystnade. När han kom tillbaka, hade han två kulhål i kappan. Om en stund kom en ambulansvagn och upptog den stupade sergeanten.

Vi tillbragte natten i en bondgård. En bondgård — det låter ju bra, men bondgårdarna voro övergivna av folk och länsade på alla bekvämligheter. Till och med dörrar och fönster voro för det mesta borta. Stengolvet hade man att ligga på utan annat underlag än vad man själv förde med sig, d. v. s. tältdel, filt och kappa. Halm fanns ej att få, ty antingen var den bortförd eller uppbränd. På sådant sätt bodde vi för resten, med undantag av 4 nätter, under hela den tid av 5 månader, som belägringen varade. Kunde man någon gång uppleta gamla tidningar och lägga under sig, var man glad. Regementet fick nämligen hela tiden tjänstgöra i främsta linjen utanför forten.

Den 28 gjordes intet annat än att man strövade omkring i terrängen mellan de båda förpostlinjerna. Jämte några kamrater var jag ända framme vid en by vid namn Villetaneuse i nordvästlig riktning. Här kunde vi ej komma längre, ty tyskarne hade sin bevakning just där byn började. Natten tillbragte vi i en annan gård och bevakade oss med utsatta poster. Under natten avlöste jag en gammal grenadjär. Då jag övertog passet, sade han: 'Gå ej för långt åt sidan förbi muren därborta, ty där stryka emellanåt kulor fram.' Om nätterna var det nämligen sällan alldeles tyst, utan skott föllo då och då. Om en stund hörde jag en trupp komma emot mig. Jag gjorde mig färdig till eld och anropade med: 'Halte-la! Qui vive?' (Halt! Vem där?), vilket besvarades med: 'France!' (Frankrike!). Det befanns vara en avdelning mobilgarde, troligtvis en avlösning, som gått vilse i mörkret.

Den 29 på morgonen fingo vi se kapten Bourbakis strövkår, vilken opererade till vänster om oss, storma uppför höj-

den vid Villetaneuse och driva undan fiendens postlinje. Vi fingo en otrolig längtan att bistå våra kamrater, och vår kapten gav oss till allmän belåtenhet order att genast rycka framåt. Vi utspriddes i gles skyttelinje till vänster om landsvägen och ryckte an mot de framför liggande, av tyskarne besatta husen och trädgårdarna. Framryckningen gick i rask marsch utan språng. Inom kort började fienden sin eld. Den utgick från fönster i byn, från trädgårdsmurar och från en skyttegrav. Av honom själv syntes ej annat än röken efter skotten. Den fientliga elden gjorde ingen verkan; den gick för högt. Då vår högra flygel kommit ungefär i höjd med de närmaste husen, kommenderades halt, siktena ställdes på 600 meter, och elden besvarades. Man höll på de ställen, där röken syntes; för min del siktade jag på fönsteröppningarna. Fientliga slutna avdelningar ryckte nu an utför höjden till postlinjens understöd, men artilleriet i forten hade ögonen med sig, ty genast hördes en susning i luften, och strax därpå kreverade en granat i en av fiendens slutna avdelningar, vilken skingrades åt alla håll. Vi lågo rätt länge och växlade skott, understödda av artilleriet, som fortsatte sin eld över våra huvuden. Men att uträtta något mera med vår ringa styrka var ej tänkbart; ändamålet att oroa fiendens förposter var ju i alla fall vunnet. Det kommenderades därför marsch bakåt, och vi drogo oss, under eldgivning, småningom bakom den egna postlinjen, ledsagade på vägen av fiendens eld, som nu blev ganska häftig.

Hela tiden hade jag varit utsatt för en ganska livlig beskjutning. Kulorna slogo ned runt omkring oss. En kula råkade marken tätt framför den plats där jag låg, så att jorden stänkte i ansiktet på mig. Det var dock ej mig allt detta gällde utan fastmer vår kapten, som jämte hornblåsaren stod upprätt ett stycke bakom. Då vi åter samlades, tog kaptenen mig i hand och sade: 'Ça siffle, n'est-ce-pas?' (Det viner, inte sant?) Våra mobilgardister, som hade bevakningen om hand, tyckte visst, att det blev hett om öronen, ty de uppsökte omsorgsfullt sina betäckningar.»

Källor: A. Rappes och S. Lewenhaupts skildringar av deras upplevelser i fält.

Ragnar Ling-Vannerus i Siouxfälttåget 1890—91.

»God morgon! Nå nu är den lede lös igen! Siouxindianerna ha brutit ut från sina reservationer,[1] och vi äro beordrade till Pine Ridge. Skvadronen skall klockan 11 i afton vara färdig att inlastas.»

Den som yttrade dessa ord var ryttmästaren George Wallace, chef för en skvadron vid 7:e amerikanska dragonregementet, som var förlagt i Kansas. Kamraten, som den stora nyheten delgavs, var en ung svensk vid namn Ling-Vannerus, vilken tjänstgjorde som subaltern på samma skvadron.

Indianerna, ja deras vildmarkssaga var vid det här laget — man räknade november 1890 — på upphällningen. Ännu funnos dock åtskilliga tusental av den nya världens ursprungliga herrar i livet, men vad betydde de mot de millioner inkräktare, som numera befolkade deras forna jaktmarker. De indianer, som överlevat kampen mot blekansiktena, voro för övrigt numera dessas fattighushjon, instängda som de voro på sina reservationer.

Pine Ridge, dit 7:e dragonregementet nu skulle avgå, låg i Dakota inom Sioux-indianernas reservation. Denna stam hade allt sedan indiankrigen 1861 och 1876 namn om sig att vara den tappraste och grymmaste av de indianstammar, som ännu funnos kvar. Vid ett tillfälle under det förstnämnda kriget hade nära 1,000 nybyggare fallit offer för de skoningslösa vildarnes framfart.

Den tid det här är fråga om — hösten 1890 — började de åter röra på sig. Den sluge hövdingen »Sittande tjuren», som redan tidigare givit myndigheterna en hel del att göra, sades även nu vara själen i upproret.

7:e dragonregementet fördes emellertid på järnväg till Ruschville, en liten stad i södra Dakota nära gränsen av indianterritoriet. Härifrån marscherade det över prärien de 25 engelska mil, som återstodo till Pine Ridge, en s. k. agentur

[1] Landområden, som Förenta staternas regering reserverat för de olika indianstammarna.

inom Sioux-stammens område. Man var nu vid målet, slog läger och inväntade jämte andra hit anlända trupper händelsernas vidare utveckling.

Allt förblev dock lugnt till framåt jul. Under tiden hade emellertid »Sittande tjuren» fallit i en strid med indianpolisen, som velat bemäktiga sig hans dyrbara person, och det blev signalen till öppen fejd.

Den 26 december slogs det larm i 7:e dragonregementets läger, och en stund efteråt redo 200 dragoner västerut. De skulle ut på jakt efter en av den dödade indianhövdingens anhängare, som gick under namnet »Tjocka foten». Han hade nämligen börjat ströva omkring på förbjudet område med ett band av 250 rödskinn, åtföljda av kvinnor och barn. Redan under natten märktes det första livstecknet från de upproriska. Bäst man tågade fram över prärien, lyser en väldig signaleld upp horisonten i väster. Den tändes och släckes trenne gånger å rad. Man var upptäckt: de upproriska voro på sin vakt.

Den 28 på eftermiddagen lyckades dragonerna det oaktat överraska »Tjocka fotens» band och förmå det att följa med till det läger, som den amerikanska truppen slagit i dalgången vid Wounded Knee. Man hade order att avväpna bandet men uppsköt härmed till nästa dags förmiddag. När det avgörande ögonblicket närmade sig, utposterades större delen av dragonerna utanför lägret för att förhindra varje försök till flykt. Huvuduppgörelsen med rödskinnen anförtroddes åt tvenne av skvadronerna, av vilka den ena var den, där Ling-Vannerus tjänstgjorde.

Det blev en tålamodsprövande underhandling. De röda krigarne kallades över till dragonerna och kommo en och en, gravitetiskt stegande och insvepta i sina långa mantlar. Väl framme, satte de sig i en ring på marken.

Befälhavande officern uppmanar dem att mot kontant ersättning lämna från sig vapnen men får ej ett ord till svar. Då uppmaningen upprepas i hotfullare ton, resa sig indianerna och bege sig under fortsatt tystnad till sina tält samt återkomma om en stund med åtta gamla odugliga flintlåsgevär, vilka avlämnas. Dragonerna beordras då att leta igenom deras tillhörigheter men få föga valuta för sitt besvär.

Det är tydligt, att indianerna hålla sina skjutvapen, som voro goda magasinsgevär av modernaste typ, dolda under mantlarna och ej godvilligt skola lämna dem ifrån sig.

Tysta och allvarliga stå de åter hos dragonerna, då en av dem stiger fram och tager till orda. Det är medicinmannen »Björntassen», en ståtlig gestalt med grönfärgat ansikte och gul näsa. Han ger sina kamrater tecken att sätta sig ned. Därpå vänder han sig mot solen, sträcker upp händerna och står så orörlig några minuter. Sedan tager han fram en pipa, varmed han visslar, under det han vrider kroppen i alla riktningar. Indianernas ögon börja nu att glänsa, och en och annan rör sig otåligt. Äntligen börjar då medicinmannen att tala. Det är eldande, hotfulla ord, som med passionerad röst och under vilda gester slungas ut i rymden. Indianerna ha rest sig, och när talet är slut, rycka de alla på en gång fram de gevär, som hållits dolda under mantlarna. I nästa ögonblick skallar ett avgrundslikt tjut, och så höres en bedövande gevärsknall. Rödskinnen ha börjat striden, som snart urartar till en kamp man mot man.

Många dragoner stupade, bland dem Ling-Vannerus' skvadronschef. Själv kom svensken helskinnad ur kampen mot de rasande vildarne. Det dröjde emellertid ej mer än 10 minuter, innan den var avgjord och indianerna stadda på vild flykt. Under förföljandet fick svensken en kula genom mössan, då han väl oförsiktigt stack huvudet över ett krön, bakom vilket fienden nyss försvunnit.

Nästa dag fortsattes striderna med rödskinnen, av vilka nya avdelningar strömmade till för att bistå och hämnas kamraterna. Vid en av dessa sammandrabbningar, som höll på att taga en olycklig vändning för de vita, fick Ling-Vannerus ett skott genom vristen, och under stridens fortsättning var det på ett hår när, att han tillika med övriga sårade fallit i de röda männens händer. Hade detta skett, skulle nog varken han eller hans olyckskamrater kommit levande ur de hämndlystna rödskinnens våld.

Källa: R. Ling-Vannerus' skildring av Sioux-fälttåget 1890—91.

Den skandinaviska kåren i slaget vid Magersfontein.

Hösten 1899 råkade boerna i Sydafrika i krig med det stora och mäktiga England. Det blev en märklig och seg tvekamp mellan skjutskickliga men oordnade bondeskaror och en tapper men i den moderna krigskonsten något efterbliven armé.

I boernas land levde vid samma tid en del skandinaver, som här i olika yrken förskaffade sig sitt uppehälle. För många av dem blev det en bjudande plikt att, när ofärden kom, bistå det folk, som i fredens dagar visat dem gästfrihet. Då kriget syntes oundvikligt, bildades därför den ungefär 100 man starka skandinaviska kåren, som skulle komma att skriva ett av de vackraste bladen i boerfolkens frihetskamp.

Sitt elddop fick kåren framför staden Mafeking, som boerna i slutet av oktober sökte bemäktiga sig. En månad senare beordrades den att förena sig med de trupper, som under general Cronje sökte försvara Oranjefristatens sydvästra gräns. Det var här i den viktiga försvarsställningen vid Magersfontein, som dessa nordbor den 11 december skulle komma att rista sin vackraste krigsruna. Föregående afton beordrades halva skandinaviska kåren att bilda s. k. piket framför boernas huvudställning. Befälhavare blev svensken Erik Stålberg, 1:te löjtnant vid kåren.

»Vi voro 52 man», berättar han, »och den natten skall jag aldrig förglömma.[1] Regnet stod som spö i backen, hästarna voro oroliga och folket ingalunda vid bästa humör. Fienden var i antågande, och bakom oss hade vi endast ett ringa antal boers till vår hjälp. På kvällen hade de varit blott 150 man, och med den erfarenhet vi redan fått av dem, kunde det lika gärna hända, att de skulle komma att utrymma sin ställning, som att de skulle försvara den.

Men här gällde det att ej tappa modet. Den uppgift vi erhållit måste vi försöka fylla. En kedja av dubbelposter utsattes. Ingen fick tala högt eller tända eld på någon sticka,

[1] Av dem voro 25 svenskar.

och framför allt måste den yttersta vaksamhet iakttagas. Hästarna doldes bakom en liten bergshöjd och några buskar. Fältropet var denna natt 'Krüger'. Det var nog ingen som anade, att det var sista gången i denna världen, som han erhöll ett fältrop.

Fram emot morgonen började det lätta, och till sist upphörde regnet helt och hållet. Vi hade under den gångna natten orienterat oss i vår ställning och därvid funnit, att en boerpiket stod på vardera sidan om oss. Den vänstra av dessa piketer meddelade oss, att en av dess spaningspatruller inrapporterat en större fientlig truppavdelning endast 300 meter framför vår ställning.»

Nu fanns nog ingen i Stålbergs avdelning, som ej insåg, att det gällde livet, men alla stannade dock lugnt kvar och fortsatte att iakttaga engelsmännen. General Cronje hade ju, då han beordrade skandinaverna på piket, särskilt bett dem att göra sitt bästa. Det var emellertid ej hans fel, att de inom kort måste nästan gagnlöst utkämpa en förtvivlad strid. Då underrättelsen om engelsmännens framryckning nådde Cronje, gavs order om piketernas indragande, men denna befallning träffade ej skandinaverna, vilka därför så gott som ensamma blevo kvar framför ställningens front.

Regnet har upphört, och det råder dödsstillhet över nejden. Det enda som stör tystnaden är hyenornas hemska skri. De frossa i närheten på kvarlevorna av soldater, som fallit i föregående strider.

Men just i själva daggryningen, klockan något över 4, brytes stillheten. En större engelsk truppstyrka närmar sig snett framifrån i sluten formering. En avdelning boer om 30 till 40 man, vilken befinner sig nedanför det krön, som Stålbergs avdelning besatt, öppnar eld, och snart därefter, när fienden kommit den 250 meter nära, instämma skandinavernas gevär i krigsmusiken. Det blir en förödande snabbeld. Man skjuter i massan och kan se, hur de flesta skotten kräva ej ett utan flera offer. Det kokar snart kring gevärspiporna.

De engelska trupperna, som utgöras av den skotska höglandsbrigaden, de bästa regementen som England någonsin sänt i fält, råka i oordning. På ett håll blåses det till anfall, på ett annat till återtåg. Enskilda soldater skilja sig

ur hopen och rusa fram för att anfalla med bajonetten men falla alltid, innan de komma sin motståndare in på livet.

Långt om länge skingrade sig skottarnes täta linjer, och även försvararne blevo beskjutna. De två första timmarna förgingo dock utan att de ledo någon förlust. Men så kom en kula från sidan och tog med sig löjtnant Stålbergs vänstra lillfinger. Samtidigt träffades hans mångårige vän, göteborgaren Edvin Benson dödligt i huvudet. Denna första förlust minskade dock ej stridsivern. Med sammanbitna tänder och ett hånleende på läpparna fortsatte alla striden. De sköto lika lugnt, som om det hela varit en vanlig fredsövning, och en och annan hördes smått skryta med sin skicklighet, om hans skott tog särskilt bra. Ett par av de lugnaste voro Oskar Landgren och Fredrik Åsberg, båda från Göteborg. Den förre stupade dock inom kort för en kula genom huvudet, den senare för en genom hjärtat.

Så småningom lyckades emellertid fienden kringgå ställningen och började härefter beskjuta den även från båda flankerna. Det blev en mördande eld, blottade som skandinaverna numera voro på skydd av terrängen. Då först gavs order om återtåg, men ingen tycktes vilja lyssna härtill. Jo, en gjorde verkligen min av att vilja gå tillbaka. Det var Albert Benson, en bror till den döende Edvin Benson. Han hade en stund förut under pågående strid tagit fram och tänt sin pipa och sedan med den i munnen helt lugnt fortsatt skjutningen. När det nu anbefalldes återtåg, reste han sig och började släpa brodern med sig tillbaka. Han kom dock ej långt, innan fienden kringrände de båda bröderna. Albert grep geväret som en klubba och började en rasande kamp, vilken ej slutade förr än han sjönk död till marken. En liknande strid utkämpade även finnen Mattson.

Tapprast stred dock Otto Staël von Holstein från Kristianstad. Han sköt först i knästående ställning men fick därvid båda benen avskjutna. Utan att låta sig bekomma intog han då liggande ställning och fortsatte som förut sin eld och upphörde ej med att skjuta, förrän en tredje kula genomborrat även hans högra arm. En stund senare dog han av förblödning. Dansken Guttrupp sköt sista minuterna i stående ställning, obekymrad om att han samtidigt blev beskjuten från snart sagt

alla håll. Sedan löjtnant Stålberg själv träffats av ytterligare tvenne kulor och medvetslös sjunkit till marken, upphörde dock snart skandinavernas förtvivlade motstånd.

Engelsmännen lära ha blivit mycket förvånade, då de fingo se, huru fåtaliga försvararne i verkligheten voro. De hade uppskattat dem till minst 500 man och funno i stället emot sig endast 52, av vilka alla utom 12 voro döda eller sårade, då ställningen äntligen blev tagen. Då de få överlevande av fienderna tillfrågades, var alla de andra voro, fingo dessa det stolta svaret: »Vi ligga här alla.»

Källa: Erik Stålbergs skildring, daterad mars 1910.

Skandinaviska stenen vid Magersfontein.

INNEHÅLL.

Sid.

Svenska flottans första storhetstid 1
Jakob Bagge 1
Sveriges störste sjöhjälte 5
Från Kalmarkrigets dagar 9
Ett duktigt fästningsförsvar 9
En episod från det s. k. lilla kriget 10
Svenska kavalleriets första seger 11
Svenska arméns stoltaste bragd 13
En mästerligt utförd flodövergång 24
Slaget vid Lützen 28
Den störste av Gustav Adolfs lärjungar 38
Johan Banérs barndom och ungdom 38
Förtvivlade år 40
Slaget vid Wittstock 1636 42
Återtåget från Torgau till Pommern 47
En avgörande vändpunkt i kriget 49
Ett överrumplingsförsök och ett nytt farligt återtåg 50
Lennart Torstenssons största segrar 56
Breitenfeld 1642 57
Jankowitz 1645 62
Kriget med Danmark 1643—45 64
Varför det måste bli krig 64
Torstenssons krig i Jylland 66
Svenska flottan 68
Den första stora kraftmätningen till sjöss 70
Svenska flottan blockeras i Kielfjorden 72
Torstenssons återtåg 74
Slaget vid Femern 75
En fredlig erövring 77
Hans Strijks modiga försvar av Jämtland 1644 79
Danmark tvingas till fred 80
Polska fälttågen 1655 och 1656 81
Polens herre 81

Sid

Rutger von Aschebergs bragd vid Zakrow 85
I motgången 87
Karl X Gustav i slaget vid Warschau 91
Ett lyckat överfall på polackernas vinterkvarter år 1656 98
Erik Dahlberg 99
Fredriksoddes stormning år 1657 103
En bragd utan like i världshistorien 107
Svenska flottan mäter sina krafter med världens förnämsta sjömakt . . . 113
Aschebergs tappra försvar av Als hösten 1658 115
En ryttarebragd vid försvaret av hertigdömena Bremen och Verden 1675 . 118
Klas Ugglas sista bragd 122
Slaget vid Halmstad 1676 125
I motgångens dagar 125
En ansträngande marsch 125
Striden vid Fylle å 127
Slaget vid Lund 1676 130
Svältkriget 130
En nattlig framryckning 131
Morgonens och förmiddagens strid vid väderkvarnen och galgbacken . 133
I sänkan öster om Sliparebacken 136
Fabian Gustav Wrangels offergärning 137
Vid Vallkärra och Nöbbelöv 138
Slaget vid Landskrona 141
När kungen var den främste i anfallet 141
En hård dust 144
Patrullen som försökte taga danske kungen till fånga 145
De fyra dalmasarne vid Kuröds bro 149
Det svenska artilleriet i striden vid Warksow 150
Befälhavaren på fregatten Stralsundska Falken 154
Då norrmän och danskar år 1678 belägrade Bohus 155
Slaget vid Narva 164
Belägringen 164
Till Narvas undsättning 165
Erövringen av fiendens befästningar 168
Övergången av Dyna 173
På grund i floden Njemen 177
Kliszow 181
»Då jakten Vivat gick i luften med man och allt» 187
Skeppet Thors strid på sjön Ladoga 189
Pultusk 192
»För vår nådigste konungs skull och trogne edsplikt» 197

Sid.

Överrumplade 200
Vid gränsen 202
Tolv mot tusen 204
På bevakning av hästarna 208
Psilanders bragd ombord på skeppet Öland år 1704 209
När dragonerna gingo till storms mot Lemberg 214
Den stora klappjakten 217
Hösten 1704 217
En svår flodövergång 218
Klappjakten börjar 220
»Jag är en svensk soldat» 224
Klas Bondes sista strid 228
Rytteristriden vid Warschau 1705 230
Ett broförsvar 233
En äventyrlig patrullritt 236
Den långa marschen mot Rysslands hjärta 245
Uppbrottet ur Sachsen 245
Vid Weichsel 248
Genom »Röda skogen» 251
I de lithauiska kvarteren 253
Holowczyn 260
Per i kärret 266
Tunga hösttider 272
En julhelg på stäppen 279
Drabanterna vid Gorodnoje 284
Poltava 288
Vid målet 300
Lille prinsen 304
Hälsingborg 307
Till fosterlandets räddning 307
Rytteristriden vid Brohuset 310
Då korpralen Lars Pihl tog tillbaka ett östgötastandar 312
På kullarna mellan Brohuset och Hälsingborg 313
Gadebusch 316
Bivacken vid Lytken Brytz 316
På höjden vid Sonnenberg 318
Överrumplingen av danskarnes vänstra flygel nordost om Wakenstädt 320
Anfallet mot Wakenstädthöjdens södra sluttning 321
På slätten norr om Alt-Pokrent 322
Ehrenskölds bragd vid Hangö 324
Studentsången 328
Drabantprovet 331

Sid

Den 30 november 1718 334
En snöstorm i fjällen 338
När kusterna härjades 342
År 1719 342
År 1721 348
Karl XII:s fältpräster 350
I fångenskapen 353
En nattlig överrumpling 359
Underlöjtnant Ehrenhielm 362
Ett brydsamt återtåg 365
Kapten Rööks försvar av Peenemünde våren 1759 367
En sjöstrid år 1759 369
Tappra män 371
Fänrik Stråle 371
Löjtnant von Vegesack 374
Slaget vid Hogland 376
I orätta händer 380
Korpral Bucht 384
Underofficeren Fortelin vid Sikakoski den 10 maj 1789 386
Fisketuren 388
Vid Porosalmi 390
En karlakarl 393
Styckjunkare Hanberg vid Anjala den 31 augusti 1789 395
Fänrik Hägerflycht och hans västgötadalingar i skansen vid Tionvarpi . . 398
Löjtnant Holmdorff vid stormningen av Elgsöredutten 400
Brigadmajoren Johan Henrik Tavast vid överrumplingen av Pardakoski . . 406
Då de ryska magasinen togos vid Valkiala 409
Några stridsbilder från försvaret av Parda- och Kärnakoski den 30 april 1790 411
Närke-värmlänningarne vid Pardakoski 411
Von Vegesack vid Kärnakoski 412
Det ryska batteriet tages 413
Till kamraternas hjälp 414
Viborgska gatloppet och slaget vid Svensksund 415
Fänrik von Braun 421
Bonderesningen på Åland 1808 422
»Amiral Roth och general Spuff» 425
Styrbjörns äntring 430
Vilhelm von Schwerin 434
Motanfallet vid Oravais 445

Sid.
En krigarhustru 450
En duktig intendent 453
Vendes artilleri under 1813 års fälttåg i Tyskland 454
Slaget vid Gross-Beeren 455
Dennewitz 457
Slaget vid Leipzig 459
Striden vid Bornhöft 462
Genombrytningen vid Skotterud 469

I utländsk tjänst.

John Lilliehööks i 1859 och 1860 års fälttåg 475
I Algeriet 475
Slaget vid Magenta 477
Slaget vid Solferino 482
Ånyo i fält med zouaverna 483
Svenskarne ombord på Monitor 483
Ernst von Vegesack vid Antietam 488
Carl Ericson, Carl Bergenstråhle och Gustaf Bråkenhielm i Mexikanska kriget 490
Första gången i strid 490
En ojämn strid 495
På strövtåg i Mexico 502
Svenskarne i försvaret av Dybbölställningen 1864 508
På förpost 508
Det sista dygnet 516
»Den härliga ön Als» 522
Axel Rappe och Sixten Lewenhaupt i 1870—71 års krig 523
En frukost med förhinder 523
Slaget vid Vionville—Mars la Tour 525
I Metz 527
Flykten 528
Vid Nordarmén 531
I kamp med araber 533
Första gången på förpost 535
Som frivillig i en strövkår 538
Ragnar Ling-Vannerus i Siouxfälttåget 1890—91 541
Den skandinaviska kåren i slaget vid Magersfontein 544